

100. YILINDA
SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ
SEMPOZYUMU

Sakarya Meydan Muharebesi'nin
100. Yıldönümü Münasebetiyle

9-10 Eylül 2021, Ankara

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü

POLATLI BELEDİYESİ
Polatlı Belediyesi Tarihi Alanlar Tanıtım Merkezi
Polatlı Belediyesi'nin Ev Sahipliğinde

BİLDİRİLER KİTABI
PROCEEDINGS

Yayına Hazırlayan

Dr. Ferit Salim SANLI

REDAKSİYON

Prof. Dr. Seyfi YILDIRIM

E. Alb. Kadim KOÇ

KAPAK TASARIMI

Cüneyt KAYA

ISBN

978-605-85440-2-4

SERTİFİKA NUMARASI

BASKI

ANKARA – 2022

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	5
KURULLAR	7
SEMPOZYUM PROGRAMI	10

ACILIŞ KONUŞMALARI

Prof.Dr. Mehmet Derviş KILINÇKAYA (Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılapları Tarihi Enstitü Müdürü)	13
Mürsel YILDIZKAYA (Polatlı Belediye Başkanı)	15

SEMPOZYUM BİLDİRİLERİ

Başkomutan'ın Sakarya Savaşı Stratejisi.....	17
Stratejik Karar: Geri Çekilme	17
Başkomutan'ın Üç Emri	18
Düşmanın Taarruz Azim ve İradesi Kırıldı.....	19
Sonuç	19
Prof.Dr. Vural GÖKMEN (Hacettepe Üniversitesi Rektör Yardımcısı)	20
Abdullah Cüneyt KÜSMEZ	23
Sakarya Meydan Muharebesi'nde Derinlikte Savunma Anlayışına Göre Süvarinin İleri Hatta Kullanılması	
M.Sadık AKYAR	48
Sakarya Meydan Muharebesi; Stratejisi, Atatürk'ün Üçlemesi ve Harp Prensiplerine Göre İncelenmesi	
Murat Özden ULUÇ	74
Sakarya Meydan Muharebesi Beştepeler-Beylikköprü Savunma Hattında 48. Alay'ın Muharebelere Etkisi	

I. OTURUM

Suat AKGÜL	102
Bir İstiklal Harbi Gazisinin Anıları Işığında Çaldağ Bölgesi Muharebelerine Siperden Bakış	
Levent ÜNAL	126
Sakarya Meydan Muharebesi Öncesi Uçak ve Uçak Malzeme Tedarikini Yürüten Bir Vatansaver: Erzurumlu Nafiz (Kotan) Bey	
Uğur YILMAZ	141
Sakarya Meydan Muharebesi Öncesi ve Sonrası Ankara-Atina İlişkilerinde Yaşanan Değişimler	
Halil ÖZCAN	185
Sakarya Zaferinin Sonucuna Bir İlave: Arnavutluk'un Yunan İşgalinden Kurtulması	

2. OTURUM

Mehmet ÇANLI	202
İzmir'in İşgalinden Sakarya Meydan Muharebesi'ne Kadar Batı Cephesi'nin Askeri Coğrafyası Üzerine Bir İnceleme	
Dr. Ali GÜLER	221
Sakarya Meydan Muharebesi Öncesinde İttihatçı Muhalefet	
Veli Fatih GÜVEN	241
İngiltere'nin Sakarya Meydan Muharebesi Politikası	

3. OTURUM

Fevziye ALSAÇ	263
Sakarya Marşı'nda Millî Romantik Söylem	
Mesut YAVAS	281
Millî Mücadele Dönemi İstanbul ve Anadolu Basınında Şiirlerin Dilinden Sakarya Zaferi	

4. OTURUM

Isabekova Uldar Keldibekqızı	326
Kurtuluş Savaşı'nda Kadın Sorunları ve Edebi Eserlerdeki Yansımaları: Cinsiyet Yönü (Türkiye ve Kazakistan Örneğinde)	
Yavuz Selim UĞURLU	337
Sakarya Zaferi'nin Türk Romanına Yansımaları	
Naz SARIASLAN	354
Halide Edip Adıvar ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Eserlerinde Sakarya Meydan Muharebesi'nin İzleri	

5. OTURUM

Dr.Ferit Salim SANLI	372
Sakarya Muharebeleri Sürecinin New York Times Gazetesindeki Yansımaları	
Kemal ÖZDEN	389
Almanya'nın Sakarya Muharebesi Sürecindeki Tutumu ve Sürecin Alman Basınına Yansıması	
Mehmet SOYSAL	420
Türk Tarih Tezi Bağlamında Ortaokul Ders Kitaplarında Sakarya Meydan Muharebesi (1931-1950)	
Mustafa Caner AYGÜN	427
Türk Ordusunun Sakarya Nehri Doğusuna Çekilmesi Sürecinde 61. Piyade Fırkası	

SUNUŞ

Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde Anadolu'nun Yunan işgalinden kurtuluşunda önemli bir adım olan ve Yunan ilerleyişini kati olarak durduran Sakarya Meydan Muharebesi'nin 100. Yıldönümünde zaferin kazanıldığı günlere denk gelen bir tarihte Enstitümüz ile Polatlı Belediyesi arasındaki işbirliği ile Polatlı'da gerçekleştirilen 100. Yılında Sakarya Meydan Muharebesi Uluslararası Sempozyumu düzenlenmiştir.

1919 yılındaki Kongreler, 1920 yılında TBMM'nin açılması ve Yunan taarruzunun başlaması ve ardından gelişen iç ve dış olayların kaçınılmaz bir şekilde yeniden teşkilatlanan Türk ordusunun, ilerleyişini sürdürmek ve Milli Mücadele'nin merkezi Ankara'yı ele geçirerek Sevr'i zorla uygulama çabası içindeki Yunan ordusu ile karşı karşıya ilk defa bu kadar geniş çaplı olarak bir araya geldi. Bu sempozyumda iki ordunun neredeyse 100 kilometrelik bir hatta karşı karşıya gelişinin sebepleri, savaşın gelişmeleri ve sonuçları yeni bilgi ve belgelerle akademik olarak ele alınmıştır.

Sempozyumda sunulan bildirilerin konu ve içerik itibariyle yeni olması, arşiv belgeleri, yabancı ve yerli arşivleri kullanıyor olması elinizdeki bu kitabı değerli kılan özelliklerindedir.

2021 yılının ortalarında biraz da geç olarak harekete geçilerek hazırlıklarına başlanan bu sempozyuma katılmak üzere çok sayıda gönderilen bildiriler Sempozyum Düzenleme Kurulu tarafından kısıtlı maddi imkanlar ve akademik uygunluk ilkeleri çerçevesinde toplamda 36 tanesi seçilerek davet edilmişlerdir. Daha sonradan gelen tebliğ metinlerinin nihai değerlendirmeler sonucunda Almanya, Kazakistan ve ülke içindeki değişik şehirlerden gerçekleşen katılımlar sonucunda 20 tebliğin 09-11 Eylül 2021 tarihlerinde sempozyuma sunulması sağlanmıştır. Sempozyum oturumları Polatlı Belediyesi 13 Kültür Merkezi'nde gerçekleşmiştir.

Sempozyum oturumlarındaki bildiriler, konular arasındaki yakınlık, birbirini tamamlama ve bilimsel tartışmalara zemin hazırlayacak şekilde programlanmıştır. Sempozyum bildirileri; Sakarya Meydan Muharebesi'nin askeri yönü, askeri coğrafya, hatıratlar üzerinden Muharebe'ye bakış, lojistik, savaş ve edebiyat (şir, roman), dış politika açısından Sakarya Meydan Muharebesi, İttihatçılar ve Sakarya Meydan Muharebesi, Muharebe'nin dış basındaki yansımaları gibi çeşitli konuları kapsamaktadır.

Sempozyum Düzenleme ve Bilim Kurulu  yeleri başta olmak üzere, sürecin önemli bir gecikme ve aksamaya uğramadan gerçekleşmesinde katkıları bulunan Hacettepe Üniversitesi Rektörü sayın Prof. Dr. Mehmet Cahit Güran ve Rektör Yardımcısı sayın Prof. Dr. Vural Gökmen'e, sempozyum ulaşımının gerçekleşmesinde katkıları olan  niversitemiz Sosyal ve Kültürel İşler Daire Başkanlığı'na teşekkürü bir borç biliyoruz.

Bu çerçevede sempozyumun gerçekleşmesinde her türlü maddi ve manevi katkıyı yapan ve aynı zamanda tarih şuuruna sahip bir tarih  ğretmeni olan Polatlı Belediye Başkanı Mürsel Yıldızkaya'ya, POTA Koordinatörü Kadim Koç, Kültürel İşler Müdürü Barkın Yıldırım beye minnet ve şükranlarımızı sunuyoruz.

Türk tarihinin tüm safahatındaki en önemli dönüm noktalarından birini oluşturan Sakarya Meydan Muharebesi'ni konu edinen bu Sempozyum'da sunulmuş akademik bilgileri içeren bu kitabın Sempozyum'u değerli kılan en önemli kazancı olduğu düşüncesiyle okuyucunun ve araştırmacıların hizmetine sunmaktan gurur duyarız.

KURULLAR

SEMPOZYUM KURULLARI

ONUR KURULU

Prof. Dr. Mehmet Cahit GÜRAN, Hacettepe Üniversitesi Rektörü

Mürsel YILDIZKAYA, Polatlı Belediye Başkanı

Prof. Dr. Mehmet Derviş KILINÇKAYA, HÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürü

SEMPOZYUM DÜZENLEME KURULU

Prof. Dr. Mehmet Derviş KILINÇKAYA HÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürü, **Prof. Dr. Mustafa YILMAZ** HÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, **Prof. Dr. Ayten Sezer ARIĞ** HÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, **Doç. Dr. Seyfi YILDIRIM** HÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, **Doç. Dr. Saime Selenga GÖKGÖZ** HÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, **Doç. Dr. İdris YÜCEL** Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, **Doç. Dr. Sadık ERDAŞ** Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, **Doç. Dr. Sinan ATEŞ** Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, **Emekli Albay Dr. Ali Güler**, **Dr. Veli Fatih GÜVEN**, **Emekli Kurmay Albay Dr. A. Cüneyt KÜSMEZ**, **Emekli Kurmay Albay Dr. Mehmet ÇANLI**, **Dr. Yunus KOBAL** Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, **Dr. Haydar Seçkin ÇELİK** Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, **Dr. Emre SARAL** Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, **E. Albay Kadim KOÇ** Polatlı Belediyesi Tarihi Alanlar Tanıtım Merkezi Genel Koordinatörü.

BİLİM KURULU

Prof. Dr. Ayten Sezer ARIĞ Hacettepe Üniversitesi, **Prof. Dr. Celil NAGİYEV** Bakü Devlet Üniversitesi Azerbaycan, **Prof. Dr. Damir SHAPSUGOV** Russian Presidential Academy Rusya Federasyonu, **Prof. Dr. Fatih YEŞİL**, Hacettepe Üniversitesi **Prof. Dr. Ferudun ATA** Selçuk Üniversitesi, **Prof. Dr. Hasan OKTAY** Uluslararası Vizyon Üniversitesi

Kuzey Makedonya, **Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ** Karadeniz Teknik Üniversitesi, **Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR** Millî Savunma Üniversitesi, **Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU** Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi, **Prof. Dr. Mehmet Akif ERDOĞRU** Ege Üniversitesi, **Prof. Dr. Mehmet ÇANLI** Hitit Üniversitesi, **Prof. Dr. Mehmet Derviş KILINÇKAYA** Hacettepe Üniversitesi, **Prof. Dr. Mehmet Serhat YILMAZ** Kastamonu Üniversitesi, **Prof. Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ** Gazi Üniversitesi, **Prof. Dr. Mustafa YILMAZ** Hacettepe Üniversitesi, **Prof. Dr. Necdet HAYTA** Gazi Üniversitesi, **Prof. Dr. Necmettin ALKAN** Karadeniz Teknik Üniversitesi, **Prof. Dr. Nedim İPEK** Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi, **Prof. Dr. Nejla GÜNAY** Gazi Üniversitesi, **Prof. Dr. Nermin ŞAMAN DOĞAN** Hacettepe Üniversitesi, **Prof. Dr. Nesip NESİPLİ** Ankara Üniversitesi, **Prof. Dr. Numan ARUÇ** Kuzey Makedonya Bilim ve Sanatlar Akademisi, Kuzey Makedonya **Prof. Dr. Orhan DOĞAN** Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, **Prof. Dr. Orlin SABEV** Bulgar Bilimler Akademisi, Bulgaristan **Prof. Dr. Redzep ŞKRİJELJ**, Novi Pazar Devlet Üniversitesi, Sırbistan **Prof. Dr. Serdar SARISIR** Ankara Üniversitesi, **Prof. Dr. Salim GÖKÇEN** Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, **Prof. Dr. Selami KILIÇ** Atatürk Üniversitesi, **Prof. Dr. Ulvi KESER** Girne Amerikan Üniversitesi, **Prof. Dr. Yavuz ASLAN** Atatürk Üniversitesi, **Prof. Dr. Yusuf SARINAY** TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, **Doç. Dr. Abdurrahman BOZKURT** İstanbul Üniversitesi, **Doç. Dr. Ahmet OĞUZ** Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, **Doç. Dr. Hüsnü ÖZLÜ** Millî Savunma Üniversitesi, **Doç. Dr. Liliana BOŞCAN** Bükreş Üniversitesi, **Doç. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ** İstanbul Üniversitesi, **Doç. Dr. Saime Selenga GÖKGÖZ** Hacettepe Üniversitesi, **Doç. Dr. Sadık ERDAŞ** Hacettepe Üniversitesi, **Doç. Dr. Seyfi YILDIRIM** Hacettepe Üniversitesi, **Doç. Dr. Sinan ATEŞ** Hacettepe Üniversitesi, **Dr. A. Cüneyt KÜSMEZ** Hacettepe Üniversitesi, **Dr. Ali GÜLER** Hacettepe Üniversitesi, **Dr. Öğretim Üyesi Günver GÜNEŞ** Adnan Menderes Üniversitesi, **Dr. Mehmet TÜTÜNCÜ** SOTA Hollanda, **Dr. Suat AKGÜL** Antalya, **Dr. Süleyman HATİPOĞLU** Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, **Dr. Süleyman TEKİR** Sinop Üniversitesi, **Dr. Veli Fatih GÜVEN** Hacettepe Üniversitesi, **Dr. Zekeriya TÜRKMEN**, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

SEKRETARYA

Dr. Ferit Salim SANLI, HÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

Dr. Yasemin Türkkân TUNALI, HÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

Dr. Çiğdem DUMANLI, HÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

Dr. Haydar Seçkin ÇELİK, HÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

Dr. Emre SARAL, HÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

Figen YÜKSEK, HÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

Gönül BİLMEZ, HÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

SEMPOZYUM PROGRAMI

9 EYLÜL 2021

Kongre Kayıt 10.00- 10.30

Açılış Konuşmaları 10.30- 11.00

Konuşmacılar

Prof. Dr. Derviş Kılınçkaya - Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü

Mürsel Yıldızkaya- Polatlı Belediye Başkanı
Hacettepe Üniversitesi Yetişkin Halk Dansları Topluluğu 11.00-11.15

AÇILIŞ OTURUMU

Oturum Başkanı **Prof.Dr. Mehmet Derviş Kılınçkaya**
(Hacettepe Ü, Ankara) 11.15- 12.15

Başkomutanın Sakarya Savaşı Stratejisi **Ahmet YAVUZ**
General (E.) - Yazar

Sakarya Meydan Muharebesi'nde Derinlikte Savunma Anlayışı Doktrinine
Göre Süvari Birliklerinin Farklı Bir Kullanımı

Dr. Abdullah Cüneyt Küsmez

Sakarya Meydan Muharebesi; Türk ve Yunan Tarafı Harekât Planlarının
Harp Prensiplerine Göre İncelenmesi

Dr. M. Sadık Akyar

Sakarya Meydan Muharebesi Beştepeler-Beylikköprü Savunma Hattında 48.
Alayın Muharebelere Etkisi

Murat Özden Uluç

OTURUMLAR- 9 EYLÜL 2021

1. OTURUM 13.30- 14.30

Oturum Başkanı: *Prof.Dr. Mustafa YILMAZ*

Bir İstiklal Harbi Gazisinin Anıları Işığında Çaldağ Bölgesi Muharebelerine Siperden Bakış *Dr. Suat Akgül*

Sakarya Meydan Muharebesi Öncesi Uçak ve Uçak Malzeme Tedarikini Yürüten Vatansever: Erzurumlu Nafiz (Kotan) Bey *Dr. Levent Ünal*

Sakarya Meydan Muharebesi Öncesi ve Sonrası Ankara-Atina İlişkilerinde Yaşanan Değişimler *Uğur Yılmaz*

Sakarya Zaferinin Sonucuna Bir İlave: Arnavutluk'un Yunan İşgalinden Kurtulması *Doç. Dr. Halil Özcan*

Tartışma 14.30-14.45 **Çay Arası** 14.45- 15.00

2. OTURUM 15.00-16.00

Oturum Başkanı: *Doç. Dr. Seyfi YILDIRIM*

İzmir'den Sakarya'ya Kadar Batı Cephesi'nin Askeri Coğrafyasına Genel Bir Bakış *Dr. Mehmet Çanlı*

Sakarya Meydan Muharebesi Öncesinde İttihatçı Muhalefet *Dr. Ali Güler*

İngiltere'nin Sakarya Savaşı Politikası *Dr. Veli Fatih Güven*

Tartışma 16.15-16.30 **Çay Arası** 16.30- 16.45

3. OTURUM 16.45-17.15

Oturum Başkanı: *Prof. Dr. Ayten Sezer Arıç*

Sakarya Marşında Milli Romantik Söylem *Dr. Fevziye Alsac*

Millî Mücadele Dönemi İstanbul Ve Anadolu Basımında Şiirlerin Dilinden Sakarya Zaferi *Dr. Mesut Yavaş*

Tartışma 17.15-17.30

OTURUMLAR-10 EYLÜL 2021

4. OTURUM 09.30-10.15

Oturum Başkanı: **Doç. Dr. Saime Selenga Gökğöz**

Ulusal Kurtuluş Savaşında Kadın Sorunları Ve Edebi Eserlerdeki Yansımaları: Cinsiyet Yönü

Doç. Dr. Uldar İsabekova Keldibekqızı

Sakarya Zaferi'nin Türk Romanına Yansımaları **Dr. Yavuz Selim Uğurlu**

Halide Edip Adıvar Ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Eserlerinde Sakarya Meydan Muharebesi'nin İzleri **Naz Sarıaslan**

Tartışma 10.15-13.30 **Çay Arası** 10.30- 10.45

5. OTURUM 10.45- 11.45

Oturum Başkanı: **Doç. Dr. Seyfi Yıldırım**

Sakarya Muharebeleri Sürecinin New York Times Gazetesindeki Yansımaları **Dr. Ferit Salim Sanlı**

Almanya'nın Sakarya Muharebesi Sürecine İlişkin Tutumu Ve Sürecin Alman Basınına Yansıması **Kemal Özden**

Türk Tarih Tezi Bağlamında Ortaokul Ders Kitaplarında Sakarya Meydan Muharebesi'nin Yer Alış Biçimi (1931-1950) **Mehmet Soysal**

Türk Ordusunun Sakarya Nehri Doğusuna Çekilme Harekâtı Sırasında 61'inci Piyade Fırkası **Mustafa Caner Aygün**

Tartışma 11.45-12.00

KAPANIŞ-DEĞERLENDİRME OTURUMU 12.00-12.30

Öğle Yemeği 12.30- 13.30

Sakarya Meydan Muharebesi Tarihi Alanları Gezisi: 13.30- 16.30

ACILIŞ KONUŞMALARI

Prof. Dr. Mehmet Derviş KILINÇKAYA

*Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılapları Tarihi Enstitüsü
Müdürü*

Devletimizin temsilcisi sayın kaymakamım milletimizin idarecisinin temsilcisi sayın belediye başkanım sayın rektör yardımcım ve kıymetli misafirler çok değerli âlimler,

Yüzyıllar uzun zamanlardır biz bugün burada bir milletin vatanı haline getirdiği bir coğrafyada varlık yokluk kavgası verildiği günün yüzüncü yılında bir araya gelmiş bulunuyoruz. Bizim güneşimiz doğudan doğdu ve batıya yol aldı Türk milleti kadar tarihte bilmediği coğrafyalara cesaretle gidip bağımsız devletler kurmuş ve bütün bu varlığı süresince müstakil yaşamış başı dik yaşamış ikinci bir millet göstermek çok zordur. Muazzam bir ruhi kudret ister Türk milleti bu ruhi kudreti sahip olduğunu ve en anda sahip olmakta olduğunu delillerini her gün ortaya koymaktadır. Biz zayıf bir zaman idik bizim ordularımız muzaffer yürüşleriyle ezan seslerini Avrupa'nın ortalarına kadar taşıdılar. Türk milletinin merhametini, adaletini ve ali cerrahlığını bütün dünyaya tanıttılar. Sonra güneşimizi zevale döndü ve döverek boğazlama bütün varlığıyla ve kudretiyle üzerimize geldi. Bizi üzerinde yaşadığımız toraklardan adım adım geri attılar ve biz on yedinci yüz yılın sonlarında itibaren ve on sekinci yüz yılların başlarından itibaren iki yüzyıl hatta ikiyüz elli yıl boyunca adım adım geriledik orta Asya'dan Anadolu'ya Anadolu'dan balkanlara yerleşip oraları o boş coğrafyaları şenlendiren Türk toplulukları adım adım Anadolu'ya gerilediler. Şairleri Allah söyletir Necip Fazıl Sakarya şiirinde aslında bu ileriye gidiş ve geriye dönüş hakkında çok güzel şeyler söylenebilir şiiri tekrarlamayacağım hepinizin ezberindedir ama biz kahramanı bugün yeniden minnetle ve rahmetle analım. Cenabı hak yirminci yüzyılda Türk milletine böyle bir oğul nasip ettiği için Mustafa Kemal Atatürk'ü bize bağışladığı için şükranımızı yeniden ve sonsuz şekilde arz ederim. O üzerinde hâkim olarak yaşadığı egemen olarak yaşadığı dik başla yaşadığı ve yaşamak istediği topraklarda boğulmak isteyen bir milleti yeniden ayağa kaldırdı. Memleket dâhilinde iktidarı ellerinde bulunduranlar kendi siyasi menfaatlerini müstefitlerin emelleriyle tevhit etmiş olabilirler bütün bu ahval ve şeriat içinde dahi muhtaç olduğu kudret damarlarındaki asıl kanda mevcuttur ve o Türk milletini tanımlıyor. Ne mutlu türküm diyene diyor. Ne mutlu Türk doğana demiyor ne mutlu Türk ırkından olana demiyor, ne mutlu türküm diyene

diyor. Bu bütün bu kültürün aslında özetidir. Bir demet halinde sunulmuştur. Biz Sakarya Meydan Muharebesinde nerede olduğumuzu ve neyi savunduğumuzu bir daha hatırlatalım. Anadolu'nun ortasındayız tuna kıyılarından adım adım vatan haline getirdiğimiz beş yüzyıllık vatan topraklarını terk ederek Ankara'ya geldik, Polatlı'ya geldik. Öz güvenimizi kaybede kaybede 1. Dünya savaşını mağlup bitirdik teslim olduk kayıtsız ve şartsız öyle ki biz bizim kıyılarımızı kontrol eden Fransız ve İngiliz botlarının yakıt ve kömür paralarını kendi bütçemizden ödedik. Askerimiz teslim oldu ve teslim ettik her şeyimizi ama asıl olan millettir. Millet in müstakil yaşama azmidir ve asıl olan milletin inandığı bilgileri ortaya çıkartan bütün şartlarda milletin öncülük etmesidir. Bir Fransız kadın gazeteci kendisine soruyor hangi kuvvetle siz Yunan ordusunu durduracaksınız. Tek başıma kalsam diyor Ankara kalesine çıkar son kurşunuma kadar sıkırım. İnanmak budur millete inanmak milletin geleceğine inanmak. Muhterem hazırım Sakarya zaferi konusunda söylenecek çok şey vardır ve burada söylenecektir. Evvela bu toplantıya zemin hazırladığı için saygı değer Belediye Başkanımıza çok teşekkür ediyorum. Biz Hacettepe üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü olarak sizinle birlikte bu toplantıyı yapmış olmaktan şeref duyuyoruz. Milletleri millet yapan ve ileriye görmelerini sağlayan ortak sevinçlerinin kederlerinin biltrilkte ortak anılmasıdır. Bu vatan bizim vatanımızdır doğudan batıya kuzeyden güneye her santimetre karesinde kendilerini bu topraklara ait hissederek yaşayan herkes birbirinin ayrılmaz kardeşidir ve herkes bu topraklar için can vermiş bir ecdadı geçmişinde saklamaktadır. Ama milletler sadece geçmişleriyle yaşamazlar milletler geleceklerini inşa edeler. Bu topraklarda yaşayan herkesin bir ortak geçmiş duygusu olduğu gibi bir de ortak gelecek ideali vardır. Cumhuriyetimizin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk diyor ki milli ülkümüz muasır medeniyet seviyesinin üzerine yükselmektir. Bütün milletlere bilimde, sanatta ve her alanda öncülük etmektir. Çocuklarımızı bu ideallere göre hazırlamaya devam edeceğiz. Son nefesimize ve son gücümüze kadar bunu yapacağız. Türk milleti büyük bir millettir. Mazide büyük bir millettir, hal de de büyük bir millettir ve gelecekte de büyük bir devlet olacaktır. Edebi vatanımızda müstakil, şerefli, onurlu, tok ve dik başlı bir millet olarak yaşamaya devam edeceğiz. Ne Mutlu Türküm diyene.

Mürsel YILDIZKAYA

Polatlı Belediye Başkanı

Sayın Kaymakamım, Sayın Rektör Yardımcım, Kıymetli Akademisyenler, Değerli Hocalarım, siyasi partilerimizin Değerli Temsilcileri, Kıymetli Hemşehrilerim hepinize hayırlı sabahlar diliyorum sizleri saygıyla, hürmetle selamlıyorum.

Türk ve Türkiye tarihinin kırılma noktalarından Sakarya Meydan Muharebemizin Yüzüncü Yılı Etkinlikleri kapsamında düzenlemiş olduğumuz sempozyuma hepiniz hoş geldiniz sefalar getirdiniz. Bugün ecdadımızın yüz yıl önce kahramanca çarpışarak elde ettiği zaferin coşkusunun yüzüncü yılını idrak ediyoruz. Polatlı halkı olarak bu destanın ev sahibi olmaktan da, şehedanın torunları olmaktan da büyük bir onur duyuyoruz.

Sakarya boylarında devletimizin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün engin dehası ve büyük Türk Milletinin istiklale olan aşkı ile kazanılan bu zaferi ve bu zafer kazanılırken var olan ruh ve heyecanı diri tutmak en büyük hedefimizdir. Bu büyük tarihi mirasımıza hak ettiği değeri vermek ve yeni kuşaklara anlatmak için var gücümüzle çalışıyoruz. Göreve geldiğimiz 2014 yılından bugüne dek her santimetre karesi mübarek şehit kanlarıyla sulanmış topraklarımızı yeniden imar ve inşa etmeye gayret gösteriyoruz. Bu topraklar için çalışmayı şehedaya ve tarihe minnet borcu olarak kabul ediyoruz. Bu destanın önce Ankara daha sonra tüm ülkeye daha iyi anlatılması için her yıl pek çok etkinlik tertip ederek şanlı zaferimize sahip çıkıyoruz. Sakarya'nın önemi tanıtımıyla ilgili yaptığımız çalışmalarla çok büyük mesafe aldık ama daha gidecek çok yolun olduğunu, aşılabacak çok mesafenin olduğunu da biliyoruz. Yüzüncü yıl sebebiyle bu yıl daha kapsamlı etkinlikler tertip ettik, etkinlerimize her yıl olduğu gibi devletimizin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün manevi huzurundan başladık imkânlarımız ölçüsünde çalışmalarımızı faaliyetlerimizi ülkemiz kamuoyuyla da paylaşıyoruz. Bu kapsamda sanatsal etkinlikler, kültürel etkinlikler, sportif etkinlikler gerçekleştirdik, ama bugün siz kıymetli hocalarımızla Sakarya için söz söyleme ehliyetine sahip sizlerle bu programı yapmanın çok daha önemli olduğuna inanıyorum. Bende Hacettepe Üniversitemizle böyle bir sempozyum yapmaktan sizi burada ağılamaktan büyük bir onur duyduğumuzu özellikle belirtmek istiyorum. Tabi biz burada sizlere Sakarya'yı Sakarya'nın muhtevasını anlatacak ehliyetinde değiliz, zaten az sonra kıymetli hocalarımız bu konuya temas edecekler buna değinecekler.

Buradan şunu belirtmek isterim inşallah bundan sonraki süreçte de biz Sakarya'ya dair her çalışmaya sınırsız destek vermeye hazırız, sadece bu yıl değil bundan sonraki yıllarda da bu büyük destana sahip çıkmaya ona hak ettiği değeri kazandırmaya elimizden gelen gayreti göstereceğiz. Tabi keşke olabilse üniversitelerimizin tarih bölümleri keşke konuyu Duatepe'de işleyebilse keşke Kartaltepe'de işleyebilse keşke Mangal Dağı'nda işleyebilse ki daha kalıcı olsa daha etkili olsa diye düşünüyorum.

Tabi biz Polatlı Belediyesi olarak 2014 yılında göreve gelir gelmez bu tarihi mirasın farkında olan bir kardeşiniz olarak kısaca POTA adını verdiğimiz Polatlı Tarihi Alanlar Tanıtım Merkezimizi kurduk, bunun başına da kendini Sakarya'ya vakfetmiş bir arkadaşımızı bir asker ağabeyimizi Kadim Bey'i getirdik ve Kadim Bey ile birlikte yaklaşık on personelimiz 365 gün sadece Sakarya'yı çalışarak Sakarya'yı anlatarak az önce bahsetmiş olduğum o milli ruh ve heyecanı diri tutmaya gayret gösteriyorlar. Ben buradan kendilerine teşekkür etmek istiyorum, çok büyük katkıları oldu zaten bu tür programlarda onların gayretleriyle oluşuyor. İnşallah önümüzdeki yıllarda da Sakarya'ya dair başka programlarda, sempozyumlarda, çalıştaylarda buluşmak ümidiyle diyorum. Bu tarihi emanete milli birlik ve beraberlik ruhu içerisinde sonsuza kadar sahip çıkacağımıza ecdadın ve tarihin önünde söz veriyoruz. Tabi bu yıl yüzüncü yıl olması hasebiyle 13 Eylül Pazartesi günü yani mücadelenin kırılma noktasının olduğu 13 Eylül günü Sayın Cumhurbaşkanımızın da Duatepe'de programları olacak. Tabi kendilerinin de burada bulunması Sakarya'ya dikkat çekmeleri konunun Türk kamuoyu tarafından daha iyi anlaşılması adına da önemli olacaktır diye düşünüyorum, herkesi oraya davet ediyorum programımıza.

Son olarak da başta Atatürk olmak üzere bütün çalışma arkadaşlarımı, şehitlerimizi rahmetle, minnetle ve şükranla anıyorum.

Zaferimizin Yüzüncü Yılı kutlu olsun, teşekkür ediyorum.

SEMPOZYUM BİLDİRİLERİ

BAŞKOMUTAN'IN SAKARYA SAVAŞI STRATEJİSİ

Sakarya Savaşı'nın stratejisi Milli Mücadele'nin büyük stratejisinin bir parçasıydı. Buna göre düşmanın savaşa azim ve iradesi kırılıncaya kadar savaş sürdürülecekti. Milli Mücadele'nin stratejik savunma safhasının nihai aşamasına gelinmişti.

Savunma safhası düzenli orduya geçişle eşzamanlı başlamıştı. Yunan ordusunun ilerlemesi iki defa İnönü ve Dumlupınar mevzilerinde durdurulmuş ve düşman geri atılmıştı. Daha önce iki koldan taarruz etme (Bursa-Eskişehir ve Uşak-Afyon) hatasından ders çıkaran düşman Temmuz 1921'de aynı üç koldan taarruz etmiş, ilk defa kullandığı Kütahya-Eskişehir genel istikametindeki taarruzu başarılı olmuştu.

STRATEJİK KARAR: GERİ ÇEKİLME

Sonuçta Başkomutan, Eskişehir doğusunda muharebeyi sürdürmek yerine Sakarya Nehri doğusuna çekilme kararı verdi. Maksat eldeki kuvveti kaptırmadan daha elverişli arazide savunmayı sürdürebilmektir. Buna karşılık Eskişehir gibi stratejik değeri olan bir merkez elden çıkarıldı. Bu sakınca göze alındı.

Bu karar, doğru bir tercihtir. Stratejinin üç temel taşı olan kuvvet-mekân-zaman bileşkesinin ihtiyaçlarına cevap verilmiştir. Zira kuvvet elde bulundurulmakta, muharebenin yeri inisiyatifimizle belirlenmekte, gerekli zamanın kazanılması da mümkün kılınmaktaydı.

Seçilen savunma bölgesi savunmaya elverişliydi. Birliklerimizin ikmalî daha kolaydı. Düşman ise zorlanacağı bir arazide taarruz etmek yanında ikmal üslerinden uzaklaştırılmış oldu.

Üstelik Meclis'te kabul edilen Başkomutanlık yasası yeni mevziin savunmaya hazırlanmasına olanak sağladı. Tekalifi Milliye Emirleri ordunun acil ihtiyaçlarının giderilmesini sağlarken kurulan İstiklal Mahkemeleri firar sorununu hafifleterek asker mevcutlarının artmasını sağladı ve kamu düzeninin bozulmasına izin vermedi.

Doğu Cephesi ve Güney Cephesinden kaydırılan birlikler ve toplarla hem birliklerin eksik mevcutları tamamlandı hem de ateş gücü artırıldı. Ancak mühimmat ihtiyacı kendini hep hissettirdi.

İş sahada canla başla savunmaya kalmıştı.

BAŞKOMUTAN'IN ÜÇ EMRİ

Muharebelerin başlamasından önce Başkomutan, 20 Ağustos 1921 tarihinde komutanların nasıl savaşmaları gerektiğini açıklayan özgün bir emir yayımladı.

Bu emre göre, muharebe sahasında bazı ileri geri hareketler ihtimal dahilindeydi. Komutanlar bu durumu doğal karşılamalı, her birlik metanetle mevziini korurken çekilmek durumunda olan birliğe yardım etmeliydi. Savunmanın temel prensiplerinden olan karşılıklı destek ilkesi tam olarak uygulanabilmesi için gerekli inisiyatif verilmekteydi.

İkinci emir, 26/27 Ağustos gecesi savunmanın büyük bir tehlikeyle karşı karşıya kaldığı durumda verildi: “Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır. Vatanın her karış toprağı vatandaş kanıyla sulanmadıkça terk olunamaz.”

Bu emir 20 Ağustos tarihli emirle uyumluydu ve birbirine zıtlık barındırsa da iki ihtiyaca birlikte cevap veriyordu: Bir yandan derinlikte savunmaya kapı arıyor, diğer yandan her seviyede birliğe ve hatta en uçtaki askere mevziine ve siperine sahip çıkmasını mecbur kılıyordu.

Emir, stratejik düzlemde savaşma azim ve iradesinin kırılmamasını, gerekirse daha da derinlikte savunmanın sürdürüleceğini anlatıyordu. Bunun içindir ki Ankara'nın bile boşaltılması göze alınmıştı. Hatta bu maksatla emir verilmiş ancak gelişmeler üzerine iptal edilmişti.

Taktik seviyede ise, yanındaki birlik çekilse bile kimse savunduğu mevziyi terk etmeyecekti. Bu iradeye birlikler ve hatta tek er seviyesinde tam olarak uydular.

Tabii buna paralel olarak ihtiyatlar yerinde ve zamanında kullanıldı. Öyle ki sadece gerideki ihtiyatlar değil aynı zamanda cephesindeki baskı azalan birlikler yerlerinden sökülerek cephenin başka bir bölgesinde kullanıldı. Tümen çapında birlikler defalarca yer değiştirdi. Biz buna tümenlerin dansı diyoruz.

Yer değiştirmek durumunda kalan sadece tümenler değildi. 1. Grup ihtiyat olarak savaşa başlamıştı, cephenin sol yanında muharebeleri tamamladı. 12. Grup üç ayrı bölgede muharebe etmek durumunda kaldı. Yıldız Dağı bölgesinden söküldü ve 28 Ağustos'ta cephenin en solunda görevlendirildi. 2 Eylül'de ise Çal Dağı bölgesine yani cephenin orta yerine gönderildi.

Tümenlerin başka tümenlerin emrine verildiği oldu. Çal Dağı bir süre bu şekilde savunuldu ve müstakil Çal dağı Grubu haline getirildi...

5. Grup etkin süvari akınları düzenleyerek düşmanın sağ yanında ve geri bölgesinde etkili oldu.

DÜŞMANIN TAARRUZ AZİM VE İRADESİ KIRILDI

Sonuçta klasik bir mevzi savunması ya da oynak savunma yerine bu ikisinin iç içe geçirilerek uygulanmasıyla özgün bir savunmaya tarih tanıklık etti.

Düşmanın önce merkezden yarmayla birlikte sağ yanda kuşatma yapma daha sonra kuşatmadan vazgeçip sadece merkezden yarma yapma girişimi boşa çıkarıldı.

Kahramanca yapılan bir savunma muharebesi sonucunda Yunan ordusunun taarruz etme azim ve iradesi kırıldı. Ankara ulaşılabilir hedef olmaktan ve Türk ordusu da imha edilebilir olmaktan çıktı. Hayalin yerini sahanın gerçeklerini kabul etmek aldı. Taarruz iradesi kırılmıştı ama savaşma ve işgali sürdürme arzusu devam etmekteydi.

Başkomutan'ın üçüncü emri karşı taarruz ve takibe ilişkindi. 10 Eylül'de başlatılan karşı taarruz başarıyla sonuçlandı. Düşman 13 Eylül itibariyle Sakarya Nehri batısına atıldı.

Yunan ordusu daha sonra Eskişehir-Afyon hattına çekildi. Takip ise başarıyla yapılamadı. Sakarya Nehri üzerindeki yedi köprüden altısı tahrip edilmişti. Subay ve asker zayıatı ileri safhadaydı. Mühimmat sıkıntısı zaten vardı. Başarılı bir takip harekâtı icra etmenin koşulları yoktu.

SONUÇ

Sonuç olarak Milli Mücadele'nin stratejik savunma safhası geride bırakıldı ve stratejik taarruz aşamasına geçildi.

Önemli bir stratejik kazanım sağlandı. Fransızlarla yapılan Ankara Antlaşması sayesinde Çukurova, Mersin limanı ve Toroslardaki demiryolu hattı düzenli ordu kullanılmaksızın elde edildi. Müteakip aşama için büyük kazançtı. Sovyetler ile yapılan antlaşma da Büyük Taarruz için önemli bir lojistik imkân sunacaktı. Kurtuluş Savaşı bundan sonra tek cepheli olarak yürütülebilecekti.

Ankara artık daha güçlüydü. Vatanı işgalden kurtarmaya bir büyük adım kalmıştı.

Bunu sağlayanların terleri ve kanları soluduğumuz toprakları sulamaya devam etmektedir. Şükran duygularımızla...

Ahmet Yavuz

Kaynak: Ahmet Yavuz, Başkomutan-Emsalsiz Lider, Kırmızı Kedi Yayınları, 2021, s. 299:361.

PROF.DR. VURAL GÖKMEN

Hacettepe Üniversitesi Rektör Yardımcısı

Çok değerli konuklar bu özel günde tarihimizin çok önemli gününde karşınızda olmaktan büyük mutluluk duyduğumu belirtmek isterim hepinizi saygıyla selamlıyorum.

Gurur sahibi her Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı gibi konu Atatürk olduğu zaman duyulanmamak mümkün değildir, o yüzden sürçü lisan edersem beni lütfen bağışlayın.

Ben Atatürk'ün bizlerde bıraktığı izin ne kadar önemli olduğunu kanıtlayan birkaç noktaya değinerek konuşmamı tamamlayacağım. Öncelikle şunun altını çizmek gerektiğini düşünüyorum. Büyük Atatürk halkına hep efendiler diye hitap etmiştir. Bu bana göre Atatürk'ün halkına saygısının yanı sıra esarete asla boyun eğmeyen özgüveni yüksek tam ve bağımsızlığa inanan karakterinin net bir yansımasıdır.

Sakarya Meydan Muharebesi tarihe Atatürk'ün vezir bir sözüyle emriyle not edilmiştir.

‘Hattı müdafaa yoktur Sathı müdafaa vardır o sathı bütün vatandır, vatanın her karış toprağı vatanış kaniyle ıslanmadıkça vatan terk olunamaz’ diye

kaydedilmiştir. Unutulmazdır, bugün yüzüncü yılını kutladığımız Sakarya Meydan Muharebesinin sembol sözlerinden biridir. Bu söz ile başlayana, bu emir ile başlayan mücadele büyük bir zafer ile sonuçlanmıştır, bugün de yüzüncü yılını idrak ediyoruz. Sonucunda Türkiye Cumhuriyeti Devleti doğmuştur. Dolayısıyla bu sözü büyük bir taktiksel askeri dehanın ürünü gibi görebileceğimizin yanında büyük başarılarının ancak yüksek bir irade ve toplumsal direnç ile geleceğinden emin olan üstün bir aklın zekanın ürünü gibi de görmek durumundayız ve aslında bunu hatırlatmamın nedeni herkesin bildiği bu detayı tekrarlamak değil Atatürk bu emri bu büyük mücadeleyi başlattığında henüz kırk yaşındadır. Salonda her yaştan gençleri görüyorum. Ben 53 yaşındayım Atatürk'ün bu büyük mücadeleyi verdiği, büyük zaferleri kazandığı ve Türkiye Cumhuriyeti Devletini kurduğu yaşları 10 yaştan daha büyük bir yaştaım şu anda. Lütfen 40 yaşındaki halimizi düşünelim üzerinde yaşta olanlar, gençler 40 yaşında hangi noktada sorumluluk alacağınızı şimdiden düşünmeye başlayın. Ben 40 yaşında olsa olsa kendi kariyerimi ailemin geleceğini ve öğrencilerimin geleceğini bu sınırlar içerisinde bir sorumluluğu hisseden bir kişiyim. Atatürk'ün imkansız denilebilecek şartlarda aldığı sorumluluğun boyutunu anlamak gerekir. Bütün insanlık olarak anlamak gerekir. Gençlik bu yönüyle özellikle altını çizmemiz gerek bir kavram olarak öne çıkıyor ve buradan Atatürk'ün gençliğe hitabesini anmak durumunda kalıyoruz. Nutuk kuşkusuz Atatürk'ün bizlere bıraktığı önemli eserlerden biridir. Bir vasiyetname olarak kabul edilir. Nutkun Türk Gençliğine bıraktığı emanet başlıklı bölümü bugün Atatürk'ün Gençliğe Hitabesi diye bilinen bölüm özellikle önemlidir 1927 yılında henüz cumhuriyet 4 yaşında iken bir konuşmasında Atatürk'ün bu bölümü okurken duygulandığı ve göz yaşlarını tutamadığını biliriz. Atatürk'ün gençlere bakışının çok özel bir enstantanesi detayı diye görmek zorundayız. Hal tamda böyle iken yüzüncü yılını idrak ettiğimiz. Sakarya Meydan Muharebesinin yaşandığı bugünlerde memleketimizin hali ahval ve şeraiti yüz sene öncekiyle herhâlde kıyaslanamaz. Olumlu an lamda kıyaslanamaz. Tam da bu noktada gençlerimizin özellikle daha iyi eğitim almış gençlerimizi kişisel geleceklerini başka ülkelerde arıyor hale gelmesinin üzerinde önemle durulması gereken bir detay olarak işaret etmemiz gerektiğini düşünüyorum. Atatürk bir asker olarak kariyeri boyunca büyük zaferlere imza atmıştır. Önemli bir askeri şahsiyettir ama bütün bu zaferleri sonrasında Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulduktan sonra ülkenin kalkınmasının tek yolunun bilim ve akıl yoluyla elde edilmiş zaferlerle mümkün olacağına inanmıştır. Henüz 1924 yılınca cumhuriyetin birinci yılında büyük mücadeleyi başlatmak için ayak bastığı Samsun'da Ticaret

Mektebinde öğretmenlerle yaptığı bir sohbet toplantısında şöyle der ‘Dünyada her şey için, medeniyet için, hayat için, muvaffakiyet için en hakiki mürşit ilimdir, fendir aksini düşünmek gaflettir delalettir, delalettir ‘ Dünya topyekûn gelişmiş, az gelişmiş, hiç gelişmemiş tüm coğrafyalarında son iki senedir kovid 19 pandemisiyle mücadele ediyor. Bundan bir buçuk sene öncesine giderseniz şayet bu mücadelenin nasıl verileceğinin detayları henüz ortada yokken bilim bize yeterinde sonuç ortaya koymamış ne yapacağımızda tam bilinmiyorken dünyanın özellikle tıp sağlık alanında en yetkin üniversitelerinde birisi olarak bilinen ABD John Hopkins Üniversitesi neredeyse 80 yaşına ayak basmış bir profesörü bu mücadelenin pandemi mücadelesinin verilebilmesinde tek yolun bilim ve akıl olduğunu Atatürk’ün bu sözüyle dünyaya bir twitter mesajı olarak duyurmuştur. Ve birkaç saat içerisinde bu mesaj yüzbinlerce beğeni almıştır. Değerli Konuklar Hacettepe Üniversitesi kuşkusuz ülkemizin en büyük üniversitelerinde birisi, bir cumhuriyet üniversitesidir. Bilim ve akıl üniversitemizin her zaman düsturu olmuştur ve bilim ve akıl yoluyla ülkemizin kalkınmasındaki sorumluluğumuzun her zaman üst düzey farkında olduğumuzu bilmenizi isterim. Atatürk’ün bize bıraktığı emanetin değerinin farkındayız, bu emanete sahibiz ve izindegiz. Herkese bu toplantının amacına ulaşması için katkılarında ötürü şimdiden teşekkür ediyorum Atatürk’ü ve arkadaşlarını saygı ve minnetle anıyorum teşekkür ederim.

SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ'NDE DERİNLİKTE SAVUNMA ANLAYIŞINA GÖRE SÜVARİNİN İLERİ HATTA KULLANILMASI

Abdullah Cüneyt Kösmez*

ÖZET

Sakarya Meydan Muharebesi'nin Beşinci günü olan 27 Ağustos 1921, devam eden savunma harekâtının kritik bir döneme girdiği gündür. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, aynı gün yayımladığı bir harekât emri ile savunmanın hatlara bağlı kalmaksızın ısrarla devam etmesi gerektiğini belirtmiştir. Hatta büyük küçük her birliğin bulunduğu bölgenin savunmasına geri çekilmeler olsa bile ilk durabildiği yerden devam etmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu durum derinlikte savunma anlayışına yeni bir boyut getirmiş ve savunmanın operatif uygulamalarında birliklerin sevk ve idare esaslarını da değiştirmiştir. Bu uygulama, savunma bölgesi içerisinde icra edilen bir harekât şeklidir.

Derinlikte savunmanın ayrıca savunma bölgesinin ilerisinde icra edilen ilk harekât bölümü vardır. Nitekim savunan taraf kendi bölgesini elde bulundurmak için mevzilerinde savunmasına devam ederken taarruz eden kuvvetleri etkisiz kılmak maksadıyla hasım bölgesinde bozucu taarruzlar yapabilir. Bu harekât, Sakarya Meydan Muharebesi'nde Süvari birliklerinden kurulu 5.Grup Komutanlığı tarafından Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın derinlikte savunma anlayışının bir gereği ve emri olarak yerine getirilmiştir. Bir savunma harekâtı devam ederken düşmanın komuta heyetinin cephe ile irtibatını kesmek, sevk ve idare yeteneğini bozmak ve onun taarruz süratini azaltarak savunan tarafa zaman kazandırmak maksatlarını gerçekleştirmek üzere yapılmıştır. Derinlikte savunma anlayışının yeni yerleştiği bir dönemde icra edilen bu harekât, Türk süvari birlikleri tarafından ilk kez gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Derinlikte Savunma, Süvari Harekâtı, Bozucu Taarruz, Savunma Doktrini.

---

*Dr. Öğretim Görevlisi, yarı zamanlı, Hacettepe Üniversitesi, (ackusmez1@gmail.com), (0000-0002-3964-2081)

THE USE OF THE CAVALRY ON THE FORWARD LINE ACCORDING TO THE DEFENSE IN DEPTH APPROACH IN SAKARYA PITCHED BATTLE

ABSTRACT

27 August 1921, the fifth day of the Sakarya Pitched Battle, was the day when the ongoing defensive operation entered a critical period. Commander-in-Chief Mustafa Kemal Pasha, with an operation order issued on the same day, stated that the defense should continue without being bound by the lines. He even stated that every unit, big or small, should continue to defend the region where they are located, even if there are retreats. This situation has brought a new dimension to the understanding of defense in depth and has changed the principles of dispatch and administration of the troops in the operative practices of defense. This practice is a form of operation carried out within the defense zone.

Defense in Depth also has the first operational part, which is carried out beyond the defense zone. As a matter of fact, while the defending side continues its defense in its positions in order to keep its own territory, it can make disruptive attacks in the opponent's area in order to neutralize the attacking forces. This operation was carried out as a requirement and order of the Commander-in-Chief Mustafa Kemal Pasha's understanding of defense in depth by the 5th Group Command, consisting of Cavalry Units, in the Sakarya Pitched Battle. It was built to cut off the enemy's command team's contact with the front while a defensive operation was going on, to disrupt its ability to lead and manage, and to save time for the defending side by reducing its attack speed. This operation, which was carried out in a period when the understanding of defense in depth was newly established, was carried out for the first time by Turkish cavalry units.

Keywords: Defense in Depth, Cavalry Operations, Disruptive Assault, Defense Doctrine.

GİRİŞ

Birinci Dünya Harbi, 1914-1918 yılları arasını kapsayan dört yıllık bir süre içerisinde Avrupa'daki devletlerin ulaştığı teknolojik ve ekonomik seviyenin bir göstergesi olduğu gibi ordular tarafından geniş harekât sahalarında, çoklu cephe halinde, büyük birlik hareketleri ile ardışık ve uzun muharebelerin icra edildiği bir harptir. Aynı zamanda harp, orduların, teşkil edilen yeni komuta grupları ile sevk ve idare edildiği ve bilinen doktriner esasların değişerek yeni kullanım esaslarının geliştirildiği bir harekât ortamı yaratmıştır.

Birinci Dünya Harbi'nin ulaştığı seviyenin anlaşılması bakımından XIX. Yüzyıl Avrupa'sındaki orduların harp yönetimi anlayışındaki gelişmeler önemli bir yer tutar. Bu dönem, Fransız General Napoléon Bonaparte (Napolyon) ile birlikte harp anlayışının değiştiği bir dönemin başlangıcıdır. Napolyon, büyük birlikler harekâtını geliştirmiş, tümen seviyesindeki birlik teşkilleri ile kolordu teşkilatlanmasını oluşturmuş ve buna uygun komuta yapılarını kurarak kurmay kadrolarını artırmıştır. Diğer taraftan topçu silahlarındaki gelişmeler sonucu menzillerinin artması ve namlu ömürlerinin uzaması ile piyade silahlarında otomatik ateşlemeli sistemlerin gelişmesi harekât sahasında muhasım ile olan temas ve etki mesafesini kısaltmıştır. Tüm bu değişiklikler kuvvetin taktik ve operatif kullanımını da etkilemiştir.

Savaşın tarafın azim ve iradesini kırmak olan harbin nihai amacına ulaşmak; temel harekât olarak kabul edilen taarruz harekâtındaki manevra anlayışına yeni taktik/operatif düşüncelerin dâhil edilmesi ile daha zorlaşmıştır. Taarruzda manevra anlayışına getirilen yeni boyut; cephe boyunca geliştirilen taarruzlar sonucu muhasımın tespit edilen zayıf bölgesine yapılacak bir yarma harekâtı ile savunmasını çökertmek yerine, bu harekât ile koordineli olarak yan ve gerilerine yapılacak tek veya çift taraflı kuşatma manevraları ile imhasını sağlamak düşüncesi ağırlık kazanmıştır. Harp alanında taarruz eden büyük birlikler için yapılması oldukça zor ve sürekli koordine ve irtibat gerektiren kuşatma manevralı taarruzlar, yüksek komuta grupları ile uygulanmaya başlamıştır. Bu tarzdaki kuşatma manevralarını yapabilecek ve büyük birliklerin manevralarına imkân sağlayabilecek öncelikli kuvvet ise hareket kabiliyeti yüksek süvari birlikleri olmuştur. Böylece taarruzda, kuşatma manevrası yapacak büyük birliklerin harekâtında (*Grand Army-Harekât-ı Cesime-Büyük Harekât*) yer alan piyade, top ve süvari birliklerinin koordinasyonunun önemi artmıştır.

Batı cephesi ve Doğu cephesi olarak iki büyük cephede gerçekleşen Birinci Dünya Harbi'nde Batı cephesi Merkez ve Doğu Avrupa, Doğu cephesi ise Kafkaslar ve Arap yarımadasıdır. Süvari birliklerinin kullanımı bakımından cepheler karşılaştırıldığında Batı cephesinde kullanım etkinliği daha azdır. Nitekim muharebelerin 1916'dan itibaren durağan hale gelmesi ve 1917 sonunda muharebelerde tankların kullanılması, süvariye olan ilgiyi azaltırken aksine Doğu cephesinde geniş harekât sahalarında kuvvet kaydırmaları ve savunma hatlarının sık değişikliği süvari birliklerine olan ihtiyacı artırmıştır.

Birinci Dünya Harbi, baskın tarzında ve süratle yapılacak bir taarruz ile harbi sona erdirebileceği düşüncesine sahip İttifak Devletleri için planlandığı gibi gitmemiştir. Batı cephesinde elde edilecek kesin sonuçlu bir muharebe ile zafere ulaşılacağını öngören Müttefikler, harbin ilk iki yıllık süresi içerisinde bu stratejinin gerçekleşmemesi nedeniyle taarruzdan savunmaya geçmek zorunda kalmıştır. Nitekim Somme Muharebelerinde İngiliz ve Fransız taarruzları karşısında tutunamayan Almanlar, 1916 yılının sonlarında çekilmeye karar vererek “derinlikte savunma” anlayışını esas alan yeni bir doktrin geliştirmiştir. Buna göre savunma hattında ısrarla durmak ve yıpranmak yerine savunma bölgesini derinlemesine belirleyerek, arazi yerine kuvveti elde bulundurmaya öncelik vermişlerdir. Hatta savunma bölgesini üç kademeye bölerek hasmın bulunduğu bölgeden itibaren savunmanın güçlü tutulması amaçlanmıştır. Böylece savunma bölgesi ileri savunma bölgesi, ana muharebe bölgesi ve geri bölge olarak belirlenmiş ve yeni bir savunma anlayışını harp doktrinine kazandırmıştır.

Savunmanın yeni yapısı beraberinde süvari ve piyade birliklerinin taktik görevlerinde de değişiklik yaratmıştır. Ancak bu yeni savunma anlayışı, Batı cephesindeki muharebelerinin giderek durgunlaşması nedeniyle tam olarak uygulanamamış aynı zamanda İtilaf Ordularının Alman savunma hatlarını yarma teşebbüsleri, Almanların daha geride tesis ettikleri yeni savunma hatları nedeniyle başarılı olamamıştır. Savunma anlayışındaki yeni durumun hem kuvvetin hem de arazinin kullanılması bakımından en etkili bir şekilde icra edildiği muharebe, Birinci Dünya Harbi sonrası Türk İstiklal Harbi'nde gerçekleşen Sakarya Meydan Muharebesi olmuştur.

Sakarya Meydan Muharebesi'nin yapıldığı dönem itibari ile Türk ordu birliklerinin teşkilatlanması, teçhizatı ve eğitimi ile muharebe sevk ve idare esaslarını içeren doktriner bilgisi, özellikle II. Meşrutiyet'in ilanından sonra gelişen süreç içerisinde giderek şekillenmiştir. Nitekim Tanzimat dönemi ile

orduda başlatılan yenileşme gayretlerinin maksadı, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nin olumsuz sonuçları nedeniyle azalan muharebe etkinlik seviyesini Avrupa orduları seviyesine çıkarmaktır. II. Meşrutiyet, bu sürecin her yönü ile yeniden ele alındığı bir dönemdir. 1909'da Erkân-ı Harbiye Mektebi'nin Harbiye Mektebi'nden ayrı üç yıllık bir süre ile eğitime başlaması, 1910 ve 1913'te Osmanlı Ordu teşkilatının Avrupa tarzında yeniden teşkil edilmesi, getirilen yabancı eğitimci subayların hem okul hem de kıtalarda danışman olarak görev alması ve bu çalışmalarla uyumlu olarak ordunun ihtiyacı için silah ve teçhizatının dönemin teknolojik seviyesine uygun olarak tedarik edilmesi başlıca değişikliklerdir. Bunlar içerisinde; Avrupa'da gelişen doktriner uygulamaların yer aldığı tercüme talimnameler önemli bir yer tutmuştur. Geçmiş dönemlerden farklı olarak bu talimname bilgileri, verilen eğitimlerde ve icra edilen muharebelerde kullanılmaya başlanmış hatta ordudaki subaylar tarafından elde edilen tecrübeler talimatnamelere dâhil edilmiştir.

Osmanlı Ordusu, II. Meşrutiyet sonrası dönem itibari ile kazandığı bilgiyi bu kez muharebe tecrübesine, başta Balkanlar olmak üzere çıkan isyanların bastırılmasında, Trablusgarp Harbi, Balkan Harbi ve Birinci Dünya Harbi'nde göstermiştir. Türk İstiklal Harbi'nin komuta yapısı, bu tecrübelerle sahip üst seviye komutanların yer aldığı bir harp olmuştur.

Çalışmamızda tüm bu hususların bir neticesi olarak Sakarya Meydan Muharebesi'nde Türk Ordusu'ndaki süvari birliklerinin derinlikte savunma anlayışı içerisinde Yunan Ordusu'nun bulunduğu ileri hatlarda nasıl kullanıldığı ve dönemin mevcut doktrinini nasıl değiştirdiği örnek olay üzerinden ortaya konulacaktır.

1. Süvari Birliklerinde Uygulanan Dönemin Savunma Harekâtı Doktrini

Süvari, diğer muharip sınıflardan bağımsız harekât icra edebildiği gibi piyade ve topçu ile de birlikte harekât icra edebilme yeteneğine sahip bir sınıftır. Temel harekâtın üç harekât şekli olan taarruz, savunma ve geri harekâta süvari etkin olarak kullanılmış ve dönemin talimnamelerinde sevk-idare esasları belirtilmiştir. Sakarya Meydan Muharebesi'nin bir savunma harekâtı olması nedeniyle doktriner inceleme, süvarinin savunmada kullanılması esasları ile sınırlı tutulmuştur. Diğer taraftan bu incelemeye esas olacak dönem, ordunun yenileşmesinde etkili olan XX. Yüzyıl başından itibaren geçen yirmi yıllık bir dönemdir.

Süvarinin kullanılma esasları kendi sınıfına ait askeri talimname ve nizamnamelerinde belirtildiği gibi harekâtın asli unsuru olarak görülen piyade talimnameleri içerisinde de süvari harekâtına yer verilmiştir. Bununla birlikte Avrupa’da değişen doktrinler sonucu artık sınıfların harekâtı yerine harekâtın kendisini bütün sınıfları içerisine alacak şekilde ifade eden talimnameler de çıkmıştır. Bu kapsamda süvari, bir savunma harekâtında arazinin elde bulundurulmasında, taarruz eden kuvvetlerin yıpratılması ve keşfi ile kuşatıcı manevralara karşı konulmasında önemli bir kuvvet olmuştur.

Süvarinin savunmada görevi, ilerlemekte olan karşı kuvveti durmaya mecbur bırakmak, arazi bölgelerini ve meskûn mahalleri piyadenin gelişine kadar elde bulundurmak ve örtme hattını kapatarak kendi bölgelerini hasım taarruzlarına karşı korumaktır.¹ Ayrıca savunma düzeni almış büyük kuvvetin yanlarını korumak görevi de bulunmaktadır: Bir cenahı himaye edecek süvari o bölgede kademeli bir tertibat alır ve muharebeye katılımının at üstünde mi yaya mı olacağına arazinin izin verdiği ölçüde karar verilir. Karşı kuvvetin taarruzu atıldıktan sonra vakit geçirmeksizin karşı taarruz etmek için takip etmek gerekir.² Diğer taraftan büyük kuvvetlerle yapılan savunma harekâtı, birden fazla sınıfın koordineli hareketini içermektedir. Özellikle asli sınıf olan piyadenin her türlü hareketini kolaylaştırmak Birinci Dünya Harbi’nde ana düşünce yapısını teşkil etmiştir. Nitekim başkomutanlıklar tarafından ortaya konulan maksat, çoğunlukla savunma harekâtında araziye elde bulundurmaktır. Bu nedenle harekâta katılan süvari, topçu ve istihkâm gibi sınıfların faaliyetleri bu ana görüş üzerinde şekillenmiş ve mümkün olduğunca süvarinin bağımsız bir harekâtından kaçınılmıştır.

Diğer taraftan süvari, savunmada tertiplenmekte olan birlikler için vakit kazanmak ve asıl savunma mevzilerinin yeri hakkında hasmı yanıltmak için mevzilendiği farklı bölgelerden karşı kuvveti ateş altına alarak kuvvet çoğunluğu oluşturmasını engellemiş olur.³ Ayrıca savunmaya önemli bir destek sağlayan savunma bölgesinin ilerisindeki geçit ve engellerin uygun mevziler tutularak ateşle kapatılması da süvarinin diğer görevlerindedir.⁴ Bu uygulama tarzının savunma mevzilerinin kapalı bir arazi gerisinde tesis edilmesi durumunda etkili olduğu görülmüştür. Aynı zamanda hasmı

---

¹Süvari Talimi Nizamnamesi, Madde:474, Matbaa-1 Askeriye, İstanbul, 1328, s.208.

²Süvari Talimi Nizamnamesi, Madde:483, 1328, s.211.

³Süvari Talimi Nizamnamesi, Madde:489, 1328, s.212.

⁴Süvari Talimi Nizamnamesi, Madde:488, 1328, s.212.

taarruzdan önce erkenden açılmasını sağlayarak savunmanın kuvvetli olduğu bölgeye kanalize edilmesini de gerçekleştirmiş olur.

Savunma harekâtında bir önemli görev de arazi ve karşı kuvvetlerin keşfidir. Savunma mevzilerinin uygun olanlarının seçimi ve hasım kuvvetlerin miktarı, tertibi ve teşkilatını ortaya çıkarmak için süvari çıkardığı keşif kolları ile bilgi temin eder.⁵ Keşif görevleri piyade birlikleri içerisinde çıkarılacak ileri karakol ve keşif birlikleri ile yapılabilirse de bu görev, süvariye verilecek müstakil görevler ile yerine getirilir. Süvarinin ayrıca sağladığı bir fayda da uygun hedefleri ateş altına alabilme imkânının bulunmasıdır.

Süvari birliklerine genel savunma anlayışı içerisinde sınır koruma görevleri de verilmiştir. Sınır koruma görevinin asli unsurunun piyade olduğu belirtilse de süvarinin bu görevi takviye maksadı ile yerine getirebileceği ifade edilmiştir. Sınır koruma hizmetlerinin bir bakıma savunma anlayışı içerisinde olduğu değerlendirilerek süvarinin hareket kabiliyetinin yüksek olması nedeniyle etkin bir şekilde fayda sağlayacağı tespiti yapılmıştır. Buna göre emrine verilecek çekili topçular ile sınır gerisinde derinlikte üç hat halinde tertiplenebileceği ve sınır gerisinde hem keşif faaliyetlerinde bulunacağı hem de ihtiyatta bulundurduğu kuvvetler ile gerektiğinde müdahale edebileceği esas olarak kabul edilmiştir.⁶ Bu görev süvarinin taarruzda üç hat şeklinde kademelenerek aldığı tertibe uygun bir kullanım şeklidir. Nitekim sınır gerisinde böyle bir tertiplenme süvariye sınırı ihlal eden hasma karşı taarruz imkânı vermiş olur.

Süvarinin muharebe esnasında bulunduğu bölgenin savunması veya hareket halinde iken ateş altında kalması durumunda mevzi olarak tertiplenmesi gerektiği ve bu yüzden bir piyade gibi yaya muharebe şartlarını bilmesi ve atış kabiliyetini kazanması gerektiği ifade edilmiştir.⁷ Süvariye ayrı savunma bölgeleri verilebileceği gibi büyük birlik harekâtında savunma bütünlüğü içerisinde zorunlu durumlarda mevzi savunması görevleri de verilebilmektedir.

---

⁵**Süvari Talimnamesi, Madde:408-409**, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul, (Basım yılı mevcut değil, Süvari Talimi Nizâmnamesi'nin genişletilmiş halidir), s.6

⁶**Süvari Manevrasına Dair Bazı Mülâhazat**, (1874-1876 yıllarına ait Ceride-i Askeriye'de yayımlanan baskısından), Harbiye Mektebi Matbaası, İstanbul, s.2. Ayrıca Berlin'deki yetkili bir kişi tarafından gönderildiği anlaşılan değerlendirme, "*Prusyalıların karar ve kavaid-i umûmiyesidir*" notu ile basılmıştır.

⁷**Süvari Bölüğünün Talim ve Terbiyesi Hakkında Talimat**, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul, 1330, s.15-16. Erkân-ı Harbiye-yi Umûmîye Riyaseti Birinci Şubesi tarafından yayımlanmıştır.

Hareket kabiliyeti yüksek süvari birliklerinin yapacağı her türlü harekâta makineli tüfeklerin ateş desteği sağlaması bir üstünlük olarak kabul görmüştür. Nitekim Birinci Dünya Harbi'nde makineli tüfeklerdeki gelişim piyade birliklerinin teşkilatını değiştirmiştir. Ancak aynı değişiklik süvari birliklerinde yeteri kadar yapılamamıştır. Birinci Dünya Harbi'nde özellikle Avrupa'da büyük ölçekte süvari muharebelerinin meydana gelmemesi daha çok süvarinin yaya muharebelerde kullanılmasının da etkisi vardır. Fakat süvari teşkilatlanmasında yapılacak bir değişiklikle piyade birliklerinde olduğu gibi bölük seviyesinden itibaren makineli tüfek birliklerinin teşkilinin fayda sağlayacağı değerlendirilmiştir.⁸ Süvarinin ister taarruzda ister savunmada kullanılсын ateş gücünün yüksek olması durumunda büyük birlik harekâtına fayda sağlayacağı tespit edilmiştir. Süvarinin kuruluşuna makineli tüfek birliklerinin dâhil edilmesi ve hafif toplarla teşkil edilmiş bataryaların verilmesi, Birinci Dünya Harbi sonlarına doğru süvarinin bağımsız harekât icra etme yeteneği kazanmasına neden olmuştur.

Dönemin talimname ve nizâm-nâmelerine göre süvarinin, büyük birliklerin icra ettiği savunma harekâtında piyadenin harekâtını kolaylaştıran ve destekleyen bir doktrine sahip olduğu ancak yavaş da olsa bağımsız harekât icrasına doğru bir anlayışın yerleştiği görülmektedir. Birinci Dünya Harbi'nde makineli tüfeklerin birlik teşkilleri halinde piyade birliklerinde yer alması, topçunun ayrı birlikler teşkil edilerek alay seviyesinde genel destek tarzında kullanılması ve tankların harbin sonuna doğru muharebelerde görülmesine rağmen süvari, önemini kaybetmemiş aksine daha bağımsız ve daha büyük teşkilleri halinde kullanılmasına imkân sağlamıştır.

Hem taarruzda hem de savunmada süvarinin üstlenebileceği yeni görevler Birinci Dünya Harbi'nde elde edilen tecrübeler ile değişikliğe uğramıştır. Esnek ve süratli bir kullanıma imkân veren süvari birlikleri her ne kadar Birinci Dünya Harbi'nin Batı cephesinin durağan sürecinde etkin olarak kullanılamasa da bu birliklerden tamamen vazgeçilememiştir. Derinlikte savunma anlayışının giderek askeri stratejistler ve komutanlar tarafından incelenerek talimnamelere dâhil edilmesi, süvari birliklerine bu anlayış içerisinde uygulama imkânı yaratmıştır. Bu kapsamda süvarinin derinlikte savunma anlayışına uygun olarak etkin kullanılmasına ve harekât sahasında yeni görevler verilmesine Türk İstiklal Harbi'nde sıkça rastlanır.

---

⁸**Süvari Makineli Tüfek**, (Harb-i Umumi Tecaribine Müstenid, Harbi Umûmî'de Fünun-u Askeriye), Matbaa-ı Askeriye, Dersaadet, 1337, s.20-34.

2. Sakarya Meydan Muharebesi Öncesi Süvarinin Kullanılması

Kütahya-Eskişehir Muharebeleri sonrası süvarinin teşkilatlanması, geri çekilme harekâtında verilen yeni görevler, Sakarya Meydan Muharebesi öncesi süvarinin kullanılmasına ait önemli operatif sonuçlar ortaya çıkarmış ve Türk Ordusu'nun Sakarya Nehri gerisinde savunmaya geçmesi ile süvari birliklerinin daha etkin kullanılmasını zorunlu kılmıştır. Çünkü artık bir savunma harekâtı yapılacağından süvarinin de yeni görevlere hazır olması gerektiği anlaşılmıştır. Bu maksatla kuvvet yeniden teşkilatlanmış ve başta süvari olmak üzere birliklerin yeni görevleri belirlenmiştir. Nitekim süvari birlikleri, Kütahya-Eskişehir muharebelerinde grup komutanlıkları kuruluşuna geçmiş ve 12 Temmuz 1921'de Yunan Ordusu'nun güneyden bir kuşatma ihtimalinin ortaya çıkması üzerine Albay Fahrettin (Altay) Bey⁹ komutasında 5.Grup Komutanlığı adı ile yeniden teşkil edilmiştir.

Türk Ordusu başlangıçta Sakarya savunma mevzilerinde, kuzeyden güneye 1 ve 5.Grup Komutanlıkları ileri mevzi kuvveti olarak örtme görevinde; 3 ve 12.Grup Komutanlıkları asıl savunma mevzilerinde; 4.Grup ise cephe ihtiyatında toplanma bölgesinde olacak şekilde tertiplenmiştir. Batı Cephesi Komutanlığı 25 Temmuz 1921'den itibaren 1 ve 5.Grupları Yunan Ordusu ile cephenin ilerisinde temasta bırakmıştır. Temastaki bu birliklerden 5.Grup, süvari tümenlerinden teşkil edilmesi nedeniyle örtme görevinin yanı sıra Yunan birliklerinin gerisine baskın tarzında harekât icra görevi almıştır. İleri hattaki bu birliklerden istenen diğer bir görev ise yapılacak keşif ile Yunan ordusu hakkında bilgi temin etmek ve bu bilgileri süratle Batı Cephesi Komutanlığına iletmektir. Savunma ilerisinde tertiplenen birliklerin operatif anlamda iki temel görevi vardı: birincisi, asıl savunma mevzilerinin yeri hakkında Yunan birliklerini yanıltmak; ikincisi, Yunan birlikleri hakkında bilgi toplayarak taarruzun ne zaman ve nasıl olacağını tespit etmektir.

Bu görevlere ilave olarak Batı Cephesi Komutanlığından yayımlanan emirlerle de birlik komutanlarına sevk ve idarede yapılan hatalar belirtilmiş ve alınması gerekli tedbirler bildirilmiştir. Nitekim 27 Temmuz 1921'de Batı

---

⁹ Orgeneral Fahrettin Altay, 12 Ocak 1880'de İşkodra'da doğmuş, 26 Ekim 1974'de İstanbul'da vefat etmiştir. 1897'de Harp Okulu'ndan, 1902'de Harp Akademisi'nden mezun olmuştur. Balkan Harbi'nde, Çatalca harekâtı, Birinci Dünya Harbi'nde Filistin cephesi, Türk İstiklal Harbi'nde ise Batı Cephesi'nde komutanlık görevlerinde bulunmuştur. Milli Mücadele sonrası, Ordu Müfettişliği ve Ordu Komutanlığı görevleri ile Yüksek Askeri Şura üyeliği hizmetinde ile birlikte Mersin, İzmir ve Burdur milletvekilliği yapmıştır. **Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri, C.III.**, (Haz.: Hülya Toker, Nurcan Aslan), Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009, s.3-5.

Cephesi Komutanlığı tarafından yayımlanan bir emirde, tümenlerin kuruluşunda yer alan piyade birliklerinin etkisiz kaldığı ve sorumluluk almadıklarının¹⁰ tespit edildiği belirtilerek tümen komutanlarının piyadeyi etkin kullanması ve yetersiz komutanların yetkilerinin alınması emri verilmiştir.¹¹

Bu genel esaslar içerisinde görevini sürdüren birliklerin cephesinde 29 Temmuz 1921'e kadar temas hattında Yunan taarruzu görülmemiş ve süvari birlikleri ileri mevzi kuvveti olarak Yunan kuvvetlerine zayıf vermiştir: 2.Süvari Tümeni, kendisine verilen görev gereği, Döğür İstasyonu'nda bulunan bir Yunan birliğine baskın yapmış,¹² 4.Süvari Tugayı da yürüyüş halindeki bir Yunan müfrezesine yaptığı baskınla yarısını imha ederek birçok harp malzemesi ele geçirmiştir. Bununla birlikte 5.Grup Komutanı, emrindeki süvari birliklerinin faaliyetlerinin arzu edilen seviyede olmadığını düşünerek süvarinin hızlı olmasının¹³ *"bir bölgeden girip diğer bölgeden çıkmasını"* gerektirmediğini ifade etmiştir.¹⁴ Ayrıca 5.Grup'dan örtme görevlerinin yanısıra Yunanların geçebileceği muhtemel köprü ve geçitlerin yerinin tespit edilmesi istenmiştir.¹⁵

Bu dönemde savunma mevzilerinin ilerisindeki süvari tümenlerinin yapacağı faaliyetler savunma bakımından önemli görülmüştür. Bu hassasiyete rağmen yapılan faaliyetlerin yeterli olmadığı kanaatinde olan Batı Cephesi Komutanı, 4 Ağustos 1921'e kadar süvarilerin¹⁶ verilen görevleri tam olarak yapamadıklarını ve Yunan birlikleri içerisine yapılan akınların tesirsiz kaldığını belirtmiştir. Hatta 2.Süvari Tümen Komutanının taktik olarak kullanım maksadının¹⁷ aksine hafif dağ toplarının etkisiz olduğunu

---

¹⁰**Yeni Alman Piyade Talimnamesi**, Madde:304, (Çev.: Mülazım-ı Evvel Ahmet Refik), İslam ve Askeri Kütüphanesi, İstanbul, 1325, s.127.

¹¹Milli Savunma Bakanlığı, Arşiv ve Askeri Tarih Daire Başkanlığı Arşivi (AATDB), İstiklal Harbi Kataloğu, (İSH), **Kutu:1301, Gömlek:89, Belge Nu.:89-1**.

¹² **Süvari Talimnamesi**, Madde:429, 1328 Tarihli Süvari Talimi Nizamnamesinin Genişletilmiş Hali, s.12.

¹³**Muhtalat Müfrezede İçerisinde Süvarinin Vazifesi**, Süvari Mülazımlarından Selim, (Sınıf-1 Muhtelifeden Müteşekkil Müfrezeler Tertibatına Dâhil Olan Süvari Kıtaatının İstihdamı Hakkında Mülâhazat), Matbaa-ı Ebu'ül Ziya, Konstantiniye, 1327, s.10.

¹⁴**Türk İstiklâl Harbi (TİH), Batı Cephesi, II-5/1, Sakarya Meydan Muharebesi'nin Başlangıç Dönemine Ait Olaylar ve Harekât**, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1995, s.121-132.

¹⁵**TİH, Batı Cephesi, II-5/1**, s.143.

¹⁶ **Süvari Talimnamesi**, Madde:429, 1328 Tarihli Süvari Talimi Nizamnamesinin Genişletilmiş Hali, s.12-13.

¹⁷**Süvari Talimi Nizamnamesi**, Madde:473, 1328, s.208.

belirterek¹⁸ yerine süvari birliklerine daha kuvvetli dağ toplarının verilmesini teklif etmesi, üzüntü ile karşılanmıştır.¹⁹ Bunun üzerine süvari tümenlerinden teşkil edilen 5.Grup, birliklerine gönderdiği emir ile arazinin iyi değerlendirilmesini ve Yunanların muhtemel taarruz istikametlerinin doğru tespit edilmesini emretmiştir. Ayrıca süvarilerin sorumlu olduğu bölgenin dörde bölünerek yapılan arazi etüdü, süvari tümenlerine gönderilmiştir.²⁰

Süvari 5.Grubu ileri mevzi görevlerine devam ederken, piyade ve süvarinin koordineli hareketine de ihtiyaç duyulmuştur. Nitekim 11.Tümen, alacağı tedbirleri 4 Ağustos 1921'de 12.Gruba gönderdiği bir raporda; "*Yunan kuvvetlerinin bulunduğu bölgeyi iki kritik saha olarak değerlendiren 11.Tümen, özellikle Yunanların bir geçit harekâtı yapabileceğini düşünerek bu bölgenin topçu ile tutulmasını, iki süvari bölüğü ile Yunanları temasa zorlayarak geçide sevk etmesini, böylece Yunan birliklerinin yan ateşe²¹ maruz kalacağını, piyade birliklerinin ise yaptığı taarruzdan sonra süvarinin himayesinde çekilmesini*" emrederek²² uygulamıştır. Bununla birlikte yayımlanan emirlerde piyade tümenlerindeki keşif birliklerinin görevlerini iyi yapamadığı, elde edilen bilgilerin yakındaki köylülerden toplandığı²³ ve keşif birliklerinin temas hattına giderek doğrudan gözetleme sonucu herhangi bir bilgi elde etmediği belirtilmiş²⁴ ve daha etkin olmaları istenmiştir.

Alınan tedbirler üzerine 8-9 Ağustos 1921'de Yunan birliklerinde ileri hareketlenmeler²⁵ olduğu yönünde keşif birliklerinden daha sağlıklı bilgilerin gelmesi üzerine Batı Cephesi Komutanlığı, 12 Ağustos 1921'de durumu aydınlatmak ve Yunan ihtiyat birliklerinin yerini tespit için 14.Süvari Tümenine Seyitgazi istikametinde Yunan birliklerine bir taktik akın²⁶ yapması emrini vermiş ve 14.Süvari Tümeni, Yunanların ileri harekât için tertiplendiklerini tespit ederek aldığı bilgileri Batı Cephesi Komutanlığına iletmiştir.²⁷

---

¹⁸ **Ağır Topçu Endaht Talimnamesi**, Mümtaz Yüzbaşı Ömer Lütfü, Şirket-i Tabiye Matbaası, İstanbul, 1329, s.43.

¹⁹ **TİH, Batı Cephesi, II-5/1**, s.155-163.

²⁰ **AATDB Arşivi, İSH, Kutu:1337, Gömlek:16, Belge Nu.:16-1, 2, 3.**

²¹ **Piyade Talimnamesi**, Madde:192, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul, 1328, s.95.

²² **AATDB Arşivi, İSH, Kutu:1303, Gömlek:136, Belge Nu.:136-1, 2.**

²³ **Piyade Keşif Kollarına Rehber**, (Çev.: Yüzbaşı Neşet), Kütüphane-yi İslami ve Askeriye, Bab-ı Ali, 1321, s.9.

²⁴ **TİH, Batı Cephesi, II-5/1**, s.182.

²⁵ **TİH, Batı Cephesi, II-5/1**, s.196.

²⁶ **Süvari Talimi Nizamnamesi**, Madde:391, 1328, s.183.

²⁷ **TİH, Batı Cephesi, II-5/1**, s.224-225.

Yunan Ordusu, 14 Ağustos 1921 tarihi itibarıyla üç kolordu halinde ayırdığı asıl taarruz kuvvetleri ile bulunduğu toplanma bölgelerinden ileri harekâta başladığında taarruz için kuzey kanat, merkez ve güney kanat olarak tertiplenmiştir. Buna göre, Kuzey kanatta, General Polimenakos'un komutasında 3, 7 ve 10.Piyade Tümenleri ile 3.Kolordu; Merkezde General Kondilis komutasında, 1, 2 ve 12.Piyade Tümenleri ile 1.Kolordu; Güney kanatta, General Prens Andrew komutasındaki 5, 9 ve 13.Tümenler ile 2.Kolordu tertiplenmiştir.²⁸

Türk Ordusu ise Sakarya Nehri ilerisinde ileri mevzi kuvvetleri ve Sakarya Nehri gerisinde asıl savunma mevzi kuvvetleri ve ihtiyat olarak üç kademe halinde tertiplenmiştir.²⁹ Buna göre, ileri mevzi kuvveti olarak 1 ve 5.Grup Komutanlıkları; asıl savunma mevzi kuvveti olarak 3, 12, 4.Grup Komutanlıkları şeklinde tertiplenmesini tamamlamıştır. Ayrıca asıl savunma mevzileri gerisinde ise ihtiyat kuvveti olarak bir İhtiyat Grup Komutanlığı oluşturulmuştur.³⁰

Yunan ileri harekâtının üç kol halinde tüm cephe boyunca 14 Ağustos 1921'de başlamasıyla Batı Cephesinin ileri mevzi kuvvetleri ile de temas başlamış olur. 1 ve 5.Gruplar oyalama muharebeleri³¹ yaparak hem teması sürdürmekte hem de kuvvet kaptırmamak için uygun mevzilere geri çekilerek muharebelere devam etmiştir. Ancak 5.Grup, yaptığı bir baskın hareketinden dönüşte bir süvari alayı Yunan birliğinden zor sıyrılmış ve arkasının kesilmesi ile tehlikeli bir duruma girmişti. Fakat yaptığı manevra ile kuşatılmaktan kurtularak 5.Gruba katılmıştır.³²

Batı Cephesi Komutanlığı, 16 Ağustos 1921'de yayımladığı bir emirle; *Piyade kıtaları topçu ateşi altında ilerleme esaslarını iyi yapmadıklarından çabuk dağıldıkları, bu nedenle piyade komutanlarının bölgelerini doğru keşfetmelerini* istemiştir.³³ Aynı gün bütün birliklere yayımladığı başka bir emrinde ise *“Yunanların yakında taarruz edeceğini, bu nedenle bütün komutanlar ve erlere bu meydan muharebesini kazanmaya mecbur olduğumuzun hatırlatılmasını”* bildirmiştir.³⁴

---

²⁸TİH, Batı Cephesi, II-5/1, s.250-251.

²⁹Seferber Zabitanına Mahsus Muhtıra, Von der Goltz, (Çev.: Mahmut Şevket Paşa), Mekteb-i Fünûn-u Harbiye-yi Şahane Matbaası, İstanbul, 1315, s.118.

³⁰TİH, Batı Cephesi, II-5/1, s.248-249.

³¹Yeni Alman Piyade Talimnamesi, Madde:427, 1325, s.168.

³²TİH, Batı Cephesi, II-5/1, s.254-255.

³³AATDB Arşivi, İSH, Kutu:1422, Gömlek:22, Belge Nu.:22-1, 1a.

³⁴AATDB Arşivi, İSH, Kutu:1422, Gömlek:22, Belge Nu.:22-2.

Harekât geliştikçe daha doğru bilgiler alınmaya başlanmış ve Batı Cephesi Komutanlığı da daha sağlıklı değerlendirmeler yapabilmıştir. Nitekim doğruya yakın bir değerlendirme ile Yunan Ordusu'nun kuzeyde daha az kuvvetlerle, merkezde daha çok kuvvet ile cepheden taarruz ve gúneyden bir kolordu ile de kuşatma harekâtı yapabileceğini muhtemel görmüştir.

Yunan ileri harekâtını geciktirmekle görevli İleri Mevzi Kuvveti olan 5.Grup; 2.Süvari Tümeni ve 14.Süvari Tümenleri ile Yunan öncü birliklerine karşı yaptığı muharebelerde zayıat verdimiş ayrıca Sakarya Nehri üzerindeki bazı kritik köprüleri imha ederek Yunanların ilerlemesini geciktirmiştir. Yunan ilerlemesi karşısında mevcut durumu ile 5.Grup'un görevini yapmış kabul eden Batı Cephesi Komutanı, Yunanların cephenin sol kanadında kuvvet toplaması üzerine 5.Grup birliklerini örtme görevinden alarak Yunanların sağ yanına etki yapmak üzere cephenin sol kanadına tertiplenmesini istemiştir.³⁵

Örtme görevi ve oyalama muharebeleri ileri mevzideki piyade birliklerine keşif görevi ise bu birlikler kuruluşunda bulunan süvari birliklerine verilmiştir. 18 Ağustos 1921'den 22 Ağustos 1921'e kadar geçen süre içerisinde Porsuk Nehri kuzeyi ve gúneyinde bulunan ileri mevzi kuvvetleri, Yunan kuvvetlerinin öncü birlikleri ile teması muhafaza etmekteydi. Ancak Porsuk Nehri gúneyindeki ileri mevzi kuvveti görevinde olan 11.Tümen'in 55.Süvari Alayı'nın, Yunan baskısı olmadan geri çekilmesi nedeniyle meydana gelen boşluğun hemen kapatılması ayrıca sebepsiz bu çekilişin ve abartılı keşif raporları gönderilmesinin hesabının verilmesi ve Kavuncu Köprüsü'nün tahrip edilmesi³⁶ 12.Grup Komutanı tarafından 11.Tümen'den istenmiştir. Sevk ve idaredeki hatadan kaynaklandığı anlaşılan bu hareketin yarattığı olumsuz durumu önlemek için 55.Süvari Alayı, tekrar keşif görevine aynı bölgeye gönderilmiştir. 19 Ağustos 1921'de Batı Cephesi Komutanlığı tarafından yayımlanan emirle asıl savunma mevzilerindeki birliklerin muharebe düzeni almaları ve Yunan birliklerinin yaklaşmakta olduğu bildirilmiştir. Bu emir üzerine savunma mevzileri gerisindeki topçular takviye edilmiş ve cephenin gúneyinde en uç noktasında bulunan Mangal Dağı'nın 2.Grup tarafından kuvvetli tutulması ve tahkim edilmesi emri verilmiştir. Bununla birlikte 20 Ağustos 1921'de Batı Cephesi Komutanlığı ileri mevzi kuvvetlerine gönderdiği cephe emrinde; *"keşif görevlerinin iyi yapılamadığı ve halen Yunan kuvvetlerinin asıl kuvvetleri ile*

³⁵TİH, Batı Cephesi, II-5/1, s.278-282.

³⁶AATDB Arşivi, İSH, Kutu:1303, Gömlek:7, Belge Nu.:7-1.

cephenin hangi bölgesine taarruz edeceğinin anlaşılmadığı ve bütün grupların bu husus üzerinde bilgi toplamasını” istemiştir. Bunun üzerine, 12.Grup Komutanı 11.Tümen Komutanına 22 Ağustos 1921’de verdiği emirde; “Yunanların doğuya veya kuzeye yapacağı her hareketin yakından takip edilmesi, bu nedenle ilerden geriye doğru gözetleme yapılarak yarma harekâtına başladığı anlaşılır anlaşılmaz bilgi verilmesi, yapmayanlar hakkında en ağır cezanın verileceğini”³⁷ bildirmiştir.³⁸

Verilen bu emirden maksat her ne kadar Yunan asıl taarruz mihverinin anlaşılmasına rağmen olabilecek bir değişikliğe karşı keşif birliklerinin faaliyetlerini sürdürmelerini istemesidir. Nitekim Yunan ileri harekâtı devam ettikçe ileri mevzi kuvvetleri yaptıkları keşif faaliyetlerinde etkisiz kalmış ve elde edilen eksik veya abartılı bilgiler ile Batı Cephesi Komutanlığının durum değerlendirmelerini zora sokmuştur. Çünkü savunmada bulunan bir kuvvetin düşman hakkında bilmek istediği en önemli bilgi, savunma cephesinin neresine ne kadar kuvvetle taarruz edeceği bilgisidir. Bu bakımdan keşif birliklerinin daha etkin olması için tedbirler alınmıştır. Diğer taraftan, savunma mevzilerinin tanziminde özellikle bir de kuşatma ihtimali varsa kuşatma kolunun yeri ve kuvveti de ayrıca önem taşıdığından Mangal Dağı hakkında yapılan bu değerlendirme doğru ve savunma öncesi düşünülmesi gereken önemli bir durumdur.

Yapılan ikaz ve yayımlanan emirler neticesinde; 21-22 Ağustos 1921 tarihlerinde Yunan birliklerinin ileri hareketleri ve ilerleme kolları arasındaki kuvvet kaydırmaları hakkında alınan sağlıklı bilgiler ile Yunan muhtemel harekâtı, büyük ölçüde anlaşılmıştır. Verilen emirlerin de etkisi ile ileri karakol kuvvetleri, yayılan Yunan kuvvetleri hakkında aldıkları bilgileri cepheye ileterek kuşatma hareketinin güneyden olabileceğini bildirmiştir.³⁹ Başkomutan Mustafa Kemal Paşa’nın da yaptığı harekât değerlendirmeleri sonucunda, Yunan Ordusu’nun asıl kuvvetlerle güneyden kuşatma harekâtı yapabileceği, bu nedenle Mangal Dağı bölgesinin takviye kuvvetlerle desteklenmesi gerektiği kararı verilmiştir. Nitekim Yunan Ordusu, kuvvet çoğunluğu ile Batı Cephesi’nin sol yanının 15 km. ilerisinde taarruz için tertiplenmiştir.⁴⁰

---

³⁷AATDB Arşivi, İSH, Kutu:1304, Gömlek:31, Belge Nu.:31-1, 1a, 2.

³⁸TİH, Batı Cephesi, II-5/1, s.285-308.

³⁹Mümtaz Ulusoy, **İstiklâl Harbi’nde 2.Kolordu**, (Haz.: Ahmet Tetik, Şeyda Büyükcan), Genelkurmay Askeri Tarih ve Strateji Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006, s.242.

⁴⁰TİH, Batı Cephesi, II-5/1, s.308-338.

23 Ağustos 1921'e kadar geçen süre içerisinde 5.Süvari Grup Komutanlığı ve diğer piyade birliklerinde bulunan süvari birlikleri ileri mevzi kuvveti olarak zaman zaman aksaklıklar olsa da görevlerini yerine getirmiştir. Süvarinin ileri bölgede kullanılmasında iki ayrı görev üzerine ağırlık verilmiştir. Süvari 5.Grup, Yunan ordusunu yıpratma ve taarruz düzenini bozmak üzere baskın ve akınlar icra etmiş, diğer süvari birlikleri ise ağırlıklı olarak keşif görevlerinde bulunmuştur. İki süvari tümeni kadar kuvvete sahip olan 5.Grup Komutanlığı, özellikle derinlikte savunma anlayışına uygun olarak yaptığı görevler ile Yunan ordusunun ilerlemesini geciktirmiş, zayıf verdimiş ve yapılan keşif faaliyetlerine destek olmuştur.

3. Derinlikte Savunma Anlayışına Göre Süvarinin Savunma Bölgesi İlerisinde Kullanılmasına Ait Örnek Olay İncelemesi.

Sakarya Meydan Muharebesi'nin 26 Ağustos 1921 dördüncü günü sonunda savunma bütünlüğü muhafaza edilmesine rağmen cephe genelinde Yunan Ordusu'nun taarruzları artmıştır. Bu gün itibariyle, Yunan Ordusu, 2.Kolordusu ile cepheyi sol taraftan Güzelcekele istikametinde kuşatmak, 1.Kolordusu ile arahattı üzerinde bulunan Kirazoğlu-Bahçecik-İncirli istikametinde yarmak ve bu harekâtı ile koordineli olarak kuzeydeki 3.Kolordusuna ait 7.Tümenin taarruzları ile birleşerek Ankara genel istikametinde harekâtını geliştirmek istediği anlaşılmıştır. Fakat bugünün sabahı başlayan Yunan taarruzlarının öğleye doğru savunmanın direnci ile durması sonucu mevzi başarılarından öteye geçememiştir. Yunan komuta heyeti aynı zamanda Türk Ordusu'nun sanıldığı gibi geri çekilmediğini ve kısmi kayıplar olsa da bulunduğu mevzilerde inatla savunmasına devam ettiğini ve hatta Türk topçusunun etkili sevk ve idaresi ile bir meydan muharebesine kararlı olduğunu anlamıştır. Bununla birlikte muharebelerin dördüncü gününde savunmanın bütünlüğü bozulmasa da cephenin tamamında yer yer geri çekilmeler olmuş ve kritik bir döneme girilmiştir. Ancak Başkomutanlık yaptığı harekât değerlendirmelerinde Mustafa Kemal Paşa'nın yayımladığı emirler ile bu duruma karşı gerekli tedbirleri almıştır. Nitekim Ordu'nun Ankara istikametinde bir çekilme durumuna karşı Büyük Millet Meclisi'nin hazırlıklı olunması istenmiştir. Operatif olarak birlikleri

ilgilendiren bir harekât emri ile de savunmanın derinlikte savunma anlayışına uygun olarak yapılması bildirilmiştir.⁴¹

Buna göre Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, savunmanın hat şeklinde olmadan bölge savunması halinde her birliğin sorumlu olduğu bölgeyi derinliğine savunması gerektiğini belirtmiştir. Bu doktriner uygulamaya süvari birlikleri de dâhil edilmiştir. 5.Süvari Grup komutanlığının bir kısım kuvvetleri ile Yunan kuşatma bölgesi olan cephenin sol yanında hazır tutulması diğer kuvvetleri ile Yunan taarruz bölgesinde baskınlar yapması derinlikte savunmanın ilerideki icrasına ait bir uygulama olmuştur.

Sakarya Meydan Muharebesi'nin ilk gününde, Yunan Ordusu'nun 23 Ağustos 1921'de Türk savunma hattına teması başladığında, 5.Süvari Grup Komutanlığı 2.Süvari Tümeni, 3.Süvari Tümeni, 14.Süvari Tümeni ve 4.Süvari Tugayı ile Yunan kuşatma kuvveti olan 2.Kolordu birliklerinin hareketini durdurmak, taarruz düzenini bozmak ve savunma birliklerine zaman kazandırmak amacıyla baskın, pusu ve keşif yapmak üzere cephenin Yunan tarafı olan 35 km. ilerisinde dört ayrı bölgede tertiplenmişti. Ancak muharebenin ikinci günü, Mangal Dağı bölgesinin kritik bir duruma girmesi nedeniyle 2. ve 3.Süvari Tümenleri kuşatma kanadı bölgesinde savunmada olan 1.Grup Komutanlığının emrine verilmiştir. 5.Grup, diğer iki süvari tümeni ile Yunan bölgesinde kendisine verilen görevleri icraya devam etmiştir. Bu görevin beşinci günü olan 27 Ağustos 1921'deki Yunan bölgesindeki harekâtının icrası sonuçları bakımından önemlidir.

Batı Cephesi Komutanlığının verdiği emirler gereği Yunan taarruz bölgesinde baskınlar yapması istenen 5.Grup, Yüzükbaşı-Uzunbeyli bölgesindeki Yunan birliklerine baskın yapmak için hazırlıklarını tamamlamış ve Sinanlı bölgesinde 14.Süvari Tümeni ve 4.Süvari Tugayı ile tertiplenmiştir. Gece yürüyüşü ile başlayan harekâtın son safhası, Yüzükbaşı bölgesine intikalden sonra Uzunbeyli Köyü'ndeki Yunan birliklerine taarruz olarak planlanmıştır. Ancak süvari tümenlerinin bölgeye yaklaşmasını anlayan Yunan Başkomutanlığı, köyün dış çevresini bir piyade taburu ile korumaya alırken karargâhı dâhil keşif uçağı, otomobil ve mühimmat yükünü İnlerkatrancı Köyüne taşımıştır. Koruma görevine verilen Yunan taburunun emniyet tedbirlerini geç de olsa alması her ne kadar baskın tesirini ortadan kaldırırsa da telaş içerisinde bekleyişi, harekâtın inisiyatifinin Türk süvarisinde olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Fakat Yunan Ordu

---

⁴¹**Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, Sakarya Meydan Muharebesi, C.II., 5.Ks., 2.Kitap, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Yayınları, Ankara, 1973, s.61-65.**

Komutanı Papulas'ın da bölgedeki varlığının 5.Süvari Grubu birlikleri tarafından bilinmemesi⁴² baskın tarzındaki taarruzun etkisini azaltmıştır. Nitekim Uzunbeyli Köyü'ndeki Yunan Taburu doğudan ve güneyden 14.Süvari Tümeni ve güneybatı'dan ise 4.Süvari Tugayı tarafından kuşatılarak başlatılan taarruz, topçu ile desteklenen yaya muharebe⁴³ ile dört saat sürmüş ancak Yunanların bütün tesis ve kuvvetleri, İnlerkatrançı Köyüne taşınmasına engel olamamıştır. Ayrıca Yunan koruma taburu ve 9.Tümenine ait Edipiü Müfrezesinin karşılık vermesi ile taarruz durmuştur. Fakat 30 er ve bir subay zayıyatı verdirilmiş ve Papulas ancak kaçabilmiştir. Taarruz devam ederken 10.Tümen'den bir süvari bölüğü ve dağ topu ile desteklenmiş iki piyade bölüğü kadar kuvveti takviye olarak gelmişse de muharebeye girmeden 5.Grup'un Batı Cephesi Komutanlığının emri ile teması keserek cephenin sol yanının kuşatılma ihtimalinin artması nedeniyle çağrılması üzerine Çeltak-Gölbek bölgesine intikal etmiş ve yeni görevler için tertiplenmiştir.⁴⁴

Mustafa Kemal Paşa'nın yayımladığı harekât durum raporlarında da süvari birliklerinin harekâtına ait hususlar belirtilmiştir;

25 Ağustos 1921 tarihli raporda; 5. Grup Komutanlığının çeşitli bölgelerde akınlar yaptığı, düşmanın 10 yük otomobiline tesadüf olunarak bunlardan ikisinin ele geçirildiği, birisi mülazım olmak üzere 6 neferin etkisiz kılındığı ve biri başçavuş olmak üzere 5 neferin esir alındığı, daha sonra tesadüf olunan deve kolunun bir saatlik müsademedan sonra muhafızlarının etkisiz hale getirildiği ve 159 deve, 67 merkep, 1 ester, 5 silah, 1 telefon merkezi ve kablo ve sairenin ele geçirildiği ve bir yaralı esir alındığı belirtilerek Yüzükbaşı bölgesinde yakalanan bir otomobil kolunun pusuya düşürülerek 2 otomobilin yakıldığı ve birkaç esir ile bir miktar eşyanın ele geçirildiği ifade edilmiştir.⁴⁵ Aynı tarihli başka bir raporda ise Mustafa Kemal Paşa tarafından Süvari Grubu'nun düşmanın yan ve gerilerinde muhtelif kollarına taarruz etmesi emri verilmiştir.⁴⁶

27 Ağustos 1921 tarihli başka bir harekât raporunda ise Başkomutan; 5.Grup'un harekâtını tamamlayarak ordu sol cenahına gelmesi emri

---

⁴²Baki Vandemir, **Türk İstiklâl Savaşı'nda Sakarya'dan Mudanya'ya**, (Haz.: Hayriye Yalçın), Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006, s.41.

⁴³Fahrettin Altay, **10 Yıl Savaş ve Sonrası**, İnsel Yayınları, İstanbul, 1970, s.302.

⁴⁴**TİH, Batı Cephesi, II-5/2**, s.76-77. Aynı eser; Harekât Tatbik Krokisi EK'te gösterilmiştir.

⁴⁵**ATASE Arşivinden Seçilmiş Sakarya Meydan Muharebesi'ne Ait Belgeler**, Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Yıl.62, Sayı.131, Temmuz 2013, Ankara, s.158-159.

⁴⁶**ATASE Arşivinden Seçilmiş Sakarya Meydan Muharebesi'ne Ait Belgeler**, s.162.

verildiğini, bu zaman içerisinde Uzunbeyli’de yaptığı muharebeler sonucunda düşmanın iki gündür serbest nakliyat yapamadığını ve nakliyatını kuzeye kaydırıldığını belirtmiştir.⁴⁷

Yunan bölgesinde yapılan bu baskın tarzındaki harekâtın kuşatma kanadı tarafına 35 km. ilerde olması ve muharebelerin başladığı 23 Ağustos gününden itibaren beş gün boyunca bu bölgelerde Yunan ilerleyişini durdurmak ve harekâtını bozmak üzere faaliyetde bulunması, Sakarya Meydan Muharebesi’nde derinlikte savunma anlayışının hasım bölgesinden itibaren dikkate alındığını göstermektedir.

Hedef bölgeye intikalde kılavuzların güzergâhı karıştırması ve bölgede Yunan Komuta Grubu olduğunun farkına varılamaması⁴⁸ ve Yunan koruma birliklerinin baskından haberdar olması baskın tesirini ortadan kaldırmışsa da Yunan harekâtının sevk ve idaresini kısa bir süre de olsa bozmayı (*iz’ac harekâtı*) başarmıştır. Aynı zamanda kuşatma yapacak Yunan 2.Kolordusunun beş gün boyunca taciz edilmesi hatta Yunan Ordu Karargâhına taarruz edilmesi, Yunan Başkomutanlığı tarafından kuşatma harekâtının Türk Ordusu tarafından anlaşıldığına karar verilmesine ve bir gün süre ile Yunan harekâtının durmasına neden olmuştur. Bu durum Türk Ordusu’nun cephenin sol tarafını oluşturan kuşatma bölgesinde yeniden tertiplenmesi için zaman kazandırmıştır.

5.Süvari Grup Komutanlığının teması keserek Batı Cephesi sol yanına tedbir maksadıyla çağırılması üzerine Yunan bölgesinde taarruzi hareketleri yapmak görevi bu kez Akşehir bölgesinde bulunan Mürettep Tümen’e verilmiştir. Hem Süvari 5.Grup hem de daha sonra bu görevi devam ettiren Mürettep Tümen, Yunan geri bölgelerine yapmış olduğu baskın ve pusular ile Yunan menzil teşkilatını ve karargâhını kuzeye almak zorunda bırakmış ve bunun yarattığı ikmal ve iaşedeki gecikmeler Yunan harekâtını aksatmıştır.⁴⁹ Bu durum, derinlikte savunma anlayışının bir gereği olarak, Türk Başkomutanlığının Yunan taarruz bölgelerinde süvari birlikleri ile faaliyeti sürdürme niyetinden vazgeçmediğini ortaya koymaktadır.

Fahrettin Altay’ın “Neva Asiatic Review”den yaptığı alıntı, süvarinin düşman geri bölgesindeki faaliyetlerine ait önemli tespitleri

---

⁴⁷ATASE Arşivinden Seçilmiş Sakarya Meydan Muharebesi’ne Ait Belgeler, s.188

⁴⁸Fahrettin Altay, **10 Yıl Savaş ve Sonrası**, s.301-303.

⁴⁹Fahrettin Altay, **İstiklal Harbimizde Süvari Kolordumuz**, İnsel Kitabevi, İstanbul, 1949, s.27-28.

göstermektedir: ⁵⁰ “4 Ağustos'ta Yunan Ordusu ileri harekâtında 2.Kolordusunun sarma hareketini General Fahrettin süvari kolordusu keşfetmişti. Nispeten zayıf kuvvetle bu kolordunun başını tevkife çalışıyordu. İlerleyen Yunan Ordusunun mihverine doğru sokularak onların arka ve yanlarını tacize gayret ediyordu. Türk süvari kolordusu susuz bir bölgede müşkülâtlarla ilerlemesine rağmen 2.Yunan Kolordusuna karşı hareketi muvaffakiyetli oldu. Sakarya'da Türklerin Katrancıya kadar uzattıkları sol yanlarını sarmak isteyen bu kolordu Türk süvari kolordusu tarafından ağır zayiata uğratılmıştır. Burada Yunanlara karşı yapılan saldırıların birinde az daha General Papulas bütün erkân-ı harbiyesi ile beraber esir alınacaktı. General Papulas son raporlarında Türk süvarilerinin kendi hatt-ı ricatine icra ettikleri daimi tehdidattan dolayı Sakarya Cenubundaki 2.Kolordu için levazım ve erzak alınamadığını ve bu sebeple de Sakarya üzerinde vuku bulan kati muharebe anında cephane ve erzak noksanîyetini pek acı bir surette hissettiğini bildirmektedir. Yunanların Sakarya'dan ricatleri Türk süvari kolordusunun yan ve ricat hatlarını çok hırpaladığı için bilhassa çok müşkül olmuştur.”

Aynı yayının Fransızca tercümesi olan Yunan 2.Kolordusu kumandanı Prens Andrew'un raporundan başlıklı yazıda ise: “Yunan 2.Kolordusunun sağ kanadı daimi bir surette Türk süvarisi tarafından izaç ediliyordu ve nihayet cephe taarruzlarından yorgun bir ihtiyat kuvveti güneydoğuya ayırmaya mecbur kaldı. Bu endişe Yunan taarruzunun devamına vahim manevi bir engel teşkil etti. Prens Andrew, Yunan umumi karargâhının Türk süvarisi tarafından taarruza uğradığını ve kısa bir müddet Sakarya mevzilerine taarruz etmekten vazgeçerek ricat emrini vermek bile düşünüldüğünü” belirtmiştir.

Fahrettin Altay, süvarinin Sakarya Meydan Muharebesi'ndeki başarısından başka operatif kullanılmasının dönemin süvari harekâtının doktriner incelemelerini yapan Avrupa'daki yayınlardaki değerlendirmelere yer vererek izah etmiştir.⁵¹ Buna göre bir Fransız Süvari Mecmuasından yapılan alıntıda: “...Geri teşkilatı otomobilli olan süvari birlikleri Fahrettin süvarisinin yaptıklarını yapamazdı. Harpten sonra yapılacak teşkilatta Türk süvarisinin temin ettiği tecrübelerden istifade edilmeli ve göz önünde bulundurulmalıdır. General Fahrettin'in eseri alınan dersler itibariyle de kıymetlidir. Bu eser sayesinde görüyoruz ki süvari zamanı hazır harplerinde

---

⁵⁰Fahrettin Altay, **İstiklal Harbimizde Süvari Kolordumuz**, s.28.

⁵¹Fahrettin Altay, **İstiklal Harbimizde Süvari Kolordumuz**, s.73-74.

tarihi ehemmiyetini muhafaza etmektedir ve yine ananevi olan sürat ve hareket kabiliyeti hassaları muvaffakiyetin iki mühim amili olarak kalmıştır...”, Avusturya Militar Wissenschaftliche Mitteilungen dergisinden: “1921’de Türk-Yunan Harbi’nde Türk süvarisi Yunanların büyük hezimetle uğramalarında mühim amel olmuştur...”, Almanca Wissen und Vehr dergisinden ise: “Sakarya muharebesinde Süvari kolordusu kumandanı Fahrettin, düşmanın kendi sol cenahlarını ihata etmek maksadını anladı ve prensin yan ve gerilerine yorulmak bilmeyen cüretkâr teşebbüsleri ile ihata kolunu tevkiif ve düşmanda asabiyet tevliit etti. Hatta bizzat Papulas’ı karargâhı ile silaha sarılmak mecburiyetinde bıraktı...” şeklindeki analizler Türk süvarisinin harekât ortamındaki kullanılışına ait yeni esasları ortaya koymaktadır.

Süvarinin, Sakarya Meydan Muharebesi’nde ileriden geriye bir bütün olarak görülen savunma anlayışına uygun olarak kullanılması, Türk askeri uzmanlar tarafından da ifade edilmiştir: “Müdâfaanın devamı sırasında Türk süvarisi büyük bir cüretkârlıkla daima düşman yan ve gerilerine saldırmış ve düşmanı netice yerinden ayırmağa mecbur etmiştir.”⁵² “Süvari kitalarımızı düşmanın kuşatma yanı üzerinde mütemadiyen bulundurduk. Süvarilerimiz bu yanın ilerleme hareketini tehir ve kuvvetini, yürüyüş istikametini ve hedeflerini mükemmelen keşif, muharebe meydanında da piyade firkaaları ile açık yanda bizzat muharebeye iştirak ettiler.”⁵³ “Yunanlılar, elde ettikleri başarıyı yeteri kadar kuvvetle, zamanında ve gereği gibi besleyememişlerdi. Güneydeki Türk süvari grubundan çok ürküyorlardı.”⁵⁴

Süvarinin kullanılmasına ait bu görüşler, artık daha farklı bir operatif kullanımın uygulandığını göstermektedir. Çünkü savunmayı ileriden geriye bir bütün olarak gören derinlikte savunma anlayışına süvarinin kullanımı önemli bir katkı sağlamış ve hasım bölgesinin taarruz kuvvetlerini bozmak, zaman kazanmak ve kuşatma manevralarına engel olmak maksadıyla hareket kabiliyeti ve sürat özelliğinden azami faydalanıldığını ispat etmiştir.

Atatürk de bu konu hakkında; “Düşman ordusunun sağ cenahının gerisinde faaliyet gösteren süvari kitlelerimiz, düşmanın harekâtını fevkalade

---

⁵²Türk İstiklâl Harbi Hulâsası, 1919:1922, İkinci Tarih Kurultayı broşürü, Askeri Matbaa, İstanbul, 1937, s.7.

⁵³Hakkı Tümerdem, Yunanlılarla İstiklâl Harbi, Tabiye ve Sevkülceys Bakımından Tetkik, Necmistikbâl Matbaası, İstanbul, 1935, s.77.

⁵⁴Asker Yönüyle Atatürk, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Atatürk Serisi Yayınları, Ankara, 1981, s.93.

müşkülata düçar etti. Bu suretle düşmanın bütün sevkulceyş planlarını meydana çıkarmıştır." ifadesi ile ortaya koymuştur.⁵⁵

Dönemin harekât doktrinlerine göre düşmanın taarruz etmeden önce düzenini bozmak için öncü kuvvetler çıkarılacağı bilinmektedir. Ancak bu kuvvetlerin terkihi ve tertibatı ile sevk ve idare esasları asli birlik olarak kabul edilen piyade birliklerine göre izah edilmiştir. Ayrıca süvarinin düşman bölgesinde yapacağı görevler çoğunlukla keşif faaliyetlerine yönelik olarak belirtilmiş ve geri çekilme esnasında oyalama muharebeleri yaparak örtme kuvveti görevini icra edeceği ifade edilmiştir. Bu nedenle düşman birliklerine yapılacak baskın, pusu ve taktik akın şeklindeki görevler, çoğunlukla piyade birliklerine verilmiştir. Fakat bu kullanma esasları, büyük birlikler harekâtı adı ile Birinci Dünya Harbi'nde elde edilen tecrübelerle göre 1920'de Fransa'da askeri uzmanlar tarafından yazılan ve Fransızcadan tercüme edilen yeni bir talimnamede yer verilmiştir. Ayrıca bu talimnamede süvarinin kolordu teşkili halinde kullanılmasının daha etkili olacağı belirtilmiştir.⁵⁶ Bu esasların ilk kez Sakarya Meydan Muharebesi'nde uygulandığı görülmektedir.

SONUÇ

Harp yönetimi ve harekâta icra esasları XIX. Yüzyıldan itibaren değişmeye başlamıştır. Asli bir harekât şekli taarruzun yanısıra savunma ile ilgili yeni düşünceler ve uygulamalar da ortaya çıkmaya başlamıştır. Birinci Dünya Harbi sonlarına doğru Avrupa cephelelerinde orduların karşılıklı taarruzlarının bir netice vermemesi savunmayı öne çıkarmış böylelikle savunma ağırlıklı yeni düşüncelerin uygulanmasına neden olmuştur.

Derinlikte savunma, Alman ordularının savunmaya geçtiği bu dönemde öne çıkan bir harekât anlayışıdır. Savunmanın üç bölge halinde kademelendirildiği, her bir kademedeki savunma kuvvetleri ile taarruz

---

⁵⁵Nurettin Ersan, **Sakarya Meydan Muharebesi'nde Mustafa Kemal Paşa'nın Askeri Dehası**, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, İstanbul, 1994, s.54.

⁵⁶**Harpde Kıtaat-ı Cesimenin Sevk ve İdaresi**, Matbaa-ı Askeriye, Dersaadet, 1338, s.97. *"Madde:120, Tedâfu'î (savunma) muharebede ilk iş düşmanın takip ettiği yürüyüş istikametlerini tayin etmektir. Bu maksatla cephenin ilerisine pişdarlar (öncü) sürülür. Düşman açılıp kuvvetlerini meydana çıkarmaya icbar kılınır. Pişdarlar vazifeleri hitamında (bitiminde) ya cenahlardan veyahut mevziin aralıklarından çekilirler. Düşmanın niyeti kati olarak malum ise kısm-ı külli basit ileri karakollar ile kendisini setr (örtmek) etmekle iktifa eder."* **"Madde:131, Bir süvari kolordusuna tevdi olunabilecek vezaifi hassaten; keşif, sınıf-ı muhtelifeden mürekkep düşman kolları harekâtının tehiri, muharebe meydanında ihata manevrası icrası, takip, ricatın setr ve himayesidir."**

kuvvetlerinin durdurulmasının amaçlandığı bu harekât doktrini, Almanlar tarafından tam olarak uygulanamadığı gibi kademelenen bölgelerdeki kuvvetlerin de terkibi ve tertibatının da nasıl olacağı net değildir. Ancak savunmada yeni bir anlayış getirmesi bakımından İtilaf ordularına karşı kısa süreli de olsa etkili olmuştur.

Sakarya Meydan Muharebesi döneminin en uzun ve hareketli savunma muharebelerinden biridir. Savunma anlayışı derinlikte savunma anlayışına uygun bir tertiplenme ile yapılmış ve birliklerin teşkilatlanması da komuta yapılarına uygun olarak teşkil edilmiştir. Savunmanın üç kademe halinde derinliğine tertiplenerek, Sakarya Nehri ilerisinde ileri mevzi kuvvetleri, Sakarya Nehri üzerinde ve civarında asıl savunma kuvvetleri ve Sakarya Nehri gerisinde ise ihtiyat kuvvetleri olarak yer alması doktriner esaslarla olan uygunluğunu göstermektedir. Bu savunma anlayışının icrası ise farklı bir hareket tarzı ile olmuştur. Buna göre ileri savunma bölgesinde süvari birlikleri kullanılmış ve kolordu seviyesinde grup teşkilatına geçilmiştir. Süvarinin savunmada asli görevi taarruz kuvvetlerini baskın, pusu ve akınlar yaparak yıpratmak ve düzenini bozmaktır. İkinci öncelikli görevi ise savunma mevzileri hakkında hasmı yanıltmak ve keşif faaliyetleri ile bilgi toplamaktır.

Bu sevk ve idare esasları, Sakarya Meydan Muharebesi'nde Mustafa Kemal Paşa'nın Başkomutanlığında esaslarının ortaya konulduğu harekât emirleri ile izah edilmiş ve bu görev, bir süvari birliği olan 5.Grup Komutanlığı tarafından savunma derinliği anlayışına uygun olarak ve farklı bir doktriner kullanım şekli ile ileri savunma bölgesinde icra edilmiştir.

KAYNAKÇA

Arşivler:

Milli Savunma Bakanlığı, Arşiv ve Askeri Tarih Daire Başkanlığı Arşivi (AATDB), İstiklal Harbi Kataloğu, (İSH)

Kitaplar:

İnceleme/Araştırma Eserleri:

ALTAY, Fahrettin, **İstiklal Harbimizde Süvari Kolordumuz**, İnsel Kitabevi, İstanbul, 1949.

ALTAY, Fahrettin, **10 Yıl Savaş ve Sonrası**, İnsel Yayınları, İstanbul, 1970.

Asker Yönüyle Atatürk, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Atatürk Serisi Yayınları, Ankara, 1981.

ATASE Arşivinden Seçilmiş Sakarya Meydan Muharebesi'ne Ait Belgeler, Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Yıl.62, Sayı.131, Temmuz 2013, Ankara, s.158-159.

Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri, C.III., (Haz.: Hülya Toker, Nurcan Aslan), Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009.

ERSAN, Nurettin, **Sakarya Meydan Muharebesi'nde Mustafa Kemal Paşa'nın Askeri Dehası**, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, İstanbul, 1994.

TÜMERDEM, Hakkı, **Yunanlılarla İstiklâl Harbi, Tabiye ve Sevkülceys Bakımından Tetkik**, Necmistikbâl Matbaası, İstanbul, 1935.

Türk İstiklâl Harbi Hulâsası, 1919:1922, İkinci Tarih Kurultayı broşürü, Askeri Matbaa, İstanbul, 1937.

Türk İstiklâl Harbi (TİH), Batı Cephesi, C.II, 5Ks., 1.Kitap, Sakarya Meydan Muharebesi'nin Başlangıç Dönemine Ait Olaylar ve Harekât, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1995.

Türk İstiklal Harbi (TİH), Batı Cephesi, C.II., 5.Ks., 2.Kitap, Sakarya Meydan Muharebesi, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Yayınları, Ankara, 1973.

ULUSOY, Mümtaz, **İstiklâl Harbi'nde 2.Kolordu**, (Haz.: Ahmet Tetik, Şeyda Büyükcan), Genelkurmay Askeri Tarih ve Strateji Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006.

VANDEMİR, Baki, **Türk İstiklâl Savaşı'nda Sakarya'dan Mudanya'ya**, (Haz.: Hayriye Yalçın), Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006.

Kaynak Eserler:

Ağır Topçu Endaht Talimnamesi, Mümtaz Yüzbaşı Ömer Lütfü, Şirket-i Tabiye Matbaası, İstanbul, 1329.

Harpte Kıtaat-ı Cesimenin Sevk ve İdaresi, Matbaa-ı Askeriye, Dersaadet, 1338.

Muhtalat Müfreze İçerisinde Süvarinin Vazifesi, Süvari Mülazımlarından Selim, (Sınıf-1 Muhtelifeden Müteşekkil Müfrezeler Tertibatına Dâhil Olan Süvari Kıtaatının İstihdamı Hakkında Mülahazat), Matbaa-ı Ebu'ül Ziya, Konstantiniye, 1327.

Seferber Zabitanına Mahsus Muhtıra, Von der Goltz, (Çev.: Mahmut Şevket Paşa), Mekteb-i Fünûn-u Harbiye-yi Şahane Matbaası, İstanbul, 1315.

Süvari Bölüğünün Talim ve Terbiyesi Hakkında Talimat, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul, 1330.

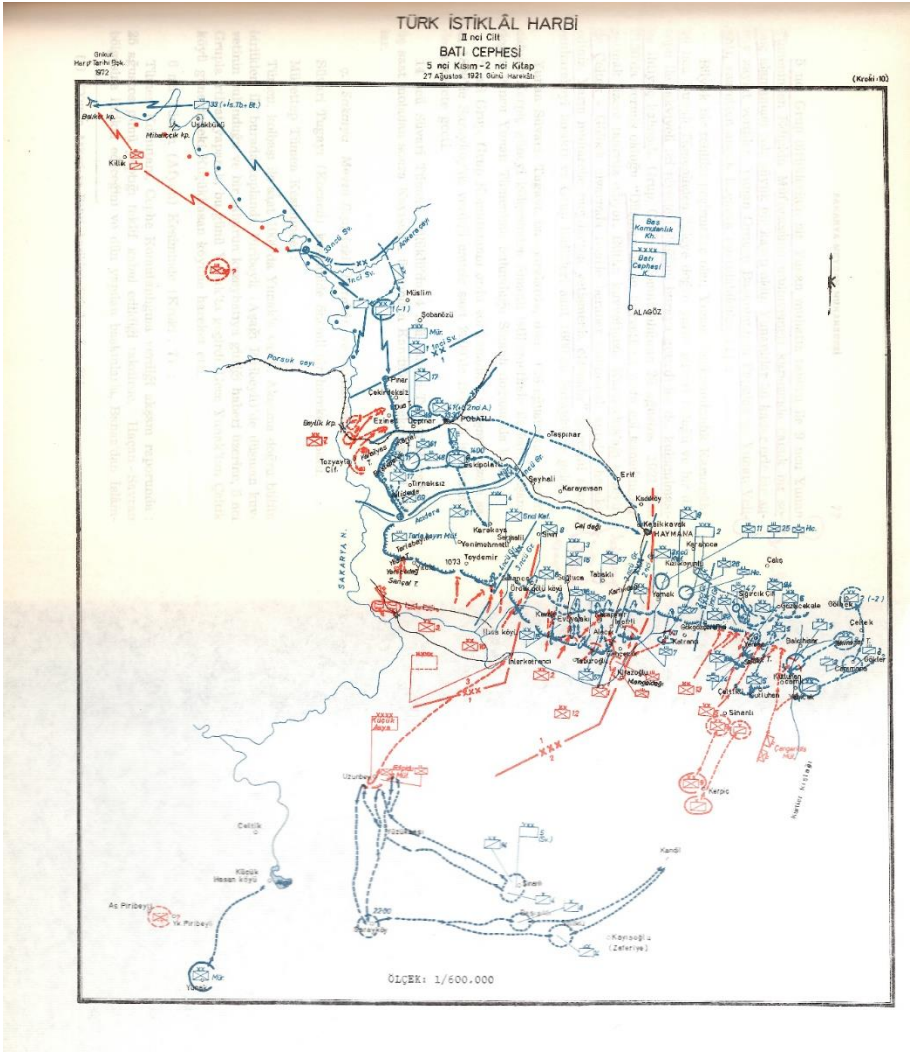
Süvari Makineli Tüfek, (Harb-i Umumi Tecaribine Müstenid, Harbi Umûmî'de Fünun-u Askeriye), Matbaa-ı Askeriye, Dersaadet, 1337.

Süvari Manevrasına Dair Bazı Mülahazat, (1874-1876 yıllarına ait Ceride-i Askeriye'de yayımlanan baskısından), Harbiye Mektebi Matbaası, İstanbul.

Süvari Talimnamesi, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul, (Basım yılı mevcut değil, Süvari Talimi Nizâmnamesi'nin genişletilmiş halidir).

Süvari Talimi Nizamnamesi, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul, 1328.

Yeni Alman Piyade Talimnamesi, (Çev.: Mülazım-ı Evvel Ahmet Refik), İslam ve Askeri Kütüphanesi, İstanbul, 1325.

Sakarya Meydan Muharebesi'nde 27 Ağustos 1921 Günü 5.Grup Komutanlığının Harekât Durumu Tatbik Krokisi.

SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ; STRATEJİSİ, ATATÜRK'ÜN ÜÇLEMESİ VE HARP PRENSİPLERİNE GÖRE İNCELENMESİ

M. Sadık AKYAR*

ÖZET

Sakarya Meydan Muharebesi Türk İstiklal Harbi'nin dönüm noktalarından birisidir. Savaşın askeri, politik, ekonomik ve sosyal sonuçları bulunmaktadır. Türk Harp Tarihi bakımından önemli olduğu kadar, Dünya Harp Tarihi'ne yaptığı katkılar nedeniyle de dikkat çekmektedir. Bunlardan en önemlisi savunmanın belirli bir hat yerine bölgesel ve gerektiğinde tüm vatani içine alacak şekilde etki odaklı düşünülmesidir.

Giriş bölümünde, literatür araştırması, metodoloji, amaç, çalışmanın katkısı hakkında özet, ve hareket alanının askeri bakımdan değerlendirilmesi yapılmaktadır. Daha sonra savaşın stratejisi ve Atatürk'ün modern Türkiye'nin kuruluşuna giden üç tarihi emri, "Atatürk'ün Üçlemesi" olarak belirtilmektedir. Müteakiben Atatürk'ün Sakarya Savaşı'nda verdiği emir ve Etki Odaklı Harekât ile Sakarya Muharebesi'nin stratejisi açıklanmaktadır. Daha sonra savaş öncesi mevcut durum ile ilgili genel bir değerlendirme yapılmaktadır. Sonra her iki tarafın nisbi muharebe gücü değerlendirilmesi ve harekât planları ile savaşın kısa bir özeti yapılmaktadır.

Daha sonra Sakarya meydan Muharebesi'nde Türk ve Yunan Silahlı Kuvvetleri'nin harekât planları harp prensipleri bakımından incelenmektedir. Müteakiben savaşın sonucu ile ilgili bazı tespitlerde bulunmaktadır.

Çalışma esnasında şu anda aynı ittifak (NATO) içerisinde olan iki ülke silahlı kuvvetleri o zamanki şartlara göre değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sakarya, Atatürk'ün Üçlemesi, Strateji, Harp Prensipleri, Mangal Dağı

---

* Yrd.Doç.Dr., K.K.T.C. Girne Amerikan Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi UA İlişkiler Bölümü, sadikakyar@gau.edu.tr , ORCID:0000-0001-9485-5488.

BATTLE OF SAKARYA; STRATEGY, ATATURK'S TRILOGY, ANALYSIS OF BATTLEFIELD ACCORDING TO THE PRINCIPLES OF WAR

ÖZET

The Battle of Sakarya is one of the turning points of the Turkish War of Independence. The battle has military, political, economic and social consequences. As well as being important in terms of Turkish war history, it also attracts attention for its contributions to the world war history. The most important of part is that the defense is considered regional rather than a specific line and , when necessary, effect based operations in a way that encloses the whole country.

In the introduction part, literature research, methology, objective, summary about the contribution of the study, and military evaluation of the field of operation are explained. Later, the strategy of the war and Ataturk's three historical orders leading to the establishment of modern Turkey are stated as "Ataturk's Trinity". Subsequently, Ataturk's order in the Battle of Sakarya and the Strategy of the Battle of Sakarya are explained with the effect based operations. Then, a general assessment of the current pre-war situation is conducted. Then, a brief summary of the war has been made with the evaluation of the comparative combat force of both sides and the operational plans.

Later, in the Battle of Sakarya, the operational plans of the Turkish and Greek Armed Forces are examined in terms of the principles of warfare. Subsequently, some determinations have been made regarding the outcome of the war.

During the study, the armed forces of the two countries, which are currently in the same alliance (NATO), are evaluated according to the conditions at the time.

Key Words: Sakarya, Atatürk's Trilogy, Strategy, War Principles, Mangal Mount

1.GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu İnci Dünya Savaşı'na Almanya tarafında katılmıştır. Savaş sonunda Almanya yenilince Osmanlı İmparatorluğu da yenilmiş kabul edilerek toprakları işgal edilmeye başlanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu Sykes Picot Anlaşması¹ ile Ortadoğu'daki topraklarını kaybetmiş, Sevr Anlaşması ile de, 600 yıllık imparatorluk Anadolu'nun merkezinde küçük bir bölgede sıkıştırılmak istenmiştir. Çanakkale Kahramanı olarak da anılan Mustafa Kemal Atatürk kalan yurt topraklarını işgalden kurtarmak için 19 Mayıs 1919'da İstanbul'dan Samsun'a giderek Türk İstiklal Savaşı'nı başlatmıştır. Sevr Anlaşması ile Batı Anadolu Yunanlılar'ın işgaline bırakılmıştı. Bu nedenle Yunan kuvvetleri 15 Mayıs 1919'da İzmir'e kuvvet çıkarmış ve işgale başlamıştır. Yunan Kuvvetleri'nin işgaline karşı ilk tepki, bir nevi gerilla harekâtı icra eden "Kuvayi Milliye-Milli Kuvvetler" ile verilmiştir. Daha sonra Milli Ordu kurularak, Yunan Kuvvetleri'ne karşı düzenli ordu ile mukavemet edilmeye başlanmıştır. Ancak Yunanlıların Anadolu içlerinde ilerleyişi de devam etmektedir. En son Kütahya-Eskişehir, İnci ve 2nci İnönü muharebeleri ile milli ordu Polatlı batısında Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilmiş ve savunma hazırlıklarına başlamıştı

Sakarya Meydan Muharebesi bundan 100 yıl önce 23 Ağustos-09 Eylül 1921 yılında Türk ve Yunan Kuvvetleri arasında Ankara batısında Polatlı bölgesinde, Sakarya Nehri civarında icra edilmiştir. Harp tarihine Sakarya Meydan Muharebesi olarak geçen bu savaşın bir çok özelliği vardır. Öncelikle her iki tarafın kayıpları fazla olduğu için, Melhame-i Kubra, yani Sakarya'nın Armageddon'u olarak da adlandırılmaktadır.³ Savaşta subay kayıpları çok fazla olduğu için "subay savaşı" olarak da nitelendirilir. Bir başka özelliği ise, Osmanlı İmparatorluğu'nun 16 Ocak 1699'da Karlofça Anlaşması ile başladığı toprak kaybı, Sakarya Meydan Muharebesi ile sona ermiştir. Ama burada ilginç olan konu, Osmanlı İmparatorluğu bu tarihte fiili olarak varlığını devam ettirse de, yani İstanbul Hükümeti, Türk İstiklal Mücadelesi'ni yapan Mustafa Kemal Atatürk ve silah arkadaşlarına, yani Ankara Hükümeti'ne karşıydı..

---

¹ William L. Cleveland and Martin Bunton, **A History of the Modern Middle East**, Westview Press, Philadelphia, 2009, s.163.

² Falih Rıfki Atay, **Çankaya**, Pozitif Yayınları, isyanbul, 2012, s.193.

³ Armageddon İncil 16ncı Vahiy'de geçen ve kıyamet günü yapılacağı öngörülen bir savaştır. Bir çok benzetmeleri vardır. Genel anlamda, kanlı, kalabalık ve çok şiddetli savaş ve çatışmalar için kullanılır. Daha fazla bilgi için bakınız <https://www.britannica.com/place/Armageddon> Erişim Tarihi: 15 Agu 2021

Çalışmanın amacı; Sakarya Meydan Muharebesi'nin stratejisini günümüz askeri doktrinleri ile varsa bağlantısını ortaya koymak, Atatürk'ün tarihi üç emrinin modern Türk devletinin kuruluşundaki önemini belirtmek, Türk ve Yunan tarafının planlarının karşılaştırılması kompakt bir askeri değerlendirmesini yapmaktır.

Çalışmada ana konular olarak; Türk İstiklal Harbi ve Sakarya Meydan Muharebesi'nin stratejisi, Atatürk'ün tarihi olarak verdiği üç emir, tarafların kuvvetlerinin karşılıklı olarak değerlendirilmesi ve savaşın hareket prensiplerine göre değerlendirmesi konuları seçilmiştir.

Türk İstiklal Harbi ve Sakarya Meydan Savaşı ile ilgili çalışmalar önceleri Gnkur. Bşk.lığı ATASE Bşk.lığı ve Türk Tarih Kurumu gibi kurumlarca yayımlanan kitaplarda yer almıştır. Burada yapılan çalışmalar belki biraz teknik ve ayrıntılı olduğu için kamuoyunun ilgisini çekememiştir. Fakat, akademisyenler için çok kıymetlidir. Hatta bu çalışma dahil, Sakarya Meydan Muharebesi ile ilgili hemen hemen tüm çalışmalarda referans olarak kullanılmaktadır. Ancak son yıllarda tarih ile ilgili çalışmaların artması, akademisyenlerin bu konuda yaptığı çalışmalara da ilgiyi artırmıştır. Yani aslında akademik dünyanın uzun yıllardır yaptığı çalışmalar fark edilmiştir. Bu konuda yapılan çalışmalarda akademik olmalarının yanında askeri literatürün kendine özgü jargonunun dışına çıkmış ve geniş kitlelerin ilgi odağı olmaya başlamıştır. Dolayısıyla son yıllarda bu konuda yapılan kitap ve makale türü çalışmaların sayısında artış olmuştur. Bunda her şeye rağmen Türkiye'de genç neslin artan Atatürk sevgisi ve Türk İnkılap Tarihi konularına olan ilgisi de önemli bir faktör olarak dikkat çekmektedir.

Konu ile ilgili literatür araştırmasını yaptığımızda genel olarak son yıllarda konu ile ilgili yapılan çalışmalarda artış olduğu gözükmektedir. Öncelikle Sakarya Meydan Savaşı öncesi ve savaş esnasındaki önemli konular Atatürk'ün "Nutuk" adlı kendi el yazısı ile yazdığı eserde mevcuttur. Genelkurmay Bşk.lığı yayınlarından olan "Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi, 2nci cilt, 5nci kısım, 1 ve 2nci kitapları savaşın askeri yönünü anlatması ve bu konuda yapılan çalışmalara kaynak kitap olmaları bakımından önemlidir. Bu çalışmada da bu kaynaklardaki bilgiler esas alınarak yorum ve değerlendirmeler yapılmıştır. Sakarya Meydan Muharebesi ile ilgili son yıllarda en fazla ilgi uyandıran kitaplardan birisi Selim Erdoğan tarafından yazılan "Sakarya; Türk Bitti Demeden Bitmez" adlı çalışmadır. Bu çalışma hem akademik dünyada, hem de kamuoyunda ilgi çekmiştir. Hem akademik hem de kamuoyunda ilgi çeken diğer bir çalışma ise Ahmet Yavuz'un

“Başkomutan; Emsalsiz Lider” adlı eseridir. Bu çalışmada Sakarya Meydan Muharebesi’ne geniş bir bölüm ayrılmış, savaşın askeri bölümü ve Atatürk’ün liderliği üzerinde durulmuştur. Yine tamamen Sakarya Meydan Muharebesini anlatan İbrahim Artunç’un “Büyük Dönemeç; Sakarya Meydan Muharebesi” adlı çalışmadır. Naim Babüroğlu “22 Gün 22 Gece Sakarya” adlı kitabında Sakarya’da Atatürk’ün yaşadığı sıkıntılı süreçleri anlatmaktadır. Ayrıca Türk akademik dünyasında konu ile ilgili bir çok master, doktora tezi ve makale bulunmaktadır. Bunlardan bazılarına örnek verecek olursak, Mehmet Çanlı’nın “Milli Mücadelede Askeri Strateji” adlı çalışması Türk İstiklal Harbi’nin stratejisini inceleyen belki de bu alandaki en geniş çalışmalardan birisi olarak göze çarpmaktadır. Bu konuda diğer örnekler ise, Zafer Koylu’nun “Haymana; Sakarya Savaşı ve Mangal Dağı” ile Temuçin Ertan ve Hakan Uzun’un yayına hazırladığı “Sakarya Zaferi ve Haymana” adlı sempozyum kitabıdır. Bu yıl Sakarya Meydan Muharebe’sinin 100ncü yılı olması sebebiyle başta Kadim Koç tarafından “Ankara’nın Kördüğümü; Sakarya” olmak üzere, yeni çalışmalar yayımlanmaya devam etmektedir.

Literatür taraması esnasında konu ile ilgili olarak yabancı dillerde yapılan çalışmaların azlığı dikkat çekmiştir. Türk akademisyenlerin yaptığı hemen hemen hiç çalışma yoktur. Yunan Genkur. Bşk.lığının resmi olarak yaptığı “The Concise History of the Campaign in Asia Minor” çalışması bulunmaktadır. Belki yabancı dilde yapılan en ilginç yayınlardan birisi “Gazi Mustafa Kemal Hz. Nezdinde Elçilik” adlı zamanın ABD Ankara Büyükelçisi Charles Sherrill tarafından yazılan ve Türkçeye Ahmet Ekrem tarafından çevrilen kitaptır. Kitap Ankara’da bulunan ABD Büyükelçisinin gözlem ve anılarını ihtiva etmektedir. İçerisinde Sakarya Meydan Muharebesi ile ilgili bölümde, gözlemlerini paylaşmaktadır. Türkiye’de ise Kadim Koç tarafından Türkçe ve İngilizce olarak hazırlanan “ Sakarya Meydan Muharebesi Gezi Rehberi- Battle of the Sakarya Battlefield Tour Guide” isimli çalışmadır. Dolayısıyla yabancı dilde daha çok yayın yapılmasına ihtiyaç olduğu öngörülmektedir. Ayrıca literatürde konuların ele alınması ile ilgili doğal bir patern ortaya çıkmıştır. Önceki çalışmalarda konu bütüncül olarak ele alınmıştır. Bu konuda yapılan çalışmalar belirli bir seviyeye gelince, muharebelerin bölümleri parça parça ele alınarak çalışmalar daha dar kapsamlı yapılmaya başlanmıştır.

Çalışmada esas olarak nitel araştırma metodu kullanılmıştır. Yani literatürde bulunan bilgi ve belgeler incelenmiş, daha sonra bu yöntemle elde edilen bilgilerin analiz ve sonuçları Sakarya Meydan Muharebesi özelinde

değerlendirilmiştir. Savaşın 100ncü yılı olması nedeniyle konu şu anda dinamik bir boyut almıştır. Bu nedenle hem birincil, hem de ikincil kaynaklardan eşit oranda faydalanılmıştır.

Çalışmanın akademik literatüre katkısının yöntemsel ve ampirik olarak iki alanda olacağı öngörülmektedir. Yöntemsel olarak; Sakarya Meydan Muharebesi bütüncül olarak ele alınarak kompakt bir çalışma yapılmıştır. Bu nedenle kaynaklarda geçen haritalar, yer, birlik isimleri daha genel tutulmuş, olay ve askeri hareket özetlenerek anlatımda basitlik sağlamaya çalışılmıştır. Ampirik olarak ise, Sakarya Meydan Muharebesi'nin stratejisi günümüzün modern muharebe tekniklerinden etki odaklı hareket ile açıklanmaya çalışılmıştır. Ayrıca, Atatürk'ün tarihi olarak verdiği ve modern Türkiye'nin kurulmasını sağlayan süreçte büyük katkıları olan tarihi üç emri "Atatürk'ün Üçlemesi" olarak nitelendirilerek ilk defa kullanılmıştır. Ayrıca Türk ve Yunan taraflarının karşılaştırmalı nisbi muharebe gücü ve savaşın askeri olarak değerlendirilmesi yapılmıştır.

Giriş bölümünde yukarıda belirtilen hususların dışında, hareket alanının askeri bakımdan değerlendirilmesi de yapılmıştır. İkinci bölümde; Türk İstiklal Harbinin ve Sakarya Meydan Muharebesinin stratejisi incelenmiş, Atatürk'ün üçlemesi açıklanmıştır. Üçüncü bölümde tarafların savaş öncesi kuvvetlerinin nisbi muharebe güçleri mukayesesi yapılmıştır. Dördüncü bölümde muharebenin icrası ve harp prensiplerine göre değerlendirilmesi, beşinci bölüm olan sonuç kısmında ise çalışmada ulaşılan sonuçlar açıklanmıştır.

1. 1. Harekat Alanı⁴

Savaşın cereyan ettiği bölge İzmir'den 450 km batıda, Ankara'dan 75 km doğuda bulunmaktadır. Temas hattının tümü yaklaşık 300 km.lik bir bölgeyi kapsar. Bu bölge içinde stratejik bölgeler olarak Afyon, Eskişehir, Sivrihisar, Polatlı, Haymana ve Ankara dikkat çeken bölgelerdir. Harekat alanının ortasında bulunan Sakarya nehri, hareket alanını kuzey-doğu ve güneyden sınırlar. Savaşın esas muharebelerinin cereyan ettiği bölgede bulunur. Bölgenin kuzeyi daha dağlık ve diktir. Güneyi yumuşak karakterli bir arazidir. Savaşın cereyan ettiği bölgede arazi piyade ve süvari hareketine uygundur. Muharebenin cereyan ettiği bölgede yazın sakarya nehrinin

---

⁴ T.C. Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi, 2nci Cilt, Batı Cephesi, 5nci Kısım, 1nci Kitap (2nci Baskı)**, Genelkurmay Basım Evi, Ankara, 1995, s.32.

genişliği yaklaşık 50m., ve derinliği 3-5 m.dir. Nehrin zemini çamur ve killi bir yapıya sahiptir. Nehrin üzerinde bulunan beş adet (Sakarya bölgesinde iki) köprünün imha edilmesiyle taarruz edene dezavantaj, savunan tarafa avantaj sağlar.

Bölgede bulunan önemli ulaştırma yolları şu şekildedir.

- İstanbul – Ankara,
- Eskişehir – Ankara,
- İzmir – Ankara kara yolları ve
- Eskişehir – Ankara,
- İzmir – Afyon –Konya,
- Ankara – Kırıkkale demiryollarıdır.

Bölgede karasal iklim hakim sürer. Gece ve gündüz arasındaki sıcaklık farkı bu mevsimde yaklaşık 15-20 dereceye ulaşır. Gündüz sıcaklık 30°C civarındadır. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde sıkça olarak telaffuz edilecek önemli arazi isimleri şu şekildedir. Sakarya nehri, Dua Tepe, Beştepeler, Mangal Dağı, al Dağı, Haymana, Ilıca Suyu

Map-1:Harekat Alanı (Genel)

2. SAVAŞIN STRATEJİK YAPISI

2. 1. Türk İstiklal Harbinin Genel Stratejisi⁵

Clausewitch'e göre strateji savaş, taktik ise muharebe, çatışma bilimidir.⁶ Dolayısıyla her savaşın bir stratejisinin olması gerekmektedir. Belirlenen bu stratejiye göre ülke silahlı kuvvetleri, taktik yani küçük birlik muharebeleri ile stratejik seviyede belirlenen hedefleri yerine getirmeyi çalışır. Harp silah araçlarının gelişmesi nedeniyle taktik ve stratejik seviyelerde bu bağlantıyı sağlamak için "operatif" kavramı da ortaya çıkmıştır. Türk İstiklal Harbini stratejik anlamda bölümleyecek olursak şöyle bir bölümlene yapılıbilir.

-Kuvayi Milliye Harekatı (Gerilla Savaşı)

-Eskişehir- Kütahya-İnönü Muharebeleri (Staratejik oyalama ve geri çekilme)

- Sakarya Meydan Muharebesi (Stratejik Savunma)

- Büyük Taarruz (Stratejik Taarruz)

2.2 Etki Odaklı Harekat ve Sakarya Meydan Muharebesi

Etki odaklı harekat askeri literatüre 2000'li yılların başında, Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra girmiştir. Etki odaklı harekat⁷ milli gücün tüm unsurlarının harbin kazanılması için yönlendirilmesidir. Bu metod eski çağlardan beri kullanılmaktaydı. Ancak yapılan bu savaşlara katılan asker ve devlet adamları doğal olarak bu kavramın farkında değildi. Ama bir türlü kullanılıyordu. Çünkü bu kavramın doktrinel bir yapısı yoktu. Kullanılan bu metod veya stratejinin doktrinel bir yapıya bürünmesi son yıllarda olmuştur. Çünkü barış ve savaş arasındaki çizginin bulanıklaşması, harp sahasındaki tehditler, bilinmezlikler ve bu tehditlere karşı teknoloji yoğun silahların kullanılması bunu bir yerde gerekli kılmıştır.

---

⁵ Mehmet Çanlı, Milli Mücadelede Ugulanan Askeri Strateji, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı Doktora Tezi, 2019, s. 154-341.

⁶ Carl Von Clausewitch, **Savaş Üzerine**, May Yayınları 1975, Eriş Yayınları düzenlemesi, Çeviri: Şiar Yalçın, 2003, s..82.

⁷ Hasan Hüseyin Ecik, "Etki Odaklı Harekatın Tarihsel Gelişimi, Kavramsal çerçevesi ve Türk Silahlı Kuvvetlerindeki Yeri", **MSÜ Güvenlik Stratejileri Dergisi**, Volume 2, Issue 3, 2006.

Etki odaklı hareket doktrini savaşların doğasını da değiştirmiştir. Rus Genkur. Bşk.tarafından 2013 yılında yayınlanan bir makalede⁸ yine yeni bir kavram olan hibrit savaştan bahsedilmektedir. Aslında, etki odaklı hareket prensiplerine göre planlanan ve icra edilen çatışma, hibrit savaş olarak cereyan etmektedir. Bu doktrine göre savaşlar artık barış zamanından başlamaktadır. Bu nedenle savaşlarda askeri olmayan vasıtalar da önem kazanmaya başlamıştır. Savaşlarda tehditlere karşı alınan tedbirlerin, sadece askeri tedbir olmaması nedeniyle, buna hibrit savaş denmiştir. Terörizm, sığınmacı konusu bunlara örnek olarak verilebilir.

Aslında Türk İstiklal Harbi'nin doğası incelendiğinde, etki odaklı hareket esaslarının o zamanki şartlara göre uygulandığı, hibrit bir savaş olduğu görülebilir. Sakarya Meydan Muharebesi'nin etki odaklı hareket ve hibrit savaş ile bağlantısı aşağıda belirtilen konular ile açıklanabilir.

-Tekalifi Milliye Emirleri⁹, (7-8 Ağustos 1021)

-Mustafa Kemal Atatürk'ün Başkomutan olarak görevlendirilmesi,¹⁰ (5 Ağustos 1921)

-Ordunun Sakarya Doğusu'na çekilmesinin yankılarının önlenmesi,¹¹

-Savaşın stratejisi ve icrası başlı başına bir etki odaklı hareket örneği olarak kabul edilebilir.

2.3 Savaşın Stratejisi ve Atatürk'ün Üçlemesi.

Mustafa Kemal 12-18 Eylül 1910 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Berlin Ataşesi olan Bnb. Fethi Bey ile Fransa'nın Picardie bölgesinde aynı adla anılan manevralara katılmıştı.¹² Manevraların sonunda Bnb. Fethi Bey ve Mustafa Kemal tarafından hazırlanan raporda iki konuya dikkat çekilmişti. Birincisi, Avrupa'nın büyük ülkeleri tarafından yapılan bu hazırlıkların, barışı korumak için değil, savaş için yapıldığı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun bu savaştan kaçınması gerektiğidir. İkincisi ise, harp silah ve araçlarındaki gelişmeler, özellikle havacılığın gelecek savaşlarda

---

⁸ Gerasimov doktrini ve hibrit savaş <http://www.rusen.org/gerasimov-doktrini-hibrit-savaslari/> Erişim Tarihi: 11 Agu 2021

⁹ Ahmet Yavuz, **Başkomutan; Emsalsiz Lider**; Kırmızı Kedi yayınları, İstanbul, 2021, s.304.

¹⁰ **Mustafa Kemal Atatürk Gençler İçin Fotoğraflarla Nutuk**, İş Bankası Yayınları, 2013 s.413.

¹¹ Ahmet Yavuz, **a.g.e.**, s.301.

¹² Mehmet Önder, "Atatürk Fransa- Picardie Manevralarında (12 Eylül-12 Ekim1910)", **Erdem Dergisi**, Volume:11, Issue:32,1998, s. 527-532.

etkisi ile ilgili düşüncelerdi. Doğaldır ki Mustafa Kemal genç bir subay olarak bu manevrada zamanın modern harp silah araçlarının askeri harekate etkisini de incelemişti. Picardi manevraları Almanların muhtemel bir saldırısına karşı hazırlandığı için, savunma ağırlıklıydı. Picardie manevraları Atatürk'ün askeri gelişimine katkısının yanında, bilgi ve görgüsünün de artmasını sağlamıştı. Hatta bazı kaynaklarda Atatürk'ün şapka ve kılık kıyafet devrimi için Avrupa'da bulunduğu bu dönemden esinlendiği yönünde iddialar da bulunmaktadır.¹³ Daha sonra Mustafa Kemal Çanakkale ve Suriye cephesinde Iinci Dünya Savaşı'na iştirak ederek, harp icrası ve yönetimi ile ilgili büyük bir deneyim ve bilgiye de sahip olmuştu.

Iinci Dünya Savaşı'nda Almanya tarafında savaşa giren Osmanlı İmparatorluğu Almanya'nın yenilmesi sonucunda, yenik sayılmış ve Sevr Anlaşması¹⁴ ile işgal edilmiş ve edilmeye devam edilmekteydi. Yani 1918 yılında sona eren Iinci Dünya Savaşı'nda kullanılan harp silah araçları, taktik ve stratejileri Türk İstiklal Harbi için de geçerliydi. Sakarya Savaşı'nın stratejisinin Mustafa Kemal Atatürk'ün şu emrinde yattığı belirtilebilir. "Hattı Müdafaa yoktur sathı müdafaa vardır ve o sath bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı vatandaşın kanyla sulanmadıktan sonra terk edilemez. Onun için büyük küçük her birlik bulunduğu mevziden atılabilir. Fakat küçük büyük her birlik ilk durabildiği noktada yeniden düşmana cephe kurup savaşa devam eder"¹⁵ Atatürk bu münferit emri ile¹⁵ ile Sakarya Savaşı'nın stratejisini belirtmiş, ana fikrini hem birliklere, hem de Türk ulusuna vermişti.

Mustafa Kemal bu tarihi emri niçin savaştan önce vermediği konusunda akıllara soru gelebilir. Aslında, Sakarya Savaşı'nın hareket planının özünde bu vardır. Sakarya Savaşı'nın hareket planında da bir hat yoktur. Birlikler derinliğine yerleşmişti. Savunmanın direnek bölgesi olarak da Mangal Dağı tespit edilmişti¹⁶. Yani aslında planlamanın ana fikrinde bu konu vardı. İstiklal Harbinde yaklaşık 450 km.lik bir stratejik geri çekilme yapılmıştır. Yapılan bu stratejik geri çekilme meclis de dahi eleştirilere maruz kalmıştı. Tüm bu olanlardan sonra, hareket planlamanının en başında bu şekilde bir emir vermek, bunu dile getirmek yanlış anlaşılabilirdi. Ancak 26 Ağustos

---

¹³ Selami Kılıç, "Şapka Meselesi ve Kılık Kıyafet Kanunu", **Atatürk Yolu Dergisi**, Volume:4 Issue:16, 1995.

¹⁴ Ahmet Yavuz, **Başkomutan; Emsalsiz Lider**, s..248.

¹⁵ Münferit emir, hareket başladıktan sonra durumun değişmesiyle birlikte o durumun değerlendirilmesi sonucunda ulaşılan Komutan kararının birliklere bildirildiği emirdir.

¹⁶ Selim Erdoğan, **Sakarya Türk Bitti Demeden Bitmez**, Kronik Kitap, İstanbul, 2021, s.131.

cephenin güneyinde durum kritikleşince, Atatürk birliklere bu emri vermişti. Aslında bu emir o ana kadar uygulanan planın, ne olursa olsun uygulanması gerektiğini, aslında hareketin başarıya ulaşacağını da belirten bir emir olarak dikkat çekmektedir. Zaten bu emirden sonra muharebenin seyri de değişmiştir.

Bu emirde dikkat çeken diğer bir konu da niçin asker yerine, “vatandaş” ibaresi kullanılmasıdır. Bu konunun o zamana kadar yapılan hazırlıklar ile ilgili olduğu öngörülmektedir. Çünkü savaşın özellikle, lojistik hazırlık ve icrası büyük oranda sivil vatandaşlar ve bölgedeki devlet kurumlarının, özellikle demiryolu çalışanları ile yapılmıştı. Tekalifi Milliye emirleri ile ikmal sağlanmıştı. Ayrıca, cephe herhangi bir nedenle yarıldığında geride cepheye müdahale edebilecek ciddi askeri birlik bulunmamaktaydı. Bu nedenle, birlik komutanlarına, hem savunmayı nasıl yapacaklarını, hem de bölgelerinde bulunan tüm güçleri kullanmayı, sivil insan gücü ve tesislerden faydalanmayı belirtmekteydi. Yani bu emir etki odaklı hareket prensiplerine uyan bir emir olarak görülmektedir.

Atatürk’ün Sakarya’da verdiği emir ile Çanakkale’¹⁷ de maiyetine verdiği “Ben size taaruuz etmeyi emretmiyorum, ölmeyi emrediyorum! Biz ölünceye kadar geçecek zaman zarfında yerimize başka kuvvetler ve başka kumandanlar kaim olabilir.” emri arasında benzerlik olduğu öngörülmektedir. Çünkü her iki emir askeri zaferi sağlamış, sonra da modern Türkiye’nin kurulmasına giden süreçte önemli mihenk taşı olarak yer almıştır. Çanakkale’de bu zafer kazanılmasaydı, Atatürk’ün liderliği zarar görebilirdi.

Atatürk’ün modern Türkiye’nin kuruluşunu sağlayan üçüncü ve nihai emri ise 30 Ağustos 1922’de Dumlupınar’da söylediği “Ordular ilk hedefiniz Akdeniz’dir; İleri!”¹⁸ emridir. Bu emir ile de Büyük taarruzun stratejisi tekrar edilmiş ve tüm planlar, Yunan Kuvvetlerinin Anadolu’dan çıkarılması üzerine yapılmıştır. Bunun sonucunda 09 Eylül 1922’de İzmir Yunan kuvvetlerinden kurtarılarak, Türk İstiklal Harbi amacına ulaşmış, başlangıçta tespit edilen strateji doğru bir şekilde uygulanarak gerçekleşmiştir. Bu nedenle bu tarihi emirler ilk olarak burada “Atatürk’ün Üçlemesi” olarak nitelendirilmiştir.

Sonuç olarak Türk İstiklal Harbi ve onun en önemli bölümlerinden olan Sakarya Meydan Muharebesinin bu gün büyük güçlerin dahi uygulamakta

---

¹⁷ Ahmet Yavuz, **Başkomutan; Emsalsiz Lider**, s.90.

¹⁸ Ahmet Yavuz, **A.g.e.**, s..434.

zorlandığı “etki odaklı hareket” prensibine göre icra edildiğini söyleyebiliriz. Sakarya Meydan muharebesi ise, harp alanında zırlı birliklerin yer aldığı 2nci Dünya savaşında uygulanmaya başlayan “oynak ve derinlikte savunma” prensiplerine göre icra edilmiştir. Atatürk tarafından modern harp literatürüne ilave edilmiş bir savunma metodu olarak, bugün de geçerliliğini korumaktadır. Atatürk’ün Çanakkale Savaşı’ndan başlayarak, Polatlı ve Afyon’da verdiği üç emir ise, hem dünya harp tarihinde yerini almış, hem de modern Türkiye’nin kurulmasını sağlayan sürece giden önemli konular olarak dikkat çekmektedir. Her üç emrin bir çok özelliği olmasına rağmen, ortak özellikleri Atatürk’ün Asker ve Lider kişiliğini anlatması bakımından ortaya çıkan önemidir.

3. SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ ÖNCESİ TARAFLARIN DURUMU

3.1 Tarafların Kuvvetleri

3.1.1 Türk Tarafı

Savaş öncesi Türk ordusunun teşkilatı ve komuta yapısı şu şekildeydi.¹⁹

Başkomutan: (Mustafa Kemal Atatürk)

Genelkurmay başkanı: (Orgeneral Fevzi Çakmak)

Batı cephesi komutanlığı: (Tümgeneral İsmet İnönü)

Doğu cephesi komutanlığı: (Korgeneral Kazım Karabekir)

Merkez ordusu komutanlığı: (Korgeneral Nurettin Sakallı)

El Cezire Cephesi komutanlığı: (Korgeneral Nurettin Anılmış) ve bağlı birlikler komutanlığından oluşmaktaydı.

Batı Cephesi Komutanlığının kuruluğu ise şu řekildeydi²⁰

1nci Grup; (1nci Piyade Tümeni, 1nci Süvari Tümeni)

2nci Grup; (5, 6, 9 ncu Piyade Tümenleri ve Mürettep Tümen)

3ncü Grup; (3ncü Kafkas Tümeni, 24ncü Tümen, 41nci Tümen)

4ncü Grup; (5nci Kafkas Tümeni, 7nci Tümen, 61nci Tümen)

¹⁹ T.C. Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi, 2nci Cilt, Batı Cephesi, 5nci Kısım, 1nci Kitap (2nci Baskı)**, Genelkurmay Basım Evi, Ankara, 1995, s.85.

²⁰ T.C. Genelkurmay Başkanlığı, **a.g.e.**, s.59.

12nci Grup; (8nci, 11nci, 57nci Piyade Tümenleri)

5nci grup; (2nci, 14ncü Süvari Tümenleri, 4ncü Süvari Tugayı)

İhtiyat grubu; (4 ve 23ncü Piyade Tümenleri Ve 3ncü Süvari Tümeni)

Sakarya doğusuna muntazam bir şekilde çekilen batı cephesine ait birliklerin tamamı 17 piyade, 4 süvari tümeni ile 1 süvari tugayı kadardı.

Cephe komutanlığında bulunan hava unsurları ise şu şekildeydi. Yüzbaşı Fazıl Bey'in komutasında bir bölük kuvvetinde bir hava gücü vardı. Bölük Malıköy'de konuşlanmıştı. Bölükde 2 av 2 keşif uçağı vardı. Bu uçaklardan 2 adedi muharebe başlamadan önce bir uçuş esnasında 15 ağustos'ta düşmüştü.

3.1.2 Yunan Tarafı²¹

Yunan Kara Kuvvetleri 16 tümenden oluşan beş kolordu ve bir süvari tugayından kurulmuş bulunuyordu. Bunlardan iki kolordu (beş tümen) Rumeli ve Yunanistan'da, üç kolordu (11 tümen ve bir süvari tugayı) Anadolu'da bulunmaktaydı. Anadolu'da bulunan Yunan silahlı kuvvetlerinin teşkilatı kuruluşu ise şu şekildedir;

- Başkomutanlık: (Kral Konstantin)
- Genelkurmay Başkanlığı:(Korgeneral Victor Dusmanis)
- Küçük Asya Ordusu: (Korgeneral Papulas)
- Güney Tümenler Grubu:(Tümgeneral Nikoloas Trikopis)

Küçük Asya ordusunun karargâh ve bağlı birlikleri Eskişehir ve civarında,

1nci Kolordu; (1nci, 2nci, 12nci Tümenler) Eskişehir civarında,

2nci Kolordu; 5nci, 9ncü, 13ncü Tümenlerle kolordu bağlı birlikleri Seyitgazi ve civarında,

3ncü Kolordu; 3ncü, 7nci, 10ncü Tümenlerle kolordu bağlı birlikleri, Eskişehir, alpuköyü civarında idi. Ayrıca ordu emrinde 2 piyade tümeni, 1 süvari alayı ve 4 piyade alayı bulunmaktaydı. Yunan tarafında toplam 11 piyade tümeni, 1 süvari alayı ve 4 piyade alayı bulunmaktaydı. Yunan tarafında hava gücü olarak 18 uçak bulunuyordu. Yunan tarafının bu

---

²¹ T.C. Genelkurmay Başkanlığı, **A.g.e.**, s.66.

üstünlüğü tüm hareket boyunca devam etti ancak hareket üzerinde kayda değer bir etki yaratamamıştır.

3.2. Kuvvetlerin Karşılıklı Olarak Mukayasesi (Nisbi Muharebe Gücü Mukayasesi)

Piyade tümeni olarak Türk tarafı $17/12 = 1.4$, süvari sayısında ise $14/1$ üstündü. Ancak bir Türk tümeninin mevcudu yaklaşık 4000 iken Yunan tümeninin mevcudu 9000-11000 civarındaydı. Ayrıca Yunan ordusunda at yerine bol miktarda motorlu araç bulunmaktaydı. Türk ordusu muharebeye 4502 subay ve yaklaşık 76267 er ile katılmıştı. Yunan ordusu ise 3780 subay, 120000 er ile savaşa girmiştir. Her iki taraftan muharebeye katılan personel ve ana silah sayıları ve karşılaştırmalı analizi aşağıdaki tabloda olduğu gibidir.²²

Kuvvetlerin Karşılıklı Mukayasesi

S.N.	PERS./SİLAH	TÜRK TARAFI	YUNAN TARAFI	ÜSTÜNLÜK
1	Subay	4502	3786	1:1.3 Türk Trf.
1	Er	76267	120000	1:1.5 Yunan Trf.
1	Top	156	450	1:3 Yunan Trf.
1	Makinalı Tf.	842	2768	1:3.5 Yunan Trf.
1	Tüfek	40113	87880	1:2 Yunan Trf.

Savunma hareketinin nisbi muharebe gücü değerlendirilmesine göre (1:3 üstünlük esas alındığında) Türk tarafı subay sayısı Yunan tarafı ie, asker sayısı bakımından üstündü. Ancak uçak, makinalı tüfek top ve ulaştırma araçları bakımından Yunanlıların önemli bir sayısal üstünlüğü vardı.

4.TARAFLARIN HAREKÂT PLANLARININ AÇIKLANMASI

4.1 Türk Tarafının Harekat Planı

Sakarya nehri gerisine çekilmeden önce bu mevzi için hazırlanmış bir plan mevcut değildi. çünkü sakarya mevzii geri çekilme hareketi esaslarına göre ivedi olarak işgal edilmişti. Zamanın darlığından dolayı da kıt imkanlar

²² T.C. Genelkurmay Başkanlığı, A.g.e., s.59 – 72.

içinde tahkim edilmesine çalışılmıştı. Mustafa Kemal Atatürk'ün başkomutan oluşundan sonra batı cephesi komutanı ve kolordu komutanları arasında durum tartışılarak sonuç Başkomutan'a sunulmuş ve böylece bir hareket planı hazırlanmasına esas olan Yunan tarafının hareket tarzlarının değerlendirilmesi şu şekildeydi.

- Mevcut kuvvetinin çoğu ile Sakarya mevziine cepheden taarruz edebilir.
- Asıl kuvvetiyle Sakarya mevziinin kuzey kanadına tarruz edebilir,
- Asıl kuvvetiyle Sakarya mevziinin güney kanadına tarruz edebilir,
- Cephede az bir kuvvet bırakarak kanatlardan kuvvetli iki kol ile kuşatma yapılabilir. (bu hareket tarzı zayıf bir ihtimal olarak kabul edilmekteydi.)

Türk tarafınca Yunanlıların Sakarya mevziinin güney tarafından taarruz edeceği değerlendirildi ve savunma planı bu esasa göre hazırlandı. Hazırlanan bu plana göre savunma tertibi şu şekildeydi.

Sakarya mevziinde;²³

1 nci Grup; Sazak Yaylası-Ankara Çayı'nın Sakarya'ya döküldüğü yer-Ankara Çayı-Zir (Yenikent) Hattı İle (bu hat hariç) bu hattın kuzeyinde Ankara Çayı'ndan itibaren Sakarya Nehri boyunca Hamamkapılı-Mihalıççık Köprüsü-Çayırhan'a kadar uzanan hattı işgal ve bu mevzii savunmak üzere hazırlık halinde. **(kuzey bölge)**

3 ncü Grup; 1 nci grup'un Güneyinde Ankara Çayı-Zir-Sincan Hattı Dahil İle Arslanlı – Tekeköyü-Karsaklı-Şeyhali-Kayabaşı-Babayakup-Velihimmetli hattı dahil arasında kalan Sakarya Nehri doğusundaki mevzii işgal ve bu mevzii müdafaa etmek için hazırlık halinde, **(kuvvet çoğunluğu blg)**

12 nci Grup; 3 üncü grubun güneyinde teke köyü (hariç) –inlerkatrancı hattını işgal ve savunmak üzere hazırlanıyordu

5 nci Grup; sakarya mevziinin güney kanadı batısında Belpınar, Hüsrevpaşa Hanı, Emirdağ (Aziziye), Bağlıca bölgesinde idi. Bu grup Yunan tarafının özellikle mevziin güney kaandına yapaacağı taarruzlar engel olacaktı.

Cephe ihtiyatı : ihtiyatı 4 ncü grup ile ihtiyat grubu teşkil ediliyordu. Bu iki grup Ayaş, Zir, Sincan Ve Civan Bölgesinde Bulunuyorlardı.

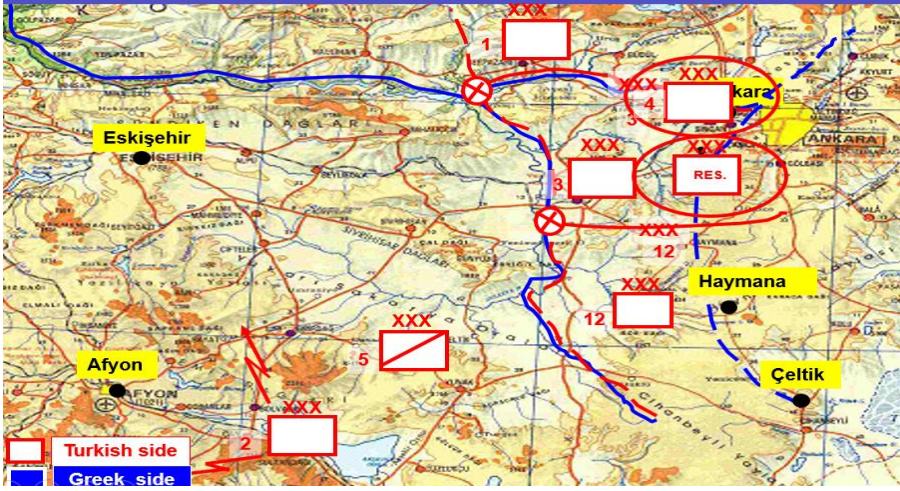
---

²³ T.C. Genelkurmay Başkanlığı, a.g.e., s.85.

Ayrıca Sakarya savunma mevziine paralel ikinci bir mevzii hattı da saptandı. Bu hat kuzeyden itibaren Ovaçayı Doğusu – Aydın - Şimşit – Zir – (Yenikent) – Malıköy – Pirepınar – Somutlu – Kayabaşı – Haymana – Güzelcekele – Çeltik'ten geçiyordu.

2 nci Grup (Sakarya mevzii güneyi)

Yeni teşkil edilen 2 nci Kolordu Mürettep Tümen 5 ve 9 ncu Tümenlerle hareketin güney yan emniyetini alacak ve bu bölgeden yapılacak taarruzlara engel olacaktı.

Harita 2: Türk Tarafı Harekat Planı (Scale 1/250000)²⁴

4.2 Yunan Tarafının Harekat Planı

Küçük Asya Ordusu, asil kuvvetleriyle Porsuk çayı güneyinden Ankara'ya kadar ilerleyecek Türk asil kuvvetlerini yok edecek. Bu arada Türklerin hareket üssünü ve tesislerini işe yaramaz hale getirdikten sonra demir yolunu da tahrip ederek taarruz mevziine dönecektir.

Bu amaçla cepheden zayıf bir kuvvetle Türkleri oyalarken asil kuvvetlerle güney kanattan Türk mevzii ve kuvvetlerini kuşatacak şekilde taarruz edecektir.

²⁴ NATO, Batı Askeri doktrininde geleneksel olarak mavi dost, kırmızı renk düşmanı göstermek için kullanılır. Burada objektifliği ve daha iyi anlaşılmayı sağlamak için ülkelerin bayraklarındaki baskın renk, tarafları belirtmek için kullanılmıştır.

3 ncu Kolordu; kuzeyden ilerleyecektir. Güneydeki 1 nci Kolordu ile ara hattı; Yörükkaracaviran – Lütfiye – Çerkosköy – Yukarıkepen – Haydarkayak – İlyaspaşa Çiftliği'dir. Kolordu bu hattın kuzeyinden Çaldağ – Polatlı kesiminde ilerleyecektir.

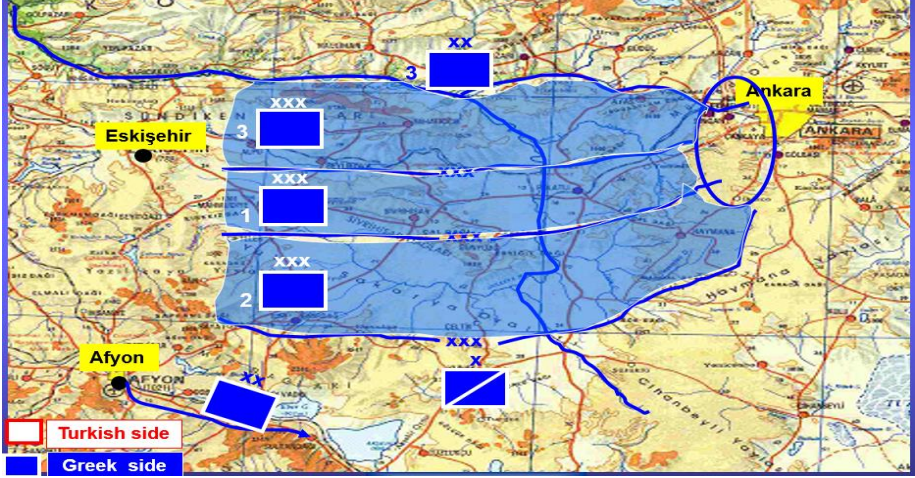
1nci Kolordu; 3ncü Kolordu'nun sağında (güneyinde) ilerleyecek ve Karlık Dağını ele geçirecektir. 1nci Kolordu'nun güneyindeki 2 nci kolordu ile ara hattı mürin çiftliği – uyan (avran) – malyabaşı – serçe sivrisi - yukarı sakarya – boslar'dır.

2nci Kolordu; bu hattın güneyinden ilerleyerek güzelce kale istikametinden Türklerin güney kanadını kuşatacaktır.

Ordunun kuzey kanadı 3ncü Kolordu'dan çıkarılacak ve 16ncı Piyade Alayı ile takviyeli 3ncü Tümen'le sağlanacaktır.

Güney kanadı ise; 2nci Kolordu ve süvari tugayı tarafından emniyette bulundurulacaktır.

Güney Tümenler Grubu; Çay istikametinde ilerliyerek Türk tarafının güneyden Sakarya kesimine kuvvet kaydırmasına engel olmaya çalışacaklardır.

Harita 2: Yunan Tarafı Harekat Planı (Scale 1/250000)²⁵

²⁵ NATO, Batı Askeri doktrininde geleneksel olarak mavi dost, kırmızı renk düşmanı göstermek için kullanılır. Burada objektifliği ve daha iyi anlaşılmasını sağlamak için ülkelerin bayraklarındaki baskın renk, tarafları belirtmek için kullanılmıştır.

4.3 Sakarya Meydan Muharebesi

Yunan Ordusu'nun Komutanı Papoulas, hareket ettiği güne kadar Türk Ordusu'nun Sakarya doğusunda mı ? yoksa batısında mı ? olduğunu tam olarak öğrenememişti. Bu nedenle planlarını iki ihtimale göre hazırladı. Ana düşünce Türk kuvvetlerini cepheden tespit edip, güneyden kuşatmak ve Ankara ile olan demiryolu ile irtibatını kesip kuzeydeki dağlık bölgeye atarak imha etmektir. Bu plana göre Yunan Ordusu 14 ağustos 1921 günü ileri harekate başladı. Üç gün süren örtme muharebelerinden sonra, Sivrihisar-Mihaliççik hattına ulaşıldığında Papoulas Türk ordusunun Sakarya doğusunda tertiplendiğini anladı. Bunun üzerine takviyeli 7nci Tümen dışındaki bütün birliklerini Sakarya güneyine kaydırmaya başladı. Ancak Türk süvarilerinin mukavemeti nedeniyle, geçiş beş günde tamamlanabildi.

Beklenenin aksine 23 ağustos günü savaş bütün şiddeti ile başlamadı. Kuzeydeki 7nci Yunan Tümeni bugün ancak nehri geçebildi. 1nci Kolordu Mangal dağına ele geçirdi. Diğer birlikler herhangi bir başarı elde edemedi. Ancak mangal dağının düşmesi tehlikeli bir durum meydana getiriyordu.

24,25,26 Ağustos günlerinde Yunan taarruzları ilerleme kaydetti. Üçüncü gün 2nci grubun sorumluluk bölgesindeki Türbe tepe düştü. Dördüncü gün(26 Ağustos)savaşın en kanlı günüydü. 2nci Grup bölgesinde cephe neredeyse yarılmak üzereydi. Cephe komutanlığı "Tümenler son erleri ölünceye kadar mevzilerini savunacaktır!" Emrini verirken Başkomutan da "hatt-i müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır. O sath bütün vatandır!" diyordu.²⁶

26 Ağustos muharebeleri Türk Cephe Komutanlığının elinde yeterli ihtiyat bırakmamıştı. bunun üzerine İsmet İnönü o gece verdiği bir emirle 12nci Grubu cepheden çekerek Polatlı'da topladı. Onun bölge sorumluluğunu Mürettep Kolorduya verdi. 27 ağustos günü şiddetli muharebeler daha ziyade açık kanatta savunan 1nci Grup bölgesinde cereyan etti.²⁷

28 Ağustos günü kuzeydeki Yunan 7nci Tümeninin taarruzu Polatlı'ya doğru gelişmeye ve Türk asıl kuvvetlerinin gerisini tehdit eder bir hale gelmeye

²⁶ T.C. Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi, 2nci Cilt, Batı Cephesi, 5nci Kısım, 2nci Kitap (2nci Baskı)**, Genelkurmay Basım Evi, Ankara, 1995, s.23-47.

²⁷ 26-27 Ağustos muharebeleri için bakınız. T.C. Genelkurmay Başkanlığı, **A.g.e.**, s.47-80.

başlamıştı. 4ncü Grup Yunan 3ncü kolordusunun şiddetli taarruzlarına karşı durumunu korumuştur.²⁸

29 Ağustos günü Yunan 7nci Tümeni Polatlı'ya doğru ilerlemeye devam etti. 4ncü grup üstün düşman taarruzları karşısında gerilemeye başladı. Bu gelişme üzerine Yunanlılar elde edilen başarıyı genişletmek üzere 30 ağustos günü bütün cephe boyunca şiddetli bir taarruza başladılar.²⁹

Türk ordusunun ihtiyatı da kalmamış, Grup Komutanlarına kendi bölgelerinde güçlü ihtiyatlar bulundurmaları için emir verilmişti. Ancak Yunan kolorduları arasında da tehlikeli boşluklar oluşmaya başlamıştı. Türk ordusunun artık çekileceğini bekliyorlar, ancak bu bir türlü gerçekleşmiyordu. Türk ordusu cephesini karış karış savunuyordu. Ufak bir toprak parçasını ele geçirmek, Yunanlılarda önemli kayıplara mal oluyordu.

31 Ağustos günü Papoulas kuşatma hareketinden vazgeçerek Haymana istikametinde bir yarma elde etmeye çalıştı. Ancak başarılı olamadı. 1 Eylül günü muharebeler yine cephenin orta kesiminde cereyan etti. Yunanlılar Çal Dağını ele geçirdi. Ancak cephenin bütünlüğü her şeye rağmen muhafaza edildi.³⁰

Yunanlılar 2 Eylül günü de taarruzlarına devam ettiler. Ancak Yunan 1nci Kolordusu anlaşılabilir bir şekilde, Çal Dağının ele geçirilmesiyle elde edilen başarıyı genişletmek için elindeki 1nci Tümeni bu bölgede muharebeye sokmuyordu. Doğuda, kuşatma kanadında da 2nci Kolordu tamamen hareketsiz duruyordu.³¹

3 Eylül günü ise bütün cephede bir sessizlik vardı. Bir günlük sessizlikten sonra Yunan ordusu 4 Eylül günü yeniden taarruza başladı. 2nci Kolordu yine taarruza iştirak ettirilmedi. Yunanlıların bu isteksiz ve hedefsiz taarruzları başarılı olamadı.³²

5 - 6 Eylül günleri herhangi bir hareket olmadı. Yunan birliklerinin ulaştığı hatlarda tahkimat faaliyetlerinde bulunduğu tespit edildi. Yunanlıların ikmal güçlükleri de bu günlerde iyice hissedilmeye başlamıştı. Henüz bir çekilme görülmemekle birlikte, bazı Yunan birliklerinin doğudan batıya kaydırıldığı

---

²⁸ 28 Ağustos muharebeleri için bakınız.T.C. Genelkurmay Başkanlığı, **a.g.e.**, s.80-99.

²⁹ 29-30 Ağustos muharebeleri için bakınız.T.C. Genelkurmay Başkanlığı, **a.g.e.**, s.90-122.

³⁰ 31 Ağustos-01 Eylül muharebeleri için bakınız.T.C. Genelkurmay Başkanlığı, **a.g.e.**, s.127-149.

³¹ 02 Eylül muharebeleri için bakınız.T.C. Genelkurmay Başkanlığı, **a.g.e.**, s.149-159.

³² 03-04 Eylül muharebeleri için bakınız.T.C. Genelkurmay Başkanlığı, **a.g.e.**, s.159-174.

görüldü. Yunan küçük asya ordusunun karargahı da Sakarya oğusundan, batısına taşındı.³³

10 Eylül'e kadar Yunanlılar gelecekteki hareket tarzları ile ilgili karar almakla, Türk Ordusu da keşif, yeniden tertiplenme ve eğitim faaliyetleri ile meşgul oldu. 10 Eylül günü Türk Ordusu karşı taarruza başladı ve Dua Tepesi ele geçirdi. bunun üzerine, tehlikeli bir duruma düşen Yunan birlikleri 12 Eylül günü Sakarya batısına çekilmeye başladılar.³⁴

Türk Ordusu da teması kaybetmemek için ileri harekate başladı. 12/13 Eylül gecesi 7nci Tümen hariç, bütün Yunan kuvvetleri Sakarya batısına geçmiş bulunuyordu. 7nci Tümen de 13 Eylül günü yapılan taarruzlarla nehrin öte yanına atıldı.

Yunan ordusu Sakarya batısında da kalmayıp, 17 Eylül akşamından itibaren önce Sivrihisar-Mihalıççık hattına, daha sonra da 10 Ekimde Seyitgazi-Afyon hattına çekildi. Türk ordusu bu çekilmeyi takibe çalıştı. Ancak artık gücü tükenmeye başlamıştı dolayısıyla takip hareketinde arzu edilen başarı elde edilemedi.

4.4 Sakarya Meydan Muharebesinde Lojistik

4.4.1 Türk Tarafı³⁵

Türk ordusu için bu muharebe bir “yokluk ve yoksulluk” savaşıydı. Atatürk, 10 adet “Teklifi Milliye” emir ve kanunu ile ulusun bu savaşa büyük fedakarlıkla katkısını sağlamıştı. Önemli lojistik problemler müteakip maddelerde sıralanmıştır.

Cephe gerisinde muntazam sahra fırınları kurulmuştu, ama unun tükendiği günler olmuştu.

Ana lojistik ikmal aracı Ankara-Polatlı treni idi ve bu trenin kazanı, hat boyunca durularak derelerden kesilen ağaçlarla ısıtılıyordu. Kömür yoktu.

Her birliğin silah, cephane ve elbisesi noksan ve değişikti. Erler ve subaylar çarık giyiyorlardı. Elbiseler perişandı.

---

³³ 5-6 Eylül muharebeleri için bakınız. T.C. Genelkurmay Başkanlığı, **a.g.e.**, s.174-188.

³⁴ 10-11-12 Eylül muharebeleri için bakınız. T.C. Genelkurmay Başkanlığı, **a.g.e.**, s.221-262.

³⁵ Her iki tarafın lojistik faaliyetleri için bakınız. T.C. Genelkurmay Başkanlığı, **a.g.e.**, s.472-485.

Yazın geceleri soğukta üşüyen askerler gündüzleri 28-30 derece güneşte susuzluk çekerek muharebeye devam ediyordu.

Çadır hemen hemen yoktu. Erler arasında öksürük ve ishal yaygındı.

Elde bulunan 1/400.000 ölçekli harita arazinin gerçek haline uymadığından, kıtaların verdikleri raporlar bazen komuta heyetlerini tereddüde düşürüyordu.

4.4.1 Yunan Tarafı

Yunan kuvvetlerinin Sakarya Savaşı öncesinde ilerlemeleri nedeniyle ana ikmal merkezinin İzmir'den Mudanya'ya alınması, Eskişehir'i büyük bir lojistik destek üssü haline getirdi. Böylece buradan cephenin her tarafına gereken ikmal olanağı sağlanmış oldu.

Yunan birlikleri Türk kuvvetlerinin Ankara'ya çekilirken tahrip ettiği demir yolu ve diğer köprüleri tamire başladılar ve muharebenin son günlerine doğru Beylikahır Ve Sazılar'a kadar olan demiryolu bölümünü işletmeye açtılar.

Beylikahır bir toplama ve gönderme merkezi haline getirildi.

Eskişehir'deki sivil fırınlara ilaveten tahrip edilmiş bir çok askeri fırın onarılarak yeniden çalıştırılmaya başlandı ve ordunun ekmek ihtiyacı karşılandı.

Yunan ordusunun elinde bol sayıda motorlu araç vardı. Mayıs ayında 3 tonluk 414 adet olan kamyon miktarı Ağustos ayı başlarında 600 adete, 103 adet olan 1 tonluk araç mevcudu ise 240'a yükselmişti.

Diğer taraftan Eskişehir'deki fabrikalar da ıslah edilerek yunan kuvvetlerince top ve kamyonların onarımında kullanılmaya başlandı.

Sağlık tesisi olarak Eskişehir'de 200 yataklı, Seyitgazi de 400 yataklı nekahat (hasta iyileştirme) merkezleri teçhiz edilmişti.

Muharebenin başlangıcında Yunan kuvvetlerince lojistik eksiklik hissedilmemiştir. Ancak muharebenin sonuna doğru ikmal hatlarının uzamasından dolayı lojistik problemler yaşanmaya başlamıştır.

4.5 Subay Savaşı

Sakarya savaşının hem Türk hem de Yunan tarafı için bir özelliği de bir “subay savaşı” olmasıdır. Atatürk, bu muharebeden sonra meclis’ te 19 Eylül 1921’ deki konuşmasında: “bu muharebe zabıt muharebesi olmuştur” demiştir.

Savaşta subay kayıpları:

Türk Ordusu; 277 şehit, 1058 yaralı, 23 esir, 25 kayıp; toplam 1389. (Genel subay mevcudunun %30’ u)

Yunan Ordusu; bu muharebeye 3780 subayla girmiş, 208 ölü, 700 yaralı vermiştir. O da genel subay mevcudunun %24’ ünü kaybetmiştir.

Muharebe sonunda her iki tarafın kayıpları ise şu şekildedir.³⁶

Personel Zayıt Durumu

TARAFLAR	TOPLAM MEVCUT	ŞEHİT/ÖLÜ	YARALI	KAYIP	ORAN
TÜRK TRF.	76.267+ 4502	5436	17422	8602	39%
YUNAN TRF.	120000+ 3786	3750	18255	354	19%

4.6 Savaşın Harp Prensiplerine Göre Değerlendirilmesi³⁷

-Hedef Prensibi

Türk tarafı savunmada elde bulundurulacak hedef olarak hattı değil . Sakarya nehri doğusunda Ankara’ya kadar savunma yapılabilen bütün araziye seçmiştir. dolayısıyla Sakarya savaşından önce Yunan tarafına 150 km.lik bir arazi terkedilmiş, hareket esnasında ise Yunan tarafının ilerlemesi karşısında her durumda savunmaya devam etmiştir.

³⁶ Selim Erdoğan, **Sakarya Türk Bitti Demeden Bitmez**, Kronik Kitap, İstanbul, 2021, s.332’deki tablodan yararlanarak derlenmiştir.

³⁷ **FM 100-5 Operations**, Field Manual of the Department of the Army, Washington, 1993, s. 2-4.

Yunan tarafı hedef olarak Ankara'yı seçmiştir. Ancak hareket planlarında hedef olarak sakarya doğusundaki Türk kuvvetleri seçildiği için planlama hatası olarak görülebilir.

-Taarruz Prensibi

Türk tarafı örtme hattında ve ihtiyatda süvari birlikleri kullanılarak başlangıçtan itibaren aktif hareketler ile taarruzi bir savunma düşünülmüştür. Yunan Tarafı başlangıçta taarruz prensibini çok iyi uygulamış ancak özellikle gündüz kazanılan başarıların gece devam ettirilememesi nedeniyle taarruzun hızı arttırılamamıştır. Savnma hareketinde, tarruz edenin 1:3 oranında bir üstünlüğe sahip olması gerekir. Bu her zaman gerkliş olmasa da arzu edilen bir durumdur. Yunan tarafı 1:1.5 asker sayısı üstünlüğü ile taarruz için gerekli üstünlük sayısından uzaktaydı.

-Emir ve Komuta Prensibi

Türk tarafı emir komuta birliğini muharebenin başından sonuna kadar muhafaza etmiştir. Bu hususu sağlayan en önemli konulardan birisi Başkomutanlık, Genkur. Bşk.lığı ve Batı Cephesi Komutanlığı karargahlarının Alagöz köyünde yan yana bulunmalarıydı. Türk ordusunu sevk ve idare eden komutanlar İnci Dünya Savaşı'na katılmış, her biri çeşitli cephelerde bulunmuş ve 10-15 yıl arası savaş tecrübesine sahipti. Sadece savaşın sonuna doğru subay kayıplarından sonra, tk. ve bl. k. seviyesinde bazı eksiklikler meydana gelmişti.³⁸

Yunan tarafının emir ve komutasında muhabere kanalları anlamında bir problem bulunmamasına rağmen, üst rütbeli subaylar arasındaki çekişmelerden dolayı, zaman geçtikçe bazı emirlerin lakaytle karşılanması meydana gelmiştir.³⁹ Ayrıca Yunan ordusundaki komuta heyetinin savaş tecrübesi daha azdı.

-Manevra Prensibi

Her iki tarafın hareket planları incelendiğinde başlangıçtan itibaren manevraya önem verildiği görülecektir. ancak Türk kuvvetlerince savunma hareketi olmasına rağmen birlikler yaklaşık 25-30 km. derinlikte oynak savunma icra ederek bu prensibi daha iyi uygulamıştır.

---

³⁸ T.C. Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi, 2nci Cilt, Batı Cephesi, 5nci Kısım, İnci Kitap (2nci Baskı)**, Genelkurmay Basım Evi, Ankara, 1995, s.60.

³⁹ Ahmet Yavuz, **Başkomutan; Emsalsiz Lider**, Kırmızı kedi yayınları, İstanbul, 2021, s.357.

-Siklet Merkezi Prensibi

Her iki taraf araziye değerlendirerek kuvvetlerinin çoğunu güney bölgedeki arazide hareket icra edecek Şekilde planlamıŐ ve uygulamıştır.

-Kuvvet Tasarrufu Prensibi

Her iki tarafta özellikle kuzey bölgede az kuvvet ayırarak kuvvet tasarrufunda bulunmuşlardır. arazi, seçilen hedefler ve ikmal yolları bunu dikte ettirmiŐtir.

-Sadelik Prensibi

Türk Tarafı “hattı müdafa yoktur sathı mudafa vardır o sathı bütün vatandır” prensibi ile hareketin karakteri basit olarak anlatılmış ve uygulamasıda bu Şekilde olmuştur.

Yunan Tarafı baŐlangıęta sade olarak planlanan plan hareketin başlaması ile karmaşık bir hal almış ve bu nedenle ele geçen bir çok fırsattan yararlanamamıŐtır.

-Baskın Prensibi

Türk tarafı Yunan taarruzlarına misli ile direnerek, Yunan kuvvetleri ŐaŐırtmıŐ hareketin ilerlemesi ile bu Şaşkınlık daha da artmıŐ ve umulmayan bir direnme gösterilerek baskın sağlanmıştır.

Yunan tarafı stratejik seviyede baskın tesiri yaratacak hareketlerde bulunmamıştır.

-Emniyet Prensibi

Muharebenin ilk günlerinde özellikle 26 Ağustos günü cephenin yarılma durumuna karşı Atatürk tarafından verilen tarihi emir ile bu ihtimal ortadan kalkmıştır.

Yunan tarafı da birliklerini koruyarak hareketini devam ettirmiŐtir.

Ayrıca Türk tarafı Sakarya’da ordunun imkanları ile birlikte Türk milletininde tüm imkanlarını seferber etmiş, milli gücün tüm unsurlarını kullanarak, etki odaklı bir hareket icra etmiştir.

Yunan tarafı özellikle Ankara’yı ele geçirmek için tüm imkanlarını seferber etmiştir. ancak Türk tarafının kısa sürede yenileceğini düŐündüklerinden hareket ilerledikçe zafere dair ümitleri kırılmıştır.

5. SONUÇ

Savaşın sonucu Ankara Hükümeti'nin uluslararası manada tanınmasını arttırdı, Sovyetler Birliği ile 13 Ekim 1921'de Kars, Fransa ile 10 Ekim 1921'de Ankara ⁴⁰ anlaşmaları imzalandı, İtalyanlar, Anadolu'dan çekileceğini açıkladı,

Yurt içerisinde Ankara Hükümeti, Atatürk ve Milli Mücadeleye inanç arttı.

Yunan Kuvvetlerinin Anadolu'da savaşma azim ve iradesi kırıldı,

Savaşın sadece savaş alanında askeri olarak değil, tüm ülkenin kaynaklarının seferber edilerek kullanılmasının önemi ortaya çıktı. Doktrini olmadığı için etki odaklı hareket olarak nitelendirilmese de, savaş esnasında milli gücün tüm unsurlarının kullanılmasına örnek olan bir muharebe olmuştur.

Derinlikte ve oynak savunma harp tarihinde yerini aldı ve 2nci Dünya Savaşı'ndan sonraki sonraki harplerde uygulanmaya başladı. Tek bir hatta savunmanın mümkün olmadığını gösterdi. Bunun en güzel örneği, 2nci Dünya Harbi esnasında Fransızlar'ın yaptığı Maginot hattının Almanlar tarafından bir kaç günde geçilmesi idi.

Ana kara/ülkesinden uzakta yapılan harekatlarda silahlı kuvvetlerin yıpranacağı, orduların lojistik yönden sıkıntı yaşayacağı anlaşıldı. Bunun yine bir örneği olarak, 2nci Dünya Savaşı'nda Hitler'in Rusya Seferi verilebilir.

Anadoluyu işgalden kurtarmak için gerekli olan karşı taarruz için elverişli ortamın yaratılmasını sağladı, hazırlıklar için zaman kazandırdı.

KAYNAKÇA

Mustafa Kemal Atatürk Gençler İçin Fotoğraflarla Nutuk, İş Bankası Yayınları, 2013.

FM 100-5 Operations, Field Manual of the Department of the Army, Washington, 1993.

ATAY, Falih Rıfkı, **Çankaya**, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2012.

CLAUSEWITZ, Carl Von, **Savaş Üzerine**, May Yayınları 1975, Eriş Yayınları düzenlemesi, Çeviri: Şiar Yalçın, 2003,

---

⁴⁰ **Mustafa Kemal Atatürk Gençler İçin Fotoğraflarla Nutuk**, İş Bankası Yayınları, 2013 s.419.

Cleveland, William L., Bunton, Martin, A History of the Modern Middle East, Westview Press, Philadelphia, 2009.

ÇANLI, Mehmet, “Milli Mücadelede Ugulanan Askeri Strateji”, **Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı Doktora Tezi**, 2019.

EÇİK, Hasan Hüseyin, “Etki Odaklı Harekatın Tarihsel Gelişimi, Kavramsal çerçevesi ve Türk Silahlı Kuvvetlerindeki Yeri”, **MSÜ Güvenlik Stratejileri Dergisi**, Volume 2, Issue 3, 2006.

ERDOĞAN, Selim **Sakarya Türk Bitti Demeden Bitmez**, Kronik Kitap, İstanbul, 2021.

KILIÇ, Selim, “Şapka Meselesi ve Kılık Kıyafet Kanunu”, **Atatürk Yolu Dergisi**, Volume:4 Issue:16,

ÖNDER, Mehmet “Atatürk Fransa- Picardie Manevralarında (12 Eylül-12 Ekim1910)”, **Erdem Dergisi**, Volume:11, Issue:32 ,1998

T.C. Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi, 2nci Cilt, Batı Cephesi, 5nci Kısım, 1nci Kitap (2nci Baskı)**, Genelkurmay Basım Evi, Ankara, 1995.

YAVUZ, Ahmet, **Başkomutan; Emsalsiz Lider**; Kırmızı Kedi yayımları, İstanbul, 2021.

<https://www.britannica.com/place/Armageddon> Erişim Tarihi: 15 Agu 2021

<http://www.rusen.org/gerasimov-doktirini-hibrit-savaslari/> Erişim Tarihi: 11 Agu 2021.

SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ BEŞTEPELER- BEYLİKKÖPRÜ SAVUNMA HATTINDA 48. ALAY'IN MUHAREBELERE ETKİSİ

Murat Özden ULUÇ*

Yakın tarihimiz, katıldıkları savaşlarda verdikleri mücadelelerle savaşın kaderini değiştiren adı sanı unutulmuş nice kahraman birliklerimizle doludur. 48. Alay da, yeniden yapılanan Makedonya'daki Vardar Ordusu bünyesinde kurulduğu 1912 yılından, Hatay'ın anavatanına katılışına kadar kahramanca savaşmış bir Türk birliğidir. Özellikle 1912 -1921 yılları arasında katıldığı savaşlarda adeta Türk tarihinin akışımı değiştiren başarılarla imza atmıştır. Makedonya Cephesi'nde kazanılan son savaş olan Soroviç Zaferi'nde, Çanakkale'de Anafartalar, Conk Bayırı ve Kanlısirt mevkiilerinde Anzak birliklerinin püskürtülmesinde, Filistin Cephesi'ndeki Gazze Muharebeleri'nde Büyük Britanya Ordusu'na karşı kazanılan başarılarla büyük rol oynamıştır.

48. Alay, Milli Mücadele döneminde Nurettin Paşa (Konyar) komutasında Merkez Ordusu'nun kurulmasıyla, Merkez Ordusuna bağlı 16. Tümen içerisinde Binbaşı Hasan Tahsin Bey komutasında yeniden kurulmuştur. Alay, uzun bir süre Bafra bölgesindeki Nebiyan dağı ile Tokat-Zile arasını kapsayan geniş bir alanda Rum Pontus çeteleriyle mücadelede görev yapmıştır.

20 Ağustos günü Sakarya Meydan Muharebesi'ne katılmak üzere Malıköy'e intikal eden 48. Alay'ın cepheye gelişi, Başkumandan Mustafa Kemal Paşa tarafından memnuniyet ve teşekkür telgrafiyle kutlanmıştır. Bu kahraman alayımız, 23/28 Ağustos tarihleri arasında Sakarya Meydan Muharebesi'nin en kritik noktalarından biri olan Beylikköprü-Beştepeler savunma hattında, alayın neredeyse tamamen yok olması pahasına gösterdikleri direnişle muharebenin kaderini değiştirmiştir. Hatay'ın anavatan toprağı olması yolunda Hatay'a giren ilk Türk birliği olma şerefine erişen kahraman askerlerin alayıdır ve kazandığı tüm bu zaferler sonucunda sancağına takılan madalyalarla Türk tarihinde milli cesaretin ve direnişin de sembolü haline gelmiştir.

---

* Milli Eğitim Bakanlığı, Araştırmacı-Eğitim Bilimleri Uzmanı, Ankara, e-posta: muratozdenuluc@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9940-6013.

Bu çalışmada amaçlanan, Sakarya Meydan Muharebesi Beştepeler-Beylikköprü savunma hattında mücadele eden 48. Alay'ın etkinliğini ve savaş kronolojisini yeni arşiv belgeleri ışığında ortaya koymaktır.

Anahtar Sözcükler: Sakarya Meydan Muharebesi, 48. Alay, Beştepeler, Beylikköprü

THE EFFECT OF THE 48TH REGION ON THE BATTLES ON THE BEŞTEPELER-BEYLİKKOPRU DEFENSE LINE

Our recent history is full of many forgotten heroes who changed the fate of the war with the struggles they fought in the wars they participated in. The 48th Regiment is a Turkish unit that fought heroically from 1912, when it was founded under the reorganized Macedonian Vardar Army, until Hatay joined the homeland. Especially in the wars it participated in between 1912 and 1921, it achieved successes that changed the course of Turkish history. He played a major role in the victory of Soroviç, the last battle won in the Macedonian Front, in the repulsing of Anzac troops on the Anafartalar, Chunuk Bair and Kanlısirt fronts in Çanakkale, and in the successes of the Palestine Front against the Great British Army in the Battles of Gaza.

The 48th Regiment was re-established under the command of Major Hasan Tahsin Bey within the 16th Division of the Central Army, with the establishment of the Central Army under the command of Nurettin Pasha (Konyar) during the National Struggle. The regiment served in the fight against the Greek Pontus gangs in a wide area covering the Bafra Nebiyan Mountain and Tokat-Zile for a long time.

The arrival of the 48th Regiment, which was transferred to Malıköy to participate in the Battle of Sakarya on 20 August, was celebrated by the Commander-in-Chief Mustafa Kemal Pasha with a telegram of joy and thanks. This heroic regiment of ours changed the fate of the war between 23/28 August with their resistance on the Beylikköprü-Beştepeler defense line, one of the most critical points of the Sakarya Pitched Battle, at the expense of the regiment's almost complete destruction. It is the regiment of heroic soldiers who had the honor of being the first Turkish unit to enter Hatay years after Hatay joined the homeland, and as a result of all these victories, it has become a symbol of national courage and resistance in Turkish history with the medals attached to its flag.

The aim of this study is to reveal the effectiveness and war chronology of the 48th Regiment fighting on the Beştepeler-Beylikköprü defense line in the Sakarya Pitched Battle in the light of new archive documents.

Keywords: Sakarya Pitched Battle, 48th Regiment, Beştepeler, Beylikköprü

GİRİŞ

48. Alay, Osmanlı Ordusu'nun yeniden yapılanma sürecinde Makedonya'daki Vardar Ordusu bünyesinde yeni bir oluşumla mevcudiyetini ve adını günümüze kadar taşımış savaşı bir Türk birliğidir. 1911 yılından önce de var olan bu kahraman birlik, özellikle 1912 - 1921 yılları arasında katıldığı muharebelerde adeta Türk tarihinin akışını değiştiren başarılarla imza atmıştır. 48. Alay, Makedonya Cephesi'nde kazanılan son muharebe olan Soroviç Zaferi'nde, Çanakkale'de Anafartalar, Conk Bayırı ve Kanlısirt muharebelerinde Anzak birliklerinin püskürtülmesinde, Filistin Cephesi'nde Büyük Britanya Ordusu'na karşı I. ve II. Gazze Muharebelerinde zaferler kazanmış ancak III. Gazze-Brüsebbi muharebelerinde askerleri İngilizler tarafından esir edilen alay Mısır'daki Seydibeşir esir kampına yollanmıştır. 48. Alay, Milli Mücadele döneminde TBMM Merkez Ordusu'nda Rum Pontus çetelerine karşı verilen mücadelede kahramanca çarpışmış, Batı Cephesi Komutanlığı emrine bağımsız bir alay olarak sevk edilip Sakarya Meydan Muharebesi'ne katılmıştır. 48. Alay, Mustafa Kemal Paşa'nın cepheye gelişlerini teşekkür ve memnuniyet telgrafıyla kutladığı nadir Türk birliklerindedir. Sakarya Meydan Muharebesi'nin en kritik noktalarından biri olan Beylikköprü-Beştepeler savunma hattında gösterdiği direnişle savaşın seyrini değiştiren ve son olarak da Hatay'ın anavatana katılışında Hatay'a giren ilk Türk Birliği olmak şerefine erişen kahraman askerlerin alayı olmuştur.¹

Sakarya Meydan Muharebesi genelinde birçok yazılı eser, araştırma ve tez çalışmaları yapılmışken çok önemli başarılarla imza atmış olan 48. Alay özelinde gerek alayın tümü, gerekse alayda görev yapan fedakâr ve kahraman komutanların ya da birlikte görev yapan askerlerin yaşamlarına dair bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bu çalışmada, 48. Alay'ın Sakarya Meydan Muharebesi'ndeki Beylikköprü-Beştepeler hattı mücadelelerini bütün ayrıntılarıyla ortaya çıkarmak amacıyla; devlet arşivlerinde ve askeri

---

¹ Murat Özden Uluç, **48. Alay Yüzyıllık Kahramanlık Destanı**, Nobel Akademik Yayıncılık, 1. Baskı, Ankara 2021 s.2-3.

arşivlerde, alayda görev yapan komutanların şahsi dosyalarında, ilgili birçok kaynağın taranması, aile hatıratlarından yararlanılması yöntemiyle 48. Alayın bir köşede saklı kalmış görev safahatı ve kahramanlıkları belgeleriyle ortaya konulmuştur.

Birinci Dünya Savaşı'nın ağır ve yıkıcı sonuçlarının Almanya, Rusya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorluklarını tarih sahnesinden sildiği bir dönemdir. Yeni Türk doğuşunu, 30 Ekim 1918 günü Mondros Ateşkes Antlaşması'nı Türk halkına dayatanlar bile tahmin edememişlerdi. Bu antlaşma ile Türk milletine dayatılan, bir teslimiyetten ziyade yok oluş süreci haline gelmişti. Mustafa Kemal Atatürk'ün daha sonra gençliğe hitabesinde yazdığı gibi **“Cebren ve hile ile aziz vatanın bütün kaleleri zapt edilmiş, bütün tersanelerine girilmiş, bütün orduları dağıtılmış ve memleketin her köşesi bilfiil işgal edilmişti.”**(2) Toprakları işgal edilmiş ve orduları terhis edilip silahları elinden alınmış bir milletin önünde iki çözüm belirmişti. Ya tam bir teslimiyet ya da top yekûn bir milli direniş. Türk milleti Mustafa Kemal Paşa önderliğinde 19 Mayıs 1919 günü "ya istiklal ya ölüm" parolasıyla Millî Mücadele seferberliğini başlattı.

O gün başlayan bu mücadele, 30 Ağustos Başkomutanlık Meydan Muharebesi zaferine, oradan da 9 Eylül 1922'de İzmir'in geri alınışına kadar sürecek uzun bir mücadele olacaktır. Türk milleti işgale karşı mücadeleye yerel direnişlerle başlayacak, bu direnişler bir süre sonra Kuva-yı Milliye hareketine dönüşecek son aşamada da Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne bağlı düzenli ordu birlikleri şekline dönüşecektir.

TBMM ordularının oluşturulma sürecinde seyyar jandarma müfrezelerinin kurulması hakkındaki kanunun kabulü ve Samsun Bahriye Muhafız Bölüğü'nün kurulmasından sonra Pontusçu ayaklanmayı kökünden halletmek üzere Sivas'ta bulunan 3. Kolordu kaldırılarak 407 Sayılı Kararname ile 9 Aralık 1920'de karargâhı Amasya'da olmak üzere “Merkez Ordusu” teşkil edilmiş ve komutanlığına Nurettin Paşa getirilmiştir.²

Yeni kurulan Merkez Ordusu'nun görev alanı oldukça geniştir ve ana görevi bölgedeki çetelerle mücadele etmektir. Bu çetelerin en azılısı ve örgütlüsü Rum Pontus çeteleridir. Dış ülkelerden sürekli olarak silah ve eğitim desteği alan örgütlü Rum Pontus çetecilerin sayısı yirmi beş bin civarına ulaşmıştı. Haziran 1920'de memleketin bütününde asayiş meselesinin halli için piyade ve süvari sınıflarından müteşekkil jandarma müfrezelerinin kurulması

---

² Türk İstiklal Harbi, VI. Cilt "İç Ayaklanmalar", Cilt 1, Ankara, 1964 s.290.

hakkındaki kanun çıkarılmıştır.³ Nurettin Paşa, bu kanuna istinaden bölgedeki gönüllü müfrezeleri tecrübeli jandarma kumandanları emrine vererek hem düzenli harp taktikleriyle hem de düzensiz harp taktikleriyle, yani çetecilerle onların yöntemiyle savaşmak üzere eğitim verilmeye başlanmasını emreder.

Nurettin Paşa emrinde olan 48. Alay'ın 1. ve 2. Taburları içinde bulunan birer bölük tamamen süvari birliği şeklinde yapılmıştır. Diğer alayların yapıları da atlı ve yaya birlikler olarak düzenlenmişti. 42. Alay ve 47. Alay'ın milis kuvvetlerinden düzenli birliklere geçiş aşamasında Alay Kumandanı Binbaşı Hasan Tahsin (Beştepe)⁴ ve Havza Jandarma Kumandanı Yüzbaşı İsmail Naci görev almışlardı. Yüzbaşı İsmail Naci, 47. Alay'ın ilk kuruluş aşamasında bu birlikte tabur ve bölük kumandanı olarak görev yapmıştır.⁵ Bu yapılanma sırasında özellikle hareket kabiliyeti yüksek ve sorumluluk sahası çok geniş olan 42. Alay, 47. Alay, 48. Alay ve 49. Alay ön plana çıkmıştır. Rum çetecilerin de atlı birliklere sahip olması nedeniyle bu çeteleri takip ve baskınlar düzenlemek için Türk birlikleri de atlı olarak hareket hâlindeydiler. 9 Haziran 1921 günü Yunan gemileri İnebolu'yu top ateşine tutunca Karadeniz kıyıları ve iç kesimler harp sahası ilan edilir ve bu bölgedeki durum iyice zor bir hâle gelir.⁶

Merkez Ordu bünyesindeki birliklerin kuruluş yapısına göre 48. Alay'ın görev bölgesi Nebiyan Dağı ve civarıydı. 48. Alay'ın 1. ve 2. Taburları Batı Cephesi'ne gidene kadar sürekli olarak bu bölgede konuşlanmışlardı. Alayın mevcudunun bin beş yüze yükseltilmesiyle Çarşamba Ovası ve Çarşamba'nın batısındaki ormanlık alanlar da 48. Alay görev bölgesine dâhil edilmişti.⁷ Nebiyan Dağı'nda konuşlanmış olan 48. Alay, zaman zaman Giresunlu milislerden oluşturulan ve Nisan 1921'de Merkez Ordusu'na katılmış olan Osman Ağa'nın komuta ettiği 47. Alay ile birlikte de harekâtlar yapıyordu.⁸

---

³ Fahri Kılıç, "Millî Mücadele'de Pontus Rum Sorunu", İstanbul Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1993 s. 35.

⁴ **Türk İstiklal Harbine Katılan Alay ve Tugay Kumandanları**, II. Cilt Genelkurmay Bşk. ATASE Arşivi, Ankara 2010 s. 318.

⁵ Millî Savunma Bakanlığı Arşiv Müdürlüğü, **Şehit Kd. Yzb. İsmail Naci Emeklilik Şahsi Dosyası**, Ankara.

⁶ Necati Fahri Taş, **Nurettin Paşa**, Atatürk Araştırmaları Merkezi, Ankara 2014 s. 132.

⁷ Hadiye Yılmaz, **Arşiv Belgeleri Işığında Pontus Meselesi**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010 s. 144.

⁸ Genelkurmay Bşk. ATASE Arşivi, Klasör 5432/1384/16/1, Ankara.

Merkez Ordusu görev bölgesinde Rum Pontus, Ermeni ve yerel çetelerle mücadele ederken Batı Cephesi'nde de işler alabildiğine karışıktır. Mondros Mütarekesi hükümleri gereği fırsattan yararlanıp Anadolu'yu işgal etmek isteyen Yunan ordu birlikleri akın akın Türk topraklarında ilerlemektedir. İzmir, Uşak, Afyon, Eskişehir, Bursa derken Yunan Ordusu Ankara'yı ele geçirmek üzere Sakarya Nehri'nin batısında toplanmaya başlar. Yunan Küçük Asya Ordusu büyük bir öz güvenle Ankara üzerine yürürken Ankara'da onları karşılamak üzere hazırlıklarına çoktan başlamıştır. Batı Cephesi Komutanlığı, Kütahya-Eskişehir Muharebelerinden sonra Orta Sakarya'nın batısında örtme birlikleri bırakmış ve asıl kuvvetleriyle 25 Temmuz 1921'de bu nehrin doğusunda Yunan Küçük Asya Ordusu'nun taarruzlarını karşılamak üzere tertiplenmişti.

Yunan Savaş Meclisi, Eskişehir'in işgaliyle ve Türklerin Eskişehir-Afyon Cephesi'nin yıkılmasıyla harekâtın birinci döneminin sonuçlandığını düşünüyorlardı. Bundan sonraki planları arasında Türk kuvvetlerini Eskişehir Cephesi'nden uzaklaştırmak, Ankara doğrultusunda akınlar yapmak, ikmal maddelerini tahrip etmek ve mümkünse Ankara'yı ele geçirmek vardı. Eğer Ankara ele geçirilemezse demir yollarını esaslı bir şekilde tahrip ederek Eskişehir'e dönülmesi gerektiğini hesaplıyorlardı.

Başkomutan Papulos; Ankara Harekâtı için mesafenin uzunluğu, yolların durumu, Sakarya ve Porsuk sularının köprüler dışında geçit vermemesi ve eylül ayına doğru yağmur mevsiminin gelmesi yüzünden güçlükler yaşanacağını önemle belirtiyordu. En önemli sorun ise ikmal zorluğuymdu ve yapılan incelemelerde ordunun Beylikköprü-Kavak hattına kadar rahatça ilerleyebileceği sonucuna varılmıştı. Şayet bu süre içinde ordu Türklerle karşılaşır ve bozguna uğratmayı başarırsa Ankara'ya doğru takip etmek zor olmayacaktı. Bunun aksine Türkler, Sakarya'nın doğusuna çekilecek olurlarsa o zamana kadar meydana çıkabilecek yeni durumlara göre ordu ya ilerlemeye devam edecek ya da bulunduğu yerde kalacaktı. Yani Türkler tarafından tahrip edilmemiş yolların ve kara ulaştırma araçlarının iyi bir durumda ele geçirilmiş olması gibi uygun bir durum ortaya çıkarsa Yunan Ordusu ilerleyecek, aksi hâlde Beylikköprü'den sonra Eskişehir'in 100 kilometre doğusuna kadar demir yolunu esaslı bir biçimde tahrip ederek Eskişehir'e geri dönecekti.⁹

---

⁹ Nilüfer Erdem, **Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı (1919-1923)**, İstanbul 2017, s. 408.

Bu sırada Mustafa Kemal Paşa da Yunan Savaş Karargâhı'nda Papulas önderliğinde kurmayların yaptıkları planları âdeta harfi harfine biliyormuş gibi Beylikköprü hattına savaş deneyimi fazla, hareket kabiliyeti yüksek birlikleri konuşlandırmayı düşünüyordu ve bu birliklerin cepheye intikali için telgraf yazışmalarına hız veriyordu. Nitekim Yunan savaş karargâhında alınan kararlar, Mustafa Kemal Paşa'yı bu acil tedbirler konusunda yanıltmayacaktı. Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, Beylikköprü-Beştepeler hattındaki Yunan taarruzlarını püskürtmek üzere buraya 12. Grup Kumandanı Yarbay Halit Bey'i getirmişti.

Sakarya Meydan Muharebesi'ne katılan diğer grup komutanlıklarının emrindeki tümen ve alay gibi birliklerdeki nefer sayısına göre 12. Grup emrinde sadece bir tümen vardı ve bu tümen aslında Yunan Ordusundaki bir alaya eşit kadroya sahipti. Mustafa Kemal Paşa'nın kafasındaki plan, Beylikköprü-Beştepeler hattındaki 12. Grup emrine Merkez Ordusu'ndan savaş deneyimi yüksek olan başta 48. ve 49. Alaylar olmak üzere bazı bağımsız hücum taburlarını vermektir.

Yunan Savaş Meclisinin Kütahya'da toplandığı ve Ankara'ya doğru ilerleme kararı aldıkları gün olan yani 15 Temmuz 1921 günü Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Paşa, İsmet Paşa, Kâzım Paşa öğleden önce Albay Halit Bey'in komutasındaki 12. Grup'u ziyaret etmek için grup karargâhının bulunduğu Toydemir köyüne gelmişlerdi.¹⁰ Burada yapılan toplantıda olası tüm senaryolar konuşulmuş ve Halit Bey'in istekleri sorulmuştu. Halit Bey de Mustafa Kemal Paşa gibi düşündüğünü dile getirerek ondan hareket kabiliyeti yüksek birkaç alay, hücum taburu ve ek olarak bir topçu taburu istemişti. Böylece savaşın gidişatında çok önemli rol oynayacak olan Beylikköprü cephe hattı birlikleri belli olmuştu. Aynı günlerde Yunan Savaş Meclisi yaklaşık yüz kilometrelik bir hat üzerinde gerçekleşecek olan Sakarya Meydan Muharebesi'nde ağırlıklı olarak umutlarını Beylikköprü'den fazla zorlanmadan geçerek Ankara üzerine yürümeye bağlamışlardı. Bu planın uygulanması için de Beylikköprü Cephe Hattı'na Küçük Asya Ordusu 3. Kolordu Kumandanı General Polimenako'yu görevlendireceklerdi. General Polimenakos'un emrinde; Ankara'ya öncü olarak girecek olan güçlü 3., 7., ve 9. Yunan Tümenleri vardı.

Beylikköprü hattını kolay lokma olarak düşünen Yunan kurmayları elbette bir tek geçiş güzergâhına bel bağlayamazlardı. Genel stratejileri Türk Ordusu'nun sol kanadındaki Mangal Dağı-Haymana hattına yüklenerek Türk

---

¹⁰ **Türk İstiklal Harbi**, II. Cilt, 5. Kısım, 2. Kitap, Gnkur. Matbaası, Ankara, 1973, s. 12-18.

birliklerini buraya toplamak ve o sırada zayıflayacak olan Beylikköprü-Polatlı hattından rahatça geçebilmektir. Bu sebeple Prens Andreas'ın 2. Kolordusundaki 5., 9. ve 13. Tümenlerle; General Kontoules'in ise 1. Kolordudaki 1., 2. ve 12. Tümenlerle Beylikköprü'nün aşağısından Mangal Dağı-Haymana hattına doğru taarruz etmesi için planlama yapmışlardı.¹¹ Yunan Ordusu istediği kadar plan yapabiliirdi. Onların karşılarında her hamlelerine karşılık verip tedbir alabilecek bir dahi başkumandan vardı. Yunan Küçük Asya Ordusu'nun 1. ve 2. Kolordularının saldırılarına karşı Mustafa Kemal Paşa ve diğer komutanların öngörüsü doğrultusunda grup kumandanlığını Albay Selahattin Adil Bey'in yaptığı 2. Grup emrindeki Yarbay Mehmet Kenan Bey'in 5. Tümeni, Türk Ordusu'nun sol kanadı olarak Mangal Dağı'nda tertiplenmişti.

1. SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ'NDE 48. ALAY

Sakarya Nehri'nin iki yakasında karşı karşıya gelen iki ordu, hazırlıklarını olanca hızıyla yaparken Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Merkez Ordusu bünyesinde Ocak 1921'de kurulup buldukları bölgede harekâtlar yapan Binbaşı Hüseyin Avni Bey'in (Alpaslan) 42. Alayı, ve Topal Osman Ağa'nın 47. Alayı, ile 9 Aralık 1920'de kurulan Binbaşı Hasan Tahsin'in (Beştepe) 48. Alayı ve Binbaşı Mehmet Şükrü'nün 49. Alayının gelmesi için telgraf yazışmalarına hız vermişti. 42. ve 47. Alaylar ağustos ayının ortalarında cephedeki yerlerini almışlardı ama 48. ve 49. Alaylar cepheye neredeyse en son intikal eden birliklerdendi.

Zira buldukları bölgede Rum çetelerinin saldırıları ve çeşitli yerel isyanlar olanca hızıyla devam etmekteydi. Özellikle bulunduğu bölgedeki olaylara çok seri biçimde müdahale etme yetenek ve tecrübesine sahip 48. Alayın başarılarını Mustafa Kemal Paşa, takdirle karşılıyor ve Merkez Ordu Kumandanı Nurettin Paşa'ya sık sık başarılarından dolayı teşekkür telgrafları yolluyordu.¹²

Mustafa Kemal Paşa, muharebe başlamadan bir an önce 48. ve 49. Alayların cepheye intikalini istiyordu. Fakat Nurettin Paşa da ısrarla içinde eşkiya takibinde başarılar elde etmiş hücum taburları olan alaylarını bölgesindeki harekâtlarda kullanmak istiyordu. Ancak Mustafa Kemal Paşa da, 48.

¹¹ **Türk İstiklal Harbi**, 2. Cilt Batı Cephesi, 5. Kısım 2. Kitap Gnkur. (Savaş Krokisi) Basımevi, Ankara, 1973.

¹² **ATASE Askerî Tarih Belgeleri Dergisi**, Sayı 131, Gnkur. Basımevi, Ankara 2013, s. 107.

Alay'ın bilinen bu hızlı harekât kabiliyetini sızma ve baskın harekâtlarında kullanmak istiyordu ve bu konuda ısrarlıydı. 48. Alay, Merkez Ordusu'nun emrinde savaşırken piyade, jandarma, süvari ve milis unsurlarını bir arada bulunduran nadir alaylardandı. İşte tüm bu imkânlarla sahip hücum taburu bir an önce cephede yerini almalıydı. Merkez Ordu emrinden Batı Cephesi'ne bir türlü gönderilmeyen 48. ve 49. Alaylar için genel olarak yazılan telgraflara ek olarak 18 Ağustos'tan itibaren bu alayların sevk durumlarıyla ilgili hızlı bir telgraf trafiği başlar. Mustafa Kemal'in bu ısrarlı talepleri üzerine Müdâfaa-i Milliyye Vekili Refet Paşa 20 Ağustos 1337'de bu alayların Merkez Ordu'dan Batı Cephesi emrine alındığını bildirir.¹³

20/8/37 Başkumandanlığa C 20/8/37 şifreye: Ankara

1. Merkez Ordusundan gelmekte olan kıtaâtdan 48. Alayla Sahra Batarya 19/8/37'de Sungurlu'dan hareket etmiştir. Şu hâlde bunların 21/8/37'de Yahşihan'a muvâsalatları muntazardır.

2. 49. Alay 21/8/37'de, Hücum Taburu 22/8/37'de Sungurlu'ya vâsıl olacaktadır.

3. Yahşihan'a muvâsalat eden kıtaâtın derhâl dekovil ve trenle nakilleri temin edilmiş olduğunun ancak birinci kademenin 24/8/37'de cephede bulundurulabileceği, ikinci kademenin ise 27/8/37'den evvel cepheye yetişemeyeceğini maamâfih bir an evvel kıtaâtın cepheye yetiştirilmesine gayret edileceğini arz ederim. Müdâfaa-i Milliyye Vekili Refet

Gelen cevap Mustafa Kemal'i fevkalade memnun etmiştir. Çünkü Paşa'nın kafasındaki plana göre cephe hattında en önemli mevkilere birisi Beylikköprü-Beştepeleler hattı olacaktır. Zira bu hattaki tren istasyonu ve köprüler stratejik açıdan çok önemli bir yere sahiptir. İşte bu yüzden, Yunan 7. Tümeni hızla Beylikköprü istikametine doğru ilerlemektedir. Bu önemli bölgede Yunan Ordusunun ilerlemesini durdurmak için hareket kabiliyeti yüksek hücum birlikleri gerekmektedir. İşte beklediği bu birlikler cephe hattına intikale başlayınca; Mustafa Kemal Paşa, Müdâfaa-i Milliyye Vekili Refet Paşa'ya sevincini dile getiren bir telgraf yazar. Cephede yüzlerce birlik, on binlerce asker olduğu bir sırada gelen yaklaşık dört yüz mevcutlu

---

¹³ Genelkurmay Bşk. ATASE Arşivi, Klasör 1/4282- 5- 26/1 Ankara.

birlik için Başkumandan Mustafa Kemal Paşa tarafından teşekkür telgrafi yazılması, gelen 48. Alay'ın kıymetinin anlaşılması açısından önemlidir.

Böylece, Binbaşı Hasan Tahsin Bey komutasında Amasya-Tokat-Samsun üçgeninde savaşılan 48. Alay kadrosu Amasya'dan Sungurlu'ya, oradan da Sungurlu-Yahşihan Demir Yolu ile Malıköy'e hareket eder. 49. Alay ve 3. Hücum Taburu ise hâlâ Rum Pontus çeteleriyle uğraşmaktadır. Çok hassas ve zor harekâtlar icra eden bu birlikler Mustafa Kemal Paşa'nın tüm ısrarlarına rağmen ancak birkaç gün sonra cepheye intikal edeceklerdi.

Numro: 334 Târih: 20 Ağustos 37 Harb Telgrafi Müdâfaa-i Milliyye Vekili Refet Paşa Hazretlerine: Şifre

Merkez Ordusundan gelecek olan İki alayla (48. ve 49. Alaylar) bir hücum taburunun 24/8/37'de muharebeye iştirâk edecek vechile cepheye yetişmiş bulunması pek şâyân-ı ârzudur.

Bu alayların hâlen nerede bulduklarının iş'ârının ve Yahşihan'dan sonra dekoville ve biÎâ-tevakkuf oradan trenle nakillerinin te'mînini ricâ' ederim. Başkumandan Mustafa Kemâl¹⁴

Mustafa Kemal Paşa, Merkez Ordusu'ndan gelecek olan 48. Alay'ın her hareketini takip ederek sürekli Alay'ın nerede olduğunu sorar kurmaylarına. 21 Ağustos 1921 günü Batı Cephesi Kumandanlığı'na beklediği birliklerle ilgili bir telgraf daha yazar ve bu birliklerin en seri şekilde cephe hattına sevkini ister.¹⁵

Aded 376 - 21/8/37 Garb Cebhesi Kumandanlığına

21/8/1337'de Yahşihan'a gelerek vesâit-i nakliyesine bakılmaksızın dekoville Ankara'ya ve müteâkıben trenle Mallı köyüne sevk edilecek olan 48. Piyade Alayı ile Sahra Bataryası MaIı köyüne vusülü müteâkıb Garb Cebhesi emrine girecektir. Bu kıtaâta âid vesâit-i nakliyyenin mümkün olabilen süratle yetiştirilmesi Müdâfaa-i Milliyye Vekâletine yazılmıştır. Başkumandan M. Kemâl

¹⁴ ATASE Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, Sayı 131, Gnkur. Basımevi, Ankara 2013, s. 105.

¹⁵ Genelkurmay Bşk. ATASE Klasör (4282-5-41) Ankara.

Yoğun telgraf trafiği içinde, 48. Alayın 1. ve 2. Taburları 27 subay ve 385 askeriyle 21 Ağustos 1921 günü Yahşihan'dan Ankara'ya, oradan da Malıköy'e doğru hareket eder.¹⁶ 48. Alay yolda iken ordu yapılanması çerçevesinde bağlı olduğu 16. Tümen lağvedilmiştir.

Ankara- 21-22/8/37 Başkumandan Mustafa Kemâl Paşa Hazretlerine

48. Alayın birinci ve ikinci taburları bugün 21/8/37'de Yahşihan'dan 27 zâbit 385 neferle Ankara'ya dekoville tahrîk edilmişlerdir. Alayın ağırlığı olmadığından 37 merkebli bir kol alaya ağırlık olmak üzere Ankara'da ilhâk edilecek ve doğruca Malıköy'e sevk edileceklerdir. Bataryanın Yahşihan'da irkâbına başlanmıştır. Üçüncü Taburla 49. Alay da gelince (derhâl) tahrîk edilecektir efendim. Müdâfa-i Milliyye Vekili Refet¹⁷

21 Ağustos 1921'de Sakarya Cephesi'ne yaklaşık dört yüz kişilik bir kuvvetle gelen 48. Alay'ın kadrosuna Ankara'daki ihtiyat neferlerinden takviye yapılır. Merkez Ordusu'daki görev yeri olan Nebiyan Dağı bölgesindeki sıcak çatışmalardan cepheye apar topar gelen 48. Alay'ın bağlı olduğu 16. Tümen'in yanı sıra 18. Tümen de Ankara'ya doğru hareket hâlindeyken lağvedilir. Böylece 48. Alay bağımsız bir birlik hâline gelir. Merkez Ordusu'ndan gelecek olan 3. Hücüm Taburu ile birlikte Alay'ın kadrosu yaklaşık bin yüze yükselir. Merkez Ordusu emrinde çetelerle savaşılan 48. Alay ilk kez düzenli bir ordu bünyesinde Yunan kuvvetleriyle karşı karşıya gelecektir.

Ama Mustafa Kemal Paşa'nın kafasında, savaş süresince 48. Alay'ı alışık olduğu Yunan hatlarının gerisine baskınlarda kullanmak gibi savaş taktikleri vardır. Batı Cephesi'ndeki yeniden teşkilatlanma ile komuta kademesi Binbaşı Hasan Tahsin Bey komutasında şöyle şekillenir:¹⁸

48. Alay Kadrosu

1. Binbaşı Hasan Tahsin (Beştepe): 48. Alay Kumandanı
2. Binbaşı Ali Rıza Bey (Yalçınalp): 1. Tabur Kumandanı

¹⁶ Genelkurmay Bşk. ATASE Klasör (4282-5-41/2) Ankara.

¹⁷ Genelkurmay Bşk. ATASE Klasör (4282-5-41/2) Ankara.

¹⁸ **Şehitlerimiz**, 1-2-3-4-5. Ciltler, Millî Savunma Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, s. 213, 232.

3. J. Kd. Yüzbaşı İsmail Naci: 48. Alay 1.Tb. 1. Bl.K.
4. Yüzbaşı Cemil Efendi: 48. Alay 3. Tb. K.
5. Hüseyin Kazım Efendi: 48. Alay Tb. İ.Z. Vekili
6. Mülazımievvel Mehmet Halit Efendi: 48.Alay 3.Tb. 1. Bl. K.
7. Mülazımısani Hacı Ahmet Efendi: 48. Alay 1.Tb.1.Bl.
8. Yedek Zabit Mehmet Efendi: 48. Alay 2.Tb. 6. Bl
9. Mülazımısani Mehmet Efendi: 48. Alay 2.Tb.6.Bl

21 Ağustos 1921’de Malıköy Tren İstasyonu’na gelen 48. Alay, burada bir gün dinlenir ve daha sonra Polatlı istikametine doğru ilerlemeye başlar. Sakarya Meydan Muharebesi’nin başladığı gün yani 23.8.1921 günü Malıköy’deki Bağımsız 48. Alay’ın 12. Grup emrine verildiği telgrafı Alay Kumandanı Binbaşı Hasan Tahsin Bey’e ulaştırılır.¹⁹ 12. Grup bölgesinde yapılan keşif ve gözetlemelerde, bir Yunan süvari alayının saat 15.00’te, büyük kısmının kolbaşı ile Yağrı’yı doğuya doğru geçmediği ancak bir takım kadar kuvveti ile Kavuncu Köprüsü kuzeybatı sırtlarına doğru ilerlediğinin görüldüğü rapor edilmişti.

Bunun üzerine, Malıköy’de bulunan Bağımsız 48. Piyade Alayı, Karahamzalı’daki Grup emrine girmek üzere Polatlı üzerinden buraya getirilir.²⁰ Gelen emir üzerine 24 Ağustos sabahı erken saatlerde 48. Alay 12. Grup Karargâhı’nın olduğu Toydemir Yenimehmetli mevkiinde yerini alır. Yunan birliklerinin Beylikköprü üzerinden geçişlerini zorlaştırmak için 18 Temmuz 1921 günü alınan önlemler çerçevesinde, civardaki o zamanki adıyla Bebi Köyü Köprüsü ve istasyon binası dâhil olmak üzere birçok yer yıkılmıştır. Ayrıca, nehir yatağını genişletmek için Beylikköprü civarında su taşırılması sonucu beş yüz metrelik bir bölge sular altında bırakılmıştı. Taktiksel olarak basit gibi görülen bu önlemler bile Yunan birliklerini birkaç gün oyalayacaktır. Ancak bu önlemler, 21 Ağustos 1921’den itibaren Beylikköprü üzerinden gelecek Yunan 7. Tümeni’ne bağlı süvari akınlarını engelleyemeyecektir.

Her iki ordu da tüm hazırlıklarını yapmış ve geri dönüşü olmayan bir sürece girilmiştir.²¹ Dünyanın 22 gün 22 geceyle en uzun sürecek ve yüz altı

---

¹⁹ Genelkurmay Bşk. ATASE Sıra: 91 Kutu: 1392 Gömlek: v139.1 Ankara.

²⁰ Genelkurmay Bşk. **Türk İstiklal Harbi**, 2. Cilt, Batı Cephesi, 5. Kısım 2. Kitap, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1973 s. 8.

²¹ Genelkurmay Başkanlığı ATASE (18.8.1921) Sıra: 8297 Kutu: 1403 Ankara.

kilometrelik cephe hattı ile en uzun cephe hattı olacak Sakarya Meydan Muharebesi başlamıştır artık. Savaşın birinci gününde, 48. Alay Toydemir-Karahamzalı arasındaki 12. Grup Karargâhı civarında kendisine verilecek görev emrini beklemektedir. Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, 23 Ağustos günü Müdafaa- i Milliye yani Millî Savunma Bakanı Refet Bey'e Türk birliklerinin nasıl tertipleneceğine dair bir telgraf gönderir.

Telgrafta 48. Alayın görev yeri de belirlenmiştir. Kaderin bir cilvesi olarak Merkez Ordu emrinde sürekli birlikte hareket eden 47. Yarbay Osman Ağa Alayından bir tabur da 48. Alay ile aynı bölgeye sevk edilir. Merkez Ordu bünyesinde Samsun-Bafra bölgesindeki Nebiyan Dağı'nda Rum çetelerine karşı savaşan 47. ve 48. Alay birlikleri Sakarya Meydan Muharebesi Cephesi'nde tekrar bir araya gelirler. Batı Cephesi'ne yazılan 23-24/8/37 tarih ve 499 numaralı telgrafta 48. Alay ve 47. Alay'dan bir tabur Sakarya-Yenimehmedli üzerine sevk emri verilir.²²

Yunan Küçük Asya Ordusu Komutanlığı, Türk Batı Cephesi kuvvetlerinin genel durumunu, istihbaratına dayanarak tespit etmiş ve uçak keşifleri ile de sol kanadına kuvvet kaydırmalarını kontrol altına almış bulunuyordu.²³ Bu sırada Türk Ordusu, Çayırhan'dan, Beylikköprü-Beşköprü'ye kadar Sakarya Nehri'nin doğusunda ve bu hattın devamı olarak Ilıca Deresi-Temürözü Deresi kuzeyinde, Yıldıztepe'den Mangal Dağı'na kadar uzanan cepheyi tutmuş ve ihtiyatlarını sol kanat gerisine kaydırmaya başlamıştı.²⁴ Ordunun asıl muharebe hattı, kuzeyde Ankara Çayı güneyinden Ilıca Deresi, Sakarya Nehri kavşağına kadar Sakarya Nehri'nin doğusu, Ilıca Deresi'nin kuzey sırtları, Mangal Dağı güney sırtları hattı idi.

Bu hat yaklaşık yüz kilometreyi bulmaktaydı. Elde edilen bilgilere göre, Yunan Ordusunun Sakarya Cephesi'nde batı ve doğu istikametinde nehri geçme teşebbüsleri ile birlikte güneyde de büyük kuvvetlerle taarruzu beklenmekteydi. Nihayet Cephe Komutanlığı, 23 Ağustos saat 02.45'te 12. Grup hareketlerini de belirleyen 25 sayılı muharebelere hazırlık emrini verir.²⁵ Alagöz'de bulunan Başkomutanlık ve Batı Cephesi Komutanlığı Karargâhlarına cephe hattından sürekli Yunan Ordusu'nun hareketliliği üzerine bilgi akışı sağlanıyordu. Gelen haberlerden biri de Kültan Demirci

---

²² Genelkurmay Başkanlığı ATASE Klasör No: 28 (1/4282-158-108) Ankara.

²³ **Türk İstiklal Harbi**, 2. Cilt, Batı Cephesi, 5. Kısım 2. Kitap, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1973 s. 4.

²⁴ Andreu Vaslopedos, “**Eskişehir -Sakarya 1921**”, (basılmamış çeviri), Yunancadan çeviri, Cemal Tosun, T.C. Genelkurmay HarpTarihi Bakanlığı Kütüphanesi, Ankara s. 100-102.

²⁵ Genelkurmay Bşk. TİH 2. Cilt. **Batı Cephesi**, 5. Kısım 2. Kitap, Ankara, 1973, s. 6.

köyü yolunda, kuvveti tespit edilemeyen bir yürüyüş kolunun Demirci'ye yaklaşmasıdır. Demirci'de ağır topçu taburu ile takviyeli 7. Yunan Piyade Tümeni'nin toplandığı ve birer süvari ve piyade bölüğü müfrezesinin Demirci'den Beylikköprü istikametinde ilerleyerek köprünün batısındaki Sakarya Nehri'ne hâkim sırtları tuttuğu haberi alınmıştır. Bunun üzerine; Sakarya Nehri'nin belli başlı geçitlerinin batı kesiminde tutulan hâkim arazi parçalarının gerisindeki düşman hareketleri karşısında Beylikköprü bölgesi önem kazanmaktaydı. Cephe Komutanlığı, lüzumunda gereken müdahalenin yapılmasına bir hazırlık olmak üzere Domuzlar kesiminde toplu olarak bulunan 17. Piyade Tümeni'nden bir batarya ile takviyeli üç piyade taburunu Atdüşenkırma'ya kaydırır ve Tümen'e harekete hazır bulunması emredilir.²⁶

Neredeyse yüz kilometreyi geçen cephe hattında, Başkumandan'ın kafasını meşgul eden en önemli iki nokta Beylikköprü ve Mangal Dağı civarındır. 23 ve 24 Ağustos'ta yapılan yazışmaların büyük çoğunluğu bu iki nokta üzerinedir. Bütün planları özellikle Beylikköprü'deki Yunan birliklerinin ilerleyişinin püskürtülmesi veya en azından durdurulmasıdır. Çünkü bu kritik nokta aşıldığında ve ardından Polatlı hattı düştüğünde Yunan Ordusu'nun soluğu Ankara'da alması kaçınılmaz olacaktır.

Başkumandan, bu refleksle Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'ya 12. Grup Kumandanı Halid Bey emrindeki 48. Alay'ın İçciler üzerinden Beylikköprü hattına sevkini emreden telgraf yollar.²⁷

Yunanlıların Beylikköprü'yü doğuya doğru geçtiği tespit edilince 1. Süvari Tümeni ve 17. Tümen bölgede gerekli önlemleri alır. Ama alınan önlemler Yunan 7. Tümeni'nin ilerleyişini durduramaz. Türk birlikleri Çekirdeksiz sırtlarına çekilirler. Beylikköprü'nün doğusuna geçerek ilerleyen Yunan Tümeni'nin ilerleyişi Polatlı istikametine yönelince bu cephede durum giderek zorlaşmaya başlar. Yeni takviye edilen Türk birlikleri gelinceye kadar Yunan kuvvetleri Karailyas Tepesi'ndeki Türk birliklerine karşı taarruza başlamıştı bile. Bu tepeleri savunan taburlar geri çekilince 28 kilometrelik bir cephe hattında mücadele veren 12. Grup tehlikeli bir duruma girer. Grup Kumandanı Yarbay Halit Bey bunun üzerine bölgeye çok yakın bir noktada Karahamzalı civarında olan 48. Alayı İçciler üzerinden Beylikköprü'ye doğru hareket ettirir.²⁸

---

²⁶ TİH, a.g.e s.7.

²⁷ Genelkurmay Başkanlığı ATASE Klasör (1/4282-158-108) Ankara.

²⁸ Genelkurmay Başkanlığı TİH 2. Cilt. **Batı Cephesi**, 5. Kısım 2. Kitap, Ankara, 1973, s. 20.

7. Yunan Tümeni'nin taarruza devamlı demiryolunun kuzeyindeki 12. Alay'ı geri atması üzerine, bu sırada Karailyas Tepeleri'nin doğusuna Hızır gibi yetişen 48. Alay burada bulunan taburla birlikte İğciler'in batı sırtlarını tutar. (29) Yarbay Halit Bey'in, 48. Alay'ın Yunan taarruzunu durdurarak bu tümenleri geri atmak için saat 18.00'de birlikte taarruz teklifi, Mürettep Kolordu Komutanı Albay Kazım (Özalp) tarafından kabul edilir. 1. Tümen, 12. Grup'tan 48. Alay ve iki alaylı 11. Tümen'in demiryolunun kuzey ve güneyinden Beylikköprü'nün doğusu Karailyas Tepeleri hattına birlikte taarruzuna karar verilir.²⁹

48. Alay ve ortak hareket edeceği diğer birlikler Karahamzalı- İğciler ve Tırnaksız-Beştepeler üzerinden taarruza geçerler. 7. Yunan Tümeni'nin Beylikköprü'nün doğusuna geçen birlikleri, tutunmaya çalıştıkları hattan Beylikköprü'yü hemen doğudan örten sırtlar hattına atılırlar. Havanın kararması yüzünden taarruzun ertesi sabah devamına karar verilir. Fakat saat 19.30'da Cephe Komutanlığı'nın "Gece de taarruzla düşmanın takviye almadan Sakarya'nın batısına atılması" emri üzerine tekrarlanan taarruzla Yunan kuvvetleri buradan da atılır. Yalnız muhaberedeki irtibat güçlükleri, gece karanlığı ve birliklerin birbirine karışmaları yüzünden düşmanın Beylikköprü'nün hemen doğusundaki Höyükler hattında tutunmasına engel olunamaz.³⁰

2. 48. ALAY'IN BEYLİKKÖPRÜ-BEŞTEPELER MUHAREBELERİ

24 Ağustos günü 48. Alay, 12. Grup emrinde İğciler-Beştepeler arasında önceki gün aldığı pozisyonu korumaktaydı. 7. Yunan Tümeni'nin Beylikköprü'den geçerek Karailyas yönüne ilerlemesi üzerine Polatlı yönünde gelişebilecek tehlikeyi önlemek üzere Albay Kazım Bey'in Mürettep Kolordusu'ndan bir alay ile düşman üzerine taarruza geçer.³¹ Yunan Tümeni'nin yoğun saldırıları üzerine bölgeye takviye amacıyla yeni taarruz müfrezeleri yollanır. Yunan birlikleri hiç beklemedikleri bu direnç karşısında Beylikköprü civarında durdurulurken Beylikköprü'nün güney kısmında da Beşköprü istikametine doğru çekilirler ve 57. Alay'ın hücum taburlarının da gelmesiyle Yunan birliklerinin ilerleyişi durdurulur.³² Batı Cephesi Komutanlığı, Yunan 7. Tümen birliklerinin tüm gücüyle

---

²⁹ TİH, a.g.e s. 21.

³⁰ Genelkurmay Başkanlığı TİH 2. Cilt. **Batı Cephesi**, 5. Kısım 2. Kitap, Ankara, 1973, s. 21.

³¹ TİH, a.g.e s. 29.

³² TİH, a.g.e s. 22.

Beylikköprü-Polatlı ve Yıldıztepe-Sabanca yönüne ilerlemesi üzerine, bölgedeki grup komutanlarına Beylikköprü’den ilerleyen düşmanın durdurulamaması ihtimaline karşı topyek n taarruz emri verir.

Zor geçen bugünü Başkomutanlık Alagöz Kararg hi’nda değerlendiren Mustafa Kemal Paşa ve kurmayları Beylikköprü hattındaki sızma harek tlarının olabileceği ihtimaline karşı bu bölgenin takviye edilmesi için gerekli tedbirleri alırlar ve 4. Grup’tan bir alayın daha 12. Grup emrine verilmesini kararlaştırırlar.

O gün Cephe Komutanlığı’ndan Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa’ya verilen raporda Beylikköprü’deki gelişmelerle ilgili olarak şunlar yazılır: “23-24 Ağustos gecesi düşman Beylikköprü civarında Sakarya Nehri’nin doğusuna geçerek bir tümen kadar kuvvetiyle Beylikköprü’n n beş kilometre güneydoğusuna kadar ilerlemiştir.  gleden sonra düşmana yapılan taarruzla büyük zaiyat verilerek Beylikköprü’n n doğusuna kadar atılmışlardır. Taarruzumuz devam etmektedir.”³³

İşte bu taarruzlara iki taburuyla gün boyunca devam eden Bağımsız 48. Alay, Beştepelere-Beylikköprü arasındaki Karailyaşlı  zerindeki demir yolu hatları boyunca Yunan kuvvetlerinin üzerine akınlar düzenler. 3. Kolordu Kumandanı General Polimenakos emrindeki Yunan 7. Tümeni ve bazı taburları, Yunan Ordusu’nda moral ve motivasyonu artırmak amacıyla Rumeli’den getirilen gönüllü Rum etecilerinden oluşmaktadır. Yunan 7. Tümeni’nin başında da Albay Platis vardır. Bu cephe hattında 48. Alay dışında iki hücum taburu daha çevirme harekâtı yapmak amacıyla Yunan 7. Tümen birliklerine karşı taarruza geçerler. 48. Alay bulunduğu Karailyas  zerinden Beylikköprü’ye akınlar düzenlemeye başlar. Yapılan akınlarda tutunamayan Yunan kuvvetleri geri çekilmek zorunda kalırlar. Ama bu geri çekilme ve taarruz durumu her iki tarafın da çok ağır kayıplar vermesine neden olur.

Sakarya Nehri’nin batısına doğru çekilen Yunan 7. Tümeni’ne ait hücum birlikleri hızlı çekilmek adına makineli tüfeklerini ve birçok mühimmatı nehrin doğu tarafında bırakarak Beylikköprü’n n bir iki kilometre yakınlarında sıkışıp kalırlar. 48. Alay, taburları sıkışan birliklerin üzerine taarruza devam eder. Amaçları Yunan birliklerini geldikleri yere, yani nehrin karşısına p sk rtmektir. 48. Alayın Merkez Ordu emrinde çetelere karşı yaptığı çarpışmalardan farklı olarak alışık olmadığı tek şey yoğun topçu

---

³³ TİH, a.g.e s. 30.

ateşidir. Yunan birliklerinin çekilmesini kolaylaştırmak amacıyla Türk mevzilerine yapılan topçu ateşi 48. Alay'ın çok ağır kayıplar vermesine neden olur. O gün zorlu geçen muharebeler hakkında Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın Refet Paşa'ya yazacağı telgrafta Beylikköprü-Beştepeler'de gerçekleşen muharebelere ilişkin görüşleri şöyle vücut bulur:

Gayet aceledir. Harb Teli 24-25/8/1337 Garb Cephesi Mudâfaa-i Milliyye Vekîli Refet Paşa Hazretlerine

“Beylikköprü'den doğuya geçen bir düşman tümeni ilerlemeye fırsat bulamadan kuvvetlerimizin saat 4.30 sonradan itibaren kuzey ve güneyinden yaptıkları taarruz neticesinde düşman süratle Sakarya Nehri'ne doğru bozguna uğrayarak geri çekilmeye başlamış ve Beylikköprü'nün bir iki kilometre yakınındaki tepelerde sıkışıp kalmıştır. Şimdi işbu tepelerden biri gerçekleştirilen edilen hücum ile zapt edilmiş ve düşmandan makineli tüfek, silahlar, cephaneye ve bir hayli ganimet elde edilmiştir. Taarruza devam olunmaktadır.” Başkumandan Mustafa Kemâl .³⁴

24/25 Ağustos gecesi Beştepeler mevkiinde Yunan birliklerini durduran 48. Alay gece boyunca sızma veya baskınlar için tetikte bekler. Gece boyunca devamlı karşılıklı taciz ateşleri ve top atışları Polatlı, hatta Ankara'dan duyulur.

Batı Cephesi kumandanı İsmet Paşa o günkü durum raporlarında 48. Alay'ın başarılarından övgüyle söz edecektir. Muharebenin üçüncü gününde Yunan birlikleri istedikleri hedeflere ulaşamamış ve bir gün önce hayata geçiremedikleri planlarını bu güne bırakmak zorunda kalmışlardı. Türk Cephesi'nde ise Batı Cephesi Komutanlığı'nın yayınladığı emirle bugünkü harekâtı en ince ayrıntısına kadar planlamıştır.

Bu planda 12. Grup, dolayısıyla 48. Alay'la ilgili olan kısmında şu ifadeler yer almaktadır: “Mürettep Kolordu ve 12. Grup birlikte Sakarya Nehri'nin doğusuna geçmeye çalışan Yunan 7. Tümeni'ni tuttuğu yerlerden atacaktır.” Emirler arasında Beylikköprü civarında taarruz görülmediği takdirde buradaki birliklerin Türbetepe'ye yapılacak taarruza karşı hazır olmaları da vardı. Batı Cephesi Komutanlığı gece saat 02.40'ta yayınladığı emirle günün hedefini 12. Grup ve Mürettep Kolordu'nun Sakarya Nehri'nin doğusuna

---

³⁴ Genelkurmay Bşk. ATASE Belge: 1/4282-158-109 Ankara.

geçmiş olan Albay Platis komutasındaki 7. Yunan Tümeni'nin bulunduğu yerden atılması olarak belirler. Emri alan 12. Grup, şafaktan 06.30'a kadar taarruzlarına devam eder. Saat 07.30'da 11. Tümen de 12. Grup'a katılır. 11. Tümen komutanı emrindeki özel bir grupla Yunan siperlerine iyice yaklaşır ve sızma harekâtıyla taarruz eder.³⁵ Bu sırada Tozluyayla Çiftliği'nin kuzeyinde Yunan topçu ateşi çok şiddetlenince 48. Alay dışındaki tüm Türk birlikleri Beştepeler bölgesine doğru çekilerek burada toplanırlar. Saat 07.30'da başlayan yoğun Yunan topçu ateşi saat 09.00'a kadar devam eder. Tümen taarruz kademeleri Türk siperlerine 500 metre kadar yaklaştığı sırada Demirci köyü yolundan bir Yunan piyade alayının ve peşinden bir piyade taburunun Beylikköprü'ye doğru yaklaştığı görülür. Demir yolunun güneyinden 12. Grup birliklerinin henüz taarruzları görülüyordu.

48. Alay, iki taburuyla tek başına mücadele etmektedir. Yoğun Yunan topçu ateşine rağmen saat 11.15'te Batı Cephesi Komutanlığı'ndan yeni bir taarruz emri gelir. Cephe hattındaki taarruz alanını genişleten Yunan Ordusu'na karşı öğleye doğru bu taarruza destek olarak Mürettep Kolordu 17. Tümen'i ve 63. Piyade Alayı Ankaraçayı-Kızlarını'nin doğu sırtlarına yerleştirilir. Saat 13.30'da Mürettep Kolordu'nun zayıf noktalarından biri olan 41. Tümen'in 12. Alay'ının koruduğu Höyüktepe hattını Yunan birlikleri ele geçirir. Bu bölgedeki 17. Tümen zor duruma girer.³⁶

Saat 16.00'da Beylikköprü Muharebeleri iyice şiddetlenir. İki taraf da ağır kayıplar vermeye başlar. Yunan birlikleri Polatlı sırtlarına ilerleyince bu iki birlik 12. Grup emrine verilir ve Kartaltepe'ye doğru sevk edilirler. Cephe emriyle Mürettep Kolordu taarruzundan vazgeçilir. Zayıf kalan bu hatta 12. Grup da Karailyas Tepeleri'nin doğusuna çekilince burada yalnız kalan 48. Alay yoğun topçu ateşi altında taarruzlarına devam eder. O gün cephe komutanlığının daha önce aldığı yeni kararlarla birliklerin yerlerini değiştirmesi, planlanan taarruz emirlerini geri çekmesi grup komutanları arasında biraz kafa karışıklığı yaratsa da bu değişiklikler Kartaltepe'yi elde tutmak amaçlıdır. Bu yüzden Albay Nurettin Bey'in (Özsu) emrindeki 17. Tümen'in 12. Grup emrine verilerek Kartaltepe istikametine gelmesi bildirilir.³⁷ Ancak 17. Tümen'in vaziyet alması uzun sürünce 48. Alay bulunduğu bölgede uzun süre Yunan topçu ateşi altında yalnız kalır ve ağır

---

³⁵ Genelkurmay Bşk. TİH 2. Cilt, **Batı Cephesi**, 5. Kısım, 2. Kitap, Ankara 1973 s. 31, 32.

³⁶ TİH, a.g.e , s. 33.

³⁷ TİH, a.g.e s. 34.

kayıplar verir. Arkasındaki takviye destek kısa süre için de olsa azalan 48. Alay taarruzu bırakmaz.³⁸

Taarruz sırasında 48. Alay'ın 3. Tabur Kumandanı Yüzbaşı Cemil Bey (1319-P442) ve 48. Alay'ın 3. Tabur'unun 1. Bölük Kumandanı Üsteğmen Mehmet Halit şehit olurlar. Bu direniş ve taarruz karşısında akşam saat 18.30'da Cephe Komutanlığı'nca Yunan Ordusu Kuzey Grubunun Porsuk'un kuzeyindeki kıtalarının Beylikköprü bölgesindeki demir yolunun her iki tarafına sevk edildiği bildirilir. Aynı saatlerde 17. Tümen de 12. Grup emrine girmek üzere Çekirdeksiz'in kuzeyindeki Pınar'a ulaşmıştır. Ama 17. Tümen'in yerleşmesi zaman alır. Bölgedeki Türk Ordusunun 11. Tümen'i "taarruzlara karşı koymanın mümkün olmadığını" belirterek Çekirdeksiz hattına çekilir.³⁹

3. 48. ALAYIN BEŞTEPELER SAVUNMASI

25 Ağustos 1921 günü saat 20.00'de Yunan Ordusunun ilerleyişi başlar. Yunan Ordusu, Mürettep Kolordu ve 12. Grup birliklerinin karşı taarruzlarının zora girdiğini gördükçe takviye birlikler almaya devam eder. Yunan Tümeni gelen takviye birliklerle Beylikköprü bölgesinde Türk birliklerini karşılamak üzere tertiplenir. O gün yapılan ani plan değişikliğinden dolayı 48. Alay saat 22.00'de Cephe Komutanlığı emriyle 12. Grup, Kartaltepe-Karailyas Tepeleri, Beştepeler Velidede Tepeleri hattını kesin olarak tutmak, 17. Piyade Tümeni'nin gelmesi ile karşı taarruza geçmek görevini alır.⁴⁰ Emri alan 48. Alay taarruza geçer. Gece boyunca yoğun Yunan topçu ateşi altında geçen çatışmalarda 48. Alay sızma harekâtları dener ve başarılı olur. Ancak yeni gelen Türk birliklerinin tertiplenmesi uzun sürünce 48. Alay epeyce zayıf vermiş ve yorgun düşmüştür. Buna rağmen taarruzlarına ara vermez. Beştepeler mevkiinde hem önden hem de yandan ateş altında kalan 48. Alay 1. Bölük Kumandanı Yüzbaşı İsmail Naci askerlerinin en önünde başlattığı gece taarruzunda yoğun Yunan topçu ateşi sonucu şehit olur.⁴¹

---

³⁸ TSK. **Şehitlerimiz**, 1-2-3-4-5. Ciltler, Millî Savunma Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998 s.104 , 344, 233.

³⁹ Genelkurmay Başkanlığı TİH 2. Cilt, **Batı Cephesi**, 5. Kısım, 2. Kitap, Ankara 1973, s.35,36.

⁴⁰ TİH, a.g.e s.37,38.

⁴¹ MSB Jandarma Genel Komutanlığı Arşivi 320- J-443, **İsmail Naci Kişisel dosyası**, Ankara.

Yüzbaşı İsmail Naci şehit olunca birliğindeki bölük kumandan vekili Mülazımısani (Teğmen) Hacı Ahmet Efendi komutayı devralır ve taarruza devam eder. 25 Ağustos günü şehit olan İsmail Naci'nin şehadetine ilişkin 25 Haziran 1922 Türkiye Büyük Millet Meclisi kayıtlarında Müdafâ-i Milliye Vekâletinin hazırladığı ve Mustafa Kemal Paşa imzasıyla tarihe geçecek şu kayıt o günkü muharebelerin şiddetini anlatan önemli bir tarihi belge olarak arşivlerde yer alacaktır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi İcrâ Vekilleri Hey'eti Riyâset-i Celîlesine
25/6/338

Mülğâ 48. Alay 1. Tabur 1. Bölük Kumandanı olup 25 Ağustos 337 tarihinde Beylikköprü civarında Beştepeler'de düşmanın her taraftan cehennemî ateşi altında fedakârâne harb etmiş ve düşmanın fâik kuvvetleriyle icrâ eylediği taarruzda fevk'el-âde kahramanlık ibrazıyla ihrâz-ı rütbe-i şehâdet eylemiş olan Yüzbaşı Bafralı İsmail Naci Efendi Bin Hacı Ömer Efendi'nin (443 Jandarma) işbu hüdâmât-ı cansiperânesine mebnî ailesine mâfevk rütbe üzerinden maaş tahsîsi müteselsil âmirleri tarafından inhâ ve teklîf edilmiş olmağla tasvîb buyurulduğu takdirde melfûf kararname'nin bi'l-imzâ îadesine müsâ'ade-i celîleleri ma'rûzdur. Müdâfa'a-ı Milliyye Vekâleti. (İmzalar)⁴²

48. Alay Bölük Kumandanı İsmail Naci'nin şehit olduğu gece İsmail Naci'den sonra bölük kumandanlığı görevini devralan Sivaslı Mülazım-ı Sani Hacı Ahmet Efendi, Sivaslı Tabur Kâtibi Hüseyin Kazım Efendi ve Yedek Subay Mehmet Efendi de şiddetli geçen çarpışmalarda şehit olurlar.⁴³ Onlar da diğer silah arkadaşları gibi Beştepeler'de 12. Grup Karargâhı'na yakın bölgedeki Tırnaksız köyü (Sakarya) yakınlarına defnedilirler.⁴⁴

25 Ağustos gecesi çok sayıda şehit veren 48. Alay'ın 1. Bölüğü'nde neredeyse yaralanmayan kalmamıştır ama buna rağmen geri adım atmayıp mevzilerini korumuşlardır. Gecenin ilerleyen saatlerinde zor durumda kalan 48. Alay'a destek için bazı birlikler gönderilir, kayıplar büyüktür ama

⁴² Murat Özden Uluç, **Efsunlu Yüzbaşı İsmail Naci**, Nobel Akademik Yayıncılık 1. Baskı Ankara 2021 s. 126.

⁴³ **Şehitlerimiz**, 1-2-3-4-5. Ciltler, Millî Savunma Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998 s. 120, 133, 456, 234, 145.

⁴⁴ **Polath Tarihi ve Milli Parklar G. Md. 12. Grup Şehitliği** (Jeoradar çalışmaları araştırma raporları) Ankara.

düşman geri püskürtülmüştür. 25 Ağustos 1921 gününe ait o gece mücadele eden birlikleri öven Cephe Komutanlığı raporu ise kısaca şöyledir: “25 Ağustosta Beylikköprü’den Kürtlerkışlağı’nın kuzeybatısındaki Yağcıkebir güneyine kadar takriben 80 kilometrelik cephe üzerinde hemen bütün Yunan Ordusu ile meydan muharebesi cereyan etmiştir. Esasen düşman taarruzu ile başlayan meydan muharebesi bütün cepheye duraklamadan taarruzlarımız ve karşı taarruzlarımızla karışık olarak cereyan etmiş ve genel olarak durum muvaffakiyetle tespit edilmiştir. Kıtalarının fedakârlığı takdire şayandır. Beylikköprü’nün doğusunda düşman, öğleden itibaren iki tümenle özellikle demir yolunun güneyinden yaptığı karşı taarruzlarla arazi kazanmışsa da kıtalar asıl mevzilerde toplanmıştır.”⁴⁵ 26 Ağustos 1921 günü Cephe Komutanlığı’nın sabah 04.00’te yayınladığı emirle Beylikköprü’de taarruzun kesin olduğunu bildirilerek Yunan taarruzlarına karşı mevzilerde beklenmesini ve mevzilerin savunulmasını ister. 12. Grup emrine çok sayıda destek birliği verilir ve Karahamzalı’ya sevk edilirler.

,Saat 07.00’de 7. Yunan Tümeni iki topçu bataryası eşliğinde Karailyas Tepeleri Kemikağıl hattına taarruza başlar. Türk ileri muharebe karakolları öğlene doğru asıl mevzilerine doğru geri çekilmek zorunda kalır. Saat 07.00’de 7. Yunan Tümeni Duatepe-Üçpınar hattına saldırıya geçer. Saat 08.30’da yapılan uçak keşiflerinde Yunan birliklerinin Beylikköprü Demir Yolu etrafında görüldüğü rapor edilir. Saat 11.30’da 17. Tümen ve 63. Alay grup ihtiyatı olarak 48. Alay’ın bulunduğu Beştepeler’in doğusuna gelirler. Bu saatlerde 12. Grup emrine verilen 800 mevcutlu 49. Alay da Merkez Ordusu’ndan Polatlı’ya varmış ama henüz cephe hattına gönderilmemiştir.⁴⁶

Saat 14.00’te Türk 1. Tümen’i cephesinde taarruz şiddetlenir. 7. Yunan Tümeni Beştepeler ve Velidede istikametinde ilerlemeye devam eder. Bu ilerlemeyi durdurmak için 17. Tümen’den bir alay, iki tabur Beştepeler’e, bir tabur da Tırnaksız’a yavaşdırılır. Ama Yunan ilerleyişi sürer. Çarpışmalar tüm hızıyla devam etmektedir. Cephe Komutanlığı, Yunan saldırılarının böyle devam etmesi hâlinde bölgedeki tüm birliklerin, hatta Türk Ordusunun tamamının tehlikeye gireceğini belirtir ve bu bölgedeki birlikleri takviye eder. Münferit bir küçük birliğin çekilmesine karşılık Türk birlikleri direnir ve taarruz saat 20.00’de durdurulur. Yunan Ordusu Mustafa Kemal Paşa’nın deyişiyle âdetâ ateşten Türk duvarına çarpmıştır. Yunan Ordusunun durdurulmasına karşın tehlike büyüktür hâlâ. Sürekli takviye olarak sayıca

⁴⁵ Genelkurmay Başkanlığı TİH 2. Cilt, **Batı Cephesi**, 5. Kısım, 2. Kitap, Ankara 1973, s. 45,46,47.

⁴⁶ TİH a.g.e s.50.

çok üstün olan Yunan Ordusunun cephe hattından geçip Ankara üzerine yürümesi ihtimaline karşılık Mustafa Kemal Paşa Savunma Bakanı Refet Paşa'ya telgraf çekerek tedbir amaçlı Ankara'nın boşaltılması talimatını verir. Bu emirden sonra gelen emir ise Sakarya Meydan Muharebesi'nin kaderini değiştirecek ve tarihe altın harflerle yazılacak nitelikte olacaktır.

“Hattı müdâfa yoktur, sathı müdâfa vardır.Vatanın her karış toprağı vatandaşın kanıyla ıslanmadıkça terk olunamaz. Onun için küçük büyük her birlik bulunduğu mevziden atılabilir. Fakat küçük büyük her birlik, ilk durabildiği noktada yeniden düşmana cephe kurup savaşa devam eder. Yanındaki birliğin çekilmeye mecbur olduğunu gören birlikler ona tâbi olamaz. Bulunduğu mevzide sonuna kadar dayanmaya ve karşı koymaya mecburdur.”⁴⁷

27 Ağustos 1921 günü saat 00.30'da Cephe Komutanlığı'nın emriyle 12. Grup sol kanada hareket ettirilmek üzere Polatlı'da toplanır. Böylece Beştepeler-Velidede hattı 17. Tümen'e kalır ve 49. Alay da 48. Alay'ın yanında yer alır. Yunan Ordusu saat 06.30'dan itibaren Çekirdeksiz-Ezineli hattına yüklenir. Taarruz saat 18.00'e kadar devam eder. 1. Tümen taarruzları durdurur ve Yunan Ordusu Höyüklerle kadar geri çekilir. 17. Tümen 06.30'a kadar Haymana hattına destek için sevk edilen 12. Grup'tan mevzileri devralır. Bu arada çok kayıp vermiş ve yorgun durumda olan 48. Alay da Beştepeler'in doğusunda ihtiyatta bekler durumda kalır.⁴⁸

Saat 07.00'de Karailyas Tepeleri'nin batısından Ezineli Demir Yoluna ilerleyen 7. Yunan Tümeni topçu bataryaları 48. Alay'ı yandan ateş altına alır. Sekiz saate yakın Yunan topçu ateşine maruz kalan 48. Alay çok sayıda kayıp verir. Saat 16.00 civarı yetişen Türk topçu ateşi sayesinde ateş durdurulur. Yunan birlikleri Tozluyayla Çiftliği'ne doğru çekilmek zorunda kalırlar. Bu arada yeniden yapılandırılan 12. Grup saat 11.00'de tehlikede olan Haymana cephe hattına destek olmak üzere Polatlı'dan Haymana'ya hareket eder.

Cephe Komutanlığı raporunda bu günkü cephe hatlarında verilen mücadelenin güven verici olduğu belirtilir. İsmet Paşa Yunanlıların elde ettiği başarıların çok küçük çaplı olduğunu, bunun nedeninin de hava şartları, kıtalar arasındaki ufak tefek de olsa çıkan anlaşmazlıklardan kaynaklandığı görüşüne yer verir. Cephede durgunluk vardır ama gece başlayan Yunan sızma hareketleri süngü hücumuyla püskürtülür.

⁴⁷ Genelkurmay Bşk. TİH 2. Cilt, **Batı Cephesi**, 5. Kısım, 2. Kitap, Ankara 1973, s.62.

⁴⁸ TİH, a.g.e s. 66.

28 Ağustos 1921 saat 01.00'de Cephe Komutanlığı'nın emriyle tüm cephelerin korunması istenir. 12. Grup yeni görev yeri olan Haymana Cephesi'ne doğru yürüyüşe geçer. Bu sırada Beylikköprü'de takviye edilmiş bir Yunan Tümeni beklemektedir. Sabah 04.00'te Yunan topçusu Beştepeler'e doğru saldırıya geçmeden önce tepeleri yoğun topçu ateşine alır. Şiddetlenen çarpışmalarda 48. Alay tekrar yoğun topçu ateşi altında kalır. Destek için 49. Alay Beştepeler'de yerini alır. Öğleden sonra Yunan taarruzu şiddetlenir. Beş günden beridir tepelere saldıran ve topçu ateşiyle cehenneme çeviren Yunan Tümeni 17. Tümen'i çok yıpratmıştır.⁴⁹

Saat 13.00'te Beştepeler-Velidede hattına iki Yunan Hücum Alayı girer ve tepelerin bir bölümünü ele geçirir. Türk tümenleri Beştepeler'in doğusuna çekilir. Bu arada 48. Alay, 49. Alay ve 63. Alay Adatepe civarına çekilmek zorunda kalmıştır. Çünkü yoğun Yunan topçu ateşi altında 48. Alay ve 63. Alay'ın tüm komuta kademesi ya şehit olmuş ya da yaralanmıştır. Bu saldırılarda 48. Alay Kumandanı Binbaşı Hasan Tahsin de şehit olur.⁵⁰

48. Alay Kumandanı Vekili ve 26 Ağustos 1921'de 63. Alay Kumandanı yaralandığı için bu alaya kumandan olarak atanan Binbaşı Ali Rıza Bey (Yalçınalp) de yaralanır. 49. ve 63. Alay âdeta darmadağın olur. Şehit olan subay ve erlerin özellikle de yaralıların çok fazla olması nedeniyle hepsinin toplamı neredeyse bir alay düzeyine inmiştir. Ama buna rağmen mevziler korunur.

48. Alay'la birlikte savaşan Mürettep Kolordu'nun 41. Tümen'inin 16. Alay Kumandanı Binbaşı Rahmi Apak Türk Ordusunun çok fazla şehit ve yaralı verdiği o kanlı günü anılarında şöyle yazacaktır: *"Bu kesimdeki sahra hastanelerinde yer kalmadığı için yaralılar Polatlı'ya getirilip istasyonun karşısındaki düzlüğe yatırılıyordu. Gölge verecek tek ağaç yoktu. Binlerce yaralı güneşin altında kavrulmaktaydı."*⁵¹

29 Ağustos 1921 gününe gelindiğinde göğüs göğüseye geçen muharebeler sonunda Mürettep Kolordu'nun 17. Tümen'i Beylikköprü civarındaki Yunan Ordusunun taarruzlarını durdurur. Bu arada daha önce bu bölgede olan 12. Grup Haymana'ya ulaşmış ve taarruz için emir beklemektedir. Sabah 05.00'te Yunan topçusu Beştepeler'i top ateşine tutar. Türk topçusu da aynı şiddetle karşılık verir. Yunan Tümeni Çekirdeksiz ve Ezineli hattından çıkarılır. Beştepeler'e doğru tekrar harekete geçen Yunan Tümeni topçu

⁴⁹ TİH, a.g.e s. 66, 67, 68.

⁵⁰ MSB Arşivi **Binbaşı Hasan Tahsin (Beştepe)** Kişisel Dosyası Ankara.

⁵¹ Rahmi Apak, **Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları**, Gnkur. Yayınları, Ankara, 1957, s.245.

ateşle durdurulur ve Kartaltepe mevzileri güçlendirilir.⁵² Ağır kayıplar vermiş olan 48. Alay Adatepe civarında yaralarını sarmakta, şehitlerini cephe hattının gerisine taşıyıp ilk buldukları yere defnetmektedirler. Devam eden şiddetli çarpışmalar, karanlık ve bazen de aşırı sıcaklar nedeniyle çok az sayıda şehit cephe gerisine taşınabilecektir. Çoğunun ebedi istirahatgâhi şehit oldukları cephe toprağı olacaktır. Gün sonunda Beştepeler ve Velidede Tepelerinin batısı Yunan Ordusunun eline geçer. Bunun üzerine Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa Mürettep Kolordu'nun yeni takviyelerle mevzileri muhafaza etmesi emrini verir. 30 Ağustos 1921 günü 7. Yunan Tümeni gün boyunca devam eden saldırıları sonucu Karailyas-Üçpınar-Beştepeler- Kartaltepe'nin bir kısmını işgal eder. Karadağ üzerinden Eski Polatlı'ya doğru yönelir. Subay ve er sayısı iyice azalan 48. Alay'dan geriye kalanlar 17. Tümen içinde Karadağ civarında toparlanırlar.⁵³ Türk Ordusu birliklerindeki subay kayıpları Ankara'da ihtiyatta bekleyen ve yeni yetiştirilen subaylarla hemen telafî ediliyor ve cephe hattındaki kısmi çekilmelere rağmen Yunan Ordusunun ilerleyişi yavaşlatılarak ağır kayıplar verdiriliyordu.

31 Ağustos 1921 günü saat 05.00'te Yunan 7. Tümeni, Beylikköprü üzerinden Mürettep Kolordu üzerine taarruza geçer. Saat 07.00'de Kartaltepe'ye topçu ateşi desteğinde hareket ederler. Bir Yunan alayı da saat 09.00'da Karadağ yakınlarında olan 48. ve 49. Alay üzerine taarruz eder ve göğüs göğüse çarpışmalar yaşanır.⁵⁴ Gün sonunda Mürettep Kolordu'yu iyice yıpratın Yunan birlikleri Kartaltepe'yi tamamen işgal ederler ve bu çarpışmalar sonucunda 48. Alay'ın mevcudu neredeyse yok denecek azalır. Verdiği şehit ve yaralılarından dolayı hareket ve taarruz kabiliyeti âdeta yok olmuştur. Ama zayıf düşen alayların yerine gelen birlikler silah arkadaşlarının bıraktığı yerden taarruzlarına kahramanca devam etmektedir. 1 Eylül 1921 günü çok sayıda şehidi ve gazisi olan 48. Alay'ın muharebe alanlarında bir etkinliğı olamayacaktır. 22 gün 22 gece süren Sakarya Meydan Muharebesi, 13 Eylül 1921 günü Türk zaferiyle sonuçlanacaktır.

Savaşın bitiminden hemen sonra aralarında savaşın son günlerinde 17. Tümen'e bağlanan 48. Alay'ın da olduğu bazı birlikler lağvedilir. Bu birlikler savaşta çok kayıp veren birliklerdir. 13 Eylül 1921 günü Mustafa Kemal Paşa imzasıyla dağıtılan 45 nolu cephe emrinde ordu yeni yapılanması açıklanırken bu yapılanma çerçevesinde tüm komuta kademesi

⁵² Genelkurmay Bşk. TİH 2. Cilt, Batı Cephesi, 5. Kısım, 2. Kitap, Ankara, 1973, s.98,99.

⁵³ TİH a.g.e., s.115,126.

⁵⁴ TİH,a.g.e s. 129.

şehit olmuş ve askerlerinin çoğunu kaybetmiş olan 48. ve 49 Alay'ında aralarında olduğu ağır kayıplar veren 5. Tümen, 9. Tümen, 24. Tümen, 57. Piyade Alayı 3. Taburu da lağvedilir. 48. Alay'dan geriye kalan erler ile taşıt araçları ve binek hayvanları 3. Kolordu Kumandanlığına devredilir.⁵⁵

Bu birlik değişikliği uygulamaya geçirilmeden 48. Alay'dan geriye kalan erler 17. Tümen içindeki 62. ve 63. Alay'ın 3. Tabur'una takviye olarak verilir ve Kocaeli Grup Kumandanlığı emrine verilen 17. Tümen'in görev bölgesine hareket eder.⁵⁶ Batı Cephesi Komutanlığı tarafından 48. Alay'a dair son yazışmalarda Alay'a ait atların durumunun sorulması olur.⁵⁷ Böylece 1920 Aralık ayında kurulan 48. Alay yaklaşık sekiz aylık "Millî Mücadele" görev süresini şan ve şerefle tamamlayarak Türk Kurtuluş Mücadelesi tarihine adını altın harflerle yazdıracaktır. Alay'a 1. dereceden Altın İstiklal Madalyası verilir. Daha sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi 22 Mayıs 1926 günü bu birlikte şehit olan tüm subay ve erlerin ailelerini İstiklal Madalyası ile onurlandırır.⁵⁸

SONUÇ

48. Alay'a dair zaman içerisinde unutulmuş veya bir köşede kalmış tarihi belgeler, bu kahraman alayın gerek Sakarya Meydan Muharebeleri öncesinde, gerekse sonrasında çok ciddi başarılarla tarihimizde iz bıraktığını göstermektedir. Özellikle Sakarya Meydan Muharebesi, Beylikköprü-Beştepe hattında tüm Türk birliklerinin geri çekildiği bir günde bu hat üzerinde tek başına savaşın kaderine etki edecek bir gayretle savaşması ve başarılar elde etmesi unutulmaması ve daha fazla araştırılması gereken bir tarihi olaydır. 48. Alay'da birliklerinin başında en önde savaşan başta şehit Binbaşı Hasan Tahsin (Beştepe) olmak üzere, Binbaşı Ali Rıza (Yalçınalp), Yüzbaşı İsmail Naci, Yüzbaşı Cemil Bey ve diğer tüm komuta kademesinin yaşam öyküleri araştırmaya değer niteliktedir. Bu araştırmalar bağlamında 48. Alay'ın muharebeler sırasında gerek 47. Alay, gerekse 63. Alay ile yaptıkları taarruzlar ve verdikleri mücadeleler daha detaylı incelendiğinde Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın 26 Ağustos 1921 günü verdiği "Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır" emrini nasıl harfiyen yerine

---

⁵⁵ TİH, a.g.e s. 274.

⁵⁶ Genelkurmay Bşk. ATASE, Klasör: 12862-1415/10-228-9.

⁵⁷ Genelkurmay Bşk. ATASE, Klasör: A/6-3463-13-1/17.

⁵⁸ **TBMM Zabıt Cerideleri**, 105. İctima Devre: 2., Cilt: 25, 22 Mayıs 1926 (İstiklal Madalyası Kaydı).

getirdikleri görülecektir. 48. Alay ve birçok alayımız verdikleri mücadelelerle Türk tarihinde nicel bir yapıdan çok bağımsızlığa giden Milli Mücadele yolunda milli cesaretin ve direnişin de sembolü haline gelmişlerdir.

KAYNAKÇA

1. **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, Kaynak Yayınları, C.14, İstanbul, 2001
2. **Askerî Tarih Belgeleri Dergisi** “ATASE Arşivinden seçilmiş Sakarya Meydan Muharebesi'ne Ait Belgeler”, ATASE, Ankara,2013
3. **Askerî Tarih Belgeleri Dergisi** “Birinci Dünya Harbi Şehitlik ve Defin Yerleri”, ATASE, S.143, Ankara, 2018
4. Eyüboğlu, İsmet Zeki, **Mustafa Kemal Atatürk Nutuk**, Say Yayınları, Ankara, 2014
5. Genelkurmay Bşk. **Türk İstiklal Harbi**, 7. Cilt, İdari Faaliyetler, Ankara, 1973,
6. Genelkurmay Bşk. **Türk İstiklal Harbi**, 2.Cilt, Batı Cephesi, 5. Kısım, 2. Kitap, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1976
7. **Şehitlerimiz, Osmanlı- Rus, Osmanlı -Yunan, Trablusgarp, Balkan, Birinci Dünya, İstiklal, Kore, Kıbrıs, İç Güvenlik / 1-2-3-4-5. Ciltler**, Millî Savunma Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998
8. Özalp, Kazım, **Millî Mücadele 1919-1922 I**, TTK, Ankara, 1988
9. Taş, Necati Fahri, “**Nurettin Paşa**”, Atatürk Araştırmaları Merkezi, Ankara, 2014
10. "**TBMM Zabıt Cerideleri**" 105. İctima Devre: 2., Cilt :25, 22 Mayıs, TBMM Matbaası 1926
11. "**Türk İstiklal Harbine Katılan Alay ve Tugay Km. Biyografileri**," Cilt 1-2 , (PDF) ATASE Yayınları, Ankara
12. Uluç, Murat Özden," **Efsunlu Yüzbaşı İsmail Naci**", Nobel Akademik Yayıncılık, 1. Baskı, Ankara 2021
13. Uluç, Murat Özden , "**48. Alay Yüzyıllık Kahramanlık Destanı**", Nobel Akademik Yayıncılık Ankara 2021

14. Yılmaz, Hadiye, "Arşiv Belgeleri Işığında Pontus Meselesi" Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010

YARARLANILAN ARŞİV VE KÜTÜPHANELER

1. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, İstanbul
2. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Ankara
3. Millî Savunma Bakanlığı Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı, Lodumlu-Ankara
4. Jandarma Genel Komutanlığı Genel Arşiv Müdürlüğü, Güvercinlik-Ankara
5. Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, Ankara
6. Millî Savunma Üniversitesi Kara Harp Okulu Kütüphane ve Arşivi, Ankara
7. Polatlı Tarihî Alanlar Koordinatörlüğü (POTA) Müze ve Kütüphane Arşivi, Polatlı -Ankara
8. Türk Tarih Kurumu Arşivi, Sıhhiye-Ankara
9. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi, Sıhhiye-Ankara

OTURUMLAR-9 EYLÜL 2021

1. OTURUM

BİR İSTİKLAL HARBİ GAZİSİNİN ANILARI IŞIĞINDA ÇALDAĞ BÖLGESİ MUHAREBELERİNE SİPERDEN BAKIŞ

Suat AKGÜL*

ÖZET

Sakarya Meydan Muharebesi'nin gerçekleştiği tarihten günümüze kadar ki süreçte bu muharebelerin çok çeşitli boyutları hakkında bir takım çalışmalar yapıldığını ve geniş bir literatür oluştuğunu söyleyebiliriz. Harbin öncesi, esnası ve sonrasındaki durum ile ilgili olarak resmi kurumlar ve üniversitelerimiz tarafından kapsamlı çalışmalar yapılmaktadır. Arşive dayalı çalışmalarda da dikkate değer bir artış vardır. Son yıllarda kurmay subayların da muharebenin askeri yönleri ile ilgili değerlendirmeleri dikkate değerdir.

Ancak muharebeler ile ilgili o günler; o muharebelere bizzat katılmış, savaşmış, yaralanmış, intikal yapmış, ikmal işlerinde bulunmuş, siper kazmış, haberleşmeyi sağlamış, makineli tüfek kullanmış, top atışı yapmış vb. gibi muharebelerin birinci tanıklarının anlatımlarına yeterli oranda ve düzeyde rastlayamıyoruz. Bu kişilerin yazdıklarını veya anlattıklarını çok az eserde görebiliyoruz. Bu anıların azlığı dolayısı ile; askeri, siyasi, sosyal, kültürel, ekonomik, psikolojik, sosyolojik, sosyal psikolojik ve halk bilim açılarından değerlendirmeler yapmakta güçlüklerle karşılaşmaktadır. Çünkü muharebelerin birinci elden tanıklarının anılarına ulaşmak çok zor ve olanlar da çok az sayıdadır. Bu nedenlerden dolayı bir Sakarya Harbi Gazisinin anılarını incelemek ve çeşitli boyutlardan değerlendirmek oldukça önemlidir.

Görevim esnasında bir Sakarya Harbi Gazisinin kızı, babasının anılarını yayınlamak amacıyla bir takım girişimlerde bulunmuş ve bu anıların bir nüshasını da tarafıma vermişti. Her ne kadar kapsamlı ve zengin bir anlatım olmasa da bu anılar çok önemli ve değerlidir. Bir kitap olamayacak kadar az sayfa tutan bu anılar yakın zamanda bir yayınevi tarafından başka bir anı ile birleştirilerek yayınlandı. Ancak hiç bir tahlil, tenkit, analiz, değerlendirme yapılmadan yayınlandığı için anıların önemi ve içeriğindeki bilgilerin değeri yeterince anlaşılamadı. Bir nüshası 2010 yılında tarafıma da gönderilen ve o dönemde henüz yayınlanmamış bulunan anıların sahibi, Malul Gazi Cevdet Çaldağ, soyadını da bu muharebelere almıştı. Yüzbaşı rütbesinden

---

* Dr. (E) Albay Antalya/Türkiye, suatakul@gmail.com.

malulen emekli olmuştu. Hayatını kaybettiği 1984 yılına kadar anılarını kaleme aldı ancak yayınlamadı. Bu anıları kızı Nadide Buluç Çaldağ topladı ve muhafaza etti.

Muharip Gazi Cevdet Çaldağ, 1898 Van doğumlu. 1915'te Erzincan Askeri Lisesi son sınıfında iken savaş çıktı. Askeri öğrenciler hızlandırılmış eğitim yapan Talimgâha sevk edildi. Buradaki eğitimini tamamlayan Cevdet Çaldağ 1916 yılında asteğmen olarak göreve başladı. Çeşitli cephelerde muharebelere katıldı. Mondros Mütarekesi sonrası ordunun geri çekilmesi esnasında Konya civarında konuşlanmış olan 20'nci Kolordu emrinde görevine devam etti. Sonra Ankara ve Çankırı'da görev yaptı. Silahların gizlice nakli ve muhafazası görevlerinde bulundu. Çankırı'daki Milli Cemiyetlerin faaliyetlerine katıldı. Milli Mücadele başlayınca önce 20'nci Kolordu emrinde çalıştı. 24'ncü Tümen 32'nci alay 2'nci Taburun Makineli Tüfek Bölüğü Komutanlığı görevini ifa etti. Bazı isyanların bastırılmasında görev aldı. İnönü Muharebeleri, Kütahya-Eskişehir Muharebelerine katıldı. Sakarya Harbi esnasında birçok noktada muharebelerin tam içinde ve merkezinde bulundu. Beylikköprü doğusundaki Beştepeler'de, Kartaltepe'de, Yıldıztepe'de görev yaptı. Mangaldağı'na intikal etti. Burada da muharebelere katıldı. En son olarak ağır yaralanacağı Çaldağ'da görev yaptı. 11 Eylül 1921'de Çaldağ'da bir top mermisinin ateşi sonucu ağır yaralandı ve Cebeci Hastanesinde tedavi gördü. Ameliyatını Doktor Mim Kemal (Öke) yaptı. Konya'daki hastaneye nakledilerek tedavisine orada devam edildi. Milli Müdafaa Vekili Kazım Özalp'la ve başka komutanlarla görüşmeleri ve temasları oldu.

Anılarını çok yalın ve açık bir şekilde kaleme aldı. Anıları incelendiğinde Sakarya Harbi'nin çeşitli cephelerinde doğrudan mevziden ve siperlerden seslenen bir insanın duygunu, düşüncelerini, yaşadıklarını, gayretini, üzüntüsünü, sevincini, çalışmalarını, yaptıklarını ve yapamadıklarını görmek mümkün olmaktadır. Bu anılar muharebelerin canlı ortamını ve o an orada yaşananları sıcağı sıcağına aktaran bir özellik taşımaktadır. Anılar askeri açıdan olduğu kadar idari ve insani açıdan da incelemeye değerdir.

Bu bildiri ile Sakarya Meydan Muharebesi içinde çeşitli bölgelerde savaşan ve ağır yaralanan bir malul gazinin anıları incelenecek ve değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler : Cevdet Çaldağ, Sakarya Meydan Muharebesi, Polatlı, Haymana, Çaldağ, Malul Gazi, Muharip Gazi.

A VIEW FROM THE TRENCH TO THE BATTLES OF THE ÇALDAG REGION IN THE LIGHT OF THE MEMOIRS OF A VETERAN OF THE WAR OF INDEPENDENCE

ABSTRACT

We can say that from the date of the Battle of Sakarya until today, some studies have been carried out on the various dimensions of these battles and a large literature has emerged. Comprehensive studies are carried out by official institutions and universities regarding the situation before, during and after the war. There is also a remarkable increase in archival studies. In recent years, the evaluations of the staff officers about the military aspects of the war are remarkable.

However, those days about the battles; He personally participated in those battles, fought, wounded, deployed, supplied, dug trenches, provided communications, used machine guns, fired artillery, etc. We cannot find enough and level descriptions of the first witnesses of wars such as We can see very few works written or told by these people. Due to the scarcity of these memories; it is difficult to make evaluations in terms of military, political, social, cultural, economic, psychological, sociological, social psychological and folklore. Because it is very difficult to reach the memories of the first-hand witnesses of the battles and the ones that do are very few. For these reasons, it is very important to examine the memories of a Sakarya War Veteran and evaluate them from various dimensions.

During my duty, the daughter of a Sakarya War Veteran made some attempts to publish the memories of her father and gave me a copy of these memories. Although it is not a comprehensive and rich narrative, these memories are very important and valuable. These memoirs, which hold too few pages to be a book, were recently published by a publishing house, combined with another memoir. However, since it was published without any analysis, criticism, analysis or evaluation, the importance of the memories and the value of the information in their content could not be adequately understood. Disabled Veteran Cevdet Çaldağ, the owner of the memories, a copy of which was sent to me in 2010 and which had not yet been published at that time, took his surname from these battles. He had retired from the rank of captain. He wrote his memoirs until 1984, when he died, but did not publish them. These memories were collected and preserved by his daughter Nadide Buluç Çaldağ.

Combatant Veteran Cevdet Çaldağ was born in Van in 1898. In 1915, when he was in the last year of Erzincan Military High School, war broke out. Military students were sent to Talimhah, which provided accelerated education. After completing his education there, Cevdet Çaldağ started to work as a second lieutenant in 1916. He participated in battles on various fronts. He continued his duty under the command of the 20th Corps, which was stationed around Konya during the withdrawal of the army after the Armistice of Mudros. Then he served in Ankara and Çankırı. He was involved in the secret transport and storage of weapons. He participated in the activities of the National Societies in Çankırı. When the National Struggle began, he first worked under the 20th Corps. He served as the Machine Gun Company Commander of the 2nd Battalion of the 32nd Regiment of the 24th Division. He took part in the suppression of some rebellions. He participated in the İnönü Battles and the Kütahya-Eskişehir Battles. During the Sakarya War, he was in the center of the battles at many points. He served in Beştepeler, Kartaltepe and Yıldıztepe in the east of Beylikköprü. It was transferred to Mangaldağı. He also participated in battles here. Lastly, he served in Çaldağ, where he was seriously injured. He was seriously injured by the fire of a cannonball in Çaldağ on September 11, 1921 and was treated at Cebeci Hospital. Doctor Mim Kemal (Öke) performed the surgery. He was transferred to the hospital in Konya and his treatment continued there. He had meetings and contacts with the Deputy of National Defense Kazım Özalp and other commanders.

He wrote his memoirs very simply and clearly. When his memories are examined, it is possible to see the feelings, thoughts, experiences, efforts, sorrows, joys, works, what he did and what he could not do of a person who called directly from the positions and from the trenches in various fronts of the Battle of Sakarya. These memories have a feature that conveys the lively atmosphere of the battles and the events that took place there at that moment. Memories are worth examining from a military as well as an administrative and humanitarian perspective.

With this paper, the memories of a disabled veteran who fought in various regions during the Sakarya Pitched Battle and were seriously injured will be examined and evaluated.

Key Words

Cevdet Çaldağ, Sakarya Pitched Battle, Polatlı, Haymana, Çaldağ, Disabled Veteran, Combatant Veteran.

GİRİŞ

Sakarya Meydan Muharebesi'nin gerçekleştiği tarihten günümüze kadar ki süreçte bu muharebelerin çok çeşitli boyutları hakkında bir takım çalışmalar yapıldığını ve geniş bir literatür oluştuğunu söyleyebiliriz. Harbin öncesi, esnası ve sonrasındaki durum ile ilgili olarak resmi kurumlar ve üniversitelerimiz tarafından kapsamlı çalışmalar yapılmaktadır. Arşive dayalı çalışmalarda da dikkate değer bir artış vardır. Son yıllarda kurmay subayların da muharebenin askeri yönleri ile ilgili değerlendirmeleri dikkate değerdir.

Ancak muharebeler ile ilgili o günler; o muharebelere bizzat katılmış, savaşmış, yaralanmış, intikal yapmış, ikmal işlerinde bulunmuş, siper kazmış, haberleşmeyi sağlamış, makineli tüfek kullanmış, top atışı yapmış vb. gibi muharebelerin birinci tanıklarının anlatımlarına yeterli oranda ve düzeyde rastlayamıyoruz. Bu kişilerin yazdıklarını veya anlattıklarını çok az eserde görebiliyoruz. Bu anıların azlığı dolayısı ile; askeri, siyasi, sosyal, kültürel, ekonomik, psikolojik, sosyolojik, sosyal psikolojik ve halk bilim açılarından değerlendirmeler yapmakta güçlüklerle karşılaşmaktadır. Çünkü muharebelerin birinci elden tanıklarının anılarına ulaşmak çok zor ve olanlar da çok az sayıdadır. Bu nedenlerden dolayı bir Sakarya Harbi Gazisinin anılarını incelemek ve çeşitli boyutlardan değerlendirmek oldukça önemlidir.

Genelkurmay ATASE Başkanlığında Arşiv Müdürü olarak görev yaptığım zamanlar bir Sakarya Harbi Gazisinin kızı, babasının anılarını yayınlamak amacıyla bir takım girişimlerde bulunmuş ve bu anıların bir nüshasını da tarafıma vermişti. Her ne kadar kapsamlı ve zengin bir anlatım olmasa da bu anılar çok önemli ve değerlidir. Bir kitap olamayacak kadar az sayfa tutan bu anılar yakın zamanda bir yayınevi tarafından başka bir anı ile birleştirilerek yayınlandı.¹ Ancak hiç bir tahlil, tenkit, analiz, değerlendirme yapılmadan yayınlandığı için anıların önemi ve içeriğindeki bilgilerin değeri yeterince anlaşılamadı. Bir nüshası 2010 yılında tarafıma da gönderilen ve o dönemde henüz yayınlanmamış bulunan anıların sahibi, Malul Gazi Cevdet Çaldağ, soyadını da bu muharebelere almıştı. Yüzbaşı rütbesinden malulen emekli olmuştu. Hayatını kaybettiği 1984 yılına kadar anılarını kaleme aldı ancak

---

¹ Cevdet Çaldağ – İbrahim Ethem Tuncel, **Kurtuluş Savaşı'nda Batı Cephesi'nin İki Yanı**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Editör: Pınar Güven, Ankara 2016.

yayınlamadı. Bu anıları kızı Nadide Buluç Çaldağ topladı, yayına hazırladı ve muhafaza etti.²

Cevdet Çaldağ, anılarını çok yalın ve açık bir şekilde kaleme aldı. Anıları incelendiğinde Sakarya Harbi'nin çeşitli cephelerinde doğrudan mevziden ve siperlerden seslenen bir insanın duygunu, düşüncelerini, yaşadıklarını, gayretini, üzüntüsünü, sevincini, çalışmalarını, yaptıklarını ve yapamadıklarını görmek mümkün olmaktadır. Bu anılar muharebelerin canlı ortamını ve o an orada yaşananları sığağı sığağına aktaran bir özellik taşımaktadır. Anılar askeri açıdan olduğu kadar idari ve insani açıdan da incelemeye değerdir.

Muharip Gazi Cevdet Çaldağ'ın Askerî Biyografisi

Muharip Gazi Önyzb. Cevdet Çaldağ, 1314/1898 yılında Van'da doğdu. Babası Van Alay Kâtibi Mustafa Bey, annesi Münevver hanımdır. İlkokulu Van'da okudu. Mülkiye İdadi Mektebi son sınıfında iken Van Askeri Rüştiyesi son sınıfına nakletti. 1912 yılında Erzincan Askeri Lisesine girdi. 1915'de Askeri Lise son sınıfında iken dünya savaşının başlaması ve Osmanlı Devleti'nin harbe girmesi dolayısı ile İstanbul'daki Harbiye Talimghâhı'na geçiş yaptı. Burada okuduktan sonra 1916'da Zabıt Vekili olarak mezun oldu. 1917'de Mülazımısani (Teğmen) rütbesine yükseldi ve bu yıla ait olarak P-1333-477 sicil numarasını aldı. Teğmen rütbesindeki ilk görev yeri Üsküdar'da konuşlu bulunan 24'üncü Tümen'di. Bu tümende 2'nci Alay 2'nci Tabur Makineli Tüfek Takım Zabiti (Komutanı) olarak göreve başladı. Ağustos 1917'de Sina-Filistin Cephesinde görevlendirildi. Halep, Şam ve Kudüs yakınlarında görev yaptı. 1918 yılı sonuna kadar Şeria bölgesindeki muharebelere katıldı. Bu bölgede yaklaşık 2 sene İngiliz kuvvetleri ile savaştı. 10 Haziran 1918'de Mülazımevvel rütbesine (Üsteğmen) terfi etti. Eylül-Ekim 1918'de Nablus muharebelerine katıldı. Ekim 1918'den itibaren Yıldırım Orduları Grup Komutanlığına bağlı olarak Anadolu'ya çekilen kuvvetler içinde yer aldı. Halep, Katma, Maraş, Antep ve Pozantı yoluyla Konya Ereğli'sine gelerek 1919 yılı başlarında Çayhan mevkiinde konuşlandı. Eylül 1919'a kadar Çayhan'da kaldı. Silah ve mühimmatın depolarda muhafazası için Çankırı ve Ankara'da görevlendirildi. 1. ve 2. İnönü Muharebelerine katıldı. Kütahya-Eskişehir Muharebelerinde yer aldı. 1921 yılında Yüzbaşı rütbesine terfi etti. Sakarya

---

² Cevdet Çaldağ, **Vatan İçin Yaşarken Vatan İçin Öldüler – Hatıralarım**, Haz: Nadide Buluç Çaldağ, 2009. (Müsvette halindedir. Özel Arşiv)

Harbine katıldı ve 11 Eylül 1921 tarihinde muharebe esnasında ağır yaralandı. 11 Eylül 1921 - 22 Nisan 1922 tarihleri arasında Ankara Cebeci, 1922 yılı sonuna kadar da Konya Hilal-i Ahmer Hastanelerinde tedavi gördü. 1338 (1922) Mayıs ayından itibaren 5'inci Kolorduda muhtelif geri hizmet görevlerinde bulundu. Bu görevini 1925 yılına kadar sürdürdü. 1925-1933 yılları arasında Askeri Hava Rasat Teşkilatında Rasat Müdürü olarak görev yaptı.³ 1928 yılında Konya Askerlik Şubesi mülhaka iken 15 Mayıs 1928 tarihinde 5'nci dereceden malulen önyüzbaşı rütbesinden emekli oldu.⁴ 4 Eylül 1933'te Konya Askeri Orta Okulu'nda Muamele Memuru olarak göreve başladı. 1937-1943 yılları arasında Adana'da serbest ticaret yaptı. 23 Ağustos 1943 – 13 Ocak 1949 yılları arasında yeniden Konya Askeri Orta Okulunda 100 lira ücretle Muamele Memurluğu görevinde bulundu. 1949-1950 yıllarında Konya Askeri Konak Hastanesi ve Dikimevi Hastanesinde memur olarak görev yaptı. Eylül 1950 – Ağustos 1951 tarihleri arasında Konya'daki 2'nci Ordu'da çeşitli görevlerde bulundu. 1951-1953 yıllarında Ankara'da Kara Kuvvetleri Maliye ve Bütçe Grubunda Sivil Memur olarak görev yaptı.⁵

Birinci Dünya Savaşı içinde Sina-Filistin cephesinde savaştı. İstiklal Harbi içinde Kuvayı Milliye'nin Çankırı ve Ankara'da teşkilatlanmasında çalıştı. İsyancıların bastırılması harekâtında görev aldı. 1. ve 2. İnönü Muharebelerine katıldı. Kütahya-Eskişehir Muharebelerinde bulundu. Sakarya Harbi'ne katıldı ve bu muharebe esnasında ağır yaralandı.⁶ Bu hizmetleri ve başarıları dolayısıyla; Harp Madalyası, Alman Demir Salip Madalyası, Sakarya Harbi'nde Mafevk Madalya ve İstiklal Madalyası ile taltif edildi. 2. İnönü Muharebesinde mükâfat-ı nakdiye aldı.⁷

Sağ bacağından 5'nci dereceden harp malulü olan Muharip Gazi Cevdet Çaldağ, yeşil gözlü ve 1.85 boyundaydı. 1920 Ağustosunda Alay Kâtibi Van'lı Ahmet Bey'in kızı Nazire Hanım ile evlendi. 3 çocuğu oldu. Oğlu Süvari Üsteğmen İsmet Çaldağ görev şehididir. Muharip Gazi (E)Önyüzbaşı Cevdet Çaldağ, 20 Kasım 1984 tarihinde vefat etti. İzmir Kadifekale Hava Şehitliğinde defnedildi.⁸

---

³ MSB. Arşivi, Cevdet Çaldağ Özlük Dosyası.

⁴ MSB. Arşivi, Cevdet Çaldağ Özlük Dosyası, 1675 Numaralı Kararname.

⁵ MSB. Arşivi, Cevdet Çaldağ Özlük Dosyası.

⁶ Cevdet Çaldağ, Haz: Nadide Buluç Çaldağ, s.21-52.

⁷ MSB. Arşivi, Cevdet Çaldağ Özlük Dosyası, Dosya Safha Cetveli 5.

⁸ Cevdet Çaldağ, Haz: Nadide Buluç Çaldağ, s.35,66 ve EK Resim:005.

Cevdet Çaldağ'ın Sakarya Harbi'ne Kadarki Askerî Faaliyetleri

Cevdet Çaldağ Ağustos 1917'de Suriye ve Irak cephesinde bulunan Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı emrinde ve Sina-Filistin Cephesinde görevlendirildi. Burada 24'ncü Tümen'e Alman Yarbay Tiller komuta etmekteydi. Mensubu bulunduğu 2'nci Alay Komutanı ise Yb. Abdullah İlmi idi. Bu görevde iken 30 Ekim – 3 Kasım 1917 tarihlerinde Gazze-Birüssebi Muharebelerine katıldı. 3-15 Kasım 1917'de çekilme, hemen ardından 15 Kasım – 9 Aralık 1917 tarihlerindeki Kudüs-Yafa muharebeleri içinde bulundu. Makineli Tüfek Bölüğündeki görevini başarıyla gerçekleştirdi. Bu muharebelerde yeni bir askeri teşkilat oluşturulmuştu. 2'nci Alay komutanlığına Bnb. Salih Sırrı (Kalkandelen) atandı. Muharebeler çok yoğun ve sürekli bir seyir gösteriyordu. Bu yüzden zaman zaman idari kademedeki değişiklikler oluyordu. Ocak 1918 – Eylül 1918 tarihleri arasındaki uzun bir süreçte Şeria Muharebeleri oldu.⁹ Bu muharebelerde mütemadiyen taarruz ve tedafüi muharebelerde cansiperane çalıştı. Bilhassa çöllerde, Şeria nehri vadisinde 70 derece sıcaklıkta Şeria'nın çamurlu suyunu içerek haftada ancak bir defa sıcak yemek bularak zor şartlar altında bulunmasına rağmen görevini üstün başarı ile gerçekleştirdi.¹⁰

Ardından 19-21 Eylül 1918'de Nablus Muharebelerine katıldı. 22 Eylül – 25 Ekim 1918 tarihlerinde 24'ncü Tümen Komutanı önceleri Alman Yb. Böhme iken kısa bir süre sonra komutan olarak Yb. Lütfü Bey atandı. Alay Komutanı yine Bnb. Salih Sırrı Bey idi. Mevcut durum; 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi ile değişti. Cevdet Çaldağ'ın da mensup olduğu birçok askeri birlik geri çekilme harekâtına başladı. 30 Ekim – 15 Kasım 1918 tarihlerinde yürütülen Suriye Cephesinden geri çekilme harekâtında 24'ncü Tümen önce Halep'e çekildi. Sonra Katma bölgesinde konuşlandı. Buradan da hareketle Anadolu içlerine çekilmeye başlandı.¹¹

Cevdet Çaldağ'ın mensup olduğu 24'ncü Tümen 2'nci Alay'ın verilen bir emirle mevcut silah ve mühimmatla birlikte Katma'dan Maraş bölgesine çekilmesi emredildi. Birlik önce Maraş'a sonra da Antep, Adana ve Pozantı yoluyla Konya Ereğli'sine gelerek 1919 yılı başlarında Çayhan mevkiinde konuşlandı. Eylül 1919'a kadar Çayhan'da kaldı.¹²

⁹ İsmet Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922**, 2. Baskı, Ankara 2014, s.199, 203.

¹⁰ Cevdet Çaldağ, Haz: Nadide Buluç Çaldağ, s.16.

¹¹ İ.Görgülü, **age.**, s.208, 214, 216.

¹² Cevdet Çaldağ, Haz: Nadide Buluç Çaldağ, s.17.

Çayhan'da bulunan 2'nci Alay bir süre burada eğitim ve ihtiyaçların temini ile uğraştı. Kısa bir süre sonra bir İngiliz heyetinin bölgeye gelerek silahları toplayacağı haberi istihbar edildi. Bölgede 20'nci Kolordu mevcuttu. Bu gelişen durum üzerine tedbir alma gereği duydu. 20'nci Kolordu Komutanı Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, Eylül 1919 tarihli bir emirle mevcut silah ve cephane ile mühimmatın güvenli yerlere taşınmasını ve bu faaliyetlerin gizli yürütülmesini istedi. Mevcut mühimmatı trenle Ankara'ya nakletmesi için Cevdet Çaldağ görevlendirildi. Bir gece gizlice trene yüklenen ve ot ve samanla örtülen silah ve cephaneler Üsteğmen Cevdet Çaldağ'ın nezaretinde Ankara'ya gönderildi. 20'nci Kolordu Kurmay Başkanı Bnb. Ömer Halis (Bıyıktay) Bey'in nezaretinde Ankara'daki depolarda muhafaza altına alındı. Bir süre sonra İngilizler silahlardan haberdar oldu. Bunun üzerine Bnb. Ömer Halis Bey, Cevdet Çaldağ'ı yeniden bu mühimmatı kaçırmak ve saklamakla görevlendirdi. Emrine 100 kadar küçük nakliye aracı verilecekti. Bir gece gizli olarak ve süratle Çankırı'ya hareketi emredildi. Verilen talimat üzerine gece yürüyerek, gündüz تنها yerlerde barınmak suretiyle 3 gün sonra geceleyin Çankırı'ya vardı. Mühimmatın bir kısmı Askerlik Şubesine ait bir depoya diğer kısmı da Çankırı yakınlarındaki bir tepede gizli bir yere gömüldü. Cevdet Çaldağ'ın ve benzer olayı gerçekleştiren diğer subayların bu başarılı ve fedakârlık gerektiren faaliyetleri dolayısı ile 20'nci Kolordu Komutanı Ali Fuat (Cebesoy) Paşa hatıralarında şunları yazmıştır: “Konya Ereğlisi'nde ve Niğde'deki yüksek ruhlu ve kıymetli silah arkadaşlarım her ne kadar mütarekenin başından beri milletçe maruz kaldığımız haksızlık ve tecavüzlerden dolayı teessüre kapılmışlarsa da bu hal uzun sürmemiş, istikbal hakkında ümitleri sarsılmamıştı. Hadiseler bunu açıkça gösteriyordu. Üzerlerine düşen milli vazifeleri dikkat ve sadakatle yapmış olduklarını memnuniyetle görmüştüm. Silah, cephane ve eşyayı düşmana kaptırmamışlar, işgal altındaki mıntikalardan kâmilten geriye taşımışlar ve mahfuz mahallere yerleştirmişlerdi. O tarihlerde kolordumu teşkil eden birinci, on birinci ve yirmi dördüncü fırka kumandan, zabıt ve efradın büyük hizmetlerini asla unutmam. Bu satırlarım minnet hislerimin bir ifadesidir”¹³.

Mühimmatı başarı ile depolarda saklayan Cevdet Çaldağ'ın vazifesine Çankırı'da devam etmesine karar verildi. Cevdet Çaldağ burada Milli Teşkilatın kurulması konusunda faaliyet yürüttü. Azmi Milli ismi verilen bir Cemiyetin kuruluşunda bulundu. Bu cemiyet aynı zamanda Ankara'da kurulmuştu. Çankırı ve havalisinden toplanan 1500 kadar gönüllüden bir birlik oluşturuldu. Bu birliğin oluşturulmasında ve askeri eğitimlerinin

---

¹³ Ali Fuat Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, İstanbul 1953, s.46.

sağlanmasında Cevdet Çaldağ önemli bir görev ifa etti. Bu başarısı dolayısı ile oluşturulan gönüllü teşkilatı ile birlikte Ankara'ya gelmesi ve görevine Ankara'da devam etmesi emredildi. Ankara Merkez Kumandanlığı'nda İnzibat Subayı olarak görevlendirildi. Bu görevde iken Ankara'daki Telgrafhane'nin hâkimiyet altına alınması harekâtında bulundu.¹⁴ Ali Fuat Paşa'nın verdiği emir üzerine Merkez Kumandanlığı emrinde bulunan Makinalı Tüfek bölüğüne kumanda eden Cevdet Çaldağ bir takım piyade ile Telgrafhaneyi ele geçirerek Kuvayı Milliye'ye bağladı.¹⁵

Ankara'da bulunan 24'üncü Tümen'de yeni bir teşkilatlanmaya gidildi. 32'nci ve 143'üncü Alaylar güçlendirildi. 32'nci Alay 2'nci Tabur teşkilatı içinde görev alan Ütgm. Cevdet Bey ve 32'nci Alay'ın diğer birlikleri Eskişehir'de görevlendirildi. Sivrihisar üzerinden Eskişehir'e hareket eden Alay, Eskişehir'de tren istasyonuna yakın bir noktada konuşlandı. Tümen Komutanı Yb. Mahmut Bey verdiği emirde “Gece yarısından sonra Makineli Tüfek Bölüğü ile bir takım piyade, Üsteğmen Cevdet'in emrinde bir müfreze olarak verilen kılavuzla gizlice, sessiz olarak تنها yollardan şehrin merkezine girecek köprü üstündeki belediye binası ile dört yol ağzındaki hanı işgal edecek ve makineli tüfekleri hanın uygun yerlerine yerleştirerek mukabelede bulunacak İngiliz kuvvetlerine ateş açacaktır” demektedir. Bu emir üzerine Ütgm. Cevdet tarafından adı geçen belediye ve han işgal edilerek gerekli tedbirler alındı. Tümen Komutanı Yb. Mahmut Bey, İngiliz işgal güçleri ile yaptığı görüşmede şehri derhal terk etmelerini istedi. Bu baskı üzerine İngiliz kuvvetleri Eskişehir'i terk etmek zorunda kaldılar.¹⁶ Eskişehir'de bulunan 32'nci alaya Bursa civarındaki Anzavur harekâtını önleme görevi verildi. 2'nci Tabur Bursa'ya hareket etti. Önce Çekirge'de sonra Sarıköy'de asilerle müsademe yapıldı. Bölgedeki diğer kuvvetlerin de desteği ile asiler etkisiz hale getirildi. Bandırma'ya gidilerek buradaki karışıklıklar da önlendi. Buradan da Kara Biga'ya hareket eden birlik asileri etkisiz hale getirdi. 2'nci Tabur Kara Biga'da asayiş ve intizamı temine memur edildi. Ütgm. Cevdet Bey burada İnzibat Zabiti olarak görev yaptı. Yunan ordusunun Balıkesir üzerine yürüttüğü askeri harekât dolayısı ile buradaki birlikler Bursa'ya eski mevzilerine çekildiler. 2'nci Tabur Beşevler mevkiinde mevzide iken yeni bir görevlendirme oldu. Ütgm. Cevdet'in emirine “2 makineli tüfek ve bir takım piyade” verilerek bir müfreze oluşturuldu. Bu birlik Mudanya'da sahil muhafazası için görevlendirildi.

¹⁴ Cevdet Çaldağ, Haz: Nadide Buluç Çaldağ, s.17-19.

¹⁵ Cevdet Çaldağ, Haz: Nadide Buluç Çaldağ, s.19-20.

¹⁶ Cevdet Çaldağ, Haz: Nadide Buluç Çaldağ, s.23-24.

Mudanya'ya hareket halinde iken Yunan birlikleri Bursa'ya girdiler. Bunun üzerine Mudanya yarı yolundan dönen birlik Susurluk üzerinden İnegöl'e gitti. Burada kısa bir süre kalan birlik önce Kurşunlu'ya oradan da Eskişehir'e geldi. 32'nci Alayın diğer birlikleri İnönü'de bulunuyorlardı. Eskişehir'e gelen Ütğm. Cevdet Bey Müfrezesinin İnönü'ne giderek Alay emrine girmesi emredildi. Cevdet Çaldağ, İnönü'de 32'nci Alay 2'nci Tabur Makineli Tüfek Bölüğü Komutanı olarak görevlendirildi. Gündüzbey bölgesinde 3 ay kadar tahkimat ve harbe hazırlıkla meşgul olundu.¹⁷

Ütğm. Cevdet Bey 1'inci ve 2'nci İnönü Muharebelerine 32'nci Alay 2'nci Tabur Makineli Tüfek Bölüğü Komutanı olarak katıldı. 6-11 Ocak 1921 tarihleri arasında gerçekleşen 1'inci İnönü Muharebelerinde 24'ncü Tümen Komutanı Yb. Atif (Ateşdağlı), 32'nci Alay Komutanı Bnb. İsmail Hakkı, 2'nci Tabur Komutanı da Yzb. Beşir idi.¹⁸

2'nci İnönü Muharebelerinde 2'nci Tabur artçı görevini yüklenerek önemli bir görev ifa etti. Az zayıyla önemli bir askeri başarı sağlandı. Bunda Cevdet Çaldağ'ın da rolü vardır.¹⁹ Cevdet Bey anılarında 2'nci İnönü Muharebeleri esnasında gerçekleşen bir olayı da şöyle anlatmaktadır: “ Gece yarısından sonra Cephe Kumandanlığından gelen emirle bırakılan ve düşman tarafından işgal edilen Kavalca sırtlarının zaptı emredildi. Bu emir üzerine Bölüğümle bu muharebeye katıldım. Alayla güneş doğmadan bu tepelerin muhtelif istikametten sarılarak zirveye doğru ilerledik. Şiddetli bir muharebeden sonra tepeler zapt edildi. Terk etmiş olduğumuz mevzilere vardığımızda şöyle bir manzara ile karşılaştım: Mensup bulunduğum taburun emir subayı ile on erin orada şehit olduklarını ve bunların gözlerinden süngülenmek sureti şehit edildikleri bizleri son derece eleme gark etti. Bunlar esir edildikten sonra süngülenmişler.. Bunu bir ibret vesikası olarak yazdım”.²⁰

Ütğm. Cevdet 8-15 Nisan 1921 Aslıhanlar-Dumlupınar ve 8-25 Temmuz 1921 Kütahya-Eskişehir Muharebelerine aynı birlik ve görevle katıldı. Kütahya'da Yellice dağı ile Arapdede mevkillerinde müdafaa mevzilerinde bulundu. 17 Temmuz 1921'de birliklerimizin kuvvetli Yunan taarruzları nedeniyle Eskişehir-Seyitgazi hattına çekilmesi emredildi. 32'nci Alayın artçı birlikleri, ilerleyen Yunan kuvvetlerine karşı başarılı muharebeler yaptı. Ancak Yunan Kuvvetleri çok fazla sayıda Tümeni bu çekilen birlikler

---

¹⁷ Cevdet Çaldağ, Haz: Nadide Buluç Çaldağ, s.32-36.

¹⁸ İ.Görgülü, **age.**, s.350.

¹⁹ Cevdet Çaldağ, Haz: Nadide Buluç Çaldağ, s.40-41.

²⁰ Cevdet Çaldağ, Haz: Nadide Buluç Çaldağ, s.42.

üzerine sevk edince tüm birliklerimiz Sakarya nehrinin doğusuna çekilmek zorunda kaldılar. 32'nci Alay da Sakarya nehri üzerindeki Beylikköprü doğusundaki Beştepeler mevkiinde bulunan müdafaa hattına yerleşti. Ütğm.Cevdet Bey'in mensup olduğu 2'nci Tabur ile kumanda ettiği Makineli Tüfek Bölüğü, Sakarya nehri üzerindeki Beylikköprü karşısında bulunan tepelere mevzi aldı. Birlik, Sakarya Muharebeleri başladığı tarihe kadar burada kaldı.²¹

Sakarya Harbi'nde Cevdet Çaldağ

Kütahya-Eskişehir Muharebeleri sonrası Türk ordusu Sakarya Nehri'nin doğusuna çekildi. Türk ordusunu Sakarya'nın doğusunda yok etmeyi planlayan, Ankara'yı ele geçirerek Türkiye Büyük Millet Meclisini ve Hükûmetini dağıtmayı hedefleyen Yunan ordusuna karşı Türk ordusunun Sakarya'nın gerisinde yapacağı savunma, Türk İstiklal Harbi'nin dönüm noktası olacaktır. Mustafa Kemal Paşa'ya, 5 Ağustos 1921 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından Başkomutanlık tevcih edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, ilk iş olarak 7-8 Ağustos 1921'de seferber olan ordunun ihtiyaçlarını karşılamak üzere Tekâlif-i Milliye Emirleri'ni yayımlamıştır.²²

Sakarya Meydan Muharebesi öncesinde Türk ordusu yedi grup halinde mevzilenmiş ve düzenlenmiştir. Yunan ordusu ise 16 tümeninden oluşan beş kolordu ve bir süvari tugayından kurulmuştur. Bunlardan iki kolordu Rumeli ve Yunanistan'da, üç kolordu Anadolu'da konuşlanmıştı. Sakarya Meydan Muharebesi genel olarak beş safhada gerçekleşmiştir. Birinci safha; (14-22 Ağustos 1921) Yunan ordusunun Sakarya mevzilerine yönelik yaptığı ileri harekât. İkinci safha; (23-30 Ağustos 1921) Yunan ordusunun Sakarya doğusunda bulunan Türk kuvvetlerine taarruzu ve güney kanattan kuşatma teşebbüsü. Bu safhada Mangaldağı Muharebesi (23 Ağustos-10 Eylül 1921), Beylikköprü Muharebeleri (24 Ağustos 1921), Türbe Tepe ve Gedikli Muharebeleri (25 Ağustos 1921), Yamak - Kara Tepe Muharebesi (29 Ağustos 1921) yapılmıştır. Üçüncü safha; (31 Ağustos - 6 Eylül 1921) Yunan ordusunun, Haymana istikametinde Türk cephesini yarma girişimi. Sakarya Meydan Muharebesi'nin en kanlı ve en çetin çarpışmaları bu dönemde cephenin orta kesiminde yaşanmıştır. Bu safhada Çaldağ Muharebeleri (30 Ağustos – 12 Eylül 1921), Kartal Tepe Muharebesi (31

²¹ Cevdet Çaldağ, Haz: Nadide Buluç Çaldağ, s.44-45.

²² Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Sayı 131, Temmuz 2013, s.I.

Ağustos-12 Eylül 1921), Duatepe Muharebesi (31 Ağustos-10 Eylül 1921), Basrikale Tepe Muharebesi (1 Eylül 1921) yapılmıştır. Dördüncü safha; (7-13 Eylül 1921) Yunanların Sakarya batısına çekilişi ve Türk karşı taarruzu. Beşinci safha ise (14 Eylül-10 Ekim 1921) Yunanların çekilme ve Türklerin takip harekâtı.²³

13 Ağustosta ileri harekâta geçen Yunan Ordusu 23 Ağustostan itibaren sıklet merkezi Sakarya mevziinin güney kanadına yönelmiş olarak ve kuşatıcı bir tertiple taarruza geçti. Yaklaşık olarak 100 km'lik bir cepheye başlayan bu kanlı boğuşma, tarihin önemli meydan muharebelerindedir. 23 Ağustos 1921 sabahı Türk mevzilerine taarruza başlayan Yunan ordusu, çok şiddetli muharebelerden sonra 11 Eylül 1921 tarihinden itibaren sağ kanattan başlayarak batıya doğru çekilmiş, 13 Eylül 1921'de ise Sakarya Nehri'nin doğusundan tamamen atılmıştır.²⁴

Ütğm. Cevdet Bey, Sakarya Muharebeleri içinde; Beylikköprü Muharebelerinde, Kartaltepe Muharebelerinde, Mangaldağı Muharebelerinde ve Çaldağ Muharebelerinde Makineli Tüfek Bölüğü Komutanı olarak görev yaptı. Bizzat tüfek başında muharebelere katıldı.

Sakarya Muharebesi'nde İlk Kurşun Ütğm. Cevdet Tarafından Atıldı

Ütğm. Cevdet Bey, Sakarya Harbi esnasında birçok noktada muharebelerin tam içinde ve merkezinde bulunmuştur. Beylikköprü doğusundaki Beştepeler'de, Kartaltepe'de, Yıldıztepe'de görev yaptı. Mangaldağı'na intikal etti. Burada da muharebelere katıldı. En son olarak ağır yaralanacağı Çaldağ'da görev yaptı. 11 Eylül 1921'de Çaldağ'da bir top mermisinin ateşi sonucu ağır yaralandığı ana kadar muharebeler içinde kaldı.

22 Ağustos 1921'de Yunan Kuvvetlerinin öncü birlikleri Beylikköprü'nün batı sırtlarında görülmeye başlandı. Ütğm. Cevdet Bey'in mensup olduğu 2'nci Tabur ile kumanda ettiği Makineli Tüfek Bölüğü, Sakarya nehri üzerindeki Beylikköprü karşısında bulunan tepelere mevzi almış bir şekilde düşman ileri hareketine karşı hazır durumda ve teyakkuz halinde bekliyorlardı. Akşama doğru bir düşman keşif kolu Beylikköprü'ye gelerek geçit yerlerini ve araziyi kontrole başladılar. Bu anda tam köprü

---

²³ Hüsnü Özlü, "Harp Raporları Işığında Sakarya Meydan Muharebesi'nin Askerî Açısından Genel Değerlendirmesi", **Sakarya Zaferi ve Haymana III**, Yayına Hazırlayanlar: Prof. Dr. Temuçin F. ERTAN - Yrd. Doç. Dr. Sedef BULUT, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 2015, s.123-124.

²⁴ İ.Görgülü, **age.**, s.368.

istikametinde mevzide bulunan 1'inci makineli Tüfek Takımının birinci tüfeğinin başına bizzat geçen Ütğm. Cevdet, İkinci tüfeğin başındaki Yusuf Çavuş'a mesafe vererek düşman üzerine ateşe başladılar. Gelen Yunan Keşif Koluna zayıt verdirerek bölgeden uzaklaştırdılar. Henüz meydan muharebesi başlamadan bu, Sakarya Harbi'nde atılan ilk kurşundu ve bu kurşun bizzat Ütğm. Cevdet Bey tarafından atılmıştı.²⁵

Ertesi gün 23 Ağustos sabahı düşman genel taarruza geçti. Şiddetli muharebeler başladı. Kartaltepe, Beştepeler ve Yıldıztepe'deki müdafaa hattını muhafazaya görevli 32'nci Alayın karargâhı Alagöz'de bulunuyordu. Başkomutan da Alagöz'de bulunmaktaydı. Bu yüzden bu bölgedeki muharebeleri yakından takip edebiliyordu. Bu sırada Haymana istikametindeki Mangaldağı üzerine Yunan kuvvetleri şiddetli taarruzlarda bulunuyorlardı. Mangaldağı ve Haymana bölgesi kritik bir hal aldı. Bunun üzerine 24'üncü Tümen ve bağlı birliklerin Mangaldağı'na hareketi emredildi. Mevcut mevziler 11'inci Tümen'e bırakılarak cebri yürüyüşle Mangaldağı'na hareket edildi. Burada Osman Ağa Taburu ile birleşilerek şafakla birlikte Mangaldağı'na taarruz gerçekleştirildi. Ele geçirilen bu tepe birkaç defa el değiştirdi. Bilahare düşmanın sayı ve silahça üstün kuvvetleri karşısında fazla zayıt vermemek için tepe terk edildi. 32'nci Alay, Çaldağ mevkiindeki esas müdafaa mevzilerine çekildi. Burada siper kazılarak mevzi muharebesine hazırlık yapıldı. Bu mevzide yoğun muharebeler oldu. 22 gün 22 gece ve gündüz hiç ara vermeden zaman zaman taarruz veya müdafaa vaziyetinde muharebelere devam edildi. Çaldağ'ın doğu istikametinde bulunan Ütğm. Cevdet Bey'in mensup olduğu 2'nci Tabur bölgesinde yoğun çarpışmalar oldu. Cevdet Çaldağ bu anı şu şekilde anlatmaktadır: “ 11 Eylül 1921 günü taburumuzun müdafaa mevziinde bulunduğu Çaldağ civarındaki Osmanbey tepesi namıyla maruf, 143'üncü Alay'ın 2'inci Tabur Kumandanı olan Osman Bey burada şehit olduğu için bu kahramanın adı bu tepeye verilerek Osmanbey Tepesi namını almıştı. Taburumuz bu tepenin doğusundaki mevzilerde bulunuyordu. 10 Eylül 1921 günü düşman son bir umut sarf etmek üzere sağımızdaki hâkim tepede bulunan 143'üncü Alay'ın bulunduğu tepeye taarruz etti. Bu taarruz gece de devam ederek 11 Eylül günü sabahleyin şafak sökerken düşman, mezkûr alayın olduğu tepeyi almak için zirvesine kadar ilerlemiş, süngü takmış vaziyette olduğunu bulduğum mevziden gördüm. Bu tepe ile bulduğum mevzi arasında uzun ve derin bir vadi vardı. Aramızdaki mesafe 800 metre kadardı. Bu vaziyeti görünce düşmanın süngü takmış olarak hücum edeceğini anladım. Esasen

---

²⁵ Cevdet Çaldağ, Haz: Nadide Buluç Çaldağ, s.47.

bulduğum tepedeki mevzide bulunan iki maksim makineli tüfeğin o vadiye, bilhassa sağımdaki 143'üncü Alay'ın bulunduğu tepeye tevcih edilmiş vaziyette idi. Düşmanın bu davranışı karşısında bizzat birinci tüfeğin başına ben geçtim. İkinci tüfekte de Trabzonlu Yusuf Çavuş bulunuyordu. Verdiğim çok isabetli bir kumanda ile iki tüfekle düşmanı o vaziyette gafil avladık. Tarama suretiyle tam geriden ateşe başladık. Öyle bir müessir ateş çemberi içine alındılar ki, beş dakika içinde hücum edecek olan düşman taburundan ekserisi imha edildi. Bu ateşi müteakip kaçmaya muvaffak olan düşmana 143'üncü Alay'dan takip ateşine başlandı ve düşmandan eser kalmadı. Bir müddet sonra bulduğumuz mevkie 2 km. mesafede düşman istikametine giden vadiden, düşmanın yaralılarını taşımakta olduğunu gördük. Müthiş zayiata uğrayan düşman herhalde intikam almak maksadıyla aradan birkaç saat geçtikten sonra o gün ikindiye yakın yani 11 Eylül 1921 saat 15.00 dolaylarında benim bulduğum tepelere karşı getirdiği bir tümenle müthiş bir topçu ateşiyle taarruza başladı. Bulduğum tepede muhtelif çaptaki bataryalarla mevzilerimizi bombardıman ediyorlardı. Bulduğumuz tepelerin gerisinde tümenimizin tek bir Skoda topu vardı. Mermisi çok az olduğundan uzun fasılalarla düşmana ateş edebiliyordu. Bu taarruz başlamadan evvel taburumuzun sol cenahında meşhur Laz Osman Ağa'nın Taburu bulunuyordu. Daha evvel düşmana verilen ağır zayıtın sevinci içinde bulduğumuz tepenin üstünde kol kola yakın temas içindeydik. Ani olarak düşman topçusu ateşe başladı. Bu sırada Osman Ağa kendi mevziine gitti. Ben de kendi mevziimde kalarak iki makineli tüfek takımının arasında mevzie girdim. Düşman şiddetli ateşiyle tepelyi alt üst ediyordu. Mermi düşmedik yer kalmamıştı. Bu zaman içinde cephemize getirmiş olduğu tümeden bir alayını bulduğumuz tepe istikametine yürüterek taarruza başladılar. Düşman piyadeleri ateş menzilimize girer girmez biz de ateşe başladık. Şiddetli makineli tüfek ve piyade ateşlerimiz karşısında ilerleyemeyerek oldukları yerde kaldılar."²⁶

Çaldağ Bölgesi muharebeleri Sakarya Harbi içinde önemli bir yer tutar. Kritik ve yoğun muharebelerin olduğu bu bölgedeki askeri gelişmeler savaşın genel seyrini de etkilemiştir. Çaldağ geçilse Haymana düşecek ve Ankara savunmasız kalacaktı. Bu yüzden Cevdet Çaldağ'ın da içinde bulunduğu bu bölgedeki muharebeler sonuçları ve etkisi bakımından çok değerli ve önemlidir.

---

²⁶ Cevdet Çaldağ, Haz: Nadide Buluç Çaldağ, s.48-49.

Aynı bölgede 1'inci Süvari Tümeni içinde 10'uncu Alay Komutanı olarak görev yapan Yzb. Şerif (Güralp) Bey de Çaldağ muharebelerini ayrıntılı olarak anlatmıştır. Çaldağ bölgesinde mevziin başka bir noktasında düşmanla göğüs göğüse muharebede bulunan Yzb. Şerif Bey'in yaşadıkları ve anlattıkları Ütgm. Cevdet Bey'in yaşadıklarını ve anlattıklarını tamamlamaktadır.²⁷

23'üncü Tümen 69'uncu Alay'da irtibat zabiti olarak görev yapan İhtiyat Mülazımı Mustafa Hulusi Efendi de anılarında Çaldağ bölgesindeki muharebeler ve genel olarak da Haymana bölgesindeki askeri faaliyetler ile ilgili olarak ayrıntılı bilgiler vermektedir.²⁸ Bütün bu anılar Çaldağ bölgesindeki muharebelerin önemine işaret etmektedir.

Ütgm. Cevdet Bey'in Çaldağ'da Ağır Yaralanması ve Muharebe Dışı Kalması

11 Eylül günü düşman topçusunun şiddetli ve yoğun ateşi devam ediyordu. Bu sırada Ütgm. Cevdet Bey'in emrindeki diğer makineli tüfek tutukluk yapmış ve ateş edemez hale gelmişti. Bu tüfeğin bulunduğu bölgeye yardıma gitti. Buradaki mevzide kaldı. Düşman üzerine tesirli atışlar yapmaya devam edildi. Bu bölgede Piyade birlikleri de mevzilenmişti. Bu birlikler Piyade Ütgm. Abdurrahman'ın emrinde idi. Geri bölgede bir dere vardı. Bu dere içinde de 25 kadar piyade neferi ihtiyat olarak bulunmaktaydı. Cevdet Çaldağ bundan sonraki durumu ve yaralanması olayını şöyle anlatmaktadır: “ Bir müddet sonra diz çökerek dürbünle ateş sahasına bakıyordum. İşte tam bu anda sağdan bizi yan ateşine alan düşmanın ilk onbeşlik top mermisi dere içinde patladı. Ben ve yanımdaki Ütgm. Abdurrahman yıkıldık. Müthiş infilak beynimizi alt üst etti. Kendime gelince bir baktım, benim sağ baktan mafsaldan kan fişkırıyor. Yanımdaki sargı bezini açarak yarama bastım. Yanımdaki Üsteğmen de böğründen yaralanmış yatıyor. Arkaya baktım dere içindeki 25 erden hiç kimseler yok, hepsi paramparça olmuşlar. Meğer mermi tam onların içine düşmüş. Oradan kopan parçalar bize isabet etmiş. Biz de ağır yaralı olarak kurtulduk. Sıhhiye erleri geldi geri çektiler. Benden önce bölüğümüzdeki Akşehirli İhtiyat Zabiti İbrahim şehit olmuştu. Bu yüzden yerime bakacak kimseyi belirlemem gerekiyordu. Bölüğümüzü, ikinci takıma bakan Tireli Mehmet Çavuş'a teslim ettim. Bölüğümden geri

²⁷ Şerif Güralp, **İstiklal Savaşının İçyüzü**, İstanbul 1958, s.183-189.

²⁸ Mülazım Mustafa Hulusi, **Bir Kalpaklının Milli Mücadele Günlüğü**, Yayına Hazırlayanlar: Bayram Kodaman – Fahrettin Tızlak, Isparta 2008, s.30-36.

kalanlar gözyaşları içinde beni uğurladılar. Beni ateş hattından yaralı olarak sedye ile çıkardılar. Sargı mahalline bıraktılar. Orada yarımı sararak kağı arabasına koydular. Polatlı'ya getirdiler. Trene bindirerek Ankara'ya sevk ettiler. Ankara'ya gelince istasyonda bulunan Hilal-i Ahmer Hastanesine yatırdılar. Bir gece burada kaldıktan sonra ertesi günü Cebeci Hastanesine sevk ettiler. 11 Eylül 1921 günü ikinci zamanı yaralandım, 12 Eylül günü düşman kaçtı".²⁹ Cebeci Hastanesinde ameliyatını Doktor Mim Kemal (Öke) yaptı. Konya'daki hastaneye nakledilerek tedavisine orada devam edildi.

Ütgm. Cevdet Bey'in Ağır Yaralandığı Çaldağ Muharebeleri'ne Genel Bakış

Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, 31 Ağustos tarihli 31 no'lu emirle Çaldağ'ın emniyette tutulmasının ve savunulmasının önemini birliklere bildirdi. Yunanların Haymana doğusu bölgesinden cepheyi yarmak için genel saldırıya geçmelerinin beklendiğini vurguladı. Çaldağ bölgesinin komutasının tek bir komuta altında toplanmasına karar verdi. Bir haftadır süren çarpışmalar Çaldağ'da düğümlendi. Yunanların Çaldağ'ı işgal edinceye kadar korkulacak bir şey olmadığını, fakat Haymana'ya girerlerse Türk ordusunun da kapana tutulacağını belirterek Çaldağ'ın ve Haymana'nın stratejik önemine vurgu yaptı.³⁰ Başkomutan M. Kemal Paşa, gelişmeleri yakından izlemek amacıyla Çaldağ'ın kuzeyindeki tepelere gelerek muharebelerin muhtemel seyri hakkında değerlendirmelerde bulundu. Bu bölgedeki Ahırlıkuyu köyüne sık sık gelerek muharebelerin her aşamasını yakından takip etti.³¹

Bölgedeki Yunan birlikleri Çaldağ'ı almak ve cepheyi yarmak için büyük bir çaba sarfediyordu. Bir Yunan Tümeni Haymana yönüne hızlı bir saldırı icra ederek Çaldağ'ın batı kıyılarına ilerlemeye başladı. Çaldağ'ın batı tepelerini ele geçirdiler. Ancak 3. Grup komutanlığına bağlı birlikler Yunan birliklerini hızla geri atarak, batıya bakan tepeler dışında bütün Çaldağ'ı Yunanlardan temizlediler.³² Fakat Türk birlikleri bu muharebelerde ağır zayıat verdiler.

---

²⁹ Cevdet Çaldağ, Haz: Nadide Buluç Çaldağ, s.50-51.

³⁰ Efdal As, "Sakarya Meydan Savaşı'nda Haymana Civarında Geçen Muharebeler ve Haymana Ahalisine Etkileri", Yayına Hazırlayanlar: Temuçin F. Ertan – Kadri Unat, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, **Sakarya Meydan Muharebesi ve Haymana Uluslararası Sempozyumu**, Ankara 2017, s.145.

³¹ **Cumhuriyet Gazetesi**, (27 Mayıs 1933).

³² Nilüfer Hatemi, **Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri II**. Cilt, İstanbul 2002, s.823.

Yapılan değerlendirmede, kesin sonucun aldağ ve Haymana bölgesinde alınacağı düşüncesiyle bu bölgeye çok sayıda birlik takviyesi yapıldı.³³ 15'inci Tümen Komutanı Albay şükrü Naili Bey'in doğrudan Batı Cephesi Komutanlığı emrinde olmak üzere aldağ bölgesi Cephesi komutanlığını yürütmesine karar verildi. Emrinde 15. ve 24'nc Tümenler bulunacaktı. 23. ve 11'inci Tümenlerden de takviye kuvvetler emrine verildi. Beklenen Yunan saldırısı 1 Eylül'de sabaha karşı üstün topçu desteğiyle başladı. şiddetli ve güçlü bir şekilde taarruza geçtiler. Bölgedeki Türk birlikleri tutunamadı ve geri mevzilere çekildiler. Akşama kadar süren çarpışmalarda, 8. ve 57'nci Türk tümenleri, Haymana'yı güney ve güneydoğudan saran sırtlara kadar ekilmişlerse de Yunanları Haymana'ya 2 km. kala durdurabildiler.³⁴ 31 Ağustos'ta kaybettiği aldağ'a saldıran 2. Yunan tümeni ise aldağ bölgesi komutanı Albay şükrü Naili'nin emrinde aldağ ile dağın batı ve doğu eteklerinde mevzilenen 15. ve 24'nc Tümenler tarafından başlangıçta durdurulabildi. Fakat 12. Yunan tümeninin yardıma gelmesiyle, on günlük çarpışmalarda glerinin yarısını yitiren bu tümenler, ağır kayıplar vererek gerilemeye başlamışlardır. Yunan kuvvetleri, dağın güneyinde direnen son birlikleri de çekilmeye zorlayarak aldağ'ın güney tarafını tamamen ele geçirmiş ve kuzeye de taarruzla 1140 rakımlı tepeyi de zapt etmişlerdir. Bu suretle aldağ'ın tamamı, saat 19.00 itibarıyla kaybedilmiştir.³⁵ Yeni oluşan durum nedeniyle mevziile ilgili cephelerde düzenlemelere gidildi. 3 Eylül tarihinde verilen 34 no.lu cephe emriyle aldağ mntıkası, 11'inci Tmenle takviye edilerek 12'nci Grup Kumandanı Halit Bey'in emrine verilmiş ve Halit Bey, saat 7'de gelerek emir ve kumandayı üzerine almıştır. Cephenin merkezinde bulunan aldağ gibi kilit bir bölgenin elden çıkması ve cephenin neredeyse yarılması, hem Haymana hem de tüm Türk ordusu için kritik bir durum yaratmıştır. Fakat Yunan birlikleri bu durumdan yararlanamayacaklardır. Kaynaklar, Yunan birliklerinin takibi srdrememesini, 2 Eylül sonunda büyük kayıplar vermelerine ve bitkin bir durumda bulunmalarına bağlamaktadırlar.³⁶ Ancak bunda ummadıkları noktalarda küçük birlikler tarafından yapılan önemli direnişlerle karşılaşmalarının da büyük etkisi vardır.³⁷ 10 Eylül'de başlayan

---

³³ Kazım zalp, **Milli Mücadele I**, Ankara 1998., s.198-200.

³⁴ Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi II'nci Cilt Batı Cephesi 5'inci Kısım 2'nci Kıtıp Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonraki Harekât**, Ankara 1973, s.141-142.

³⁵ İsmet İnönü, **Hatıralar**, Ankara 2009, s. 250-253.

³⁶ Efdal As, **agm.**, s.146-149.

³⁷ Genelkurmay Başkanlığı, **age.**, s.227.

Türk taarruzu sonucunda 13 Eylül itibarıyla Sakarya Nehri'nin batısında hiçbir Yunan birliği kalmamıştır.

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Çaldağ Muharebeleri hakkında muharebelerden hemen sonra Meclis'te yaptığı konuşmada “ Çaldağ, bütün sahaya fevkalâde hâkim bir mevzi gibi görünüyor, zahiren böyle bir mevziin düşman eline geçmesi muharebenin artık aleyhimize döndüğü gibi bir fikir verebilir. Fakat efendiler! Bu, çok yanlış bir fikirdir. Daima cevherini muhafaza eden, aklını ve ferasetini muhafaza eden bir ordu için mevziin ehemmiyeti yoktur. Bir asker her yerde muharebe eder. Tepenin üstünde, tepenin altında, derenin içinde de muharebe eder. Binaenaleyh bu kaideye tevfikî hareket eden ordumuz Çaldağ'ın düşman eline geçmesinden de hiç endişe etmedi. Çaldağ'ın beş yüz metre, bin metre şarkında bulunan müdafaa noktai nazarından daha emniyetli ve daha sağlam bir hat üzerinde yerleşti”³⁸diyerek bölgedeki muharebelerin önemine dikkat çekmiştir.

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın Çaldağ Muharebe

Bölgesi İle İlgili Yazılı Emirleri

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa muharebeleri yakından takip etmekte ve bizzat emirler vermektedir. Sık sık muharebe bölgelerinin en hâkim noktalarına gelmekte ve gelişmeleri buradan takip etmekteydi. Düşman hareketlerini, mevcut durumu ve coğrafi şartları değerlendirerek anlık emirler vermektedir. TBMM Riyaseti, Müdafaa-i Milliye Vekâleti, Batı Cephesi Kumandanlığı ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti ile yakın irtibat halindeydi. Başkomutan tüm cephe hareketleri hakkında her gün emirler vermiş ve gelişmeleri takip etmiştir. Çaldağ Bölgesi de 3.Grup Komutanlığı idaresi altında idi. Zaman zaman Çaldağ'a yakın bölgelere kadar gelen Başkomutan, buradaki harekâtın seyrini belirlemiş ve verdiği emirlerle Çaldağ'ın geçilmesine ve böylece Haymana ve Ankara yolunun düşmana açılmasına engel olmuştur. Bu konuda çeşitli emirler vermiş ve bunları takip ederek uygulanmasını sağlamıştır. Bu emirler ve tespitler şunlardı (Diğer maddeler ve diğer cepheleri ilgilendiren bölümler çıkarıldı):

“..3. Üçüncü Grup Cephesinde: Esaslı bir vaka olmamıştır. Düşmanın Dördüncü Grup sol cenahında Çaldağ istikametine taarruzu esnasında

---

³⁸ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre:I, Cilt:12, İçtima:2, Yetmiş Dokuzuncu İçtima, 19.9.1337, s.258.

mezkûr grup sağ cenahına taarruz eden düşman kuvvetleri müessir ateşlerimizle gayr-i muntazam surette geri atılmıştır. 30/31-8-37 (1921)”;

“31 Ağustos akşamki vaziyet ber-vech-i âfîdir.. 2. Dördüncü Grup karşısındaki mütearrız düşman evvelâ 61, 5. Fırkaları çekilmeğe mecbur etmiş ise de bu fırkalar bil’ahire mukabil taarruzla mevzilerini istirdat etmişlerdir. Bu grubun sol cenahında Çaldağ’a çıkabilen düşman Üçüncü Gruba mensup 15. Fırka Çaldağ’ın 1140 rakımlı tepesinden taarruz eylemiş ve muvaffak olmuş idi. 24. Fırka mezkûr fırkayı takviye ettikten sonra tekrar taarruza geçmiş ve düşmanın eline geçmiş olan tepelerden beş tanesi istirdat olunmuş, düşmanın en son bulunduğu tepeye taarruz devam etmekte bulunmuştur. Bu kuvvetlerin solunda ve Haymana garb-i cenubisinde bulunan 57. Fırkaya ayrıca taarruz eden düşman kuvvetleri siperlerimize girmiş ise de mukabil taarruzla atılmıştır. Haymana’nın beş kilometre cenubundaki mevzıda bulunan 8. Fırkaya taarruz eden düşman kuvvetleri ateşlerle tevkif olunmuştur. İkinci Gruba mensup Üçüncü Fırka ile Sekizinci Fırkanın sol cenahı aleyhine taarruz eden düşman kuvvetleri ateşle ve mukabil taarruzla tart olunmuştur. 31 Ağustos 337 (1921)”;

“..3. Çal Cephesinde: Bu cephede 15. Fırka Kumandanı Şükrü Bey taht-ı emrinde mezkûr fırka ile 24. Fırka vardır. Bu cephede düşman taarruz etmiş ve sol cenahta bazı siperlere girmişse de mukabil harekâtla tart edilmiştir. Vürudu 1/9/37 (1921) Saat 11,20 sonra”

“..2. Dördüncü Grup cephesinde düşman cephenin merkezine tesadüf eden bazı siperlere girdi. Grubun sol cenahı ile Çaldağ arasından şimale ilerleyen düşman kuvvetlerine karşı 24’üncü Fırkada ve 4’üncü Gruptan sevk olunan (kuvvetlerle) Şeyhali şarkında muharebe devam ediyor. Çaldağ’da 1140 rakımlı tepeye düşman saat 6 sonrada taarruza başladı. Orada bulunan telefon arızaya uğradığından neticeyi henüz öğrenemedim.. 4. Çaldağ vaziyetini tahkik ve takip ile iştigal ediyorum. Bu vaziyet şayan-ı arzu şekilde tespit edilemediği takdirde ordu cephesinin sağ nısfında bazı tadilat icrası icap edebilecektir. Vürudu: 2/9/37 (1921) Sa. 11 sonra”;

“2-9-37 (1921) akşam raporuna zeyildir: 1. Çaldağ’da bugün 2-9-37’de cereyan eden muharebe neticesinde hâsıl olan bazı temevvücat dolayısıyla bu mevziyle alakadar olan cephelerde tadilât icrasına lüzum görülmüştür. Bu tadilâta göre Haymana ve Kadıköy garbındaki mevzımız Osmaniye cenûbu-Şeyhali-Yümkünlü- Bakriköy hatt-ı umumîsindeki mevâzi’-ı asliyyeye rabt edilmiştir. 2. Çaldağ’ı işgal etmiş olan düşman karşısındaki kuvvetlerimiz kâfi ihtiyat kuvvetleriyle takviye olunmaktadır. Çaldağ

şimaline taşan düşman kuvvetlerine karşı da bu gece bazı teşebbüsatta bulunmaktadır. 3. Düşmanın yarın dahi Çal mıntıkasından ciddî harekâtına intizâr ediyoruz. 2-3/9/37 (1921)”;

“..4. Üçüncü ve İkinci Grup cephelelerinde sükûnet vardır.. 6. Düşmanın bazı kıtaatının Beylikköprü’den geçerek Sazılar istikametinde hareket ettiği, Mürettep Kolordu ve Çal’dan bazı kuvvetlerin cenub-i garbîye gittiği On İkinci Grup tarafından müşahede edilmiştir. 8/9/37 (1921)”;

“1. Dördüncü Grup tarafından Karayavşan istikametinde icra edilen keşif taarruzu neticesinde düşmanın iki alayı pek perişan bir surette Çaldağ eteklerine kadar çekilmiştir. Kıtaatımız Karayavşan sırtlarını işgal etmiştir. Düşmandan esir alınmış esliha ve teçhizat iğtinam edilmiştir. Düşmanın ilk görülen zayıtı beş yüz maktuldür. 8 Eylül 37 (1921)”.³⁹

Görüldüğü gibi Başkomutan, muharebelerin gelişmesini yakından takip etmekte mevcut durumu ve yapılması gerekenleri ilgili makamlara bildirerek doğru kararlar alınmasını sağlamaktadır. Çaldağ’ın geçilmesi halinde Ankara’nın da durumunun tehlikeye düşeceği ve hatta muharebelerin akıbetini belirleyeceği genel bir kanı idi. O dönem tanıklarının birçokları bu durumu anılarında belirtmişlerdir. Halide Edip Hanım da bunlardan birisidir. Halide Hanım “25 Ağustos'ta savaş başladı. İlk günleri, Yunanlılar yer kazanıyordu. Ufak tepeleri birer birer ele geçiriyorlardı. Bu tepeler askeri bakımdan çok önemli idiler. Mustafa Kemal Paşa onların Çal tepesini işgal edinceye kadar korkulacak bir şey olmadığını, fakat Haymana'ya girerlerse, bizim de kapana tutulacağımızı söyledi.” diyerek bu bölgenin taşıdığı öneme dikkat çekmekteydi.⁴⁰

Muharebeler sonucunda Atatürk’ün Nutuk’ta belirttiği gibi “*Yunan ordusu yenildi ve geri çekilmeye mecbur oldu. 13 Eylül 1921 günü Sakarya ırmağının doğusunda düşman ordusundan eser kalmadı. Böylece 23 Ağustos gününden 13 Eylül gününe kadar, bu günler de dâhil olmak üzere, yirmi iki gün yirmi iki gece aralıksız devam eden büyük ve kanlı Sakarya Meydan Muharebesi (Sakarya Melhame-i Kübrâsı) yeni Türk devletinin tarihine, dünya tarihinde pek az rastlanan büyük bir meydan muharebesi örneği kaydetti.*”⁴¹

³⁹ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, **agd.**, Belge No:40, 42, 43, 46, 46-1, 52.

⁴⁰ Halide Edip Adıvar, **Türk’ün Ateşle İmtihanı III**, Hazırlayan Nurer Uğurlu, İstanbul 1998, s.21.

⁴¹ Kemal ATATÜRK, **Nutuk**, Hazırlayan:Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006, s.386.

SONUÇ

Muharip Gazi Cevdet Çaldağ, subay olarak orduya katılışından ağır yaralandığı 11 Eylül 1921 tarihine kadar hep muharebeler içinde ve vatani hizmet vazifesinde bulundu. Birinci Dünya Savaşı içinde Sina-Filistin cephesinde savaştı. İstiklal Harbi içinde Kuvayı Milliye'nin Çankırı ve Ankara'da teşkilatlanmasında çalıştı. Silahların gizlice nakli ve muhafazası görevlerinde bulundu. İsyanların bastırılması harekâtında görev aldı. 1. ve 2. İnönü Muharebelerine katıldı. Kütahya-Eskişehir Muharebelerinde bulundu. Sakarya Harbi'nde 24'ncü Tümen 32'nci Alay 2'nci Tabur Makineli Tüfek Bölük Komutanı olarak görev yaptı. Çaldağ Muharebelerinde kritik görevler ifa etti. Görev yaptığı süre içerisinde Halep, Şam, Kudüs, Katma, Gaziantep, Maraş, Adana, Konya, Ankara, Çankırı, Eskişehir, Bursa, Balıkesir, Kara Biga gibi çok geniş bir coğrafyayı trenle, dekoville, at sırtında, kağrı arabaları ile veya yürüyerek kat etti. Gündüz gece, yaz kış, yağmur çamur, dağ bayır binlerce kilometre yürüdü. Görevini aksatmadı. 11 Eylül 1921'de Çaldağ'da bir top mermisinin ateşi sonucu ağır yaralandı. Ağır yaralandığı bu mahal, kendisine soyadı oldu. Eşiyle evlendiğinde vücudu sağlamdı. Yaralandıktan sonra evine döndüğünde eşi şöyle karşıladı: "Cepheye çok yakışıklı bir subay yolladım. Şimdi büyük bir kahramanı kucaklıyorum".

Cevdet Çaldağ, yaralandıktan ve malul kaldıktan sonraki hayatını şöyle değerlendirmektedir: "Yeni bir hayata başladığım zaman baston kullandım. Hayatımın sonuna kadar da bastona bağlı kaldım. Çünkü sağ bacağım 5 santim kısa kalmıştı, topaldım. Vücudumun pek çok yerinde önemli yara izleri, oyuklar vardı. Hasta olduğum zaman iğne yapılacak yer bulmak zor olurdu. Ama en önemlisi onurlu bir hayatım ve İstiklal Madalyam vardı. Bu onuru hayatım boyunca göğsümde gururla taşıdım."⁴²

Çaldağ Bölgesi muharebeleri Sakarya Harbi içinde önemli bir yer tutar. Kritik ve yoğun muharebelerin olduğu bu bölgedeki askeri gelişmeler savaşın genel seyrini de etkilemiştir. Çaldağ geçilse Haymana düşecek ve Ankara savunmasız kalacaktı. Bu yüzden Cevdet Çaldağ'ın da içinde bulunduğu bu bölgedeki muharebeler sonuçları ve etkisi bakımından çok değerli ve önemlidir.

Bu muharebelere katılmış bir kişinin anılarını yazmış olması ayrı bir önem ve değer taşımaktadır. Muharebenin içinde bizzat bulunan bir kişinin anılarını görmek ve değerlendirmek bu açıdan da önemlidir. Bu anılar

---

⁴² Cevdet Çaldağ, Haz: Nadide Buluç Çaldağ, s.58.

içindeki ayrıntılar, muharebelerin bilinen boyutları dışındaki konuların da anlaşılmasına ve öğrenilmesine katkı sağlayabilecektir.

Stratejik ve taktik uygulamalar büyük birlik komutanları tarafından yapılır ve değerlendirilir. Ancak siperde, mevzide, cephede, makineli tüfek başında, süngü takılı vaziyette, top gülleleri altında, düşmana 100 metre mesafede bulunan bir kişinin anlattıkları ve bu konudaki duygu ve düşünceleri; stratejik ve taktik değerlendirmelerin daha gerçekçi olmasına yol açacaktır.

Bu açıdan; Muharip Malul Gazi Önyüzbaşı Cevdet Çaldağ'ın anıları, yalnız ve kısa da olsa incelemeye ve çeşitli dersler çıkarmaya değerdir.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri:

Cevdet Çaldağ, **Vatan İçin Yaşarken Vatan İçin Öldüler – Hatıralarım**, Haz: Nadide Buluç Çaldağ, 2009. (**Müsvette halindedir / Özel Arşiv**).

MSB. Arşivi, Cevdet Çaldağ Özlük Dosyası.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: I, Cilt: 12, İçtima: 2, Yetmiş Dokuzuncu İçtima, 19.9.1337.

Diğer Kaynaklar:

Adivar, Halide Edip, **Türk'ün Ateşle İmtihanı III**, Hazırlayan Nurer Uğurlu, İstanbul 1998.

As, Efdal, “*Sakarya Meydan Savaşı'nda Haymana Civarında Geçen Muharebeler ve Haymana Ahalisine Etkileri*”, Yayına Hazırlayanlar: Temuçin F. Ertan – Kadri Unat, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, **Sakarya Meydan Muharebesi ve Haymana Uluslararası Sempozyumu**, Ankara 2017.

ATATÜRK, **Nutuk**, Hazırlayan: Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006.

Cebesoy, Ali Fuat, **Milli Mücadele Hatıraları**, İstanbul 1953.

Cumhuriyet Gazetesi (27 Mayıs 1933).

Çaldağ, Cevdet – Tuncel, İbrahim Ethem, **Kurtuluş Savaşı'nda Batı Cephesi'nin İki Yanı**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Editör: Pınar Güven, Ankara 2016.

Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Sayı 131, Temmuz 2013.

Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi II'nci Cilt Batı Cephesi 5'inci Kısım 2'nci Kitap Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonraki Harekât**, Ankara 1973.

Görgülü, İsmet, **On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922**, 2. Baskı, Ankara 2014.

Güralp, Şerif, **İstiklal Savaşının İçyüzü**, İstanbul 1958.

Hatemi, Nilüfer, **Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri II. Cilt**, İstanbul 2002.

İnönü, İsmet, **Hatıralar**, Ankara 2009.

Mülazım Mustafa Hulusi, **Bir Kalpaklının Milli Mücadele Günlüğü**, Yayına Hazırlayanlar: Bayram Kodaman – Fahrettin Tızlak, Isparta 2008.

Özalp, Kazım, **Milli Mücadele I**, Ankara 1998.

Özlu, Hüsnü, “*Harp Raporları Işığında Sakarya Meydan Muharebesi'nin Askerî Açısından Genel Değerlendirmesi*”, **Sakarya Zaferi ve Haymana III**, Yayına Hazırlayanlar: Prof. Dr. Temuçin F. ERTAN - Yrd. Doç. Dr. Sedef BULUT, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 2015.

SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ ÖNCESİ UÇAK VE UÇAK MALZEME TEDARİKİNİ YÜRÜTEN BİR VATANSEVER: ERZURUMLU NAFİZ (KOTAN) BEY

Levent ÜNAL*

ÖZET

Sakarya Meydan Muharebesi öncesi Malıköy'e intikal eden Cephe Tayyare Bölüğündeki dört uçaktan ikisinin tedarikini Erzurumlu Nafiz Bey gerçekleştirmiştir. Nafiz Bey, bu iki uçağı bizzat kendisi satın almış, bunları İtalyan pilotlar vasıtasıyla Bolu'ya kadar yine kendisi getirtmiştir. Dönemin koşulları dikkate alındığında bu sıradan bir tedarik faaliyeti değildir. İtilaf Devletlerine rağmen hem satın alınması, hem Anadolu'ya kadar getirilmesi büyük bir başarıdır. Bu başarıyı gerçekleştiren kişi nihayetinde devletin bir görevlisi veya görevlendirdiği birisi değil, sadece vatansever duygularla hareket eden gönüllü bir ticaret insanıdır. Vatana hizmet etmenin değişik yolları ve yöntemleri vardır, Nafiz Bey İstiklal Harbi'nde kendisini Türk Hava Kuvvetlerinin gelişmesine adanmıştır. Nafiz Bey, Hava Kuvvetlerine kazandırdığı bu iki uçaktan başka tekrar iki uçak alınması için bağışta bulunmuş, Harbiye Dairesi bu bağışı bir uçak ve bir telsiz istasyonu olarak değerlendirmiştir. Nafiz Bey'in katkıları bunlarla sınırlı kalmamış, Cumhuriyetin başlangıcında kurduğu inşaat şirketi 1935 yılına kadar olan sürede özellikle Ankara'da birçok binanın inşasını gerçekleştirmiştir. Milli Savunma Bakanlığı Binası, Türkiye İş Bankası Binası, Sağlık Bakanlığı Binası, Merkez Bankası Binası, Ankara Palas Konukevi, Vakıflar Bankası Genel Müdürlüğü Binası, Büyük Tiyatro Binası, Harp Okulu Binası, Türk Hava Kurumu Binası ve Etnografya Müzesi gibi yapılar bunlara örnektir. Üstelik bu kadar inşaattan sonra serveti büyümemiş, bilakis şirketin zorunlu tasfiyesi ile mali durumu kötüleşmiştir.

Bu bildirinin amacı, kendisini ve servetini bu ülkeye adanmış bir vatansever olan Erzurumlu Nafiz Bey'in İstiklal Harbi'nin en sıkıntılı döneminde Türk Hava Kuvvetlerine sağladığı sıra dışı katkıyı ve bu kapsamda Sakarya Meydan Muharebesi dönemindeki uçak durumunu incelemektir.

Anahtar Kelimeler: Sakarya Meydan Muharebesi, Malıköy, Cephe Tayyare Bölüğü, Erzurumlu Nafiz (Kotan) Bey, Uçak Bağışı.

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Başkent Üniversitesi, lunal@baskent.edu.tr / unallevnt11@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4023-7064

A PATRIOT WHO PROCURED AIRCRAFT AND AIRCRAFT MATERIALS BEFORE THE BATTLE OF SAKARYA: MR. NAFIZ (KOTAN) FROM ERZURUM

ABSTRACT

Mr. Nafiz from Erzurum supplied two of the four planes in the Front Aircraft Company, which arrived at Malıköy before the Battle of Sakarya. Mr. Nafiz bought these two planes himself and had them brought to Bolu by Italian pilots. Considering the conditions of the period, this not an ordinary procurement activity. Despite the Entente Powers, it is a great success both to be bought and brought to Anatolia. The person who achieves this success was not a government official or someone appointed by government, but only a volunteer business person who acted with patriotic feelings. There are different ways and methods of serving the homeland, Mr. Nafiz devoted himself the development of the Turkish Air Force in the War of Independence. Mr. Nafiz made a donation to buy two more planes in addition these two planes he brought to the Air Force, and the War Office evaluated this donation by purchasing an airplane and a radio station. Mr. Nafiz's contributions were not limited to these, the construction company he founded at the beginning of the Republic carried out the construction of many buildings, especially in Ankara until 1935. Buildings such as Ministry of National Defense Building, Türkiye İş Bankası Building, Ministry of Health Building, Central Bank Building, Ankara Palace Guesthouse, Vakıflar Bankası General Directorate Building, Great Theater Building, Military Academy Building, Turkish Aeronautical Association Building and Ethnography Museum are examples of these. Moreover, his wealth did not grow after all these constructions, on the contrary his financial situation deteriorated with the forced liquidation of the company.

The purpose of this paper is to be a patriot who devoted himself and his wealth to this country, Mr. Nafiz's extraordinary contribution to the Turkish Air Force in the most troubled period of the War of Independence and in this context, the aircraft situation during the Battle of Sakarya.

Keywords: The Battle of Sakarya, Malıköy, The Front Aircraft Company, Erzurumlu Mr. Nafiz (Kotan) From Erzurum, Aircraft Donation.

GİRİŞ

İstiklal Harbi, düşmana karşı verilen mücadele kadar yokluğa karşı da verilmiş olan bir mücadeledir. Birinci Dünya Harbi süresince ordunun elindeki silah, araç, gereç zaten yıpranmış, azalmış, çoğu kullanılamaz hale gelmişken bir de Mondros Mütarekesi gereği çoğu İtilaf kuvvetlerine teslim edilmişti. Milli Mücadele, büyük oranda henüz düşmana teslim edilmeyen az sayıdaki silah ve mühimmatla yürütülmüştür.

Silah, araç, gereç eksikliği yönünden şüphesiz en büyük sıkıntı hava birliklerinde olmuştur. Birinci Dünya Harbi'nden kalan uçakların büyük çoğunluğu arıza sebebiyle hurdaya çıkmıştır. Gayri faal uçakların onarımlarına başlanırken, depo ve hurdalıklardan atölyeye getirildiklerinde bir kısmının gövdesinde farelerin yuva yaptığı bir kısımda da arıların petek yaptıkları hayretle görülmüştür. İstanbul ve İzmir'deki hava araçları ve malzemeleri İtilaf kuvvetlerinin eline geçmiştir. Dolayısıyla hem faal uçakların sayısı çok sınırlıdır, hem yedek parça yok denecek kadar azdır. Tamir atölyeleri çaresizlik içinde kıvranmaktadır.

Bu çaresizlik içinde imkânlar zorlanarak lojistik sorunlara çözüm yolları aranmıştır. Örneğin Konya Çarşısındaki demirci dükkânındaki aletlerden ve manifatura mağazalarındaki malzemelerden istifade etmek suretiyle uçaklardan bir kısmının tamirleri yapılmış, tedarik edilen kaput bezleriyle uçakların gövde ve kanatları kaplanmış, tutkal ve ayakkabı çivisi ile yapıştırılıp tutturulmuştur. Tamir işleminde en önemli olan safha gövde ve kanatların kayganlığının temin edilmesi olmuştur. Bu işlem için "emayit" ismi verilen bir maddenin kullanılması gerekmiştir. O zamanın uçaklarında yapılacak en küçük bir onarım işinde bile, emayit denilen bu maddenin rolü çok önemli yeri olmuştur. Uçaklar için hayati bir ihtiyaç olan bu maddenin mevcudu bulunmuyordu. Emayitin imali için çevredeki eczacı ve kimyagerlere örnekleri gönderilmiş ve bunun benzerini imal edecek olanlara mükâfatlar vaat edilmiştir. Emayitin kimyasal formülü anlaşılmış ancak alışımında bulunan bazı ham maddelerin tedarik edilememesi yüzünden emayitin imalinde başarılı olunamamıştır. İşte bu aşamadan sonra geliştirilen çözüm yolları oldukça ilginçtir. Geliştirilen çözüm; patates kabukları, koyun ve sığır ayakları bir kazanda kaynatılmış; bu işlemde elde edilen jelatin, başka bir kazanda kola ve yumurta akı ile macun durumuna getirilinceye

kadar pişirilmiştir. Elde edilen mayı, uçağın gövde ve kanatlarına tatbik edilmiştir.¹

Emayit yerine kullanılmaya başlanan madde her ne kadar sıcak ve güneşli havalarda gövde ve kanatlar üzerinde istenilen gerginliği ve kayganlığı temin edebiliyorsa da sürüldüğü yerlerde orijinal emayite nazaran kalın bir tabaka teşkil ettiğinden kanat ve dümen kısımlarını ağırlaştırmış ve dolayısıyla uçağın süratini azaltmıştır. Ayrıca diğer önemli bir mahzuru da yağmurlu ve çok rutubetli havalarda bu madde gerginlik yerine gevşeklik yaratmıştır. Buna bağlı olarak uçakların aerodinamik yapısını bozulmuştur.² Nitekim uzun süre bakımsız kalan ve tekniğe uygun şekilde tamir edilemeyen bu uçaklarla yapılan uçuşlarda çok sayıda tehlikeli kaza meydana gelmiştir.³

Dolayısıyla İstiklal Harbi bu yokluklar içinde başarılıdır. Hava kuvvetlerinde yeni uçakların tedariki zaten imkânsız görünürken, arızalı uçakların yedek parçalarını temin etmek de çoğu zaman mümkün olmamıştır. Bu koşullar altında konuyla ilgili asker, sivil tüm vatanseverler çare üretmek için çırpınmış, imkânsız görünenleri gerçekleştirmek için olağanüstü bir gayret göstermişlerdir. Bu vatansever insanlardan biri de Erzurumlu Nafiz (Kotman) Bey olmuştur.

Erzurumlu Nafiz (Kotan) Bey

Nafiz Bey 1887’de yılında Erzurum’da doğdu. Babasını küçük yaşta kaybettiğinden kendisini amcası büyüttü. Tahsilinin ardından aile mesleğini sürdürerek ticaretle uğraşmaya başladı.1912 yılında Erzurum’dan İstanbul’a gelen Nafiz Bey ticaret hayatına bundan sonra İstanbul’da devam etti. Burada işinin gereği ticaretle uğraşan yabancılarla tanıştı, bazıları ile arkadaşlıklar kurdu.

Milli Mücadele başlayınca yüreği vatan sevgisiyle dolu olarak faydalı ne yapabilirim diye çırpınan Nafiz Bey İstanbul’dan Anadolu’ya malzeme sevki faaliyetlerini takip etti. Kendisi de malzemelerin aksaksız Anadolu’ya ulaştırılmasına nezaret etmek için pek çok kez İnebolu ve Ankara’ya gidip geldi. Özellikle ordunun ihtiyaç duyduğu malzemelerin tedarik edilerek gönderilmesi konusunda servetini harcamaktan çekinmedi. Nafiz Bey doğal

---

¹Vecihi Hürkuş, **Bir Tayyarecinin Anıları**, YKM, İstanbul, 2000, s. 75.

²İrfan Sarp, **Türk Hava Kuvvetlerinin Doğuş Yılları**, Hv.Bsm.ve Neş.Md., Ankara, 1986, s.124.

³Sıtkı Tanman, **Türk Havacılık Tarihi İstiklal Harbi (1918–1923)**, Cilt: II, 2. Kitap Hava, s.38-39.

olarak önceleri kara birliklerinin noksanlıklarını karşılamaya gayret etti, bunların tedariki ile meşgul oldu. Bu arada ordunun hava gücünün ne kadar zayıf olduğunu fark etti çünkü Milli Mücadele döneminde uçak ihtiyacı had safhada idi.

Birinci Dünya Savaşı sona erdiğinde mevcut uçakların bir kısmı Konya, Elazığ ve İstanbul'da depolanmışlardı. İstanbul'daki depoda mevcut 20 kadar faal uçağın Anadolu'da başka bir yere gönderilmesi söz konusu değildi. Aslında bu uçaklar Osmanlı Hükümeti tarafından da kullanılmadı. Çünkü herhangi bir sebeple görevlendirildiklerinde havalanan uçakların Anadolu Hareketine katılacaklarından çekiniliyordu. Hakikaten meydana gelen vatansever havacılar, uçakları kaçırmayı da denedilerse de yaptıkları girişimde uçaklar zayi oldu. Bununla birlikte kendileri uçak olmadan Anadolu'ya geçmeyi başardılar.⁴

Uçaklara öncelikle keşif için ihtiyaç duyuluyordu. Hava keşfi olmaksızın Yunan kuvvetlerinin ilerleme istikametleri, toplanma bölgeleri hakkında sağlıklı bilgi toplanamıyordu. Nafiz Bey bu ihtiyacı görünce hemen nereden nasıl uçak temin edebilirim arayışı içine girdi.

Elbette o günün şartlarında, özellikle uçak gibi ileri teknoloji bir sistemin tedariki kolay değildi. Almanya Versay Antlaşması ile çoktan savaş dışı kalmıştı, Anadolu Hareketi ile ilgileri yoktu. Almanya dışında uçak üreten diğer ülkeler İtilaf Devletleri bloğunda idi. Bu ülkeler, fiili işgal ettikleri ve halen savaş halinde buldukları bir harekete elbette uçak satmazlardı. Uçaklar bir şekilde satın alınsa bile Anadolu'ya getirilmesine müsaade etmezlerdi. İşte tüm bu zorluklara rağmen Nafiz Bey 1920 yılı sonlarına doğru 3 uçak almak üzere bir İtalyan tüccar ile anlaştı. Ancak aralarında meydana gelen anlaşmazlık sonucu iki uçak tedarik edilebildi.⁵ Alınan bu uçaklar İtalyan imalatı tek kişilik Ansaldo ve iki kişilik Fiat modelinde idi.

Nafiz Bey uçakları alırken Anadolu'ya kadar getirilerek teslim edilmesini şart koşmuştu. Tabi bu da kolay değildi. Uçaklar Anadolu'ya kadar nasıl getirilecekti? Bunun gizlilik içinde ve aldatma ile yapılması gerekiyordu. Nafiz Bey ile İtalyan uçak satıcısı buna göre plan yaptılar. İtalyan havacılar, Anadolu'dan daha doğuya İran'a seyahat planladıklarını belirterek uçakları önce gemi ile İstanbul'a, İstanbul'dan yine gemi ile veya uçurarak İnebolu'ya getireceklerdi. İnebolu'dan doğuya doğru uçuşa geçtikten sonra

---

⁴ Ergüder Gediz, **Türk Hava Kuvvetleri Komutanlığı Tarihi**, C.I 1911–1918, Tarihçe Şubesi, Ankara, s. 4.

⁵ ATASE Kutu: 1180, Gömlek: 50, Belge: 2.

Bolu'da mecburi iniş bahanesiyle uçakları indirerek Türk havacılara teslim edecek ve yurtlarına döneceklerdi. Uçaklar Bolu'dan Eskişehir'e Türk havacılar tarafından yine havadan götürülecekti.

Yapılan anlaşma dâhilinde Nafiz Bey'in satın aldığı ilk uçak bir İtalyan şilebiyle gizlice Karadeniz'de İnebolu limanına getirildi. Bolu'ya intikali için 12 Aralık 1920 günü İnebolu'dan havalanan uçak, motor arızası sonucu Kastamonu-Devrekâni'ye mecburi iniş yaptı ve ciddi şekilde hasara uğradı. Yaklaşık iki ay sonra gemiyle İnebolu'ya gönderilen tamir malzemesi ve yedek parçalar uçak ile birlikte Polatlı'ya kara yolu ile sevk edildi. Burada kısa zamanda onarımı biten uçak Tayyare Bölüğüne verildi.

İkinci uçak İstanbul'dan İnebolu'ya bir İtalyan pilot tarafından gizlice uçurularak getirildi. İnebolu'dan tekrar havalanan uçak Bolu'da hazırlanan alana iniş yaptı. Havalanın uçuşa müsait olmaması nedeniyle uçak Bolu'da 10 gün bekledi.10 gün sonra yapılan bir gösteri uçuşunda iniş takımı ve kanat uçları hasara uğradı.15 gün içinde hasar tamir edildi ve Bolu'dan havalanan uçak Eskişehir'e getirildi.⁶

Nafiz Bey tarafından temin edilen uçakların orduya bağışlandığına dair 30 Ocak 1921 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çekilmiştir. Telgrafta Nafiz Bey, Türk ordusuna bağışladığı uçakla düşmana ilk bombayı atacak kişiye 200 lira mükâfat vereceğini bildirmiştir. Mustafa Kemal Paşa da bu bağıştan dolayı kendisine teşekkür etmiştir. Kendisi isteme de, bağış geleneği gereği uçaklara Erzurumlu Nafiz-1, Erzurumlu Nafiz-2 gibi isimleri verilmiştir.⁷

Erzurumlu Nafiz Bey'in Türk Hava kuvvetlerine katkısı İstiklal Harbi'nde bağışladığı iki uçakla sınırlı kalmamıştır. Sonrasında iki uçak alımına yetecek miktarda nakdi yardımda bulunmuştur. Bu para ile Fransa'dan alınan 10 adet Breguet tipi 14 keşif bombardıman uçaklarından birinin alımı yapılmış ve uçağa "Erzurumlu Nafiz" adı verilmiştir. (Bu uçak, İstiklal Harbi'nden sonra da uzun süre İzmir'de eğitim maksatlı kullanılmıştır.) Kalan bir uçaklık para ile de telsiz istasyonu ve uçak telsizi satın alınmıştır.⁸ Nafiz Bey uçak bağışları dışında orduya malzeme alımı şeklinde başka türlü

---

⁶ Hulusi Kaymaklı, **Havacılık Tarihinde Türkler-2**, Hv.K.K.lığı Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara, 2006, s. 78.

⁷ ATASE Arşivi, K:2690, D:37, F:(2-7, 2-18, 2-10.) ve ATASE Arşivi, K:2693, D:52, F: 1-16.

⁸ Emin Kurt, "Türk Hava Kuvvetlerine Türk Milletinin Desteği: Bağış Uçaklar", **Türk Hava Kuvvetlerinin 100 üncü Yılı Uluslar arası Tarih Sempozyumu**, Ayrıntı Basımevi, Ankara, 2013, s. 309.

yardımlarda da bulunmuştur. Örneğin 203 parça sırt çantası satın alarak orduya teslim etmiştir. Yine doğrudan maddi yardımları da olmuştur.⁹

Milli Mücadeleye kendini adanmış gerçek bir vatansever olan Nafiz Bey servetinden bunca harcama yaptıktan sonra bile hala daha ne yapabilirim arayışında olmuştur. Artık İstanbul'da kalmasının fayda vermeyeceğini anlayınca tüm mal varlığını satarak Ankara'ya taşınmıştır. Ankara'ya gelince parasını buradaki Osmanlı Bankasına yatırmış, hesap açarken bu paradan Gazi Paşa'nın dilediği kadarını çekebileceği talimatını vermiştir. Konu Mustafa Kemal Paşa'ya intikal edince duyulanıp kendisini aramış ve "Neden böyle bir şeye ihtiyaç duydun?" diye sormuştur. Nafiz Bey kendisine "Paşam, memleket kurtulursa hepimiz kurtulacağız. Fakat Allah göstermesin bir felaket olur memleketi kaybedersek benim servetimin ne değeri kalır. O bakımdan emrinize bırakıyorum bütün servetimi. Ne zaman, ne miktarda istenirse Milli Mücadelemizde kullanılabilir" cevabını vermiştir.¹⁰

Bu yüce gönüllü insan, yapmış olduğu hizmetler bulunduğu ortamlarda ifade edildiğinde bundan rahatsızlık duyacak kadar mütevazı bir kişiliğe de sahiptir. Bu durumlarda hep "O günün şartları öyle icap ediyordu. Biz de elimizden geleni yaptık, bu konuyu kapatalım" diyerek konuyu geçiştirmiştir.

Nafiz Bey'in Bağışladığı Uçakların Sakarya Meydan Muharebesi Öncesi Kullanılması

Kütahya-Eskişehir Muharebelerinden sonra Yunan ordusu, Türk kuvvetlerine son darbeyi vurarak TBMM'yi ortadan kaldırıp Ankara'yı ele geçirmeyi amaçlamıştır. Bu süreç Sakarya Meydan Muharebesi'nin gerçekleşmesine yol açmıştır.¹¹

Türk ordusunun Kütahya-Eskişehir Muharebelerinden sonra dağılma tehlikesi ile karşı karşıya kaldığını gören TBMM Başkanı Mustafa Kemal, Türk ordusu için daha elverişli bir bölgede muharebeye devam etmek, zaman kazanarak orduyu takviye ve ikmal etmek, düşmanı Anadolu derinliklerine çekerek lojistik üslerinden uzaklaştırmak amacıyla ordunun geri çekilmesini

⁹ Süreyya H. Şehidoğlu, **Kurtuluş Savaşında Bir Vatandaşımızın Uçak Bağışı**, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt: VIII, Sayı: 24, Temmuz 1992, s. 603-604.

¹⁰ Mevlüt U. Yılmaz, Havaçılığa Hizmeti Geçen Personel, "Erzurumlu Nafiz KOTAN-Kurtuluş Savaşında Milletimiz", Hv.K.K.lığı Tarihçe Ş.Md.lüğü Arşivi, Klasör Nu.79.

¹¹ Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1990, s. 288, Şerafettin Turan, Türk Devrim Tarihi, Bilgi Yayınevi, Ankara 1991, s. 249.

istemmiştir. Bu karar göre, düşmana arazi bırakılmasına bakılmaksızın Batı Cephesi birliklerinin Sakarya Nehri doğusuna çekilmesi ve tertibat alınması öngörülmüştür. Daha önceden iki tayyare bölüğü birleştirilerek “Cephe Tayyare Bölüğü” adıyla Yüzbaşı Fazıl’ın emrinde önce Eskişehir’e ve ardından Polatlı’ya çekilmiştir.¹²

Sakarya Meydan Muharebesi öncesinde, tıpkı kara birliklerinde olduğu gibi hava unsurlarında da büyük eksiklikler bulunmakta idi. 12 Ağustos 1921 tarihinde Cephe Tayyare Bölüğü Polatlı’dan Malıköy’e intikal etmiştir. Yüzbaşı Fazıl’ın komutası altında bulunan bölükte 2 adet keşif tayyaresi (Erzurumlu Nafiz 1 ve Erzurumlu Nafiz 2 uçakları) ve 2 adet Albatros D.III av tayyaresi bulunmaktaydı.¹³

13 Ağustos 1921’de Eskişehir’den harekete geçen Yunan kuvvetleri Sakarya’nın batısına geldiğinde Yunan hava birlikleri ileri hat meydanlarına intikal etmiştir.¹⁴ *(Değişik kaynaklarda savaşta 18 Yunan uçağına karşı 2 Türk uçağının bulunduğu ifade edilmektedir. Savaşa bizzat uçucu olarak katılan Vecihi Hürkuş anılarında Yunan uçak miktarınının 50 olduğunu belirtmektedir. Burada Yunan uçak sayısı konusunda farklı sayılar gündeme gelmektedir. 9 Haziran 1921 tarihli Garb Cephesi İstihbarat Şubesi Müdürü imzalı belgede, Yunanlılar tarafından İzmir’e 180 adet tayyare getirildiği ifade edilmektedir. Belirtilen tayyarelerden kaç tanesinin Sakarya civarındaki ileri hat meydanlarına getirildiği bilinmemektedir. Yunan uçak miktarı konusundaki farklı bilgilerin değişik kaynaklardan teyit edilmesi, iki kuvvet arasındaki mukayesenin objektif olarak ortaya konması bakımından önem arz etmektedir).*¹⁵

---

¹² Hulusi Kaymaklı, **Havacılık Tarihinde Türkler-2**, Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara, 2006, s. 65, Yaşar Özdemir, **Atatürk ve Türk Havacılığı**, Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara, 1981, s. 13-17, İhsan Göymen, **Türk İstiklal Harbi**, C: V, Deniz Cephesi ve Hava Harekatı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1964, s. 153, **Türk İstiklal Harbi**, Cilt:II, Batı Cephesi, 5. Kısım, 1.Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1972, s. 57.

¹³ Sıtkı Tanman, **Türk Havacılık Tarihi 1918-1923**, Cilt: II, 2. Kitap, Eskişehir Hava Basımevi, Eskişehir, 1953, s. 107, Y. Doğan Çetinkaya, “Kurtuluş Savaşı Başında Hava Gücü Oluşturma Çabaları ve İlk Hava Harekât Görevleri”, **Türk Hava Kuvvetlerinin 100.Yılı Uluslar arası Tarih Sempozyumu**, Ayrıntı Basımevi, Ankara, 2013, s. 217, Göymen, **Türk İstiklal Harbi**, C: V, s. 154.

¹⁴ ATASE Arşivi, İSH, K: 1421, G: 85, B: 1, Vecihi Hürkuş, **Havalarıda 1915-1925**, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1942, s. 109, Kaymaklı, **Havacılık Tarihinde Türkler-2**, s. 69.

¹⁵ Erdal Korkmaz, “Sakarya Meydan Muharebesinde Türk Hava Kuvvetleri”, **Havacılık Tarihi Sempozyumu (13-14 Aralık 2012/İstanbul) Bildirileri**, Hava Basımevi, Ankara, 2015, s. 166, Deniz Kurt, Erdal Korkmaz, **Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri (Harekât ve Teşkilatlanma Tarihi 1911-1922)**, Cilt: 1, Hava Basımevi ve Neşriyat Komutanlığı, Ankara, 2020, s. 442.

Yunan kuvvetlerinin Bozan-Beylikahır-Mahmudiye hattını işgal etmesi üzerine Batı Cephesi Komutanlığı bir keşif uçuşu yapılmasını istemiştir. Bunun üzerine Sivil Pilot Hasan Fehmi Bey 14 Ağustos 1921’de Malıköy Meydanından Erzurumlu Nafiz-II uçağı ile havalanmış fakat uçak pilotaj hatası sonucu düşerek parçalanmıştır.

Aynı dönemde Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa imzalı bir belgede, Simav üzerinden gelen bir Yunan uçağının Yorluk Deresine düşürüldüğü bildirilmiştir.¹⁶ Ardından keşif için ikinci bir uçak kaldırılmasına rağmen o da motor arızası nedeniyle mecburi iniş yapmıştır.¹⁷ Böylece Yüzbaşı Fazıl’ın komutasındaki Cephe Tayyare Bölüğündeki uçak sayısı çok kritik bir safhaya girmiş, bölükte iki kalmıştır.¹⁸

Sakarya Meydan Muharebesi’nin yaklaştığı günlerde Tayyare Bölüğünden 15 Ağustos 1921 tarihinde keşif görevi için kalkan Erzurumlu Nafiz Bey-I uçağı geri dönmemiştir. Yapılan araştırmada düşman siperlerinin gerisinde keşif görevini tamamlayan uçağın dönüşte 2.000 metre yükseklikte motorunda yangın çıktığı, uçağın yanarak Beylikköprü civarına düştüğü, Sivil Pilot Behçet Bey ile Rasit Yüzbaşı Süleyman Sırrı’nın şehit oldukları anlaşılmıştır.¹⁹

Bu durumda Tayyare Bölüğünde keşif uçağı kalmamıştır. Bölükteki iki av tayyaresinden biri de arızalanınca Sakarya Meydan Muharebesi öncesi 15-23 Ağustos 1921 tarihleri arasında Malıköy’de konuşlu Tayyare Bölüğü, sağlam durumdaki tek uçakla (İzmir adı verilen Albatros D. III Av Tayyaresi) 8 keşif uçuşu gerçekleştirmiştir.

Sakarya Meydan Muharebesi başlarken Tayyare Bölüğü ikinci keşif uçağına sahip olmuştur. Bu uçak 1921 Temmuz ayı sonlarında Kuşadası civarına mecburi iniş yapan De Havilland 9 tipindeki Yunan tayyaresidir. Onarıldıktan sonra uçarak 23 Ağustos 1921’de önce Ankara’ya, oradan Malıköy’e getirilen tayyareye İsmet adı verilmiştir.²⁰

---

¹⁶ ATASE Arşivi, İSH, K: 1135, G: 173, B: 2, **Tanman, Türk Havacılık Tarihi 1918-1923**, s. 106-107.

¹⁷ **Kaymaklı, Havacılık Tarihinde Türkler-2**, s. 71, Korkmaz, “**Sakarya Meydan Muharebesinde Türk Hava Kuvvetleri**”, s. 166.

¹⁸ Kurt-Korkmaz, **Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri**, s. 443.

¹⁹ Orhan Aydar, **Havacılık ve Spor Dergisi**, Sayı: 377, Ankara, Mart 1947, s. 17, Tanman, **Türk Havacılık Tarihi 1918-1923**, s. 107, Çetinkaya, “**Kurtuluş Savaşı Başında Hava Gücü Oluşturma Çabaları ve İlk Hava Harekât Görevleri**”, s. 218, Kaymaklı, **Havacılık Tarihinde Türkler-2**, s. 72, Kurt-Korkmaz, **Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri**, s. 443.

²⁰ Kurt-Korkmaz, **Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri**, s. 443.

Sakarya Meydan Muharebesi'nde 120 kilometreye ulaşan cephe karşısındaki düşmanın hareketlerinin, istikametinin, ihtiyatlarının bulunduğu yerlerin, takviye edilen kısımlarının hava keşifleri olmaksızın öğrenilmesi mümkün olmadığından muharebe süresince Tayyare Bölüğü çok faydalı görevler icra etmiştir.

Muharebe boyunca 2 Türk uçağı (1 av, 1 keşif) 18 günde 35 sorti gerçekleştirmiştir. Özellikle isabetli keşif raporları Yunan ordusunun manevralarına karşı zamanında tedbir getirme yönünden etkili olmuştur. Bunun yanında 1 Eylül 1921'de bir Yunan uçağı da düşürülmüştür.

Dolayısıyla İstiklal Harbi'nde zafere giden yolda dönemin hava gücünün ve hava keşif raporlarının büyük rolü olmuştur. Birçok zorluklara, tehlikelere ve yokluklara rağmen havacılarımız fedakârca görev icra etmiştir. Havacılarımızın keşif görevlerinde bu denli başarılı olmasının altında onların diğer kuvvet teşkilatları ve silah sistemleri ile askeri coğrafya bilgisine sahip olmalarının doğrudan etkisi olmuştur.²¹

Sonuçta havacılar sahip oldukları iki uçakla Sakarya Meydan Muharebesi'nde fedakârca hizmetlerde bulunmuşlardır. Sakarya Muharebesi ve sonrasındaki düşman harekâtı uçakların yaptığı keşif uçuşları sayesinde takip edilmiştir.²²

Şüphesiz uçan pilotlar kadar, sınırlı sayıdaki bu eski uçakları uçuşa hazır hale getiren bakım personelinin gayreti de her türlü övgünün üzerindedir. Uçakların bakımları gece fener ve çıra ışığında yapılmış, uçaklar ertesi sabah uçuşa hazır olmuştur. Tayyare Bölüğünün fedakâr personeli uçak azlığını nitelik üstünlüğü ile gidermeyi başarmıştır.²³

Sakarya Meydan Muharebesi sonrası Yunan ordusu Eskişehir-Afyon hattına çekilince Cephe Tayyare Bölüğü de Malıköy'den tekrar Eskişehir-Sarıköy Meydanı'na intikal etmiştir. Bölüğün Sarıköy'e intikalinden bir gün önce Yunanlıların bölgede mecburi iniş yapan Brege-14 tipinde Fransız yapısı bir uçağı da onarılarak üçüncü keşif uçağı olarak bölüğün envanterine dâhil

---

²¹ Suat Akgül, "Kurtuluş Savaşı'nda Zafere Giden Yolda Hava Keşif Raporlarının Önemi", **Türk Hava Kuvvetlerinin 100 üncü Yılı Uluslar arası Tarih Sempozyumu**, Ayrıntı Basımevi, Ankara, 2013, s. 247-248.

²² Rahmi Doğanay, "Milli Mücadelede Türk Havacılığı ve Başkomutanlık Savaşında Havacıların Rolü", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: X, Sayı: 2, Ağustos 2008, s. 57.

²³ Havacılık Tarihinde Türkler, s.73-74.

edilmiştir. Bu ganimet uçağına Sakarya Zaferi sebebiyle “Sakarya” adı verilmiştir.²⁴

Erzurumlu Nafiz (Kotan) Bey’in Cumhuriyet Döneminde Üstlendiği Hizmetler

İstiklal Harbi’nin kazanılması ile düşman Türkiye sınırları dışına atılmıştır. Ancak asırlardır Türk milletinin en büyük düşmanı olan yoksulluk, fakirlik ve geri kalmışlığın da planlı ve kararlı bir şekilde yenilmesi dönemin idarecilerinin önemli hedeflerinden olmuştur. Birçok Batılı devletin karşı çıkmasına rağmen Ankara başkent yapılmıştır. Ankara’nın Anadolu’nun ortasında başkent olarak örnek bir şehir olması dönemin önemli projelerinden biri olmuştur.

Erzurumlu Nafiz Bey, Ankara’nın modern bir şehir olarak yapılanmasında da önemli görevler üstlenmiştir. Milli Savunma Bakanlığı, Türkiye İş Bankası, Sağlık Bakanlığı, Merkez Bankası, Ankara Palas, Vakıflar Bankası Genel Müdürlüğü, Büyük Tiyatro, Türk Hava Kurumu, Kara Harp Okulu, Hıfzıssıhha Enstitüsü, İller Bankası, Vakıf Apartmanları, Gümrük ve Tekel Bakanlığı, Keçiören Çocuk Esirgeme Kurumu, Stadyum, Hipodrom, Çankaya Köşkü, Kızılay, Marmara Köşkü ve Etnografya Müzesi gibi önemli yapıların müteahhitliğini yapmıştır. Ankara’nın ilk kaloriferli ve asansörlü binası olan Nafiz Bey Apartmanı da bunlardan biridir.

Nafiz Bey’in ülkenin imarına yönelik çabaları Başkent ile de sınırlı kalmamış, Ankara dışında bazı önemli binaların ve fabrikaların müteahhitliğini de yapmıştır. Alpullu Şeker Fabrikası, Eskişehir Şeker Fabrikası, Erzincan Deprem Evlerinin Birinci Kısım İnşaatı, Vasgit Barajı, Sivas Cer Atölyesi, İstanbul’da Tekel Likör Fabrikası, Trabzon Numune Hastanesi ve İzmir’de Elhamra Sineması da Nafiz Bey’in müteahhitliğinde inşa edilmiştir.²⁵

Tüm bu bina ve yapıların her biri genç Cumhuriyetin kalıcı eserleri olmuştur. Gerek mimari yönden gerek sağlamlık bakımından örnek bu kadar

---

²⁴ **Hava Kuvvetleri Komutanlığı Uçak Albümü 1911-2009**, Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara, 2009, s. 54, Kurt-Korkmaz, Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri, s. 456.

²⁵ Ergüder Gediz, Havaçılığa Hizmeti Geçen Personel, “**Erzurumlu Nafiz Kotan-Kurtuluş Savaşına Ait Bir Belge ve Erzurumlu Nafiz**”, **Hv.K.K.lığı Tarihçe Ş.Md.lüğü Arşivi**, Klasör Nu.79.

eserin müteahhitliğini sürdürmek, bu denli önemli sorumlulukları üstlenmek Nafiz Bey’i maddi ve manevi yönden yıpratmıştır.

Bu tür ticari işlerde diğer müteahhitler için karlılık esas iken Nafiz Bey için zamanında ve projeye uygun bitirilmesi esas alınmıştır. Bu sebeple de diğer müteahhitler çok daha az proje ile zengin olurken, bunca işin sonunda şirketin zorunlu tasfiyesi ile mali durumu kötüleşmiştir.

Bunun üzerine Ankara’dan sonra tekrar İstanbul’a taşınarak bir süre burada ticaret yapan Nafiz Bey İstanbul’da da aradığını bulamamış ve sonunda 1939 yılında yeniden Erzurum’a dönmüştür. Burada ticaretle yaşamını sürdürürken 1948 yılında şeker hastalığından vefat etmiştir.

SONUÇ

Kurtuluş Savaşında hava kuvvetlerinin uçak ve malzeme ihtiyacı Anadolu’da bulunan yerli ve yabancı şahıslar ve şirketler aracılığı ile yurt dışından temin edilmesi şeklinde olmuştur. İçinde bulunulan savaş şartlarının getirdiği durum dolayısıyla ihtiyaç duyulan malzemeler yüksek fiyatlar karşılığında alınmış çoğu zamanda, çok ihtiyaç olduğu halde para bulunamadığından dolayı vazgeçilmiştir. Alınan malzemelerin Anadolu’ya sevkinde de zorlukla karşılanmıştır. İstiklal Harbi süresince hava kuvvetlerinin ihtiyaçları neredeyse hiç karşılanamamış, ihtiyaç duyulan uçak malzemeleri için iptidai çözümlerle sorunlar halledilmeye çalışılmıştır.

İşte böyle bir ortamda Nafiz Bey başka kimsenin yapamayacağı işler başarmış, ordunun en sıkıntılı zamanlarında kendi imkânları ile iki uçak satın almıştır. Sakarya Muharebelerinde Garp Cephesi Tayyare İrtibat Subaylığı görevini yürüten Emekli Albay ve Araştırmacı Yazar Avni Okar ise anılarında; “Diğer askeri araç ve gereç zorla bulunabiliyorsa da tayyare getirmeye veya sipariş yapmaya hiç imkân yoktu. Bu esnada Erzurumlu Nafiz Bey, bazı hileler sayesinde iki tayyare satın almaya muvaffak olmuştur. Güya İtalya’dan şarka seyahat yapacak olan bu tayyareler, Türk sahillerinde mecburi inişe geçecekler ve bu suretle satış teslimi mümkün olabilecekti.” ifadesine yer vermiştir.²⁶

Nafiz Bey, her iki uçağın da büyük çaba ve uğraşlara rağmen uçamaz halde olmasından müteessir olmuş ve yeniden devreye girerek İtalyan tüccarlar ile

---

²⁶ Avni Okur, **Türkiye’de Tayyarecilik 1910-1924**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004, s.60; Fethi Kural, Fethi Kural, Havacılığa Hizmeti Geçen Personel, “Erzurumlu Nafiz KOTAN-Erzurumlu Nafiz Bey”, **Hv.K.K.lığı Tarihçe Ş.Md.lüğü Arşivi**, Klasör Nu.79.

anlaşarak eksik olan malzemeleri getirtmiştir. Bu malzemeler gemi ile İnebolu'ya buradan ise gizli bir şekilde Polatlı'ya sevk edilerek uçakların faaliyeti sağlanmıştır. İstiklal Harbi yıllarında Hava Kuvvetleri Müfettişliği yapan Muzaffer Ergüder anılarında; “Milli mücadelenin bu ilk tayyare bölümü Erzurumlu Nafiz Bey'in Avrupa'dan kaçırıp bölüğe hediye ettiği iki ve düşmandan Sakarya Savaşı'nda zapt edilen iki tayyare ile kuvvetlendi, Garp Cephesi ordularının harekâtına şerefle iştirak etti” bilgisini vermektedir.²⁷

Aldığı iki uçağın Sakarya Meydan Muharebesi öncesi kırım geçirerek elden çıkmasından sonra Erzurumlu Nafiz Bey tarafından iki uçak alımına yetecek miktarda nakdi yardımda bulunmuştur. Bu para ile Fransa'dan alınan 10 adet Breguet tipi 14 keşif bombardıman uçaklarından birinin alımı yapılmış ve uçağa “Erzurumlu Nafiz” adı verilmiştir. Kalan bir uçaklık para ile de telsiz istasyonu ve uçak telsizleri satın alınmıştır.²⁸

Vecihi Hürkuş anılarında Erzurumlu Nafiz Bey'in orduya hediye ettiği uçakların cephede çok işlerine yaradıklarını, bu uçaklarla uzak mesafeli uçuşlar yapıldığını ve gerektiğinde düşmanın havadan bombalandığını belirtmiştir.

Tabi bunları yaparken hem yüksek meblağlar ödeyerek servetini harcamış, hem de yabancı dostluklarını kullanmıştır. İlk iki uçağı o günün parası ile 12.000 lira karşılığında satın almıştır. Bağış yaptığı diğer iki uçak için Harbiye Dairesine 300.000 kuruşu teslim etmiştir.²⁹ Dolayısıyla Nafiz Bey İstiklal Harbi'ne desteği bir yana, Türk Hava Kuvvetlerinin bağışlarla güçlendirilmesi konusunda da öncü olmuştur.

Erzurumlu Nafiz Bey'in vatanperver hizmetleri Milli Mücadele dönemi ile sınırlı kalmamış, Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Gerek Başkent Ankara'nın imarı ve bayındır hale getirilmesi, gerek ise Anadolu'nun çeşitli yerlerinde kurulan fabrikaların inşası hep Nazif Bey'in yönetim ve organizasyonunda gerçekleştirilmiştir.

Türk Silahlı Kuvvetleri bu vatanperver ve fedakâr insanı unutmamış, cenaze merasiminde askeri tören yapılmıştır. Türkiye'nin bağımsızlık savaşı verdiği

---

²⁷ H.İbrahim Firtına (yay.haz.), **Orgeneral Muzaffer Ergüder'in Havacılık Anıları 1922-1930**, TTK, Ankara, 2009, s. 29.

²⁸ Emin Kurt, “**Türk Hava Kuvvetlerine Türk Milletinin Desteği: Bağış Uçaklar**”, Türk Hava Kuvvetlerinin 100 üncü Yılı Uluslar arası Tarih Sempozyumu, Ayrıntı Basımevi, Ankara, 2013.

²⁹ Fethi Kural, Hv.K.K.İği Tarihçe Ş.Md.lüğü Arşivi, Havacılığa Hizmeti Geçen Personel, “**Erzurumlu Nafiz KOTAN-Erzurumlu Nafiz Bey**”, Klasör Nu.79.

yıllarda bu amaç uğrunda hayatını ve servetini koyan işadamı Erzurumlu Nafiz Bey, önemli hasletlerinden biri vefa olan Türk milletinin gönlünde ebediyen yaşamaya devam edecektir.

KAYNAKÇA

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Arşivi.

Türk Hava Kuvvetleri Komutanlığı Arşivi.

AKGÜL, Suat, “Kurtuluş Savaşı’nda Zafere Giden Yolda Hava Keşif Raporlarının Önemi”, **Türk Hava Kuvvetlerinin 100 üncü Yılı Uluslar arası Tarih Sempozyumu**, Ayrıntı Basımevi, Ankara, 2013.

AYBARS, Ergün, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1990.

AYDAR, Orhan, **Havacılık ve Spor Dergisi**, Sayı: 377, Ankara, Mart 1947.

ÇETİNKAYA, Y. Doğan, “Kurtuluş Savaşı Başında Hava Gücü Oluşturma Çabaları ve İlk Hava Harekât Görevleri”, **Türk Hava Kuvvetlerinin 100.Yılı Uluslar arası Tarih Sempozyumu**, Ayrıntı Basımevi, Ankara, 2013.

DOĞANAY, Rahmi, “Milli Mücadelede Türk Havacılığı ve Başkomutanlık Savaşında Havacıların Rolü”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: X, Sayı: 2, Ağustos 2008.

FIRTINA, H.İbrahim (yay.haz.), **Orgeneral Muzaffer Ergüder’in Havacılık Anıları 1922-1930**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2009.

GEDİZ, Ergüder, **Türk Hava Kuvvetleri Komutanlığı Tarihi C.I 1911–1918**, Tarihçe Şubesi, Ankara.

....., Havacılığa Hizmeti Geçen Personel, “Erzurumlu Nafiz Kotan-Kurtuluş Savaşına Ait Bir Belge ve Erzurumlu Nafiz”, **Hv.K.K.lığı Tarihçe Ş.Md.lüğü Arşivi**, Klasör Nu.79.

GÖYMEN, İhsan, **Türk İstiklal Harbi**, C: V, Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1964.

Hava Kuvvetleri Komutanlığı Uçak Albümü 1911-2009, Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara, 2009.

- HÜRKUŞ, Vecihi, **Havalarıda 1915-1925**, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1942.
- ....., **Bir Tayyarecinin Anıları**, YKM, İstanbul, 2000.
- KAYMAKLI, Hulusi, **Havacılık Tarihinde Türkler-2**, Hv.K.K.lığı Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara, 2006.
- KORKMAZ, Erdal, “Sakarya Meydan Muharebesinde Türk Hava Kuvvetleri”, **Havacılık Tarihi Sempozyumu (13-14 Aralık 2012/İstanbul) Bildirileri**, Hava Basımevi, Ankara, 2015.
- KURAL, Fethi, Havacılığa Hizmeti Geçen Personel, “Erzurumlu Nafiz Kotan-Erzurumlu Nafiz Bey”, **Hv.K.K.lığı Tarihçe Ş.Md.lüğü Arşivi**, Klasör Nu.79.
- KURT, Deniz - KORKMAZ, Erdal, **Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri (Harekât ve Teşkilatlanma Tarihi 1911-1922)**, Cilt: 1, Hava Basımevi ve Neşriyat Komutanlığı, Ankara, 2020.
- KURT, Emin, “Türk Hava Kuvvetlerine Türk Milletinin Desteği: Başış Uçaklar”, **Türk Hava Kuvvetlerinin 100 üncü Yılı Uluslar arası Tarih Sempozyumu**, Ayrıntı Basımevi, Ankara, 2013.
- OKUR, Avni, **Türkiye’de Tayyarecilik 1910-1924**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004.
- ÖZDEMİR, Yaşar, **Atatürk ve Türk Havacılığı**, Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara, 1981.
- SARP, İrfan, **Türk Hava Kuvvetlerinin Doğuş Yılları**, Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara, 1986.
- ŞEHİDOĞLU, Süreyya H., “Kurtuluş Savaşında Bir Vatandaşımızın Uçak Bağışı”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: VIII, Sayı: 24, Temmuz 1992.
- TANMAN, Sıtkı, **Türk Havacılık Tarihi 1918-1923**, Cilt: II, 2. Kitap, Eskişehir Hava Basımevi, Eskişehir, 1953.
- TURAN, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1991.
- Türk İstiklal Harbi**, Cilt: II, Batı Cephesi, 5. Kısım, 1.Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1972.
- Yılmaz, Mevlüt U., Havacılığa Hizmeti Geçen Personel, “Erzurumlu Nafiz Kotan-Kurtuluş Savaşında Milletimiz ”, **Hv.K.K.lığı Tarihçe Ş.Md.lüğü Arşivi**, Klasör Nu.79.

SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ ÖNCESİ VE SONRASI ANKARA-ATINA İLİŞKİLERİNDE YAŞANAN DEĞİŞİMLER

Uğur YILMAZ*

ÖZET

30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanması ile İtilaf kuvvetleri çeşitli bahaneler ile Anadolu topraklarını işgale başlamışlardır. Bu işgallerden birisi de 15 Mayıs 1919 tarihinde yaşanan İzmir işgalidir. Yunanistan, Megali İdea politikasını gerçekleştirmek adına giriştiği bu işgal İstanbul ve Anadolu'nun pek çok yerinde tepki ile karşılanmıştır. IX. Ordu Müfettişi olarak Samsun'a gönderilen Mustafa Kemal de 22 Mayıs 1919 tarihinde İstanbul'a göndermiş olduğu Samsun Raporu'nda İzmir'in işgalinin haksız olduğu ve protesto edilmesi gerektiğini belirterek işgali kınamıştır. İzmir'in işgali Anadolu'da işgalci kuvvetlere karşı bir milli mücadele bilincini uyandırmış ve böylece Türk Kurtuluş Mücadelesinin ilk cepheleri Yunan kuvvetlerinin işgali altında olan bölgelerde açılmıştır. Öte yandan Yunan orduları İzmir'den sonra Batı Anadolu'yu işgale devam ederken bu işgaller Kuva-i Milliye tarafından engellenmeye çalışılmış fakat tam manası ile başarılı olunamamıştır. Bunun üzerine yapılan kongreler ve alınan kararlar neticesinde işgallere karşı girişilen kurtuluş mücadelesi tek bir koldan yönetilmeye karar verilmiştir. Bu karar başarıların gerçekleşmesini beraberinde getirmiştir. Böylece Yunanistan'ın Anadolu toprakları üzerinde izlediği işgal ve yerleşme politikalarına karşı Mustafa Kemal önderliğindeki Ankara Hükümeti, 16 Mayıs 1920 tarihinde düzenli bir ordu oluşturarak karşı koymuştur. Bu dönemde Ankara-Atina ilişkileri yaşanan işgaller ve savaşlar nedeni ile oldukça gerginleşmiştir. Öte yandan Atina, Ankara Hükümetini tanımamakta ve kendisine karşı savaşan Türk ordularını ise isyancı çeteler olarak nitelendirmektedir. Ancak Yunanistan, Türk ordusuna karşı aldığı yenilgiler ve Sakarya Meydan Muharebesi'ndeki hezimetini sonunda Ankara Hükümeti ile diplomatik ilişkiler kurmaya başlamıştır. Türk Kurtuluş Hareketi'nin bu başarıları Yunanistan'ın Megali İdeasını sonuçsuz bırakarak işgalleri sonuçlandırmıştır. 11 Ekim 1922 tarihinde imzalanan Mudanya Mütarekesi, Ankara'nın Atina'ya karşı diplomatik açıdaki üstünlüğünü göstermiştir. Bu diplomatik başarı kendisini Lozan'da da göstermiş ve böylece Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Atina'nın Ankara'ya karşı aldığı hem askeri hem

---

*Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, uguryilmaz014@gmail.com; Ankara/TÜRKİYE.

de diplomatik yenilgiler sonunda 1924'te Yunanistan'da monarşi sona ermiş ve yerine ise cumhuriyet ilan edilmiştir. Yunanistan'da cumhuriyetin ilan edilmesi ile birlikte Türkiye-Yunanistan arasında karşılıklı büyükelçilikler açılmıştır. Megali İdeanın ateşli savunucularından olan Başkana Eleftherios Venizelos, Ankara ile ilişkileri normalleştirme yoluna gitmiş ve 1930 yılında Türkiye'ye ziyaret gerçekleştirmiştir. Kimsenin beklemediği bu diplomatik değişimler sonunda iki ülke de birbirlerinin topraklarında gözlerinin olmadıklarını ilan etmişlerdir. Venizelos'un bu ziyaretine karşılık 1931 yılında *"Başbakan İsmet İnönü ve Dışişleri Bakanı Teyfik Rüştü Aras"* Yunanistan'a giderek ilişkilerin daha da gelişmesi için faaliyetlerde bulunmuşlardır.

"Çalışmada Sakarya Meydan Muharebesi öncesi ve sonrası Ankara-Atina ilişkilerinde yaşanan değişimler ele alınarak nitel araştırma yöntemlerinden doküman ve belge analizi yöntemi kullanılmıştır. Böylece arşiv belgeleri ve dönemi anlatan birinci elden kaynaklar incelenerek objektif bir çalışma ortaya koyulmaya çalışılmıştır."

Anahtar Kelimeler: Sakarya, Atina, Ankara, Diplomasi, Savaş.

CHANGES IN ANKARA-ATHENS RELATIONS BEFORE AND AFTER THE BATTLE OF SAKARYA SQUARE

ABSTRACT

With the signing of the Armistice treaty of Mondros on October 30, 1918, the Entente forces began to invade the Anatolian territories under various pretexts. One of these invasions was the occupation of Izmir on May 15, 1919. This occupation, which Greece embarked on in order to realize the Megali Idea policy, was met with reaction in many parts of Istanbul and Anatolia. IX. Mustafa Kemal, who was sent to Samsun as an Army inspector, condemned the occupation in the Samsun report, which he sent to Istanbul on May 22, 1919, stating that the occupation of Izmir was unfair and should be protested. The occupation of Izmir awakened the consciousness of a national struggle against the occupying forces in Anatolia, and thus the first fronts of the Turkish liberation struggle were opened in the areas under the occupation of the Greek forces. On the other hand, while the Greek armies continued to invade western Anatolia after Izmir, these invasions were tried to be prevented by Kuva-i Milliye, but were

not fully successful. As a result of the congresses and decisions taken, it was decided to govern the liberation struggle against the invasions from a single branch. This decision brought about the realization of achievements. Thus, the Ankara government led by Mustafa Kemal resisted the occupation and settlement policies pursued by Greece on the Anatolian territory by creating a regular army on May 16, 1920. During this period, Ankara-Athens relations became very tense due to the invasions and wars. Athens, on the other hand, does not recognize the Ankara government and describes the Turkish armies fighting against it as rebel gangs. However, Greece began to establish diplomatic relations with the Ankara government after its defeats against the Turkish army and its defeat at the Battle of Sakarya Square. These achievements of the Turkish liberation movement resulted in the invasions, leaving the Megali ideal of Greece inconclusive. The Armistice of Mudanya, signed on 11 October 1922, demonstrated Ankara's diplomatic superiority over Athens. This diplomatic success also showed itself in Lausanne, and thus the Republic of Turkey was established. After both the military and diplomatic defeats of Athens against Ankara, the monarchy ended in Greece in 1924 and was declared a republic in its place. Along with the declaration of the Republic in Greece, mutual embassies were opened between Turkey and Greece. President Eleftherios Venizelos, an ardent advocate of the Megali idea, went on the path of normalizing relations with Ankara and made visit to Turkey in 1930. At the end of these diplomatic exchanges, which no one expected, both countries declared that they had no eyes on each other's territory. In response to these visits of Venizelos, in 1931, "Prime Minister Ismet İnönü and Foreign Minister Teyfik Rüştü Aras" went to Greece and engaged in activities for the further development of relations.

"In the study, document and document analysis method were used from qualitative research methods by addressing the changes in Ankara-Athens relations before and after the Battle of Sakarya Square. Thus, archival documents and first-hand sources describing the period were examined and an objective study was tried to be put forward."

Keywords: Sakarya, Athens, Ankara, Diplomacy, War.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda kaybeden tarafta olması nedeni ile İtilaf Devletleri ile 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalamak mecburiyetinde kalmıştır.¹ Bu antlaşmada geçen bazı maddeler nedeni ile Osmanlı Orduları terhis edilmiş ve bazı bölgeler ise çeşitli bahaneler ile işgal edilmiştir.² İşgal edilen bu yerlerden birisi de İzmir olmuştur.³ Paris Barış Konferansı'nda daha önce İtalya'ya verilmesi planlanan İzmir ve çevresi Yunanistan Başbakanı Eleftherios Venizelos'un diplomatik çabaları, İngiltere ve Fransa'nın da etkileri ile Yunanistan'a bırakılmıştır.⁴ Bu karar sonrasında 15 Mayıs 1919 tarihinde Yunan Kuvvetleri, İzmir'e çıkarak işgale başlamıştır.⁵ Bu işgal Türkler arasında bir infiale neden olmuş ve halk arasında protesto mitingleri yapıp, İtilaf Devletleri'nin temsilciliklerine işgali kınayan telgrafları gönderilmiştir.⁶ Bu işgal hareketini kınayan kişilerden birisi de Mustafa Kemal'dir. Mustafa Kemal IX. Ordu Müfettişi olarak Samsun'da görev yaparken 22 Mayıs 1919 tarihinde İstanbul'a göndermiş olduğu Samsun Raporu'nda bu işgali kınayan bir madde eklemiştir.⁷ Öte yandan Yunan Kuvvetleri'nin İzmir'e çıkması ile Batı Cephesi açılmıştır. Bu cephede Yunan Kuvvetleri'ne karşı Türkler tarafından milis güçler olarak örgütlenen Kuvayı Milliye Birlikleri şeklinde mücadele etmişlerdir. Baskın, sabotaj ve suikast şeklinde mücadele eden Kuvayı Milliye Birlikleri bu eylemlerinde Yunan Kuvvetleri'ne ağır kayıplar verdirmişlerdir. Sayısal ve envanter olarak Yunan Kuvvetleri'nin çok gerisinde olan bu birlikler belli bir koordinasyon içerisinde de olmamışlardır.⁸

---

¹ Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinler (Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları)**, C.1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1953, s.519.

² Zekeriyâ Türkmen, "30 Ekim 1918 Tarihli Mondros Ateşkes Antlaşmasına Göre Türk Ordusunun Kuruluş ve Kadrosuna Bir Bakış", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, S.11, Ankara, 2000, s.619.

³ Yücel Özkaya, "İzmir'in İşgalinin Anadolu'daki Tepkileri", **Atatürk Yolu Dergisi**, C.1, S.1, 1988, s.65.

⁴ Mevlüt Çelebi, "Bir İtalyan Gazetecinin Kaleminden İzmir'in İşgali", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XIX / Özel Sayı: İzmir'in İşgali, 2019, s.133.

⁵ Özkaya, **A.g.m.**, s.65.

⁶ Gökay Durmuş, "İzmir'in İşgalini Protesto Amacıyla İstanbul'da Düzenlenen Mitinglerin Türk Romanındaki Yankıları", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S.41, 2017, s.164.

⁷ Zeki Saruhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü I: Mondros'tan Erzurum Kongresi'ne (30 Ekim 1918-22 Temmuz 1919)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1993, s.270.

⁸ Adnan Sofuoğlu, "İzmir İşgali Sonrasında Yunanlıların Batı Anadolu'da İşgali Genişletmeleri ve Bölgede Oluşan Milli Direniş", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.29-30, 2002, s.137.

Batı Anadolu’da bunlar olurken Doğu Bölgesi’nde ise “*Vilayet-i Şarkıye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Erzurum Şubesi’nin*” girişimleri ile Doğu Anadolu ve Karadeniz Bölgeleri’nde faaliyet yürüten cemiyetlerin katılımları ile Erzurum’da 23 Temmuz - 7 Ağustos 1919 tarihleri arasında bölgesel bir kongre düzenlenmiştir.⁹ Erzurum, Trabzon, Sivas, Van ve Bitlis’ten gelen 62 delegenin katıldığı Erzurum Kongresi’ne Mustafa Kemal başkanlık yapmıştır.¹⁰ Bu kongreye katılan delegeler arasında doğu illerini temsil etmek ve alınan kongre kararlarını uygulamak adına 9 kişilik bir kurul oluşturulmuştur. Bölgesel olarak faaliyet yürüten bu kurul 4 Eylül-11 Eylül 1919 tarihleri arasında Sivas’ta düzenlenen Sivas Kongresi’nde İstanbul Hükümeti’nin üzerine düşen görevleri yerine getirememesi nedeni ile ona alternatif bir geçici hükümet olarak tüm yurdu temsil etmek amacı ile 16 kişiden oluşan bir Temsil Heyeti dönüşmüştür. Mustafa Kemal’in başkanlık yaptığı bu geçici hükümet, Milli Mücadeleyi tek elden kontrol etmek ve ulusal çapta bir kurtuluş sağlamak adına faaliyetlerde bulunmuştur.¹¹ Ulusal bir mücadele yolunda geçici bir hükümet görevi gören Temsil Heyeti, Batı Cephesi’nde mücadele eden Kuvayı Milliye Birlikleri’ni koordine etmek ve tek elden yönetmek adına 9 Eylül 1919 tarihinde Ali Fuat Paşa’yı “*Batı Anadolu Genel Kuvayı Milliye Komutanı*” olarak atamıştır. Yapılan bu atama sonunda Kuvayı Milliye Birlikleri’ne asker ve cephane sevkiyatları yapılmış ve Yunan Kuvvetleri’ne karşı daha sistematik saldırılar düzenlenmiştir.¹²

Batı Cephesi’nde işgallere karşı mücadeleler sürerken Sivas’ta bulunan Temsil Heyeti 27 Aralık 1919 tarihinde Ankara’ya gelerek Batı Cephesi’ndeki mücadeleyi kontrol etmek ve diplomatik faaliyetler yürütmek için çalışmalar yapmaya başlamıştır.¹³ Temsil Heyeti, Ankara’da askeri ve diplomatik faaliyetler sürdürürken Yunanistan, İngiltere ve Fransa’ya baskı kurarak İzmir’i ilhak etmek istemiştir. Yunanistan’ın bu isteği nedeni ile İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Genel Sekreteri Cami Bey, Ankara’ya

---

⁹ Zeki Saruhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü II: Erzurum Kongresi’nden TBMM’ye (23 Temmuz 1919-22 Nisan 1920)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, s.1.

¹⁰ Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk**, Editörler: Nejat Bayramoğlu, Kurtuluş Güran, Kaynak Yayınları, Ankara, 2015, s.72.

¹¹ Necdet Aysal, “Ulusal Direnişin ve Umudun Adı: Mustafa Kemal Paşa-Ankara”, **Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 6/10, (Millî Mücadele’den Millî Egemenliğe Karadeniz Özel Sayısı), s.219.

¹² Nuran Koltuk, **Batı Anadolu’da Kuva-yı Milliye’nin Askerî ve Malî Kaynakları**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2010, s.55.

¹³ Mustafa Turan, “Atatürk’ün Ankara’ya Gelişi: Milli Temsil Meselesi”, **Gazi Akademik Bakış**, C.5, S.10, 2012, s.17-18.

gönderdiği bir yazı ile Yunanistan'ın 15 Ocak 1920 tarihinde İzmir'i ilhak edeceğini ve burada bulunan Türkleri göç ettirmek için katliam planı tasarladığını bildirmiştir. Bu haber üzerine Mustafa Kemal, komutanlara savaş düzeni almalarını, gerektiği anda Kuvayı Milliye şeklinde savaşıacaklarını bildirmiştir.¹⁴ Böylece Mustafa Kemal 9 Ocak 1920 tarihinde İzmir ve çevresinin resmi veya gayri resmi yollar ile Yunanistan'a ilhak ettirilmesi durumuna karşı düşündüğü harekât planlarını gizli bir yazı ile komutanlarına iletmıştır. Bu plana göre Anadolu Genel Komutanı Mustafa Kemal, Kurmay Başkanı ise Ali Fuat Paşa olacaktır. Yapılacak plan çerçevesinde harekât Afyon'dan başlatılıp, harekâta 12, 14 ve 20. Kolorduları katılacaktır.¹⁵ Ankara'nın harekât planı üzerine Yunanistan'ın İzmir Yüksek Komiseri Steryadis, General Kantino Milyati, Manisa Yunan Tümen Komutanı İvano, Başbakan Venizelos ile görüşmek üzere Sakız Adası'na gitmişlerdir. Başbakan Venizelos, İtilaf Devletleri'nin İzmir'in boşaltılmasını isteseler bile Yunan Kuvvetleri'nin İzmir'i terk etmemelerini ve direnerek yerlerini bırakmamalarını emretmiştir.¹⁶ İzmir'in Yunanistan tarafından ilhakı gündemdeyken 28 Ocak 1920 tarihinde İstanbul'daki "*Meclis-i Mebusan'da*", "*Misak-ı Milli*" kararları oy birliği ile kabul edilmiştir.¹⁷

"*Meclis-i Mebusan'ın*" 28 Ocak 1920 tarihinde "*Misak-ı Milli*" kararlarını kabul etmesinden sonra meclis dağıtılmış ve bazı milletvekilleri gözaltına alınmış, bazıları sürgüne gönderilmiş ve bazıları da İstanbul'dan kaçarak Ankara'ya gelmişlerdir.¹⁸ Meclisi dağıtmakla kalmayan İtilaf Güçleri kısa bir süre sonra yani 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul Hükümetine bir nota verdikten sonra İstanbul'u işgal etmişlerdir.¹⁹ Böylece meclisin dağıtılması, mebusların gözaltına alınması ve İstanbul'un da işgal edilmesi üzerine 23 Nisan 1920 tarihinde Ankara'da milleti temsil eden Büyük Millet Meclisi açılmıştır. 23 Nisan 1920 tarihinde kurulan Büyük Millet Meclisi ile "*Ankara Hükümeti*" tanımı ortaya çıkmış ve Temsil Heyeti kendisini

---

¹⁴ Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz I**, Emre Yayıncılık, İstanbul, 1995, s.407.

¹⁵ Saruhan, **A.g.e., II.**, s.315.

¹⁶ M. Tayyib Gökbilgin, **Milli Mücadele Başlarken II**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1965, s.339.

¹⁷ Volkan Marttin, "Misak-ı Millînin Kabulü ve İstanbul'un İşgali Sürecinde 1920 Sultanahmet Protesto Mitinginin Önemi ve Etkisi", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. XVIII, Özel Sayı, 2018, s.263.

¹⁸ Ali Akyıldız, "Meclis-i Mebusan", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C.28, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2003, s.247.

¹⁹ Ali Fuad Türkgeldi, **Görüp İştiklerim I**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1951, s.259.

lağvetmiştir.²⁰ Mustafa Kemal'in başkanlığını yaptığı Ankara Hükümeti, Yunan Kuvvetleri'nin işgallerine karşı yeterli savunmayı yapamaması ve gerekli emir komuta zincirinin de bu birlikler arasında yoksunluğu nedeni ile Batı Cephesi'ndeki Kuvayı Milliye Birliklerini dağıtıp bu birliklerde bulunan kişileri düzenli ordu bünyesine almak için çalışmalar yapmıştır. Ankara Hükümeti'nin bu teklif ve çalışmalarına Çerkez Ethem gibi bazı Kuvayı Milliye Birlik Komutanları kabul etmemiştir. Düzenli orduya geçmeme itirazlarına rağmen Ankara Hükümeti, Bakanları Kurulu'nun 7 sayılı kararname ile Kuvayı Milliye Birlikleri'ni Milli Savunma Bakanlığı'na bağlamıştır. Hükümet, düzenli orduya geçen Kuvayı Milliye Birlikleri'nin masraflarını genel bütçeden karşılamış, bu birliklerin halktan para ve mal toplamasını ise yasaklamıştır. Ancak yapılan bu tekliflere rağmen Kuvayı Milliye Birlikleri'nin bazıları varlıklarını sürdürmüş ve orduya katılmamışlardır.²¹

A. SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ ÖNCESİ ANKARA-ATİNA İLİŞKİLERİ

İzmir'in Yunanistan tarafından işgal etmesi ile başlayan süreç, yaşanan savaşlar ve İtilaf Devletleri'nin Sevr Barış Antlaşması'nı uygulama çabaları iki tarafı karşı karşıya getirmiştir. Öte yandan Yunanistan Başbakanı Venizelos mecliste yaptığı bir konuşmada Sevr'in uygulanmaya geçirilmesi için İtilaf Devletleri'nin Yunanistan'a destek vermesi gerektiğini belirtip *"Bugün Yunanistan, Avrupa'nın kararını Türklere kabul ettirecek en kuvvetli orduya sahiptir"* sözlerini sarf etmiştir. Venizelos'un sözlerinden de anlaşılacağı üzere Yunanistan, Sevr'in uygulayıcısı olmak için çaba göstermiş ve bunu yaparken de Türk Ordusu'nu kendilerine karşı ciddi bir tehdit olarak algılamamıştır. Böylece Yunanistan'ın Sevr'i uygulanması için Türk Ordusu'nu yok etmek ve bunu yaparken de Megali İdeayı gerçekleştirmek için büyük çabalar sarf etmiştir. Yunanistan'ın bu politikası üzerine iki taraf arasında yaşanan çatışma ve savaşlar askeri açıdan temasların yaşanmasına, bu savaşlar sonunda yapılan konferans ve üçüncü devletlerin arabuluculuk çalışmaları ise diplomatik temasların yaşanmasına

---

²⁰ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, **İlk Meclis Millî Mücadele'de Anadolu: TBMM'nin 70.Yılı (1920-1990)**, Baskı II, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1990, s.59.

²¹ Zeki Saruhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü III: TBMM'den Sakarya Savaşı'na (23 Nisan 1920-22 Ağustos 1921)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995, s.43.

neden olmuştur.²² Sakarya Meydan Muharebesi öncesi Ankara-Atina hattında yaşanan askeri ve diplomatik temaslar şu şekilde olmuştur;

1. Gediz Muharebelerinde Ankara-Atina Hattındaki Askeri Temaslar

Genelkurmay Başkanlığı'nın karşı çıktığı Gediz Harekâtı, Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa ve Kuvva-i Seyyare lideri Çerkez Ethem tarafından gerçekleştirilmiştir. 24 Ekim – 12 Kasım 1920 tarihleri arasında yaşanan savaşlar zincirinden oluşan Gediz Muharebeleri, Ali Fuat Paşa komutasındaki düzenli Türk Ordusu'nun yoğun sislerin hâkim olduğu 24 Ekim sabahında Yunan işgali altında bulunan Gediz'e saldırması ile başlamıştır. Bu saldırı sonrası 2 gün süren yoğun çatışmaların yaşandığı muharebe sahasında Yunan Kuvvetleri, Gediz'den çekilmek zorunda kalmıştır. Türk Ordusu'nun Gediz zaferi kısa sürmüştür. Gediz'i terk eden Yunan Kuvvetleri, yardıma gelen takviye kuvvetlerin intikali ile saldırıya geçmiş ve 31 Ekim 1920 tarihinde Yunan Kuvvetleri tekrar Gediz'i işgal etmiştir. Yunanlıların Gediz saldırısı sonucu Türk Ordusu önemli kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kalmıştır.²³ Bu başarısızlığı üzerine Mustafa Kemal, 7 Kasım 1920 tarihinde Ali Fuat Paşa'yı Ankara'ya çağırmıştır. 8 Kasım 1920 tarihinde Ali Fuat Paşa, Batı Cephesi Komutanlığı'ndan alınarak Moskova Elçiliği'ne atanmıştır.²⁴ Ali Fuat Paşa'nın görevden alınmasından sonra 9 Kasım 1920 tarihinde Batı Cephesi Komutanlığı, Batı ve Güney Cephesi olarak ikiye ayrılmıştır. Batı Cephesi'ne İsmet Paşa, Güney Cephesi'ne ise Refet Paşa atanmıştır. Bu atamalar sonunda Türk Ordusu 12 Kasım 1920 tarihinde tekrar Gediz'e hücum etmiş ve yapılan muharebede iki taraf da birbirlerine üstünlük sağlayamamışlardır. Kış olması münasebeti ile Yunan Kuvvetleri, Gediz'i boşaltmış ve Gediz yeniden Türk Ordusu'nun eline geçmiştir.²⁵

2. Birinci İnönü Muharebesi'nde Ankara-Atina Hattındaki Askeri Temaslar

Gediz Muharebeleri sonrasında 14 Kasım 1920 tarihinde Yunanistan'da yapılan seçimlerde Venizelos liderliğindeki Liberal Parti seçimleri

---

²² İleri, 7 Mayıs 1920, s.5.

²³ Peyâm-ı Sabah, 3 Kasım 1920, s.6.

²⁴ Gazi Mustafa Kemal, A.g.e., s.381-382.

²⁵ Saruhan, A.g.e., III., s.275-276.

kaybetmiş ve Dimitrios Rallis liderliğindeki Halk Partisi seçimi kazanarak 17 Kasım 1920 tarihinde Yunanistan'da iktidara gelmiştir.²⁶ Venizelos'un seçimi kaybetmesinden sonra Venizelosçular buldukları makamlardan istifa etmeye başlamışlardır. Bu istifa edenler arasında Yunanistan'ın Küçük Asya Orduları Başkumandanı Leonidas Paraskevopulos da bulunmuştur.²⁷ Paraskevopulos'un istifasından sonra yerine 22 Kasım 1920 tarihinde Tuğgeneral Anastasios Papulas göreve getirilmiştir.²⁸ Yunanistan'da bu değişimler yaşanırken Kral I. Aleksandros da 25 Kasım 1920 tarihinde hayatını kaybetmiştir. I. Aleksandros'un hayatını kaybetmesinden sonra yerine tekrar babası I. Konstantin tahta oturmuştur. Bir yandan Venizelos'un iktidarı kaybetmesi diğer yandan I. Aleksandros'un ölüp yerine Alman taraftarı babası I. Konstantin'in kral olması İtilaf Devletleri tarafından pek hoş karşılanmamıştır. I. Konstantin'in kral olması üzerine İtilaf Devletleri Yunanistan'a karşı mesafe almış ve Sevr Antlaşması'nda değişikliğe gidilmesini tartışmaya açmışlardır.²⁹ Yunanistan'da bunlar olurken düzenli orduya geçen Ankara Hükümeti ise bir yandan askeri anlamda hazırlıklarını sürdürürken diğer yandan da Çerkez Ethem ile uğraşmıştır. Türk Ordusu'nun, Çerkez Ethem ve adamları ile uğraşmasını fırsat bilen Kral I. Konstantin, Küçük Asya Ordusu Komutanlığı'na, İnönü-Eskişehir istikametinde keşif taarruza yapmalarını emretmiştir. 6 Ocak 1921 tarihinde Yunan Kuvvetleri'nin İnönü-Eskişehir istikametinde gerçekleştirdiği keşif taarruzu Türk Ordusu tarafından karşılanmıştır. 6 Ocak-11 Ocak arasında süren bu muharebe Türk Ordusu'nun Yunan Kuvvetleri'nin taarruz harekâtını püskürtmesi ile neticelenmiştir.³⁰

İnönü'de Yunan Kuvvetleri'nin taarruzlarının durdurulması Ankara Hükümeti tarafından sevinç ile karşılanmış ve Mustafa Kemal, İsmet Paşa'ya bir tebrik telgrafi göndererek zaferini kutlamıştır. Türk Ordusu'nun İnönü'de Yunan taarruzlarını püskürtmesinden sonra zafer ilan etmesi üzerine Yunan Karargâhı, bir bildiri yayımlayarak "*Hareketin asıl amacı, düşmanca hareketlerde bulunmak için İzmir'in önünde toplanan kuvvetin dağıtılması idi. Bu hareket başarı ile sonuçlandığı için zapt olunan yerlerdeki ganimet ve cephanenin taşınmasına kadar birlikler ele geçirilen*

---

²⁶ İleri, 17 Kasım 1920, s.8.

²⁷ Alemdar, 18 Kasım 1920, s.10.

²⁸ Saruhan, A.g.e., III., s.292.

²⁹ Çiğdem Kılıçoğlu Cihangir, "Yunanistan'da Monarşi Üzerine Bir Değerlendirme", Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S.58, Bahar 2016, s.111.

³⁰ Saruhan, A.g.e., III., s.353.

yerlerde kalacaklardır” demiş ve aslında taarruzlarının Türk Ordusu tarafından püskürtülmediğini sadece İzmir’in güvenliğini sağlamak adına bir kuvvet dağıtma taarruzu yaptıklarını bildirmiştir.³¹

3. Londra Konferansı’nda Ankara-Atina Hattındaki Diplomatik Temaslar

Yunanistan’da I. Aleksandros’un ölüp yerine Alman taraftarı babası I. Konstantin’in kral olması İtilaf Devletleri’nin, özellikle de İtalya ve Fransa’nın pek hoşuna gitmemiştir.³² Ayrıca Ankara Hükümeti ile Sovyet Birliği’nin yakın ilişkiler kurmaya başlaması üzerine İtilaf Devletleri, Sevr Antlaşması’nda değişikliğe gidilmesi ve bu antlaşmanın Türkler tarafından kabul edilmesi için Londra’da 21 Şubat 1921 tarihinde bir konferans yapmayı planlamışlardır. İtilaf Devletleri 26 Ocak 1921 tarihinde İstanbul Hükümeti’ni konferansa davet etmiş ve konferansa katılacak delegeler arasında Ankara Hükümeti’nin de delegelerinin olmasını istemiştir. İtilaf Devletleri’nin bu talebi Ankara Hükümeti tarafından kabul görmemiş ve Türk halkının tek temsilcisinin Ankara Hükümeti’nin olduğu belirtilmiştir.³³ Ankara Hükümeti’nin bu tutumu üzerine İngiltere Başbakanı David Lloyd George, İtalya aracılığı ile Ankara Hükümeti’ni konferansa davet etmiştir.³⁴ Ankara Hükümeti’nin bu diplomatik başarısı üzerine Yunanistan’da kralcı olan Başbakan Rallis oluşan kamuoyu baskısı ve İtilaf Devletleri’nin Yunanistan’a desteklerini sürdürmesi için 4 Şubat 1921 tarihinde istifa etmiştir.³⁵ Rallis’in istifasından sonra Nikolaos Kalogeropoulos başbakan olmuştur.³⁶ Yunanistan’da bu değişimler olurken “*Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey, Hüsvrev Bey, Zekai Bey, Cami Bey, Yunus Nadi Bey*” ve mahiyetlerindeki diğer uzman ve müşavirlerin de bulunduğu Ankara Hükümeti’nin delegeleri 6 Şubat 1921 tarihinde Londra’ya doğru yola çıkmışlardır.³⁷

Londra’ya giden Yunanistan Başbakanı Kalogeropoulos 18 Şubat 1921 tarihinde İngiltere Başbakanı L. George ile bir görüşme yapmıştır. Bu

---

³¹ Saruhan, **A.g.e., III.**, s.360-362.

³² Cihangir, **A.g.m.**, s.111.

³³ Bilal Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk III.**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1973, s.85-88.

³⁴ **Türk İstiklal Harbi II. Cilt Batı Cephesi 3. Kısım**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1966, s. 259.

³⁵ **Alemdar**, 6 Şubat 1921, s.8.

³⁶ Saruhan, **A.g.e., III.**, s.397.

³⁷ **Vakit**, 11 Şubat 1921, s.6.

görüşmede L. George, Kalogeropoulos'a İngiltere'nin Yunanistan ile dost kalacağını ve İzmir'in Yunanistan'a bağlanması için özerk bir bölge haline getirilmesini düşündüğünü belirterek çeşitli sözler vermiştir. L. George'nin bu konuşması Kalogeropoulos'u sevindirmiş ve bu düşüncesinden dolayı ona teşekkür etmiştir. Kalogeropoulos, Yunan Ordusu'nun, Türk Ordusu'nu ezecek güçte olduğunu ve Yunan Ordusu'nun İzmir'de çekilmesi durumunda buralarda karışıklık çıkacağını, "*Türklerin boyunduruğundan kurtulan İzmir halkının tekrar bu boyunduruğa girmeyi kabul etmeyeceğini*" dile geçirmiştir. Bu görüşmeden sonra 21 Şubat 1921 tarihinde başlayan Londra Konferansı'na; "*İngiltere, Fransa, İtalya, Almanya, Yunanistan, Japonya, İstanbul Hükümeti ve Ankara Hükümeti*" katılmıştır.³⁸ 21 Şubat günü Londra'ya varan Bekir Sami Bey liderliğindeki Ankara Hükümeti delegeleri, burada İstanbul Hükümeti delegelerinden yetkilerini Ankara'ya devretmelerini istemişlerdir. 23 Şubat günü konferansa katılan Tefik Paşa liderliğindeki İstanbul Hükümeti delegeleri, konferansa bir muhtıra vererek "*Türk milletinin tek ve gerçek temsilcileri Ankara Hükümeti delegeleridir*" diyerek sözü Bekir Sami Bey'e vermiştir.³⁹ Bekir Sami Bey ise sözü aldıktan sonra Misak-ı Milli temelinde görüşlerini konferansa katılan ülkelerin delegelerine bildirmiştir. 24 Şubat günü İstanbul ve Ankara delegeleri ortak bir bildiri hazırlayıp konferansa sunmuşlardır. Hazırlanan bu bildiri "*Türk devletinin 1913 yılı sınırları içinde yeniden kurulması, İzmir'in boşaltılıp Türkiye'ye verilmesi, Boğazlarda Türkiye'ye egemenlik garantisi verilmesi, kapitülasyonların bütün uzantılarıyla birlikte kaldırılması, kıyıların savunulabilmesi için deniz kuvvetlerine sahip olma*" hakkı istenmiştir. Bu bildiri sonrası Bekir Sami Bey ayrıca İzmir ve Trakya'nın Türkiye'den koparılamayacağını dile getirmiştir. Ankara Hükümeti'nin bu talepleri üzerine İtilaf Devletleri, İzmir ve Trakya'da bir halkoylaması yapılmasını, bu oylama sonucunun Ankara ve Atina tarafından önceden kabul edilmesini istemişlerdir.⁴⁰ Bu istek haricinde İtilaf Devletleri, Türk-Yunan delegelerine sunulan barış önerilerini kabul etmelerini ve Sevr Antlaşması'nın diğer maddelerine saygı gösterilip derhal bir ateşkes yapılmasını da istemişlerdir.⁴¹ Ankara Hükümeti, İzmir ve Trakya'da bir halkoylamasının yapılmasını kabul etmiş ancak Misak-ı Milli'den taviz vermeyeceklerini söylemişlerdir. Atina ise Ankara'nın kabul etmiş olduğu İzmir ve Trakya halkoylamasını kabul etmemiştir. İtilaf Devletleri'nin Sevr'de değişiklikler yapması ve İzmir

---

³⁸ Şimşir, A.g.e., III, s.145-148.

³⁹ Saruhan, A.g.e., III, s.419.

⁴⁰ Hâkimiyet-i Milliye, 7 Mart 1921, s.6.

⁴¹ Vakit, 28 Şubat 1921, s.8.

ile Trakya'da bir halkoylamasının gerçekleştirilme isteği Yunanistan'da tepkilere neden olmuştur. Bu kararlar nedeni ile Yunanistan'da mitingler düzenlenip “Yaşasın Savaş” sloganları atılarak bu kararların kabul edilmeyeceği söylenmiştir.⁴²

Ankara Hükümeti konferansta bu taleplerde bulunduktan sonra Fransız delegeleri ile Ankara delegeleri bir görüşme gerçekleşmiştir. Bu görüşmede olası bir Ankara-Fransa Antlaşması için diyaloglarda bulunmuşlardır. Yunan delegeler ise olası bir Ankara-Fransa Antlaşması'ndan endişe duyarak Türk Ordusu'nun Adana üzerinden takviye kuvvet almadan önce Eskişehir, Kütahya ve Afyon üzerinden bir askeri harekât yapılarak imha edilmesi için Atina'ya durumu bildirmiştir.⁴³ Öte yandan Yunan Başbakanı Kalogeropoulos, L. George ile özel bir görüşme yapmış ve yapılan bu görüşmede Kalogeropoulos, L. George'ye “*Türk tarafının Sevr'i kabul etmeyeceğini ve bu yüzden Yunan Ordusu'nun Türk Ordusu'nu yok edip Sevr'in uygulanması adına engel olan durumun ortadan kaldırılması gerektiğini*” bildirmiştir.⁴⁴ Yunan tarafı olası bir taarruz için hazırlıklar yapmaya başlamasından sonra Londra Konferansı'nın son günlerinde İtilaf Devletleri, Türk ve Yunan delegelerine Sevr'de bazı değişiklikler yapılmasını öngören bir bildiri sunmuşlardır. Sunulan bu bildiri “*Türklerin İstanbul'dan çıkarılacağı tehdidi anlaşmadan silinecek ve İstanbul boşaltılacaktır. Türkiye'de kurulacak mali kontrol komitesine Türkiye delegesi de alınacaktır. İzmir, Türk egemenliğinde kalacak ama şehirde bir Yunan garnizonu bulundurulacaktır. Türkiye, Yunanistan'ın bağımsızlığını tanıyacaktır. Türkiye'nin silahlı kuvvetlerinin mevcudu 75.000'e çıkarılacaktır. (Sevr Antlaşmasına göre bu sayı 50.700 idi). Türkiye bu anlaşmayı onaylarsa Milletler Cemiyeti'ne alınacaktır.*” gibi maddeler yer almıştır. Önerilen bu maddeler Ankara Hükümeti tarafından kabul görmeyince kongreden istenilen sonuç alınamamış ve kongre 12 Mart 1921 tarihinde sona ermiştir. Böylece İtilaf Devletleri, Yunanistan'a destek vererek Türk Ordusu'nun imha edilmesi için taarruza geçmelerini istemişlerdir.⁴⁵

---

⁴² **Alemdar**, 3 Mart 1921, s.5.

⁴³ Saruhan, **A.g.e.**, **III.**, s.429.

⁴⁴ Şimşir, **A.g.e.**, **III.**, s.213.

⁴⁵ Saruhan, **A.g.e.**, **III.**, s.441-442.

4. İkinci İnönü Muharebesi'nde Ankara-Atina Hattındaki Askeri Temaslar

Londra Konferansı devam ederken İtilaf Devletleri, Ankara Hükümeti'ne bazı tavizler vererek Sevr'i kabul ettirmeye çalışmış ancak Ankara Hükümeti, Misak-ı Millîden tavizler vermeyeceğini bildirerek Sevr'i kabul etmemiştir. Ankara Hükümeti'nin bu tutumu üzerine Yunanistan, İtilaf Devletleri ile görüşüp Türk Ordusu'nu ortadan kaldırarak Sevr'i uygulamanın gerekliliğini bildirmiştir. Bununla da kalmayan Yunanistan, Ankara Hükümeti'nin kontrolü altındaki bölgelere uçaklar ile bildiriler atarak buradaki halkın moralini bozup tehdit etmeye çalışmıştır. Yunan uçakları "*Meclis'e ve Türk Milletine. Sahtekâr kumandanlarınız bir İnönü zaferi çıkararak sizi sarhoş ettiler. İçinizde Mustafa Kemal'den başka düşüncesiz yoktur. Pişman olacaksınız. Hokkabazlara aldanmayın. Muhakkak mağlup olacaksınız*" şeklinde tehditkâr bir bildiri atmışlardır.⁴⁶ İzmir Yüksek Komiseri Steryadis ve Küçük Asya Ordusu Başkumandanı Papulas da Londra Konferansı sonunda olası bir taarruz harekâtı için hazırlıklar yapmaya başlamışlardır.⁴⁷ 10 Mart günü Londra'dan olası bir taarruz için hazırlıkların ne durumda olduğuna dair Steryadis'e bir telgraf gönderilmiştir. Steryadis bu telgrafa 11 Mart günü "*Hava, emredilen harekâtın yapılması için elverişlidir. General Papulas, önümüzdeki pazartesi cepheye hareket edecektir. Oradan bana harekâta başlama gününü bildirecek, ben de size iletacağım*" şeklinde bir cevap göndermiştir.⁴⁸ Steryadis'in bu cevabından bir gün sonra Londra Konferansı sona ermiştir. Konferans'ın sona ermesinden sonra 18 Mart günü Kalogeropulos, L. George ile bir görüşme yaparak, Ankara Hükümeti'ne karşı yapılacak savaş için maddi destek istemiştir. Kalogeropulos'un bu isteği L. George tarafından kabul edilmiştir. Öte yandan L. George, Türklere karşı yapılacak olası savaşta Kalogeropulos'u "*Hiç bir şeyi şansa bırakmayın, başarısızlığınız Türkleri ele avuca sığmaz duruma getirir*" diyerek uyarmıştır.⁴⁹ Kalogeropulos, İngiltere'den hem maddi hem de siyasi destek aldıktan sonra durumu Atina'ya bildirmiştir. Bu durum Atina'da sevinçle karşılanmış ve Kral Konstantin "*Hıristiyan halkın vahşi çetelerin zulmünden korunması için Yunan halkını orduya katılmaya çağırıp, Papulas'a saldırı hazırlıklarının hızlandırılması*" emrini vermiştir. Kral'ın bu emri üzerine

---

⁴⁶ Saruhan, A.g.e., III., s.431.

⁴⁷ Şimşir, A.g.e., III., s.213.

⁴⁸ Saruhan, A.g.e., III., s.442

⁴⁹ Şimşir, A.g.e., III., s.251.

Papulas, 23 Mart günü taarruza geçeceklerini belirterek Atina ve İstanbul üzerinden takviye birlikler istemiştir. Hazırlıklar tamamlandıktan sonra 23 Mart günü Küçük Asya Orduları Kumandanı Papulas askerlerine “*Asker! Taarruz edeceğiz. Düşman, Yunan İyonyası’na ayak bastığınız günden beri yenip kovaladığımız düşmandır. Hızınız karşısında kaçıyor. Bu barbar zulmün son kalıntılarını yok edip Yunan medeniyetinin kurucuları olunuz. Asker! Böyle insanların kumandanı olduğum için iftihar ediyorum. Sizi yeni bir zafere çağırıyorum*” şeklinde bir konuşma yaparak taarruz emri vermiştir.⁵⁰

Yunan Ordusu’nun 23 Mart günü Bursa ve Uşak yönünden taarruza geçmesi ile başlayıp 5 gün süren İkinci İnönü Muharebesi’nde iki ordu bütün cepheelerde şiddetli bir şekilde çarpışmışlardır.⁵¹ 5 günün sonunda Yunan taarruzları Türk Ordusu tarafından geri püskürtülmüş ve Yunan Ordusu bozguna uğratılmıştır. Bu bozgun sonunda Yunan Ordusu büyük kayıplar vererek geri çekilmiştir.⁵² İkinci İnönü Savaşı’nda Yunan Ordusu’nun yenilgisinden sonra “*İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold, Lord Curzon’a*” durumu izah eden bir rapor göndermiştir. Raporda Rumbold, “*Yunan Yüksek Komiseri, 5 bin zayıat vererek çekildiklerini kabul ediyor. Yunanistan, İtalya ve Fransa’yı Ankara Hükümeti’ne yardım etmekle suçluyor. Yunan yenilgisinin nedenleri olarak Türklerin kullandığı 6 inçlik Hovitzers toplarını ve Yunan subaylarının beceriksizliğini gösteriyor.*”⁵³ Öte yandan İsmet Paşa 1 Nisan 1921 tarihinde İkinci İnönü Zaferi’ni telgraf ile Mustafa Kemal’e bildirmiştir. İsmet Paşa “*Düşman, binlerce ölüsüyle doldurduğu savaş meydanını silahlarımıza bırakmıştır*” şeklindeki telgrafına Mustafa Kemal “*Siz orada yalnız düşmanı değil milletin makûs talihini de yendiniz. İstila altındaki topraklarımızla beraber bütün vatan, bugün en ücra köşelerine kadar zaferinizi kuthuyor*” şeklinde cevap vermiştir.⁵⁴ Türk Ordusu’nun İnönü’deki zaferi sonrasında bütün camilerde salalar okunup, camiler ışıklandırılmıştır. Muharebede hayatını kaybeden askerler için ise mevlitler okutulmuştur.⁵⁵

---

⁵⁰ Saruhan, **A.g.e., III.**, s.455-460

⁵¹ İbrahim Tavukçu, **Millî Mücadele’de İnönü Muharebeleri**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2019, s.199.

⁵² Mehmet Çanlı, **Millî Mücadele’de Uygulanan Askerî Strateji**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2019, s.274.

⁵³ Şimşir, **A.g.e., III.**, s.274.

⁵⁴ Gazi Mustafa Kemal, **A.g.e.**, s.435.

⁵⁵ **Vakit**, 19 Nisan 1921, s.3.

5. Aslıhanlar Taarruz Harekâtı'nda Ankara-Atina Hattındaki Askeri Temaslar

İkinci İnönü Muharebesi'nde bozguna uğrayın Yunan Kuvvetleri, Bursa ve Afyon istikametine çekilmiştir. Afyon'a çekilen Yunan Kuvvetleri'ni imha etmek ve yerinden sökmek amacı ile 1 Nisan 1921 tarihinde Batı Cephesi'nin Güney Komutanı Refet Paşa tarafından bir taarruz düzenlenmiştir. 7 Nisan'da Afyon'un Aslıhanlar Köyü yakınında karşılaşılan iki ordu arasında şiddetli çatışmalar yaşanmıştır. Yaşanan bu çatışmalar üç gün sürmüş ve Yunan Kuvvetleri'nin geri çekilmesi ile sonuçlanmıştır.⁵⁶ Yunan Kuvvetleri bölgeden çekilmiş ancak Türk Ordusu istediği imha taarruzunu gerçekleştirememiştir. İkinci İnönü Savaşı'ndan sonra taktiksel üstünlüğü eline geçiren Türk Ordusu, Aslıhanlar Savaşı'ndan sonra bu üstünlüğü tekrar Yunanlılara kaptırmıştır.⁵⁷ Türk Ordusu'nun taarruz gücüne kavuşmadan böyle bir taarruz hareketi yapan Refet Paşa, Ankara'yı kızdırmıştır. Refet Paşa'nın bu hareketine kızan Ankara, Refet Paşa'yı Batı Cephesi Güney Komutanlığı görevinden almış ve 9 Ekim 1920 tarihinde Batı ve Güney Komutanlığı şeklinde ikiye bölünen Batı Cephesi'ni 3 Mayıs 1921 tarihinde tekrar birleştirerek İsmet Paşa'nın komutasına vermiştir.⁵⁸

6. Kütahya-Eskişehir Muharebelerinde Ankara-Atina Hattındaki Askeri Temaslar

23 Mart 1921 tarihinde başlayıp 1 Nisan 1921 tarihinde Türk Ordusu'nun zaferi ile neticelenen İkinci İnönü Muharebesi'nde Yunan Ordusu'nun verdiği kayıplar ve aldığı yenilgi Atina'da büyük yankı bulmuştur. Bu yenilgi sonrası Başbakan Kalogeropoulos 6 Nisan,⁵⁹ Genelkurmay Başkanı Tümgeneral Guvelis ise 15 Nisan'da istifa etmiştir.⁶⁰ Başbakan Kalogeropoulos istifa etmesinden sonra 8 Nisan'da Dimitrios Gunaris hükümet kurarak başbakan olmuştur. Başbakan olan Gunaris, "*Dışişleri Bakanlığı'na Georgios Baltacis'i, Savaş Bakanlığı'na ise İoannis Teotokis'i*" getirmiştir.⁶¹ Gunaris liderliğindeki yeni hükümet ilk iş olarak dış politika ile ilgili konuşmaya sansür getirip sıkıyönetim ilan etmiştir. Gunaris Hükümeti ayrıca Lord Curzon ile görüşerek İtilaf Devletleri'nin

---

⁵⁶ T.İ.H. II/3 A.g.e, s.534.

⁵⁷ Saruhan, A.g.e., III., s.495.

⁵⁸ A.g.e., s.518.

⁵⁹ T.İ.H. II/3 A.g.e, s.538.

⁶⁰ Saruhan, A.g.e., III., s.497.

⁶¹ İkdâm, 10 Nisan 1921, s.5.

Ankara Hükümeti'ne silah satışını yasaklamasını istemiştir. Gunaris Hükümeti'nin İngiltere'den bunu istemesinin sebebi ise bazı İtalyan silah şirketlerinin Ankara Hükümeti'ne silah satışında bulunmasından dolayı olmuştur. Yeni Hükümet, Ankara'ya karşı kaybedilen İkinci İnönü Muharebesi'ni telafi etmek ve Türk Ordusu'nu yok etmek için yeni bir taarruz hazırlığı içerisine girmiştir. Bu nedenle Küçük Asya Ordusu'na güç takviyesi yapılmış ve hazırlıklar sürdürülmüştür.⁶² Böylece Gunaris Hükümeti, cephelerdeki hazırlıkları incelemek üzere Genelkurmay İkinci Başkanı Ksenefon Stratigos'u görevlendirmiştir. Stratigos incelemelerde bulduktan sonra 21 Nisan 1921 tarihinde Atina'ya bir rapor göndermiştir. Stratigos, raporda *"Ciddi bir savaş ile karşı karşıyayım. Korkunç Küçük Asya derinliklerinde Yunan Silahlı Kuvvetleri'ni şerefliendirecek bir zaferi fark edebiliyorum"* diyerek Yunan Ordusu'nun bir zafer kazanacağını belirtmiştir.⁶³ Stratigos'un raporundan sonra 28 Nisan 1921 tarihinde *"Başbakanı Gunaris, Savaş Bakanı Theodokis, Genelkurmay Başkanı Dusmanis'ten"* oluşan ekip Atina'dan İzmir'e gelerek buralarda incelemelerde bulunmuşlardır. Buradaki incelemelerini tamamlayan Atina ekibi 5 Mayıs'ta Atina'ya geri dönmüştür.⁶⁴

İki taraf da hazırlıklarını sürdürürken Kral I. Konstantin, Başbakanı Gunaris ve beraberinde büyük bir heyet ile Atina'dan İzmir'e yola çıkmışlardır. Kral I. Konstantin yola çıktıktan sonra *"Asırlardır Yunanlıların mücadele ettiği o yerlerdeki ordunun başına geçmek üzere yola çıkıyorum. Orada galebe çalmamız, yüksek ideolojilerin gerçekleşmesini sağlayacaktır. Hürriyeti, müsavati, adaleti sağlayacaktır. Tam anlamıyla kudretli olduğumuzu öğünerek ilan edebiliriz"* şeklinde bir bildiri yayımlamıştır. Kral ve ekibi, 12 Haziran 1921 tarihinde İzmir'e gelmişlerdir.⁶⁵ Ankara-Atina hattında askeri ilişkiler bu durumdayken İngiltere, Fransa ve İtalya'dan oluşan üçlü zirve Paris'te toplanmıştır.⁶⁶ 19 Haziran 1921 tarihinde sona eren bu zirvede İngiltere'nin önerisi ile Atina-Ankara arasında arabuluculuk yapıp bir barış görüşmesi sağlanması kararlaştırılmıştır. Alınan bu karar sonucunda Atina'ya arabuluculuk teklifinde bulunulmuş ancak Atina, Ankara ile barış görüşmesini reddetmiştir. Atina'nın bu teklifi reddetmesi üzerine bu üç ülke aynı teklifi Ankara Hükümeti'ne yapmamıştır. Kendisinden emin olan Atina,

---

⁶² Şimşir, **A.g.e., III.**, s.290.

⁶³ Saruhan, **A.g.e., III.**, s.504.

⁶⁴ **Hâkimiyet-i Milliye**, 6 Mayıs 1921, s.7.

⁶⁵ **Türk İstiklal Harbi II. Cilt Batı Cephesi 4. Kısım**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1974, s.34.

⁶⁶ **Vakit**, 25 Haziran 1921, s.9.

İngiltere'nin de maddi desteğini alarak Türk Ordusu'nu yok edebileceğini düşünmüştür.⁶⁷ Bu düşünce üzerinde hareket eden Atina, 10 Temmuz 1921 tarihinde Türk Ordusu'na karşı taarruz harekâtına başlamıştır.⁶⁸ 10 Temmuz'da Yunan taarruzu ile başlayıp 24 Temmuz'da sona eren Kütahya-Eskişehir Muharebeleri sonunda Türk Ordusu büyük zayıatlar vermiştir. Durumun kötüye gittiğini ve Türk Ordusu'nun yok olmak ile karşı karşıya olduğu bilgisini alan Mustafa Kemal, İsmet Paşa'ya haber göndererek orduyu Sakarya Nehri'nin doğusuna çekmesini emretmiştir. Mustafa Kemal'in bu emri üzerine İsmet Paşa, Türk Ordusu'nu Sakarya Nehri'nin doğusuna çekerek ordunun yok olmasını engellemiştir. Bu muharebe sonunda Eskişehir, Kütahya ve Afyon gibi yerler Yunan Ordusu'nun eline geçmiştir.⁶⁹ Savaş sonunda Yunan uçakları Türklerin yaşadıkları yerleşim yerlerine “*Amacımız, Türk askerini yok etmek değil, Türk halkını Mustafa Kemal'in işkencesinden kurtarıp Anadolu'da güvenlik ve huzuru sağlamaktadır. Köylerinize gidip serbestçe işlerinizle uğraşmalısınız. Bize katılanlar Tekâlîf-i Harbiye'den de muaf olacaktır*” şeklinde bildiriler atarak Ankara Hükümeti'nin artık yok olduğunu ve bölgeyi eline geçiren Yunan Ordusu'nun bölgeye huzur getirdiğini iddia etmişlerdir.⁷⁰

7. Sakarya Meydan Muharebesi'nde Ankara-Atina Hattındaki Askeri Temaslar

24 Temmuz'da sona eren Kütahya-Eskişehir Muharebeleri sonunda Türk Ordusu büyük kayıplar vererek Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilmiştir. Türk Ordusu'nun bu denli büyük kayıplar verip geri çekilmesi Atina'da büyük bir sevince neden olmuştur. Yunan Ordusu'nun bu başarısı sonrası Kral I. Konstantin mahiyetindeki heyetle 30 Temmuz 1921 tarihinde Kütahya'dan Eskişehir'e gelerek buradaki askere moral vermeye çalışmış. Kral I. Konstantin ayrıca ordunun başına geçip Yunan Ordusu'na Ankara'yı almasını emretmiştir. Kral I. Konstantin'in bu emri üzerine Yunan Ordusu yeni bir taarruz için hazırlıklara başlamıştır. Yunan Ordusu, Kütahya-Eskişehir Muharebelerinde büyük zayıatlar verdiği Türk Ordusu'na takviye kuvvetler intikal etmeden yok etmek ve Ankara'yı alarak Sevr'in

---

⁶⁷ Şimşir, **A.g.e., III.**, s.409.

⁶⁸ Cevdet Kerim İncedayı, **İstiklal Harbi (Garp Cephesi)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007, 137.

⁶⁹ Hüsnü Özlü, “İstiklal Savaşı'nda, Sakarya Meydan Muharebesi'nde Mürettep Kolordunun Askerî Harekâtı”, **Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi**, S.32, 2020, s.74-75.

⁷⁰ Saruhan, **A.g.e., III.**, s.626.

uygulanması adına olan engelleri ortadan kaldırmak için hazırlıklara başlamıştır. Yunan Ordusu hazırlıklarını sürdürürken Küçük Asya Ordusu Kurmay Başkanı Albay Pallis, Kütahya-Eskişehir Muharebelerinden sonra Atina'daki İngiliz Büyükelçisi'ne verdiği bir demeçte: “*Artık Yunanistan bütün ülkeye (Türkiye'ye) yerleşme ve Boğazların bekçisi olma hakkını kazanmıştır. Yunan ordusu bu hak üzerinde ısrar etmeye kararlıdır ve hakkını kabul ettirebilecek güçtedir*” diyerek Ankara Hükümeti'nin ortadan kaldırılmasının an meselesi olduğunu ve Yunanistan'ın sadece İzmir ve çevresi ile yetinemeyeceğini ifade etmiştir.⁷¹

Yunan Ordusu, Türk Ordusu'nu yok etmek için yeni bir taarruz harekâtı için hazırlıklar yaparken Ankara Hükümeti ise içinde bulunduğu zor durumda kurtulmaya ve İngiltere tarafından maddi ve askeri olarak desteklenen Yunan Ordusu'nun yeni taarruzuna karşı Sovyetler Birliği'ne bir muhtıra vererek yardımlarını devam ettirmesini talep etmiştir. Ankara Hükümeti ayrıca Sovyetler Birliği'ne, emperyalizme karşı bir cephe kurulmasını da önermiştir. Ankara Hükümeti'nin yardım ve işbirliği önerileri Sovyetler Birliği tarafından memnuniyet ile karşılanmıştır.⁷² Ankara'nın Sovyetler Birliği'ne yaklaşması üzerine İngiltere Genelkurmay Başkanı, Ankara-Atina savaşları ile ilgili hazırlamış olduğu bir raporu yayımlamıştır. Yayımlanan bu raporda Türk Ordusu'nun dağılarak gerilla savaşıma yönelebileceği ve bunu yaparken Sovyetler Birliği'nden destek alabileceğini söylemiş ve olası bir Yunan taarruzunda Yunan Ordusu'nun desteklenerek Türk Ordusu'nun imha edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Öte yandan Yunan Ordusu'nun Ankara'ya dayanması nedeni ile Ankara'da meclisin Kayseri'ye taşınması gündeme gelmiştir. Bunun haricinde bazı milletvekilleri Enver Paşa'nın Bolşevik Kuvvetleri ile Ankara'ya gelmesini istemişlerdir.⁷³

Ankara'da bu konular tartışırken Mustafa Kemal bu konuşulanlara karşı çıkmıştır. Böylece Yunan Ordusu'nun hazırlıklarını tamamlayıp Türk Ordusu'nu yok etme taarruzu öncesi Büyük Millet Meclisi yurdun içerisinde bulunduğu olağanüstü durum nedeni ile gizli bir birleşim yapmıştır. Bu birleşimde bazı konular uzunca süre tartışılmış ve bu tartışmalar sonunda meclis yetkilerini de elinde bulundurmak kaydıyla 5 Ağustos 1921 tarihinde Mustafa Kemal'e 3 ay süre ile başkomutanlık yetkisini veren bir kanun

---

⁷¹ Saruhan, **A.g.e., III.**, s.631-632.

⁷² Ali Fuat Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, Vatan Gazetecilik ve Matbaa, İstanbul, 1955, s.246.

⁷³ Şimşir, **A.g.e., III.**, s.578.

hazırlanmıştır.⁷⁴ Böylece meclis tarafından başkomutan olan Mustafa Kemal 7 Ağustos 1921 tarihinde Türk Ordusu'nun ihtiyacını karşılamak maksadı ile “*Tekâlif-i Milliye*” emirlerini yayımlamıştır. Tekâlif-i Milliye emirlerinin yayımlanmasından sonra Türk Ordusu hazırlıklarını süratle tamamlamaya çalışmıştır.⁷⁵ Öte yandan hazırlıklarını tamamlayan Yunan Ordusu, 21 Ağustos 1921 tarihinde Sakarya Nehri'nin doğusuna geçmiştir. Küçük Asya Ordusu Komutanı Papulas, askerlerine dinlenmeyi ve yapılacak muharebede cephanelerini tedarikli kullanmayı emretmiştir. 23 Ağustos 1921 tarihinde Papulas komutasındaki Yunan Ordusu, Sakarya Nehri'nin doğusunda bulunan Türk mevzilerine saldırması ile savaş başlamıştır.⁷⁶ Mustafa Kemal, Sakarya Nehri'nin doğusunda hat kuran Türk Ordusu'na emir niteliğinde “*Hatt-ı müdafaa yoktur, sath-ı müdafaa vardır. Bu sath bütün vatanıdır. Vatanın her karış toprağı vatandaş kanıyla sulanmadıkça vatan terk olunamaz*” sözlerini söyleyerek savunma hattının sadece Sakarya Nehri'nin doğusu ile sınırlı olmayacağını, bu savunma hattının bütün vatan toprağı için geçireli olduğunu ilan etmiştir.⁷⁷ 22 gün 22 gece süren ve tarihin en kanlı meydan muharebelerinden birisi olan Sakarya Meydan Muharebesi sonunda iki orduda büyük kayıplar vermiştir. 13 Eylül 1921 tarihinde Yunan Ordusu'nun taarruzları püskürtülmüş ve Sakarya Nehri'nin batısına atılmıştır. Yunan Ordusu'nun Sakarya Nehri'nin batısına atılması ile Türk Ordusu büyük bir zafer kazanmıştır. Kazanılan bu zafer Türk halkı arasında büyük bir sevice neden olurken Yunanistan'da büyük bir hayal kırıklıkları oluşturmuştur.⁷⁸

B. SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ SONRASI ANKARA-ATINA İLİŞKİLERİNDE YAŞANAN DEĞİŞİMLER

Sakarya Meydan Muharebesi'nde Türk Ordusu'nun zafer kazanması Atina-Ankara arasındaki ilişkileri büyük oranda değiştirmiştir. Sakarya Muharebesi öncesinde askeri ve diplomatik üstünlüğü elinde bulunduran Atina, bu muharebeden yenilgi ile çıktıktan sonra bu üstünlüğü kaybetmiştir. Ankara Hükümeti ise bu zafer ile birlikte hem askeri hem de diplomatik gücü eline

---

⁷⁴ Saruhan, **A.g.e., III.**, s.639.

⁷⁵ Necdet Hayta ve Tuğba Belenli, “Milli Mücadele Dönemi'nde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Tarafından Uygulanan Sosyal Politikalar”, **Belleten**, C.LXXX, S.287, Ankara, 2016, s.283-284.

⁷⁶ Zeki Saruhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV: Sakarya Savaşı'ndan Lozan'ın Açılmasına (23 Ağustos 1921–20 Kasım 1922)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1996, s.1.

⁷⁷ Gazi Mustafa Kemal, **A.g.e.,** s.463.

⁷⁸ Saruhan, **A.g.e., IV.**, s.1.

almaya başlamıştır. Sakarya Muharebesi'nden sonra başlayan süreç ile Ankara Hükümeti bağımsız Türkiye yolunda önemli adımlar atmıştır. Ankara bu adımları atarken Atina ile hem askeri hem de diplomatik temaslar kurmuştur. Böylece Başkomutanlık Meydan Muharebesi ile başlayıp 1931 yılında Yunanistan Başbakanı Venizelos'un Türkiye ziyaretine kadar olan süreçteki Ankara-Atina hattında yaşanan askeri ve diplomatik temaslar şu şekilde olmuştur;

1. Büyük Taarruza Giden Süreçte Ankara-Atina İlişkileri ve Yaşanan Değişimler

Ankara ve Atina'nın da büyük kayıplar vererek 22 gün 22 gece muharebe ettiği Sakarya Meydan Muharebesi sonunda Türk Ordusu, Yunan Ordusu'nu Sakarya Nehri'nin batısına atarak büyük bir zafer kazanmıştır. Savaş sonunda Yunan General Coutsis, Müttefik Orduları Başkumandanı Harington'a, *"Bu kadar şiddetli bir direnişle karşılaşacağımızı, bu kadar kayıp vereceğimizi hiç beklemiyorduk"* diyerek Sakarya Meydan Muharebesi'nde Türk Ordusu'nun göstermiş olduğu direnişi şaşkınlıkla dile getirmiştir.⁷⁹ İki ordu arasında savaş sonrasında da ara ara çatışmalar yaşanmış ve Türk Ordusu Sakarya Nehri'nin batısına geçmeye çalışmıştır. Türk Ordusu'nun bu teşebbüsleri Yunan Ordusu tarafından engellenmiş ve Yunan Ordusu Sakarya Nehri'nin batısında bulunan geçici mevzilerini Eskişehir yönüne çekmek zorunda kalmışlardır.⁸⁰ Savaş sonunda moral bozukluğuna uğrayan Yunan Ordusu'nu morallendirmek adına Kral I. Konstantin 19 Eylül 1921 tarihinde *"Sakarya'da büyük bir zafer kazandınız. Düşmanı tam can evinden vurdunuz. 'Ankara'ya!' diye haykırdığınızı işittim, fakat sizi bırakmadım. Kazandıklarımız, amacımız için yeterlidir"* şeklinde bir bildiri yayımlamıştır.⁸¹ Bu bildiriden 5 gün sonra Kral I. Konstantin, Bursa'da Yunan Ordusu için *"Türkleri kalbinden vurduk. Şimdiye kadar yapılanlar, amaç için yeterlidir. Perişan olan Türk ordusu, ellerindeki geri almak için, Yunanlıların yorulacağını ümit edip bekliyor. Süngünüz ilerde ona bağırın: Gel de al!"* şeklinde yeni bir bildiri daha yayımlamıştır.⁸² Kral bu bildirileri yayımlarken, Papulas ise Atina'ya *"Türklerin gitgide*

⁷⁹ Şimşir, **A.g.e., III.**, s.654.

⁸⁰ Baki Vandemir, **Türk İstiklal Savaşı'nda Sakarya'dan Mudanya'ya**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006, s.145.

⁸¹ **Türk İstiklal Harbi 2. Cilt Batı Cephesi 5. Kısım 2. Kitap**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1973, s.326.

⁸² Saruhan, **A.g.e., IV.**, s.72.

kuvvetlendiğini, eldeki araziyi tutmanın zorlaştığını, Yunan Ordusu mevcudunun ancak üçte birinin savaşçı olduğunu” şeklinde bir rapor bildirerek, ordu için takviye kuvvet istemiştir.⁸³

Yunanistan’da Kral ve ordunun birbirleri ile çelişen konuşma ve raporları böyle iken Yunanistan’ın eski Başbakanı Venizelos ise İngiltere Dışişleri Başkan Yardımcısı Crowe ile görüşerek Sakarya Muharebesi’nde Yunan Ordusu’nun aldığı yenilgiden Kral I. Konstantin’i suçlamıştır. Venizelos ayrıca Kral I. Konstantin’in tahttan çekilmesi halinde Yunanistan’ın müttefiklerin desteğini alarak Türkleri barışa zorlayabileceklerini iddia etmiştir.⁸⁴ Öte yandan Yunanistan Başbakanı Gunaris ve Dışişleri Bakanı Baltacis, Yunan Ordusu’nun Sakarya Meydan Muharebesi’nde büyük kayıplar vererek geri çekilmesinden dolayı acil olarak Paris’e gitmişlerdir. Burada çeşitli temaslarda bulunan Yunan Heyeti, Yunan Ordusu’nun Anadolu’da tutunmasının zor olduğunu ve bu yüzden müttefiklerin Türkleri zorlayarak erken bir barış yapmaları gerektiğini bildirmiştir.⁸⁵ Gunaris başkanlığındaki Yunan Heyeti Paris’ten sonra Londra’ya da gitmişlerdir. Londra’da Lord Curzon ile görüşen Yunan Heyeti, Yunan Ordusu’nun Anadolu’da zor durumda olduğunu ve maddi olarak zorluklar çektiklerini dile getirmiştir. Yunan Heyeti’ni dinleyen Lord Curzon, heyete “*Kendinizi müttefiklerin ellerine bırakın. İzmir konusunda yeni şartları kabul edin. Sevr Anlaşması temelleri üzerinde yeni bir anlaşmaya ihtiyaç var*” demiştir. Yunanistan’ın askeri ve mali destek taleplerine olumlu karşılık vermeyen Lord Curzon, Yunan Heyetine ancak Türkler ile bir barış görüşmesi için elinden geleni yapacağını söylemiştir.⁸⁶ Paris, Londra ve Roma’dan maddi destek alamayan Yunan Heyeti, Ankara Hükümeti’nin Moskova’dan 1 milyon Ruble borç aldığını ve Ankara’nın bu parayı askeri harcamalar için harcayacağını belirterek Londra Borsa’sından borç talep etmiştir. Yunan Heyeti’nin bu talebi Londra Borsası tarafından da olumlu karşılanmamış ve borç verilmemiştir. Gunaris ise Lord Curzon’a bir çağrıda bulunarak eğer kendilerine yardım etmezler ise şartların uygun hale geldiği gibi Anadolu’yu boşaltacaklarını bildirmiştir. Bu durum üzerine İngiltere, Yunanistan’a 15 milyon Sterlin borç vermiştir.⁸⁷

---

⁸³ T.İ.H. II/5-2 A.g.e., s.411.

⁸⁴ Bilal Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk IV.**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1984, s.23.

⁸⁵ Saruhan, **A.g.e., IV.**, s.103-104.

⁸⁶ **A.g.e.**, s.120.

⁸⁷ Şimşir, **A.g.e., IV.**, s.69.

Sakarya sonrası Atina tarafından durum böyle iken Ankara tarafında ise Batı Cephesi'nde yeni cephe komutanlığı kurmuştur. Kurulan bu cephe "*Afyonkarahisar Cephesi Birinci Ordu Komutanlığı*" olmuş ve bu cephe komutanlığına ise Ali İhsan Paşa atanmıştır.⁸⁸ Batı Cephesi'nde bu yeni cephe komutanlığı kurulduktan sonra Yunan Ordusu'nu çevirip başarılı sonuç alacak bir saldırı planı üzerinde çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Yapılan bu çalışmalar sonunda Yunan Ordusu'nun toparlanmasına fırsat verilmemesi için Genelkurmay Başkanlığı tarafından "*Sad Taarruz Planı*" planlanmıştır.⁸⁹ Sonbaharda yapılması planlanan bu taarruz planı Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'ya gönderilmiş ve plan hakkında fikri sorulmuştur. İsmet Paşa ise taarruz planının cephe ve asker eksliğinden dolayı bahara ertelenmesi gerektiğini belirtmiştir. İsmet Paşa'nın fikir beyanından sonra sonbaharda yapılması planlanan taarruz planı bahara ertelenmiştir.⁹⁰ Ankara-Atina hattında durum böyle iken İngiltere, Fransa ve İtalya 22 Mart 1922 tarihinde Paris'te toplanmışlardır. Yunan Ordusu'nun zor durumda olması nedeniyle İngiltere'nin de baskısı ile Ankara-Atina arasında 22 Mart'ta üç aylık bir ateşkes yapılması önerilmiştir. Yapılan bu ateşkes önerisinde "*Türk ve Yunan kuvvetlerinin buldukları yerde kalmasını, ancak iki ordu arasında 10 km'lik bir boşluk bırakılmasını, tarafların ordularını takviye edemeyeceklerini, Müttefiklerin ateşkes şartlarını denetlemek üzere komisyonlar kurmasını, üç ay süreli ateşkesin uzatılabileceğini, uzatmak istemeyen tarafın 15 gün önceden haber vermesini*" gibi maddeler öngörülmüştür.⁹¹ İtilaf Devletleri bu ateşkes önerisini Ankara, Atina ve İstanbul'a iletmiştir. İstanbul ve Atina ateşkes önerisini kabul etmiş ancak Ankara, Batı Anadolu'nun boşaltılmaması nedeni ile ateşkes önerisi kabul etmemiştir. İtilaf Devletleri ateşkes önerisinden sonra 26 Mart'ta barış önerisinde bulunmuştur. Bu öneri de Atina tarafından kabul edilmiştir. Ankara ise olası bir barış görüşmesi için Yunan Ordusu'nun 4 ay içerisinde bütün Anadolu'yu terk etmesi gerektiği ve ancak bu şartlar gerçekleşirse barış görüşmelerinde bulunabileceğini iletmiştir.⁹²

---

⁸⁸ **Türk İstiklal Harbi II. Cilt Batı Cephesi 6. Kısım 1. Kitap**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1994, s.48.

⁸⁹ Saruhan, **A.g.e., IV.**, s.104.

⁹⁰ **T.İ.H. II/6-1 A.g.e.**, s.52.

⁹¹ Saruhan, **A.g.e., IV.**, s.334.

⁹² **Türk İstiklal Harbi II. Cilt Batı Cephesi 6. Kısım 4. Kitap**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1969, s.37.

Ankara'nın ateşkes ve barış önerilerini reddetmesi ve Yunan Ordusu'nun içinde bulunduğu maddi ve manevi zorluklar nedeni ile Atina'da Gunaris Hükümeti istifa etmek zorunda kalmıştır. Gunaris'un istifasından sonra Nikolaos Stratos hükümet kurmaya çalışmış ancak meclisten güvenoyu alamadığı için Petros Protopapadakis, hükümeti kurmak için görevlendirilmiştir.⁹³ Yunanistan'da bu siyasi bunalımlar yaşanırken Küçük Asya Ordusu Komutanı Pappas da istifa ederek İzmir'den Atina'ya gitmiştir. Pappas'ın istifasından sonra yerine Yeoryos Hacıanestis atanmıştır. ⁹⁴ Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra bir türlü toparlanamayan Yunanistan, İzmir'i işgal ettiğinden bu yana Ankara Hükümeti ile diplomatik ilişkilerini İtilaf Devletleri üzerinde yürütmüştür. Sakarya'ya kadar Ankara'yı pek ciddiye almayan Atina, Sakarya'dan sonra düştüğü zor durum nedeni ile İtilaf Devletleri'ne ateşkes ve barış görüşmeleri için Ankara'ya baskı yapmaları için taleplerde bulunmuştur. Bu talepler Ankara tarafından kabul edilmeyince Ekim 1922 tarihinde Ankara ile doğrudan görüşme girişimlerinde bulunmuştur. Protopapadakis Hükümeti'nin Ankara ile doğrudan görüşme girişimlerinde bulunma teşebbüsleri ülkede büyük bir tepkiye neden olmuş ve bu yüzden Protopapadakis Hükümeti, Ankara ile doğrudan görüşme girişimlerinde bulunmadığını belirterek bu olayı yalanlamıştır.⁹⁵ Bu olaydan sonra Ankara-Atina arasında esir değişimi yapılmış ve bu değişimde 15 esir Türk askeri İstanbul üzerinden Ankara'ya teslim edilmiştir.⁹⁶

Yaşanan doğrudan ve dolaylı diplomatik temaslardan bir netice alınamayınca Ankara Hükümeti, Yunan Ordusu'na karşı 16 Haziran'da genel bir taarruz hazırlığı için karar almıştır. Ankara bir yandan taarruz hazırlığı yaparken diğer yandan da Yunan mezalimini dünya kamuoyuna duyurmak için çeşitli çalışmalar yapmıştır.⁹⁷ Öte yandan Ankara'nın taarruz harekâtına karşı İtilaf Devletleri'nden beklediği yardımı alamayan Yunanistan buna tepki olarak İstanbul'u işgal etmek için girişimde bulunmuştur.⁹⁸ İşgal için hazırlık yapan Yunan Ordusu'na İtilaf Devletleri tarafından nota verilmiş ve olası bir işgal girişimine karşı İtilaf Devletleri askerlerinin Yunan Ordusu ile çatışacağı bildirilmiştir. İtilaf Devletleri'nin bu notası üzerine Yunanistan, İstanbul'u işgal etme girişiminden

---

⁹³ Saruhan, **A.g.e.**, **IV.**, s.439.

⁹⁴ **Aksam**, 2 Haziran 1922, s.8.

⁹⁵ **Hâkimiyet-i Milliye**, 8 Haziran 1922, s.7.

⁹⁶ **Vakit**, 20 Haziran 1922, s.10.

⁹⁷ **Hâkimiyet-i Milliye**, 23 Haziran 1922, s.9.

⁹⁸ Saruhan, **A.g.e.**, **IV.**, s.542.

vazgeçmiştir.⁹⁹ Yunanistan'ın yardım almak için giriştiği bu girişimler pek fayda vermemiş ve İtilaf Devletleri, Yunanistan'a istediği desteklerde bulunmamışlardır. Batı Anadolu'da Yunan Ordusu'nun moralsiz ve zor durumda iken Türk Ordusu ise gerekli hazırlıklarını yaptıktan sonra Başkomutan Mustafa Kemal komutasında 26 Ağustos 1922 tarihinde sabah 05:00 sularında genel bir taarruz başlatmıştır. Ankara'nın başlattığı "*Büyük Taarruzu*" ile Sakarya Nehri'nin batısında bulunan Yunan Ordusu, mevzilerinden sökülüp atılmış ve ordunun yarısı imha ve esir edilmiştir.¹⁰⁰ Ankara'nın bu taarruzu sürerken, ordusunun büyük kayıplar vermesi nedeni ile Hacıanestis görevden alınmış ve yerine Nikolaos Trikopis atanmıştır.¹⁰¹

Küçük Asya Ordusu Komutanı olan Trikopis, Türk Ordusu'nun taarruzu karşısında direnemeyeceğini anlayınca Yunan Ordusu'nu İzmir'e doğru çekmiştir. Yunan Ordusu'nun İzmir istikametine çekildiğini gören Mustafa Kemal, İsmet Paşa ve diğer komutanlar ile yaptığı istişare sonunda Yunan Ordusu'nun takip edilip imha edilmesi için askerlere "*Ordular, ilk hedefiniz Akdeniz'dir. İleri!*" emrini vermiştir.¹⁰² Mustafa Kemal'in bu emri üzerine İzmir üzerine yürüyen Türk Ordusu'nun kararlılığı karşısında Yunan Ordusu İzmir'i boşaltmak için yoğun bir şekilde çabalamıştır. Öte yandan İzmir'i korumak için Trakya'dan getirilen Yunan Birlikleri İzmir'deki durumu anlayınca gemilerden inmeyi reddetmişlerdir. Türk Ordusu'nun geldiğini duyan Yunan işgali altındaki bölgelerde yaşayan Rumlar, Yunan Ordusu ile birlikte köyleri boşaltıp kıyılara doğru kaçmışlardır.¹⁰³ Türk Ordusu'nun takibi sonucu Trikopis ve mahiyetinde bulunan 6.000 asker Uşak'ta esir edilmiştir.¹⁰⁴ Trikopis'in esir edilmesi ve Anadolu'da Yunan Ordusu'nun geri çekilmesi nedeni ile Protopapadakis istifa etmiş ve yerine Nikolaos Triantafillakos başbakan olmuştur. Öte yandan Türk Ordusu 9 Eylül 1922 tarihinde İzmir'e girerek şehri Yunan Ordusu'ndan temizlemiştir.¹⁰⁵ ancak Yunan Ordusu, İzmir'den çekilirken İzmir'i yakmışlardır. 26 Ağustos 1922 tarihinde başlayan Büyük Taarruz 18 Eylül 1922 tarihinde Biga ve Erdek'ten son Yunan Birlikleri'nin çekilmesi ile sona ermiş ve böylece Batı Anadolu'da Yunan işgaline son verilmiştir.¹⁰⁶

---

⁹⁹ T.İ.H. II/6-4 A.g.e., s.202.

¹⁰⁰ Saruhan, A.g.e., IV., s.599.

¹⁰¹ **İkdam**, 6 Eylül 1922, s.12.

¹⁰² Gazi Mustafa Kemal, A.g.e., s.514.

¹⁰³ Saruhan, A.g.e., IV., s.632.

¹⁰⁴ **İkdam**, 6 Eylül 1922, s.12.

¹⁰⁵ **Türkiye Cumhuriyeti Başkanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030.10.54.354.37, s.1.

¹⁰⁶ Saruhan, A.g.e., IV., s. 647.

2. Mudanya Ateşkes Antlaşması'na Giden Süreçte Ankara-Atina İlişkileri ve Yaşanan Değişimler

Yunan Ordusu, Batı Anadolu'dan çıkarıldıktan Yunan Genelkurmayı, Trakya'nın Karadeniz kıyılarını işgal eden Yunan Kuvvetlerine emir vererek olası Türk taarruzuna karşı gerekli tedbirlerin alınmasını istemiştir. Genelkurmay ayrıca Türk Ordusu'nun Trakya'ya hareket etmesi halinde Yunan Kuvvetlerinin buralarda tutunamayacağını da söylemiştir.¹⁰⁷ Yunanistan'da yaşanan krizler ve askeri başarısızlıklar nedeni ile İtilaf Devletleri devreye girmiştir. İtilaf Devletleri, Türk Ordusu'nun "*Tarafsız Bölge*" olarak adlandırılan bölgeye girmesi üzerine 20 Eylül 1922 tarihinde Paris'te Dışişleri Bakanları düzeyinde bir toplantı düzenlemişlerdir.¹⁰⁸ Yapılan bu toplantı 23 Eylül'de sona ermiş ve toplantı sonunda Ankara Hükümeti'ne bir nota verilmiştir. İtilaf Devletleri'nin Ankara'ya verdiği notada "*Kesin barış anlaşması için Venedik'te veya başka bir yerde barış konferansı önerilmiş (sonra Lozan'a alınacak), Meriç ve Edirne'ye kadar Trakya, Türkiye'ye verilecek ve barış anlaşması imzalanır imzalanmaz İstanbul boşaltılacaktır. Yunan askerlerinin çekileceği çizginin saptanması için de generallerin Mudanya'da veya İzmit'te hemen toplanabilecekleri*" belirtilmiştir.¹⁰⁹ İtilaf Devletleri'nin bu notası Ankara Hükümeti tarafından 26 Eylül'de kabul edilmiş ve 3 Ekim'de Mudanya'da bir ateşkes görüşmesinin uygun olduğu bildirilmiştir.¹¹⁰ Ankara Hükümeti'nin 26 Eylül'de İtilaf Devletleri'nin nota ile sunduğu şartları kabul etmesi üzerine Atina'da İhtilalciler Kral I. Konstantin'e aynı gün olan 26 Eylül'de bir nota vererek tahttan çekilmesini istemişlerdir. Bu nota üzerine I. Konstantin 27 Eylül'de tahttan çekilerek yerini oğlu Georgios'a bırakmıştır. Georgios'un kral olmasından sonra Yunanistan'da Sotirios Krokidas liderliğinde bir ihtilal hükümeti kurulmuştur. Krokidas Hükümeti, Trakya'yı boşaltmayacağını bildirmiş ancak İtilaf Devletleri, Krokidas'u dinlememiş ve Yunan Donanması'nı da İstanbul'dan ayrılmaya zorlamışlardır.¹¹¹

3 Ekim 1922 tarihinde başlayan Mudanya Konferansı'na "*İngiltere adına General Harington, Fransa adına General Charpy, İtalya adına General Mombelli ve Ankara Hükümeti adına ise İsmet Paşa*" katılmıştır. Konferansa Yunanistan adına General Mazarakis ve Albay Sariyannis görevlendirilmiş

---

¹⁰⁷ A.g.e., IV., s.679.

¹⁰⁸ İkdam, 18 Eylül 1922, s.14.

¹⁰⁹ Şimşir, A.g.e., IV., s.517.

¹¹⁰ T.İ.H. II/6-4 A.g.e., s.39.

¹¹¹ Saruhan, A.g.e., IV., s.709.

ancak Ankara Hükümeti'nin Yunanistan ile görüşmek istememesi üzerine Mudanya açıklarında bir İngiliz gemisinde konferans boyunca beklemişlerdir.¹¹² Oldukça tartışmalı geçen görüşmeler 5 Ekim'de 24 saatlik bir kesintiye uğramış ve bu kesinti nedeni ile Ankara Hükümeti, Türk Ordusu'na yeniden hareket için hazır olma emrini vermiştir.¹¹³ Bu durum üzerine 6 Ekim'de İtilaf Devletleri'nin konferans için görevli olan generallerinin tekrar Mudanya'ya gelmeleri ile görüşmeler tekrar başlamıştır. 10 Ekim'e kadar süren konferans sonunda 11 Ekim 1922 tarihinde Mudanya Ateşkes Antlaşması imzalanmıştır. İmzalanan bu ateşkes antlaşmasında *“Yunanistan 15 gün içinde Doğu Trakya'yı boşaltacak, Ankara ile Atina arasında 1919'dan beri süren düşmanlık tatil edilecek, Trakya, Yunanistan'ın boşaltmasından başlayarak 30 gün içinde Müttefikler tarafından Türkiye'ye teslim edilecek. Türkiye, burada 8.000 jandarma bulunduracak.”*¹¹⁴ *Türkiye, barışın imzalanmasına kadar İstanbul ve Gelibolu Yarımadası ile Doğu Trakya'ya asker geçirmeyecek, buralarda ordu toplamayacak. Boğazların iki yanına da Türk birlikleri girmeyecek”* gibi maddeler bulunmuştur.¹¹⁵ 11 Ekim'de imzalanan Mudanya Ateşkes Antlaşması'nı Yunanistan, 14 Ekim 1922 tarihinde kabul etmiştir. Yunanistan'ın Mudanya Ateşkes Antlaşmasını kabul etmesi üzerine antlaşma 14 Ekim'i 15 Ekim'e bağlayan gece yarısı itibarı ile yürürlüğe girmiştir. Antlaşmanın yürürlüğe girmesi ile Yunan Kuvvetleri, Doğu Trakya'dan çekilmeye başlamıştır. Yunan Kuvvetleri'nin boşalttığı yerler ise Müttefik Birlikleri tarafından teslim alınmıştır. Böylece Mudanya Ateşkes Antlaşması'nın devreye girmesi ile Türk Kurtuluş Harbi'nin muharebe safhası sona ererek diplomatik safhası başlamıştır.¹¹⁶

3. Lozan Barış Antlaşması'na Giden Süreçte Ankara-Atina İlişkileri ve Yaşanan Değişimler

Mudanya Ateşkes Antlaşması ile savaş sona ermiş ve barış görüşmeleri için İtilaf Devletleri, Venedik'te bir barış konferansı yapılmasını öngörmüştür. Venedik'te yapılması öngörülen konferansın daha sonra Lozan'da yapılması kararlaştırılmıştır.¹¹⁷ Ankara Hükümeti barış konferansına gidecek heyet için

---

¹¹² T.İ.H. II/6-4 A.g.e, s.53.

¹¹³ Saruhan, A.g.e., IV., s.730.

¹¹⁴ BCA, 030.10.218.472.13, s.1.

¹¹⁵ T.İ.H. II/6-4 A.g.e, s.85.

¹¹⁶ Mahmut Goloğlu, **Milli Mücadele Tarihi IV**, Goloğlu Yayınları, Ankara, 1970, s.334.

¹¹⁷ **Sabah**, 24 Eylül 1922, s.15.

çalışmalar yaparken Mustafa Kemal konferansın İzmir’de yapılması için İtilaf Devletleri yetkilileri ile temasa geçmiştir. İtilaf Devletleri ise konferansın İzmir’de yapılması teklifini kabul görmemiş ve konferansın 13 Kasım 1922 tarihinde Lozan’da yapılacağını bildirmişlerdir.¹¹⁸ Öte yandan İtilaf Devletleri konferansa katılması için İstanbul Hükümeti’ni de davet edince Ankara Hükümeti 1 Kasım 1922 tarihinde saltanatı kaldırarak Türk halkının tek temsilcisi olarak Büyük Millet Meclisi olduğunu duyurmuştur.¹¹⁹ Bu durum üzerine Ankara Hükümeti 2 Kasım’da konferansa katılacak Türk Heyeti’ni belirlemiş ve heyete başkanlık etmesi için İsmet Paşa’yı görevlendirmiştir.¹²⁰ Atina ise Lozan’a gidecek Yunan Heyeti’ne başkanlık etmesi için İtilaf Devletleri ile arası iyi olan Venizelos’u seçmiştir.¹²¹ Daha önce 13 Kasım’da yapılması öngörülen Lozan Konferansı İngiltere tarafından Ankara Hükümeti’ne olası askeri yaptırımlarını görüşülmesi için 20 Kasım’a ertelenmiş ve İtilaf Devletleri kendi aralarında Türklere sunulacak barış şartlarına karar vermek için Paris’te toplanmışlardır.¹²² Durum böyle olunca Fransa Hükümeti’nin daveti ile İsmet Paşa Lozan’dan Paris’e trenle gelmiştir. İtilaf Devletleri’nin Paris’teki toplantıları sona erince Lozan Konferansı 20 Kasım 1922 tarihinde açılmıştır.¹²³ Konferansta “İngiltere adına Lord Curzon, Fransa adına Camille Barrere, İtalya adına Marki Garroni, Ankara Hükümeti adına İsmet Paşa, Yunanistan adına Eleftherios Venizelos, Bulgaristan adına Aleksandre Stamboliyski, Sovyet Rusya adına ise Çiçerin” başkanlığındaki heyetler temsil etmiştir.¹²⁴ Konferansın açılışında Lord Curzon’dan hemen sonra İsmet Paşa konuşma yapmıştır. İsmet Paşa’nın bu konuşması Yunan Heyeti tarafından tepki ile karşılanmış ve böylece konferans boyunca İsmet Paşa ile Venizelos arasında sık sık gergin anlar yaşanmıştır.¹²⁵ Ankara ile Atina arasında konferans boyunca “Batı Trakya, Azınlıklar, Adalar, Tazminat ve Patrikhane” gibi konular tartışılmıştır. Hatta konferansta söz alan Venizelos “Balkan Yarımadası’nda müteaddit devletler olduğu halde Anadolu’da

---

¹¹⁸ İleri, 30 Eylül 1922, s.13.

¹¹⁹ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC), Birinci Devre, C.29, s.32

¹²⁰ BCA, 030.10.218.474.15, s.3.

¹²¹ Çağla Derya Tağmat, “Lozan Barış Konferansı’na Yunanistan Tarafından Bakış: Venizelos’un Dünyasında Lozan”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIV/29, s.148.

¹²² İkdam, 14 Kasım 1922, s.7.

¹²³ Saruhan, A.g.e., IV., s.845-846.

¹²⁴ Temuçin Faik Ertan, “Lozan Görüşmeleri Sırasında Türk Heyeti ile TBMM Hükümeti Arasındaki İlişkiler”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt. 6, Sayı. 18, Ankara, Temmuz 1990, s.619.

¹²⁵ İsmet İnönü, *Hatıralar II*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1985, s.60-61.

neden Ermeni Devleti, Rum Devleti ve Türk Devleti şeklinde üç devlet kurulmasın?” demiştir. Venizelos’un bu konuşması Türk Heyeti tarafından tepki ile karşılanmış ve Venizelos’un hala Sevr’den vazgeçmediği anlaşılmıştır.¹²⁶

20 Kasım 1922 tarihinde başlayan Lozan Barış Konferansı’nda tartışmalar ve gerginliklerin ardı arkası kesilmemiş ve özellikle de İngiltere’nin Ankara Hükümeti’ne dayattığı bazı maddeler İsmet Paşa liderliğindeki Türk Heyeti tarafından kabul görmemiştir. 4 Şubat 1923 tarihinde İsmet Paşa konferansta *“Türk milli egemenliğine aykırı hiçbir kaydı kabul etmeyeceğim”* diyerek sunulan dayatmaları kabul etmeyeceğini bildirmesi üzerine Lozan Konferansı’na ara verilmiştir. 7 Şubat’ta Lozan’dan hareket eden Türk Heyeti, 20 Şubat’ta Ankara’ya varmıştır.¹²⁷ Konferansın çıkmaza girmesi Atina tarafından memnuniyet ile karşılanmış ve herhangi bir olumsuz gelişmeye karşı Ankara Hükümeti ile savaşmak için Meriç’teki askeri birliklerini savaş pozisyonuna getirmiştir.¹²⁸ Ankara’ya karşı bir savaş hazırlığı yapan Atina, İtilaf Devletleri’nin desteğini almaya çalışmış ancak İtilaf Devletleri yeni bir savaş taraftarı olmamıştır. Öte yandan Büyük Millet Meclisi’nde Lozan Konferansı ile ilgili tartışmalar sürmüştü ve konferanstan istenilenin alınamamasının sorumlusu olarak İsmet Paşa ve beraberindeki heyet olarak görülmüştür. Mecliste muhaliflerin bu şekil muhalefet etmesi üzerine Mustafa Kemal, İsmet Paşa ve beraberindeki heyeti savunarak Lozan Konferansı’nın yeniden başlatılması için İtilaf Devletleri’ne sunulacak yeni şartların belirlenmesi için çalışmalar yürütmüştür.¹²⁹ Yürütülen bu çalışmalar sonunda Ankara Hükümeti, 8 Mart’ta İtilaf Devletleri’ne şartlarını belirten bir nota vermiştir. Ankara’nın bu notası İtilaf Devletleri tarafından 28 Mart’ta olumlu bir şekilde değerlendirilmiş ve Londra Konferansı’na 23 Nisan’da tekrardan başlamasına karar verilmiştir.¹³⁰

23 Nisan 1923 tarihinde tekrardan başlayan Londra Konferansı, Yunanistan’da iktidarda bulunan ihtilalcileri memnun etmemiş ve Atina Hükümeti, Lozan’daki Yunan Heyeti başkanı olan Venizelos’a baskı kurarak İtilaf Devletleri’nin desteğini alıp Ankara’ya karşı bir savaşa girilmesini istemiştir. İhtilalcilerin Venizelos’a bu denli baskı yapması üzerine Venizelos başlayan Lozan Konferansı’nda durumu İsmet Paşa’ya anlatarak

---

¹²⁶ Tağmat, **A.g.m.**, s.151.

¹²⁷ **A.g.m.**, s.156.

¹²⁸ **BCA**, 030.10.218.432.22, s.1.

¹²⁹ Ertan, **A.g.m.**, s.621.

¹³⁰ Tağmat, **A.g.m.**, s.157.

ihtilalcilerden dert yanmıştır.¹³¹ Konferans başında İsmet Paşa ile iyi ilişkiler kurmaya başlayan Venizelos, Atina'daki İhtilalci Hükümet nedeni ile konferansın ilerleyen günlerinde tutumunu sertleştirmiştir. Öte yandan İhtilal Hükümeti, Venizelos'a güvenmeyerek onun yerini alması için Yunanistan Dışişleri Bakanı Apostolos Aleksandris'i görevlendirmiştir. 13 Mayıs 1923 tarihinde Lozan'a gelen Aleksandris, konferansın havasını sertleştiren bir tutum takınarak savaş yanlısı olduğunu belirtmiştir. Konferansta tazminat konusu gündeme gelince Aleksandris konferansta “*Yunanistan tazminat vermektense savaşmayı tercih eder*” diyerek Yunanistan'ın tazminat ödemeyeceğini bildirmiştir. Bununla da yetinmeyen Aleksandris anlaşma sağlanmazsa ateşkesi bozup Ankara ile savaşacaklarını da belirtmiştir. Aleksandris'in bu tutumu üzerine konferansta bulunan müttefikler, Ankara'nın tazminatı para olarak tazmin etmek yerine Karaağaç'ı alması için ikna etmeye çalışmıştır. Durum böyle iken Aleksandris ve Venizelos, Atina'nın istekleri kabul görülmezse konferanstan çekileceklerini bildirmişlerdir. Bu durum üzerine İsmet Paşa, Ankara ile görüşmek için zaman istemiş ve Atina'nın takındığı tavır telgrafla Mustafa Kemal'e bildirmiştir. Mustafa Kemal ise tamirat için alınacak tazminat konusunda “*Tamiratı kabul etmek veya etmemekte ısrar yoktur*” şeklinde cevap vermiştir. Mustafa Kemal'in bu cevabından sonra İsmet Paşa konferans salonuna geri dönmüş ve tazminat olarak Karaağaç'ı kabul ettiklerini bildirmiştir.¹³² İsmet Paşa'nın bunu bildirmesi üzerine solundaki sert hava yerini yumuşak bir havaya bildirmiş ve ekonomik krizde bulunan Atina'da bundan memnun kalmıştır. Tazminat konusundaki sorunlar da ortadan kalkınca 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Barış Antlaşması imzalanmıştır.¹³³

4. Lozan Barış Antlaşması Sonrası Ankara-Atina İlişkileri ve Yaşanan Değişimler

İmzalanan Lozan Barış Antlaşması'nda Ankara ile Atina arasında çözülen meseleler şu şekilde olmuştur: “*Sınır: Mudanya Ateşkes Antlaşması'nda kabul edilen sınırlar Lozan'da da onaylanmıştır. Tazminat: Türkiye, Yunanistan'dan 4 milyon altın talep etmiş fakat ekonomik sıkıntı içerisinde olan Yunanistan bunu kabul etmemiştir. 4 milyon olarak talep edilen altın*

---

¹³¹ İnönü, A.g.e., II., s.120.

¹³² Ertan, A.g.m., s.624.

¹³³ Rauf Versan, “Yirmibirinci Yüzyıla Giderken Lozan Antlaşması”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C.56, S.1-4, s.205.

yerine antlaşmanın 59. maddesinde Yunanistan'ın savaş suçu işlediğini kabul edilmiştir. Böylece Türkiye tazminat hakkından vazgeçmiş ve altın yerine Yunanistan'dan Karaağaç'ı almıştır. Adalar: Sisam, Limni, Ahikerya, Semadirek, Sakız ve Midilli adalarındaki Yunan egemenliği konusunda Osmanlı Devleti'nin imzaladığı, 1913 Atina ve 1913 Londra Antlaşmalarının adaların hâkimiyeti hakkındaki kuralları ve Yunanistan'a bildirilen 13 Şubat 1914 tarihli karar ile adaların askeri amaçlar ile kullanılmaması kaydıyla olduğu gibi kabul edilmiştir. Anadolu'dan 3 milden daha az uzaklıkta olan adaların yanı sıra Gökçeada, Bozcaada ve Tavşan Adaları Türkiye'ye bırakılmıştır. Azınlıklar: Lozan'da azınlık tanımı, Müslüman olmayanlar için kullanılmıştır. Bütün azınlıklar Türk uyruklu olarak kabul edilmiş ve bu kişilere hiçbir ayrıcalık tanınmamıştır. Öte yandan Batı Trakya'da yaşayan Türkler ile İstanbul'da yaşayan Rumlar harici, Anadolu ve Doğu Trakya'daki yaşayan Rumlar ile Yunanistan'da yaşayan Türklerin mübadele edilmesi kararlaştırılmıştır. Patrikhaneler: Ortodokslarının dini lideri konumundaki patrikhanenin Osmanlı dönemindeki tüm ayrıcalıklarının kaldırılıp bir tek dinî konularda çalışmak şartıyla İstanbul içinde kalmasına izin verilmiştir. Fakat antlaşmada patrikhanenin statüsü hakkında bir karar verilmemiştir.”¹³⁴ Lozan'da iki ülke arasında birçok konuda çözüm sağlanmış ancak etabli ve patrikhane konusunda yaşanan sorunlar diplomatik ilişkilerin gerginleşmesine neden olmuştur.

4.1. Nüfus Mübadelesi ve Etabli Sorununda Ankara-Atina İlişkileri

Lozan Barış Antlaşması'na ek olarak Ankara ile Atina arasında din esası üzerine bir sözleşme imzalanmıştır. İmzalanan bu sözleşme ile Muhtelit Mübadele Komisyonu kurulmuştur. Bu komisyonun çalışmaları sonucu 1.200.000 civarı Ortodoks Rum, Türkiye'den Yunanistan'a, 500.000 civarı Müslüman ise Yunanistan'dan Türkiye'ye gelmiştir. Sözleşme din esaslı olduğu için kişilerin ırkları göz önüne alınmamıştır. Bu yüzden Yunanistan'dan göç edenler arasında Müslüman olan Bulgarlar, Arnavutlar, Ulahlar ve Rumlar olmuştur. Türkiye'den Yunanistan'a göç edenler arasında ise Ortodoks Hristiyan olan Gagavuzlar ve Karamanlı Ortodokslar bulunmuştur.¹³⁵ 1923 yılından başlayıp 1930'lu yıllara kadar devam eden zorunlu mübadele nedeni ile hem Türkiye hem de Yunanistan büyük

¹³⁴ Şerafettin Turan, “Lozan Antlaşması”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C.27, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2003, s.215-216.

¹³⁵ Fahriye Emgili, “Türk Yunan Nüfus Mübadelesi Hakkındaki Araştırmalara Bir Bakış”, **Tarih ve Günce: Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi**, C.1, S.1, 2017, s.33.

ekonomik zorluklar çekmişlerdir. Öte yandan sözleşmenin II. maddesine göre “30 Ekim 1918 tarihinden önce vilayet sınırları 1912’deki bir yasayla belirlenmiş olan İstanbul’da mukim olan Rumlar ile 1913 yılında imzalanan Bükreş Antlaşması’nda belirlenen sınırın doğusunda kalan ve sözleşme metninde Batı Trakya diye ifade edilen bölgede sakin olan Müslümanlar mübadele haricinde tutulmuşlar ve etabli olarak” kabul edilmişlerdir. Etabli terimi Ankara ve Atina arasında farklı şekilde yorumlanınca bazı sorunlar çıkmış ve bu sorunlar 1930 yılında İsmet Paşa-Venizelos görüşmesinde çözüme kavuşturulmuştur.¹³⁶

4.2. Fener Ortodoks Rum Patrikhanesi Sorununda Ankara-Atina İlişkileri

Lozan’dan sonra Ankara-Atina hattında iyi diplomatik ilişkiler kurulmaya ve iki ülke arasında yaşanan sorunlar barışçıl bir yolla çözülmeye çalışılmıştır. İki ülke de bu politikayı benimserken Ankara-Atina arasında yeni bir sorun meydana gelmiştir. Bu sorun Fener Ortodoks Rum Patrikhanesi sorunudur. Türkiye, Lozan’da bu patrikhane için bir statü belirlememiş ancak burayı bir Başpapazlık olarak benimsemiştir. Öte yandan İstanbul’da bulunan bu patrikhanenin lideri olan Patrik Meletios, milli mücadele sürecinde Atina’dan yana tavır alarak Ankara’ya karşı cephe almıştır.¹³⁷ Böylece milli mücadele sona erip Lozan’da barış antlaşması imzalandıktan sonra Patrik Meletios 10 Temmuz 1923 tarihinde istifa ederek Yunanistan’a gitmiştir. Patrik Meletios’un istifasından yapılan patriklik seçimlerinde Türkiye’nin desteklediği aday Papa Eftim olmuştur. Ancak Türkiye’nin Papa Eftim’i desteklemesi hem Ankara-Atina arasında hem de Ankara-Patrikhane arasında sorunların çıkmasına neden olmuştur. Bu durum üzerine Türkiye, Papa Eftim’e olan desteğini geri çekmiş ve Patrik olarak VII. Gregorios seçilmiştir. VII. Gregorios ile Papa Eftim arasında büyük tartışmalar çıkmış ve Papa Eftim, patrikhaneyi işgal etmiştir. Bu durum Ankara’nın müdahalesi ile sona ermiştir. VII. Gregorios patrik seçildikten kısa bir süre sonra 16 Kasım 1924 tarihinde hayatını kaybetmiştir. VII. Gregorios hayatını kaybetmesinden sonra 17 Aralık 1924 tarihinde yeni bir patrik seçimi yapılmıştır.¹³⁸ Bu seçimde Türkiye tarafından etabli olarak kabul edilen

---

¹³⁶ Bestami S. Bilgiç, “Atatürk Döneminde Türkiye-Yunanistan İlişkileri, 1923-1938”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.31, S.91, 2015, s.5-6.

¹³⁷ Elçin Macar, *Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.118-119.

¹³⁸ Bilgiç, *A.g.m.*, s.9.

Konstantinos Arapoğlu aday olmuştur. Arapoğlu patrik seçilmiş ancak Türkiye bunu kabul etmemiştir. Konstantinos Arapoğlu krizi tekrardan Ankara-Atina hattını germiş ve Ankara Arapoğlu'nun patrikliğini kabul etmeyeceğini bildirerek onu bir etabli olarak Yunanistan'a göndereceğini ilan etmiştir. Büyük bir siyasi krize neden olan bu durum çözülmeye gitmeyince Konstantinos Arapoğlu 22 Mayıs 1925 tarihinde istifa edip Yunanistan'a gitmek zorunda kalmıştır. 13 Temmuz 1925 tarihinde yapılan yeni patriklik seçimlerinde Vasilios Georgiadis patrik olarak seçilmiş ve Ankara-Atina hattında krize neden olan sorun sona ermiştir.¹³⁹

5. Ankara-Atina Antlaşmalarının Ankara-Atina İlişkilerine Etkileri

Lozan Barış Antlaşması'ndan sonra Türkiye Cumhuriyeti 29 Ekim 1923 tarihinde kurulmuştur. Yunanistan'da ise Batı Anadolu'da alınan askeri başarısızlıklar ve ekonomik kriz ülkede siyasi istikrarsızlığa neden olmuştur. Lozan'dan da istenilen sonuç alınamayınca ülkede karışıklık çıkmıştır. Bu karışıklık sonunda krallık rejimi devrilerek 1924 yılında yerine cumhuriyet ilan edilmiştir. Kurulan Yunanistan Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı 12 Mart 1924 tarihinde Aleksandros Papanastasiu olmuştur. Böylece 1924 yılında kurulan Yunanistan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasında diplomatik temaslar kurulmuştur. Bu temaslardan birisi de 21 Haziran 1925 tarihinde iki ülke arasında imzalanan Ankara Antlaşması olmuştur. Ankara Antlaşması ile *“Yunanistan, Osmanlı döneminde alınan evraklar ile İstanbul'dan kaçan Rumların etabli sayılması gerektiği konusundaki ısrarında”* vazgeçmiştir.¹⁴⁰ Antlaşmanın imzalanmasından sonra iki ülke arasındaki diplomatik temaslar iyileşmeye gitmiş ve karşılıklı büyükelçilikler atanmıştır. Ancak 26 Haziran 1925 tarihinde Yunanistan'da General Theodoros Pangalos bir darbe gerçekleştirerek ülkedeki yönetimi eline almıştır. İki ülke arasında ilişkiler iyi giderken Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Atina Büyükelçisi olan Cevat Bey 28 Temmuz 1925 tarihinde Atina'da göreve başlamıştır. General Pangalos zaman içerisinde Yunanistan'da tam manası ile iktidarı ele geçirdikten sonra Türkiye'ye karşı düşmanca bir politika sergilemiştir. Türkiye bir yandan Musul sorunu için İngiltere ile savaşın eşğine gelirken diğer yandan Şeyh Said isyanı ile uğraşmıştır. Türkiye'nin bu zor durumunu gören General Pangalos, Türkiye'ye savaş ilan etmek düşüncesi içerisine girdiği için Dışişleri Bakanı

¹³⁹ Macar, A.g.e., s.125.

¹⁴⁰ Bilgiç, A.g.m., s.11-12.

Constantine Rendis istifa ettiğini duyurmuştur. General Pangalos ayrıca Atina ile Ankara arasında imzalanan Ankara Antlaşması'nı onaylatmamış ve bu yüzden antlaşma yürürlüğe girememiştir.¹⁴¹ General Pangalos'tan sonra Yunanistan'da başa gelen sivil hükümet Aleksandros Zaimis ile kurulmuştur. Ankara Antlaşması'nın yürürlüğe girmemesi üzerine Mustafa Kemal 1926 yılında mecliste *“Türkiye, Yunanistan ile arasındaki meseleleri barışçıl bir yol ile çözmek için gayret etmektedir”* diyerek bir konuşma yapmış ve bu konuşmada ile Atina'ya karşı iyi niyetli olduklarını ilan etmiştir.¹⁴² Ankara'nın temasları sonrası 1 Kasım 1926 tarihinde iki ülkenin üzerinde mutabakata kaldığı Atina Antlaşması, Yunanistan tarafından 25 Şubat 1927 tarihinde Türkiye tarafından ise 5 Mart 1927 tarihinde onaylanmıştır. Bu antlaşma ile mübadele nedeni ile yaşanan sorunlar giderilmeye çalışılmıştır.¹⁴³

6. Venizelos'un Başbakanlığı Döneminde Ankara-Atina İlişkileri (1928-1931)

4 Aralık 1926 - 3 Temmuz 1928 tarihleri arasında iktidarda bulunan Zaimis Hükümeti döneminde ilişkiler General Pangalos dönemindeki kadar hasmane olmasa da mesafeli bir şekilde sürdürülmüştür. Ancak 4 Temmuz 1928 tarihinde Venizelos'un iktidara gelmesi ile Ankara-Atina hattında ilişkiler yakınlık göstermiştir. Venizelos Başbakan olduktan sonra Başvekil İsmet Bey'e bir mektup göndermiştir. Venizelos bu mektubunda İsmet Bey'e *“Türkiye ile ilişkileri iyi yönde geliştirmek istiyorum. Bu ilişkileri geliştirirken Yunanistan'ın Türkiye'nin topraklarında gözü olmadığını belirtmek isterim. Türkiye'nin de Yunanistan'ın topraklarında hak iddia etmemesinden duyduğum memnuniyeti de belirtirim”* demiştir. Venizelos'un bu mektubuna karşılık İsmet Bey de 27 Eylül 1928 tarihinde Venizelos'a *“İki ülke arasında mevcut olan sorunlara barışçıl çözümler bulunması konusunda size katılmaktayım. İki ülkenin birbirinin sınırlarına saygı duyması iyi ilişkilerin kurulması adına önemli bir zemindir. Ankara ve Atina mevcut antlaşmalara uyarsa iki ülke içinde barış sağlanacaktır. Ayrıca iki ülke arasında yaşanan mübadele nedeni ile yaşanan finansal sorunlar*

---

¹⁴¹ Nilüfer Erdem, “Yunan Tarihçilerin Gözüyle 1930 Türk-Yunan Dostluk Antlaşması ve Venizelos'un Bu Sürece Katkıları”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, s.23, 2009, s.97-98.

¹⁴² **TBMMZC**, C 27, Birinci İçtima, 1 Kasım 1926, s.5.

¹⁴³ Bilgiç, **A.g.m.**, s.13.

halledildikten sonra siyasi bir yakınlaşma mevcut olabilir” şeklinde bir mektup göndermiştir.¹⁴⁴

İki ülke arasındaki bu iyi niyet mektupları sonrasında Türkiye 1928 yılının sonunda donanmasına takviye yapıp, Yavuz Zırhlısını da yenilemesi üzerine Ankara-Atina hattı birden gerginleşmiş ve Lozan’dan sonra ilk kez savaşın eşiğine gelmişlerdir. Türkiye’nin donanmasını güçlendirmesi Yunanistan tarafından bir tehdit olarak algılanmış ve bu yüzden Venizelos uluslararası destek bulmak için Milletler Cemiyeti Genel Sekreteri Drummond ile bir görüşme gerçekleştirerek olası bir Türk saldırısı karşısında Milletler Cemiyeti’nin kimin yanında olacağını sormuştur.¹⁴⁵ Venizelos’un bu sorusuna Drummond *“Milletler Cemiyeti Türkiye’ye nazaran Yunanistan’a daha yakındır. Bu yüzden Türkiye’nin Yunanistan’a hiçbir zarar veremeyeceğini temin ederim”* cevabını vermiştir. Bu cevap ile rahatlayan Venizelos, Yunan Donanması’na takviyeler yaparak Türkiye ile bir silahlanma yarışı içerisine girmiştir. Ancak Yunanistan bu yarışa girdikten sonra ekonomik sıkıntılarını daha da katlamış ve 1929 yılı sonunda Türkiye’ye bu yarıştan vazgeçilmesi ve sorunların diyalog ile çözülmesi için bir çağrıda bulunmuştur. Yunanistan’ın bu çağrısı Türkiye tarafından da olumlu bir şekilde karşılanmış ve iki ülke arasında gerginleşen hava yumuşamaya başlamıştır.¹⁴⁶

Gergin havanın yumuşamasından sonra *“Yunanistan Cumhurbaşkanı Zaimis 16 Aralık 1929 tarihinde Türkiye’nin Atina Maslahatgüzarı Sedat Zeki Bey ile kısa bir görüşme yaparak, Türkiye’ye karşı dostane ve iyi duygular beslediğini”* belirtmiştir.¹⁴⁷ Bu görüşmeden bir süre sonra Türkiye’nin Atina Büyükelçisi Enis Bey 29 Aralık 1929 tarihinde Venizelos ile *“Türk-Yunan ilişkilerinin dostluk içerisinde sürdürülmesi”* adına görüşmüştür. Venizelos bu görüşmede Enis Bey’e Türkiye’yi ziyaret edeceğini bildirmiştir.¹⁴⁸ Venizelos-Enis Bey görüşmesinden sonra Cumhurbaşkanı Zaimis 31 Aralık 1929 tarihinde Enis Bey ile görüşmüş ve bu görüşmede Zaimis, Enis Bey’e *“Mustafa Kemal’in cumhurbaşkanı seçilmesinden dolayı Yunan halkı adına tebriklerini”* iletmiştir.¹⁴⁹ Ankara-Atina hattında bu görüşmeler olduktan

---

¹⁴⁴ Bilgiç, A.g.m., s.14-15.

¹⁴⁵ Faruk Sönmezoğlu, **Türk Dış Politikasının Analizi**, Der Yayınları, İstanbul, 1998, s.77.

¹⁴⁶ Mehmet Uysal, **1930 - 1938 Dönemi Türkiye - Yunanistan İlişkileri**, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2007, s.3-4.

¹⁴⁷ BCA, 030.10.254.712.3, s.1-2.

¹⁴⁸ BCA, 030.10 254.712.2, s.1-2.

¹⁴⁹ BCA, 030.10 254.712.4, s.1-2.

sonra Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey 2 Mart 1930 tarihinde Yunanistan'ın Ankara Büyükelçisi Polihronyadis aracılığı ile Venizelos'un Nisan ayında Türkiye'ye davet etmiş ve bu teklif Venizelos tarafından kabul görmüştür. Ziyaret öncesi Ankara-Atina arasında çözüm beklenen sorunlar çözülmeye çalışılmış ve iki ülke arasında 10 Haziran 1930 tarihinde diplomatlar düzeyinde Ankara'da "*Mübadele İtilafnamesi*" imzalanmıştır.¹⁵⁰

6.1. Venizelos'un Türkiye Ziyareti

Nisan ayında gelmesi düşünülen Venizelos, Türkiye ziyaretini Ekim ayına ertelemiştir. Böylece Yunanistan Başbakanı Venizelos 26 Ekim 1930 tarihinde Dışişleri Bakanı Mihalakopulos ve beraberinde bir heyet ile Elli isimli bir kruvazör ile akşam saatlerinde Haydarpaşa Limanı'na inmiştir.¹⁵¹ Buradan trenle yola çıkan Venizelos ve beraberindeki heyet 27 Ekim saat 9:30'da Ankara'ya varmıştır. Burada Başvekil İsmet Bey tarafından karşılanan Venizelos, gazetecilere birlikte röportaj vererek "*Türk-Yunan husumeti artık tarihe karıştı*" demiştir.¹⁵² Venizelos ve beraberindeki heyet bir müddet dinlendikten sonra Gazi Mustafa Kemal tarafından kabul edilmiş ve bir saat kırk beş dakikalık bir görüşme gerçekleştirmişlerdir.¹⁵³ 28 Ekim'de çeşitli temaslar sonunda Venizelos şerefine bir akşam yemeği tertiplenmiştir.¹⁵⁴ 29 Ekim'de Mustafa Kemal'in daveti ile TBMM'ye gelen Venizelos daha sonra cumhuriyet balosuna katılmıştır. Ayrıca 30 Ekim 1930 tarihinde "*Türk-Yunan Muahedeleri*" imzalanmıştır.¹⁵⁵ 31 Ekim'de Ankara'dan ayrılan Venizelos ve beraberindeki heyet¹⁵⁶ 1 Kasım'da İstanbul'a varmış ve orada bir takım geziler yaptıktan sonra aynı gün Haydarpaşa Liman'ında demirli olan kruvazöre binip Yunanistan'a gitmiştir. Türkiye'de oldukça samimi karşılanan Venizelos, Türk-Yunan ilişkilerinin gelişmesi adına çaba sarf etmiştir.¹⁵⁷

---

¹⁵⁰ Uysal, A.g.e., s.32.

¹⁵¹ **Cumhuriyet**, 27 Ağustos 1930, s.1.

¹⁵² **Vakit**, 28 Ağustos 1930, s.1.

¹⁵³ **Cumhuriyet**, 28 Ağustos 1930, s.1.

¹⁵⁴ **Cumhuriyet**, 29 Ağustos 1930, s.1.

¹⁵⁵ **Cumhuriyet**, 31 Ağustos 1930, s.1.

¹⁵⁶ **Cumhuriyet**, 1 Kasım 1930, s.1.

¹⁵⁷ **Cumhuriyet**, 2 Kasım 1930, s.1.

6.2. Başvekil İsmet Bey'in Yunanistan Ziyareti

27-31 Ekim 1930 tarihleri arasında Venizelos'un yaptığı Türkiye ziyaretine karşılık olarak Ankara-Atina ilişkilerini geliştirmek ve aradaki sorunları diplomatik yollarla çözmek maksadı ile Başvekil İsmet Bey, 1931 yılında Venizelos tarafından Yunanistan'a davet edilmiştir.¹⁵⁸ Başvekil İsmet Bey, Venizelos'un davetine icabet etmek amacı ile Ekim 1931 tarihinde hazırlıklar yapmıştır. 3 Ekim 1931 tarihli Atina ziyaretine için İsmet Bey'e Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey ve beraberinde çeşitli bürokratların da bulunduğu bir heyet eşlik etmiştir. 1 Ekim 1931 tarihinde Haydarpaşa Limanı'ndan Ege Vapuru ile yola çıkan İsmet Bey¹⁵⁹ ve beraberindeki Türk Heyeti 2 Ekim'de Pire Limanı'na varmışlardır. Burada Venizelos ve Yunan Bakanlar tarafından karşılanan İsmet Bey ve heyeti otomobil ile Atina'ya gitmişlerdir.¹⁶⁰ 3 Ekim'de Atina'ya varak İsmet Bey ve heyeti öğlen saatlerinde Yunanistan Cumhurbaşkanı tarafından kabul edilmişlerdir.¹⁶¹ Petit Palais Otel'i'ne yerleşen Türk Heyeti 4 Ekim akşamı Venizelos'un İsmet Bey onuruna verdiği yemeğe katılmışlardır.¹⁶² Atina'da çeşitli temaslarda bulunan İsmet Bey, bu temaslarda "*Azınlıklara iyi muamele edilmesi, göçmenlerin sınırlı bir zaman için seyahat etmelerinin sağlanması, tütün meselesini çözüme kavuşturabilmek amacıyla İstanbul'da Bulgaristan'ın da katılacağı bir toplantı düzenlenmesi, kaçakçılığın önlenmesi için çaba harcanması, muhtelit mübadele komisyonunun işini bir an evvel bitirmesini temin etmek*" gibi konular hakkında görüşmeler yapmıştır. Öte yanda 1930 yılında Ankara'da imzalanan Türk-Yunan Muahedesinin uygulanması adına görüşmelerde de bulunana İsmet Bey'e Yunan halkı da büyük bir ilgi göstermiştir.¹⁶³ 2 Ekim'de Yunanistan'a gelen İsmet Bey'in ziyareti 6 Ekim'e kadar sürmüştür.¹⁶⁴

SONUÇ

Yunanistan'ın İzmir'i işgal etmesi ile Batı Anadolu'da başlayan Türk-Yunan çatışmalar, ilk zamanlarda düzenli Yunan Ordusu ile milis Türk birlikleri

---

¹⁵⁸ BCA, 030.10.109.726.17, s.1-2.

¹⁵⁹ Milliyet, 2 Kasım 1931, s.1.

¹⁶⁰ Vakit, 3 Kasım 1931, s.1.

¹⁶¹ Milliyet, 4 Kasım 1931, s.1.

¹⁶² Cumhuriyet, 5 Kasım 1930, s.1.

¹⁶³ Mustafa Özyürek, "Başbakan İsmet Paşa'nın Atina Ve Peşte Ziyaretleri", **Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi**, C.2, S.4, 2018, s.10-11.

¹⁶⁴ Cumhuriyet, 7 Kasım 1930, s.1.

arasında yaşanmıştır. Kuva-i Milliye olarak adlandırılan bu milis güçler düzenli Yunan Ordusu'na karşı suikast, sabotaj, pusu ve baskın şeklinde eylemler düzenlemişlerdir. Öte yandan bu birlikler Yunan işgali altında bulunan bölgelerde bölgesel bir mücadele ve kurtuluş arayışı içerisinde bulunurken zaman içerisinde önce Erzurum daha sonra ise Sivas Kongresi'nde alınan kararlar ve kurulan Temsil Heyeti gibi oluşumlar ile ulusal ve sistemli bir hale dönüşmüşlerdir. İstanbul Hükümeti'ne alternatif olarak kurulan Temsil Heyeti, Batı Anadolu'da Yunan Ordusu'na karşı mücadele veren bu birlikleri komuta etmek ve koordinasyonu sağlamak adına Ali Fuat Paşa'yı komutan olarak atamıştır. Temsil Heyeti'nin bu atamayı gerçekleştirmesi ile Anadolu Harekâtı'nın Yunan işgaline karşı ilk ciddi adımı atmıştır. Bu atama ile kalmayan Temsil Heyeti 27 Aralık 1919 tarihinde Ankara'ya gelerek Yunan işgallerine karşı çetin mücadeleler verilen Batı Cephesi'ni yakından kontrol ederek çeşitli diplomatik faaliyetler yürütmüşlerdir. Temsil Heyeti tarafından Ankara'da koordine edilmeye başlanan Türk Milli Harekâtı'nın, Misak-ı Milli kararları çerçevesinde bir mücadele ile kurtuluşa ulaşılacağı dünya kamuoyuna duyurulmuş ve bu kararlar duyuru ile kalınmayarak İstanbul'daki Meclis-i Mebusan'a onaylatılmıştır. Meclis'in bu kararları onaylatması ve devamında meclisin basılıp süresiz kapatılması Türk Milli Harekâtı için yeni bir süreci başlatmıştır. Bu süreç 23 Nisan 1920 tarihinde Büyük Millet Meclisi'nin açılması ve Ankara Hükümeti ortaya çıkması olmuştur. Geçici bir yönetim olarak kurulan Temsil Heyeti, Büyük Millet Meclisi'nin kurulması ile yerini Türkiye Cumhuriyeti'ne geçişteki en önemli safha olan Ankara Hükümeti'ne bırakmıştır. Kurulan Ankara Hükümeti, Batı Anadolu'yu işgal eden Yunanistan'a karşı hem askeri hem de diplomatik faaliyetler yürütmüştür. 23 Nisan 1920 tarihinden 13 Eylül 1921 tarihine kadar Ankara-Atina Hattında 6 savaş 1 konferans ve sayısız çatışmalar yaşanmıştır. Bu dönemde Ankara-Atina arasında yaşanan temaslar genellikle askeri temaslar şeklinde olmuş ve bu da yaşanan savaşlar ve çatışmalar yüzünden gerçekleşmiştir. Ancak askeri temaslar haricinde 21 Şubat 1921 tarihinde Londra'da düzenlenen Londra Konferansı'nda Ankara-Atina arasında ilk defa diplomatik temaslar yaşanmıştır. Ankara bu konferansta Misak-ı Milli'den taviz vermeyeceğini bildirince Atina tekrardan Türk Ordusu'nu yok etmek için bir taarruz harekâtına girişmiştir. Öte yandan Atina, Ankara'yı ilk etapta pek ciddiye almamış ve her an yok edecekmiş gibi hareket ederek işgallerini normalleştirmek ve Sevr'i uygulamak için çaba harcamıştır. Ankara'ya karşı askeri operasyonlar ile yetinmeyen Atina, Türklerin yoğun yaşadığı

bölgelere uçaklar ile Ankara'yı kötüleyen ve Ankara'ya destek verenleri tehdit eden yazılar atarak psikolojik bir savaşa da girişmiştir.

Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra ise Ankara-Atina hattındaki temaslar ve ilişkiler değişmeye başlamıştır. Sakarya'dan önce Ankara'yı küçümseyen Atina Sakarya'dan sonra ise üçüncü ülkeler aracılığı ile diplomatik temaslar sağlayıp bir barış görüşmesi yapmak için çabalamıştır. Bu diplomatik temaslarda İzmir ve Trakya'nın Yunanistan'da kalmaları veya özel bir statüye sahip olmaları için çabalayan Atina bunlarda pek başarılı olmamıştır. Ayrıca Atina içinde bulunduğu ekonomik kriz ve yaşadığı askeri başarısızlıklar nedeni ile siyasi çalkantılar yaşamıştır. Bu nedenle İtilaf Devletleri'nin desteklerini yanına çekmek için büyük gayretler sarf etmiş ancak bunu başaramamıştır. Atina'nın bu başarısızlıkları ve Ankara'nın da Misak-ı Milli'den taviz vermemesi üzerine Atina, Ankara ile üçüncü devletler yerine direkt diplomatik temaslarda bulunmuş ancak iç muhalefetin tepkileri nedeni ile bunu gerçekleştiremeyerek yalanlamıştır. Atina'nın bu temas ve istekleri Ankara tarafından kabul görülmemiş ve Ankara, Yunan işgali altında bulunan Batı Anadolu'yu kurtarmak için 26 Ağustos 1922 tarihinde büyük bir taarruz başlatarak 18 Eylül 1922 tarihinde Yunan Ordusu'nu buradan süpürmüştür. Atina'nın Ankara karşısındaki bu başarısızlığı sonunda İtilaf Devletleri'nin araya girmesi ile Mudanya'da bir ateşkes konferansı yapılmıştır. Bu konferansta Ankara'nın istememesi nedeni ile Yunan Heyeti bulunmamıştır. 11 Ekim 1922 tarihinde Mudanya Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Ankara-Atina hattında harp safhası sona ermiş diplomatik safha başlamıştır. Böylece İzmir'i işgal eden ve bu işgale karşı koyan Türk Kuvvetleri'ni çete olarak tanımlayan daha sonraki süreçte ise Türk Ordusu'nu kolay bir şekilde yok edip Sevr'i uygulayabileceğini düşünen Atina, Sakarya'dan sonra bu düşüncesinden vazgeçmek zorunda kalmış ve Ankara ile anlaşmak için üçüncü ülkeleri devreye sokmuştur. Mudanya'dan sonra Lozan'da barış konferansında karşı karşıya gelen Ankara ve Atina, bu konferansta büyük tartışmalar yaşamış ve özellikle de tazminatı konusunda savaşacak duruma gelmişlerdir. Mustafa Kemal'in akli selim davranması ile bu sorun ortadan kalkmış ve 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Barış Antlaşması imzalanmıştır. Lozan'dan sonra Ankara Hükümeti tanımı ortadan kalkmış ve 29 Ekim 1923 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra Lozan'dan kalan mübadele ve etabli sorunu, patrikhane sorunu gibi sorunla iki tarafı tekrarda karşı karşıya getirmiş ancak bu sorunlar yapılan diplomatik temaslar ve Ankara-Atina Antlaşmaları ile bir çözüme

kavuşmuştur. İnişli çıkışlı bir ilişkiye sahip olan Ankara-Atina, 1928 yılında Venizelos'un başbakan olması ile yakınlaşmaya başlamıştır. Bu yakınlık sonrası 1930 yılında Venizelos Ankara'yı ziyaret etmiş, 1931 yılında ise İsmet Bey Atina'yı iadeyi ziyaret münasebeti ile ziyaret etmiştir. Bu ziyaretler esnasında iki ülke arasındaki sorunlar giderilmeye çalışılmış ve bazı antlaşmalar imzalanmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Başkanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.10 254.712.2.

BCA, 030.10 254.712.4.

BCA, 030.10.109.726.17.

BCA, 030.10.218.432.22.

BCA, 030.10.218.472.13.

BCA, 030.10.218.474.15.

BCA, 030.10.254.712.3.

BCA, 030.10.54.354.37.

Zabıt Cerideleri

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC), Birinci Devre, C.29.

TBMMZC, C 27, Birinci İçtima, 1 Kasım 1926.

Kitaplar

Cebesoy, Ali Fuat, **Moskova Hatıraları**, Vatan Gazetecilik ve Matbaa, İstanbul, 1955.

Erim, Nihat, **Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinler (Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları)**, C.1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1953.

Goloğlu, Mahmut, **Milli Mücadele Tarihi IV**, Goloğlu Yayınları, Ankara, 1970.

Gökbilgin, M. Tayyib, **Milli Mücadele Başlarken II**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1965.

İncedayı, Cevdet Kerim, **İstiklal Harbi (Garp Cephesi)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007.

- İnönü, İsmet, **Hatıralar II**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1985, s.60-61.
- Karabekir, Kazım, **İstiklal Harbimiz I**, Emre Yayıncılık, İstanbul, 1995, s.407.
- Kemal, Gazi Mustafa, **Nutuk**, Editörler: Nejat Bayramoğlu, Kurtuluş Güran, Kaynak Yayınları, Ankara, 2015.
- Macar, Elçin, **Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- Saruhan, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü I: Mondros'tan Erzurum Kongresi'ne (30 Ekim 1918-22 Temmuz 1919)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1993,
- Saruhan, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü II: Erzurum Kongresi'nden TBMM'ye (23 Temmuz 1919-22 Nisan 1920)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994,
- Saruhan, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü III: TBMM'den Sakarya Savaşı'na (23 Nisan 1920-22 Ağustos 1921)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995.
- Saruhan, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV: Sakarya Savaşı'ndan Lozan'ın Açılmasına (23 Ağustos 1921 – 20 Kasım 1922)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1996.
- Sönmezoğlu, Faruk, **Türk Dış Politikasının Analizi**, Der Yayınları, İstanbul, 1998.
- Şimşir, Bilal, **İngiliz Belgelerinde Atatürk III.**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1973.
- Şimşir, Bilal, **İngiliz Belgelerinde Atatürk IV.**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1984.
- Türk İstiklal Harbi 2. Cilt Batı Cephesi 5. Kısım 2. Kitap**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1973.
- Türk İstiklal Harbi II. Cilt Batı Cephesi 3. Kısım**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1966.
- Türk İstiklal Harbi II. Cilt Batı Cephesi 4. Kısım**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1974.
- Türk İstiklal Harbi II. Cilt Batı Cephesi 6. Kısım 1. Kitap**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1994.
- Türk İstiklal Harbi II. Cilt Batı Cephesi 6. Kısım 4. Kitap**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1969.
- Türk geldi, Ali Fuad, **Görüp İştiklerim I**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1951.

Vandemir, Baki, **Türk İstiklal Savaşı'nda Sakarya'dan Mudanya'ya**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006.

Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet, **İlk Meclis Millî Mücadele'de Anadolu: TBMM'nin 70.Yılı (1920-1990)**, Baskı II, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1990.

Makaleler

Aysal, Necdet, “Ulusal Direnişin ve Umudun Adı: Mustafa Kemal Paşa-Ankara”, **Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 6/10, (Millî Mücadele'den Milli Egemenliğe Karadeniz Özel Sayısı), ss.215-229.

Bilgiç, Bestami S., “Atatürk Döneminde Türkiye-Yunanistan İlişkileri, 1923-1938”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.31, S.91, 2015, ss.1-28.

Cihangir, Çiğdem Kılıçoğlu, “Yunanistan'da Monarşi Üzerine Bir Değerlendirme”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.58, Bahar 2016, s.99-121.

Çelebi, Mevlüt, “Bir İtalyan Gazetecinin Kaleminden İzmir'in İşgali”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XIX / Özel Sayı: İzmir'in İşgali, 2019, ss.131-154.

Durmuş, Gökay, “İzmir'in İşgalini Protesto Amacıyla İstanbul'da Düzenlenen Mitinglerin Türk Romanındaki Yankıları”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S.41, 2017, ss.159-177.

Emgili, Fahriye, “Türk Yunan Nüfus Mübadelesi Hakkındaki Araştırmalara Bir Bakış”, **Tarih ve Günce: Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi**, C.1, S.1, 2017, ss.29-41.

Erdem, Nilüfer, “Yunan Tarihçilerin Gözüyle 1930 Türk-Yunan Dostluk Antlaşması ve Venizelos'un Bu Sürece Katkıları”, **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, s.23, 2009, ss.93-128.

Ertan, Temuçin Faik, “Lozan Görüşmeleri Sırasında Türk Heyeti ile TBMM Hükümeti Arasındaki İlişkiler”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt. 6, Sayı. 18, Ankara, Temmuz 1990, ss.615-626.

Hayta, Necdet ve Belenli, Tuğba, “Millî Mücadele Dönemi'nde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Tarafından Uygulanan Sosyal Politikalar”, **Bellekten**, C.LXXX, S.287, Ankara, 2016, ss.279-305.

Martin, Volkan, “Misak-ı Millînin Kabulü ve İstanbul'un İşgali Sürecinde 1920 Sultanahmet Protesto Mitinginin Önemi ve Etkisi”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. XVIII, Özel Sayı, 2018, ss.257-295.

Özkaya, Yücel, “İzmir'in İşgalinin Anadolu'daki Tepkileri”, **Atatürk Yolu Dergisi**, C.1, S.1, 1988, ss.65-74.

Özlu, Hüsnü, “İstiklal Savaşı’nda, Sakarya Meydan Muharebesi’nde Mürettep Kolordunun Askerî Harekâtı”, **Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi**, S.32, 2020, ss.71-93

Özyürek, Mustafa, “Başbakan İsmet Paşa’nın Atina ve Peşte Ziyaretleri”, **Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi**, C.2, S.4, 2018, ss.4-15.

Sofuoğlu, Adnan, “İzmir İşgali Sonrasında Yunanlıların Batı Anadolu’da İşgali Genişletmeleri ve Bölgede Oluşan Milli Direniş”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.29-30, 2002, ss.131-142.

Tağmat, Çağla Derya, “Lozan Barış Konferansı’na Yunanistan Tarafından Bakış: Venizelos’un Dünyasında Lozan”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XIV/29, ss.141-173.

Turan, Mustafa, “Atatürk’ün Ankara’ya Geliş: Milli Temsil Meselesi”, **Gazi Akademik Bakış**, C.5, S.10, 2012, ss.1-24.

Türkmen, Zekeriya, “30 Ekim 1918 Tarihli Mondros Ateşkes Antlaşmasına Göre Türk Ordusunun Kuruluş ve Kadrosuna Bir Bakış”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, S.11, Ankara, 2000, ss.615-632.

Versan, Rauf, “Yirmibirinci Yüzyıla Giderken Lozan Antlaşması”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C.56, S.1-4, ss.185-206.

Gazeteler

Akşam, 2 Haziran 1922.

Alemdar, 18 Kasım 1920.

Alemdar, 3 Mart 1921.

Alemdar, 6 Şubat 1921.

Cumhuriyet, 1 Kasım 1930.

Cumhuriyet, 2 Kasım 1931.

Cumhuriyet, 27 Ağustos 1930.

Cumhuriyet, 28 Ağustos 1930.

Cumhuriyet, 29 Ağustos 1930.

Cumhuriyet, 31 Ağustos 1930.

Cumhuriyet, 5 Kasım 1931.

Cumhuriyet, 7 Kasım 1931.

Hâkimiyet-i Milliye, 23 Haziran 1922.

Hâkimiyet-i Milliye, 6 Mayıs 1921.

Hâkimiyet-i Milliye, 7 Mart 1921.

Hâkimiyet-i Milliye, 8 Haziran 1922.

İkdam, 10 Nisan 1921.

İkdam, 14 Kasım 1922.

İkdam, 18 Eylül 1922.

İkdam, 6 Eylül 1922.

İkdam, 6 Eylül 1922.

İleri, 17 Kasım 1920.

İleri, 30 Eylül 1922.

İleri, 7 Mayıs 1920.

Milliyet, 2 Kasım 1931.

Milliyet, 4 Kasım 1931.

Peyâm-ı Sabah, 3 Kasım 1920.

Sabah, 24 Eylül 1922.

Vakit, 11 Şubat 1921.

Vakit, 19 Nisan 1921.

Vakit, 20 Haziran 1922.

Vakit, 25 Haziran 1921.

Vakit, 28 Ağustos 1930.

Vakit, 28 Şubat 1921, s.8.

Vakit, 3 Kasım 1931.

Tezler

Çanlı, Mehmet, **Millî Mücadele’de Uygulanan Askerî Strateji**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2019.

Koltuk, Nuran, **Batı Anadolu’da Kuva-yı Milliye’nin Askerî ve Malî Kaynakları**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2010.

Tavukçu, İbrahim, **Millî Mücadele’de İnönü Muharebeleri**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2019.

Uysal, Mehmet, **1930 - 1938 Dönemi Türkiye - Yunanistan İlişkileri**, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü,(Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2007.

Ansiklopedi

Akyıldız, Ali, “Meclis-i Mebusan”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C.28, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2003, ss.245-247

Turan, Şerafettin, “Lozan Antlaşması”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C.27, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2003, ss.214-217.

SAKARYA ZAFERİNİN SONUCUNA BİR İLAVE: ARNAVUTLUK'UN YUNAN İŞGALİNDEN KURTULMASI

Halil ÖZCAN*

ÖZET

28 Kasım 1912 tarihinde Osmanlı Devleti'nden ayrılarak bağımsızlığını ilân eden Arnavutluk, I. Dünya Savaşı sürecinde Osmanlı Devleti gibi gizli anlaşmaların paylaşım konusu yapıldı. Savaşı takiben Arnavutluk ve Anadolu ortak kaderi paylaşarak ilhaka yönelik işgallerle karşı karşıya kaldı. TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa, Anadolu ve Arnavutluk'ta ortak işgalci konumda olan Yunanistan'a karşı Arnavutluk'u ortak cephe olarak değerlendiren bir strateji geliştirdi. Bu kapsamda Mustafa Kemal Paşa, 9 Aralık 1920'de Kosova kökenli emekli Erkanı Harp Miralay Selahattin Bey'i bir talimat ile Arnavutluk'a gönderdi. Selahattin Bey, Arnavutluk'ta Harbiye Nazırı oldu ve düzenli Arnavut ordusunu Türkiye'nin desteği ile kurdu. Buna ilave olarak TBMM hükûmeti temsilcisiyle Arnavutluk hükûmeti temsilcileri arasında imzalanan 12 maddelik bir gizli anlaşma ile Arnavutluk'a askerî destek ve yardım programa bağlandı.

Türkiye'nin desteği sonucu Yunan işgal bölgesinde ve sınırında direnişini artırdığı için Yunanistan, burada daha fazla asker bulundurmaya zorunda kaldı. Bunun üzerine Yunanistan, Anadolu'ya göndereceği birliklerden bir kısmını Arnavutluk sınırında tutmak zorunda kaldı. Böylece de Yunanistan'ın kuvvetleri iki cepheye bölündü. Türk-Arnavut işbirliği stratejisi Sakarya Savaşında başarıya ulaşacak eş güdüm içerisinde ilerledi. Bütün bunların sonucunda Sakarya Zaferi kesinleştiğinde İngiltere Yunanistan'ın Arnavutluk'taki işgal ve iddialarından vazgeçtiğini açıkladı. Böylece de Sakarya Zaferi Arnavutluk'un Yunanistan işgalinden kurtarılmasını sağlamış oldu.

Anahtar Kelimeler: TBMM, Mustafa Kemal Paşa, Sakarya Zaferi, Arnavutluk, Bağımsızlık

---

* Doç. Dr., Başkent Üniversitesi, hozcan@baskent.edu.tr, Orcid:0000.0002.294.2576

AN ADDITION TO THE RESULT OF SAKARYA VICTORY: LIBERATION OF ALBANIA FROM GREEK OCCUPATION

Summary

Albania, which declared its independence from the Ottoman Empire on November 28, 1912, was the subject of secret agreements like the Ottoman Empire during the First World War. Following the War, Albania and Anatolia shared a common destiny and faced invasions for annexation. The President of the Grand National Assembly of Turkey (TBMM), Mustafa Kemal Pasha, developed a strategy that considers Albania as a common front against Greece, which was in a joint occupying position in both Anatolia and Albania. In this context, Mustafa Kemal Pasha sent Harp Miralay Selahattin Bey, the retired Military Officer, Colonel, who has Kosovo origin, to Albania on 9 December 1920 with an instruction. Selahattin Bey became the Minister of War in Albania and established the regular Albanian army with the support of Turkey. In addition, military support and aid to Albania was linked to the program with a 12-Clause secret agreement which has between the representatives of the Grand National Assembly of Turkey (TBMM) government and the representatives of the Albanian government.

As a result of Turkey's support; Greece had to keep more soldiers, as it increased the resistance in the Greek occupation zone and on border. Therewith, Greece had to keep some of the troops on the Albanian border that would be sent to Anatolia. Thus, the Greek forces were divided into two fronts. The Turkish-Albanian cooperation strategy proceeded in a coordinated manner that would lead to success in the Battle of Sakarya. As a result of all these, when the Sakarya Victory was definite, England announced that Greece gave up its occupation and claims in Albania. Thus, the Sakarya Victory ensured the liberation of Albania from the Greek occupation.

Keywords: TBMM (GNAT), Mustafa Kemal Pasha, Sakarya Victory, Albania, Independence

GİRİŞ

İsmail Kemal Bey liderliğinde Avlonya'da toplanan Arnavut Kongresinin aldığı karar sonucu, 28 Kasım 1912 tarihinde, Arnavutluk'un bağımsızlığını

ilân edildi. Balkan Savaşları sonrası toplanan Londra Elçiler Konferansı, 29 Temmuz 1913 tarihinden itibaren Arnavutluk'un bağımsız bir devlet olmasını onayladı. Ancak bağımsızlık ilanından sonra komşularının işgal girişimleri ile karşı karşıya kalan Arnavutluk Devletinin başına Alman asıllı Prens Wied (Vid) tayin edildi. Otoritesini kuramadan I. Dünya Savaşı çıktığından Alman Prens Arnavutluk'u terk etti. Arnavutluk'ta yaşanan bu belirsizlik, ülkeyi I. Dünya Savaşı'nda gizli paylaşım anlaşmalarının konusu haline getirdi.¹

Mustafa Kemal Paşa, beş asır Türklerle kader birliği yapan ve nüfusunun büyük kısmı Müslüman olan Arnavutları kazanmak istiyordu. Ayrıca Arnavutluk'un coğrafi konumu da şüphesiz çok önemliydi. Mustafa Kemal Paşa da beş asır kader birliği yaptığımız Arnavutluk ile ilişkileri Türkiye'nin güvenliği açısından önemli gördüğünü Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak'a şu sözlerle ifade ediyordu:

*"...Arnavutluk, Balkanlar'da her bakımdan mühim bir yerdedir; orada hakikaten milli ve müstakil bir Hükûmetin teessüs etmesi; Arnavutluk'un ilerlemesi ve kuvvetlenmesi için olduğu kadar Balkanlar'ın hal ve âtisi (geleceği) için de lazım ve faydalı idi..."*²

TBMM Hükûmeti-Arnavutluk Hükûmeti Arasındaki İşbirliği

I. Dünya Savaşı sonrası savaş içerisindeki gizli antlaşmaları yürürlüğe koyan İtilaf Devletleri (özellikle İngiltere ve Fransa), Anadolu'nun batısı ile Arnavutluk'un güneyini Yunanistan'a işgal ettirmeyi kendi çıkarları açısından uygun buldu. Şüphesiz Anadolu'daki işgaller gibi Arnavutluk'taki işgaller de ilhaka yönelikti. Yunanistan, Anadolu'ya kalıcı olarak yerleştikten sonra Arnavutluk'taki işgalini de sürekli hale getirebilecekti. Bu tehlike konusunda Mustafa Kemal Paşa, Arnavut liderlerini ikna etmeyi başararak ortak düşmana karşı ortak cephe oluşturmak için işbirliğine yöneldi.³

Mustafa Kemal Paşa'nın Arnavutluk'u ortak cephe olarak değerlendirmesi şüphesiz ortak işgalci olan Yunanistan'ın Anadolu'daki askerî gücünü azaltmaya yönelikti. Bunu Mustafa Kemal Paşa'nın 1 Mayıs 1920'de (gizli oturumda) yaptığı konuşmada görmek mümkündür. Mustafa Kemal Paşa'ya

---

¹ Halil Özcan, **Atatürk Dönemi Türkiye Arnavutluk İlişkileri (1920-1938)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2011, s.18-30.

² Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'ten Hatıralar**, Yapı Kredi Yayınları, 3.Baskı, İstanbul, Ocak 2006, 498-499. Özcan **age**, s.57-59.

³ Özcan, **age**, s.68.

göre Yunan Hükûmeti, 110 bin kişilik Yunan kuvvetlerinin bir kısmını Arnavutluk ve Yunanistan arasındaki anlaşmazlık üzerine Makedonya'ya göndermişti.⁴

Mustafa Kemal Paşa'ya göre iki ülkenin işbirliği ve savunması ne kadar güçlü olursa özellikle ortak düşman olan Yunanistan her iki ülkede de daha kolay yenilecektir. Çare bulunmazsa Yunanistan, Türkiye ve Arnavutluk'taki işgalini kalıcı hale dönüştürebilecektir. Mustafa Kemal Paşa, bu tehlike konusunda Arnavutluk Hükûmetini ikna edebildiği için Türkiye ve Arnavutluk arasında ortak çareler aranmaya başlandı. Bu işbirliğine uygun olarak Arnavutluk Hükûmeti, İzmir'de ikamet etmekte olan emekli erkânı harp miralay Selahattin Saip Bey'e⁵ Harbiye Nazırlığı görevini teklif etti. Arnavutluk'ta kendisine Millî Savunma Bakanlığı görevi teklif edilen Prizrenli emekli erkânı harp Miralay Selahattin Saip (Shkoza) Bey'e Mustafa Kemal Paşa, 9 Aralık 1920 tarihinde kendi el yazısıyla yazdığı talimatta; Arnavutluk'un İtalyan, Slav ve Rum işgallerinden kurtulabilmesi için evvelen, sâniyen ve sâlisen olmak üzere üç çözüm önerisi sundu. Mustafa Kemal Paşa'ya göre, öncelikle İtalya Arnavutluk için en az tehlikeli konumdadır. Bunun için Arnavutluk, İtalya'nın desteğiyle Slav ve Rum işgaline karşı direnmelidir. İkinci olarak Arnavut milleti arasında var olan din ve hurufat gibi meseleleri ortadan kaldırmalıdır. Son olarak da Arnavutluk Hükûmetinin gerek Ankara Hükûmetiyle gerekse İslâm âlemiyle dayanışma içerisine girmelidir.⁶ Selahattin Saip Bey de TBMM Hükûmeti Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın onayı ve talimatıyla bu görevi kabul ederek 8 Ocak 1921 günü Arnavutluk'a ulaştı.⁷ Arnavutluk'ta Harbiye Nazırı olan Selahattin Bey'in 1921 yılında Arnavutluk düzenli ordusunu teşkil ettikten sonra Yunanistan sınırındaki askerî faaliyetleri yoğunluk kazandı.⁸

---

⁴ Özcan, *age.*, s.63.

⁵ Selahattin Bey hakkında daha fazla bilgi için bkz. Halil Özcan, "Emekli Erkânıharb Miralay Selahattin Bey'in II. Meşrutiyet'in İlanına Katkısı", *Atatürk Yolu Dergisi*, Bahar 2010, Yıl: 23, Sayı: 45, (s. 83-102).

⁶ Talimatın tamamı için bkz., Özcan, *age.*, s.59-74. **Atatürk'ün Milli Dış Politikası: (Millî Mücadele Dönemine Ait 100 Belge) 1919-1923**, T.C. Kültür Bakanlığı, Atatürk Dizisi, C.1, Ankara, 1994, s. 209-210. Selma Yel ve Halil Özcan, "**Mustafa Kemal'in Selahattin Saip Bey'i Arnavutluk'ta Görevlendirmesinin Sebep ve Sonuçları**", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt:XXIV, sayı:70, s. 63-64.

⁷ Selahattin Bey'in faaliyetleri için ayrıca bkz., Halil Özcan, "TBMM Hükûmeti ile Arnavutluk Hükûmeti Arasında İmzalanan Gizli Anlaşmanın Sebep ve Sonuçları", *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 4, Sayı 2, 2017, (s.119-157).

⁸ Halil Özcan, "Türk Hükûmeti'nin Desteklediği Arnavutluk Bağımsızlık Mücadele'sinin Türk Basınına Yansımaları," **On Dördüncü Askerî Tarih Kongresi Bildirileri-II, XIV.**

Mustafa Kemal Paşa, Arnavutluk'taki gelişmeleri takip etmeyi sürdürdü. 1 Mart 1922'de TBMM'nin üçüncü toplanma yılını açarken bu ülkenin bağımsızlığına olan inancını dile getirdi:

“...Arnavutluk Hükûmetine gelince bu Hükûmeti Islâmiye halkıyla asırlarca beraber yaşadık. Uzun zamanlar kendileriyle tevhidi hayat ve mukadderat eyledik (hayat ve kader birliği yaptık). Bu dindaş halk ve Hükûmeti dahi muhafazai mevcudiyet ve temini saadetinin merbut olduğu noktai hakikiyeti takdir edecektir. Bugünkü müşkül vaziyetlerinin tevlideylediği (sebepler olduğu) elim mecburiyetlerden kurtulmak tedabirine (tedbirlerine) tevessül edilecektir (girişeceklerdir). Bunu kaviyen (güçlü olarak) ümidederim.”⁹.

TBMM Hükûmeti ile Arnavutluk Hükûmeti Arasında İmzalanan Gizli Anlaşma

Türk-Arnavut işbirliği daha geniş bir boyuttaydı. Türk ve Arnavut vatansızları, ortak düşmana karşı eş zamanlı ve etkin mücadeleyi başarmak ve sonrasında da bu işbirliğini kalıcı hale getirebilmek için on iki maddelik bir gizli anlaşma imzaladı.¹⁰ Türkiye ve Arnavutluk arşivlerinde bulamadığımız söz konusu gizli anlaşmaya Yunanistan'dan ulaşabildik. Yunanistan Deniz Kuvvetleri (donanma) Tarih arşivinde (IAPN) 1922 yılına ait dosya içerisinde NA/82 belge numarasıyla anlaşmanın Yunanca metni yer almaktadır.¹¹ Arnavutluk Hükûmeti temsilcileriyle TBMM Hükûmeti temsilcisi tarafından imzalanan¹² anlaşma metninin Yunanca çevirisi 3-16 Kasım 1922¹³ tarihinde, Tuğamiral D. Meletopoulos¹⁴ tarafından İstanbul'dan Atina'daki Deniz Kuvvetleri Komutanlığına¹⁵ ve Yunanistan Genelkurmay Başkanlığına gönderildiği anlaşılmaktadır.¹⁶

Yüzyıldan Günümüze Balkanlar ve Balkan Tarihi, (03-07 Aralık 2012, İstanbul), Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2014, s.648.

⁹TBMM Z.Ceridesi, i.1,c.18, s. 12.

¹⁰ Özcan, “TBMM Hükûmeti ile Arnavutluk Hükûmeti...”, s. 124.

¹¹ Dimitris Michalopoulos /Selanik “Prospatheies gia Simbraksi Alvanias kai Kemaliks Tourkias: İ Mistiki Simfaniatou 1922”, E'Panellinio Istoriko, Sinderio Praktika, Thessaloniki, 1984, s.95-96.

¹² Aleksandros K. Papadopoulos, **Apeiros Khora O Oikoumenikos Ellenismos kai o Albanikos Ethnikismos**, Nea Synora-A.A. Livanis, Atina, 1992, s.152. Michalopoulos , agm., s. 95.

¹³ Michalopoulos , agm., s.95.

¹⁴ Papadopoulos, age., s. 152.

¹⁵ Michalopoulos , agm., s.95.

¹⁶ Papadopoulos, age.,s. 152.

TBMM Hükûmeti ile Arnavutluk Hükûmeti arasında imzalanan gizli anlaşmanın maddeleri şunlardır: ¹⁷

1. TBMM, Arnavutluk'un millî hedeflerine ulaşması için gerekli olan maddî ve manevî desteği sağlayacaktır.
2. TBMM, Türk devletinde görevli Arnavut kökenli asker ve memurların Arnavut devletinde hizmet edeceğini kabul ve taahhüt eder.
3. Arnavutluk Hükûmeti, bir yıl veya daha az bir sürede üç tümen den oluşacak bir orduyu teşkil etmeyi üstlenir.
4. Ankara Hükûmetinin Millî Savunma Bakanlığı heyeti, bahse konu birliğin eğitimi için askerî bir heyet göndermeyi taahhüt eder.
5. Arnavutluk Hükûmeti, bu tümenlerden birini Sırp, diğerini Yunanistan sınırlarına konuşlandırmayı, üçüncüsünü de iç güvenlik için kullanmayı kabul eder.
6. Arnavutluk Hükûmeti, çeteler teşkil ederek bunları Yunan topraklarına göndermeyi taahhüt eder.
7. Arnavutluk Hükûmeti, Arnavutluk nüfusunun üçte ikisi Müslümanlardan oluştuğu için Arnavutluk meclisinin % 90'ının Müslüman olmasını kabul eder. İçişleri ve Dışişleri Bakanlıklarının hiçbir şekilde Hristiyanlara verilmemesini taahhüt eder. Ayrıca Rumların çoğunluk olarak yaşadıkları bölgelere Müslümanları iskân etmeyi taahhüt eder.
8. Kurulacak olan Arnavutluk Meclisinde rejim konusu belirlenecek ve halk iktidarının sağlanması için her türlü özen gösterilecektir.
9. Eğer halk iktidarı sağlanamadığı takdirde halk oylamasına gidilecek bir Müslüman Prens seçilmesi için Müslüman milletvekilleri ve Müslüman nüfus tarafından gerekli olan tüm çabalar yerine getirilecektir.
10. Arnavutluk Hükûmeti, ticaretin Müslümanların eline geçmesi için her türlü çabayı gösterecek ve bu maksatla özel yasalar çıkaracaktır.
11. Barışın sağlanmasından sonra iki devletin ortak hareketi ile siyasi ilişkiler ve ticarî anlaşmalar yapmak üzere heyetler tayin edilerek anlaşmalar yapılacaktır.
12. Altıncı madde dışındaki maddeler barıştan sonra uygulanacaktır.¹⁸

---

¹⁷Papadopoulos, *age.*,s.152-153.

Anlaşmanın birinci maddesi “*TBMM'nin Arnavutluk'un millî hedeflerine ulaşması için gerekli maddî ve manevî desteği sağlaması*” ile ilgilidir. Atatürk, Arnavutluk'un bağımsızlığıyla ilgilendiği, *The Daily Telegraph* Gazetesi'nin 10 Mayıs 1921 günkü haberine yansıdı. Haberde Atatürk'ün Müslüman olarak Arnavutların sorunlarıyla ilgilendikleri ve Yunan saldırısına karşı Arnavutların kendilerinden yardım beklediğine inandıklarını dile getiriyordu.¹⁹ Michalopoulos 'a göre de 1921 yılı boyunca Mustafa Kemalciler ve Arnavutlar, bir Türk-Arnavut işbirliği için ciddi çabalar sarf etti.²⁰ Gelişen işbirliği sonucu Arnavutluk'ta Türk hayranlığı ve dostluğu (Türkçülük) başladı.²¹

Anlaşmanın ikinci maddesi ile “*TBMM, Türk devletinde görevli Arnavut kökenli asker ve memurların Arnavut devletinde hizmet edeceğini kabul ve taahhüt*” etti. *The Christian Science Monitor* adlı gazetede (Kasım 1920) yer alan habere göre, Arnavutluk Hükûmeti, Türk paşalarıyla subaylarından ve Kemal'in ordularından oluşan bir askerî birliği ülkesine sokarak gelecekte Yunanistan ve Sırbistan'a karşı güç kazanmak istemektedir.²² Mayıs 1921'de Londra'nın *The Daily Telegraph* Gazetesi'nde Mustafa Kemal Paşa'nın demecinin bir kısmı yayımlandı. Gazeteye göre, 10 Mayıs 1921'de Mustafa Kemal Paşa, Türk-Arnavut ilişkilerine değindi. Buna göre, Mustafa Kemal Paşa, ülkelerine gitmek ve Yunanlara karşı Arnavut birliklerini örgütlemek için izin isteyen Arnavut subaylara izin verdi. Mustafa Kemal Paşa, Yunanistan'ın yalnızca Anadolu'nun değil, bütün Doğu Akdeniz'in düşmanı olduğunu ifade etti.²³

Arnavutluk'u temsil eden Yüksek Konsey (Ulusal Konsey-Senato)²⁴ 18 Haziran 1921'de TBMM'nin Türk ordusunda görev yapan Arnavut kökenli subayların Arnavutluk'a gitmesi için verdiği izni görüştü. Yüksek Konsey, “*500 yıllık geleneklerin Türk ve Arnavut halkını manevî olarak birbirlerine*

---

¹⁸ Michalopoulos 'un makalesinde anlaşma metnini Ankara Hükûmeti adına imzalayan Yusuf Kemal'in isminin altında “Albay Samaou” kurmay heyeti ibaresi de yer almıştır bkz. **agm.**, s.96.

¹⁹ Sâlahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2003, s. 233.

²⁰ Michalopoulos, **agm.**, s.103.

²¹ Michalopoulos, **agm.**, s.100.

²² Michalopoulos , aynı yerde.

²³ Michalopoulos , **agm.**, s.103.

²⁴ 28-31 Ocak 1921 tarihleri arasında Luşnya'da ellinin üzerinde temsilcinin katılımıyla bir kongre toplandı. Kongre Başkanı olarak Akif Paşa Elbasani seçildi. Kongrede Arnavutluk'un rejim şekli meclis tarafından belirleninceye kadar ülkeyi temsil etmesi için Akif Paşa Elbasani, Dr. Mihâl Ruturolli, Luigi Burniçi ve Abdi Bey Toptani'den oluşan dört kişilik “Yüksek Konsey” oluşturuldu bkz., Özcan, **age.**, s. 46-47.

bağladığını” ifadesiyle bu durumdan memnuniyetini gösterdi. TBMM’nin yardımından memnun olan Yüksek Konsey, Türkiye’den gelen nitelikli Arnavut asıllı vatandaşların Türkiye ile bağlantılarını keserek bir an önce kalıcı Arnavutluk vatandaşlığına geçmesini talep etti. İkinci madde gereği Türkiye’den Arnavutluk’a asker ve sivil memurların gitmesi, dönemin basınında sıkça yer aldı. Yunanistan, bu durumdan her fırsatta şikâyetçi oldu. Hatta bu memurları Mustafa Kemal ve TBMM ile ilişkilendirmek için bunlara “Kemaliyet memurları” ya da “Kemalî memurlar” olarak nitelendirdi.²⁵ Aberdeen Daily Journal gazetesi de 14 Haziran 1920’de “Arnavutluk’ta İsyancılar” başlığıyla verdiği haberde; Arnavutluk’ta Mustafa Kemal Paşa’ya bağlı 9.000 kişilik Arnavut isyancının Avlonya’ya saldırılar gerçekleştirdiğini yazmaktaydı.²⁶ Yunanistan’ın Londra’da bulunan Büyükelçisi D. Kaklamanos, İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon’a kısa bir kısım Jöntürk (Türkiye’den gelen) subayının İtalyan gemileri ile Arnavutluk’a nakledildiğini bildirdi.²⁷

Aslında bu iddialar asılsız değildir. Türkiye’den Arnavutluk’a değişik zamanlarda asker ve memurlar giderek Arnavutluk’ta önemli mevkilere geldi. Bunun sonucu olarak Arnavutluk idarî makamlarının talebi üzerine ülkede görev yapan memurlardan Türkiye’de vazife almış olanların dosyalarının istenmesi Arnavutluk Meclisi’nde görüşüldü.²⁸

Anlaşmanın Üçüncü maddesinde “*Arnavutluk Hükûmeti, bir yıl veya daha kısa bir sürede üç tûmenden oluşan bir ordu teşkil etmeyi kabul etmiştir*” ibaresi yer alıyordu. Buradaki süre çok önemlidir. Çünkü 1921 yılı TBMM Hükûmeti’nin Batı cephesinde Yunanistan’a karşı savaştığı yıldır. Muhtemeldir ki her iki ülkede ortak işgalci konumunda olan Yunanistan’a karşı eş zamanlı ortak cephe açılıyordu. Daha önceden, 1920 yılı Eylül ayı sonlarında, Anadolu’dan Elbasan’a (aslen Arnavut kökenli olan) Miralay Hamdi Bey gitti. Hamdi Bey, maiyetindeki heyetle Arnavutluk’a gelir gelmez gizli anlaşmayı Arnavutluk adına imzalayan Başvekil Süleyman Fehmi (Delvina) Bey ile birlikte çalışmaya başladı. P. Sabah Gazetesi’nin 11 Mayıs 1921 tarihli birinci sayfa haberine göre, Arnavut ordusunun

---

²⁵ Türkiye’den Arnavutluk’a asker ve sivil memur gitmesi ve bunların faaliyetleri konusunda daha ayrıntılı bilgi ve dönemin basınındaki (Vakit, A.Yeni Gün, H.Milliyet, P.Sabah) haberler için bkz., Özcan, *age.*, s.74-89.

²⁶ Ertürk Özel, **İngiliz Basınında Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Paşa**, Cinus Yayıncılık, İstanbul, 2020, s.99.

²⁷ Papadopoulos, *age.*, s.155.

²⁸ Arkivi Qendror Shtetëror (AQSH) (Arnavutluk Devlet Arşivi), Fon:146, tarih:1922, Dosya 82, s. 57-65. Daha ayrıntılı bilgi için bkz., Özcan, *age.*, s.81.

başkumandanı (genelkurmay başkanı) Hamdi Bey olmuştu.²⁹ Ancak Hamdi Bey'in TBMM ve Mustafa Kemal Paşa ile doğrudan ilişkisi tespit edilemedi.

Anlaşmayı Arnavutluk Hükûmeti adına imzalayanlardan birisi olan ve Atatürk tarafından talimat ile Arnavutluk'a gönderilen Selahattin Saip (Shkoza) Bey aslen Prizrenlidir. Selahattin Bey, I. Dünya Savaşı sonrası emekli olarak İzmir'e yerleşerek Arnavut Kulüp Başkanlığı yaptı. Süleyman Delvina'nın Hükûmeti ile Luşnya Kongresi'nde ülkeyi temsil için oluşturulan Yüksek Konsey, Selahattin Bey'i Arnavutluk'a davet etti. Selahattin Bey de bu görevi kabul edip etmemeyi Mustafa Kemal Paşa'ya sorma gereğini duydu. TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa da 9 Aralık 1920 günü Selahattin Bey'e bir talimat yazarak bu durumdan memnuniyetini dile getirdi. Selahattin Bey de 8 Ocak 1921 günü Arnavutluk'a ulaştığında TBMM Orduları I. İnönü Savaşı'na başlamıştı.

Selahattin Bey'in Arnavutluk'a gitmesinden sonra anlaşmanın üçüncü maddesi yerine getirilerek üç tümen den oluşan birlikler teşkil edildi. Tanınmış Fransız diplomasi yazarlarından Albert Mousset, Mustafa Kemal Paşa'nın Kurmay Albay Selâhattin Bey ve Albay Hamdi Bey marifetiyle Türkiye-Arnavutluk ilişkilerini geliştirdiğini ifade etti.³⁰ Selahattin Bey'in teşkil ettiği, her biri üç ayrı yerde konuşlu modern kıtalarının³¹ birincisi güneyde Görice'de (Korçe'de), ikincisi ortada Tiran'da diğeri kuzeyde İşkodra'dadır. İlk tümeni üçlü sistemle kurduğu gibi her alaya bir adet mitralyöz bölüğü ve topçu bataryası ilave etti.³² Ayrıca Arnavutluk sınırlarında özel taburlar kurarak bu taburları da doğrudan bakanlığına bağladı.³³

Selahattin Bey'in düzenlediği ordu (asker ve zabitan) üniforması, Türk Kuvayı Milliyesi'nin üniformasına çok benzeyen bir kıyafetten seçildi. Türk basını Türkiye'deki Kuvâ-yi Milliye ile Arnavutluk Millî Kuvvetleri arasında ilgi kurduğu için onları da "Kuvâ-yi Milliye" olarak adlandırdı.

---

²⁹ Özcan, **age.**, s. 59. Ancak Arnavutluk Silahlı Kuvvetleri resmi internet sitesinde yer alan Genelkurmay Başkanları arasında Miralay Hamdi Bey'in ismine rastlanmamıştır. <http://www.aaf.mil.al/english/index.php/shtabipergjithshem/1043-historiku>.

³⁰ Necip P. Alpan, "Türkiye İle Arnavutluk'un İstiklâl Savaşlarındaki Paralelizm Doğrultusunda Yaptıkları İşbirliği", **X.Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler, VI**, TTK Basımevi, Ankara, 1994, s. 2902.

³¹ İsa Halilaj, "Selahudin Shkoza-Kurorë Lavdie në Ushtrinë Kombëtare Shqiptqre (Në prag të 135 vjetorit të lindjes)", **Revista Koha i**, Nisan 2002, sayı:75, 48-50; Özcan, **age.**, s.74-84.

³² Vangjel Kasapı, "Selaudin Shkoza Reformator i Madh Ushtar)", **Rilindja**, (10 Mart 1999, sayı:14, s.12.

³³ Kasapı, agm., s. 12; Özcan **age.**, s.74-84.

“Anadolu’da Yeni Gün” Gazetesi³⁴ haberinde Arnavutluk ile Yunanistan arasındaki ihtilafın bütün şiddetiyle sürdüğünden bahsederek “Arnavut Kuvayı Milliyesi’nin” büyük hazırlıklarda bulunduğunu yazıyordu.

Anlaşmanın dördüncü maddesi Ankara’nın Arnavutluk’ta teşkil edilen birliklerin eğitimi için Türkiye’den Arnavutluk’a askerî bir heyet gönderilmesini içeriyordu. İkinci ve üçüncü madde kapsamında açıklandığı üzere Hamdi Bey maiyetindeki heyetle birlikte Arnavutluk’a gitmişti.³⁵ Ayrıca, 1920 yılında Arnavutluk’un Roma temsilcisi Faik Konitza, resmi olarak Türk memurlarının Arnavutluk’a gelerek Arnavut ordularını organize ettiğini açıklamıştı.³⁶ Böylece de anlaşmanın üçüncü maddesi Arnavutluk Hükûmeti tarafından dördüncü maddesinin gereği de TBMM Hükûmeti tarafından yerine getirilmiş oldu.

Anlaşmanın beşinci maddesi gereği Arnavutluk Hükûmeti teşkil edilen birliklerinden birisini Yunanistan sınırında diğerini de Sırbistan sınırında konuşlandırdı. Altıncı maddesi gereği de Arnavutluk’ta oluşturulan çeteler Yunan topraklarına taciz için görevlendirildi. Bunun sonucunda 1921 yılında Anadolu’da TBMM ordularıyla savaşmakta olan Yunanistan, aynı dönem içerisinde ortaya çıkmaya başlayan Arnavut (milliyetçi) “gerilla” hareketinden rahatsız olmaya başladı. Bu durumdan şikâyetçi olan Yunanistan, Arnavut “gerilla” hareketiyle TBMM arasına bir bağ olduğu iddiasıyla İngiltere’nin dikkatini çekmeye çalıştı. Yunan gazeteleri, Arnavutların Türk çeteleriyle birlikte faaliyet halinde olduklarını iddia ederek sürekli kamuoyu oluşturmaya çalıştı.³⁷ Michalopoulos’a göre Türkler, Yunanların gücünü zayıflatmaya çabalayarak Yunan-Arnavutluk sınır sorununu yaratmıştı.³⁸ Bu dönemde Arnavutluk’un direnişinden rahatsız olan Sırp ve Rus sefirleri, Atina’da toplantı yapma gereği duydu. Sefirler, Türklerin galeyanı ile Arnavut çetelerinin Balkanlarda karışıklık çıkardığı görüşünde birleşti. Yunan basınına göre sefirlerin toplantısından sonra Sırp ve Ruslar, çetecilik faaliyetleri sebebiyle Tiran Hükûmeti nezdinde

---

³⁴ 29 Mayıs 1921, s. 2.; Özcan, **age.**, s.78.

³⁵ Özcan, **age.**, s.75.

³⁶ Leon Maccas, **La Question Greco-Albanaise**, Berger Levnault Editeurs, Paris, 1921, s. 210-212.

³⁷ Vakit Gazetesi, 9 Mayıs 1921, s. 1. Sırbistan da bu duruma Yunanistan gibi bakmış ve Arnavutluk’a yönelik saldırgan politikalarına sebep olarak Türkiye-Arnavutluk ilişkisini göstermekten çekinmemiştir.

³⁸ Michalopoulos , **agm.**, s.100.

girişimde bulundu. ³⁹ Sırp ve Rus faaliyetleriyle yetinmeyen Yunan Hükûmeti, konuyu Avrupa gündemine taşımaktan da geri kalmadı.

Atina Hükûmetinin Paris Barış Konferansı'na gönderdiği propagandist Léon Maccas, ⁴⁰ Yunanistan'a karşı olan komplonun (Türkiye-Arnavutluk işbirliğinin) merkezinin İstanbul Arnavut Kulübü olduğunu iddia ederek şu suçlayıcı beyanda bulunuyordu:⁴¹

“...Arnavutlarla Kemalist işbirliğinin merkezi İstanbul'daki Arnavut Derneği'nde tezgâhlanmıştır. Kurmay Albay Selâhattin Saip Bey, Mustafa Kemal Paşa'dan direktif alarak, Epir bölgesinde, Yunanlılara karşı savaşmak üzere Arnavut çetelerini eğitmektedir. Bu Türk-Arnavut işbirliği, Ankara'da resmen kutlanmıştır...”

Maccas'a göre Arnavutluk'a Harbiye Nazırı Selahattin Bey'i gönderen Mustafa Kemal, Yunanistan'a saldırılması plânını da onayladı. Bunların sonucu olarak da Arnavutluk ordusu, Yunan ordusuna karşı kendi ülkesi için değil de Türkiye için savaşır gibi gayret gösteriyordu. Ayrıca Maccas, Arnavutları Türklere sadakatli davranmakla suçluyordu. Gerçekte Arnavutluk Başbakanı olan ve gizli anlaşmayı Arnavutluk Hükûmeti adına imzalayan Süleyman Fehmi (Delvina) Bey'in İstanbul'da kurulan Arnavutluk Teavün Cemiyeti'nin üyesi olması, Selahattin (Shkoza)Bey'in de İzmir'de Arnavut Kulüp Başkanlığı yapması ve Mustafa Kemal Paşa'nın talimatıyla Arnavutluk'a gitmiş olması, gizli anlaşmayı da bu ismin imzalaması Maccas'ın iddialarının asılsız olmadığını göstermektedir.

Peyâm-ı Sabah Gazetesi'ne göre de Arnavutluk-Yunanistan hududunda baş gösteren heyecan ve karışıklık, sunî bir şey olmaktan çok uzaktır.⁴² Gazeteye göre, Yunanistan sınırındaki bu karışıklığın sebebini Anadolu'dan kaynaklanan vahim mahiyete haiz bir takım harekâtın başlangıcında ve desteğinde aramak gerekmektedir.

---

³⁹ Özcan, **age.**, s.84.

⁴⁰ Maccas, **age.**, s. 210-212. Maccas, Venizelos'un talimatıyla yazdığı “*Küçük-Asya Helenizmi, Tarihi, Gücü ve Geleceği*” isimli 233 sayfalık kitabında Türkiye-Arnavutluk ilişkilerine ve işbirliğine yer vermiştir bkz.,Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s. 115.

⁴¹ Alpan, agm., s.2901-2902.

⁴² Özcan, **age.**, s.66-67..

Arnavutluk'un Yunan İşgalinden Kurtulması

Türk-Arnavut işbirliği sonucu Arnavutluk-Yunanistan sınırındaki karışıklıklar Yunanistan'ın tepkisini çekmeye başladığında Arnavutluk Başbakanı, bunların söylentiden ibaret, Yunan propagandası olduğunu ifade etmek zorunda kaldı. Ancak sınırdaki faaliyetler de olanca hızıyla ve kararlılıkla devam etti. Bu ortamda General N.Trikupis, Arnavutların direnişi üzerine Yunanistan'ın Anadolu cephesinden bir tümenini çekmesi sonucu Batı Anadolu'da Yunan cephesinin zayıfladığını belirtmek zorunda kaldı.⁴³ Bu durum, Mustafa Kemal Paşa'nın Arnavutluk'a yardım plânının başarıya ulaşacağını da habercisi oldu.

Arnavutlar, Türkiye'den aldıkları destek ve heyecanla Yunanistan'a karşı kararlı mücadeleye devam ettiler. Bunun sonucu olarak Yunanlar da kuvvetlerinin bir bölümünü Yanya bölgesinde Arnavutlara karşı tutmak mecburiyetinde kaldı. Böylece Yunanistan, Anadolu'daki kuvvetlerine daha fazla takviye yapamadı. Mustafa Kemal Paşa, bu ihtimali de dikkate alarak Arnavutluk ordusunun düzenlenmesine ve güçlenmesine bir gizli anlaşma ile katkı sağladı.⁴⁴

Yunanistan Kralı Konstantin, Arnavutluk'taki millî uyanışın önüne geçebilmek için Arnavutlarla siyasî gerginliğini artırdı. Bunun üzerinde de Arnavutlar, silahlanarak kuzey ve güney firkalarına (tümenlerine) ilave edilmek üzere iki ihtiyat livası (tugay) teşkil etti. Arnavutluk Hükûmeti, tüm bu hazırlıklardan sonra Yunan sınırına yedi bin asker daha sevk edebildi. Türk ordusu ve milleti, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa liderliğinde Tekalifi Milliye Emirleri doğrultusunda Sakarya'da Yunanistan'a karşı savaş hazırlıklarına devam ederken 31 Temmuz 1921 tarihli Hakimiyeti Milliye Gazetesi Arnavutluk Hükûmetinin 15 yaşından 40 yaşına kadar bütün Arnavutları silâh altına çağırdığı haberini veriyordu. Sakarya Savaşı başladığında ise Arnavutlar, Epir ve Adriyatik'teki hakları için tekrar Yunan hududunda teyakkuza geçerek⁴⁵ cepheyi kuvvetli tuttu. 14 Eylül tarihli Scotsman gazetesi de Yunan tarafında bir çekilme belirtileri olduğu ve

---

⁴³ Nesip Kaçi, "Atatürk Arnavutluk'ta Nasıl Değerlendiriliyor?", **Atatürk'ün Ölümünün 50. Yılı Sempozyumu (31 Ekim- 1 Kasım 1988)**, Ankara Üniversitesi, Ankara, 1988, s. 50.

⁴⁴ Türk İstiklâl Mücadelesi'nin başarısının Arnavutluk İstiklâl Mücadelesi'ne etkisi ve Arnavutluk'un bağımsızlığı için bkz., Özcan **age.**, s. 85 vd.

⁴⁵ Özcan, **age.**, s. 86-89. Anadolu'da Yeni Gün Gazetesi, 6 Eylül 1921, s. 1. Bulgaristan'da yayınlanan Kutubu Bulgar Gazetesi, Arnavutluk davasından bahsederken Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu cephesindeki başarısının Balkanlarda ve Arnavutluk'ta bir yankı bulduğunu ve Arnavutların seferberlik ilân ettiklerini yazmıştır bkz., Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, 7 Kasım 1921, s. 1.

bunun Arnavutluk'un Epir'e saldırdığı haberlerine bağlandığı belirtiliyordu. Ancak bu haberin Türklerin lehine bir şaşırtmaca olabileceği değerlendiriliyordu.⁴⁶

Gizli anlaşmanın ilk altı maddesinin uygulanmasıyla Arnavutluk cephesi kuvvetlenerek Yunanistan'ın Anadolu'ya getireceği kuvvetlerinin bir kısmını bu cephede tutmak mecburiyetinde kaldı. Türk Ordusu'nun Sakarya'da taarruza geçeceği dönemde Arnavutluk Ordusu'nun da eş zamanlı olarak Yunanistan cephesindeki faaliyetlerini yoğunlaştırdığı görüldü. Sakarya'da kazanılan Türk zaferi ile İngiltere, Yunanistan'ın Arnavutluk'taki iddialarından vazgeçtiğini açıklamak mecburiyetinde kaldı. Bunun sonucu olarak Sakarya Savaşı'nda yenilen ve aynı zamanda İngiltere'yi de hüsrana uğratan Yunanistan, İngiltere'nin Arnavutluk'tan çekilme kararına itiraz edemedi. Böylece Arnavutluk'taki cepheyi geniş açıdan değerlendiren TBMM Hükûmetiyle Arnavutluk Hükûmetinin antiemperyalist mücadelesi başarıya ulaştı.⁴⁷ Yunanistan Anadolu'daki mağlubiyetle kendi deyimiyle Küçük Asya'yı fethe giderken hemen yanı başındaki Arnavutluk'u da kaybetti.⁴⁸ Sakarya Zaferinin Arnavutluk'un Yunan işgalinden kurtulmasına olan etkisini Arnavut aydınları da tespit ediyordu. Bir dönem Berat milletvekili olan Ferit Vokopola, 1968 yılında Necip P. Alpan'a yazdığı bir mektupta şunları ifade ediyordu:

*“Atatürk'ün Kemalist mücahitlerle ve tüm Mehmetçiklerle, Palıkarya'ya (Yunanlıya) 1920'de Anadolu'da verdiği dersler olmasaydı... Luşnya'da yapılan Millî Arnavut Kongresi mukadderatı ve o sıralarda güneyde sınır ihtilâfımız bulunan Yunanlarla anlaşmak kolay olmayacaktı. Bu nedenle, o kara günlerde kurulan dostane bağlar, ilelebet devam edecektir. Zira her iki millet ortak mukadderata mâliktir.”*⁴⁹

---

⁴⁶ Özel, **age.**, s.173-174.

⁴⁷ Bu durumu Gazmend Shpuza da, “Türkiye ve Arnavutluk geniş antiemperyalist cephede beraber, birbirinin yanında olmuştur” şeklinde ifade etmiştir bkz., “Arnavutluk-Türkiye İlişkileri”, **Ankara Üniversitesi TİTE Atatürk Yolu Dergisi**, yıl 6, c.3, Ankara, Mayıs 1993, s. 343).

⁴⁸ Özcan, **age.**, s.89. Michalopoulos 'a göre, Türkiye ve Arnavutluk arasındaki işbirliği 1922 yılında Yunan ordusunun Anadolu'da kesin mağlubiyetinden sonra da devam etmiş ve Yunanistan bu durumu yakından takip etmiştir. Ekim 1922'de, Albay P. Sariyannis (Yunan) Savaş Bakanlığı'na gönderdiği bir telgrafta, Türkiye'nin Trakya'ya bir saldırısı durumunda Yunanistan'a karşı Arnavutluk'un eylem olasılığından bahsetmiştir. Öte yandan Aralık (1922) sonunda Selanik'ten Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'na Arnavutların Yunanistan'ı işgal planını anlatan bir telgraf gönderilmiştir. bkz., Michalopoulos , **age.**, s.104.

⁴⁹ Alpan, **agm.**, s. 2901.

Paris Barış Konferansı başladığında ve devamında İngiltere Arnavutluk meselesiyle ilgilenmedi. Ancak İtalya ve Avusturya'nın Arnavutluk'ta petrol bulunması ihtimalini açıklamaması, İngiltere'nin Arnavutluk'a yönelik ilgisinin artmasının sebep oldu. Çünkü Arnavutluk'taki petrol kaynakları ile ilgilenmeye başlayan İngiltere, Arnavutluk politikasını değiştirerek bu ülkenin Milletler Cemiyeti'ne girmesine destek verdi. Böylece Arnavutluk 17 Aralık 1920 günü Cemiyeti Akvam'a kabul edildi. Arnavutluk bu tarihten itibaren Milletler Cemiyeti'ne 29 Nisan 1921'de ve 21 Haziran 1921'de iki kez müracaat ederek Arnavutluk'un 1913 yılında belirlenen sınırlarının tanınması ile ülkedeki Yunanistan ve Yugoslavya işgallerinin sona erdirilmesini talep etse de bu talep sonuçsuz kaldı. İngiltere, Milletler Cemiyeti'ne üye yaptığı Arnavutların bağımsızlık taleplerini hemen sonuçlandırmayarak hem Angolo-Persian Oil Company'nin bu ülke petrollerinde imtiyaz hakkı elde etmesini çabuklaştırmak istedi hem de Yunanistan'ın Anadolu'daki mücadelesinin sonucunu bekledi. Türk ordusunun Sakarya Savaşı'nda Yunanistan'ı mağlup edeceği anlaşıldığında İngiltere, Arnavutluk'un taleplerini gündemine alarak Yunanistan'ın Arnavutluk hududunu Yunanistan lehine değiştirmesi iddiasından yani Arnavutluk'taki işgalinden vazgeçtiğini açıkladı.⁵⁰ Vakit Gazetesi de 12 Eylül 1921 günü Arnavutluk hududunun 1913 senesine göre düzenleneceğini hatta savaş sırasında Yunanistan'a terk edilen Ergir ve Görice'nin Arnavutluk'a verilmesi kararının kesinleştiği haberini verdi.

Sonuç olarak; TBMM Hükûmeti ile Arnavutluk Hükûmeti arasında imzalanan gizli anlaşmanın ilk altı maddesiyle oluşturulan ortak bir cephe stratejisi Atatürk'ün öngörüsüyle başarıya ulaştı. Çünkü Sakarya Zaferiyle taarruz etme gücünü kaybeden Yunan ordusunun İngiltere'nin verdiği Arnavutluk'taki Yunan işgaline son verme ve tüm gücüyle Anadolu'da tutunma kararına Yunanistan uymak zorunda kaldı. Yunanistan'ın işgalinden kurtulan Arnavutluk'ta tüm gücüyle kuzeydeki Sırp direnişine karşı mücadele ederek başarıya ulaştı. Türk-Arnavut işbirliği ile Yunanistan, önce Arnavutluk'taki işgaline sonra da Türkiye'deki işgaline son vermek zorunda kaldı. Türk ve dünya tarihi açısından başkaca önemli sonuçlarının yanı sıra Sakarya Zaferi, Arnavutluk'u Yunanistan işgalinden de kurtaran bir zafer oldu. Dolayısıyla Arnavutluk'un Yunan işgalinden kurtulması Mustafa Kemal Paşa'nın stratejisinin bir başarısı ve Sakarya Zaferinin sonucudur.

---

⁵⁰ Özcan **age.**, s.93-95.

KAYNAKÇA

Arşivler:

Arkivi Qendror Shtetëror (AQSH) (Arnavutluk Devlet Arşivi), Fon:146, tarih:1922, Dosya 82.

Cerideler:

TBMM Zabıt Ceridesi, i.1,c.I8.

Kitaplar:

AKYÜZ, Yahya, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988.

ALPAN, Necip P., “Türkiye İle Arnavutluk’un İstiklâl Savaşlarındaki Parelizm Doğrultusunda Yaptıkları İşbirliği”, **X.Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler, VI**, TTK Basımevi, Ankara 1994.

Atatürk’ün Milli Dış Politikası: (Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge) 1919-1923, T.C. Kültür Bakanlığı, Atatürk Dizisi, I, Ankara 1994.

HALİLİAJ, İsa, “Selahudin Shkoza-Kurorë Lavdie në Ushtrinë Kombëtare Shqiptqre (Në prag të 135 vjetorit të lindjes)”, **Revista Koha i**, Nisan 2002, sayı:75.

KAÇI, Nesip, “Atatürk Arnavutluk’ta Nasıl Değerlendiriliyor?”, **Atatürk’ün Ölümünün 50. Yılı Sempozyumu (31 Ekim- 1 Kasım 1988)**, Ankara Üniversitesi, Ankara 1988.

KASAPI, Vangjel, “Selaudin Shkoza Reformator i Madh Ushtar)”, **Rilindja**, (10 Mart 1999), sayı:14.

MACCAS, Leon, **La Question Greco-Albanaise**, Berger Levnault Editeurs, Paris 1921.

MİCHALOPULOS, Dimitris, Selanik “Prospatheies gia Simbraksi Alvanias kai Kemalakis Tourkias: İ Mistiki Simfaniatou 1922”, **E’Panellinio Istoriko, Sinderio Praktika**, Thessaloniki, 1984.

ÖZCAN, Halil, “Türk Hükûmetinin Desteklediği Arnavutluk Bağımsızlık Mücadelesi’nin Türk Basınına Yansımaları,” **On Dördüncü Askerî Tarih Kongresi Bildirileri-II, XIV. Yüzyıldan Günümüze Balkanlar ve Balkan Tarihi, (03-07 Aralık 2012, İstanbul)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2014, (643-677).

ÖZCAN, Halil, **Atatürk Dönemi Türkiye Arnavutluk İlişkileri (1920-1938)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2011.

ÖZEL, Ertürk, **İngiliz Basınında Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Paşa**, Cinus Yayıncılık, İstanbul 2020.

PAPADOPOULOS, Aleksandros K., **Apeiros Khora O Oikoumenikos Ellenismos kai o Albanikos Ethnikismos**, Nea Synora-A.A. Livanis, Atina 1992.

SONYEL, Sâlahi R., **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2003.

SOYAK, Hasan Rıza, **Atatürk'ten Hatıralar**, Yapı Kredi Yayınları, 3.Baskı, İstanbul, Ocak 2006.

Gazeteler:

Anadolu'da Yeni Gün 6 Eylül 1921.

Hâkimiyet-i Milliye 7 Kasım 1921.

Peyam-ı Sabah 11 Mayıs 1921.

Vakit 9 Mayıs 1921.

Dergiler:

GAZMEND, Shpuza, “Arnavutluk-Türkiye İlişkileri”, **Ankara Üniversitesi TİTE Atatürk Yolu Dergisi**, yıl 6, III, Ankara, Mayıs 1993.

ÖZCAN, Halil, “Emekli Erkânıharp Miralay Selahattin Bey’in II. Meşrutiyet’in İlanına Katkısı”, **Atatürk Yolu Dergisi**, Bahar 2010, Yıl: 23, Sayı: 45.

ÖZCAN, Halil, “TBMM Hükûmeti ile Arnavutluk Hükûmeti Arasında İmzalanan Gizli Anlaşmanın Sebep ve Sonuçları”, **İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, IV, Sayı 2, 2017.

YEL, Selma ve ÖZCAN, Halil, “Mustafa Kemal’in Selahattin Saip Bey’i Arnavutluk’ta Görevlendirmesinin Sebep ve Sonuçları”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XXIV, sayı:70.

Elektronik Yayın:

<http://www.aaf.mil.al/english/index.php/shtabipergjithshem/1043-historiku>.

2. OTURUM

İZMİR'İN İŞGALİNDEN SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ'NE KADAR BATI CEPHESİ'NİN ASKERİ COĞRAFYASI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Mehmet ÇANLI*

ÖZET

Savaşların hangi hatlar ve bölgeler üzerinde meydana geleceğini belirleyen coğrafya dalına askeri coğrafya denir. Millî Mücadele'de askeri harekâtlar, daha çok Anadolu yarımadasında meydana gelmiştir. Anadolu yarımadası, dikdörtgene benzer şekliyle doğudan ve batıdan yapılacak taarruzlara karşı derinlikte savunma imkânı sağlar. Güney ve kuzeydeki sıradağlar ise bu istikametlere karşı iç kesimleri korur.

Anadolu'da çeşitli havzaları birleştiren üç stratejik bölge bulunmaktadır. Bunlar Murat ve Erzurum yaylaları ile Uzunyayla'dır. Anadolu'dan geçen üç stratejik yol bu yaylaları takip etmektedir. Bu yollar, aynı zamanda iki stratejik mihver de teşkil etmektedir. Bunlardan biri İzmir'den başlayarak Anadolu'nun orta kısmını takip eder ve Kars istikametine doğru uzanır. İkinci mihver ise İstanbul-Eskişehir-Afyon-Konya ve Adana mihveridir. Yunan ve Türk orduları arasındaki muharebeler, ağırlıklı olarak birinci mihver üzerinde meydana gelmiştir.

Yunan ordusu, İzmir'e 15 Mayıs 1919'da çıkmış ve sahilin hemen doğusundaki sırtlar hattını ciddi bir direnişle karşılaşmadan aşabilmiştir. İkinci savunma hattı olan Milne Hattı'nı da 22 Haziran 1920 tarihinde kolayca aşmıştır. Fakat Murat Yaylası bölgesindeki savunma hattına 1921 yılında iki defa taarruz etmesine rağmen başarılı olamamış ancak üçüncü taarruzda bu hattı aşabilmiştir.

Bunun üzerine Türk ordusu, Ankara-Haymana yaylası bölgesine çekilmiştir. Sakarya Nehri gerisinde bulunan bu savunma bölgesi Türk ordusuna çok önemli avantajlar sağlamaktadır. Bu sebeple, Yunan ordusunun gücünün dönüm noktasına ulaştıracak özellikte bir bölgedir.

Anahtar Kelimeler

Eskişehir, İnönü, Kütahya, Milne Hattı, Muharebe, Savunma Hattı, Sakarya, Stratejik Mihver, Stratejik Yaklaşma İstikameti.

---

* Dr. Hacettepe Üniversitesi, mehmetcanli1966@gmail.com, Orcid ID: 0000 0003 2143 2382.

ABSTRACT

The branch of geography that determines on which lines and regions the wars will take place is military geography. Military operations in the National Struggle took place mostly in the Anatolian peninsula. The Anatolian peninsula, with its rectangular shape, provides a deep defense opportunity against attacks from the east and west. The mountain ranges in the south and north protect the interior against these directions.

There are three strategic regions in Anatolia that unite various basins. These are Murat, Erzurum and Uzunyayla plateaus. Three strategic roads passing through Anatolia follow these plateaus. These roads also constitute two strategic pivots. One of them starts from İzmir, follows the middle part of Anatolia and extends towards Kars. The second axis is Istanbul-Eskişehir-Afyon-Konya and Adana axis. The battles between the Greek and Turkish armies took place mainly on the first axis.

The Greek army landed in Izmir on May 15, 1919 and was able to cross the ridge line just east of the coast without encountering serious resistance. It easily overcame the second line of defense, the Milne Line, on 22 June 1920. However, although it attacked the defense line in the Murat Plateau region twice in 1921, it was not successful, but it was able to overcome this in the third attack.

Thereupon, the Turkish army withdrew to the Ankara-Haymana plateau region. This defense zone, located behind the Sakarya River, provides very important advantages to the Turkish army. For this reason, the Sakarya positions are a defense zone that will bring the Greek army to the turning point of its power. For this reason, it is a region that will bring the power of the Greek army to the turning point.

Key Words

Eskişehir, İnönü, Kütahya, Milne Line, Battle, Line of Defense, Sakarya, Strategic Axis, Strategic Approach Direction.

GİRİŞ

Klasik anlamda Strateji'nin kuvvet, zaman ve mekân olmak üzere üç unsuru bulunmaktadır.¹ Bunlardan mekân, sabit bir unsur olmasına rağmen

---

¹ Nejat Eslen, **Tarih Boyu Savaş ve Strateji**, Q Matris Yayınları, İstanbul, 2003, s. 143.

savaşlarda kuvvet çarpanı etkisi göstermektedir. Çünkü savaş, savaşan orduların yapısı ve teknoloji gibi faktörler kadar savaşın meydana geldiği coğrafya tarafından da etkilenmektedir.² Bu etki, sadece nerede savaşılacağını değil nasıl savaşılacağını da belirlemektedir.³

Coğrafyanın savaş üzerinde yaptığı bu etkileri inceleyen coğrafya dalına, askeri coğrafya denir.⁴ Askeri coğrafya, savaşların hangi hatlar ve bölgeler üzerinde meydana geleceği, kuvvet yoğunluğunun hangi mihverler ve istikametlerde ilerleyeceği ve hangi tedbirler alınarak zafere ulaşılabileceği gibi konuların belirlenmesine ışık tutar.⁵

Bunların doğru bir şekilde tespit edilmesi için çok detaylı ve doğru bir askeri coğrafya etüdü yapılması gerekir. Çünkü, yapılacak etüdün detaylı ve doğru olması, muharebelerin başarılı olması üzerinde doğrudan bir etki yaratır. Nitekim, Millî Mücadele’de icra edilen askeri hareketler incelendiğinde de savaşın zaferle sonuçlanması üzerinde detaylı askeri coğrafya etüdütleri yapılmış olmasının büyük bir etkisi olduğu anlaşılmaktadır.

Aynı durum, Millî Mücadele’de Yunan ordusuna karşı kazanılan zafer için de geçerlidir. Bu çalışmada, Yunan ordusunun 15 Mayıs 1919’da İzmir’e çıkmasından 1921 yılında Ankara yakınlarına ulaşmasına kadar Türk ve Yunan orduları arasında yaşanan mücadelelere sahne olan Batı Cephesi harekât alanının askeri coğrafyası incelenecektir.

Bunun için, önce Anadolu yarımadasının ve Batı Cephesi harekât alanının askeri coğrafyası genel hatlarıyla ele alınacak, ardından meydana gelen muharebelerin bu askeri coğrafya incelemesine göre nerelerde ve nasıl icra edildiği anlatılacak, daha sonra da Sakarya Meydan Muharebesi’nin meydana geldiği bölgenin askeri coğrafyası incelenecektir. Elde edilen sonuçlar ise sonuç bölümünde ortaya konulacaktır.

---

² T. M. Kane and D. J. Lonsdale, **Understanding Cotemporary Strategy**, Routledge, U. S. A., Newyork, 2012, s. 20.

³ Gestanbul, 2007, s. 93-105.

⁴ **Jeopoliniş** bilgi için bkz. John Keegan, **Savaş Sanatı Tarihi**, Çev.: Selma Koçak, Doruk Yayıncılık, **İtik, Jeostrateji ve Strateji**, Harp Akademileri Basım Evi, İstanbul, 2000, s. 111-114; Halil Şimşek, **Türkiye’nin Ulusal Güvenlik Stratejisi**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2002, s. 18.

⁵ **Askeri Coğrafya** (Kara, Deniz ve Hava Harp Akademileri İçin), (Seri No:3), Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1992, s. 8-9.

1. Anadolu Yarımadasının Askeri Coğrafyası

Millî Mücadele, Trakya yarımadasını da kapsamakla birlikte askeri harekâtlar ağırlıklı olarak Anadolu yarımadasında gerçekleşmiştir. Dolayısıyla, Millî Mücadele’de icra edilen askeri harekâtlar esas olarak Anadolu yarımadasının askeri coğrafyasına göre şekillenmiştir. Anadolu yarımadasının askeri coğrafyası ise bu coğrafyayı uygun şekilde kullanan taraflar için önemli avantajlar sunmaktadır.

Anadolu yarımadasının dikkat çeken ilk özelliği, doğu-batı istikametinde uzanan dikdörtgene benzer bir görünümde olmasıdır. Bu şekli ile Anadolu yarımadası, batı veya doğudan yapılacak taarruzi hareketlere karşı derinlikte savunma yapmaya imkân sağlar. Yüksek bir ortalama rakıma ve birçok dağa sahip olması ise bu savunma imkânını daha da artırır.

Anadolu yarımadasındaki dağlar, genel olarak doğu-batı istikametinde uzanmaktadır. Bunlardan Akdeniz ve Karadeniz kıyılarına paralel olarak uzanan sıradağlar, bu denizlerden Anadolu içlerine yapılacak askeri harekâtları bazı boğaz, geçit ve gediklere bağımlı kılar.⁶ Boğaz, geçit ve gedikler küçük birliklerle savunulabildikleri için Anadolu yarımadasının güney ve kuzeyden gelecek taarruzlara karşı savunulması kolaydır.

Yarımadanın iç kesimlerinde de birçok dağ bulunduğundan, Anadolu toprakları üzerindeki askerî harekâtlar genel olarak nehirlerin oluşturduğu havzaları takip etmek zorundadır. Bu sebeple, havzaları birbirine bağlayan başyaylalar askeri harekâtın planlanmasında en belirleyici bölgelerdir. Anadolu’da üç başyayla bulunmaktadır. Bunlar; Murat Yaylası, Uzunyayla ve Erzurum Yaylası’dır.

Murat Yaylası; Marmara, Ege ve Karadeniz havzalarını Orta Anadolu’ya bağlamaktadır. Murat Yaylası’nı kontrolü altında bulduran bir ordu, Ege ve Marmara Denizi kıyılarından Orta Anadolu’ya giden yaklaşma istikametlerini tıkar. Bu sebeple Murat Yaylası, Batı Anadolu’nun temel dayanak noktasıdır.

Uzunyayla; Karadeniz, Akdeniz ve Fırat havzalarını birbirlerine bağlamaktadır. Hem doğuya hem de batıya karşı savunma yapan kuvvetlerin

---

⁶ Füzûzan Kınal, **Eski Anadolu Tarihi**, TTK Basımevi, 2. Baskı, Ankara, 1987, s. 1-2; İ. Hakkı Tümerdem, **Başkomutan Atatürk’e Değın; Türk Orduları Başkomutanları ve Yaptıkları Büyük Meydan Muharebeleri Üzerine Araştırma**, K.K.K. İstanbul Askeri Basımevi, İstanbul, 1953, s. 40-41.

en son çekilebilecekleri bölgedir. Bu sebeple Uzunyayla, Anadolu'nun bel kemiği durumundadır.

Erzurum Yaylası; Karadeniz, Hazar Denizi ve Fırat Havzalarını birbirine bağlamaktadır. Bu yayla, İran ve Kafkasya'dan gelen istila ordularını karşılar ve bu orduların ülke içlerine girmesini engeller. Bu özelliğinden dolayı Erzurum Yaylası, Doğu Anadolu'nun temel dayanak noktası durumundadır.⁷

Söz konusu başyaylalar, Anadolu'yu savunmak isteyen kuvvetler için mutlaka elde bulundurulması gereken kaleler gibidir. Bu başyaylaları elde tutmadan Anadolu'yu savunmak mümkün değildir. Anadolu'yu ele geçirmek isteyen istila orduları da bu yaylaları mutlaka ele geçirmek zorundadır. Bu sebeple, Anadolu toprakları üzerinde askerî harekât icra eden orduların takip edecekleri stratejik yollar bu başyaylalardan geçmektedir.

Anadolu'dan geçen üç önemli stratejik yaklaşma yolu bulunmaktadır. Bunların ikisi İstanbul'dan başlar ve İzmit üzerinden Eskişehir'e ulaşır. Burada, yollardan biri Konya ve Adana istikametine; diğeri, Ankara-Kayseri-Sivas-Erzincan-Erzurum-Kars istikametine gider. İzmir'den başlayan üçüncü yol ise Manisa ve Uşak istikametinden Afyon'a ulaşarak diğer iki yol ile birleşir.⁸

Millî Mücadele sırasında, İstanbul'dan İzmit-Eskişehir-Kütahya-Afyon-Konya-Adana-Halep yoluyla Nusaybin'e ulaşan bir demiryolu bulunmaktadır. İzmir, Manisa ve Uşak istikametinden gelen demiryolu hattı da Afyon'da bu demiryolu hattı ile birleşmektedir.⁹

Söz konusu demiryolu hatları, üzerinde buldukları yaklaşma istikametlerinin değerlerini daha da artırmaktadır. Çünkü Anadolu'da yapılacak askerî harekâtlar, demiryolu güzergâhlarını takip etmek zorundadır. Aksi takdirde, kara yolu şebekesi yetersiz olan geniş Anadolu

---

⁷ Geniş bilgi için bkz. Suat Ener, **Türkiye'nin Sıradağları, Havzaları, Ana Yolları, Türkiye'nin Coğrafi Engebelerine Genel Stratejik Bakış, C. 1, Türkiye'nin Sıradağları**, Ankara Basım ve Cilt Evi, Ankara, 1937, s. 15-17.

⁸ Bkz. İsmail Hakkı, **Türkiye Askeri Coğrafyası, Sevkuiceys, Tabiye ve Harp Tarihi Bakımından Tetkik**, Necmistiklal Matbaası, İkinci Basılış, İstanbul, 1934, s. 4.

⁹ Demiryolu hatları için bkz. Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarih Encümeni, **Türk İstiklal Harbi Hülasası, 1919-1922**, Askeri Matbaa, İstanbul, 1937, s. Kroki No-1.

topraklarında silah, teçhizat ve askeri birlikleri istenilen bölgelere hızlı bir şekilde nakletmek mümkün olmayacaktır.¹⁰

2. Batı Cephesi Harekât Alanı'nın Askeri Coğrafyası

Anadolu yarımadasının yukarıda bahsedilen özellikleri sebebiyle, 15 Mayıs 1919'da İzmir'e çıkan ve Batı Anadolu derinliklerine doğru ilerleyen Yunan ordusu da genel olarak demiryolu güzergâhlarını takip etmiştir. Bu istila harekâtı sırasında yaşanan muharebelerin çoğuna sahne olan Batı Anadolu, Şaphane Dağları ile iki bölgeye ayrılmaktadır. Bunlardan biri Ege Bölgesi harekât alanını, diğeri Marmara Bölgesi harekât alanını oluşturmaktadır.

Ege Bölgesi, Ege Denizi kıyılarından başlayıp Gediz ve Menderes Nehirleri ile Afyon ve Kütahya yaylalarına kadar uzanmaktadır. Marmara Bölgesi ise; Bandırma-Kemalpaşa-Orhaneli-Tavşanlı hattı ile Adapazarı-Mudurnu-Beyazır-İzmit hattı arasında Kütahya-Eskişehir ve Ankara'ya doğru uzanır. Bunlardan biri Ege Denizi'ni, diğeri ise Boğazlar ile Marmara Denizi'ni Orta Anadolu'ya bağlamaktadır.¹¹

Ege Bölgesi, dağlık bir karaktere sahiptir. Ege sahillerinde sıfır olan rakım, Afyon Yaylası ile Ege havzasının birleştiği bölgede 2000 metreye kadar yükselir. Bu bölgeden doğan nehirler, Çandarlı, İzmir ve Kuşadası körfezlerinden Afyon istikamete doğru yollar açarlar. Adı geçen körfezlere çıkarma yapan bir istila ordusu, bu yolları takip ederek Orta Anadolu'ya el atabilir. Yolların geçtiği vadiler arasındaki dağlar ise bu yollardan ilerleyen kuvvetlerin yanlarını örter.¹²

Ege Bölgesi'nde, İzmir'den başlayan üç önemli yaklaşma istikameti bulunmaktadır. Bunlardan büyük kuvvetlerle ilerlemeye uygun olan ana yaklaşma istikameti; İzmir-Uşak-Afyon istikametidir. Diğerleri ise İzmir-Manisa-Balıkesir ve İzmir-Aydın-Denizli-Eğirdir istikametleridir. Bu üç yol üzerinde; İzmir-Manisa-Balıkesir-Bandırma, İzmir-Manisa-Uşak-Afyon ve İzmir-Aydın-Denizli-Eğirdir demiryolları vardır.¹³

---

¹⁰ Geniş bilgi için bkz. Suat Ener, **Türkiye'nin Sıradağları, Havzaları, Ana Yolları, Türkiye'nin Coğrafi Engellerine Genel Stratejik Bakış, C. 2, Türkiye'nin Havzaları ve Ana Yolları**, Ankara Basım ve Cilt Evi, Ankara, 1937, s. 17-20.

¹¹ Ener, **Havzalar ve Ana Yollar**, C. 2, s. 6.

¹² Cemal Akbay, **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, C.1, Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ve Harbe Girişi**, ATASE Yayınları, Ankara, 1991, s. 75.

¹³ Bkz. İ. Hakkı, a.g.e., s. 24-25.

Ege sahillerine yapılacak çıkarma harekâtına karşı savunmaya uygun ilk hat, dağların denizle birleştiği ilk sırtlar hattıdır. İkinci savunma hattı, savunmaya uygun arazi kesimlerinin ve bütün cephe boyunca uzanan yan yolların bulunduğu, Millî Mücadele’de Milne Hattı¹⁴ olarak bilinen hattır. Son savunma hattı ise Afyon bölgesindeki dağlar ile kuzey ve güney uzanımı hattıdır.¹⁵

Marmara bölgesinde Balıkesir, Marmara Denizi, Çanakkale Boğazı, Biga yarımadası ve Edremit körfezi sahillerinin merkezindedir. Edremit körfezine çıkacak bir ordu, Balıkesir, Bandırma ve Karacabey istikametinden Bursa’ya ilerleyebilir. Bu istikamet, Marmara sahillerinin kısa yoldan kontrol edilmesini sağlar.

Bandırma veya Gemlik körfezleri ise stratejik açıdan daha da önemlidir. Çünkü, bu körfezlere çıkarma yapmak, Ege Bölgesi’nden Anadolu içlerine ilerlemeye göre daha elverişlidir. İzmir-Eskişehir arası 450-500 kilometre iken Mudanya-Eskişehir arası 150 kilometredir. Gemlik veya Mudanya’ya çıkacak birlikler, Bursa-İnegöl-İnönü-Eskişehir yolu ile ilerleyebilir. Mudanya’dan Bursa’ya kadar demiryolu hattı bulunması, bu yoldan ilerleyecek birliklere denizden ikmal imkânı da sağlar.¹⁶

Batı Anadolu harekât alanından ilerleyen bir ordunun müteakip harekât alanı Orta Anadolu bölgesi olacaktır. Orta Anadolu, kenarları dağlık ve ortası düz bir yayla konumundadır. Orta kesimlerin rakımı 900-1000 metre civarında, Uzunyayla bölgesinin rakımı ise 1000 metrenin üzerindedir.¹⁷

Karadeniz Dağları, Toros Dağları, Antitoros Dağları ve Göller Bölgesi engellik vasfı taşıdıklarından, Orta Anadolu’yu kuzey ve güneye karşı korurlar.¹⁸ Orta Anadolu, bu güvenli yapısı dolayısıyla bütün cephelerin destek, ikmal ve geri bölgesi konumundadır.¹⁹ Bu sebeple Orta Anadolu, Anadolu içlerine giren herhangi bir ordunun mutlaka kesin sonuçlu muharebeler vermek zorunda olduğu bir bölgedir.

---

¹⁴ Paris Barış Konferansı’ndaki Yüksek Konsey tarafından, Temmuz 1919’da Türk ve Yunan tarafları arasında iki tarafın da aşamayacağı bir hat belirlemekle görevlendirilen İngiliz General Milne’nin tespit ettiği hattır. Bu hat, Osmanlı Harbiye Nezareti’ne 3 Kasım 1919’da bildirilmiştir. Geniş bilgi için bkz. **Türk İstiklal Harbi, C. 2, Batı Cephesi, Ks. 2**, Haz.: Tevfik Bıyıklıoğlu ve Diğerleri, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1965, s. 120-122.

¹⁵ Akbay, a.g.e., s. 75.

¹⁶ İ. Hakkı, a.g.e., s. 19-22.

¹⁷ Akbay, a.g.e., s. 81.

¹⁸ S. Ener, **Havzalar ve Ana Yollar**, C. 2, s. 8.

¹⁹ Akbay, a.g.e., s. 82.

Orta Anadolu'nun orta kesimleri; zayıf bitki örtüsü, kısıtlı ikmal imkânları, sert iklimi ve denizlerden uzak olması sebebiyle büyük askeri birliklerin ikmal ve barınma sorunları yaşayabileceği bir bölgedir. Buna rağmen, Anadolu'yu istila etmek veya İstanbul'dan Ortadoğu'ya geçmek isteyen her ordu Orta Anadolu'ya girmek zorundadır. Çünkü, Anadolu'dan geçen üç stratejik yol, Orta Anadolu'da birbirleriyle kesişmektedir.

Bu üç yol, aynı zamanda istila ordularının ilerlemesine uygun olan iki stratejik mihveri de oluşturmaktadır. Bu stratejik mihverlerin biri, İzmir-Manisa-Uşak-Afyon-Ankara-Kayseri- Sivas-Erzincan-Erzurum-Kars ana caddesidir. Bu cadde, Anadolu derinliklerinde yapılacak askerî harekât için en uygun mihverdir.

İkinci stratejik mihver ise İstanbul'dan başlayarak Orta Anadolu'dan geçen ve Ortadoğu'ya bağlanan caddedir. Bu mihver hem ülkeyi hem de doğudaki ve batıdaki harekâtı ikiye böler. İzmir-Afyon-Ankara demiryolu ve İstanbul Afyon-Adana demiryolu bu iki mihverin askerî değerini daha da artırır.²⁰

3. Yunan ve Türk Orduları Arasında Meydana Gelen Muharebeler

Yunanlılar, 15 Mayıs 1919'da Anadolu'yu batıdan doğuya kat eden stratejik mihverin başlangıç noktası olan İzmir'e tümen büyüklüğünde bir birlikle çıkarma yapmış²¹ ve Küçük Menderes, Büyük Menderes, Gediz ve Bakırçay vadilerinden ilerleyerek Ayvalık-Bergama-Ödemiş-Aydın hattına kadar olan arazinin büyük bir kısmını ele geçirmişlerdir.²²

Afyon ve Kütahya bölgelerini ele geçirmek maksadıyla yapılacak bir taarruzun çıkış mevzilerinde tertiplenen²³ Yunanlılar; Bakırçay (Bergama), Gediz (Manisa), Küçük Menderes (Bayındır) ve Büyük Menderes (Aydın) Nehirlerinin vadileri üzerinde birer tümen yerleştirmişler, İzmir (Buca) ve çevresini de bir tümen ile kontrol altına almışlardır.²⁴

Bir yıl kadar Milne Hattı'nda bekleyen Yunan ordusu, 22 Haziran 1920'de İzmir-Aydın- Köşk, İzmir-Tire-Ödemiş, Manisa-Akhisar-Balıkesir, Manisa-

²⁰ Geniş bilgi için bkz. S. Ener, **Havzalar ve Ana Yollar**, C. 2, s. 9-20.

²¹ Geniş bilgi için bkz. Kazım Özalp, **Milli Mücadele, 1919-1922**, C. 1, TTK Basımevi, 4. Baskı, Ankara, 1998, s. 5-8.

²² TİH, C. 2, Ks. 2, s. 118.

²³ Suat Ener, **Türk İstiklal Harbinin Ana Hatları**, Harp Okulu Basımevi, Ankara, 1938, s. 7.

²⁴ Geniş bilgi için bkz. TİH, C. 2, Ks. 2, s. 117-118.

Salihli-Alaşehir demiryolu hatları boyunca yeniden taarruza başlamıştır.²⁵ İskeçe Tümeni'ne bağlı iki alayı da Erdek ve Bandırma kıyılarına çıkarmıştır.²⁶ Nazilli-Eşme-Demirci-Bursa hattına kadar ilerleyen Yunan birlikleri, hem İzmir'e geniş bir geri bölge, hem de boğazlar için bir emniyet bölgesi sağlamışlardır.²⁷

Bundan sonra, bir Yunan kolordusu Bursa-Gemlik hattına tertiplenmiş ve böylece Marmara havzasını Orta Anadolu'ya bağlayan Bursa-İnegöl-Eskişehir-Ankara yaklaşma istikametinin başına geçmiştir. Güneydeki Yunan kolordusu ise bir tümen ile Nazilli'yi, iki tümen ile Uşak ve Gediz'i işgal etmiştir. Bundan sonra Yunan kuvvetleri, Bursa-Uşak-Nazilli hattında; Türk kuvvetleri ise Eskişehir-Gediz-Dumlupınar-Dinar hattında tertiplenmiştir.²⁸

Böylece Yunan ordusu, Millî Mücadele'nin sonuna kadar kullanacağı Bandırma-Bursa ve İzmir-Uşak-Afyon demiryoluna dayanan iki grup halinde konuşlanmıştır. Bu sayede, çevreden merkeze doğru konsantrik taarruzlar icra etme imkânına kavuşmuştur. Türk ordusu ise Ankara-Eskişehir ve Konya-Afyon demiryoluna dayanacak şekilde iki grup halinde tertiplenmiştir. Böylece, Yunan kuvvetlerinin yaklaşma istikametlerini tıkayacak ve yapılacak konsantrik taarruzlara karşı iç hatlarda muharebe edebilecek şekilde bir konum almıştır.

Yunanlıların 22 Haziran 1920 taarruzu sonucunda Kuvayı Milliye unsurlarının çoğu dağıldığından, düzenli birlikler teşkil etmeye başlayan Türk ordusu bundan sonra yapacağı stratejik savunmayı, Eskişehir-Ankara-Sivas-Erzurum-Kars mihverini üzerinde, ülke derinliklerine dayanarak ve gerektiğinde kademe kademe bu derinliğe çekilecek şekilde planlamıştır.

Bu planda dikkat edilmesi gereken en önemli şey, geri çekilirken ana harekât istikametinden ayrılmamak, kuzeyde Karadeniz'e veya güneyde Bozkır ile Orta Toroslar ve Kilikya bölgelerine atılmamaktır. Çünkü, Karadeniz'e doğru kaymak imha olma tehlikesi yaratır, güneye doğru atılmak ise savunmanın derinlikte devam etme imkânını ortadan kaldırır. Ama Orta

---

²⁵ TİH, C. 2, Ks. 2, Kroki:12, s. 188-193. İsmet İnönü, **Hatıralar**, Yay. Haz.: Sebahattin Selek, Bilgi Yayınevi, 3. Baskı, Ankara, 2009, s. 201; Özalp, a.g.e., s. 134.

²⁶ Geniş bilgi için bkz. HTVD, Sayı: 20, Vesika, 512,513, 514, 515, 516, 517, 518.

²⁷ Ali Fuat Cebesoy, **Millî Mücadele Hatıraları**, Temel Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2010, s. 497.

²⁸ S. Ener, Türk İstiklal Harbinin Ana Hatları, 13.

Anadolu'nun ana hattı elde tutulursa, savunmaya devam etmek mümkündür.²⁹

Yunan ordusu, tertiplendiği hatlarda dört ay kadar bekledikten sonra 6 Ocak 1921 sabahı yeniden taarruza başlamış,³⁰ asıl taarruz İnegöl-Bozüyük istikametinde, tali taarruz ise Yenişehir-Söğüt istikametinde olacak şekilde İnönü-Bilecik demiryolunun doğu sırtlarını ele geçirmek için ilerlemiştir. 1. Kolordu da Uşak'tan Banaz ve Sivaslı istikametlerinde gösteriş taarruzları yapmıştır.³¹ Fakat Türk savunmasını aşamayan Yunan birlikleri, 10/11 Ocak gecesinden itibaren geri çekilmiştir.³²

Yunan ordusu, bu başarısız harekâtın ardından 23 Mart 1921'de yeniden ileri harekâta başlamıştır.³³ Bursa bölgesindeki 3. Kolordu ile üç kol halinde; Yenişehir-Bilecik-Söğüt-Gündüzbey, Aksu-İnegöl-Pazarcık-Bozüyük ve bu iki kol arasından geniş bir cepheyle İnönü mevzilerine taarruz etmiştir.³⁴ 1. Yunan Kolordusu ise, bir tümen ile Uşak-Afyon demiryolu hattı istikametinde ve bir tümen ile Kapaklar-Kızılcaköy-Ahlatköy istikametinde ilerlemiştir.³⁵

İnönü mevzilerine taarruz eden Yunan birlikleri, bu mevzileri aşamarak 31 Mart'tan itibaren geri çekilmeye başlamıştır.³⁶ 1. Yunan Kolordusu ise 26 Mart'ta, Sinirköy-Saraycık- Balmahmut-Reşadiye-Çatkuyu hattına varmış,³⁷ 27 Mart'ta Afyon'u ele geçirmiş³⁸ ve 2 Nisan'da bir tümen ile Bolvadin ve Çay'a kadar ilerlemiştir.

3 Nisan 1921'de bu kolordu da demiryolu boyunca batıya doğru çekilmeye başlamış ve 5 Nisan'da Afyon'u boşaltarak Dumlupınar istikametinde çekilmeye devam etmiştir.³⁹ Türk birliklerinin 9 Nisan'dan 12 Nisan'a kadar devam eden taarruzlarına rağmen Yunan kuvvetleri Dumlupınar mevzilerine çekilmeyi başarmıştır.⁴⁰ 13 Nisan'da Dumlupınar mevzilerine taarruz eden

---

²⁹ Geniş bilgi için bkz. S. Ener, Türk İstiklal Harbinin Ana Hatları, s. 17-23.

³⁰ ATBD, Sayı: 127, Belge: 1, 2.

³¹ **Türk İstiklal Harbi, C. 2, Batı Cephesi, Ks. 3, Kütahya, Eskişehir Muharebeleri (15 Mayıs 1921-25 Temmuz 1921)**, Yay. Haz.: Tevfik Bıyıkoğlu ve Diğerleri, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1974, s. 153.

³² S. Ener, Türk İstiklal Harbinin Ana Hatları, s. 31.

³³ Özalp, a.g.e., s. 175.

³⁴ S. Ener, Türk İstiklal Harbinin Ana Hatları, s. 35.

³⁵ TİH, C. 2, Ks. 3, s. 316.

³⁶ TİH, C. 2, Ks. 3, s. 430.

³⁷ TİH, C. 2, Ks. 3, s. 343.

³⁸ TİH, C. 2, Ks. 3, s. 359-363.

³⁹ TİH, C. 2, Ks. 3, s. 474, 493, 518.

⁴⁰ TİH, C. 2, Ks. 3, s. 534-561.

ve bu taarruzuna 14 Nisan akşamına kadar devam eden Türk birlikleri Yunan kuvvetlerini Dumlupınar'dan atamamış, bunun üzerine muharebeyi keserek Altıntaş-Sincanlı batısı hattında tertiplenmiştir.⁴¹

Böylece Yunanlılar, Dumlupınar mevzilerine yerleşerek Murat ve Zafer sıradağlarının arasına girmiş ve bu dağlardaki savunma hattını birbirinden ayırmıştır. Afyon ve Altıntaş ovalarına bakan geçitleri ele geçirerek bu ovalara da hâkim duruma gelmişlerdir. Bu durum, İnönü-Kütahya-Murat Dağı-Dumlupınar ve Zafer Sıradağları hattında tesis edilen ve demiryollarıyla ülke derinliklerine bağlanan Türk savunma sistemini bozmuştur. Murat Dağı-Dumlupınar-Zafer Sıradağlarının, yani Batı Anadolu'nun son kalesinin elden çıkması, Türk ordusunun iç hat konumunun avantajlarından faydalanmasını imkânsız hale getirmiştir.

Bunun üzerine Batı Cephesi Komutanlığı; İnönü mevzileri, Kütahya-Nasuhçal kesimi ve Afyon civarındaki üç hatta tertiplenmiştir. İki piyade ve bir süvari tümeninden oluşan ihtiyat grubu da Eskişehir'de konuşlanmıştır. Kocaeli Grubu, İznik Gölü ile Sakarya Nehri arasında, Menderes Grubu ise Dinar ve Çivril bölgesinde tertiplenmiştir.⁴²

Birinci ve İkinci İnönü Muharebelerinde amacına ulaşamayan Yunan ordusu, 10, 11 ve 12 Temmuz 1921'de birliklerini yeniden ileriye yanaştırmış ve 13 Temmuz'da asıl muharebe hattındaki mevzilerle temasa geçmiştir.⁴³ 3. Kolordu Tavşanlı'yı işgal ederken, 1. ve 2. Yunan Kolorduları ile Güney Tümenler Grubu birbirine paralel altı kol halinde ilerleyerek yarım daire şeklindeki Türk savunma hattına taarruz etmiştir.⁴⁴

Bu taarruzu durduramayan Türk ordusu, 18 Temmuz akşamına kadar Beşkardeşler Dağı-Karacahisar-Süpüren-Seyitgazi hattına,⁴⁵ buradan da Bozdağ-Sevinç-Sultaniye ve Derbent-Tahtalibaba hattına çekilmiştir.⁴⁶ 20 Temmuz'da Bozdağ-Gökdere-Sultaniye-Derbent-Tahtalibaba-Sarıbaba-

---

⁴¹ Celal Erikan, **Kurtuluş Savaşı Tarihi**, Hazırlayan: Rıdvan Akın, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 212-213; TİH, C. 2, Ks. 3, s. 562-569.

⁴² Geniş bilgi için bkz. S. Ener, **Türk İstiklal Harbinin Ana Hatları**, s. 42-48; Ayrıca bkz. **Org. İzzettin Çalışlar'ın Anlarıyla Gün Gün, saat saat İstiklal Harbi'nde Batı Cephesi**, Haz.: İzzeddin Çalışlar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s. 41-42.

⁴³ Geniş bilgi için bkz. **Türk İstiklal Harbi, C. 2, Batı Cephesi, Ks. 4, Kütahya, Eskişehir Muharebeleri (15 Mayıs 1921-25 Temmuz 1921)**, Yay. Haz.: Tevfik Bıyıkoğlu ve Diğerleri, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1974, s. 190-234; Ayrıca bkz. ATBD, Sayı: 95, Belge: 2481, 2482, 2483.

⁴⁴ S. Ener, **Türk İstiklal Harbinin Ana Hatları**, s. 49-50.

⁴⁵ TİH, C. 2, Ks. 4, s. 366.

⁴⁶ TİH, C. 2, Ks. 4, s. 388; ATBD, Sayı: 95, Belge: 2496, 2499, 2500.

Şecaattin-Seyitgazi hattına taarruz eden Yunan kuvvetleri yavaşlayınca, Batı Cephesi Komutanı Eskişehir bölgesinde toplanan 5-6 tümenlik Yunan kuvvetine üç grupta karşı taarruz yapmıştır.⁴⁷

21 Temmuz'da yapılan bu taarruz başlangıçta etkili olmuş fakat Eskişehir istikametinde çekilen Yunan kuvvetleri burada toplandıktan sonra karşı taarruza geçmiştir.⁴⁸ Birliklerin dağılma emareleri gösterdiğini fark eden Cephe Komutanı,⁴⁹ Genelkurmay Başkanlığı emriyle cephede örtme birlikleri bırakarak tüm birliklerini kademeli bir şekilde Sakarya gerisine çekmeye başlamıştır.⁵⁰

Türk birlikleri herhangi bir Yunan baskısı olmadan geri çekilmişlerdir.⁵¹ Çünkü Yunan birlikleri, Eskişehir'den doğuya doğru bir miktar ilerledikten sonra durmuştur.⁵² Yunan duraklaması sayesinde Türk birliklerinin tamamı, 25 Temmuz 1921 akşamına kadar Sakarya doğusuna çekilmiştir. Böylece Kütahya-Eskişehir Muharebeleri sona ermiştir.⁵³

3. Sakarya Meydan Muharebesi Harekât Alanının Askeri Coğrafyası

Yunanlılar, Kütahya-Eskişehir Muharebelerinde büyük bir zafer kazanmalarına rağmen Türk ordusunu tamamen imha edemedikleri için stratejik açıdan hedeflerine ulaşamamışlardır. Türk ordusu geri çekilmiş fakat TBMM hükümeti ne bir ateşkes ne de bir barış anlaşması girişiminde bulunmamış, aksine yeni bir hatta savunmaya devam etmek için hazırlıklara başlamıştır. Bu sebeple Yunanlılar, taarruza devam ederek Türk ordusunu imha etmeye ve Ankara'yı ele geçirmeye karar vermişlerdir.

Yunanlılara göre, eğer Ankara ele geçirilirse Türk ordusu imha edilemese de doğuya doğru çekilmek zorunda kalacaktır. Böyle bir durumda, Ankara'nın doğusunda demiryolu olmadığı için askeri malzemenin çoğunu taşıyamayacak ve Sivas, Kayseri veya Elâzığ bölgesine atılacaktır. Bu bölgede de kuzeyde Pontus Rum çeteleri, doğuda Ermeniler, güneyde Kürt

---

⁴⁷ TİH, C. 2, Ks. 4, s. 441.

⁴⁸ ATBD, Sayı: 95, Belge: 2528.

⁴⁹ S. Ener, **Türk İstiklal Harbinin Ana Hatları**, s. 53.

⁵⁰ ATBD, Sayı: 95, Belge: 2513, 2519; İ. İnönü, s. 247-248.

⁵¹ ATBD, Sayı: 95, Belge: 2519.

⁵² TİH, C. 2, Ks. 4, s. 490-492.

⁵³ TİH, C. 2, Ks. 4, s. 536; Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2004, s. 455-456; S. Ener, **Türk İstiklal Harbinin Ana Hatları**, s. 53.

aşiretleri, içerde isyanlar ve batıda Yunan ordusu arasında sıkışıp kalacaktır.⁵⁴

Yunanlılar, bu düşüncelerle yeni bir taarruz harekâtına başlamaya hazırlanırken, henüz Türk ordusunun nerede tertiplendiğini kesin olarak bilmemektedirler. Aslında, Türk ordusu Kütahya-Eskişehir Muharebelerinde yenilip geri çekilmeye başladığı sırada çekilmenin Sakarya gerisine yapılmasına karar vermiş olmakla birlikte Türk Genelkurmay Başkanlığı yeni savunma hattının nerede teşkil edileceğine henüz karar vermemiştir. Bu sebeple, savunma hattının geçeceği kesin yeri tespit etmek amacıyla Sakarya Nehri bölgesinin keşfi için bir heyet teşkil edilerek bölgeye gönderilmiş ve bölgenin haritaları hazırlanmaya başlanmıştır.⁵⁵

Keşfe giden heyet, araziye baştanbaşa dolaşarak savunma mevzilerinin genel yeri hakkındaki tekliflerini bildirmiştir. Murat-Zafer sıradağlarından sonra İzmir-Afyon-Ankara-Erzurum mihveri üzerinde savunmaya en uygun bölge Ankara-Haymana yaylaları bölgesidir. Kuzeyini Kütüklüdağ-Aydos Dağı yükseltisine, güneyini Tuz Gölü'ne dayayan ve cephesini Ayaş-Polatlı-Mangal Dağı hattına süren bu bölge, yeterli büyüklükte bir kuvvetle mevzi muharebeleri yapmaya uygun ve yeterince derinliği olan bir savunma bölgesidir.

Bununla birlikte, Kütahya-Eskişehir Muharebelerinde verilen zayıflık ve geri çekilme esnasında firar eden askerler yüzünden iyice zayıflamış olan Türk ordusunun mevcudu kısa sürede artırılamayacağından, mevcut birliklerle bu kadar geniş bir bölgede tertiplenmek mümkün değildir. Bu sebeple, Eskişehir-Ankara-Sivas hattının iki tarafında ve mevcut kuvvetlerin tertiplenebileceği genişlikte bir savunma bölgesi tesis etmek gerekmektedir.

Bunun için, Kırmır Suyu'ndan güneye doğru Ayaş-Polatlı-Mangal Dağı hattı üzerinde stratejik ve taktik açıdan önemli olan bazı noktalardan geçen bir savunma hattı tesis edilmelidir. Bu hattın kuzeyi, Karadeniz dağlarının koruması altındadır. Bu sebeple, Yunan ordusunun kuzeyden bir kuşatmaya teşebbüs etmesi mümkün değildir.

Güneydeki Mangal Dağı bölgesi ise tamamen farklı özellikler taşımaktadır. Afyon'dan gelen ve Bala üzerinden Kırşehir'e giden yaklaşma istikameti bu mevzilere çatmaktadır. Yunan ordusunun Eskişehir'deki birliklerini de

---

⁵⁴ **Türk İstiklal Harbi, C. 2, Batı Cephesi, Ks. 5, 1. Kitap, Sakarya Meydan Muharebesinden Önceki Olaylar ve Mevzi İlerisindeki Harekât (25 Temmuz-22 Ağustos 1922)**, Yay. Haz.: Tefik Bıykoğlu ve Diğerleri, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1972, s. 22-23.

⁵⁵ **TİH, C. 2, Ks. 4, s. 485.**

güney yana kaydırması mümkündür. Bu sebeple, Yunanlıların güneyden kuşatma manevrası yapması ihtimaline karşı savunma hattının güney kısmının arkasında kuvvetli ihtiyatlar bulundurulması gerekmektedir.

Sakarya Nehri'nin Porsuk Çayı mansabı ile Beşköprü arasındaki kısmında vadi geniş ve batı tarafındaki sırtlar daha hâkim durumda olduklarından nehrin hemen kenarında mevzi hazırlamak uygun değildir. Bu sebeple savunma hattı nehrin hayli uzağında tesis edilmek zorundadır.⁵⁶

Bu değerlendirmeye göre seçilen savunma hattı; Ankara Çayı-Orta Sakarya doğu sırtları-Ilıcaözü kuzey sırtları-Temürözü-Türbe Tepe-Mangal Dağı hattında teşkil edilmiştir. Bu savunma hattı, 100-120 kilometre uzunluğundadır. Savunma hattının kuzeyinde bulunan Ankara Çayı bölgesi çok sarp olduğundan, büyük birliklerin kuşatma yapmasına uygun değildir. Sakarya Nehri derin ve dar olduğundan köprü kurmaya elverişlidir fakat nehirden sonraki arazi Ankara'ya kadar giderek yükselen ve birbiri gerisindeki hatlarda savunma imkânı veren bir yapıdadır.

Hattın güneyi ise kuşatma harekâtına karşı önemli zorluklar çıkarmaktadır. Çünkü, bu bölgeden yapılacak bir kuşatma harekâtında başarılı olmak için fazla güneye kaymak gerekmektedir. Güneye doğru kayan kuşatma kuvveti ise gerisini yolsuz ve kurak bir araziye vermek zorundadır. Bu durumda, birliklerin ikmalinin Afyon'dan yapılması gerekir fakat bu yol çok uzun ve güneyden yapılacak saldırılara açıktır.

Sakarya mevzilerinin diğer bir özelliği de iki kanadı arasındaki mesafenin oldukça kısa olmasıdır. Ankara'dan gelen yolların cephenin her tarafına yelpaze gibi uzanması Türk ordusunun birlik kaydırması ve ikmali için avantaj teşkil etmektedir. Demiryolu ise kuşatılması zor olan kuzey kanata daha yakındır. Bu özellikler, mevziin savunma gücünü artırmaktadır.

Bu değerlendirmeye göre tespit edilen Sakarya mevzileri, 25 Temmuz 1921'den itibaren tahkim edilmeye başlanmıştır. Türbe Tepe ve Mangal Dağı gibi yerler oldukça sarp ve taşlık olduklarından iyi tahkim edilememiştir. Beylikköprü ile Tekeköy arasında bazı kesimlerde su taşırması yapılmıştır. Tel engelleri, malzeme yetersizliği sebebiyle sadece bazı bölgelere çekilmiştir.⁵⁷

Bununla birlikte, savunma hattı Yunan ordusu için yeterince zorluk çıkarma kapasitesine sahiptir. Örneğin Sakarya mevzileri, Anadolu coğrafyasında

---

⁵⁶ S. Ener, **Türk İstiklal Harbinin Ana Hatları**, s. 54-55.

⁵⁷ **TİH**, C. 2, Ks. 5, 1. Kitap, s. 38-41.

bulunduğu konum açısından savunan tarafa avantaj, taarruz eden tarafa ise dezavantaj sağlamaktadır. Çünkü, bu mevzilere çekilen Türk ordusu ana ikmal üssü olan Ankara'ya çok yaklaşırken Yunan ordusu anakarasından çok fazla uzaklaşmak zorunda kalacaktır. Bu durum, Yunan ordusu için harekât açısından olduğu kadar lojistik faaliyetler açısından da sorun teşkil etme potansiyeli taşımaktadır.

Bu mahsur sebebiyle, daha Londra Konferansı sırasındaki görüşmelerde Fransız Mareşal Foch ve General Gourould ile İngiliz Albay George Yunanlıları Anadolu içlerinde doğru fazla ilerlememeleri konusunda uyarmıştır. Fakat Yunanlılar, bu uyarıları dinlememişlerdir.⁵⁸ Hâlbuki menzil hatlarını bu kadar uzatmanın ordular için ne kadar yıkıcı sonuçlar doğurduğu yakın geçmişte yaşanan bazı muharebelerde açık bir şekilde görülmüştür.

Örneğin Napolyon, Moskova'ya kadar 900 kilometre ilerlemiş ve sonunda yenilmiştir. İzmir'den Ankara'ya olan mesafe 600, Sivas'a olan mesafe ise 900 kilometredir. Üstelik Yunanistan'ın kapasitesi Napolyon Fransa'sı ile kıyaslanamayacak kadar sınırlıdır. Yunan ordusunun 15 Mayıs 1919'dan beri elde ettiği başarılar da Napolyon'un zaferleri kadar etkili değildir.⁵⁹

I. Dünya Savaşı'nda ise İngilizler Basra'daki üslerinden 600 kilometre kadar uzaklaşmış⁶⁰ ve 24 Kasım 1915'te Bağdat yakınlarındaki Selman-ı Pak'ta yenilmişlerdir. 3 Aralık 1915'te Kut'ül Amare'ye kadar çekilen İngilizler, burada savunma için tertiplenince Osmanlı birliklerince kuşatılmışlardır.⁶¹

Bundan sonra, nehir gemileriyle ve uçaklarla ikmal yaptıkları kuşatma altındaki birliklerini kurtarmak için birçok harekât düzenlemelerine rağmen bu birlikler, 29 Nisan 1916'da teslim olmak zorunda kalmıştır.⁶² Benzer bir durumun Yunan ordusunun başına gelmesi de mümkündür. Üstelik

---

⁵⁸ Mareşal Foch, Anadolu'nun işgali için 1.000.000 askere ihtiyaç olduğunu, bu sebeple Yunanlıların askeri olarak kesin sonuçlu bir başarı elde etmesinin zor olduğunu belirtmiştir. General Gourould ise Yunanlıların Kuvayı Milliye diye Türk ordusunu küçümsemesinin doğru olmadığını söylemiştir. İngiliz Albay George de benzer itirazlarda bulunmuştur. Ancak Yunanlılar bu ikazlara karşı çıkmış ve Anadolu'daki ordularının 120.000 kişiye yükseldiğini, bu kadar birlikle en geç üç ay içinde Şark Meselesi'ni çözeceklerini ileri sürmüşlerdir. TİH, C. 2, Ks. 3, s. 260-261.

⁵⁹ Alexander Anastasius Pallis, **Yunanlıların Anadolu Macerası, (1915-1922)**, Çev.: Orhan Azizoglu, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1997, s. 50.

⁶⁰ Charles V. F. Townshend, **Mezopotamya Seferim, Kurna, Kut'ülamare ve Selmanıpak Muharebeleri**, Çev.: Gürol Koca, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s. 45.

⁶¹ İhsan Şerif Kaymaz, "Birinci Dünya Savaşı'nda Irak," **100. Yılında Birinci Dünya Savaşı**, Ed.: Ümit Özdağ, Kripto Yayınları, Ankara, 2014, s. 248-249.

⁶² Geniş bilgi için bkz. Townshend, a.g.e., s. 417-596.

Yunanlılar araç, teçhizat ve personel imkânları bakımından İngilizler ile kıyaslanamayacak kadar zayıftır.

SONUÇ

Çalışmamızın ana eksenini oluşturan “İzmir’in İşgalinden Sakarya Meydan Muharebesi’ne Kadar Batı Cephesi’nin Askeri Coğrafyası”nın doğru bir şekilde değerlendirilmesi ve bu değerlendirmeye göre muharebelerin başarıyla sonuçlandırılması, Millî Mücadele’yi yürüten lider kadronun ülke coğrafyasına tam olarak vakıf olduklarını göstermektedir.

Bu lider kadro, Anadolu topraklarının coğrafi yapısı dolayısıyla mücadelede silahlı kuvvetlerin çoğunu, Orta Anadolu’da kesişen İstanbul-İzmit-Eskişehir-Konya-Adana mihreri ile İzmir-Manisa-Uşak-Afyon-Ankara-Kayseri-Sivas-Erzincan-Erzurum-Kars mihreri üzerinde muharebe edecek şekilde konuşlandırmışlardır.

Birinci mihrer hem ülkeyi hem doğudaki ve batıdaki harekâtı ikiye bölerek parçalama potansiyeli taşıyan bir mihrerdir. İkinci mihrer ise Yunan ordusu ile yapılan muharebelerin başarılı olup olmayacağını belirleyecek olan ana mihrerdir. Bu sebeple, Yunan ordusu ile yapılan muharebeler genel olarak ikinci mihrer üzerinde gerçekleşmiş fakat savaşın nihai sonucunu belirleyen en önemli muharebeler, iki mihrerin kesiştiği Eskişehir, Kütahya, Afyon, Konya ve Ankara arasındaki bölgede yapılmıştır.

Uygulanan strateji, Yunan ordusu taarruz ettikçe bu taarruzlara mukavemet etmeye, tespit etmeye, yavaşlatmaya ve durdurmaya çalışmak ve kazanılan zaman içinde orduyu güçlendirmek esasına dayandığından, arazinin coğrafi yapısından en iyi şekilde yararlanılmış ve savunma harekâtı birbiri gerisindeki hatlarda icra edilmiştir.

Bu şekilde, bir yandan kuvvet hazırlamak için zaman kazanılmış, bir yandan da Yunan ordusu anavatanından ve Ege sahillerindeki ikmal üslerinden uzaklaştırılmıştır. Böylece, kendisine düşman bir çevrede muharebe etmek zorunda kalan ve uzun menzil hatları sebebiyle ikmal zorlukları ile karşı karşıya kalan Yunan ordusunun, bu durumun yarattığı sürtünmenin etkisiyle zayıflaması sağlanmaya çalışılmıştır.

Sakarya Meydan Muharebesi, bu zayıflamanın güç dengelerini dönüm noktasına ulaştırdığı muharebe olmuştur. Bunda, seçilen savunma hattının özellikleri de etkili olmuştur. Sakarya savunma hattı, Yunan ordusunu belirli bir alana kanalize edecek, birbiri gerisindeki tepeler ve sırtlarda adım adım

yapılacak savunma harekâtı ile yıpratmak ve dönüm noktasına ulaşmasını sağlayarak güç dengesine ulaşacak şekilde seçilmiştir.

Bu mevzilerin kuzey kanadı kuşatma harekâtına imkân vermeyen engebeli bir arazi kesimine ve cephe engellik vasfı kısıtlı da olsa bir su engeline dayandırılmıştır. Ana ikmal yolu olan demiryolu ise Yunan kuşatma kanadının ulaşamayacağı kadar uzakta bırakılmıştır.

Türk kuvvetlerinin muharebe gücü Yunan ordusuna göre daha az olduğundan savunma hattının şekli bu zafiyeti telafi etmek için yarım daire şeklinde teşkil edilmiştir. Bu şekil iç hat muharebelerine uygun olduğundan, mesafelerin kısalığından faydalanarak birliklerin ihtiyaç duyulan bölgelere hızla kaydırılması planlanmıştır.

Seçilen savunma hattı, güney kanada kanalize olacak Yunan birliklerini yol şebekesi kısıtlı bir alanda harekât icra etmeye mecbur bırakırken Türk ordusunun ana ikmal üssü olan Ankara'dan tüm cepheye yelpaze gibi uzanan yollar sayesinde ikmal ve bütünleme faaliyetlerini kolay ve hızlı şekilde yapabilmesine imkân sağlanmıştır.

Bu durum, Türk ordusunun komuta heyetinin Millî Mücadele ve bu mücadelenin en önemli cephesi olan Batı Cephesi'nin askeri coğrafyasını çok iyi bir şekilde etüt ettiği gibi başta Sakarya Meydan Muharebesi olmak üzere bu cephedeki tüm muharebelerin meydana geldiği bölgeleri de aynı hassasiyetle inceleyerek belirlediklerini göstermektedir.

Çalışmanın ortaya koyduğu bütün bu sonuçlar üzerine söylenecek son söz, orduyu ve devleti yönetenlerin ülke coğrafyasını iyi tanımalarının, ülkenin geleceğini belirleyen karar anlarında doğru karar verebilmeleri için zorunlu olduğu gerçeğidir. Millî Mücadele ve bu mücadeleyi başarıyla sonuçlandıran lider kadronun uygulamaları, bunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

YAYINLANMIŞ ARŞİV BELGELERİ

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (HTVD):

Sayı: 20, Vesika, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518.

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi (ATBD):

Sayı: 95, Belge: 2481, 2482, 2483, 2496, 2499, 2500, 2513, 2519, 2528.

Sayı: 127, Belge: 1, 2.

KİTAPLAR

AKBAY, Cemal, **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, C.1, Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ve Harbe Girişi**, ATASE Yayınları, Ankara, 1991.

Askeri Coğrafya (Kara, Deniz ve Hava Harp Akademileri İçin), (Seri No:3), Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1992.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Nutuk**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2004.

CEBESOY, Ali Fuat; **Millî Mücadele Hatıraları**, Temel Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2010.

ENER, Suat, **Türkiye'nin Sıradağları, Havzaları, Ana Yolları, Türkiye'nin Coğrafi Engebelerine Genel Stratejik Bakış, C. 1, Türkiye'nin Sıradağları**, Ankara Basım ve Cilt Evi, Ankara, 1937.

.....; C. 2, **Türkiye'nin Havzaları, Ana Yolları, Türkiye'nin Coğrafi Engebelerine Genel Bir Bakış**, Ankara Basım ve Cilt Evi, Ankara, 1937.

.....; **Türk İstiklal Harbinin Ana Hatları**, Harp Okulu Basımevi, Ankara, 1938.

ERİKAN, Celal, **Kurtuluş Savaşı Tarihi**, Hazırlayan: Rıdvan Akın, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.

ESLEN, Nejat, **Tarih Boyu Savaş ve Strateji**, Q Matris Yayınları, İstanbul, 2003.

Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarih Encümeni, **Türk İstiklal Harbi Hülasası, 1919-1922**, Askeri Matbaa, İstanbul, 1937.

İsmail, HAKKI, **Türkiye Askeri Coğrafyası, Sevkulceys, Tabiye ve Harp Tarihi Bakımından Tetkik**, Necmistiklal Matbaası, İkinci Basılış, İstanbul, 1934.

İNÖNÜ, İsmet, **Hatıralar**, Yay. Haz.: Sebahattin Selek, Bilgi Yayınevi, 3. Baskı, Ankara, 2009.

Jeopolitik, **Jeostrateji ve Strateji**, Harp Akademileri Basım Evi, İstanbul, 2000.

KANE, Thomas M. and David J. LONSDALE, **Understanding Cotemporary Strategy**, Routledge, U.S.A., Newyork, 2012.

KEEGAN, John, **Savaş Sanatı Tarihi**, Çev.: Selma Koçak, Doruk Yayıncılık, İstanbul, 2007.

KINAL, Fûruzan, **Eski Anadolu Tarihi**, TTK Basımevi, 2. Baskı, Ankara, 1987.

Org. İzzettin Çalışlar'ın Anlarıyla Gün Gün, saat saat İstiklal Harbi'nde Batı Cephesi, Haz.: İzzeddin Çalışlar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.

ÖZALP, Kâzım, **Millî Mücadele, 1919-1922, C. 1**, TTK Basımevi, 4. Baskı, Ankara, 1998.

PALLİS, Alexander Anastasius, **Yunanlıların Anadolu Macerası, (1915-1922)**, Çev.: Orhan Azizoğlu, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1997.

ŞİMŞEK, Halil, **Türkiye'nin Ulusal Güvenlik Stratejisi**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2002.

TOWNSHEND, Charles V. F., **Mezopotamya Seferim, Kurna, Kut'ülamare ve Selmanıpak Muharebeleri**, Çev.: Gürol Koca, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.

TÜMERDEM, İsmail Hakkı, **Başkomutan Atatürk'e Değın; Türk Orduları Başkomutanları ve Yaptıkları Büyük Meydan Muharebeleri Üzerine Araştırma**, K.K.K. İstanbul Askeri Basımevi, İstanbul, 1953.

Türk İstiklal Harbi, C. 2, Batı Cephesi, Ks. 2, Yay. Haz.: Tefvik Bıyıköğlu ve Diğerleri, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1965.

Türk İstiklal Harbi, C. 2, Batı Cephesi, Ks. 3, Kütahya, Eskişehir Muharebeleri (15 Mayıs 1921-25 Temmuz 1921), Yay. Haz.: Tefvik Bıyıköğlu ve Diğerleri, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1974.

Türk İstiklal Harbi, C. 2, Batı Cephesi, Ks. 4, Kütahya, Eskişehir Muharebeleri (15 Mayıs 1921-25 Temmuz 1921), Yay. Haz.: Tefvik Bıyıköğlu ve Diğerleri, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1974.

Türk İstiklal Harbi, C. 2, Batı Cephesi, Ks. 5, 1. Kitap, Sakarya Meydan Muharebesinden Önceki Olaylar ve Mevzi İlerisindeki Harekât (25 Temmuz-22 Ağustos 1922), Yay. Haz.: Tefvik Bıyıköğlu ve Diğerleri, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1972.

MAKALELER

KAYMAZ, İhsan Şerif, "Birinci Dünya Savaşı'nda Irak," **100. Yılında Birinci Dünya Savaşı**, Ed.: Ümit Özdağ, Kripto Yayınları, Ankara, 2014, s. 245-256.

SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ ÖNCESİNDE İTTİHATÇI MUHALEFET

Dr. Ali GÜLER

GİRİŞ

İttihatçı liderler I. Dünya Savaşı'nın ardından yurtdışına çıkınca Berlin başta olmak üzere Avrupa'nın her yanına savruldu. İsimleri sahte, adresleri gizli, hayatları tehlikede olmasına rağmen bir köşeye çekilmediler. Talat Paşa Almanya'ya yerleşerek bir büro kiraladı, başına Dr. Nazım Bey getirildi. “İttihatçılığa girilir ama çıkılmaz, iki İttihatçı bir araya gelse örgütsüz duramazdı.” Berlin'e sığınan İttihatçıları, dört yıl süren savaş boyunca beraber buldukları Türk dostu Ernest Jackh bekliyor, her türlü yardımlarına koşuyordu.

İttihatçıların yurt dışındaki lideri yine Talat Paşa görünüyordu. Talat Paşa, İstanbul'u terk ederken Kara Kemal ve Kara Vasıf'a örgütlenme talimatı vermiş, onlar da “Karakol Cemiyeti”ni kurmuşlardı. Karakol Cemiyeti, Milli Mücadele'de Anadolu'ya insan, silah ve malzeme sevkiyatı yapan birçok gizli kuruluşun ilkidir. Talat Paşa'ya sadakat şiarıyla çalışan Karakol Cemiyeti, Mustafa Kemal'i kendi çizgisine çekme stratejisi izleyecek, zaman zaman ondan bağımsız kararlar alarak uygulamak isteyecektir. Bu yüzde ilk çatışma Sivas Kongresi sırasında çıkmıştı. Kara Vasıf, hem Halide Edip'in mandacılık fikrini savunuyor, hem askeri birliklere 29 Ağustos 1919'da gönderdiği talimatla “gizli bir lider” öneriyordu. Sözde gizli lider yurt dışındaki Talat Paşa idi. Mustafa Kemal Paşa bunu öğrenince Kara Vasıf'ı ve Karakol Cemiyeti'ni saf dışında bırakmakta gecikmedi. Kendisine bağlı bir gizli cemiyet meydana getirdi. Buna rağmen Karakol Cemiyeti gizli faaliyetlerine devam etti. Mustafa Kemal'e bağlı olarak faaliyet gösteren Kuva-yı Milliye Komutanlarından Yahya Kaptan'ın Gebze/Tavşancıl'da öldürülmesi (6 Ocak 1920) üzerine tamamen dışlandılar. Kara Vasıf ve Kara Kemal İngilizler tarafından Malta'ya sürülünce Karakol Cemiyeti'nin etkinliği de kayboldu. Kara Vasıf, Malta dönüşü Mustafa Kemal'in yanında değil, muhaliflerin oluşturduğu “İkinci Grup” safında en azılı muhaliflerden biri oldu.

İttihatçıların yurtdışına çıkmadan önce meydana getirdikleri ikinci gizli yapılanma Teşkilat-ı Mahsusa'dan arta kalanlar ile oluşturulmuştu. Talat Paşa'nın Karakol Cemiyeti'ne karşılık, Enver Paşa'da bu yapıyı oluşturdu. Enver Paşa, İstanbul'dan çıkmadan Kuruçeşme'deki yalısına Hüsametdin Ertürk'ü çağırarak şu talimatı verdi:

“Şimdiye kadar vekâleten bakmakta olduğun Teşkilat-ı Mahsusa’ya bundan sonra sen riyaset (başkanlık) edeceksin. Teşkilat-ı Mahsusa’yı resmen lağvedeceksiniz, fakat hakikatte bu teşkilat asla ortadan kalkmayacaktır. Ahmet İzzet Paşa ile konuştuk. Tamamen mutabık kaldık. Sana bütün yardımı yapacak, tahsisat-ı mestureden (örtülü ödenek) para vereceklerdir...”¹

Osmanlı Devleti’nin istihbarat örgütü olan Teşkilat-ı Mahsusa, Rumeli’deki eski “çete” teşkilatının Harbiye Nezareti’ne bağlı yarı resmi bir örgüte dönüşmüş haliydi ve Karakol Cemiyeti’nden daha güçlü bir yapıydı. Enver Paşa’nın karizmasına dayanan ve ona güvenen cesaret timsali bu fedailer grubu, önce askeri görevler üstlenmişken daha sonra verilen her işi yapmaya başlamış, Mütareke ortamında boşa kalmışlardı. Savaş içerisinde, Süleyman Askeri Bey ve Eşref Sencer Kuşçubaşı tarafından yönetilen bu yapı şimdi Hüsametdin Ertürk’e emanet edilmişti.

Mütareke ve Milli Mücadele dönemlerinde bu iki gizli örgüt arasında kesin bir hat çizmek de çok mümkün gözükmemektedir. Çalışan insanlar çoğu zaman aynıdır. Talat Paşa ve Enver Paşa’ya tabi olmak dışında yapılan işler aşağı yukarı aynıdır. İşte, Berlin ve Moskova’yı merkez yapan Talat Paşa ve Enver Paşa bu iki örgütle Milli Mücadele’de söz sahibi olmak istemişler, Mustafa Kemal’in barıştan sonra kendilerine muhtaç olacağını düşünmüşlerdir. İttihatçılar Mustafa Kemal’i, “geçici bir lider” olarak görüyorlardı.

Diğer taraftan Talat, Enver ve Cemal Paşalar yurt dışından Mustafa Kemal Paşa ile ilişki kurmaya çalıştılar. Mektuplara yansıdığı kadarıyla bu ilişkiler bazen “arkadaşlık ve alınganlık”, bazen da “riyakâr/ikiyüzlü” çıkışlarla yürüyen mesafeli bir ilişkidir. Mustafa Kemal Paşa, o camiadan geldiği için İttihatçıların niyetlerini ve beklentilerini en az onlar kadar bilen ve tahmin edebilen bir adamdı. Talat Paşa, Berlin’den 22 Aralık 1919 tarihinde gönderdiği uzun mektubunda, “Mustafa Kemal’i desteklediğini, elinden fazla bir şey gelmese de başarısı için çalışacağını, kendisi Almanya’da, Enver’in Moskova ve Kafkasya’da mücadele başlatacaklarını” yazıyordu. Mustafa Kemal Paşa, Talat Paşa’ya yazdığı 20 Şubat 1920 tarihli cevabi mektubunda, “kendi liderliğinde olması şartıyla İttihatçılarla mesai birliği” yapacağını hissettirmiştir. Elbette, bu yazışmaların olduğu sırada Mustafa Kemal’in

---

¹ H. Ertürk, **İki Devrin Perde Arkası**, İstanbul, 1966, s. 166; O. S. Kocahanoğlu, **İzmir Suikasti ve İttihatçılar Davası Ankara Yargılamaları, C: II., Ankara’da Beş İdam Sehпасı**, Gözden Geçirilmiş 4. Baskı, Temel Yayınları, İstanbul, 2017, s. 43.

Heyet-i Temsiliye Reisi sıfatıyla Ankara’da bulunduğu, TBMM’nin henüz açılmadığı ve liderliğinin henüz pekişmediği düşünülmelidir.

Bütün bunlara rağmen Mustafa Kemal Paşa’nın Milli Mücadele stratejisinde; Afganistan, Hindistan, Mısır ve Afrika gibi Müslüman ülkeleri İngiliz emperyalizmine karşı ayaklandırıp, arkadan vurma düşüncesi yoktur. İngiliz emperyalizmine karşı Sovyetler Birliği ile işbirliği imkânlarını araştırır ve bunu İttihatçıların, özellikle Enver Paşa’nın gölgesi kalktıktan sonra gerçekleştirecek olan Mustafa Kemal Paşa, Anadolu’nun kurtuluşuna odaklanmıştır. Gerçekçidir. Onun vizyonunda Anadolu mücadelesini zayıflatacak, reel-politikten uzaklaştıracak hayalperest maceralara yer yoktur.²

İttihatçı liderler arasında Mustafa Kemal Paşa’ya ve liderliğine yaklaşım zamanla farklılaşmıştır. Talat Paşa’nın düşüncesine göre Mustafa Kemal desteklenmeli, ancak Milli Mücadele’nin sonu beklenmeli idi. Mustafa Kemal barıştan sonra nasıl olsa kendilerine ihtiyaç duyacaktı. Savaş kazanılsa bile ülkeyi idare etmek kolay değildi. Anadolu içinde aktif rol alamadıklarına göre şimdilik isimlerinin unutulmaması gerektiği düşüncesiydi.

Talat Paşa, 34 yaşında İttihat ve Terakki’nin lideri, 35 yaşında Dâhiliye Nazırı (İçişleri Bakanı), 42 yaşında Sadrazam (Başbakan) olmuştu. 1914 yılında girilen Birinci Dünya Savaşı 1918’de her şeyi bitirmişti. Fakat her şeye rağmen politik zekâsı ve sağduyusu ile İttihatçıların lideri ve cemiyetin temsilcisi olarak Talat Paşa görünmektedir. Ancak 15 Mayıs 1921 Berlin’de bir suikasta kurban giderek, erken bir tarihte ölecek ve yurt dışında yaşamakta olan İttihatçıların başsız kalarak sağa sola savrulmalarına neden olacaktır.

Kendisiyle Avrupa’da zaman zaman görüşen Cavit Bey onun bir Ermeni teröristin kurşunu ile şehadeti üzerine, 16 Mart 1921 tarihinde yurt dışındaki İttihatçıların içinde buldukları duygusal durumu da ortaya koyan şu değerlendirmeyi yapmıştır:

“Nihayet korktuğumuz gibi, Ermeni kurşunu ile gitti ve memleketin kendisine en çok muhtaç olabileceği bir zamanda gitti. Senelerden beri devam eden bu kargaşalığı durduracak onun demir eli idi. Bütün bu ahenksizliklere bir

---

² İttihatçı liderlerin kendi aralarında ve Mustafa Kemal Paşa ile mektuplaşmaları için bakınız: O. S. Kocahanoğlu, **İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları**, Temel Yayınları, İstanbul, 2002. M. Yamauchi, **Hosnut Olmamış Adam: Enver Paşa**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1995. M. Bardakçı, **Enver**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2015.

düzen verecek, onun ya sevilen ya hürmet edilen, ya korkulan şahsiyeti idi. Memleket er geç ona ihtiyaç duyacaktır. Vatanlarını sevenler, etraflarında gördükleri yolsuzluklarla yeise düşmekten, ancak onun hayalini gözler önüne getirerek, kurtulabiliyorlardı. Bu ümitti ki, onun bütün geçmiş hatalarını örtüyordu. Onun kadar sevilen, aranan ve beklenen bir şahsiyet tarihte yoktur. Onun yokluğunu gelecekte daha çok hissedeceğiz. Zavallı Talat! Bu matem haberi üzerine, birçok saatler odamda ağladım. Gazeteler en ciddi gazeteler, ne haksız, ne yalan şeyler yazıyorlar. Sonra da tarihe inanmak. Ne safdillik.”³

Notlarında, “*Müthiş siyasi hatalarına rağmen, bu kadar sevilen ve beklenen şahsiyet tarihte yoktur... Nişanlarını satarak geçinen zavallı Talat...*”⁴ diye yazan Cavit Bey, Ahmet Rıza Bey’in bir mektubu üzerine de Talat Paşa hakkında şu düşünceleri kaleme almıştır:

“Bu bilhassa memleketimiz için bir hakikattir. Ve bunun acısını, zararlarını çok kereler hissedeceğiz. Fertleri bir araya toplayacak, kimine hürmet, kimine muhabbet, kimine itimat, kimine havf (korku) telkin ederek ahenksizlik içinde bir ahenk vücuda getirecek bir çift elden memleket mahrumdur.”⁵

Ermeni teröristlerin yurtdışındaki İttihatçı liderlere yönelik eylemleri Talat Paşa’nın öldürülmesi ile bitmemiştir. Ondan hemen sonra, 6 Aralık 1921’de Roma’da Sadrazam Sait Halim Paşa katledilmiş, 17 Nisan 1922 tarihinde de Berlin’de Bahattin Şakir ve Cemal Azmi Beyler şehit edilmiştir. 21 Temmuz 1922’de de Cemal Paşa Tiflis’te bir Ermeni kurşunu ile şehit olacaktır.

İsmail Enver Paşa

Mustafa Kemal ile yurt dışındaki İttihatçı liderler arasında en sorunlu ilişki Enver Paşa iledir. Elbette bunun, birbirlerini hiç sevmeyen ikili arasında geçmişte yaşanan olaylara dayalı bir cephesi vardır. Fakat bu ikili arasında özellikle Milli Mücadele sürecinde yaşanan olaylar, 1926 İzmir Suikastı girişimi ve sonrasındaki yargılamalar sırasında gelişen olaylar konusunda çok önemli ipuçları vermektedir. 1926’daki İttihatçıların tasfiyesinde, mesela Başbakan İsmet İnönü’nün daha müsamahakâr tutumuna göre, Mustafa Kemal Paşa’nın kararlı ve ödün vermez tutumu bu ikili arasında

---

³ Cavit Bey, “Felaket Günleri”, **Tanin**, 11 Haziran 1946, Tefrika: 233, s. 6. P. Tuncer, **İttihatçı Cavit Bey**, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2010, s. 223.

⁴ Cavit Bey, **Felaket Günleri**, C: I., Temel Yayınları, İstanbul, 2001, s. 151.

⁵ Cavit Bey, “Felaket Günleri”, **Tanin**, 26 Eylül 1946, Tefrika: 272, s. 6. P. Tuncer, a. g. e., s. 224.

yaşananlarda aranmalıdır. Özellikle Enver Paşa'nın, Mustafa Kemal'in Milli Mücadele liderliği konusundaki olumsuz tavrı ve hatta onun başarısızlığı üzerine bina edilmiş girişimleri 1926'daki sonucu doğuracaktır. Enver Paşa'nın yayımlanan mektuplarına yansıyan düşünceleri ve çalışmaları da bu görüşü doğrulamaktadır. Enver Paşa'nın farkına varmadığı şey, artık tarih ve talih, özel mektuplarında “*Sarı Köle*” diye aşağıladığı Mustafa Kemal'den yanadır. Kendisi kaybetmiştir. Mustafa Kemal kazanacaktır. Tarihi de kazanan yazacaktır...

İsmail Enver, Mustafa Kemal ilişkisi öğrencilik yıllarına kadar indirilebilir. Enver Rumi 1295, Mustafa Kemal Rumi 1296 doğumludur. Enver bir yaş büyüktür. İsmail Enver, Harp Akademileri'nden 55. Dönem (5 Aralık 1902), Mustafa Kemal ise 57. Dönem (11 Ocak 1905) mezunlarıdır. Harp Okulu'na ve Harp Akademisi'ne girişleri ve mezuniyetleri bakımından aralarında 2 yıl fark vardır. Enver, Mustafa Kemal'den 2 yıl öncedir. 1907'de Enver Kurmay Binbaşı, Mustafa Kemal ise Kurmay Kıdemli Yüzbaşı'dır (Kolağası). Ancak Enver Meşrutiyet'e “*hürriyet kahramanı*” olarak girecek ve sonrasında rütbelerini ve makamlarını adeta “*füze hızı*” ile alacaktır:

10 Haziran 1912 Pazartesi yarbay: (28 Mayıs 1328). 6 ay sonra Albay: 15 Aralık 1913 Pazartesi (2 Kanunuevvel 1329), 18 gün sonra Tuğgeneral (Mirliva) ve Ahmet İzzet Paşa'nın yerine Harbiye Nazırı: 3 Ocak 1914 Cumartesi (21 Kanunuevvel 1329), 5 gün sonra Genelkurmay Başkanı (Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi): 8 Ocak 1914 Perşembe (26 Kanunuevvel 1329), 7 ay sonra Başkumandan Vekili: 3 Ağustos 1914 Pazartesi (21 Temmuz 1330), 8 ay sonra Padişah Başyaveri (Yaver-i Has-ı Padişahî): 26 Nisan 1915 Pazartesi (13 Nisan 1331), 5 ay sonra Tümgeneral (Ferik): 1 Eylül 1915 Çarşamba (19 Ağustos 1331), 2 yıl sonra Orgeneral (Birinci Ferik): 22 Ekim 1917 Pazartesi (22 Teşrinievvel 1333), 1 yıl sonra Yurt Dışına Çıktı: 1/2 Kasım 1918 Cuma/Cumartesi Gece (1/2 Teşrinisani 1334).

Trablusgarp'ta birlikte görevde oldukları dönemde Mustafa Kemal Bey, Enver Bey'in emrindedir. Aralarındaki soğukluk ve anlaşmazlıklar Enver'in ve Mustafa Kemal'in mektuplarından takip edilebilmektedir. Mustafa Kemal İstanbul'a döndüğünde Balkan Savaşı başlamış, Bulgar ordusu Çatalca'ya kadar gelmiştir. Fahri Paşa'nın Bolayır Kolordusu'na verilmişti. Şarköy çıkarması sırasında çıkan anlaşmazlık Enver-Mustafa Kemal ilişkisini adeta “*düşmanlık*” seviyesine getirdi. Bu anlaşmazlık, Mustafa Kemal'in aleyhine Enver'in lehine sonuçlanmış, 2. Balkan Savaşı sırasında Edirne'nin

kurtarılması şerefi Enver'e saygınlık kazandırmış ve iki terfi birden alarak onu Harbiye Nazırlığı'na taşımıştır. Çok geçmeden Mustafa Kemal, Bulgaristan'a askeri ataşe olarak atandı. Birinci Dünya Savaşı çıkana kadar orada iç çekişmelerden uzak kaldı. Savaş başladığında kendi isteği üzerine, yeni kurulmuş bulunan Tekirdağ'daki 19. Tümen'e komutan olarak atandı. O günlerde Başkomutan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa Sarıkaş'ın harekât yönetmekte olduğu için atamayı, Harbiye Nazırlığı'na vekâleten bakmakta olan Talat Paşa imzalamıştır.

Yarbay Mustafa Kemal, İtilaf Devletleri'nin Çanakkale saldırıları başladığında o tarihte Tümen'in kuruluşunda bulunan 57. Alayı alarak Maydos bölgesine gelir. Böylece Mustafa Kemal'in "Anafartalar Kahramanı" olarak ilk defa millete mal olacağı "Çanakkale Mahşeri"ndeki mücadelesi de başlamış olur. Mustafa Kemal'in özellikle Çanakkale kara muharebelerindeki başarıları onun Albaylığa terfisini sağlamış ve fakat sonrasında general rütbesini alması geciktirilmiştir. Dr. Nazım, Harbiye Nazırı Enver Paşa'ya, "Mustafa Kemal'in terfisi neden geciktiriliyor?" diye sorunca Enver Paşa'nın verdiği cevap kafasındaki Mustafa Kemal algısını göstermesi bakımından çok ilginçtir. Falih Rıfkı Atay anlatıyor:

"Enver'ci subayların da onun (Mustafa Kemal) üzerine hikâyeleri vardı. Mesela Dr. Nazım ve bir nüfuzlu İttihatçı aralarında konuşmakta imişler. Enver Paşa birden bire içeri girince susmuşlar. Başkumandan merakla:

-Herhalde bana dair bir şeyden bahsediyorsunuz. Söyleyin bana! Demiş.

-Mustafa Kemal'in niçin terfi ettirilmediğini konuşuyorduk, cevabını vermişler. Enver:

-İşte! Demiş ve cebinden Çanakkale kahramanını generallik rütbesine çıkaran tezkeresini göstermiş. Sonra şunu ilave etmiş:

-Ama biliniz ki, onu paşa yapsanız padişah, padişah yapsanız Allah olmak ister..."⁶

Bu olumsuz bakışına rağmen Enver Paşa, Mustafa Kemal'in Tuğgeneralliğe (Mirlivalığa) terfisini imzalayarak o sırada 16. Kolordu Komutanlığı'na atandığı için Diyarbakır'a henüz gelmiş bulunan Mustafa Kemal'e göndermiştir. Anafartalar Kahramanı Kurmay Albay M. Kemal, 13 Mart 1916'da Anafartalar'daki yüksek hizmetlerinden dolayı 2 sene seferi kıdem

---

⁶ F. R. Atay, **Çankaya, (1881-1938), Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar Bütün Hayat Hikayesi**, Doğan Kardeş Matbaacılık, İstanbul, 1969, s. 79.

zammı; 1 Nisan 1916'da da olağanüstü hizmetlerinden dolayı 1 sene kıdem zammı ile Tuğgeneralliğe (Mirlivalığa) yükseltilmiş oldu.

Uzatmadan söyleyelim, Suriye Cephesi'nde zaten Falkenhayn ile anlaşamayan Mustafa Kemal ile Başkomutan Vekili Enver Paşa arasındaki çatışma devam etti. Mustafa Kemal İstanbul'a döndükten sonra Veliht Vahidettin ile Almanya seyahatine katıldı. Seyahat dönüşü, Suriye'de fiilen ölmüş bulunan ordu komutanlığına atandı. Kısa bir süre sonra Yıldırım Orduları Grup Komutanı oldu. Fakat Mütareke imzalanınca yeniden İstanbul'a geldi. 13 Kasım 1918'de İstanbul'a geldiği zaman Enver Paşa ve diğer İttihatçı liderler yurt dışına çıkmışlardı.

Enver Paşa yurt dışında Talat Paşa ekibinden ayrıldı. Kırım üzerinden Azerbaycan'a gitmek istedi. Başarılı olamadı. Mütareke öncesinde Azerbaycan'da bulunan Kafkas İslam Ordusu'na önemli miktarda para ve malzeme göndermişti. Burada bir güç oluşturmak istiyordu. Ordunun başında kardeşi Nuri (Killigil) Paşa vardı. Enver'in yurt dışındaki kısa hayatı "*idealizm ve ihtirasa sıkışmış ütopyik (hayali) bir maceradır.*" Kendisine danışmadan Talat Paşa'nın Mustafa Kemal ile mektuplaşmasını hoş karşılamamış, Talat'ın ölümünden bile medet ummuştur. Karl Radek ile tanışıp Bolşeviklerle ilişki kurarak maceralı bir yolculuk ardından Moskova'ya gelen Enver Paşa, Bakü'deki Doğu Halkları Kurultayı'na katılmıştır. Bolşevik taraftarı görünerek, Türklüğün ezeli düşmanı Bolşeviklerin desteğine sığınmıştır. Esas düşüncesi Bolşevikleri kullanarak Anadolu'da yürütülen Milli Mücadele'nin lideri olmaktı. Bolşeviklerin amacı ise, İngiliz emperyalizmi karşısında Doğu siyasetleri için Enver Paşa'nın şöhretini kullanarak, M. Kemal'i baskı altına almaktır.⁷

Enver Paşa'nın Moskova günlerinde Milli Mücadele ve M. Kemal'e bakışı mektuplarından takip edilebilmektedir. Bu mektuplar üzerinde akademik bir çalışma yapan Japon tarihçi Masyuki Yamauchi, Enver Paşa'nın çalışmaları konusunda şu değerlendirmeleri yapıyor:

"... Enver'in Mısır, Hindistan gibi ülkeleri İngilizlere karşı ayaklandırma amaçlı 'İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı' adıyla benimsediği strateji, herhangi somut bir planı olmayan tutarsızlıklarla doluydu... Ancak onun bu birlikten çok beklentisi vardı. Enver'in kalbi esas olarak kahramanca bir karşılama beklediği Anadolu için atıyordu, Mustafa Kemal'in el koyduğu pozisyonunu tekrar kazanacaktı... Enver Paşa, Kasım 1920'de 'şerefli bir

---

⁷ O. S. Kocahanoğlu, **İzmir Suikastı ve İttihatçılar Davası**, s. 47.

*Bolşevik Paşası' olarak onurlandırılmasını ve onu takiben bahar aylarında Anadolu'ya yürümesini Sovyet liderlerine cesaretle teklif etmişti... Kesin olan şu ki, Sovyet Rusya Enver Paşa'yı Ankara ile pazarlıkta bir kart olarak kullanmaktaydı...*⁸

Enver Paşa'nın Sovyetlerle ilişkilerini Kazım Karabekir Paşa da değerlendirmiştir. Enver Paşa Mustafa Kemal ilişkisinde, Enver Paşa'nın Anadolu hareketine bakışında zaman zaman kararsız ve ikircikli bir tavır sergilemiş olsa da Harbiye'den beri yakından tanıdığı ve Paşalık rütbesini Enver'in elinden almış olan Kazım Karabekir'in bir telgrafında yer alan şu sözleri biraz ağır da olsa bir gerçeğe işaret etmektedir:

*"... Kâbus-u hurs ve şöhretle milleti Harb-i Umumi'nin (Birinci Dünya Savaşı'nın) felaket ve avakibine (sonuçlarına) sürükledikten sonra, memleketi parasız, teşkilatsız ve bütün menabii (kaynakları) kurumuş halde bırakıp kaçmış, şimdi de Rusların elinde vatanın bakiye-i izamını (büyük kimselerden kalanlarını) kemirmeye teşebbüs eden ve orduyu milis yapmak gibi cinnetlere kapılan fesat ve şer aleti olmuştur..."*⁹

Anadolu ve Mustafa Kemal karşısında "İslamcı ve Turancı" bazı hayallere kapılması, Enver Paşa'nın, reel politik ve mantık dışı bir serüvene sürüklendiğini gösteriyordu. 22 Nisan 1921'de Karl Radek aracılığı ile Dışişleri Komiseri Çiçerin'e başvurarak 23 Nisan 1921'de, finanse edilmesi için Merkez Komitesi'nden onay çıkarttı. Bolşevikler bakımından anlaşılabilir bir politika olan bu durum, adı ne olursa olsun emrine verilecek bir ordu ile Enver Paşa'nın Anadolu'ya girmesi "kardeş kavgası" ve "fitne"den başka bir anlam taşımamaktaydı. M. Yamauchi, Enver Paşa'nın içine düştüğü çelişkili vaziyeti şöyle anlatıyor:

*"... Enver Paşa siyasetini uygularken Mustafa Kemal'in şüphesini uyandırmamak için Kemalist görünmüş, Sovyet ordusu desteğinde Anadolu'ya yapılacak muhtemel sefer hakkında Bolşeviklerin fikrini almaya çalışmıştır. Bu gaye uğruna kendisini onlara Mustafa Kemal'den daha güvenilir bir solcu/yoldaş olarak tanıtmıştır..."*¹⁰

Enver Paşa böylece bir "kurtarıcı" olarak Anadolu'ya girme planları yaparken, Mustafa Kemal de o zamana kadar Kuva-yı Milliye birlikleri ile yürütülen askeri harekâtı, "düzenli birlik harekâtı"na dönüştürmek için var

⁸ M. Yamauchi, a. g. e., s. 52. O. S. Kocahanoğlu, a. g. e., s. 48.

⁹ S. S. Karaman, *İstiklal Mücadelesi ve Enver Paşa*, İzmit, 1949, s. 25; Kocahanoğlu, a. g. e., s. 48.

¹⁰ M. Yamauchi, a. g. e., s. 45.

gücü ile çalışıyordu. İlk düzenli birlikler İnönü’de Yunan ilerleyişini durdurarak önemli bir başarı kazanmışlarsa da henüz hazır değillerdi. Yunan ilerleyişi karşısında Kütahya-Eskişehir muharebeleri kaybedilmiş, stratejik bir kararlar ordu Sakarya’nın doğusuna çekilmişti.

İşte bu günlerde Moskova’dan Batum’a gelen Enver Paşa, Dr. Nazım, Halil Paşa, Küçük Talat ve dört yoldaşıyla beylik bir misafirhaneye yerleşmişti. Bakü’den gelen Muhittin Birgen de misafirler arasındaydı. Tren vagonunda “İslam İhtilalleri İttihat Cemiyeti” adı altında bir cemiyetin “nylon” bir kongresini toplayan Enver Paşa, İttihat ve Terakki Cemiyeti’ni diriltmek amacındaydı. Talat Paşa’nın şehit edilmesinden sonra Dr. Nazım yanına gelmiş, Meşrutiyet Türkçülüğünün hayalleri yeniden canlanmıştı. Dr. Nazım, “... Ne kabahat yaptın da harbi kazanamadık, bu hallere düştük?” gibi cümlelerle Enver’i iğneliyor, o da bu sözlere karşı, “kim bilir, belki de atideki (gelecekteki) saadet için bir tecrübedir...” gibi cevaplar veriyordu!¹¹

Enver Paşa ve arkadaşlarının yaptıkları plana göre, Trabzon’daki kayıkçıların başı olan Yahya Kâhya, hapishaneden tahliye ettirilen mahkûmlardan bir gönüllü taburu oluşturacak, Enver Paşa bu taburun başında, Deli Halit Paşa’nın fırkasına kumanda ederek kurtarıcı kahraman gibi Anadolu’ya girecek; Sarı Paşa’nın (Mustafa Kemal’in) yerine Ankara’nın “Başbuğu” olacaktı. 1920 yılının Mayıs ayında Trabzon’da Enver Paşa’nın lehine mitingler yapılmıştı. Ankara’daki ve Anadolu içindeki İttihatçılar hareket halinde idiler:

“... Enver Paşa Mustafa Kemal’i devirmek için Bolşevik liderlerden bıktırıcı taleplerde bulundu. Batum/Acara bölgesindeki Müslümanlar ve Trabzon’daki taraftarlarıyla (Yahya Kâhya grubu) Anadolu’ya girerek gerçekleştireceği hükümet darbesini gizlemek için oldukça ihtiyatlı davranıyordu... İstanbul ve Ankara’daki taraftarları (Küçük Talat ve Nail Bey) kendilerine destek bulmak için TBMM İkinci Reisi ve Adliye Vekili Celalettin Arif’le de temasa gelmişlerdi...”¹²

Enver Paşa’nın Bolşevikler tarafından kullanıldığını Mustafa Kemal Paşa da görüyor, TBMM içindeki ve dışındaki yoldaşlarını izletiyor, mektuplarda sergilenen “ikiyüzlülüğü” biliyordu. A. Avagyan’ın Moskova Arşivi’nde bulunduğu Enver Paşa-Hilmi Bey mektuplaşmaları bu konulara ışık tutmaktadır. Enver Paşa mektubunda, “Malta’dan kurtulup serseri mayın

¹¹ M. Bardakçı, **Naciye, Ruhum, Efendim**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016, s. 256.

¹² M. Yamauchi, a. g. e., s. 52-53.

gibi ortada dolaşan İttihatçıların Ankara'yı Mustafa Kemal'e bırakmamasını, Dr. Nazım ve Halil gibi korkak değil, Şükrü gibi cesur olmalarını istemekteydi..." 25 Ağustos 1921 tarihinde Ardahan Milletvekili Hilmi Bey'e yazdığı ve Mustafa Kemal'in eline geçen mektupta aynen şunları söylüyordu:

"... Sen Ankara'ya giderek en doğrusunu yaptın. Trabzon'da Halil'e (Paşa) ve Küçük Talat'a nasıl muamele ettiklerini biliyorsun. Biz her zaman sessizliğimizi koruduk ve bazı şahsiyetlere dikkat ettik, yeter ki o **Sarı Köle** sakinleşsin. Ama o bizi istemiyor... Şükrü ile ve eğer uygun görürsen Eyüp Sabri ile buluşarak bizi bilgilendirmenizi rica ediyoruz. Biz savunmanın; İstiklal Mahkemeleri, darağaçları ve kurşuna dizilmeler şeklinde devam edemeyeceği kanaatindeyiz..."¹³

“Sarı Köle”: Metafor mu? Kompleks mi?

Enver Paşa'nın kendisini bir parti lideri gibi düşünüp geniş cepheli bir yol izlediği görülmektedir. Mektuplarında Mustafa Kemal'in adı hep "*Sarı Köle*" olarak geçer. Hilmi Bey'in mektuplarına bakıldığında da bu "*Mustafa Kemal nefreti*" açıkça görülür. Aklışelinden ve olup biten gerçekleri görmekten epey zamandır uzaklaşmış olan Enver Paşa da yoldaşları da Milli Mücadele'nin dip dalgalarını idrakten yoksun gözükmektedirler. "*Vatanseverlikleri*" de adeta bir hamaset özleminden ibarettir.¹⁴ İktidar hırsı, yalan-yanlış ve kendi geçmişlerine yakışmayan işlere girişmelerine yol açmaktadır.

Enver'in hafızasındaki "*Sarı Köle*" metaforu, Mustafa Kemal'in hafızasında belki daha karmaşıktı. Aralarında kariyer farkı olduğu ve M. Kemal'in Enver Paşa'nın emrinde olduğu doğrudur. Enver Paşa'nın mezuniyet bakımından 2 sene kıdemli olmasına rağmen bu fark, yukarıda tarihleriyle yazıldığı gibi istisnai olarak alınan iki rütbenin niteliksiz bir özentisinden öteye geçmez. Enver Bey, Trablusgarp hizmeti ve Edirne'ye girişine birer rütbe ilave edilerek bir anda "*mirliva/tuğgeneral*" olmuştu. Getirildiği görevler ve aldığı rütbelere bakımından Enver Paşa'nın "*Sarayın damadı*" olmasının da etkili olduğu düşünülebilir. Enver Paşa, Sultan Abdülmecit'in torunu ve Şehzade Süleyman Efendi'nin kızı Naciye Sultan (1898-1957) ile 1910 yılında

¹³ A. Avagyan, "Mustafa Kemal'e Karşı Enver Kartı", **Toplumsal Tarih Dergisi**, Sayı: 160 (Nisan 2007). Enver ile Hilmi arasında gidip gelen bütün mektuplar ve telgraflar Ankara istihbaratı ve M. Kemal'in eline geçiyordu.

¹⁴ Kocahanoğlu, a. g. e., s. 51.

Naciye Sultan henüz 12 yaşında iken nişanlanmış ve Naciye Sultan 16 yaşındayken 24 Şubat 1914 tarihinde de evlenmiştir. Enver Paşa ile evlendiklerinde Harbiye Nazırı ve Genelkurmay Başkanı'dır. Altı ay sonra Başkomutan Vekili olacaktır.

Enver Paşa-Mustafa Kemal ilişkisinde, Mustafa Kemal açısından zihinsel kırılmanın Birinci Dünya Savaşı'ndaki gelişmeler ve daha da önemlisi savaşın sonuna doğru Suriye Cephesi'nde yaşanan olaylardan kaynaklandığı rahatlıkla söylenebilir. 7. Ordu Komutanı olarak Yıldırım Orduları Grup Komutanı Alman Mareşali Falkenhayn'ın emrinde bulunan Mustafa Kemal Paşa, Türkiye'yi bir "sömürge ülkesi" gibi gören Mareşal Falkenhayn ve ekibine ülkenin geleceğinin teslim edilmesini doğru bulmamış, Talat Paşa ve Enver Paşa başta olmak üzere cephedeki yanlış uygulamaları raporlarla ilgililere bildirmiştir. Uzun yazışmalardan sonuç alamayınca da 7. Ordu Komutanlığı'nı Ali Rıza (Sedes) Paşa'ya bırakarak İstanbul'a dönmek üzere 11 Ekim 1917'de Halep'ten ayrılmıştır.¹⁵

Şevket Süreyya Aydemir, Enver - Mustafa Kemal ilişkisini incelerken, Ali Fuat Paşa'nın bir mektubuna dayanarak Mustafa Kemal'de "Enver kompleksi", Enver'de de "Mustafa Kemal kompleksi" olduğunu söyler. Erik Jan Zürcher bu değerlendirmeyi gerçekçi bulmaz. Fakat gelişmeler, iki tarafta da böyle bir "kompleks" in varlığını doğrulayacaktır.¹⁶

Mustafa Kemal Paşa, Enver Paşa ile irtibatlı olduklarını bildiği Ankara'da ve Anadolu'daki İttihatçıları, faaliyetlerini takip ederek TBMM'nde ve Milli Mücadele'nin içinde tutarken, Enver Paşa, "Sarı Köle" diyerek adeta "aşağıladığı" M. Kemal'i tehdit etmekten bile çekinmemiştir. Bir taraftan arkadaşlarını Mustafa Kemal'e teşkilatlandırır ve yönlendirirken, bir taraftan onu bertaraf etmenin yollarını da aramaktadır. Tarafların tutumunu ve içinde buldukları ruh halini anlamak için bazı gelişmeleri burada ele almak istiyoruz:

İlk Mecliste 40'a yakın "Enversever" milletvekili vardı. Bunlar Sarı Paşa'nın "diktatör olacağı" dedikodusunu çıkartıyor, Enver'in karizmatik şöhretinden güç alınarak Yeşilordu ve Ethem Bey'in Kuva-yı Seyyare'si destekleniyordu. Amaçları, Mustafa Kemal'in "kurmay kafasını Ethem'in

---

¹⁵ Bu gelişmelerin ayrıntıları için bakınız: A. Güler, **Dâhi Atatürk, C: 2, Şam'dan İstanbul'a**, Halk Kitabevi, İstanbul, 2021, s. 99-106.

¹⁶ Ş. S. Aydemir, **Tek Adam**, C: 1, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1969, s. 110 vd. E. J. Zürcher, **Milli Mücadele'de İttihatçılık**, Çeviren: N. Salihoğlu, İletişim Yayınları, Ankara, 1987, s. 80; Kocahanoğlu, a. g. e., s. 52.

küçük zabit kafasına” ezdirmekti. Ethem, bir anda Vahideddin taraftarı kesilmiş, Ankara’da tutulan İzzet Paşa’nın serbest bırakılması için tehditler yağdırıyordu. Henüz, Yunanistan’a sığınacak kadar bir ihanetin içine girmemişti...

Geri planda bunlar yaşanırken, Enver Paşa’nın Ankara’daki istasyon şefleri Hilmi ve Nail Beyler de Mustafa Kemal karşısında sahte bir tavır geliştirdiler. Sözde Enver’in Türkiye’ye gelmemesi için kendileri aracı olacaklardı. Bu istek üzerine Mustafa Kemal Ardahan Milletvekili Hilmi Bey’i bir mektupla Moskova’ya gönderdi. Ali Fuat Paşa’ya da durum bildirildi. Ancak Hilmi Bey, uğradığı yerlerde Enver propagandası yapmaktan geri durmuyor, Kazım Karabekir ve Ankara’ya bağlı Trabzon Tümen Komutanı Sami Sabit Bey’e Mustafa Kemal aleyhinde ağır sözler söylüyordu:

“... Siz kime dayanıp da Enver aleyhine bayrak açıyorsunuz? Biz TBMM’nde müttehit ve mütesanit (birleşmiş ve dayanışan) kırk İttihatçıyız. İstedığımız anda Mustafa Kemal’i alaşağı eder, onun yerine Enver’i getirebiliriz!”¹⁷

İğfal edildiğini anlayan Ankara, daha yolda iken Hilmi’nin görevlerine son verdi. Anadolu’ya giremeyecek iki kişi varsa biri Enver, diğeri Dr. Nazım’dı. Kapılar ikisine de kapatıldı. Tutuklanıp Ankara’ya getirilmeleri istendi. Halil Paşa da Trabzon’dan uzaklaştırıldı. Vatanseverliği Sarıkamış efsanesi ile sınırlı olmayan Enver Paşa, dün emrinde çalışan “*Sarı Köle*”nin bu “*diktatörce*” tavırlarına sessiz kalamazdı. Trablusgarp, Çanakkale, Suriye cephelerinden tanıdığı bu adama haddini bildirmesi gerekirdi. Sakarya Savaşı’nın başlamasında yaklaşık bir ay önce 16 Temmuz 1921 tarihli ve Moskova çıkışlı uzun bir mektup kaleme aldı. Enver Paşa’nın birikmiş öfkesi açıkça bu mektupta ifadesini buluyordu:

“... Trablusgarp’tan beri şahsi ahlakınızın hiç değişmediğini görüyorum. Diğer noksanlarınızı artık göze batacak kadar belli ettiniz... Bu nefy (sürgün/dışlayıcı) şeklindeki arzunıza ilelebet tahammül bize pek ağır ve sefilane gelir... Başta Türkiye olmak üzere kurtarmaya çalıştığımız İslam âlemi için, biz Anadolu’ya ne zaman gelmek icap ederse size danışmadan geliriz. İşte bu kadar!..”¹⁸

---

¹⁷ S. S. Karaman, **İstiklal Mücadelesi ve Enver Paşa**, İzmit, 1949, s. 39.

¹⁸ H. C. Yalçın, **İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları**, Temel Yayınları, İstanbul, 2002, s. 89.

Enver Paşa, bir yandan “Sarı Köle” dediği “muhteris adamı” tehdit ederken, öte yandan Trabzon ve Rize Heyet-i Merkeziyelerine hazırlıklı olmaları talimatı veriyordu. Bütün bu olanlar ve bitenler arasında hiç mektupsuz bırakmadığı biri de eşi Naciye Sultan’dı. Dağda bayırda nerede olursa olsun günde bir iki mektup yazıp, sıkıntılarını paylaşıyor, ona içini döküyordu. Bir mektubunda (13 Temmuz 1921 tarihli) Mustafa Kemal kompleksini Naciye Sultan’a şikâyet babında kullanır:

“... Sevgili Naciye’ciğim! Şimdi Mustafa Kemal Paşa’ya yazdığım uzun mektubu bitirdim. Bunda baştan aşağı ne yaptığımı ve ne düşündüğümü ve kendisine rakip olacak kadar küçülmediğimi, muvaffak olmasından memnun olduğumu ilh. Yazdım. Cidden, arkadaşlara adeta kudurmuş köpek gibi saldıran bu adama vakıa bunlar tesir etmez, fakat ben bir kerre yazmayı borç bildim. Doktor Nazım da bu fikirdedir...”¹⁹

Enver’in Sarı Paşa’yı Naciye’ye şikâyet ettiği günlerde Ankara’da çok çetin günler yaşanıyor. İki günün birini cephede geçiren TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa, bir yandan meclis içinde mücadeleyi yürütüyor, orduyu savaşa hazırlıyor, diğer yandan “Enverci fesatlarla” uğraşıyordu. Fitne hükümetin içine kadar girmişti. “zihin yorgunluğu ve baş ağrısı” bahanesiyle Meclis’ten iki ay izin alarak Erzurum’a gelen Celalettin Arif Bey, Hüseyin Avni Bey ile birlikte vilayete el koymuş, kendisini “Şark Vilayetleri Valisi” ilan etmişti. Kazım Karabekir Paşa’nın da seyirci kaldığı bu maceranın ardında Enver’in olduğu anlaşılıyordu. Celalettin Arif, TBMM İkinci Başkanı ve Adliye Bakanı idi. Erzurum’da “Halk Hükümeti” kuracaklar, ardından Mustafa Kemal’e, “işler böyle yürümüyor Paşam çekilsen iyi olur” diyeceklerdi. Enver Paşa’yı davet planı da yapılmıştı. Makamının şifresini Celalettin Arif’e veren Sağlık Bakanı Dr. Rıza Nur da bu tezgâhın içindeydi.²⁰

Celalettin Arif komplosuna sessiz kalan Karabekir, işin içinde Enver’i davet niyeti olduğunu ancak Mustafa Kemal’in iki telgrafından sonra anlamıştır. Enver Paşa Doğu Halkları Kurultayı için Bakü’deyken Karabekir de Enver’e hararetli bir mektup yazmıştı.²¹ Ankara’da Mustafa Kemal varsa, Bakü’de de eski Osmanlı Harbiye Nazırı Enver Paşa vardı. Bir sene önce Osmanlı

¹⁹ Bardakçı, **Naciyem...**, s. 228.

²⁰ Kocahanoğlu, a. g. e., s. 54. Ayrıntı için bakınız: O. S. Kocahanoğlu, **Atatürk-Karabekir Kavgası**, Temel Yayınları, İstanbul, 2014, s. 233 vd.

²¹ K. Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, İstanbul, 1969, s. 821. Y. Aslan, **Türkiye Komünist Fırkası’nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997, s. 167-168.

ordularına hükmediyor, Almanların doldurduğu ile “*kaşındaki bir tutam beyazlığın cihangirlik alameti*” olduğuna inanıp hakikat ile hayaller arasında geziniyordu. Kazım Karabekir Paşa’nın Enver Paşa’ya sıcaklık hissettiği biliniyordu. Eğer Enver Paşa’nın boynunda Birinci Dünya Savaşı’nın felaket simgeleri olmasa idi sınırdan kolayca içeriye girebilirdi.²²

Doğrudan bir “*kardeş kavgasına*” işaret eden bu girişimler, Mustafa Kemal Paşa’nın Sakarya Zaferi’ni kazanması ile ortadan kalkacak, Enver’in Anadolu’ya geçmek ile ilgili bütün umutları son bulacaktı.

Mustafa Kemal içeride bütün bu fitne ve fesatlarla uğraşırken, Yunan cephesindeki gelişmeler bir an önce harekete geçmeyi gerektirecek bir duruma gelmişti. TBMM, şiddetli tartışmalar sonrasında Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa’ya “*Başkomutan*” yetkisi verdi (5 Ağustos 1921). Yetki üçer aylık sürelerle sınırlandırılmıştı. Fakat Reis Paşa, Başkomutan olarak Meclis’in yetkilerini kullanabilecekti. Muhalifler, nasıl olsa sürecin sonunda başarısız olacağı için onu bu şekilde yetkilendirmekten çekinmemişlerdi! 22 gün ve 22 gece süren Türklüğün ölüm kalım mücadelesi, 13 Eylül 1921’de Sakarya Zaferi ile sonuçlandı. Muharebeler başlamadan birlikleri denetlerken attan düşerek kaburgalarını kıran Başkomutan, doktorların bütün ikazlarına rağmen, kaburgalarını sardırıp cepheye koşmuş, Alagöz Karargâhı’nda bir sandalye üzerinde savaşı yönetmiştir.

Zafer kazanılmış, 1693 Viyana Bozgunu’ndan beri Batı karşısında gerileyen Türklük, Ankara önlerinde Polatlı-Haymana çizgisinde, düşmanı Sakarya Nehri’nin batısına atarak durmuştu... TBMM, bir kanunla Başkomutan Reis Paşa’ya “*Gazilik*” unvanı ve “*Mareşallik*” rütbesi verdi. Ankara ve bütün Anadolu’da yer yerinden oynuyordu... Enverci Hüseyin Avni Bey, Polatlı’da Gazi Paşa’yı karşılamak için yola çıkmıştı, Başta Enverciler olmak üzere, hesabını Mustafa Kemal’in kaybetmesi üzerine yapan bütün muhalifler, kaybetmişti... Halbuki onlar Meclis’in önünde çarımha germek için Sarı Paşa’nın hezimetini bekliyorlardı... Rize milletvekili Ziya Hurşit, Meclis’in kara tahtasına beyaz tebeşirle, “*bir millet putunu kendi yapar, kendisi tapar...*” yazarak öfkesini kusuyordu! Bilmedikleri, Türk milleti “*kurtarıcı kahramanı*” ile birlikte kendi makûs talihini yeniyor, kaderinde yeni bir sayfa açıyordu...

Sakarya Zaferi sonrasında “Sarı Köle”nin kolunu bükemeyeceğini anlayan Enver Paşa, Anadolu’ya girme umudunu iyice yitirdi. Mustafa Kemal Paşa

---

²² O. S. Kocahanoğlu, *İzmir Suikasti ve İttihatçılar Davası*, s. 54.

karşısında “alternatif” olamayacağını Sovyetler de anlamış, desteklerini çekmişlerdi. Enver Paşa, TBMM’nin Mustafa Kemal Paşa’ya Gazilik unvanı ve Mareşallik rütbesi verdiğini eline geçen bir risaleden Batum’da öğrendi. 2 hafta daha Batum’da kaldıktan sonra ayrılmaya karar verdi (28 Eylül 1921). Teşkilat-ı Mahsusa fedaisi Kuşçubaşı Hacı Sami’nin telkinleriyle istikametini değiştirerek güneşin doğduğu yerlere yöneldi. Hacı Sami Bey, meşhur Kuşçubaşı Eşref Sencer Bey’in kardeşi idi. Enver Paşa’nın elinde Hacı Sami’nin “*kurmay raporu*” vardı. Buna göre, sadece Türk dünyası değil, tüm İslam âlemi de İngiliz emperyalizmine karşı ayaklandırılabilirdi. Enver Paşa, Hacı Sami’nin 26 Ekim 1920 tarihli raporunun bir kopyasını Erzurum’daki Karabekir Paşa’ya göndermişti. Raporu okuyan Karabekir anılarında şunları yazacaktı:

*“... Bu Hacı Sami Enver’i ikna ederek başladığı maceraya onu da iştirak ettirerek felaketine sebep olmuştur. Basit tahsili ve malumatı olan bu Hacı Sami’nin koca imparatorluğu berbat ederek memleketten firar eden bir başkumandanı iğfal etmesi, aynı zamanda Enver Paşa’nın da ne kadar basit düşündüğünü ve müthiş bir sükût neticesinde neye saldıracığını bilmediğini gösterir...”*²³

Enver Paşa, 19 Ekim 1921’de Hacı Sami ve yaveri İhtiyat Subayı Bartınlı Muhittin Beylerle Batum’dan ayrılıp Azerbaycan’a geçti. Bakü ve Hazar üzerinden Aşkabat, Merv ve Buhara taraflarına uzanacak, vagon penceresinden Asya bozkırının deve kervanlarını seyredecekti. Enver Paşa Buhara’ya varınca heyecanla karşılandı. Son mektubunu 26 Temmuz 1922 gecesi yıldızların altında bir karaağaca yaslanarak eşi Naciye Sultan’a yazdı.

Buhara’da Osman Hoca (Koca) başkanlığında kurulmuş yerel bir idare vardı. Dünya harbi sonunda Türklük bilinci ve milliyetçilik bölgede hayli gelişmişti. Bu idare 1918’den beri Bolşeviklerle çatışma halinde idi. Ancak Türkistan halkı, büyük bir cehalet içindeydi. Okuma yazma bilmiyorlardı. Silah kullanmasını hiç bilmiyorlardı. Enver Paşa’nın Kurmay Başkanı olarak görevlendirdiği Hacı Sami ve Leşkerbaşı Lakay İbrahim’in başıbozuk müfrezeleriyle birkaç başarılı askeri harekât gerçekleştirildiyse de arkası gelmedi.

4 Ağustos 1922... Duşanbe yakınlarındaki Abıderya Köyü... Kurban Bayramı’nın birinci günü. Enver Paşa milis askerleriyle bayramlaşma için hazırды. Karşındaki Çegan Tepesi’nden Kızılordu mitralyözlerinin yayılım

---

²³ K. Karabekir, **Enver Paşa ve İttihat Terakki**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1990, s. 63.

ateşi başladı. Baskına uğramışlardı. Beyaz atına atlayan Enver Paşa, kılıcı elinde 25 yoldaşı ile hücum hattının ön safına geçerek ateşin üzerine atladı. 40 yiğidiyle Çin Sarayı'nı basan Kürşat gibiydi. Kader ölüm düğmesine basmıştı. Atından yuvarlanıp yere düştü. Ruhunu teslim ettiğinde, mermi sağanağı altında vücudu delik deşik olan atı da yanına devrilmişti.²⁴

Enver Paşa'nın hayatını üç ciltlik eserinde anlatmış olan Şevket Süreyya Aydemir, “*Suyu Arayan Adam*” isimli eserinde şu değerlendirmeyi yapar:

“... Enver Paşa faydasına inandığı bir hareket için hayatını vermişti. Muhakkak ki, cesur ve iyi bir ordu teşkilatçısıydı. Ama mutaassıptı. Fakat taassup başka, idealizm başkaydı. Geniş ölçüde kurucu ve yapıcı bir devlet adamı olmak ise büsbütün başkaydı. Asıl hüküm artık tarihin olacaktı...”²⁵

Mücadelenin diğer tarafında yer alan Mustafa Kemal Paşa, Enver Paşa hakkında benzer bir değerlendirme yapacak, hükmü tarihe bırakacaktır:

“Enver bir güneş gibi doğmuş, bir gurup ihtişamıyla batmıştır. Bunun ortasını artık tarihe bırakalım!”²⁶

Kuşçubaşı Hacı Sami

Enver Paşa'nın, sonu kahramanlıkla birlikte “*felakete*” karışmış hikâyesi Türkistan coğrafyasında bir efsane haline gelecektir. Bu hikâyenin sonunu hazırlayan “*akıl*” Kuşçubaşı Eşref Sencer Bey'in kardeşi Kuşçubaşı Hacı Sami Bey'dir. Hacı Sami, Teşkilat-ı Mahsusa'nın bir fedaisi idi. İran ve Türkistan'da isyan çıkarma göreviyle daha önce Kaptan Rauf (Orbay) emrinde Afganistan seferine de katılmıştı. Enver Paşa'yı Batum-Buhara macerasına iten de burada rehberlik yapan da oydu. Enver Paşa'nın ölümünden sonra kendisine Buhara Cumhurbaşkanı tarafından “*Türkistan Orduları Başkomutanı*” unvanı verildi. Bu unvanla bir beyanname yayımladı. Hacı Sami bu sonuçsuz maceranın ardından Türkiye'ye döndü. Bu sırada Anadolu'da milli bir devlet şekilleniyordu. Ethem Bey ve kardeşleri Yunan himayesine sığınmışlardı. Hacı Sami Ankara'ya değil, İzmir taraflarına gitti.

Hacı Sami, İzmir'in Türk orduları tarafından kurtarılması üzerine ağabeyi Kuşçubaşı Eşref ile birlikte Atina'ya geçerek Yunanistan himayesinde bir

²⁴ O. S. Kocahanoğlu, a. g. e., s. 56-57.

²⁵ Ş. S. Aydemir, **Suyu Arayan Adam**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1967, s. 281.

²⁶ Halil Mentеше, **Osman Mebusan Meclisi Reisi Halil Mentеше'nin Anıları**, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986, s. 252.

kampa yerleşti. “Çerkez İhtilal Komitesi” adıyla yeni bir örgüt kurdular. Lozan’dan sonra ağabeyi ile birlikte 150’likler listesine alındılar. Sarı Edip Efe ve Vehip Paşa ile yeni tertiplere giriştiler. 1926 İzmir Suikasti başarısız olunca Sisam Adası’nda yeni bir çete kurarak, kardeşi Ahmet, Abaza Hakkı, Düzelci Mecit ve Sökeli Mecit ile yeni bir suikast girişimi için Sisam Adası’ndan hareketle Kuşadası’na çıktılar (17 Ağustos 1927). “*Buhara Cengaveri*” Hacı Sami, dokuz gün sonra Madran Yaylası’na ulaşmıştı. Burası Tahtacı Yörüklerinin yaşadığı bir yerdi. Önce Yörüklerle çatışmaya girdiler. Çatışma devam ederken köylüler, Bozdoğan Karakolu’na haber verdiler. Jandarma ile çıkan çatışmada Hacı Sami ölü ele geçirildi (26 Haziran 1927).

Ertesi günkü gazeteler, “*Hacı Sami Çetesi*”nin yakalandığını yazdılar. Çatışmadan sağ kurtulanlar ele geçirildi. Yapılan soruşturmada çetenin Vehip Paşa ile irtibatlı olduğu ve Atatürk’e suikast yapmak için geldiği ortaya çıktı. Yargılamada 3 idam kararı verildi (7 Ocak 1927).

Hacı Sami’yi böyle bir girişime iten çeşitli nedenler olabilir. Yunanistan’ın işin içinde olduğu ve onları desteklediği bellidir. Fakat bütün bunların yanında Hacı Sami’nin böyle bir işe kalkışmasında; İzmir suikastı davası sonunda idam edilen arkadaşlarının (İttihatçıların) intikamını almak saplantısı etkili olmuş gözükmektedir.²⁷

Ahmet Cemal Paşa

Yurt dışındaki İttihatçı liderler arasında Mustafa Kemal Paşa’nın ilişkilerinin diğerlerine göre iyi olduğu lider, Ahmet Cemal Paşa idi. Aralarında, Meşrutiyet öncesi Selanik’teki Mareşallik Dairesi’nden, Olimpos Palas ve Yonyo Gazinosu’ndan kalma sıcak anılar vardı. O tarihlerde Kurmay Binbaşı Cemal Bey, gençler tarafından hürmet edilen bir insandı. Mustafa Kemal ise genç bir Kurmay Kıdemli Yüzbaşı idi. 1917’de Suriye Cephesi’nde birlikte çalışmışlar, Mustafa Kemal Alman Mareşali Von Falkenhayn’ın savaş stratejisine karşı çıktığında Cemal Paşa ona destek vermişti. Mustafa Kemal cepheden ayrılırken atlarını satılmak üzere Cemal Paşa’ya bırakmış, o da satarak beş bin lirayı Mustafa Kemal’e göndermişti.

---

²⁷ Kocahanoğlu, a. g. e., s. 59-60. Ayrıntı için bakınız: Ş. Halıcı, “Atatürk’e Suikast Girişimi: Hacı Sami Ve Çetesi”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIII/27 (2013-Güz), s.105-121.

Bütün bu ilişkilere bakıldığında Mustafa Kemal'in Cemal Paşa'yı Talat ve Enver'den daha yakın gördüğü anlaşılmaktadır.

Enver Paşa'nın "*Sarıkamış macerası*" gibi, Cemal Paşa'nın da "*Kanal macerası*" vardı. Alman Von Kress'in teşvikiyle İngilizlere karşı giriştiği Birinci ve İkinci Kanal Harekâtları başarısız olmuştu. Savaş sonunda yurt dışına çıkınca önce Berlin'e daha sonra İngilizlere karşı savaşmakta olan Afganistan'ın ordusunu modernleştirmek ve savaşa hazırlamak için Afganistan'a gitti. 1920 baharında Rusya'ya geldi. Sovyet Hükümeti Cemal Paşa'ya çok itibar etti. Özel bir ordu kurup Afganistan'da İngilizlerle savaşması için Halk Komiserliği'nden 50.000 altın Ruble verildi. İkinci pakette Politbüro 200.000 altın Ruble tahsis etti. Hemen Afganistan'a geçti. Afgan ordusunu düzenlemeye başladı. Emanullah Han, Cemal Paşa'ya "*Serdar Ahmet Cemal Han*" unvanını verdi.

Cemal Paşa'nın Enver Paşa ve Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı mektuplar incelendiğinde, Anadolu'da gelişen Milli Mücadele'ye olumlu baktığı, Mustafa Kemal'i desteklediği ve Enver Paşa'yı içine girdiği tertiplerden vazgeçirmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Mustafa Kemal'e verdiği sözü tutarak Berlin'den 15 Kasım 1921 tarihinde Buhara'daki Enver'e yazdığı uzun mektupta biraz da ağır bir dil ile Enver'i suçladı. Bu mektubun gerçeği yansıtan satırları Enver Paşa'yı girdiği dönüşü olmayan yoldan çevirmeye yetmedi. 30 Kasım 1921'de Münih'ten M. Kemal'e yazdığı mektupta da kendisi ve Enver adına "*pişmanlığımı*" dile getirdi.

Mustafa Kemal samimi duygularını ifade eden Cemal Paşa eğer Ankara'ya gelirse ona yer vermeyi düşünüyordu. Anadolu'ya gelme arzusunda bulunan Cemal Paşa bu günlerde Tiflis'te bir evde kalıyordu. Yakında başlayacak olan Büyük Taarruz'da gönüllü olarak görev alabilirdi. Bir gece evine giderken bir Taşnak komitecisinin saldırısına uğradı. İki Yaveri Süreyya ve Nusret Beyler ile Cemal Paşa Tiflis'in orta yerinde şehit edildi (21 Temmuz 1922). Ülke dışında şehit edilen İttihatçıların beşincisi oluyordu. Yapılan tahkikattan bir sonuç çıkmadı. Tiflis Hükümeti resmi cenaze töreni düzenledi. Onun ölümüyle Sovyetlerin İttihatçılarla "*dostluğu*" da tasfiye ediliyordu. Daha sonra Tiflis Şah Abaza Camii'nden alınan cenazesi, Mustafa Kemal'in talimatıyla Erzurum'a getirilerek Hafız Hakkı Paşa'nın

yanına defnedildi (17 Eylül 1922). Cemal Paşa'dan tam 14 gün sonra da (4 Ağustos 1922) Enver Paşa da şehit düşecekti.²⁸

KAYNAKLAR

- ARTUNÇ, N., **Cemal Paşa**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2008.
- ASLAN, Y., **Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997.
- ATAY, F. R., **Çankaya, (1881-1938), Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar Bütün Hayat Hikayesi**, Doğan Kardeş Matbaacılık, İstanbul, 1969.
- AVAGYAN, A., "Mustafa Kemal'e Karşı Enver Kartı", **Toplumsal Tarih Dergisi**, Sayı: 160 (Nisan 2007).
- AYDEMİR, Ş. S., **Suyu Arayan Adam**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1967.
- AYDEMİR, Ş. S., **Tek Adam, C: 1**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1969.
- BARDAKÇI, M., **Naciyem, Ruhum, Efendim**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016.
- Cavit Bey, "Felaket Günleri", **Tanin**, 11 Haziran 1946.
- Cavit Bey, "Felaket Günleri", **Tanin**, 26 Eylül 1946.
- Cavit Bey, **Felaket Günleri, C: I.**, Temel Yayınları, İstanbul, 2001.
- ERTÜRK, H., **İki Devrin Perde Arkası**, İstanbul, 1966.
- GÜLER, A., **Dâhi Atatürk, C: 2, Şam'dan İstanbul'a**, Halk Kitabevi, İstanbul, 2021.
- HALICI, Ş., "Atatürk'e Suikast Girişimi: Hacı Sami Ve Çetesi", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XIII/27 (2013-Güz), s.105-121.
- K. Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, İstanbul, 1969.
- KARABEKİR, K., **Enver Paşa ve İttihat Terakki**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1990.
- KARAMAN, S. S., **İstiklal Mücadelesi ve Enver Paşa**, İzmit, 1949.

---

²⁸ O. S. Kocahanoğlu, a. g. e., s. 60-64. Ayrıca bakınız: N. Artunç, **Cemal Paşa**, Türk Tarih Kurumu yayınları, Ankara, 2008.

KOCAHANOĞLU, O. S., **Atatürk-Karabekir Kavgası**, Temel Yayınları, İstanbul, 2014.

KOCAHANOĞLU, O. S., **İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları**, Temel Yayınları, İstanbul, 2002.

KOCAHANOĞLU, O. S., **İzmir Suikasti ve İttihatçılar Davası Ankara Yargılamaları, C: II., Ankara'da Beş İdam Sehпасı**, Gözden Geçirilmiş 4. Baskı, Temel Yayınları, İstanbul, 2017.

MENTEŞE, Halil, **Osman Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları**, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986.

TUNCER, P., **İttihatçı Cavit Bey**, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2010.

YALÇIN, H. C., **İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları**, Temel Yayınları, İstanbul, 2002.

YAMAUCHİ, M., **Hoşnut Olmamış Adam: Enver Paşa**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1995. BARDAKÇI, M., **Enver**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2015.

ZÜRCHER, E. J., **Milli Mücadele'de İttihatçılık**, Çeviren: N. Salihoğlu, İletişim Yayınları, Ankara, 1987.

İNGİLTERE’NİN SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ POLİTİKASI

Veli Fatih GÜVEN*

ÖZET

İngiltere’nin Sakarya Meydan Muharebesi döneminde yürüttüğü politikanın temelinde İngiliz Liberal Parti lideri William Ewart Gladstone¹ öncülüğünde başlatılan “Türk düşmanlığı ve Anadolu’yu işgal politikası” yatmaktadır. İngiltere Başbakanı Lloyd George bu politikayı, Milli Mücadele boyunca Yunanlıları bir işgal gücü olarak kullanmak suretiyle gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bu işgal hareketiyle, Türk Kurtuluş Savaşı’nın çökertilmesi, Sevr Antlaşmasının uygulanması ve “Doğu Politikası”nın İngiliz çıkarları doğrultusunda çözüme kavuşturulması amaçlanmıştır. Bu amaca uygun olarak, İngiltere’nin desteğiyle Batı Anadolu ve Doğu Trakya’yı işgal eden Yunanistan, Milli Mücadelenin lideri ve kahramanı Mustafa Kemal Paşa’nın; “Sakarya Melhame-i Kübra”/ “tarih-i harpte misli olmayan” bir meydan muharebesi² olarak tanımladığı Sakarya Meydan Muharebesinde tarihinin en büyük askeri ve siyasi bozgununa uğramış ve işgal politikaları iflas etmiştir.

Türk İstiklal Harbi’nin kritik, stratejik ve önemli bir safhasını oluşturan Sakarya Meydan Muharebesi, bir işgal gücü olarak kullanılan Yunanistan’a ve destekçisi İngiltere’ye karşı kazanılmış son derece kritik ve stratejik bir Türk askeri zaferidir. Aynı zamanda önemli siyasi sonuçlar doğuran Sakarya Meydan Muharebesinde kazanılan zaferle, Sevr beklentileri boşa çıkarılmış, İngiliz politikası başarısızlığa uğratılmış ve Türkiye lehinde politik kırılmaya, karar değişikliğine ve müttefikleriyle ayrışmasına neden olmuştur. İngiltere’nin desteğiyle yeniden canlandırılmak istenen “Megali İdea” fikri zayıflatılmıştır. Tarihi sonuçları itibariyle, 1683’de II. Viyana kapılarından

---

* Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yarı Zamanlı Dr. Öğretim Görevlisi vfguven@hotmail.com.

¹ William Ewart Gladstone; Ömrünü Türklere düşmanlıkla geçirmiş ve Türklerin Avrupa’dan Orta Asya’ya sürülmesini savunmuştur. Etnik kışkırtıcılık yaparak, Ermeni ve Bulgar Sorununu körüklemiştir. Ölümü sırasında Londra’da görevli olan şair-diplomat Abdulhak Hamid, hakkında şunları ifade etmiştir. “Gladston denilen koca Hristiyan ortadan kalktı, meydan koca Müslüman Abdulhamid’e kaldı. Seksen dokuz yaşında giden bu büyük bela(haile uzma), ne olurdu, bundan 25 sene evvel gitmiş olsaydı? Memleketimizde doğurduğu hadiseler doğmamış olurdu.” Ayrıntılı olarak bkz. Bilal N. Şimşir, Bizim Diplomatlar, Bilgi Yayınevi, Ankara 1996.

² Mustafa Balcıoğlu, “Sakarya Melhame’i Kübrası Yahut Türk’ün Medd ü Ceziri”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Yıl, 1996, Sayı, 36, s, 927-929

başlayan geri çekilme süreci durdurularak, yeniden Türk topraklarını kazanma süreci başlamıştır.

ABSTRACT

"Turkish hostility and the policy of occupying Anatolia." which was launched under the leadership of the British Liberal Party leader William Ewart Gladstone, was the basis of British policy during the Battle of Sakarya. The British Prime Minister Lloyd George tried to implement this policy by using the Greeks as an occupying force during the War of Independence. With this occupation movement, it was aimed to collapse the Turkish War of Independence, implement the Treaty of Sèvres, and resolve the "Eastern Policy" in terms of British advantages. In accordance with this aim, Greece, which occupied Western Anatolia and Eastern Thrace with the support of England, the leader and hero of the Turkish War of Independence, Mustafa Kemal Pasha in the Battle of Sakarya, which he called "Sakarya Melhame-i Kübra"/"unsurpassed in the history of war", suffered the greatest military and political defeat in its history and its occupation policies perished.

The Battle of Sakarya, which constitutes a critical, strategic and important phase of the Turkish War of Independence, is an extremely critical and strategic military victory of Turkey against Greece, which is used as an occupying power, and its supporter, England. At the same time, with the victory in the Battle of Sakarya, which had important political consequences, the expectations of Sèvres were disappointed, the British policy was brought down, and a political caesura occurred in favour of Turkey, a change of decisions and a split with its allies. The idea of the "Megali Idea", which was wanted to be revived with the support of England, was weakened. As for the historical results, in 1683 the process of withdrawal that had begun at the gates of Vienna, was stopped and the process of reclaiming Turkish territories began.

GİRİŞ

İngiltere'nin Sakarya Meydan Muharebesi politikası, "Osmanlı Devletini parçalama politikası"³nin devamı niteliğindedir. Bu politikanın temelinde İngiliz Liberal Parti lideri William Ewart Gladstone öncülüğünde başlatılan "Türk düşmanlığı ve Anadolu'yu işgal politikası" yatmaktadır. Gladstone, iktidara geldikten sonra Doğu Akdeniz, Süveyş ve Hindistan Sömürge Yolu'nun güvenliği için Osmanlı'nın stratejik alanlarını işgal ederek, buralarda kendisine bağlı devletçikler oluşturma faaliyetlerine girişmiştir. Doğu Akdeniz/Hint Yolunun güvenliğinin sağlanmasında ve çıkarlarının korunmasında Yunanistan'ı kilit ülke olarak değerlendirmiştir.⁴ Bu nedenle Yunan isyanı dâhil, bağımsızlığa kavuşturulmasından itibaren Yunanistan'a desteğini sürdürmüştür. Bu politika daha sonra İngiltere Başbakanı Lloyd George tarafından Yunan başbakanı Eleferios Venizelo ile dostluk ve işbirliği yapılarak devam ettirilmiştir. Bu yakın ilişki, Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı sonrasında Yunanistan'a topraklarını genişletme ve etkisini artırma imkânı vermiştir.⁵ 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesinden⁶ sonra İngiliz devlet adamları, İzmir ve çevresini Yunanlıların işgal etmesi karşılığında, Yunanistan'ı bir işgal gücü olarak kullanmaya başlamış, bu kapsamda Yunanistan'ı, diplomatik, mali ve askeri açıdan desteklemiş, Yunan ordusuna silah-cephane ve eğitim desteği vermiştir.⁷ İngiltere başta olmak üzere İtilaf Devletleri desteğinde 15 Mayıs 1919 günü İzmir'e çıkarılan Yunanlılar, Anadolu'yu işgale girişmiştir.⁸ Bu işgal karşısında Mustafa Kemal Paşa önderliğinde başlatılan Milli Mücadele hareketinin giderek güç kazanması⁹ ve İstanbul'da Meclis'i Mebusunda Milli mücadeleyi destekleyen "Misak-ı Milli"nin kabul edilmesi üzerine İngiltere 16 Mart 1920'de İstanbul'u resmen işgal etmiş ve Milliyetçi vatansever üyelerini Malta hapishanelerine göndermek suretiyle milli direnişi kırmaya

---

³ **İngiltere'nin Osmanlı Devletinin Toprak Bütünlüğünü Parçalama Politikası**" için bkz. Fahir Armaoğlu, **20 Yüzyılı Siyasi Tarihi (1914–1980)**, C.I, 8.Baskı, Türkiye İş Bankası Yay. Ankara 1992, s. 44-45.

⁴ Ali Fuat Türk geldi, **Mesail-i Mühimme-i Siyasiye**, II, s. 191

⁵ Murat Hatipoğlu, **Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan (1923-1954)**, Siyasal Kitapevi, Ankara, 1997. s, 72.

⁶ Mütarekenin uygulanması için bkz. **Türk İstiklal Harbi I. Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**. Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s.333-334.

⁷ Cengiz Mutlu, "Milli Mücadele'nin Bir Başka Yönü: Anadolu'da Yunanistan'ın Vekâlet Savaşı" **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XIX/39 (2019-Güz), ss. 563-588.

⁸ Nurdoğan Taçalan, **Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1971. s.220

⁹ Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, III. Cilt, Ankara, 1978, s, 41-42.

çalışmıştır.¹⁰ Bu işgale en anlamlı cevap, 23 Nisan 1920 tarihinde Ankara’da Milli iradenin tecelligahı Büyük Millet Meclisi açılarak verilmiştir. İngiltere ve müttefikleri Milli Mücadeleyi akamete uğratmak için isyanları yoğunlaştırmış ve 22 Haziran 1920’de, Yunan ordusunu Batı Anadolu’da saldırıya geçirmiştir.¹¹ Bu saldırının İngiltere’nin destek ve yönlendirmesiyle yapılandığı, **Lord Curzon, 17 Şubat 1920 tarihinde Amiral de Robeck’e gönderdiği şu cümleleriyle ifade etmiştir; “Yunan ordusuna Türklere saldırması için gerekli emri verdim”** Bu emir, Yunan ordusunun, doğrudan İngiliz işgal görevlileri tarafından sevk ve idare edildiğinin tartışma götürmez bir belgesi niteliğindedir. Ayrıca **İngiliz işgal görevlisi Amiral de Robeck’in 26 Haziran 1920 de “biz şimdi Türklere savaş halindeyiz. Türklere yenilirsek bütün etkimizi kaybedeceğiz...”**¹² diyerek Yunanlıların yenilgisinin İngiltere’nin yenilgisi olacağını ve İngiltere’nin Yunanlılarla birlikte Türklere karşı savaştığının açık bir itirafıdır.¹³ Bunun yanı sıra İngiltere’nin etkisi ve öncülüğünde müttefik güçler, 10 Ağustos 1920 tarihinde Türkiye’yi paramparça eden Sevr Antlaşmasını Osmanlı Devleti temsilcilerine baskıyla imzalattırıştır. Mustafa Kemal Paşa ve Milli mücadele kadrosu Sevr’i hükümsüz kılmak milli güçleri harekete geçirmiştir.¹⁴

1. Sakarya Meydan Muharebesi Zaferinden Önce İngiliz Politikasında İlk Geri Adım

İngiltere’nin talimatıyla Sevr’i uygulamak ve işgal alanlarını genişletmek amacıyla Yunan ordusunun 10 Ocak 1921’de başlattığı saldırı, Birinci İnönü Muharebesi’nde Türk kuvvetleri karşısında yenilgiyle sonuçlanmıştır. Umut bağladıkları Yunanlıların yenilgisi, İngiltere ve müttefiklerinin Sevr planlarını uygulatamayacaklarını anlamalarını sağlanmıştır. Bu nedenle İngiltere Sevr’in bazı maddelerinde değişiklik yapmak istediklerini belirterek, İstanbul ve Ankara Hükümetini (21 Şubat-12 Mart 1921) Londra

¹⁰ Bilal N. Şimşir, **Malta Sürgünleri**, İstanbul 1976, s, 182, 208-209.

¹¹ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk 1919-1927**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2004, s, 303.

¹² Erol Ulubelen **İngiliz Gizli belgelerinde Türkiye**, 3. Baskı, İstanbul, 2009, s,252.

¹³ Erol Ulubelen, a.g.e., s, 236.

¹⁴ Sevr Antlaşması için bakınız. Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuki ve Siyasi Tahir Tarih Metinleri**, Cilt I,(Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları,) Ankara, 1954, s,- 525-629. Salahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s, 86.

Konferansı'na davet etmiştir¹⁵. İngiltere, Ankara Hükümetini Londra'ya davet ederek, Milli Mücadele döneminde Anadolu politikasında ilk defa geri adım atmış ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetini diplomatik olarak tanımak zorunda kalmıştır. 23 Şubat-12 Mart 1921 tarihleri arasında sonuca ulaşılmeden tamamlanan Konferansta, Milli Mücadelenin hedeflerini karşılamayan teklifler sunulmuştur.¹⁶ Konferansta Yunan temsilciler, esneklik göstermediği gibi konferansı yeni saldırılarının aracı haline getirmiştir. Konferans sonrasında ise, Yunan delegasyonunun destek taleplerini olumlu karşılayan Lloyd George, Yunan delegelerine; “bu savaşın sorumluluğunun Türklere yüklenmesini, hiçbir şeyi şansa bırakmalarını aksi takdirde, başarısızlıklarının Türkleri ele avuca sığmaz hale getireceğini” ve “İngiltere'nin kalbinde Yunan halkı için daima sıcak bir köşe bulunduğunu” söyleyerek Yunanlıları savaşa teşvik etmiştir.¹⁷ Sonuçta Lloyd George'un teşvikiyle Londra konferansından sonra saldırıya geçen Yunanlılar¹⁸ İkinci İnönü Muharebelerinde de Türk Kuvvetleri karşısında ikinci kez yenilmiştir.¹⁹ Ankara hükümetini daha güçlü konuma getiren bu zafer, İngiltere'nin Anadolu'ya karşı tutumunun değişmesinde dönüm noktası olmuştur. Bu yenilgi karşısında Lloyd George, “Rumları resimlerde bile görmek istemediği ve Yunanlıların başarısızlıklarının kendisini çıkmaza soktuğunu” söylemiştir.²⁰ Sonuçta Yunanlıların, İngiltere'nin Anadolu politikasını uygulanamayacağı kanısını güçlendirmiştir. İtalya ve Fransa'da bu durumu önceden fark etmiş oldukları için Ankara hükümeti ile ilişkilerini geliştirme çabası içerisine girmiştir.²¹

Yunanlıların, İngiltere ve müttefiklerini hayal kırıklığına uğratan yenilgileri, ayrıca, askeri üs ve iaşe kaynağı haline getirdikleri İstanbul'da, İngiltere ve müttefikleri rahatsız eden tutumları, Patrikhanenin faaliyetleri, Ege ve Karadeniz'de saldırgan ve yayılmacı davranışları, Yunan Milli Müdafaa

---

¹⁵ Selahattin Selek, a.g.e., s. 596-597. Londra Konferansı'nda Yunanistan'ın tutumu ve tezleri için ayrıca bkz. Çağla D. Tağmat, “1921 Londra Barış Konferansı'nda Yunan Heyeti ve Tezleri”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl, 9, Sayı 18, Ankara, 2013, s. 29-54.

¹⁶Londra Konferansı için bakınız, Adnan Sofuoğlu- Seyfi Yıldırım, **Arşiv Vesikalarına Göre 1921 Londra Konferansı Tutanaklar-Belgeler**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2018, s. 64-69 ve 404-414.

¹⁷ Adnan Sofuoğlu- Seyfi Yıldırım, a.g.e, s,416.

¹⁸ Michael Llewellyn Smith, **Yunan Düşü**, (Çev. Halim Ünal), Ayraç Yayınevi, Ankara, 2002, s. 289.

¹⁹ Adnan Sofuoğlu- Seyfi Yıldırım, a.g.e, s,416.

²⁰Yusuf Hikmet Bayur, **Türkiye Devletinin Dış Siyaseti, Türk Tarih Kurumu**, Ankara, 1995, s. 84-85'den Adnan Sofuoğlu- Seyfi Yıldırım, a.g.e, s, 423'den

²¹ Salahi, R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I**, TTK Yayınları, Ankara, 1995, s.30.

örgütü başta İstanbul olmak üzere Anadolu'nun değişik bölgelerindeki Rum gençleri Yunan ordusuna kazandırmak için yürütülen faaliyetler ve Boğazlardan geçişleri engelleme girişimlerinin²² İngiltere ve müttefiklerini rahatsız etmesi üzerine İngiliz Dışişleri Bakanı Curzon, “Türk-Yunan Savaşı’nda müttefiklerin tarafsızlığının ilan edilmesi ve İstanbul bölgesi sınırları içerisinde tarafların asker toplamalarına izin verilmemesi” gerektiğini belirten bir açıklama yapmıştır. Bu açıklama Yunanistan’a karşı ilk kez radikal bir değişikliği gündeme gelmiştir. Bu arada, Ankara hükümetine yönelik sınırlandırmaları da kaldırmaya karar vermiştir.²³ Böylece İngiliz hükümeti, 26 Nisan 1921 tarihinde Fransız ve İtalyan hükümetlerine müracaat ederek İtilaf Devletleri’nin, Türk-Yunan Savaşı’nda tarafsız olduklarını ilan etmelerini önermiştir. Bu tarafsızlık çağrısına İtalyan ve Fransa destek vermiştir. Ancak, tarafsızlık kararının uygulanmasında güçlükler yaşanmış²⁴ ve İngiltere Yunanistan’ı destekleyici mahiyette görüşmeler devam etmiştir. Nitekim Lord Curzon 13 Haziran 1921’de Paris’te İngiliz Büyükelçisi Lord Harding’e gönderdiği bir yazıda; yeniden müzakerelere başlanılmasını istemiş ve Milli Mücadele hareketinin yeni teklifi kabul etmemesi halinde, Yunanistan’a yapılan ambargoyu kaldırmak suretiyle silah, cephane, uçak desteği sağlanarak Türklerin barışa zorlanmasını istemiştir.²⁵ Bu yazıdan bir hafta sonra İngiltere, 21 Haziran 1921’de, Yunanlılara yeni bir askeri harekete girişirse sorumlu tutulacaklarını bildirmiştir. Ancak bu açıklamayı reddeden Yunan Kırallı Konstantin önce İzmir’e ve ardından Uşak’a gelerek 10 Temmuz da bizzat Yunan Ordusuna taarruz emrini vermiştir.²⁶ İngiliz yöneticilerin söylemden öteye gitmeyen bu tutarsız açıklamaları ve davranışlarıyla ilgili olarak Londra’da yayınlanan İslamic News Dergisinde; Türk Yunan savaşının hızla Türk-İngiliz savaşına dönüştüğünü, İngiltere’nin tarafsızlık maskesinin düştüğü belirtildikten sonra, Malta’dan İstanbul’a büyük bir donanma geldiğini ve İngiliz gemilerinin Mısır ve diğer yerlerden getirdiği cephaneleri Yunanlılara verdiğini, başka bir İngiliz donanmasının da Yunanlılara yardım için İzmir’e geldiği haberine yer vermiştir. Ayrıca yazıda, İngiltere’nin

---

²² “Rumbold’dan Dışişleri Bakanlığı’na 21 Nisan 1921 tarihli telgraf ve Dışişleri Bakanlığı’ndan Rumbold’a 25 Nisan 1921 tarihli telgraf”, **WO**, 32/5775, 21B.

²³ Abdurrahman Bozkurt, “**İtilaf Devletleri’nin Türk-Yunan Savaşı’nda Tarafsızlık İlanı**” (13 Mayıs 1921)

²⁴ Bilal N Şimşir, a.g.e., belge no. 112, s.317.

²⁵ Bilal N Şimşir, a.g.e., belge no. 141, s.387.

²⁶ Bilal N Adnan Sofuoğlu- Seyfi Yıldırım, a.g.e, s ,423.

amacının Yunanlılara karşı kesin Türk zaferini önlemek olduğunun altı çizilmiştir.²⁷

2. İngiltere'nin Sakarya Meydan Muharebesi Politikasının Araçları

İngiltere Sakarya Meydan Muharebesinde zafere ulaşılabilir zemini yok etmek için savaş öncesi ve sonrasında, kendi öz gücü dışında, yıkıcı ve bölücü işbirlikçi unsurları devreye sokmuş ve “Ermeni ve Rum” şubesi adı altında işbirlikçi örgütleri faaliyete geçirmiştir.²⁸ Hem saldırılar düzenleyebilecek hem de casusluk hizmetleri yapacak olan bu örgütün yanında merkezi İstanbul’da olmak üzere Anadolu’nun değişik bölgelerinde, “Black Jumbo”²⁹ takma adıyla casusluk ve suikast örgütünü faaliyete geçirmiştir. Bu örgüt gizli meclis zabıtlarına kadar önemli bilgileri İngiltere’ye rapor etmiştir.³⁰ İngiliz Muhipler Cemiyeti’de bu maksatla kullanılan unsurlardan biri olmuştur. Nitekim Mustafa Kemal Paşa’da bu örgüt için “yabancı müdahalesini kolaylaştırmak gibi haince girişim” olarak tanımlamıştır.³¹ Bu örgütle yakın ilişki içerisinde olan “Sahil İstihbaratı” adlı casusluk örgütü,³² Mayıs 1921’de İstanbul’da faaliyete geçirilen “Galatı Kardeşler” isimli örgüt,³³ ayrıca İstanbul ve Anadolu’da sistematik bir haber alma ağına dönüştürülen MI1c8 ajanları, kullanılan unsurlardan arasında yer almıştır.³⁴ Mili mücadele ruhunu zayıflatmak ve halkı milli mücadeleden uzaklaştırmak için çalışmalar yapan söz konusu örgütlere karşı 25 Nisan 1920 tarihinde Büyük Millet Meclisi beyannamesi yayınlanmıştır.³⁵ Ancak, İngiltere bu tür yapıları kullanmaya ve yenilerini devreye sokmaya devam etmiştir. Bu çerçevede Akdeniz Filosu görevlisi Amiral Richard Webb, İstanbul Yüksek komiserliğine 30 Aralık 1920 de çektiği telgrafta, yapılacak

---

²⁷ Bilal N Şimşir, a.g.e., belge no. 145, s.396-397.

²⁸ Necdet Bilgi, **Ermeni Tehciri ve Boğazlıyan Kaymakamı Mehmet Kemal Bey’in Yargılanması**, KÖKSAV ve Stratejik Araştırmalar Serisi 16, Ankara, 1919, s.62-63.

²⁹ Selim Erdoğan, “Büyük Taarruz Öncesinde Bir Dezenformasyon Başarısı: Deli Halit Bey’in 19. ve 20. Tümenleri”, **Harp Tarihi Dergisi** Sayı 1 (Haziran 2020) s, 74

³⁰ Bilal N. Şimşir, a.g.e., 1979: 201

³¹ Feridun Kandemir, **İstiklal Harbinde Bozguncular ve Casuslar**, Ercan Matbaası, İstanbul, 1964, s.40.

³² Hadi Ertuna, **Tarihte Türk İngiliz İlişkileri**, Ankara, 1975, Genelkurmay Basımevi, :48-49.

³³ Seçil Özdemir, “Milli Mücadele Dönemi Bazı Casusluk Faaliyetleri ve Mustafa Sagi”r, , Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu 02-04 Ekim 2012/Uşak, **Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları**, s. 1165-1188, Ankara, 2014, s, 1165-1169.

³⁴ Selim Erdoğan, a.g.m, s, 76.

³⁵ Seçil Özdemir, a.g.m. s,1174.

en iyi işin ”Ankara’da iyi bir casus” bulundurulması olduğunu söylemiştir.³⁶ Bunun üzerine, İngiltere’nin casusluk için eğittiği Hint Hilafet Cemiyeti üyesi maskesiyle TBMM’yi işlevsiz kılmak ve Mustafa Kemal’e suikast düzenlemek amacıyla Anadolu’ya gönderilen Mustafa Sagir, Ankara da İngilizler adına yapmış olduğu casusluk nedeniyle, Yunan işgalinin sürdüğü Sakarya Savaşı öncesinde 24 Mayıs 1921’de Ankara’da idam edilmiştir.³⁷ Bu konularda kazanılan tecrübeyle alınan karşı tedbirler sonucu, İngiltere saha ajanı yerine teknolojik istihbaratı ön plana çıkarmıştır. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, “telgrafçıların görevlerini vicdanlı şekilde yapmalarını, düşman altınlarının teşvikiyle milletin mahvolmasına yol açabilecek eylemlere girişmenin ölümle cezalandırılacağını hatırlatmıştır.” Bununla birlikte casusluk faaliyetleri devam etmiş ve Sakarya Meydan Muharebesi zaferinden kısa bir süre sonra İngiltere İşgal Komutanlığı tarafından Ankara’ya gönderilen ajanın, 26 Kasım 1921 tarihli bir Genelkurmay haritasındaki bilgileri İstanbul’a ulaştırdığı, İngiltere Savaş Bakanlığı’na gönderdiği gizli rapordan anlaşılmıştır.³⁸

İngiltere’nin bu savaşta kullandığı araçlardan biri “prestij” kavramı diğeri ise gücünü hissettirmede ve hedeflerine ulaşmada kullandığı sembolleri olmuştur. Zira bu iki değeri, **İngiliz emperyalizminin öz kuvveti ve milletlerin yüreğinde oluşturduğu itikat’ gibi kullanmıştır.** Bu konuda “Şark âleminde kendini İngiltere’den kurtaran ilk ülkenin Türkiye olduğu belirtilmektedir. İngiliz İmparatorluğu’nun hâkimiyetini sürdürülebilmesinin halkların İngiliz gücüne ve prestijine inanmalarına bağlı olduğu düşünmüşlerdir.³⁹ Bu konuda dünya çapında sistemli çalışmalar yapmış olan İngiliz Propaganda Bürosu **Wellington House** önemli bir yer tutmaktadır.⁴⁰ Bu merkez Milli Mücadele döneminde Türkler aleyhinde aleyhte yürütülen

---

³⁶ Bülent Gökyay, Ankara’da Bir İngiliz Casusu, **Tarih Toplum Dergisi**, Şubat 1992, s, 98, s22-23.

³⁷ Abdullah Lüleci, “Türk Basınında Mustafa Sagir”, Nevşehir Hacı Bektaş veli Üniversitesi SBE Dergisi, Yıl 2021 Cilt 11, Sayı 1, 197 – 210.

³⁸ Salahi R. Sonyel, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi’nin Türkiye’deki Faaliyetleri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s. 220-221; FO 371-6357-E 13870, General Harrington’dan İngiltere Savaş Bakanlığı’na gizli rapor, 15.12.1921. Selim Erdoğan, a.g.m., s, 76’dan

³⁹ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk Devletinin Dış Siyaseti**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995, s. 150.

⁴⁰ Fatma Öztürk, “**The NewYork Times Gazetesi’nde İngiliz Propagandası: James Bryce ve Gilbert Parker**”, Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu 02-04 Ekim 2012/Uşak, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2014, ss, 173-200, s,173-175.

propaganda merkezlerinden biri olmuştur. Wasinghton Post Gazetesi gibi birçok gazete Wellington Hause'un propagandalarına aracılık yapmıştır.⁴¹

Öte yandan İngiltere, Sakarya Meydan Muharebesi öncesinde iç cephede işgale yardımcı olacak isyancıları devreye sokmuştur. Bu isyanların geniş çaplı ve tehlikeli sonuçlar doğurma potansiyeli bakımından Koçgiri isyanı ön planda olmuştur. Yunan saldırılarının yoğunlaştığı 1920 yılı sonlarına doğru başlayan ve 17 Haziran 1921'de ancak bastırılabilen Koçgiri isyanının etkili olması için İngilizler, Yunan unsurları Irak üzerinden Doğu Anadolu Bölgesine sızdırmıştır. Nitekim Sevr Antlaşmasının imzalanması öncesinde 30 Temmuz 1920 günü, İngiliz Yüksek Komiseri Amiral de Robeck, Lord Curzon'a Sevr'in kabul ettirilmesi için "İngiliz Genaralı(Shuttlenworth) ile biri 15.000 kişilik bir ordu, diğeri Kürtçü unsurları maşa (instrument) olarak kullanmak üzere birlikte iki plan üzerinde çalıştıklarını söylemiştir.⁴² Nitekim ABD İstanbul Yüksek Komiseri Amiral Bristol'un askeri ataşesi de bu konuda "...Yunanlılar bir zafer kazanırlarsa, bu isyan, Türkiye'nin arkasını ciddi biçimde tehdit edebilir..."diyerek Yunan işgalinin gerçekleşmesini isyanların devamına bağlamıştır.⁴³ Bu hususa ne kadar çok inandıklarını göstermesi açısından Bitlis Milletvekilinin TBMM gizli celse zabıtlarında yer alan, ele geçirilmiş bir Rum şahsın ver verdiği şu bilgi önemlidir; "... Dersim efkârı umumiyesini bize çevirdiğiniz vakitte istediğiniz kadar mükâfatı nakdiye var..."⁴⁴. Bu bilgidenden de anlaşıldığı üzere isyanın çıkartılması karşılığında büyük miktarlarda para önerilmiştir. Daha sonra bu bilgileri destekleyecek mahiyette gelişmeler yaşanmıştır. Bakanlar Kurulu'nun 10 Mart 1921 günü, Koçgiri olaylarına karşı isyan bölgesinde Sıkıyönetim ilan ettiğini açıkladığı gün, Yunan Başbakan Gunaris ile İngiltere Başbakanı Lloyd George Londra'da yaptıkları görüşmenin ardından Gunaris, "Sevr Antlaşmasını Türklere kabul ettirmek için Yunanistan'ın her türlü fedakârlıkta bulunmaya hazır olduğunu ve Türk ordusunu üç ay içinde dağıtılabileceğini" açıklamıştır. Bu açıklamanın

---

⁴¹ Fatma Öztürk, a.g.m. s,181-182. Ayrıca bkz. Justin McCarty, "İngiliz Propagandası, Wellington Evi ve Türkler", Türkler. C 13 (2002), s,470-471,209. Servet Avşar, **Birinci Dünya Savaşı Sırasında İngiliz Propagandası**, Kim Yayınları, Ankara, 2004, s,11.

⁴² Bilal N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk II**, s.245, No.86: De Robeck'en Curzon'a rapor, 30 Temmuz 1920, No.1074. Bilal N. Şimşir, Kürtçülük 1789-1923, Bilgi Yayınevi, 2010, Ankara, s. 451-452.

⁴³ Orhan Duru, **Amerikan Gizli Belgelerinde Türkiye'nin Kurtuluş Yılları**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1978, s,160-161.

⁴⁴ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt 2, Türkiye İş bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985, s, 253.

ardından İngiltere, Yunanlılara “Türklere karşı saldırıda serbest oldukları” söylenmiştir.⁴⁵

Görüldüğü üzere Yunanlıları destekleyen ve yönlendiren güç, İngiltere Başbakanı Lloyd George ve kadrosu olmuştur. İngiltere’den aldıkları emir üzerine Yunanlılarla birlikte isyancılar saldırıya geçmiştir. Yunan ordusu 22-23 Mart 1921 gecesini Bursa ve Uşak üzerinden iki kol halinde saldırıya geçtiğinde, Koçgiri Aşiret reisi Alişir’de 26 Mart 1921 günü Avrupa devletlerinin Kürtlerin bağımsızlığını kabul ettiğini açıklamıştır. 27 Mart 1921 de başlayan İkinci İnönü savaşları devam ederken asiler de, 29 Mart günü Kuruçay kasabasına saldırarak kaymakamı ve jandarma komutanını rehin almıştır. Bu saldırı karşısında Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinden çok sayıda aşiret reisi Koçgiri aşiretini kınayan ve hükümete bağlılıklarını bildiren telgraflar göndermişlerdir. Saldırıları sürdüren asiler ise, 8 Nisan 1921 günü TBMM Hükümetinden siyasi taleplerde bulunmuş, taleplerin kabul edilmemesi halinde, isyanın Dersim’den başka Erzincan, Van, Diyarbakır ve Erzurum’a kadar yayılacağı tehdidini savurmuştur. Bunun üzerine asilere yönelik 10 Nisan 1921 günü Sivas’taki Merkez Ordu Komutanlığı Nurettin Paşa komutasında bir harekât başlatmış ve 24 Mayıs 1921’de isyan bastırılmıştır.⁴⁶ Böylece Sakarya Meydan Muharebesi öncesinde Milli mücadelenin önündeki en büyük engel ortadan kaldırılmıştır. Bu arada Merkez Ordu Samsun’dan Hopa’ya uzanan bölgede, İngiltere’nin desteğinde Pontus çetelerinin Rum-Yunan Devleti kurma⁴⁷ hayallerine de son vermiştir. Sonuç olarak Sakarya Meydan Muharebesinde Türklerin yenilmesini esas alan İngiliz politikası, Yunanlılara askeri, diplomatik, para ve silah desteği sağlamakla sınırlı kalmamış, iç cephede zafiyette yol açacak, casusluk, isyan ve propaganda faaliyetleri de çok yönlü ve kapsamlı olarak yürütülmüştür.

3. Sakarya Meydan Muharebesi Öncesi İngiltere’nin Yunanistan’a Yardımları

Milli Mücadelenin başından itibaren İngiltere’nin, Yunanlıları kullanarak Anadolu’yu işgal planını gerçekleştirmek istediğini Mustafa Kemal Paşa

---

⁴⁵ Bilal N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, Cilt: III, Ocak-Eylül 1921, 2. Baskı, TTK Yayınları, Ankara, 1992, s, 214, No. 77.

⁴⁶ Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü (Açıklamalı Kronoloji)**, C-I-IV, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993-1996, s, 456-476, Türk İstiklal Harbi VI. S, 163.

⁴⁷ Taner Baytok, **İngiliz Belgeleriyle, Sevr’den Lozan’a, Düünden Bu Güne Değişen Ne Var**, Doğan Kitap, İstanbul, 2007, s, 153.

Ankara'ya gelen Sovyetler Birliği'nin ilk elçisi S.İ. Aralov'a, şu sözleriyle çok net biçimde ifade etmiştir; "İngilizler, Yunanlıları gerekli olan bütün askeri taşıt araçları ile donatıyorlar. Ama yine de biz onları yeniyoruz ve yeneceğiz!"⁴⁸ Ayrıca "İngilizlerin boğazlanmak üzere gönderdiği Yunanlıları yeniyoruz. İngiliz emperyalistleri bizi yok etmek istiyorlar, ama bunu başaramayacaklardır."⁴⁹ Esasen Mustafa Kemal Paşa, genelde Milli mücadelenin tüm safhalarında ve özelde ise Sakarya Meydan Muharebesi'nde İngiltere'nin politikasını özetlemiştir. Hernekadar İngiltere, İnönü Zaferleri sonrasında Anadolu ve Doğu Akdeniz politikasını kısmen değiştirme yönünde bir eğilim içerine girmiş ve tarafsızlık politikası izleyeceğine dair açıklamalar yapmış olsa da, başta İngiltere Başbakanı Lloyd George ve kadrosu, Yunanistan'ı desteklemeye devam etmiştir. Bu desteğin sürekliliğini göstermesi açısından 1918'den itibaren Yunanistan'a yardım ettiklerini İngiltere'nin ilk aşamada £12.000.000, Fransa'nın 300.000.000 Frank ve Amerika'nın \$50.000.000 yardım ettiği, İngiltere'nin Mart 1919'a kadar toplamda £14.000.000 kredi sağlayarak Yunanistan'ın çöküşünü önlediğini belirtmiştir.⁵⁰ Ayrıca İngiltere'nin £1.000.000.000 destek sağladığını, binlerce kişiyi feda ettiğini ve yüzbinlerce yaralı verdikten sonra Türkiye için savaş öncesi koşullara dönülemeyeceğini ve Yunanlılardan vazgeçilmesinin düşünülemeyeceğini söylemiştir.⁵¹ Bu desteğin daha ileri boyutlarda olduğunu Rıza Nur şu ifadesiyle açık biçimde ortaya koymuştur; "Biz vakıa Yunanlar ile harbediyorduk, ama Yunan ordusu İngiliz ordusu makamındaydı. Yunan ordusu İngilizlerin kullandığı bir kılıçtı. Biz onun kılıcını kırmış, kendisini aciz ve hatta mağlup bir hale koymuştuk."⁵² Bu sözlerden de anlaşılacağı üzere Türk askeri sadece Yunan askeriyle değil, İngiliz-Yunan ortak ordusuna karşı savaşmıştır.

Dolayısıyla, Yunanistan'a her koşulda yardıma devam eden İngiltere, Sakarya Meydan Muharebesi öncesinde "Bank of England" Yunanistan'a kısa vadeli kredi açmıştır. İngiltere Sanayi ve Ticaret Odalarına Yunanistan'a yardım talimatı verilmiştir. Bunun yanı sıra Kocaeli'ndeki Yunan tümeni ve Beykoz'daki Yunan Birliği gibi Anadolu'daki bazı Yunan Birlikleri doğrudan İngilizlerin komutası altında bulunmuş, çok sayıda

---

⁴⁸ S.İ. Aralov, **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları**, (Çev. Hasan Ali Ediz), Burçak Yay, İstanbul, 1967, s.89.

⁴⁹ S.İ. Aralov, a.g.e., s.103.

⁵⁰ Cengiz Mutlu, a.g.m, ss. 563-588.

⁵¹ Bilal N.Şimşir, a.g.e., belge no 27, s.73-74.

⁵² Rıza Nur, **Türk Tarihi, I**, Tokey Yay, İstanbul 1978, s.214.

İngiliz asker danışman Yunan ordusunda görev yapmıştır.⁵³ Yunan askerlerinin Anadolu'da işgal edeceği yerler bile, İngilizler tarafından belirlenerek bildirilmiş ve işgal edilecek yerlerin haritaları ve coğrafi bilgileri verilmiştir.⁵⁴ Ayrıca, askeri teknik talimatlar bizzat İngiliz kuvvetler komutanlığı tarafından dikte edilmiştir.⁵⁵ Ancak, İngiltere başta olmak üzere müttefiklerin desteğiyle Anadolu'da işgale devam eden Yunanlılar, Sakarya Meydan Muharebesinde durumun değiştiğini ve İngiltere'nin desteğiyle bile, Türk ordusu karşısında tutunamayacağını görecektir. Yunanistan karşısında önceki muharebelerden daha farklı biçimde yapılmış, yokluk ve sıkıntılara rağmen düzenli ordu birliklerine geçmiş, askeri olarak donatılmış, savaşma iradesi güçlü ve başında bir askeri deha Mustafa Kemal Paşa'nın bulunduğu bir Türk ordusuyla karşılaşacaktır. İngiltere ise, tüm ihtimalleri dikkate alarak Sakarya Meydan Muharebesine ilişkin politikasına nihai şeklini vermek ve son tavrını belirlemek için, işgal gücü olarak kullandığı Yunan ordusunun durumunu A.J.Toynbee gibi sivil ve askeri uzmanlardan oluşan bir heyet vasıtasıyla yakından takip etmiştir. Değişimler yakından takip edilerek ordunun durumu dönemler halinde Londra'ya rapor edilmiştir. Bu meyanda Sakarya Meydan Muharebesi öncesinde gönderilen raporlarda Yunan cephesinin son derece kuvvetli olduğu, cephe konumlanmasının askeri esaslara uygun olarak düzenlendiği, siperlerin tel örgülerle tahkim edildiği, değil silah eksikliği olan Türk ordusu, modern silahlara sahip Avrupalı bir ordunun bile Yunan cephesini yaramayacağı bildirilmiştir.⁵⁶ Bununla birlikte gönderilen raporlar arasında, “Yunan ordusu müessir bir savaş makinesi” olarak görülse de İngiliz Genelkurmayı tarafından hazırlanan raporda, Yunanlıların büyük bir zafer kazanamayacağı inancı hâkimdir. Bu durumda, Yunanlılara cephe savaş malzemesi ve para yardımı yapmanın bir işe yaramayacağı düşünülmektedir.⁵⁷ Bu şekilde Yunan ordusunun durumuna ilişkin çelişkili değerlendirmelere rağmen, cephe ve para

---

⁵³ Bilal N. Şimşir, **İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e**, Bilgi Yay, Ankara 1989, s. 160,197,198

⁵⁴ İlber Ortaylı, 30.08.2018 CNN Türk yayını. Sadece Karadeniz'de faaliyette bulunmayan İngilizler çekildikleri Türkiye'nin Güney bölgelerinde de Hristiyanları silahlandırmaktaydı. Nitekim Sincar kazasını tahliye ederken 300 kadar silah dağıtmak suretiyle yerlilerden kendilerine milis kuvveti toplamaktaydılar. Bkz. BOA, DH.ŞFR, 658/128.

⁵⁵ **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, Yıl 12, Aralık 1963, Sayı 46, Vesika 1080.

⁵⁶ İsmet Görgülü, **Sesli Belgelerden Savaş Anıları**, Kastaş Yay, İstanbul 2019, s.100.

⁵⁷ İsmail Ediz, “**Diplomasi ve Savaş İngiliz Belgelerinde Batı Anadolu'da Yunan İşgali**”, ATAM, Ankara 2015, s.298.

yardımından daha çok asker takviyesine ihtiyaç olduğu vurgulanmakta⁵⁸ ve desteğin sürmesi istenmektedir.

Dolayısıyla İngilizler silah, para ve diplomatik destek dâhil her türlü yardım da bulunmuş olmalarına rağmen Yunan ordusu, Türk ordusu karşısında başarılı olamamıştır. Sonuç olarak Yunanlılar kendi yetersizliklerini dikkate almadan İngiltere'ye güvenmenin bedelini çok ağır bir şekilde ödemiştir.⁵⁹ Uğradıkları hezimet askeri tarihte eşine az rastlanır düzeyde olmuş ve iyi organize edilip donatılmış 150.000 kişilik bir Yunan ordusu iki haftadan az bir sürede tam bir mülteci güruhu haline gelmiştir. Batı basınının önemli bölümü Yunan ordusunun felaketini Lloyd George hükümetinin Yunan yanlısı politikası ve İngiliz kabinesinin barış antlaşması önermedeki gecikmesine bağlamıştır.⁶⁰

4. Sakarya Meydan Muharebesi Zaferi ve İngiliz Politikasının İflası

Sakarya Meydan Muharebesi İngiltere için “pek hayati” olarak değerlendirilmiştir.⁶¹ İngiltere için en önemli mesele Anadolu'daki Yunan bozgununun İngiltere'nin Yakındoğu politikasının iflasına yol açacağı endişesi olmuştur.⁶² Bu nedenle İngiltere Başbakanı Lloyd George'un Yunan ordusunu askeri, diplomatik ve psikolojik desteklemiştir. Bu nedenle arkalarında İngiltere desteğini hisseden Yunanistan Kralı Konstantinos, Başbakanı Dimitrios Gounaris, Savaş Bakanı Nikolaos Theotokis ve Genelkurmay temsilcileri Sakarya Meydan Muharebesine yol açan savaşı başlatmak ve saldırıya geçecek Yunan askerlerini cesaretlendirmek için 12 Haziran 1921'de Anadolu'ya geçmiştir.⁶³ Ardından Yunan ordusu 10 Temmuzda **Kütahya çevresinde mevzilenmiş bulunan Türk ordusunu yok etmek ve Eskişehir'deki Türk ikmal merkezlerini işgal etmek amacıyla** Kütahya-Eskişehir saldırısını başlatmış, Afyon Kütahya ve Eskişehir Yunan işgali altına girmiştir Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa daha fazla kayıp yaşanmaması ve yeniden tertiplenip ve güçlü bir taarruz yapabilmek için Ordunun Sakarya'nın doğusuna çekilmesi emrini vermiştir.

⁶⁴ Yunanlı yetkililer 26 Temmuz 1921'de Kütahya'da yaptıkları toplantıda

---

⁵⁸ Bilal N. Şimşir, a.g.e., s.123.

⁵⁹ **Harp Tarihi Belgeleri**, Yıl 23, Eylül 1974, Sayı 71, Ankara 1974.belge 1538.

⁶⁰ **New York Times**, 9 September 1922.

⁶¹ Bilal N. Şimşir, a.g.e., s.104.

⁶² Taner Baytok, a.g.e., 168.

⁶³ Selahattin Selek, a.g.e., s. 641.

⁶⁴ Fahri Belen, Askeri ve Sosyal Yönleriyle Türk kurtuluş Savaşı, Ankara, 1973, s, 173.

“Türk ordusunun mücadele gücünü yitirdiğini, yeniden toparlanmasına fırsat verilmeden hemen taarruza geçilmesi gerektiği” ifade edilmiştir.⁶⁵ Yunan ordusu Başkomutanı Papoulas, yabancı basın mensuplarına yaptığı açıklamada; Ankara yolunun Yunanlara açıldığını ifade etmiştir.⁶⁶ 27 ve 28 Temmuz 1921 tarihlerinde, Kral, Başbakan, Savaş Bakanı, komutanlar ve üst düzey yetkililerin katılımıyla Kütahya’da yapılan Savaş Meclisinde⁶⁷ öncelikli hedefin Ankara’nın ele geçirilmesi ve Türk ordusunu tamamen yok edilmesi olduğu vurgulanmıştır. Bu hedef gerçekleşme bile, Ankara işgal edilerek, Mustafa Kemal’in barış yapmaya mecbur bırakılması konusunda görüş birliğine varılarak, Ankara’ya harekât kararı verilmiştir. Bu kararlar yetinmeyen Genelkurmay Başkanı Düşmanis, Kızılırmak’tan daha ileri gidilmesini istemiştir.⁶⁸ İngiliz Başbakanı Lloyd George ile Venizelos arasında oluşturulan özel ilişkilerin sonucu “Megali İdea” hayaliyle Anadolu’yu işgal hareketine devam eden Yunan Orduları 14 Ağustos 1921 günü 120 bin kişilik bir kuvvetle Ankara’ya hareket etmiştir. Yunan basını bu yürüyüşün sonunda Kral Konstantin’in “Gordion Düğümünü keserek” Anadolu’yu Yunan krallığına bağlayacağını yazmıştır.⁶⁹ Yunan kralı Konstantin, Yunan Ordularına 15 Ağustos 1921 günü “Ankara’ya!” emrini vermiştir. 23 Ağustos 1921’de Yunan ordusunun saldırısıyla başlayan **Sakarya Meydan Muharebesi** 13 Eylül 1921 tarihine kadar 22 gün boyunca gece ve gündüz devam etmiştir. Birinci Dünya Savaşından itibaren İngilizler tarafından kesintisiz olarak askeri, diplomatik, mali ve eğitim-donat sistemiyle savaşa hazırlanan ve ardından Lloyd George’un, talimatıyla Anadolu içlerine sürülerek, Sevr Antlaşmasını TBMM hükümetine kabul ettirmek suretiyle, Anadolu’nun işgalini tamamlaması istenen Yunan ordusu Türk Ordusu karşısında Sakarya Meydan Muharebesinde ağır biçimde bozguna uğramıştır. Bu bozgun İngiltere’de şok etkisi yapmış ve büyük bir hayal kırıklığı yaşanmasına neden olmuştur. **İngiltere, bu tarihten itibaren eski politikasını sürdürmeyeceğini net biçimde fark ederek, Türkiye ile ilişkilerini geliştirme yönünde aşamalı olarak politika değişikliğine gitmiştir.**

---

⁶⁵ Selahattin Selek, a.g.e., s. 597.

⁶⁶ Selahattin Selek, a.g.e., s. 649.

⁶⁷ **General Papulas'ın Hatıratı 6**, Kültür Yayınları, Yeni İstanbul, 1969, s. 10.

⁶⁸ 90. Yıldönümünde Sakarya Zaferi ve Haymana, Hazırlayanlar, Hakan Uzun ve Necdet Aysal Ankara Üniversitesi, Ankara, 2012, <http://tite.ankara.edu.tr/wp-content/uploads/sites/154/2018/12/I.-90.-Yilinda-Sakarya-Zaferi-ve-Haymana.pdf>

⁶⁹ **Türk İstiklal Harbi**, C.7. s. 331.

İngiliz Başbakanı Lloyd George ve kadrosunun politika ve psikolojisini derinden etkileyen Yunan bozgunu ve dolaylı olarak İngiliz bozgunu İngiltere Parlamentosu'nda gündeme gelmiştir. Yunan hayranı ve Türk düşmanı Lloyd George bu savaşa ilgili politikasını Avam Kamarası'nda şu şekilde açıklamıştır: **“...Majestelerinin hükümeti olarak ne yapmamız bekleniyordu? Türk milliyetçilerini uzlaşmaya zorlamak için Anadolu'nun derinliklerine İngiliz askerleri mi yollayacaktık? Bu imkânsız bir şey! Tek çare var: Yunanlarla Türkleri sonuna kadar vuruşturmaktır”**.⁷⁰ Lloyd George bu sözleriyle, İngiltere'nin Sakarya Meydan Muharebesi politikasını, niyetlerini ve Yunanistan'ı destekleme politikasının çöküşünü açıkça itiraf etmiştir.

5. Yunan Bozgunu ve İngiltere'nin İşgal Politikasına Tepkiler

Lloyd George'un Yunanlıları destekleme politikalarını başından itibaren eleştiren çok sayıda sivil ve askeri yetkili, genel anlamda; Türkiye'nin, Bolşevik genişlemesinin önünde bir tampon olabileceğini, Sovyet Rusya'nın Kafkasya'ya hâkim olmasından sonra, Yunanistan'ı kullanarak Anadolu'yu parçalama girişiminin yanlış olduğunu, üstelik Yunanistan'ın Anadolu'yu denetim altında tutmasının mümkün olmadığını ve Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarını Sovyet Rusya'ya yaklaştıracığı tezini savunmuştur. Ayrıca Anadolu topraklarında, İngiltere'ye düşman olmayan bir büyük devletin Sovyet Rusya karşısında güvenilir bir set olacağını ve Misak-ı Milli temelinde Milli mücadele önderleriyle anlaşılabilirliğini ifade etmişlerdir.⁷¹

İngiltere'nin işgal politikalarına hizmet etmiş Yunanlı sivil askeri yetkililer hezimetlerin sorumlusunun İngiltere olduğunu ifade etmişlerdir. Bu konuda Trikopis, 1952 yılında Atina'da Hıfzı Topuzla yapmış olduğu bir görüşmesinde; “pişman olduklarını”, “Bizim Anadolu'da işimiz ne idi?” ve “ bizi oralara gönderdiler?”⁷² Yunan Başbakanı Venizelos'ta İngiltere'yi suçlamış ve “kendisini zorlayarak Yunanistan'ı Anadolu'ya sevk ettiklerini ve işleri sıkışınca kendilerini terk ettiklerini” söylemiştir. Rıza Nur'da cevap

---

⁷⁰ Bilal, N. Şimşir, **İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e**, İstanbul 1972, s.140-141.

⁷¹ İngiliz Parlamentosunda Lyold George'u köşeye sıkıştıran konuşmalar için bkz. Taner Baytok, a.g.e., s.153-163.

⁷² Hıfzı Topuz, Eski Dostlar, İstanbul, 2010, s. 83-89.

olarak, İngilizlerin Yunanlılara çok yardım ettiğini, İngiliz yardımı olmasa Türkiye'nin Yunanistan'ı kolayca yenebileceğini ifade etmiştir.⁷³

İngiltere'nin güç cazibesine kapılarak, zayıflıklarının farkında varamayan Savunma Bakanı Theotokis, Sakarya Meydan Muharebesinin başladığı 23 Ağustos 1921 günü kendisiyle görüşmek isteyen İngiliz Ataşesine 5 Eylül'de Ankara'da randevu vermiştir. Yunan kurmayları ve İngiliz askeri uzmanları Atatürk'ün "sathi müdafaa" stratejisini anlamakta aciziyet göstermiş ve bu askeri stratejiyi İngiliz Genelkurmayı hükümetine, "Sakarya Meydan Savaşı'nda **Türk Planı çok karışıktır.**" İfadesiyle rapor etmiştir.⁷⁴ Ayrıca İngiliz Genelkurmayı Sakarya savaşıyla ilgili olarak, "Türklerin ya savaşıyorlar ya da orduyu dağıtıp gerilla savaşına girecekler" şeklinde isabetsiz değerlendirme yapmıştır.⁷⁵ Mustafa Kemal Paşa'nın "doğuya doğru dövüşerek çekilmek, düşmanı ikmal/lojistik üslerinden uzaklaştırıp bozkırda eritmek" şeklinde özetlenebilecek olan savunma stratejisine müdahale edememişlerdir.⁷⁶

Türk askerinin askeri kabiliyet ve kahramanlıkları yanında, Ankara Hükümeti'nin başarıları diplomatik faaliyetleri de Sakarya Meydan Muharebesinde başarılı olmalarında etkili olmuştur. Öncelikle Ankara Hükümetinin 16 Mart 1921'de Bolşevik Rusya imzaladığı Moskova Antlaşması, BMM Hükümetinin siyasi, ekonomik ve askeri olarak gücünü artırmıştır. Türk-Sovyet yakınlaşması, Fransa'nın, menfaatlerinin zarar göreceği ve Anadolu'da savaşın uzayacağı düşüncesiyle Ankara Hükümeti ile ilişkilerini geliştirecek adımlar atmasına neden olmuştur. Bununla birlikte Fransa, Sakarya Meydan Muharebesinin sonucunu görmek için ihtiyatlı bir bekleyiş içerisine girmiştir. İtalya'da, İzmir'in İngiltere tarafından Yunanistan'a bırakılmış olması nedeniyle İngiltere'nin Anadolu üzerindeki işgal planlarına karşı bir davranış sergilemiş ve Ankara Hükümeti ile ekonomik ilişkileri geliştirmeye çalışmıştır.⁷⁷ İngiltere'nin müttefiki Fransa ve İtalya ile iyi ilişkiler geliştirilmesi İngiltere'nin gücünü azaltmış ve etkisini zayıflatmıştır. Öte yandan Rusya aracılığı ile Kafkas cumhuriyetleri ile Kars Antlaşması imzalanarak doğu sınırlarımız belirlenmiş, Ukrayna ile

---

⁷³ Dr. Rıza Nur, **Lozan Hatıraları**, 4. Baskı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1999, s.284-285.

⁷⁴ <https://www.sozcu.com.tr/2018/yazarlar/sinan-meydan/sathi-mudafaa-veya-sangarios-cikmazi-sakarya-destani-2617129/>

⁷⁵ Bilal Şimşir, **İngiliz Belgeler ile Sakarya'dan İzmir'e**, s. 180.

⁷⁶ Bilal N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 3, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 489-493.

⁷⁷ Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922**, Ankara, 1988, s. 213; Sonyel, a.g.e., C. 11, s. 199.

dostluk Antlaşması imzalanmıştır. Sonuç olarak, İngiltere'nin Yunanlıları kullanarak Anadolu'yu işgal ve parçalama politikasını akamet e uğratmıştır. TBMM hükümetinin bu başarıları karşısında İngiltere yönetimi askeri ve politik stratejisini Türkiye ile ilişkileri geliştirme doğrultusunda değiştirmek zorunda kalmıştır. Yunanistan'ı destekleme politikasında değişikliğe giderken Ankara Hükümetiyle öncelikle esirlerin mübadelesi konusu olmak üzere pek çok konuda ilişkileri geliştirme yönünde bir çaba içerisine girmiştir.⁷⁸

SONUÇ

Sakarya Meydan Muharebesinde kazanılan zafer sonucunda, İngiltere Başbakanı Gladstone'un başlattığı, İngiltere Başbakanı Lloyd Georg'un devam ettirdiği ve Yunan Başbakan Venizelos'un Megali İdea" hayalleri uğruna kullanıldığı, "Türk Düşmanlığı ve Türkleri Balkanlardan ve Anadolu'dan çıkarma" politikası başarısızlığa uğratılmıştır. İngiltere'nin askeri, diplomatik, ekonomik, silah ve mühimmat açısından desteklediği, eğit-donat ve danışmanlık sistemiyle savaşa hazırladığı ve işgal gücü olarak kullandığı Yunan ordusu imha edilmiştir. İngiltere ve Yunan yönetimleri politik açıdan hezimete uğratılmıştır. 1683 yılından itibaren başlayan geri çekilme süreci, yeniden kazanma sürecine dönmüştür. İngiltere'nin öncülük yaptığı "Şark Politikasına" ve Sevr hedeflerine engel olunmuştur. İmajı sarsılan İngiltere'ye duyulan güven azalmıştır. Anadolu'yu işgal ve büyük Yunanistan projesi, Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliği, Türk askerinin kahramanlığı ve Türk Milletinin güçlü direnişi karşısında iflas etmiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

BOA, DH.ŞFR, 658/128.

FO 371-6357-E 13870

---

⁷⁸ Bilal N. Şimşir, Malta Sürgünleri, 6. Baskı, Ankara, 2012, S, 39-76, 423 ve 453-454.

Zabıt Cerideleri

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt 2, Türkiye İş bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985.

Kitap ve Makaleler

Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk 1919-1927**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2004.

Armaoğlu, Fahir, **20 Yüzyılı Siyasi Tarihi (1914–1980)**, C.I, 8.Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları. Ankara, 1992.

Avşar, Servet, **Birinci Dünya Savaşı Sırasında İngiliz Propagandası**, Kim Yayınları, Ankara, 2004.

Aralov, S.İ. **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları**, (Çev. Hasan Ali Ediz), Burçak Yay, İstanbul 1967.

Akyüz, Yahya, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922**, Ankara, 1988,

Baytok, Taner, **İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a, Dünden Bu Güne Değişen Ne Var**, Doğan Kitap, İstanbul, 2007.

Belen, Fahri, **Askeri ve Sosyal Yönleriyle Türk Kurtuluş Savaşı**, Ankara, 1973.

Balcıoğlu, Mustafa, “Sakarya Melhame’i Kübrası Yahut Türk’ün Medd ü Ceziri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Yıl, 1996, Sayı, 36.

Bilgi, Necdet, **Ermeni Tehciri ve Boğazlıyan Kaymakamı Mehmet Kemal Bey’in Yargılanması**, KÖKSAV ve Stratejik Araştırmalar Serisi 16, Ankara, 1999.

Bozkurt, Abdurrahman, **İtilaf Devletleri’nin Türk-Yunan Savaşı’nda Tarafsızlık İlanı** (13 Mayıs 1921), Yıl, 2010, Cilt 26, Sayı, 76.

Bayur, Yusuf Hikmet, **Türk Devletinin Dış Siyaseti**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995.

Duru, Orhan **Amerikan Gizli Belgelerinde Türkiye’nin Kurtuluş Yılları**, Milliyet yayınları, İstanbul, 1978, s, 160-161.

Gökyay, Bülent, “Ankara’da Bir İngiliz Casusu”, **Tarih Toplum Dergisi**, Şubat 1992.

Görgülü, İsmet, **Sesli Belgelerden Savaş Anıları**, Kastaş Yay, İstanbul 2019.

General Papulas'ın Hatıratı 6, Kültür Yayınları, Yeni İstanbul, 1969.

Erim, Nihat, **Devletlerarası Hukuki ve Siyasi Tahir Tarih Metinleri**, Cilt I,(Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları,) Ankara, 1954.

Erdoğan, Selim, Büyük Taarruz Öncesinde Bir Dezenformasyon Başarısı: Deli' Halit Bey'in 19. ve 20. Tümenleri, **Harp Tarihi Dergisi** Sayı 1 (Haziran 2020).

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Yıl 12, Aralık 1963, Sayı 46, Vesika 1080.

Hatipoğlu, Murat, **Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan (1923-1954)**, Siyasal Kitapevi, Ankara, 1997.

Hadi Ertuna, **Tarihte Türk İngiliz İlişkileri**, Ankara, 1975, Genelkurmay Basımevi.

İsmail Ediz, **Diplomasi ve Savaş İngiliz Belgelerinde Batı Anadolu'da Yunan İşgali**, ATAM, Ankara 2015.

Justin McCarty, "İngiliz Propagandası, Wellington Evi ve Türkler", **Türkler**. C 13 (2002), s, 470-471, 209.

Kandemir, Feridun, **İstiklal Harbinde Bozguncular ve Casuslar**, Ercan Matbaası, İstanbul, 1964.

Lüleci, Abdullah "Türk Basınında Mustafa Sagir", **Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi**, Yıl 2021 Cilt 11, Sayı 1.

Mutlu, Cengiz, Milli Mücadele'nin Bir Başka Yönü: Anadolu'da Yunanistan'ın Vekâlet Savaşı **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi** Cilt. XIX/39 (2019-Güz).

Nur, Rıza, **Türk Tarihi**, I, Tokey Yay, İstanbul 1978.

Nur, Rıza, **Lozan Hatıraları**, 4. Baskı, Boğaziçi Yay, İstanbul 1999, s.284-285.

Nurdoğan Taçalan, **Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1971.

Okur, Mehmet, "Milli Mücadele Yıllarında Ayrılkçı Kürt Girişimlerine Karşı Doğu Vilayetlerinden Meclisi Mebusan'a ve TBMM'ne Gönderilen

Protesto Telgrafları”, Atatürk Üniversitesi AİT, 1917, **Atatürk Dergisi** 4(4).

Özdemir, Seçil, “Milli Mücadele Dönemi Bazı Casusluk Faaliyetleri ve Mustafa Sagir”, Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu 02-04 Ekim 2012/Uşak, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Öztürk, Fatma, “The NewYork Times Gazetesi’nde İngiliz Propagandası: James Bryce ve Gilbert Parker”, Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu 02-04 Ekim 2012/Uşak, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2014.

Sakarya Zaferi Ve Haymana III Ankara, 2015, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayın No: 51.

Sofuoğlu Adnan ve Yıldırım Seyfi, **Arşiv Vesikalarına Göre 1921 Londra Konferansı Tutanaklar-Belgeler**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2018

Sonyel, Salahi R., **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika Cilt I**, Ankara, TTK Yayınları,1995.

Sonyel, Salahi R., **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

Sonyel, Salahi R., **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi’nin Türkiye’deki Faaliyetleri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.

Sarıhan, Zeki, **Kurtuluş savaşı Günlüğü (Açıklamalı Kronoloji)**, C-I-IV, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993-1996.

Smith, Michael Llewellyn, **Yunan Düşü**, (Çev. Halim Ünal), Ayraç Yayınevi, Ankara, 2002, s. 289.

Şimşir, Bilal N., **Atatürk ve Cumhuriyet**, İleri Yayınevi, İstanbul 2006.

Şimşir, Bilal N., **Bizim Diplomatlar**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1996.

Şimşir, Bilal N., **Kürtçülük 1789-1923**, bilgi yayınevi, Ankara, 2010,

Şimşir, Bilal N., **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 3, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

Şimşir, Bilal N., **Malta Sürgünleri**,6. Baskı Ankara, 2012.

Tağmat, Çağla D.. “1921 Londra Barış Konferansı’nda Yunan Heyeti ve Tezleri”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl, 9, Sayı18, Ankara, 2013.

XI. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler, C. VI, “Mustafa Kemal Atatürk’ün Barış Felsefesi”, 5-9 Eylül 1990.

Türkgeldi, Ali Fuat,” **Mesail-i Mühimme-i Siyasiye, II.** (Hazırlayan: Bekir Sıtkı Baykal), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1987

Tansel, Selahattin, **Mondros’tan Mudanya’ya Kadar, III. Cilt**, Ankara, 1978.

Tansel, Selahattin, **Mondros’tan Mudanya’ya Kadar, Cilt: I**, Ankara, 1978.

Topuz, Hıfzı **Eski Dostlar**, İstanbul, 2010.

Türk İstiklal Harbi I. Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı. Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1999.

Türk İstiklal Harbi VI. Cilt İstiklal Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921) Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1974.

Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi Genelkurmay Basımevi, Ankara 1965. , II. Cilt, II. Kısım I.

Ulubelen, Erol, **İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye**, 3. Baskı, İstanbul, 2009.

Gazete

New York Times, 9 September 1922

3. OTURUM

SAKARYA MARŞI'NDA MİLLÎ ROMANTİK SÖYLEM

Fevziye ALSAÇ*

ÖZET

Marşlar, bir duyguyu ortaya koymak için yazılmış ve bestelenmiş müzikli sözlerdir. Konularına göre farklı marşlar yazılmıştır; millî marşlar ve askerî marşlar, ulus kimliğini inşa eden değerlerle kaleme alınır. Millî ve askerî marşlar, gerçek tarihin aktarımıyla hafızada kalıcı hale gelir ve ait olduğu toplum için önemli olayları içeren zaferlerin millî duyuş haliyle ifade edilmesini sağlar. Millî-romantik söylem, toplum ve toplumun değerleriyle şekillenen ortak duyuş ve düşüncelerin ifade edililişidir. Türk dilinin güzelliği, ata kültürünün korunması, millet bilinci vb. millî kimlik kodlarını ülkü halinde geleceğe aktarır. Türk kültüründe Anadolu ruhunu ve millî mücadele ülküsünü oluşturan ortak bir söylemdir. Ulusal marşlar, coşkulu söz ve müzikleriyle bu değerleri barındırırlar. Önemli olayların ve tarihlerin ritimle söylenerek geçmiş-şimdi ve gelecek bağlamıyla canlı kalması sağlanır. Millet için önem taşıyan tarihî olaylar ve ortak değerler tema halinde bir araya getirilerek etkili bir metin haline gelir. Atalar ruhunu oluşturan kültürel mirasın ve millî duyguların etkisinde yazılan eserler bu bağlamı taşır. Sakarya Meydan Muhaberesi sonuçlarıyla Türk milletinin yeniden doğuş idealini gerçekleştirdiği bir savaştır. Büyük Taarruza hazırlık, bağımsızlığın ilanı vb. sonuçlarıyla Türk milletinin kutsal ülküsünü ifade eder. Kutsal ülkü bütün sınırlarını korumaya ve bu uğurda ant içmiş bir milletin ölümüne direnişini içerir. Ahmet Cemalettin Çinkılıç tarafından söz ve bestesi yapılan Sakarya Marşı destansı bir öykünün coşkusunu aktarır. Şiirin içinde sade ve öz bir anlatımla Sakarya zaferinin millî-romantik değerleri içeren söylemleri aktarılır. Ritimli söylenişle o günlerin Türk milleti için önemi ve bu süreçte doğan ortak değerler aktarılır. Sakarya Marşı'nda öncelenen izlekler içinde şanlı Türk tarihi güç alınan atalar ruhunun değerleriyle işlenir. Türk'ün şanlı sancağı tarih boyunca milleti kutsal değerlerle birleştiren bir işaretidir. Bu marşta vatan, kahramanlık, büyük zaferin mimarı başkomutan Mustafa Kemal Atatürk ve kahraman bir milletin inançlarıyla kutlu mücadelesi millî romantik izleklerle işlenir. Çalışmada millî romantik söylem kavramı açıklanmış; Sakarya Marşı örneğiyle ele alınmıştır. Yorum bilim yöntemiyle millî romantik söylemin izlekleri değerlendirilmiştir.

---

* Dr. MEB, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni, Elazığ/Türkiye, fevziyealsac_23@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0001-6419-1617

Anahtar kelimeler: Sakarya Marşı, millî romantik söylem, Atatürk, Türk milleti.

NATIONAL ROMANTIC DISCOURSE AT SAKARYA ANTHEM

ABSTRACT

Marches are musical lyrics written and composed to express an emotion. Different marches were written according to their subjects; national anthems and military anthems are written with the values that build the national identity. National and military anthems become permanent in memory with the transfer of real history and enable the victories, which include important events for the society to which they belong, to be expressed in the form of national awareness. National-romantic discourse is the expression of common feelings and thoughts shaped by society and its values. The beauty of the Turkish language, the preservation of the ancestor cult, national consciousness, etc. transfers national identity codes to the future as an ideal. It is a common discourse that creates the Anatolian spirit and the ideal of national struggle in Turkish culture. National anthems embody these values with their enthusiastic words and music. Important events and dates are sung in rhythm, keeping them alive with the context of the past, present and future. Historical events and common values that are important for the nation are brought together as a theme and become an effective text. Works written under the influence of cultural heritage and national feelings that make up the spirit of ancestors carry this context. The Battle of Sakarya is a war in which the Turkish nation realizes its ideal of rebirth. Preparation for the Great Offensive, declaration of independence, etc. expresses the sacred ideal of the Turkish nation with its results. The holy ideal includes the resistance to the death of a nation that has sworn to protect all its borders and to this cause. The Sakarya March, written and composed by Ahmet Cemalettin Çinkılıç, conveys the enthusiasm of an epic story. In the poem, the discourses of the Sakarya victory containing national-romantic values are conveyed with a simple and concise expression. With its rhythmic pronunciation, the importance of those days for the Turkish nation and the common values that emerged in this process are conveyed. Among the themes preceded in the Sakarya March, the glorious Turkish history is handled with the values of the ancestral spirit, which is empowered. The glorious flag of the Turk is a sign that unites the nation with sacred values throughout history. In this anthem, the motherland, heroism, the architect of the

great victory, the commander-in-chief, Mustafa Kemal Atatürk, and the blessed struggle of a heroic nation with their beliefs are handled with national romantic themes. In the study, the concept of national romantic discourse is explained; it is discussed with the example of

Sakarya Anthem. The themes of the national romantic discourse were evaluated with the method of interpretation science.

Key words: Sakarya Anthem, national romantic discourse, Atatürk, Turkish nation.

GİRİŞ

Marşlar, kitlelere hitap eden müzik ve söz birlikteliğiyle oluşturulmuş coşkulu metinlerdir. Ölçülü yürüyüşe uygun söz ve müzik uyumuyla insan/topluluk üzerinde güçlü bir etki yaratan marşlarda tema ve duyuş bağlamıyla beste ve söz birlikte etkili bir söyleme dönüşür. Konularına göre, çeşitli marşlar bulunur; ulusal ve askerî marşlar millî kimlik bağlamıyla farklılık gösterir. Bu marşlar bir toplumu simgeleyen müzik parçalarıdır ve farklı ruh hallerini ortak duyuşla ifade eder. Ulusal marşlar, biz kimliğini inşa eden eserlerdir; yüksek bir ritimle ve coşkuyla söylenir. Çoğunlukla bir zaferin ardından millî duygularla yazılıp bestelenir. Askerî ve ulusal marşların ritminde dik duruş, uygun adımlı ve gururlu bir yürüyüş hâkimdir. Askerî ve ulusal marşlarda ait olduğu toplumu yücelten değerler ritimlenir. Ulusal ve askerî marşlar içerdikleri düşüncelerle atalar ruhunu oluşturan kültürel mirasın ve millî duyguların etkisinde yazılır. Sakarya Marşı, Sakarya Meydan Muhaberesinin zaferle sonuçlanmasıyla kaleme alınmış ulusal bir marştır. Sakarya Marşı tarih, edebiyat ve müzik arasındaki ortak duyuşu ve ilgiyi ortaya koyan bir metindir. Marşta, Türk milletinin kimliğini ortaya koyan değerlerle güçlü bir ritim yaratılır. Türk milleti, asker-millet olma bilinciyle tarihini büyük zaferlerle var etmiştir. Millî romantik söylem; Anadolu ruhunun edebiyatta bir söylem şeklinde ortak tarih, dil ve kültür olarak yaratılmış temalarla korunmasıdır. Millî romantik söylemde halk dili sade ve akıcı bir üslupla ortak bir bilinç yaratmak için kullanılır. Marşta Türk milletine ait bir özellik olan ordu-millet ruhunun kutsiyeti millî romantik duyuşla işlenir. Sakarya Marşını Ahmet Cemalettin Çinkılıç yazmıştır. Sanatçı, müziğe olan ilgisi ve millî kimlik değerleriyle bu güçlü eseri ortaya koymuştur. İstiklâl Marşı güfte yarışmasına da katılan Ahmet Cemalettin Çinkılıç savaşın bizzat tanığıdır. Asker kimliği şairin içinde bulunduğu yaşanmışlıktan izler taşır. Dinî ve millî duygularla yoğunlaşan

fikirlerini birçok beste yaparak ortaya koymuştur. Yazar; Ertuğrul marşı (Ertuğrulun ocağında uyandı), Gençlik marşı, Hilal marşı, Hilâliahmer marşı (Mukaddestir vazifemiz çalışırız biz her an), İnönü marşı (Toplar atılırken İnönüde), İstiklâl marşı (Korkma, sönmez bu şafaklarda), Korkak Yunan marşı, Sakarya marşı (Hürmet sana ey şan dolu sancağım), Yıldız marşı gibi birçok marş için beste yapmıştır.¹ Sakarya Marşı içinde Türk milletinin kutsal değerleriyle bir ritim yaratılır. Marşta tematik olarak ordu-millet ruhunun kazandığı zaferin haklı gururu yaşanır. Sakarya Marşı'nda fikir ve duygudaşlık bağlamıyla Türklük kavramı, Türk milleti ve Türk milletinin şanlı tarihi millî romantik söylemle aktarılır. Sakarya Meydan Muhaberesi, Türk milletinin geri çekilişinin sona erdiği tıpkı Ergenekon Destanı'nda olduğu gibi yeniden doğuşu gerçekleştirdiği gündür. Sakarya Muhaberesi, millî hislerle ortak hafızanın kodlarını oluşturan değerlerle kazanılmıştır. Topyekûn bir savaşla bir milletin diriliş öyküsü anlatılır. Savaşın önderi milletiyle tek vücut olmuş Başkomutan Mustafa Kemal Atatürk'tür. Ordu-millet ruhu Türk toplumunu diğer toplumlardan ayıran bir özelliktir. Sakarya Muhaberesi başarı kazanacağını sanan düşmanın yenilgiye uğratıldığı kutlu zaman olarak Türk milletinin yeniden doğuş destanıdır. Sakarya Marşı'nda tarihî gerçekler, Türk milletinin kimlik özellikleriyle coşkun bir söyleme dönüşerek öyküleştirilir. Çalışmada marşlar hakkında bilgi verilecek, millî romantik söylem kavramı açıklanacaktır. Sakarya Marşı'nın millî romantik söylem bağlamıyla değerlendirmesi yapılacaktır.

1.Marşlar ve Marşların Toplumsal İşlevleri

Marşlar, söz ve ritimli müzik uyumundan doğan ideolojik bir söylemin oluşturulduğu metinlerdir. İdeolojik söylem, grubun/milletin ortak değerlerle bir araya gelmesi ve marşta verilen mesajla/mesajlarla ruh olarak aynı zeminde buluşmasıdır. Bestelenen şiirler/marşlar, sözün/mesajın etkisini ve iletisini güçlü bir şekilde artırır. Ritimli yürüyüş ve sözlerin uyumu iletişim ortamıyla bir göndergedir. Marş için “1. Ritmi, yürüyen bir kimsenin veya topluluğun adımlarını hatırlatan müzik parçası 2. Bir topluluğu simgelemek için düzenlenmiş müzik parçası. 3. Askerlikte yürüyüşe geçmek için verilen komut.”² şeklinde tanımlar yapılmıştır. Marşlar, iz bırakan olayların/durumların veya toplum üzerinde etki yaratmak için kurgulanan metinlerin ortak şuurda aynı duygu ve düşünceleri oluşturması için

¹ Üngör, Etem. **Türk Marşları**, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1965, s. 48.

² URL 1: <https://sozluk.gov.tr>

kullanılır. “Marş kelimesi Fransızca kökenli olup etimolojik açıdan iz bırakmak anlamında olup genellikle yürüyüş için kullanılır. Özel olarak ise dini, askeri, gösteriş amaçlı organize edilen değişik yürüyüşlerde insanların birbirleriyle uyum sağlaması için hazırlanmış müzikleri kapsar. Değişik çeşitleri bulunur.”³ Krallık marşları, ulusal marşlar, askerî marşlar, dinî marşlar, yurt marşları, devrim marşları, takım marşları vb. içerdikleri temalara göre farklı marşlar bulunur.

Marşlar, insan kültürünün bir unsurudur. Kültür, toplum psikolojisine ait bir ihtiyaçtır; aktarılma, süreklilik ve işlevsel olma özellikleri bulunur. İnsan kültürü, oluşturulmuş değerlerin gelecek nesillere aktarımı işlevini sağlar. Marşlar, sosyo-psikolojik bir gösterimdir; ait olduğu toplumun/topluluğun düşünce ve duygu dünyasına ait sembolleri ifade eder. İnsan kültürü, sosyokültürel bir kavram bağlamıyla toplumu/kitleyi düzenleyen ortak bir oluşumdur. Fikrî ve hissî paylaşım ile aynı duyarlılığa sahip bir toplum/millet ruhu oluşturulur. Sosyokültürel formda toplumu/milleti diğerlerinden ayıran özellikler vurgulanır ve bu özellikler gelecek kuşaklara da aynı bilinçle aktarılır. Toplumlaşma/gruplaşma, değerler yaratımı ve paylaşım ile sağlanır. Ulusal marşlar, hem millet için hem de ordu için motivasyon sağlayan sözleriyle ortak değerler için amaç birliği oluşturur. Önemli olayların ve tarihlerin ritimle söylenerek geçmiş-şimdi ve gelecek bağlamıyla canlı kalması sağlanır. Hem millî marşlar hem de askerî marşlar tarih ve millî kültüre ait ortak değerlerin ifadesini taşır. Her toplum içinde varoluş mücadelesini özelleştiren marşlar vardır. Millî marşlar ve askerî marşlar bu bağlamda yaygın bir kullanıma sahiptir. Savaşlarda psikolojik üstünlük kurmak amacıyla çeşitli enstrümanlar kullanılmıştır. Bu bakımdan Türk kültüründe mevcut bir gelenek vardır. İlk Türk devletlerinden itibaren savaşlarda üstünlük sağlamak için askerî bir taktik olarak kullanılmıştır. Müzik, insan ruhu üzerinde psikolojik olarak bir etki yaratır. Türk devletlerinde savaş sırasında ritimli seslerle ve marşlarla motivasyonu artırma gelenek haline gelmiş bir taktiktir. Özel enstrümanlarla düşmana psikolojik bir baskı yaratılır ve düşman kuvvetlere karşı ruhsal ve fiziksel üstünlük kurulur.

Ulusal ve askerî marşların söylenmesi/dinletilmesi, millî duyguların kazanımında önemlidir. Marşlar içerdikleri fikir, duygu ve ritimle hedef kitle üzerinde ortak bir duygu ve coşku yaratır. Millî marşlarda ulusal söylem ve devletçilik ilkesi hakîmdir. Devletin varlığı içinde ulusal ve askerî zafer

---

³ Tepebaşı, Fatih. **Ulusal Marşlar ve Kimlikler**, Konya: Çizgi Yayınevi, 2013, s. 21.

marşları güçlü bir devletin varlığının sembolüdür. Bu bağlamda marşlar amaçlı metinlerdir. Ulusal marşlarda milletin ve şanlı tarihin yüceltilmesi esastır. Ulusal marşlar toplumu bir arada tutma, ortak hafızayı besleme, tarihi içirme vb. işlevlere sahiptir. Marşlarda toplum, devlet, değerler, coğrafya aitlik belirten unsurlardır. Birey için bu değerler millî kimliğini oluşturan unsurlardır. Millî kimlik, her bireyde aynı anlamları/duyguları oluşturan aidiyet unsurudur. Marşlarda millet olma bilincinin göstergesi olan varlığını/varoluşunu hem kendine hem de başkalarına anlamlı kılma vurgusu bulunur. Toplumlar için özellikle ulusal marşlar öncelenir; millî ruhun aktarımında ulusalcılık öncelikli bir temadır. Türk İstiklâl Marşı, ulusalcı millî romantik bir söyleme sahiptir. Türkiye Cumhuriyeti'nin millî marşı olan İstiklâl Marşı, sözleri dünya genelinde az kullanılan temalardan mücadele temasını işler. İstiklâl Marşı'nın diğer ulusal marşlarla karşılaştırıldığında ortalamaya göre daha az mısra sayısına sahip olduğu saptanmıştır.⁴ İstiklâl Marşı, Türk milletinin mücadele ruhunu anlatan kutsal değerlerini şiirsel üslupla en güzel şekilde sunan tarihî-edebeî bir metindir. Mehmet Akif Ersoy'un yazdığı ve milletimindir dediği İstiklâl Marşı, Türk Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasındaki ruhla bir bütündür. Mehmet Akif, toplumcu gerçekçi bakış açısıyla millî hislerini tüm toplumun ortak kutsiyetleriyle Türk İstiklâl Marşı'na aktarmıştır. İstiklâl Marşı “Türk devletinin ebediliğini, Anadolu millî mücadelesinin ruhunu Türk'ün istiklal aşkı ile dile getirme ifadeleri İstiklal Marşımızı kısa yoldan özetlemekten başka bir şey değildir. Diğer taraftan dünyadaki örnekleri arasında şiir kalitesiyle öne çıkan ve Türk şiiri için öneme sahip güzel bir eser ortaya koymuştur.”⁵ Millî ruhun aktarılması bağlamında aynı duygudaşlığı paylaşma ulusal marşların amaçlı metin özellikleri arasındadır. Ulusal marşlar, içerdikleri ortak hafızaya ait mesajlarla söylev/hitabet özelliği kazanır. Her ulusun marşlarında o topluma ait tarihî bir zemin ve kültürel belleğe ait değerler bulunur. Ulusal marşlarda bağımsızlığı sembolize etme bağlamıyla vatan, bayrak ve millet idealleri işlenir. Ulusal marşlarda ve askerî marşlarda tarih canlı bir sahne olarak betimlenir. Kuvvetli ve düzenli bir ritme sahip olan ulusal ve askerî marşlar özel günlerde seçilir ve ortak duygu paylaşımı aktarılır. Marşların güçlü ritimleriyle uygun adım yürüyüş özelliği bulunur. Bestelenirken bu ritmin yaratılmasına dikkat edilir. Tezli metinler olan marşlarla hedef kitleye ortak fikir ve duyguyla eşzamanlılık kazandırılır. Eşzamanlılık marşların her söylendiğinde aynı duygu ve fikri canlı kılmasıdır. Marşlarda eşzamanlılık

⁴ Köşker, Merve, “Ulusal Marşların Söz ve Müzik Açısından İncelenmesi”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014, s. 173.

⁵ Tepebaşı, Fatih. **Ulusal Marşlar ve Kimlikler**, Konya: Çizgi Yayınevi, 2013, s. 20

deneyimi aynı ruh ikliminde buluşmaktır. Tek bir tınıyla fiziksel ve ruhsal olarak anda bulunma, fiziksel gerçeklikte ruhsal buluşmayı sağlayan yankıyı duyumsama bağlamıyla ulusal ve askerî marşlar eşzamanlılık özelliğine sahiptir. Toplum/kitle, aynı anda söylem ve ruh olarak mekân ve zaman sınırından uzaklaşarak bütünsel olarak buluşur. Marşların eşzamanlılık ilkesinde tek bir bütünde buluşma ve yoğunlaşma etkisi bulunur. Marşlarda tekrarlanan ifadeler, sınırlı ve etkili sözler kullanılır. Kullanılan sözler simgesel ve kolay hatırlanır şekilde seçilir. Simgenin kullanımı millî kodları çağrıştıran imaj yaratımıylaadır. “Bu tür marşların öncelikli hedefi geniş halk kitleleri olduğu için genelde o ülke insanları tarafından bilinen, duyulduğunda çabucak anlaşılabilir simgeler kullanılır. Kullanılan simgeler ile gönderim yapılmak istenen kavramlar (halk, dini ve millî değerler, yönetim ve coğrafya) arasında yakın bağ vardır, hatta böyle öngörüldüğü de olur. Zaten simgenin özünde de bu vardır. Amaç kitleye en kısa yoldan böylelikle ulaşılmaya çalışılır.”⁶ Güçlü simgelerle toplum/millet üzerinde tarihî ve kültürel değerleri aktaracak sesleniş ve etki yaratma amaçlanır. Marşlarda politik idealler, bütünlüğün simgesi olarak koro halinde söylenir. Burada ortak duyuş eşzamanlılık ilkesiyle öncelenir. Tarihsel geçmişin izleri, kültürel doku, ulusal kimliğe ait özellikler millî romantik söylemin içeriğidir.

2.Millî Romantik Söylem

Millî romantik söylem; romantizm akımının duygusallığı, tarihî konuların önemsenmesi, sade dil kullanımıyla ulusalcılık fikriyle gelişir. Millî romantik söylem, özellikle 19. yüzyılda tüm dünyada etkisi hissedilen bir ulusalcılık hareketidir ve ideolojik bir çerçeveye sahiptir. “Ulusalcılık, modernleştirici ve ilerlemeci yapısı nedeniyle modern bir olgudur. Bu nitelik; sosyal ve entelektüel hareketlilik ve modern-öncesi geleneksel dönemden ulusalcı modern zamanlara geçişin ifadesidir.”⁷ Tarihî romantizm kavramı edebiyat, siyaset ve millet kavramları/değerleri etrafında gelişir. Edebî eserler aracılığıyla ulus ruhunu güçlendiren ilk kaynaklara dönüş, bu kaynakların güncel temalarla yeniden yorumlanması vb. aidiyet oluşturma ve ideolojik bir amaç taşır. “Ulusalcılık; hem bir ideoloji, hem insanlardaki ulus bilinci, hem bir davranış biçimi ve hem de adına ulus denen insan topluluğuna

⁶ Tepebaşı, Fatih. **Ulusal Marşlar ve Kimlikler**, Konya: Çizgi Yayınevi, 2013, s. 23.

⁷ İnaç, Hüsamettin ve Murat Yaman “**Ulus İnşa Stratejileri Bağlamında Avrupa Millî Marşlarının Sosyo-Politik Mukayesesi**”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C.20, S.3, 2015, s. 18.

aidiyet duygusuna dayanan bir hayat projeksiyonudur.”⁸ Türk edebiyatında bir akım olarak ortaya çıkan bu düşünce, Kurtuluş Savaşı yıllarında birlik ve beraberlik ruhu oluşturmada etkili olmuştur. Türk dilinin güzelliği, kültürel dokusu, ritimli söylenişi ve tarihî temalar millî romantik duyustur. Romantik söylemde maddî ve manevî değerler ortak kültürün ürünleridir. Bu değerlerin korunması, aktarılması ve millî bilinç oluşturulması önemlidir. Toplumsal bilince ve ortak hafızaya ait güçlü temalarla bir duyuş sağlanır. Millet için önem taşıyan tarihî olaylar, paylaşımlar, halk diliyle tema halinde bir araya getirilerek etkili bir metin haline gelir. Tarihi büyük destanlarla yeniden diriliş ruhunu taşıyan bir nesil ve mücadelesi anlatım ve kurguyla gelecek kuşaklara ulaşır. İnanmak ve arzulamak millî romantik söylemde en önemli iki değerdir. Geçmişin şanlı zaferlerinden ilham alan millet, ideallerine ulaşacağına inanarak başarıyı arzular. Bu bilinçle tarihe ve öz kültüre dönüş millî romantik temalara yönelmedir. Şanlı tarih, büyük zaferler, ana dilde anlatım özellikleriyle millî romantik söylem bir ekol olarak Türk edebiyatında kullanılmıştır. Millî romantik söylemle “tarihî romantizm, bir geçmiş saplantısı olarak kalmamış, milletlerin şimdisi ve geleceğini şekillendiren yeni bir hayat kaynağı, bir uyanış olmuştur. Ancak böyle bir millî tarih şuuru, sıradan bir topluluğu millet hâline getirebilir. Millî tarih şuurunun bu işlevi, millî romantik düşüncedeki aydınlar ve sanatçılar tarafından göz ardı edilmemiş, tarihin edebiyat, resim, heykel, müzik, mimari vasıtasıyla romantikleştirilmesi sağlanmıştır.”⁹ Millî tarih şuuru millet olma ülküsünü taşır. Kurtuluş Savaşı Dönemi’nde millet olma ülküsünü taşıyan birçok eser kaleme alınmıştır. Millî tarih şuuru, Anadolu Hareketi olarak aydınların/yazarların millî değerlere ve tarihe yönelişini içerir.

Millî romantik söylemle tarihsel çağrışım ve devrin sosyokültürel yapısı metinde ifade edilir. Millî romantik izleklere dönüş, özellikle Millî Mücadele döneminde önem kazanmış ve Anadolu hareketi olarak geniş bir mekânda devam etmiştir. Millî kültür, tarih ve ana dille birlik ruhu oluşturulmuş ve zafere ulaşılmıştır. Mücadelenin kahramanları her ferdi asker olan Türk milletidir. Millî romantik söylemde cephede ve cephe arkasında aynı şuurla hareket eden ortak bir ruh bulunur. “Anadolu’da milli hükümet kurulup işe başladıktan sonra, İstanbul’daki bazı müzisyenlerin de milli cepheye

---

⁸ Kellas, J. G. **The Politics of Nationalism and Ethnicity**, Hong Kong: McMillan, 1991, s. 20.

⁹ Yıldız, Hatice “**Tarihi Romantizm Kavramı ve Yenileşme Devri Türk Şiirinde Gelişimi**”, Türklük Bilimi Araştırmaları, (47) 2020, s. 169.

katılmaları ile Anadolu'da iki bando kuruldu. Sonradan Büyük Millet Meclisi Bandosu adını alan bandolardan biri özellikle öğle saatlerinde meclis bahçesinde çaldığı ulusal marşlar ve batı müziğinin seçkin eserleri ile Ankara'ya moral veriyordu. O yıllarda Ankara'nın favorisi sözleri Mehmet Akif'in yazdığı, Ali Rıfat Çağatay'ın 'BÜLBÜL' adlı bestesidir."¹⁰ Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasında aynı ülkeye inanan insanların birlik ruhuyla hareket etmesi önemli bir etkidir. Millî romantik söylemde tarihî başarılar topluma/orduya ilham verir. Ataların kimlik kodları, manevî bir güç olarak içselleştirilir. Tarih geçmişteki bir zaman dilimi değil; bugünü ve geleceği şekillendirecek bir farkındalık olarak temaya dönüşür. Millî romantik söylemde topluma/millîte ait tarihî süreç boyunca kazanılmış millî ve manevî değerler aktarılır. Bayrak/sancak bu değerlerden biridir. Sancak/bayrak, milleti bir araya getiren kutsal bir semboldür. Sancak sembolü içinde tarih, millet, kültür vb. birliktelik değerleri yer alır. Bayrak, vatan, Türk milletinin her daim bağımsız bir devlet olabilme ülküsünü sembolize eder. Sakarya Savaşı'nın cereyan ettiği Sakarya ve Ankara Türk yurdunun sınırlarının tüm sathı olarak belirlendiği ve uğruna ant içildiği mekânın Anadolu ruhu olarak sembolleşmesidir. Şanlı otağın hak ettiği ihtişamını sürdürdüğü büyük gün Sakarya Marşı'nın sözlerinde ve coşkusunda ebedileşir. Sakarya Meydan Muhaberesi ve sonuçları Türk askerinin/milletinin zafere ve bağımsızlığa olan inancının somut göstergesidir. Türk bağımsızlık ülküsü dünyaya hakîm olmuş ve olmaya devam edecek bir idealdir. Bu kutlu ideal devlet töresi olarak korunmuş ve Türk millî hafızasının sembolü olarak Sakarya Marşı'na aktarılmıştır.

3.Sakarya Marşı ve Millî Romantik Söylem

Milletlerin tarihlerinde büyük mücadelelerin ve zaferlerin sonucunda şiirler yazılır. Bu şiirler marş olarak bestelenir ve ritimleriyle o tarihi canlı bir sahne olarak ebedileştirirler. Sakarya Marşı'nın yazılış öyküsü Türk milletinin istiklâl mücadelesinde destansı direnişinin ve birlik ruhunun ebedileşmesidir. Sakarya Marşında millî romantik söylem; Türk dilinin güzel ifade ediş özelliğiyle tarihî bir metaforun simgeleştiği kahraman bir millete ve liderine övgü temasıyla ortak hafızayı besler. Edebiyat ve tarih ilişkisinde bu durum sosyokültürel bir değerle önemlidir. Edebiyat, tarihî gerçeklerin ve kültürel değerlerin aktarımında duygu ve düşünce vurgusuyla millî bilinci

---

¹⁰ Kolçak, Olcay. **Ulusal Kimliğimizin Sesi Marşlarımız**, İstanbul: Kastaş Yayıncılık, 2003, s. 19.

besler. Marşlarda ritim ve söz birlikte uyumlanarak zihinde kalıcı olması sağlanır. Marşın sözleri ana dilin millî bir temayla beslenmesiyle canlı bir varlıktır. Tezli bir mesajla söz, cümle ve metin bütünlüğü millî romantik söyleme ait bağlamı oluşturur. Sakarya Marşı'nda üç bölüm halinde kodlanan millî romantik söylem; şanlı tarihinden güç alan bir milletin ülküsü, ordu-millet ruhuyla köklerinden güç alan Türk ordusu ve başarının mimarı Mustafa Kemal Atatürk'ü yücelten üç bölüm halinde işlenir. Her bölümün içinde kullanılan imgeler millî romantik söyleme ait kültürel değerlerle işlenir. Romantizmde tarih ve kahramanlık ulusal kimliğin inşasında birincil kaynaklar arasındadır. Marşta kahraman bir milletin şanlı tarihi ve ritimli söyleniş; coşkuyla şahlanması sağlar. Sakarya Marşı'nda büyük zaferin haklı gururunu millî kimlik bilinci olarak aktaran yüksek bir ritim hakîmdir. Marş, tema olarak tarihî bir hadisenin zaman, mekân ve gerçek kişilerin/kahramanların özne olduğu nedensellik ilgisiyle işlenir. Ulusal marşlar söylem ve ritimle ortak hafızaya aktarılan millî şuuru canlı tutar. “Marşların kişi ve toplum yaşamında önemli bir yeri vardır. Ulusal birlik ve beraberlik duygularının geliştirilmesi, vatan sevgisinin pekiştirilmesi, ulusal günlerin coşkusunun aktarılması marşlar yoluyla sağlanır.”¹¹ Ulusal ve askerî marşlar; fikir ve duygu vurgusuyla millî romantik söylem bağlamı taşır. Sakarya Muhaberesi, Türk bağımsızlık ülküsüyle ant içen kahraman bir milletin tarihinde bir dönüm noktasıdır. Sakarya Meydan Muhaberesi, Viyana'daki çekilişin ardından Kurtuluş Savaşı için yeniden taarruza geçildiği gündür. İsmail Habip Sevük, Sakarya Meydan Muhaberesi'nin önemini, “13 Eylül 1683 günü Viyana'da başlayan çekilme, 238 sene sonra Sakarya'da durdurulmuştur.” sözüyle ifade etmiştir. Türk tarihinde Sakarya Meydan Muhaberesi sonuçlarıyla savunmadan taarruza geçilen bir varoluş mücadelesidir. Marşta bu değer millî romantik bilinci oluşturan bir vurgudur.

Sakarya Marşı, askerî başarının güçlü bir bestekâr tarafından oluşturulduğu millî romantik bir ifadeye sahiptir. Kutlu zaferin ardından Giritli Ahmet Cemalettin diye anılan besteci bu marşı o sıralarda şanlı zafere yaraşır güzellikte besteleyerek zaferi müzikle ebedileştirmiştir.¹² Marş, İstanbul Şehzadebaşı'ndaki bir müzikholde ilk kez çalındığı akşam, halk besteyi

---

¹¹ Batur, Suat ve Yasemin Ul. **Sözleri ve Notaları ile Marşlarımız**, İstanbul: Altın Kitaplar Yayıncılık, 1999, s. 4.

¹² Üngör, Etem. **Türk Marşları**, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1965, s. 210.

büyük bir coşkuyla karşılaşmış ve orkestradan tekrar tekrar çalınmasını istemiştir. Marş bu şekilde ağızdan ağıza yayılır ve bir akşam tiyatrodan çıkan halk, hep bir ağızdan Sakarya Marşını söyleyerek yürüyüşe geçince, İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri'nin komutanı A. Cemalettin'in merkeze getirilmesini ister. Komutan, huzuruna getirilen A. Cemalettin'e 'Nedir bu böyle, Kamal! Kamal! Kamal!' diye öfkeyle sorunca, A. Cemalettin' Efendim, birkaç hafta önce bir oğlum oldu, adı Kemal. Benim de adım Cemal. 'Allahıma emanettir Kemal'im, Dünyalara bedeldir mah Cemalin' dizelerini bu yüzden besteledim' der. Gerçekten de, ortanca oğlu Kemal o tarihte doğmuştur ve adını da Mustafa Kemal koymuştur. Komutan bu açıklamaya karşı hiçbir şey yapamaz ve o güzel marş halkın gönlünde ve dilinde günümüze kadar gelir.¹³ Ahmet Cemalettin Çinkılıç, herkesin çok beğendiği bu marş millî romantik bir duyuşla bestelemiştir. Sakarya Marşı'nda Türk dilinin millî kimlikle bütünleşen imajları Türklük ülküsünü işaret eder.

Sakarya Marşı, devlet olma ülküsünü içeren Türk milletinin şan otağıyla başlar. Şan dolu sancak, tarih boyunca varlığını korumuş büyük bir devlete vurgudur. Şanlı tarih sancak birliğiyle daima var olmuştur. Marşın sözleri Türk milletinin kutlu tarihini işaret eden sancak sembolüyle yayılğan bir imajdır. Otağ/ocak kavramı, aitlik ilgisiyle kimlik rolüne ait değerler içerir. Türk kültüründe otağ/ocak, birlik olma ve aynı ülküde buluşma anlamlarını sağlayan bir ulus devlet ülküsünün sembolüdür. Şan dolu bir geçmişle aynı sancak altında asırlar boyunca atalar ve gelecek nesiller toplanır.

Hürmet sana, ey şan dolu sancağım

Baştan başa arza hakim ol şahım

Türk ordusu, Türk ordusu sayende

Sakarya'da kurtuldu şan otağım

Devletin varlığı millet olmanın ve bağımsızlığın ilk şartıdır. Devlet, vatan, bayrak bir milletin bağımsızlığının en önemli göstergeleridir. Sancak toplanma, bir arada olma, aynı ülküde buluşma ifadesiyle millî kimliğin göstergesidir. Otağ, Türk toplumunun birlik ruhunu simgeleyen ocak kültüründen beslenir; bu sembolle devlet töresi ve kut inancı gelenek olarak korunur. Ocak; aile, millet ve devlet gibi toplumsal örgütleniş ifade eden sosyolojik ve kültürel bir semboldür. Ocak ve otağ çevresinde gelişen kültür,

---

¹³ URL2: keremkoseoglu.com/2018/10/10/ahmet-cemalettin-cinkilic

Türk toplumunda gelenek olarak nesiller arasında iletişimi sağlar. Hürmet edilen güç; şanlı tarihin yâd edilmesi, karşılanması ve selamlanmasıdır. Saymak ve saygı göstermek ifadeleri tarihe ve atalar ruhuna değer verilmesidir. Sancak, aynı ülkü altında birleşen güçlü bir milleti ifade eder. Millî romantik söylemde, milleti diğer toplumlardan ayıran kimlik kodlarını gösteren mesajlarla ve imajlarla meydan okuma vardır. Marşlarda ait olduğu topluma verilen mesajlarla birlikte diğer toplumlara da mesajlar verilir. Sakarya Marşı'nda şan otağının yurt/vatan ülküsü olduğu düşmana hatırlatılır. Türk milleti, dünya tarihi üzerinde söz sahibi olmuş arza hakîm olmuştur. Marşın izlekleri içinde tüm dünyaya korku salan bir Türklük fenomeni bulunur. Türklük fenomeninde otağ/yurt, millet ve atalar ruhu anlamındadır. Şanlı otağını millî değerleriyle gelenek halinde koruyan bir millet, kahraman atalarının zaferlerinden güç alır. Millî romantik söylemde ideolojik düşünceler atalar ruhuna ait devlet töresinin ve millet ülküsünün aktarımıdır. Büyük Türk devletleri, kendinden önceki devletlerin Türklük ülküsünü sürdürmeye ve aynı gelenekle devleti inşa etmeye devam etmiştir. Marşlarda toplum olma bilinci, devletin bekası, millî değerler ve yaşanmışlık içeren coğrafya aidiyet sağlayan unsurlardır. Birey için bu değerler, millî romantik söyleme dair aitlik belirten unsurlardır. Millî kimlik, her bireyde aynı anlamları oluşturan aidiyet unsurudur. Millî kimlikle Sakarya'dan başlayarak Anadolu'nun her karışı şan otağının kutlu mekânıdır. Sakarya Marşı'nda tarihî romantizm bilinci Ankara'nın, Anadolu'nun tüm sathın Türk yurdu olduğunun ilanıdır. Şan otağı, Türk yurdu olan bütün sathın düşmandan temizleneceğinin sembolüdür. Marşlar grup, aidiyet, kimlik, varoluş vb. işaretlerle örülü sembollerden beslenir. Türk milletinin ve vatanının/yurdunun kutsiyeti edebî bir tema olarak işlenir. Sakarya Anadolu'dur; Anadolu tüm yurdu/vatanı işaret eden millî mücadelenin kalbidir. Samsun'a geçiş ve yakılan meşale, Sakarya'da tüm sathı koruyan bir kalkana dönüşür. Ankara, stratejik önemiyle Anadolu'nun kalbidir. Ankara/Sakarya, bağımsızlık ülküsü için korunması gereken bir kutsiyet taşır. Kutlu zafer, Türk milletinin millî romantik bilinçle yaşattığı ruhun başarısıdır. Türk milletine ait köken kodları marşta Türklük ülküsünü işaret eden ezeli bir imgedir.

Türk ordusu ve milleti Kurtuluş Savaşı'ndaki mücadelesiyle vatanperver prototipini bir gösterge olarak sunar. Bu özellik Türk ulusunun sahip olduğu bir karakter yapısıdır. Türk askeri, sembolik bir tamlama olarak ordu-millet olarak ün salan dünyadaki büyük ve güçlü ordular içinde kendine yer edinir. Türk insanı için vatan sevgisi en kutsal sevgidir; çünkü Türklük fenomeninde

vatan anadır. Müdafaadan taarruza geçen ordu; gücünü vatan, devlet sevgisinden ve inançlarından alır. “Kütahya-Eskişehir muharebeleri kaybedilmişti. İşte bu kaybediş Türk ordusunun gücünü kırmış ve cephane konusunda eksiklerini ortaya çıkarmıştı. Yunan kuvvetleri, bu yenilgiden yararlanıp artık son durak olan Ankara’ya gelmeyi ve hükümeti yok etmeyi düşünmüştü. Türk ordusu Sakarya’nın gerisine çekilmiş ve yeni bir meydan savaşının kapısı açılmıştı. Ankara’ya varmadan önce son kalemiz olan Polatlı, Milli Mücadelenin kaderini işte tam bu nokta da belirledi. Baktığımız üzere uzun bir dönem savunma konumunda yürüttüğümüz savaşlarımız artık taarruza dönüşecekti. Bu savaşın gidişatı şüphesiz yalnızca cephane değil manevi bir gücünde etkisi ile kazanıldı. Cephane bakımından Yunan kuvvetleri ile kıyaslandığında arada çok büyük bir fark olmasa da cephanenin Yunanlılara göre eski olması bizim açımızdan olumsuzluk teşkil ediyordu. Lakin savaşın strateji açısından iyi değerlendirilmiş olması ile tam 22 gün 22 gece süren bu savaşın neticesinde sadece Ankara ve çevresinde 317 şehit bulunmaktadır. Toplamda ülke geneli verilen şehit sayımız ise 5.713’tür. Bunun dışında savaşta yaralanıp büyük kahramanlık gösteren 18.480 askerde gazi olarak bu büyük savaşta görevini yerine getirmiştir.”¹⁴ Bu güçlü imanla şahlanmış askerliği bir yaşam tarzı olarak yaşayan asker milletin atalarından gelen prototip bir özelliktir. Büyük Türk komutanı/hükümdarı Mete Han, tüm dünyaya korku salan ordu düzenini bir disiplin olarak sürdürmüş; bu disiplin millî kimliğe ait diğer değerlerle Türk askeri/ordusu olarak bir ekole dönüşmüştür.

Sakarya Meydan Muhaberesi subaylar savaşındır. Erinden başkomutanına kadar tek bir ülkü için yola çıkan vatan evlatlarının başarısıdır. Sakarya Savaşı Türk milletinin şanlı tarihinin, büyük zaferlerinin kahramanı ordu-millet ruhunun ortaya konmasıdır. ‘Dünyalara bedeldir mah cemalin Allah’ıma emanettir Kemalim’ nakaratı Türk bağımsızlık mücadelesinin lideri başkumandan Mustafa Kemal Atatürk’ün bu başarıdaki rolüne bir vurgudur. Özel bir imge olan Kemal ismiyle başkomutanın büyük başarısına işaret edilir. Marşın nakarat bölümü olan Ata’ya hitap bölümlerinde ay yüzlü tamlamasıyla ışığa teşbih edilen ulu önder Atatürk vurgulanır. Edebiyatta aya benzetme ışık ve aydınlık kaynağı olma bağlamını taşır ve ay, güzelliğin tasviri olarak ezeli bir imaj şeklinde şiirlerde kullanılır. Savaşların millet ruhuyla kazanılmasında millî bilinci sağlayan büyük liderler etkilidir. Allah’a emanet edilen büyük

---

¹⁴ Tepe, Serkan. **Milli Mücadelede Polatlı**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, s. 107.

komutan, bu ruha olan inancıyla başarı kazanır. Ordu-millet bilinciyle bağımsızlık yolunda başarı kazanılır. Ay yüzlü Mustafa Kemal Türk askerinin ve milletinin gözbebeğidir. Lider vasfını tam bağımsızlık ilkesiyle göğüsleyen Mustafa Kemal, sanatsal ifadenin güzelliğiyle aya teşbih edilir. Ay, eşsiz güzelliğin sembolüdür ve karanlıkta aydınlığı sağlayan gök cisimidir. Ay, gök katından geceye ışık olur. Türk milletinin bağımsızlığına çöken karanlığı Atatürk, ay benzetmesiyle Türk milletinin ışığı olarak yok eder. Asker ve vatansever Kemal, her ikisi de aynı ruhla mücadele eder. Türk milleti, büyük liderini ve askerlerini Allah'a emanet eder. Toplumların başarılı olmasında büyük liderlerin önemi tarih boyunca tecrübe edilmiştir. Bu tecrübeyi Türk milleti Mustafa Kemal Atatürk ile şanlı tarihine yazdırmıştır. Mustafa Kemal Atatürk aile değerleri ve geleneksel eğitimle şekillenen mizacı; her alandaki girişimci kişiliği, askerî disiplini ile Türk milletinin ata kültürünü sembolize eden büyük önderidir. Dünya tarihinde dönüm noktası olacak başarılarla ismini duyurmuştur. Düşmanın yurdun her karışını işgal ettiği bir dönemde millete önderlik eden asker Mustafa Kemal, kendisiyle aynı ülküyü paylaşan Türk milletiyle başarı elde eder. "Mustafa Kemal Paşa, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa ile Polatlı'daki cephe karargahına doğru hareket etti. Buraya geldiğinde cephenin durumunu inceledi ve geri döneceği sırada at nedensiz bir şekilde ürttü ve Mustafa Kemal Paşa atın üzerinden düştü. Bir kaburga kemiği kırıldı. 16 Ağustos 1921'de cepheye gelmesi beklenen Mustafa Kemal Paşa, 17 Ağustos 1921'de gelecektir. Ankara'da seferberlik gösterileri başladı. Askerlik yaşı gelen ve çağırılan 1300-1303 doğumluların şubelere hareket edişi sırasında camilerden de bu harekete yönelik sancaklar çıkarıldı."¹⁵ Mustafa Kemal, manevî değerlere bağlılığıyla ve öngörüsüyle milleti aynı ülküde buluşturur. Mustafa Kemal, tüm dünyanın hayretle izlediği stratejileriyle tarihte kendisinden söz ettiren eşsiz liderlerden biridir. Millî mücadele ruhunu parlak zekâsı ve tam bağımsızlığa olan inancıyla tüm dünyaya göstermiştir.

O sevimli yüzün asla solmasın

Hiçbir vakit kalbin yasla dolmasın

Ey mert asker! Durma, yürü ileri!

Vatanımda bir tek düşman kalmasın

---

¹⁵Sarıhan Zeki. "Kurtuluş Savaşı Günlüğü III – TBMM'den Sakarya Savaşı'na (23 Nisan 1920- 22 Ağustos 1921)", **Türk Tarih Kurumu Yayınları**, XVI. Dizi, Sa.71b, Ankara(1995), s. 650.

Türk askeri Mehmetçik olarak adlandırılır. Mehmetçik, vatan sevgisiyle ve millet aşkıyla büyütölmüş kahraman Türk askerinin millî kimliğidir. Mehmetçik, peygamber ocağında kutlu bir vazifeyle buluşan Türk askerinin ismidir. Mehmetçğin yüzünün güzelliğı vatan aşkından doğan bir nurdur. Türk askerinin ebedî ölküsü vatanında tek bir düşman bırakmamaktır. Bu bilinçle Türk askeri başkomutan Mustafa Kemal Atatürk ile ‘Ya İstiklal ya ölüm’ diyerek millî bilincini ruhsal bir duyuş olarak ortaya koyar. Ulu Önder Gazi Mustafa Kemal Atatürk “Hatt-ı müdafaa yoktur; sath-ı müdafaa vardır. O sath bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı vatandaş kanyla sulanmadıkça vatan terk olunamaz. Onun için küçük, büyük her cüzütamı (birlik), bulunduğı mevziden atılabilir. Fakat küçük, büyük her cüzütam ilk durabildiğı noktada, tekrar düşmana karşı cephe teşkil edip muharebeye devam eder. Yanındaki cüzütamın çekilmeye mecbur olduğunu gören cüzütamlar, ona tabi olamaz. Bulunduğı mevzide nihayete kadar sebat ve mukavemete mecburdur.” emrini vererek muharebeyi taarruza dönüştürür. Marş boyunca bağımsızlığın teminatı Türk askerine minnet ve övgü yenilenir. Türk ordusu/milleti için amaç tam bağımsızlık idealini gerçekleştirmektir. Türk askeri yurdunda tek bir düşman bırakmamaya yemin etmiştir. Atatürk, Sakarya Meydan Muhaberesini ‘Melhame-i Kübra’ olarak nitelendirir; çünkü bağımsızlık mücadelesindeki en kanlı savaşlardan biridir. Türk ordusu bu savaşta rütbe olarak büyük subaylarını kaybetmiştir; Sakarya Meydan Muhaberesi şanlı tarihle yeniden dirilişin mekânıdır. Sakarya ve Ankara bu büyük mücadeleye tanıklık etmiştir. Sakarya Muhaberesi başarı kazanacağını sanan düşmanın geri çekilmeye başladığı kutlu şahlanışın doruğudur. Türk askerinin millî kimliğinde vatan anadır ve uğruna can verilir. Vatan ana, değerler dünyasında namustur ve şereftir. Türk askeri vatan sevgisini tüm cihana örnek olacak bir mücadeleyle gösterir. Millet bu şekilde verilen mücadelenin değerini özümseyerek geleceğini inşa eder. Bugünkü varlığını büyük bir kıyımın yaşandığı bu muhaberenin kahramanlarına borçlu olduğunu bilen torunlar o günleri yâd ederek zafer gününe ve bugünün millî romantik söylemlerine dönmüş olur. Sakarya Marşı’nın millî romantik vurgusuyla torunlar atalarıyla buluşur. Kanlı ve büyük bir savaşla kazanılan zafer, küllerinden yeniden doğan kahraman bir milletin destanıdır. Sakarya Savaşı’nın anlamında tüm sath için mücadele eden büyük bir ruh bulunur.

Marş boyunca vurgulanan Türk askerinin millî romantik bilinci sembolize eden kimlik kodları; Türklük mefkûresinin atalardan gelen kalıtsal özellikleridir. Zaferin mimarı Türk askeri tarih sahnesinde bilinen ve

korkulan büyük bir ordu olarak zaferlerini ilan eder. Türk askeri şanlı tarihin ezeli ve ebedî teminatıdır. Bestelenen marş içeriğiyle yeniden dirilen bir milletin kahraman askerlerine ve kutlu tarihine söylenmiştir. Sakarya Marşı'nda atalarından aldığı kimlik özellikleriyle 22 gün 22 gece mücadele eden bir orduya, bu mücadelenin başkomutanına ve şanlı tarihe övgüler vardır. Türk ulusunun esareti kabul etmeyeceğinin ilanı coşkulu bir ritim yaratır. Sakarya, umutların yeşerdiği geleceğe inanın arttığı kutlu mekân olarak kültürel belleği sembolize eder. Marşın ismi tarihî başarının gerçekleştiği bölgenin ismiyle zihinlere kazılır. Millî marşlarda ortak değerlerle inşa edilen millet olma ruhu öncelenir. Bu savaşta alınan ilk yer Dua Tepe'dir; Dua Tepe, bir milletin iman gücüyle kök saldıği kutlu tepedir. Stratejik bir noktanın alınması savaşın seyrini değıştirmiş; bağımsızlık ülküsü güçlenmiştir. Sakarya Meydan Muhaberesinde ordu-millet ruhu, zeki ve cesur bir liderle amacına ulaşır. Hedef tam bağımsızlık ülküsüdür. Marşın içinde bu gücü ordu-millet ruhuna sahip bir toplum ortaya koyar. Türk yurdunun bir bütün olduğu fikri ülküsüyle mücadele edilir. Türk ordusu tarih boyunca olduğu gibi şan otağını canı pahasına korur.

SONUÇ

Marşlar, söz ve ritim uyumuyla iletinin sağlanmasında kalıcılık sağlar. Sakarya Marşı tüm bu değerlerle kısa ve yoğun bir anlatımla ideal bir ritim içerir. Sakarya Marşı, millî romantik söylem değerlerini inşa eden söz ve ritim bütünlüğünü; Türk tarihinin şanlı mazisi, Türklük mefkûresi ve ordu-millet ruhunu taşıyan bir toplum temasıyla vurgular. Ulusal ve askerî marşlarda toplumsal duyuş kültürel değerlerle sunulur. Sakarya Marşı'nın askerî bir başarının ardından söylenmiş teması, Türk milletinin millî romantik söylemine ait değerlerden oluşur. Ulusal marşlar, söylem olarak hitap edilen millet/topluluk için motivasyon sağlar. Geçmişin zaferleri, bugünü ve geleceği inşa ederek; milleti oluşturan her ferde atalar ruhuna ait kültürel kodlarla millî bilinç kazandırır. Ulusal marşlarda millî romantik söylem; zaman, mekân ve gerçek kişilerin/kahramanların özne olduğu bir bilinçle işlenir. Askerî zaferleri anlatan ulusal marşlar; tarihin, kültürün ve millî kimliğin aktarımında önemli bir işleve sahiptir. Millî romantik söylem, Türk tarihinden ve kültüründen ilham alınarak üretilen bir mefkûrenin başlangıç noktasıdır. Millî romantik söylemin kaynağı Anadolu ruhudur. Sakarya Marşı, bu noktada mekânın yarattığı çağrışımlarla Anadolu ruhu ve bağımsızlık ülküsü olarak sembolleşmiştir. Sakarya Marşı tarih, ana dil, öz

Türkçe ve kahramanlık vurgusuyla millî romantik söyleme ait temalarla üretilmiştir. Sakarya Marşı sade dil, kısa ve yoğun anlatım, tarihî ve kültürel mesajlarla ulus kimliğini inşa eden bir marştır. Marşta Türk milletine ait ayırıcı özellikler millî kimlik bilinciyle vurgulanır. Sakarya Marşı'nın metin çözümlemesinde ulusalcı söylem ve coşkulu ritim izlekleri görülür. Türk kültüründe şan otağı, bayrak, devlet ve bağımsızlık mefkûresi; birlik olma, aynı ülküde buluşma anlamlarını sağlayan bir ulus devlet ülküsünün sembolü olarak marşta kullanılmıştır.

KAYNAKÇA

a. Yazılı Kaynaklar

BATUR, Suat - UL, Yasemin, **Sözleri ve Notaları ile Marşlarımız**, Altın Kitaplar Yayıncılık, İstanbul, 1999.

İNAC, Hüsamettin ve YAMAN Murat, “Ulus İnşa Stratejileri Bağlamında Avrupa Milli Marşlarının Sosyo-Politik Mukayesesi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C.XX, S.3, 2015, s.17-34.

KELLAS, J. G, **The Politics of Nationalism and Ethnicity**, McMillan, Hong Kong, 1991.

KOLÇAK, Olcay **Ulusal Kimliğimizin Sesi Marşlarımız**, Kastaş Yayıncılık, İstanbul, 2003.

KÖŞKER, Merve, **Ulusal Marşların Söz ve Müzik Açısından İncelenmesi**, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2014.

SARIHAN, Zeki **Kurtuluş Savaşı Günlüğü III – TBMM'den Sakarya Savaşı'na (23 Nisan 1920 – 22 Ağustos 1921)**, XVI. Dizi, Sa.71b, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995.

TEPE, Serkan **Milli Mücadelede Polatlı**, Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, , 2019.

TEPEBAŞILI, Fatih **Ulusal Marşlar ve Kimlikler**, Çizgi Yayınevi, Konya, 2013.

ÜNGÖR, Etem **Türk Marşları**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1965.

YILDIZ, Hatice “Tarihi Romantizm Kavramı ve Yenileşme Devri Türk Şiirinde Gelişimi”, **Türklük Bilimi Araştırmaları**, 2020, 165-188.

b.İnternet Kaynakları

URL 1: <https://sozluk.gov.tr/>

URL 2: <https://keremkoseoglu.com/2018/10/10/ahmet-cemalettin-cinkilic/>

MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİ İSTANBUL VE ANADOLU BASININDA ŞİİRLERİN DİLİNDEN SAKARYA ZAFERİ

Mesut YAVAŞ*

ÖZET

Sakarya Meydan Muharebesi, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın emir komutasında Türk milletinin bir ölüm kalım mücadelesi olmuştur. Dünya harp tarihine “en uzun meydan muharebesi” olarak geçen bu kanlı muharebe, kesintisiz 22 gün geceli gündüzlü devam etmiş ve nihayet 13 Eylül günü Yunanlıların Sakarya Nehri'nin batısına sürülmesiyle Türk askerinin büyük bir zaferiyle sonuçlanmıştır. Böylece Osmanlı İmparatorluğu'nun 1683 yılında Viyana önlerinde yenilmesiyle başlayan gerileyişe son verilmiştir. Nitekim bu muharebe sonuna kadar savunma stratejisi uygulayan Türk Ordusu, bu zaferden sonra taarruz stratejisine geçmiştir. Bu zafer aynı zamanda Yunanlıların “Ankara'nın alınması” ve “Büyük Bizans'ın kurulması” düşlerini de Sakarya Nehri'nin kan deryası olan sularına gömmüştür. Diğer yandan Millî Mücadele'nin ivme kazandığı bu dönemde milletin moralinin üstün tutulması ve halkın zaman kaybetmeksizin bu kutlu mücadeleden haberdar edilmesi gerekmektedir. Bu konuda kamuoyu oluşumunda toplumları etkileyen kitle iletişim araçları önemli rol oynamaktaydılar. Bu dönemde gazeteler, radyo ve televizyonun olmadığı bir dünyada gündem oluşturma gücünü ellerinde bulundurmaktaydılar. Türk milletinin haklı davasında, Millî Mücadele konusunda kamuoyunu etkilemek, gerçekçi olarak bilgilendirmek, bilinçlendirmek, yönlendirmek ve Millî Mücadele'yi destekleyen kamuoyu oluşturmak konularında gazetelere büyük iş düşmekteydi. Bundan dolayı da gazeteler bu işlevleriyle Millî Mücadele'nin önemli aktörlerinden biri konumundaydılar. Bu gerçekten hareketle bu çalışmada İstanbul ve Anadolu'da kit imkânlarına rağmen Millî Mücadele'ye bütün gücüyle destek veren basın ele alınmıştır. Çalışma kapsamında yayımladıkları bilgi, belge, haber ve makalelerle Millî Mücadele'ye tam destek veren gazeteler taranmıştır. Bu bağlamda İstanbul'da yayımlanan *İkdâm*, *İleri*, *Tevhîd-i Efkar* ve *Vakit*; Anadolu'da basılan *Açıksöz*, *Anadolu'da Yenigün*, *Hâkimiyet-i Milliye* ve *Varlık* gazeteleri ile *Dergâh* ve *Küçük Mecmua* dergileri incelenerek, “Sakarya Meydan Muharebesi” olarak tarihe geçen bu şanlı zaferin, Türk milletinin bu

* Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Fakültesi, myavas07@gmail.com.tr, ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-3560-2573>

ölüm kalım mücadelesinin şiirlerin dilinden nasıl aktarıldığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Böylece millî duyguların nasıl yansıtıldığı, orduyu coşturan, millete moral veren, Millî Mücadele'nin heyecanını yansıtan şiirlerin neler olduğu basına yansıyan yönleriyle sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal Paşa, Milli Mücadele Dönemi, Sakarya Meydan Muharebesi, Milli Mücadele Dönemi İstanbul ve Anadolu Basını, Milli Mücadele Dönemi Şiiri.

THE VICTORY OF SAKARYA EXPRESSED IN THE LANGUAGE OF POEMS IN THE ISTANBUL AND ANATOLIAN PRESS OF THE NATIONAL STRUGGLE PERIOD

ABSTRACT

Sakarya Pitched Battle was a life-or-death struggle of the Turkish nation under the command of Commander-in-Chief Mustafa Kemal Pasha. Known as the “longest pitched battle” in the world history of war, that bloody battle lasted 22 days, day and night. Finally, it resulted in a great victory for the Turkish soldiers on September 13 as the Greeks were driven to the west of the Sakarya River. Thus, the Ottoman decline starting with the defeat in the Siege of Vienna in 1683 was ended. As a matter of fact, the Turkish Army implementing a defensive strategy until the end of that battle switched to an offensive strategy after it, which also buried the Greek dreams of “seizing Ankara” and “founding the Great Byzantium” in the waters of the Sakarya River—a sea of blood. On the other hand, in that period when the National Struggle gained momentum, it was necessary to keep the morale of the nation high and inform them about that blessed struggle without wasting time. At this point, the mass media influencing the society in the formation of public opinion played an important role. Then newspapers had the power to set the agenda in a world without radio and television. Within the just cause of the Turkish nation, newspapers had a great role to play in influencing the public about the National Struggle, informing them realistically, raising their awareness, directing them, and creating a public opinion supporting the National Struggle. With those functions, newspapers were among the important actors of the National Struggle. Based on this fact, this study addresses the press giving support to the National Struggle in full strength despite their scarce resources. To this end, the newspapers

giving full support to the National Struggle with the information, documents, news, and articles they published were scanned. Thus, an attempt was made to reveal how the glorious victory putting its stamp on history as “Sakarya Pitched Battle”—the life-or-death struggle of the Turkish nation—was expressed in the language of poems through an examination of the newspapers *İkdâm*, *İleri*, *Tevhîd-i Efkâr*, and *Vakit* published in Istanbul, *Açıksöz*, *Anadolu’da Yenigün*, *Hâkimiyet-i Milliye*, and *Varlık* published in Anatolia, and the magazines *Dergâh* and *Küçük Mecmua*. Thus, the study revealed, in the aspects reflected in the press, the poems exciting the army, giving morale to the nation, and reflecting the excitement of the National Struggle and how the national feelings were reflected through the poems.

Keywords: National Struggle Period, Mustafa Kemal Pasha, Sakarya Pitched Battle, Istanbul and Anatolian Press in the National Struggle Period, National Struggle Period Poetry.

GİRİŞ

Türk Ordusu’nun İnönü’de kazandığı ikinci zafer ordunun moralini yükseltirken, Yunan Ordusu’nun moralini ise epey bozmuştur. Karşı saldırıya geçme cesaretini gösteremeyen Yunanlılar; İzmit, Yalova ve Orhangazi’de Türk halkını kırımdan geçirmeye başlamışlardır. Yunan işgalindeki Anadolu topraklarında şiddet ve korku hüküm sürerken Yunanistan’dan gelen Yunan takviye gücü askerlerinin saldırılarına uğrayan Türk halkı, güven içinde sokağa çıkamaz olmuştur.¹ Anadolu’da bunlar yaşanırken Yunanistan’da ise, Atina Katedrali’nde gerçekleştirilen dini bir törenle, Kral Konstantin büyük Ankara seferinin ilk adımını atmıştır.

Yunan basını, Kral’ın Ankara seferini kutsal olarak nitelemiş ve bunu Büyük İskender’in ünlü seferine benzetmiştir. Bu da Yunan halkını coşturmaya yetmiştir. Yunanlılara göre Kral Konstantin Gordion’da düğümü çözecek, Ankara’yı alacak, Türk Ordusu’nu yok ederek Batı Anadolu’yu Yunanistan’a katacaktır. Sonra da İstanbul’a yürüyecek, kenti alarak *Constantinople* yapacak ve 14. Konstantin olarak Bizans tahtına oturacaktır. Böylece “Büyük Yunanistan” gerçekleşmiş olacaktır. Kral Konstantin, İzmir’e geldiğinin ertesi günü, 13 Haziran 1921’de, Yunan Ordusu’na

---

¹ Salâhi, R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II** Büyük Millet Meclisi’nin Açılışından Lozan Anlaşmasına Kadar, 2. bs., Türk Tarih Kurumu (TTK) Basımevi, Ankara, 1991, s. 163.

seslenerek savaş çağrısında bulunmuştur. Onun bu çağrısı, iki yıldır Anadolu topraklarında bulunan Yunan Küçük Asya Ordusu'nun en küçük birliklerine kadar "emir" olarak ulaştırılmıştır.²

Bu sıralarda İtilaf Devletleri ise kendilerini çok memnun edecek bir Yunan zaferi beklentisi içine girmişlerdir. Çünkü onlara göre Yunanlılar üzerinde baskı kurmak, Türklere baskı yapmaktan daha kolay görülmüştür. Fakat durum çok ciddi olmaya başlayınca İngiliz Kabinesi, Türkiye'ye karşı uygulanan siyaseti yeniden gözden geçirecek özel bir komisyon kurulmasını ve eski Yunan Başbakan'ı Venizelos'a danışılmasını kararlaştırmıştır.³ Kral Konstantin'den önce ülkeyi terk eden Venizelos, iktidarında Müttefik Devletler ile kurmuş olduğu ilişkilerde Yunan çıkarlarını korumasını bilmiş ve İnönü Muharebelerinden sonra ülkesini terk ederken uyarılarda bulunmayı da ihmal etmemiştir. Yunanistan'ın diplomatik bakımdan tek başına kalmasının bir felaket olacağına dikkat çeken Venizelos, Konstantin'in krallıktan çekilmesini de istemiştir.⁴ Venizelos ayrıca hiç vakit kaybedilmeden taraflar arasında arabuluculuk yapılmasını önermiş ama Yunanistan'ın yalnız bırakılmamasını tavsiye etmiştir. Ona göre, eğer Yunanistan yalnız bırakılırsa, ordu 6 hafta içinde çökecektir. Venizelos'un uyarıları üzerine bir kez daha arabuluculuk girişiminde bulunmanın yararlı olacağına inanan İngiliz Kabinesi, Dışişleri Bakanı Lord Curzon'u Paris'e gönderme kararı almıştır.⁵ Fakat 21 Haziran'da Müttefiklerin arabuluculuk önerisi kabul edilmemiş ve Haziran'da, Yunan Ordusu'nun ileri harekâtı kararlaştırılmıştır. Eski Başbakan, bu kararlara tepki göstermiş ve tüm bunların Yunanistan için felaketin habercisi olduğunu dile getirmiştir. Küçük Asya politikasının da kesinlikle Müttefik Devletler ile birlikte yürütülmesi gerektiğini savunmuştur.⁶

Yunan Ordusu'nun kararlaştırılan taarruzu, 10 Temmuz 1921'de başlamış, 13 Temmuz'da Afyon ve Bilecik, Yunanlılarca işgal edilmiştir. 17 Temmuz'da Kütahya'nın işgali üzerine Mustafa Kemal Paşa, Karacahisar'daki Karargâh'ta İsmet Paşa ile bir araya gelmiş⁷ ve kendisine "Orduyu Eskişehir'in kuzey ve güneyinde topladıktan sonra, düşman ordusu

---

² Alptekin Müderisoğlu, **Sakarya**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2018, s. 9-12, 22-23, 29.

³ Sonyel, **age.**, s. 166-167.

⁴ Kadim Koç, **Ankara'nın Kördüğümü Sakarya** Mustafa Kemal Paşa'nın Dehası, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2021, s. 319.

⁵ Sonyel, **age.**, s. 167.

⁶ Koç, **age.**, s. 319.

⁷ Turgut Özakman, **1881-1938 Atatürk Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Kronolojisi**, 4. bs., Bilgi Yayınevi, Ankara, 2015, s. 121.

ile araya büyük bir açıklık bırakarak Sakarya gerisine kadar çekmesi” emrini vermiştir.⁸ Yunan Ordusu’nun 19 Temmuz akşamı Eskişehir’e girmesi üzerine Türk Ordusu, 21 Temmuz’da Eskişehir’i geri alabilmek için karşı taarruza geçmiş fakat bunda başarılı olamamıştır. 22 Temmuz 1921’den itibaren ise geride artçılar bırakarak ordunun aşama aşama Sakarya’nın doğusuna çekilişi başlamıştır. Yunan Kralı Konstantin’in Kütahya’ya geldiği tarihten bir gün sonra, 24 Temmuz günü Batı Cephesi Karargâhı Polatlı’ya konuşlandırılmıştır.⁹ 25 Temmuz 1921’de, Türk Ordusu’nun tamamına yakını Sakarya Nehri’nin doğusuna çekilmiştir. Bu esnada Atina’daki İngiliz Büyükelçisi Lord Granville, Yunan Hükümeti’ne başvurarak zafer kazanmışken Mütteliklerin arabuluculuğunu istemesini Hükümet’e tavsiye etmiş fakat kesin zaferin yakın olduğunu sanan Yunan Hükümeti, İngiliz Büyükelçisi’nin bu teklifini kabul etmemiştir.¹⁰

Yunanlılar, elde ettikleri bu başarılarının yeterli olmadığını ve Türk Ordusu bir meydan muharebesinde yenilip dağılmadıkça, maksatlarının gerçekleşmeyeceğini bilmekteydiler. Bundan dolayı da Ankara’ya doğru ilerleme düşüncesinden vazgeçmemişlerdir. Fakat “ileri yürüyüş esnasında uzayacak menzil hatları üzerinde gerekli olan hazırlığı yapmak için” elde ettikleri bu zaferden sonra Eskişehir’de 15-20 gün oyalanmışlardır.¹¹ Türk Ordusu’nun Sakarya Nehri doğusuna çekilmesi üzerine teması kaybetmeleri ve Türk savunma mevzilerinin yerini tam olarak tespit edememeleri de bu gecikmenin diğer nedenleri olmuştur.¹² Nihayet 13 Ağustos 1921’de yeniden harekete geçen Yunan Ordusu, 14 Ağustos’ta Sivrihisar’ı işgal etmiştir. 15 Ağustos’ta da Yunan Kralı Konstantin, askerlerine Ankara’yı hedef olarak gösteren emrini vermiş ve İngiliz irtibat subaylarını da Ankara’da vereceği ziyafete davet etmiştir.¹³ Yunan Savaş Bakanı Theotokis de, kendisinden randevu isteyen İngiliz Ataşemiliteri Albay Nairne’e, “5 Eylül’de Ankara’da görüşelim” diyerek zaferden ne kadar emin olduklarını göstermişlerdir. Yunan siyasetçileri bu tarz taahhütlere teşvik eden ise İngilizler olmuştur.¹⁴

---

⁸ A. Afet İnan, **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi**, 6. bs., TTK Yayınları, Ankara, 2020, s. 84.

⁹ Özakman, **age.**, s. 121-122.

¹⁰ Yusuf Hikmet Bayur, **Türkiye Devletinin Dış Siyaseti**, 2. bs., TTK Basımevi, Ankara, 1995, s. 102.

¹¹ Selahattin Tansel, **Mondros’tan Mudanya’ya Kadar**, C. IV., TTK Yayınları, Ankara, 2019, s. 107.

¹² Abdullah Cüneyt Küsmen, **Türk Ordusu’nda Temel Harekât ve Türk İstiklâl Harbi’nde Uygulanması (1908-1923)**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2020, s. 520.

¹³ Tansel, **age.**, s. 107.

¹⁴ Koç, **age.**, s. 168-169.

Nitekim İngiltere Başbakanı Lloyd George, büyük destek sağlanan, personel ve silah sayısı bakımından üstün olan Yunan Ordusu için İngiliz Parlamentosu'nda yaptığı bir konuşmasında, “Yunanistan, kazandığı zaferden dolayı artık Sevr Antlaşması ile yetinemez, daha geniş olarak tatmin edilmelidir” görüşünü dile getirmiştir.¹⁵

Yunan Ordusu'nun ilerleyişi devam ederken, Türk tarafında da önemli gelişmeler yaşanmıştır. 5 Ağustos 1921'de Türkiye Büyük Millet Meclisinde “Başkomutanlık Kanunu” çıkarılmıştır. Bu kanunun 2. Maddesi'ne göre Mustafa Kemal Paşa'ya şu yetki verilmiştir: “Başkomutan, ordunun maddi ve manevi gücünü büyük ölçüde arttırmak, sevk ve idaresini bir kat daha sağlamlaştırmak için Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bununla ilgili yetkisini Meclis adına fiilen kullanabilir.” Bu maddeye göre, vereceği emirler kanun hükmünde sayılan Mustafa Kemal Paşa, 5 Ağustos'ta Başkomutanlık görevini fiilen üzerine almıştır. 7 ve 8 Ağustos 1921 tarihlerinde de “Tekâlif-i Milliye Emri” (Milli Vergiler Emri) adı altında genel tebliğleri ihtiva eden 10 maddelik emirler yayımlanmıştır.¹⁶ İlk ve gerekli emirleri verdikten sonra da 15 Ağustos 1921'de Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa ile birlikte Polatlı-Ankara arasında, Malıköy İstasyonu'nda konuşlanan Başkomutanlık Karargâhı'na hareket etmiştir.¹⁷

Diğer yandan Sakarya Muharebesi öncesinde Türk Ordusu'nun 100 kilometrelik bir sahayı Yunanlılara terk ederek Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilmesi, halk arasında üzüntüye ve Mecliste de çok sert tartışmalara yol açmıştır.¹⁸ Oysa bu çekilişte ilginç bir strateji uygulanmış ve ilk defa olarak “mevzii” yenilgi, bozguna dönüşmeden, düzenli bir ricata dönüştürülmüştür.¹⁹ Bu çekilmeyi askeri taktik açısından zorunlu kılan sebepler de olmuştur. İlki, bu çekilmeyle ordunun toplu bir halde bulunması sağlanmıştır. İkincisi, ordunun takviye edilmesi ve düzenlenmesi için zaman kazanılmıştır. Üçüncüsü ise Yunan Ordusu ile Türk Ordusu arasında büyük bir mesafe bırakılmıştır. Buna karşılık Yunan kuvvetlerinin çekilen Türk birliklerini takip ederken üslerinden uzaklaşması ve birçok zorluklarla

---

¹⁵ İnan, **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi**, s. 85.

¹⁶ Kemal Atatürk, **Nutuk 1919-1927**, Bugünkü Dille Yay. Haz. Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2003, s. 416, 417.

¹⁷ Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam Mustafa Kemal** İkinci Cilt 1919-1922, 41. bs., Remzi Kitabevi, İstanbul, 2020, s. 449-450.

¹⁸ İsmet Görgülü, **Ana Hatlarıyla Türk İstiklâl Harbi**, 2. bs., Kastaş Yayınları, İstanbul, 1999, s. 102.

¹⁹ İlber Ortaylı, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk**, 13. bs., Kronik Yayınları, İstanbul, 2020, s. 217.

karşılaşması sağlanmıştır.²⁰ Mustafa Kemal'in askeri tecrübesinin, bilgisinin ve mantığının bir ürünü olan bu geri çekiliş, Yunanlılarca da anlaşılammıştır. Nitekim bu konuda Yunan Büyükelçiliğinin Washington'da yayımladığı basın bildirisinde, "Stratejik geri çekilme, Yunanlıları içeri çekme ve onları yorma konusundaki bütün haberler, haklı barış davasını ve gerçeği saptırarak Kemal'e yardım anlamına gelmektedir" ifadelerine yer verilmiştir.²¹

Bu arada 13 Ağustos 1921'de yürüyüşe başlayan Yunan Ordusu'nun, Türk Ordusu ile ilk teması 17-18 Ağustos'ta gerçekleşmiştir. Fakat taktik gereği Türk kuvvetleri oyalama yoluyla gerilemiş ve ilerlemeyi de geciktirmiştir. Bu durum, Yunanlılar Sakarya Nehri kıyısına gelene kadar devam etmiştir.²² Tarihler 23 Ağustos 1921'i gösterdiğinde ise tarihin en kanlı savaşlarından biri başlamıştır. 100 kilometrelik bir cephede, 22 gün 22 gece sürecek olan Sakarya Meydan Muharebesi, mevcudu yüz binin üzerinde olan Papulas Komutasında Yunan Ordusu'nun, Sakarya yayının doğusunda hazırlanmış olan Türk mevzilerine fırtınalı bir havada ve sağanak yağmur altındaki taarruzuyla başlamıştır.²³ Yunanlılar, daha ilk gün stratejik bakımdan önemi olan tepelerden bazılarını ve Mangal Dağı'nı ele geçirmişlerdir. 24 ve 25 Ağustos, çok kanlı çarpışmalara sahne olmuştur.²⁴ Ankara Namazgâh Meydanı'nda toplanan halkın zafer için dua ettiği 26 Ağustos günü,²⁵ Yunan Ordusu şiddetli bir taarruz başlatmış ve o gün "Yunan ordusunun kuşatmadan çok çevirmeye benzeyen hareketleri en son noktaya varmıştır." 27, 28 ve 29 Ağustos'ta Türk kuvvetleri çok zor duruma düşmüş ve Türk savunma hattı, yer yer parçalanmıştır. 100 kilometre uzunluğundaki bu hat üzerinde yapılan muharebelerde, sol kanattaki Türk kuvvetleri Ankara'nın 50 kilometre güneyine kadar geri çekilmiş ve batıya doğru kurulmuş olan Türk cephesi yön değiştirerek güneye dönmüştür. Yaşanan bu gelişmeler üzerine bütün cephedeki Türk kuvvetleri biraz daha gerideki bir hatta çekilmiştir. Bundan umutlanan Yunanlılar, 30 ve 31 Ağustos'ta şiddetli

---

²⁰ A. Afet İnan, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, 22. bs., Yeni Bas. Haz. Arı İnan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020, s. 147.

²¹ Orhan Duru, **Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları**, 8. bs., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020, s. 118.

²² Yücel Özkaya, Mehmet Saray, Mustafa Balcıoğlu, Cezmi Eraslan, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Hayatı**, Yay. Haz. Hüseyin Tosun, Atatürk Araştırma Merkezi (ATAREM) Yayınları, Ankara, 2017, s. 255.

²³ Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV Sakarya Savaşı'ndan Lozan'ın Açılışına** (23 Ağustos 1921-20 Kasım 1922), TTK. Basımevi, Ankara, 1996, s. 1.

²⁴ Tansel, **age.**, s. 108.

²⁵ Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi** Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922), 2. bs., TTK Basımevi, Ankara, 1989, s. 160.

saldırılarda bulunmuşlar ve bunlarda başarılı da olmuşlardır. Fakat bugünden sonra Yunanlılar, Türk sol kanadına karşı giriştikleri taarruzdan vazgeçerek 1 Eylül'de Türk kuvvetlerinin sağ kanadı ile merkezine saldırmışlardır. 2 Eylül'de aynı harekât devam etmiş ve Çal Dağı, Yunanlıların eline geçmiştir. Türk birlikleri de Çal Dağı'nın 500-1000 metre doğusundaki bir hatta çekilmiş ve bu suretle çok kritik bir durum ortaya çıkmıştır.²⁶

Mustafa Kemal Paşa, 23 Ağustos'ta başlayan Yunan taarruzu karşısında ordunun sol kanadının Ankara'nın 50 kilometre güneyine kadar çekilmesinde ve ordunun yönünün batıdan güneye dönmesinde bir sakınca görmemiştir. Fakat savunma hatlarının kısım kısım kırılması üzerine, "savunma hattına çok ümit bağlamanın ve onun kırılmasıyla ordunun büyüklüğü ölçüsünde çok gerilere çekilmek gerektiği teorisini" çürütmek için memleket savunmasını farklı bir şekilde ifade etmiş ve bu ifadesinde, direnerek şiddet göstermeyi yararlı ve etkili bulduğunu belirtmiştir. Bu düşüncesini de: "*Hatt-ı müdafaa yoktur, sath-ı müdafaa vardır. O sath bütün vatanıdır. Vatanın her karış toprağı vatandaşın kanyla ıslanmadıkça, terk olunamaz...*" sözleriyle dile getirmiştir.²⁷ Mustafa Kemal'in bu emri, büyük fedakârlıklar gösterilerek sahada uygulamaya konulmuştur. 3 Eylül'de sükûnet halinde kalan Yunan Ordusu, 4 ve 5 Eylül'de saldırılarını sürdürmüş fakat bu taarruzlar büyük kayıplar verdirilmek suretiyle durdurulmuştur. Yunan kuvvetleri bundan sonra "Taarruza devam kabiliyet ve kudretinden mahrum" kalmış ve bütün cephe üzerinde taarruzdan vazgeçerek savunma durumuna geçmiştir. Türk Ordusu da onların savunmadaki durumlarını tespit edebilmek için 6 Eylül'de bir karşı taarruz gerçekleştirmiş ve bunu 8 Eylül'de tekrarlamıştır. Her iki taarruzda başarılı olunması üzerine, Türk Komuta Heyetince düşman ordusunun tepelenmesinin zamanının geldiğine kanaat getirilmiş ve 10 Eylül 1921'de "Beylikköprü" doğusunda genel taarruza geçilmiştir. Bu taarruz çok başarılı olmuş ve Yunanlılar, mevzilerini bırakarak Beylikköprü'ye doğru çekilmeye başlamışlardır. 12 Eylül'de yapılan şiddetli taarruz sonrası ise Yunan birliklerinin morali tamamen bozulmuş ve düzenli geri çekiliş düşüncesi, yerini perişan bir vaziyette de olsa en kısa sürede Sakarya Nehri'nin batısına geçişe bırakmıştır. Nitekim 13 Eylül 1921'e gelindiğinde Sakarya'nın doğusunda artık Yunan unsurları kalmamıştır. Böylece bazı Yunan komutanların ve bu arada Albay Sariyanis'in de dediği gibi, oyun kaybedilmiş ve 1683 tarihinde başlamış olan hayâsız akının son kanlı ve

---

²⁶ Tansel, *age.*, s. 107, 109-110.

²⁷ Atatürk, *age.*, s. 419.

korkunç dalgası, 1922 Eylül’ünde Sakarya’nın bu kesiminde kırılmıştır.²⁸ 23 Ağustos gününden 13 Eylül gününe kadar, yirmi iki gün yirmi iki gece aralıksız devam eden “Sakarya Melhame-i Kübrası”, yeni Türk devletinin tarihine dünya tarihinde pek az rastlanan büyük bir meydan muharebesi örneği olarak geçmiştir.²⁹

Sakarya Muharebesi, Komutanların erlerle omuz omuza, kara namlu deliği ve süngü pırlıtsı önünde insan cesaretini tarife ihtiyaç bırakmadıkları bir ölüm kalım boğuşması olmuştur.³⁰ Sakarya Muharebesi’nde Elenlerin “Megalo İdea”sı ve Lloyd George’un Sevr’i ile Türklerin ve Mustafa Kemal’in “Milli Misak”ı çarpışmıştır. Türk ulusunun dişini turnağına takarak kendi öz gücüyle kazandığı Sakarya zaferi ise, “Milli Misak”ın zaferi olmuştur.³¹ Sakarya Muharebesi, Batılılaşmış bir kuvvet ile Türkler arasındaki bu mücadele, aslında Batı ile Doğu’nun mücadelesi olmuştur. Yüzyılın en önemli savaşlarından biri olarak anılmayı hak etmiş olan bu muharebe, Türk-Yunan savaşının da dönüm noktasını oluşturmuştur. İki asırdan beri Osmanlı İmparatorluğu’nu yıkmakla meşgul olan Batı, Sakarya’da Türklerle karşılaşmış ve tarih burada bir dönüm noktasına ulaşmıştır.³²

Yunan Ordusu’nun eski Helen dünyasını kurtarma ve kurma ideali, Sakarya’da aldıkları ağır yenilgiyle bu rüyadan vazgeçmelerine neden olmuştur. “Megali İdea”, Fatihlerin torunlarının ana yurdu savundukları Sakarya Muharebesi’nde “Küçük Asya faciası”na dönüşmüştür.³³ Makedonya Kralı Büyük İskender’in M.Ö. 334 yılında çözemediği düğümü, Kral Konstantin de çözememiştir. Bu muharebeden sonra yaşanan Sakarya’dan geri çekiliş, Yunan siyasetçiler için umudun sonu olurken, askerler için de psikolojik bir yıkım olmuştur. Buna karşılık Türk Ordusu’nun morali ise yükseltmiştir.³⁴ Sakarya Zaferi ile bir saldırı gücü olmaktan çıkan Yunanlılar, bu muharebe sonrasında Eskişehir-Afyon doğusu hattında savunmaya geçmiş ve 26 Ağustos 1922’ye kadar bu hatta kalmıştır. Bu zafer ayrıca içeride bir güven duygusu uyandırmış ve millete kurtuluş

---

²⁸ Tansel, *age.*, s. 111-112.

²⁹ Atatürk, *age.*, s. 419-420.

³⁰ Falih Rifki Atay, **Çankaya** Atatürk’ün Doğumundan Ölümüne Kadar Pozitif Yayınevi, İstanbul, 2020, s. 339.

³¹ Bilal N. Şimşir, **İngiliz Belgeleriyle Sakarya’dan İzmir’e 1921-1923**, 3. bs., Bilgi Yayınevi, Ankara, 2016, s. 159, 181.

³² Arnold J. Tonybee, Kenneth P. Kirkwood, **Türkiye, İmparatorluktan Cumhuriyete Geçiş Serüveni**, Çev. Hülya Karaca, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 91-92.

³³ Ortaylı, *age.*, s. 219.

³⁴ Koç, *age.*, s. 300, 304.

ümidini vermiştir. Bu da Milli Mücadele’yi ayakta tutma konusunda olumlu yönde katkı sağlamıştır. ³⁵ Sakarya Meydan Muharebesi’nde Grup Komutanlığı yapmış olan Yusuf İzzet Paşa, muharebenin başarıyla sonuçlanmasına müteakip cepheden döndükten hemen sonra TBMM’de verdiği beyanatta şunları dile getirmiştir: “... *Ordumuzun cephesinde Sakarya vardı ki; bu Sakarya’yı şairlerimiz bundan sonra Anadolu’nun bir Tuna’sı olarak yâd edecektir*”.³⁶ Nitekim Türk askerinin bu şanlı zaferi ve Sakarya, şiirlere konu olmuş ve yaşanan duygu seli, sıcağı sıcağına kaleme alınan şiirlerde dile getirilmiştir. Bu çalışma da bir asır öncesinde kaleme alınan ve maziden atıya birer miras olan bu şiirleri, dönemin gazetelerinin tozlu sayfalarından alarak mirasçılarına, torunlarına sunmuştur.

1) Ankara'dan Telgraf: Zafer Davulu³⁷

Gâve-i zalimin Ankara’dan Gazetemize Telgrafla Gönderdiği Neşide-i Zafer

Dan dande dan dan, dan dande dan dan
Düşman bozuldu Allah’a şükran
On beş gün açık harb etdi kaçdı
Aftos piyosmuş ordu-yı Yunan
Milyonla gelsin isterse tekrar
İşte açıktır meydan-ı Turan
Serdarımızdan efrada dek hep
Türk ordusunda herkes bir arslan
Hattâ kadınlar kızlar beraber
Memnun ve şâdan, mesud ve handan
Bilmem nasıldır tebliğ-i resmî
Yunan ilinde dan danda dan dan
Biz Eskişehir’i gerçi bıraktık
Ric’atdi lakin her şeyi yalandan
Düşdü tuzağa en sonra işte
Aldandı düşman aldandı düşman
Doldu Sakarya lâşesiyle her gün

³⁵ Aydemir, *age.*, s. 452.

³⁶ Yaşar Özüçetin, “Sakarya Zaferi’nin Türkiye Büyük Millet Meclisi’ndeki Yansımaları” Haz. Hakan Uzun - Necdet Aysal, **90. Yıldönümünde Sakarya Zaferi ve Haymana**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2012, s. 179; Koç, *age.*, s. 307.

³⁷ “Ankara’dan Telgraf: Zafer Davulu”, **Anadolu’da Yenigün**, 14 Eylül 1337 (1921), Sayı: 12-325-712, s. 1.

Her gün akıtdık deryaya al kan
Seyreyle şimdi ne imiş felâket
Bir kere duysun ahvali Balkan
İslâm ilinde ne idi muradın
Kostantinim, ey darâ-yı virân
Salyangozu git sat başka yerde
Almaz sümüklü, yurda Müslüman
Bulgur ararken daldın pirince
Dimyat yolunda oldun perişan
Can atdı oğlun tayyareye ah
Kurtuldu kaçdı mecrûh ve nâlân
Sen kaçma bari bir kahve iç gel
Sonra olur bu her Türk'e hicrân
Ar-ı firârın ey âşinâsı
Askerliğinde olmaz bu noksan
Aklında derya evvel de kaçdın
Türk ordusundan dan dânde dan dan
Benden nasihat, vazgeç bu işden
At tacı başdan çek hırka yorgan
İsviçre'de bak zevk ü safâya
Âlem bu âlem devran bu devran
İsterse gönlün bazen davul çal
Olsun sana her Yunanlı kurban
Dan dande dan dan, dande dan dan

Ankara 13 Eylül 1337

Gâve-i Zalim³⁸

---

³⁸ Yazar, şair ve doktor olan Hüseyin Suat Yalçın, 1867 yılında İstanbul'da doğmuş ve 21 Mart 1942'de aynı şehirde vefat etmiştir. Hüseyin Cahit Yalçın'ın ağabeyi olan Suat Yalçın, Servet-i Fünûn'un şair ve tiyatro yazarlarından. 1910'dan sonra bir yandan "Gâve-i Zalim" imzasıyla toplum olaylarıyla ilgili mizahî şiir ve nesirler yazarken, bir yandan da tiyatro üzerine çalışmalar yapmıştır. Milli Mücadele Dönemi'nde Anadolu'da doktorluk yapan Yalçın, 1923 sonrasında da Devlet Denizyolları vapurlarında mesleğini sürdürmüştür. Bilgi için bkz. Behçet Necatigil, **Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü**, 2. bs., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2021, s. 407.

2) Sakarya Önlerinde³⁹

Genç Bir Şairimizin Tahassüsâtı:

Yedi yüzyıl kanamayan Sakarya
Yirmi gündür al kanlara boyandı,
Türk askeri süngüsüne dayandı.
Yunanlıya mezar oldu Sakarya

Yirmi gündür Sakarya'nın önünde
Çobanların kavalları susmuştu
Çiftçi kızlar, saçlarını yolmuşdu
Memleketin o karanlık gününde

Yirmi gündür ağlıyorken Sakarya
Türk güneşi doğdu şarkdan yüceldi,
Yüce Mehmed volkan gibi yükseldi,
Şarapnele karşı oldu bir kaya.

Arslan gibi kükreyerek Yunan'a
Saplayınca keskin yavuz bıçağı,
Dalgalandı şafak renkli sancağı,
Haykırarak dedi alçak düşmana:

Ey Yunanlı! Şunu bil ki dünyada
Anadolu Ka'besine girilmez.
Türk askeri yakar, yıkar, ezilmez
Çelik gibi bir arslandır dünyada...

Ankara 10-9-1337

Necmeddin Sahir⁴⁰

---

³⁹ "Sakarya Önlerinde (Genç Bir Şairimizin Tahassüsâtı)", **Anadolu'da Yenigün**, 22 Eylül 1337 (1921), Sayı: 19-332-719, s. 1; "Sakarya Önlerinde", **İleri**, 28 Eylül 1337 (1921), Sayı: 1315, s. 1.

⁴⁰ Siyasetçi, yazar, gazeteci ve milletvekili olan Necmeddin Sahir Silan, 1896 yılında Kırklareli'nde doğmuştur. İstanbul Darülfünunu'nun Hukuk Mektebi'nden mezun olan Silan, ilk memuriyetine Meclis-i Mebusan ve Âyan Meclislerinde kâtip olarak başlamıştır. 1915-1920 yılları arasında ihtiyat zabıtlığı ve Meclis-i Mebusan Divan-ı Âli Tahkikat Heyeti kâtipliği görevlerinde bulunmuştur. Yazı hayatına şiirle başlayan Necmeddin Sahir Silan'ın ilk çalışmaları *Rebab* ve *Donanma* dergileri ile *Tasvir-i Efkar* gazetesinde yayımlanmıştır.

3) Elhamdülillah⁴¹

Firara çevirtti düşmana yüzü,
Türk'ün tükenmeyen azim ve sebatı.
Dağlarca yüksekdi Kosti'nin sözü,
Çamurlara düştü hep irâdatı.

On beş gün pey-â-pey taarruz etti.
Nihayet kar gibi eriyip gitti.
Tükendi kuvveti, kudreti bitti,
Kahraman süvari! Durma, sür atı.

Kılıncın, kargının tamam sırası
Gelmesin kırmanın ardı, arası;
Patlasın Kosti'nin beyninin taşı,
Cehennemden versin son talimatı.

Yetiş, ur, bir daha mevzilendirme;
Gebert, yerlere ser, sakın kaldırma!
Kaçarken Müslüman malı çaldırma,
Tekrar edemesin o fâci'âtı.

Siz ey cesur topçu, yiğit piyade!
Bir şan aldınız ki hârikü'l-âde!
Şimdi karşınızda zafer âmâde
Durmayın, yapınız son ta' kibâtı.

Ey yeni istenen evlâd-ı vatan!
Dört yüz milyon Müslim kardaş kâmilen
Hayat ve istiklâl bekliyor bizden.
Böyledir İslâm'ın mukadderâtı.

Hukuk Mektebindeki öğrenciliği sırasında fiilî gazetecilik de yapan Sılan, *Tercüman-ı Hakikat*, *Hak*, *Tanın*, *Vakit*, *Zaman*, *Dersaadet* ve *İleri* gazetelerinde yazar ve yazı işleri müdürü görevlerinde bulunmuştur. 16 Mart 1920'de İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından işgali üzerine Anadolu'daki millî harekete katılmak üzere Ankara'ya gelmiştir. Burada bulunduğu sürede *Hâkimiyet-i Milliye* ve *Yeniğün* gazetelerinde millî ve hamasî şiirler yayımlamıştır. Millî Mücadele günlerindeki çalışmalarından dolayı İstiklal Madalyası ile ödüllendirilen Necmeddin Sahir Sılan, 1992 yılında doksan üç yaşında vefat etmiştir. Bilgi için bkz. Necmeddin Sahir Sılan, **II. Meşrutiyet ve Sonrası Hatıralarım**, Yay. Haz. İsmail Dervişoğlu, Dün Bugün Yarın Yayınları, İstanbul, 2010, s. 9-13.

⁴¹ "Elhamdülillah", **Açıksöz**, 08 Eylül 1337 (1921), Sayı: 278, s. 1.

Bu mes'ûd zaferde bulunan erler.
Altun kalemlerle tarih yazıyor
Nâm ve şan verecek mahşere kadar
Sizin süngünüze bağlıdır âfî.
Eylül 1337

4) Kahramanların Destanı⁴²

1

Lâl oldu duyunca saz ile keman
Kahraman ordunun cengini inan
Âcizdir vasfında cümle şâîrân
Yazılsa yeridir binlerce destan

2

Dinleyin yoldaşlar vasfını bir bir
Türkoğlu düşmana neler etmiştir
Acele bir destan eyledim tahrîr
Şâd olsun daima okuyan ihvân

3

Krallar, prensler, papazlar bütün
Birleşip aktılar ülkeye bir gün
Dediler işimiz bâ'demâ düğün
İnlere düşmeyiz yapmışız plan

4

O kadar mağrurdu şu kahpe Kral
İstanbul tahtını edermiş hayal
Hakikat sanıldı bu köhne masal
İskender rü'yâsı görmüştü Yunan

5

Diyordu hep millet bu sefer mutlak
Düşecek tuzağa bu sersem ahmak
Anlasın ne imiş Türk'e saldırmak
Bilinsin Türklerin azmi ne yaman

6

Çekdiler Kral'ı biraz ileri
Ordusu alındı daha içeri
Kaçmakta mücerreb zira hüneri

---

⁴² "Kahramanların Destanı", **Açıksöz**, 11 Eylül 1337 (1921), Sayı: 280, s. 1.

Teselya'da onun gördük bir zaman

7

Hain düşmanların cezası büyük
Cezası kadar da kendisi hödük
Kaçarsa ardından erişmez yörük
Öcümüz ukbâya kalır Müslüman

8

Bir demir kafeste sanki arslanlar
Sessizce bekledi, hep kumandanlar
Dediler sabredin ey pehlivanlar
Câniler hep gelsin mezara aman

9

Şehitler göklerde intikam dedi
Çiğnenen türbeler bağırdı haydi
Melekler orduya kanatlar gerdi
Titretti semayı yırtılan Kur'ân

10

Millet Meclisinde yükseldi sesler
Kurtarın milleti ey büyük asker
Dediler o anda titredi her yer
Çekti kılıncını büyük kumandan

11

İşte o saatte Mustafa Kemal
Dedi artık etmem cezayı ihmâl
Vaktine hazır ol ey mel'ûn Kral
Marş marş emri geldi millete heman

12

Ulemâ meşâyih himmet ettiler
Tâcirler, çiftçiler gayret ettiler
Sanatı olanlar hizmet ettiler
Böyle bir îmana dayanmaz cihan

13

İhtiyar anneler taşıdı silah
Genç kızlar durmayıp çalıştı billâh
Dediler nefsinin düşünmek günah
Verdiler tarihe böylece bir şân

14

Milletin azmini söylemek ister
Malından canından geçmişti her yer

Her dilde yükseldi Allahu Ekber
Yetiştii şüphesiz nusret-i Yezdân
15

İsmet Paşa dedi ey kumandanım
Milletin yolunda fedadır canım
Dökülsün uğruna her katre kanım
Edirne aşkına olalım kurban
16

Haydi, yek ileri sevgili asker
Türbeler mescidler hep bizi bekler
Şu zalim kâfire haddini göster
İzmir’de inliyor zavallı sıbyan
17

Sakarya boyunda edildi temas
İşi anlamıştı kâfir Papulas
Bağırdı Kral’a aman (mi fovase) [1]
Fakat kim dinliyor, dar geldi meydan
18

Her biri yanar dağ kesildi asker
Bir bölük Yunan’a bedel bir nefer
Sümgü hücumları her şeyden beter
Pek müthiş oluyor yaralı arslan
19

Ne büyük bir şeref sana kahraman
Sümgünle kurtuldu mukaddes vatan
Medhini eylemiş Hazret-i Kur’ân
Cennette vasfını söyledi Hasan
20

“Baba Remzi” der ki yazdığım zaman
Henüz başlamıştı firara düşman
Diyorlar ardından yetişemez sapan
Sonunu yazacak ikinci destan
[1] Rumca korkma demektir.

5) Muazzez Mehmedciĝe:⁴³

Önünden bir kuduz köpek havliyle
Kaçan şu alçağı yakından tanı!
Ecdadın beslemiş kendi eliyle
Nimetinle dolu, her zerre kanı
*

Seni bir ilâhî şî'r sanırken
Hallinde idrakim kalırdı âciz
Harâb külbeni Ka'be tanırken
Merteben büyüdü olurdu mu'ciz
*

Arştan feyz alan şu cenginizden
Avdette nelerden bir tâk-ı zafer?
Bilmem ki yapmalı size askerler?
Gönülden takdisden olsun derdin
*

Yaptığın gazayı ölçemez dimağ
Namuslar, mescidler ondan bir eser
Tapardım azmine olsaydı mesâğ
Yaşarım sayende çünkü ey nefer!

-Turgud-

6) Kaçma⁴⁴

- Mağrur ve Makhûr Kral'a –

Çok zaman olmamıştı sen geleli,
Gelişin oldu hayli velveleli
Sürdü aylarca debdeben, fahrın,
Tuttu âfâkı zulmetin, kahrın.

Girecektin kolayca Ankara'ya!
Yağma vardı, bakındı [bak hele!] maskaraya!
Ne kazandın bu gün elinde ne var?

⁴³ "Muazzez Mehmedciĝe", **Açıksöz**, 13 Eylül 1337 (1921), Sayı: 282, s. 1.

⁴⁴ "Kaçma: Mağrur ve Makhûr Kral'a", **Açıksöz**, 14 Eylül 1337 (1921), Sayı: 283, s. 1.

Göster ey bed-likâ-yı gîrudar!
Çok mu geldik çabuk kırıldı kiriş?
Gidişin pek firaklı, pek müthiş
Sana evvel dedim de anlamadın [1]
Kendini hâkan-ı bahr ü berr sandın
İşte bak çarhı durdu gerdûnun
Yere geçmek nasibi her dûnun
Beldeler zabt edip de tâ Hinde!
Gidecektin, fakat adam sen de,
Ne zorun var, tevakkuf eyle biraz!
Koca bir garb önünde nâz u niyâz
İki büklüm diler saadetini!
Göster ehl-i salibe satvetini!
Ey benim bî-hayâve bî-îman
Mütekebbir, muharribü'l-vidcân
Eski bendem biraz da tarihe bak
Var mıdır Türk'ü mahveden ahmak!
Gördün evvelce de sen ol şîri,
Titretir âsumanı şimşiri!
Beni dinlersen ilticâ' eyle!
Tâcını bahş için ricâ eyle!
Sanırım vakti geçmemiştir inan!
Eyle gel askerinle istimân!
[1] “Çelik Yay” unvanlı manzumeme-i telmih

Kerim Refî'

7) Çavuşun Destanı⁴⁵

1

Ahmed Çavuş der ki köyde bir akşam
Davullar çalındı dediler bayram
Toplandık şubeye birlikde imam
Sabaha hep olduk yollara revan

2

On günde eriştik şükür cepheye
Düşman da gelmişti tamam kerteye
Toplarımız başladı hep gürlemeye

---

⁴⁵ “Çavuşun Destanı”, **Açıklösöz**, 14 Eylül 1337 (1921), Sayı: 283, s. 2.

Atlamak isterdi durmazdı insan

3

Gelip diyordu bana yüzbaşım
Acele etmeyin kuzum kardaşım
Az daha sabredin aman yoldaşım
Keyifçe verelim kâfire zıyan

4

Tamam bu sırada geldi bir mermi
İncitti birazcık şu sağ elimi
O anda birisi tuttu belimi
Dedi doktora yaralı arslan

5

Dedim arkadaş yaram falan yok
Bak keyfine sen bende derman çok
Bırakmam güreşi söze karnım tok
Derken başlamış akmağa al kan

6

Sardırdım yaramı atıldım heman
Düşmana vermedik bir lahza eman
İnsan kendinden geçiyor inan
Bu zevke kanmıyor hâsılı vicdan

7

Sabahı dediler çekilin geri
Başka kahramanlar düşün ileri
Hep size vermezler bu şerefleri
Biraz da onlara veriniz meydan

8

Doğrusu arkadaş sorarsan bana
Rahatta durduğum günler pek fenâ
Kaçmak istiyordum cepheden yana
İşte bu kaçmağa veririm bin can

9

Havadis sorarsa köyde dayılar
Kumandanlarım vermişler karar
Yunana burası olacak mezar
Süngüyü eyledi Türkoğlu üryan

10

Haymana ovası kesilmiş fistan
Sanırsın kaçarken bir Yunanistan

Yapmışlar efzûnlar [Evzone] kardaşım mestan
Burnundan tutulmuş diyorlar Yunan

11

Yirmi bir Ağustos gecesi yıktık
Çadırları derhal biz yola çıktık
Galiba başlamış taarruz artık
Ya gazi ya şehid olmak Allah'tan

12

Çadırdı Tosun'la yazdık bir destan
Okusun imamlar dinlesin Kezban
Görsünler Ahmed'i nasıl kahraman
Yaşasın milletim yaşasın vatan

13

İşitsin anneler dua eylesin
Genç kızlar sevinip mani söylesin
Hasreti olanlar biraz beklesin
Türkoğlu cephede döğüyor harman

8) Altun Ordu⁴⁶

İzmir, İzmir, ey uğruna candan geçilen
Güzel İzmir! Ne zamandır dolmayan çilen
Evladının tâ bağırını doldurup taşı,
Beklediğin o kurtuluş günü yaklaştı!
Uzaklardan duyuluyor coşkun sadâlar,
İşte uzun akislerle dumanlı dağlar.
Allah, Allah feryadına cevap veriyor.
İşte hilal ordumuza yol gösteriyor.
Bu yol mezar kesilince düşman leşiyle.
Bu zaferin ilk sabahı, ilk güneşiyle
Altun Ordu sana selam eriştirecek
Kapındaki zincirleri kırıp girecek
Gel, çabuk gel, gözümüzün yaşını dindir.
Altun Ordu!.. Altun Ordu!.. Zafer senindir.

*

Altun Ordu!.. Ey intikam, ateş yolunun

---

⁴⁶ "Altun Ordu", **İleri**, 16 Eylül 1337 (1921), Sayı: 1303, s. 2.

Bir ucundan bir ucuna Anadolu'nun
Şerefini kurtarmağa atılan ordu!..
Sen gelmeden ne canlara kıyılıyordu.

Kıvranağıktan.

Taze bir kan kokusuyla tüten topraktan
Atıl, atıl - Altun Ordu - hep ileriye!
Yunan denen şu, şu serseriye
Bir "İnönü" bozgunu ver geçenki gibi
Korkak Eczun [Evzone] Alayları bir çengi gibi
Oynayarak kapanırken önünde dize
Sürüsünü köpek gibi dök Akdeniz'e
*

Altun Ordu!..İntikamın bir alev olsun
Şaha kalkan yağız atlar birer dev olsun

İşte o gün daha iyi anlayacaklar
İnönü'nde bellerini kıran darbeyi
Altun Ordu!.. Böyle nice harâb türbeyi
Yeni baştan gelip imar edecek sensin,
Kudûmunla erenlerin yurdu şenlensin!
Kubbesinde kıpkızıl bir gün gurub eden
"Bursa"daki Yeşil Türbe Yeşil Tepe'den
Bakıyor bir a'ma gibi senin yoluna
O ... hünkâr türbeleri karşıdan ona
"Yeşil!.. Yeşil!.. Gelecekler, üzülme" diyor.
Fakat Yeşil ne görüyor, ne işitiyor!
Kubbesine ağır ağır çöken geceyle
Karanlığa gömülüyor bir düşünceyle.
*

Yeşil Türbe!... Artık sevin, ordun geliyor.
Dağı taşı inleyen bir ses yükseliyor.
Bu ses vatan ordusunun tekbir sesidir
Artık sefil bir düşmanın son nefesidir!
Bursa, İzmir, anayurda tiz kavuşacak
En sonunda Edirne'ye koşup al sancak
Kıpayacak Türk ilini karartan yası
Tarihlerin en şerefli, altun sayfası

Halid Fahri⁴⁷

9) Tarih-i Zafer⁴⁸

Dün iken küffâr-ı hunhâr-ı bî-amân
Şimdi kakhâr ordumuz almakda şân
Sa' diyâ tarh eyle beş tarihten
Kahkarî-i ric'atle mahvoldu Yunan
1340 sene-i hicriye

10) Mustafa Kemal Paşa⁴⁹

Kendi Lisanından:

Özge bir kasd ve niyetim yoktur
Vatan uğrunda eylerim kavgâ

Nice demler bu yolda azmimle
Sarsılıpdur yerinden arz ü semâ

Benden ister vatan kamu hizmet
N'ola etsem yolunda cânı fedâ

Ben ki Türk oğluyum esir olman
Düşmanım olsa ser-tâ-ser dünya

Sevdiğim İzmir adlı bir dilber
Eşi yok bir melîke-i derya

---

⁴⁷ Şair, oyun yazarı ve gazeteci Halit Fahri Ozansoy, 1891 yılında İstanbul'da doğmuştur. İstanbul Galatasaray Lisesini bitirdikten sonra 1916 yılında Muğla Lisesinde öğretmen olarak göreve başlamıştır. 1918 yılından sonra mesleğini İstanbul liselerinde devam ettiren Ozansoy'un edebiyat öğretmenliği, 40 yıl sürmüştür. Halit Fahri, 1914-1918 yılları arasında adını aruz şiirleriyle duyurmuş, sonrasında ise *Yeni Mecmua*'da art arda hece şiirleri yayımlayarak Hecenin Beş Şairi'nden biri olmuştur. Şiirlerinde çoğunlukla egzotik sahnelere, hüznün ve melankoli gibi bireysel duygulara, aşk ve ölüm temalarına rastlanan şairin 11 şiir kitabı, sonuncusu düzyazı olmak üzere 8 oyunu, 2 romanı ve 3 anı kitabı bulunmaktadır. Çeviri roman ve oyunları ile batı edebiyatı üzerine incelemelerinin sayısı 50'ye yakın olan Ozansoy, 23 Şubat 1971'de İstanbul'da vefat etmiştir. Bilgi için bkz. Necatigil, *age.*, s. 300.

⁴⁸ "Tarih-i Zafer", *İleri*, 18 Eylül 1337 (1921), Sayı: 1305, s. 1.

⁴⁹ "Ayine-i Devrân-Mustafa Kemal Paşa", *Tevhid-i Efkâr*, 16 Eylül 1337 (1921), Sayı: 97-3125, s. 1.

Hasretinden o hale geldim ki
Kalmayıptur bende can gûyâ

Bazen ammâ ki şevk-i vuslat ile
Bulurum firkat içre zevk u safâ

Analar yurdu nâzenin İzmir
Sana yan bakmasın Palikarya!

Sarı zeybek uyandı hâbından
Bir seher vakti gördü bir rüyâ

Uçtu Yunanlılar çekirge gibi
Etdi birçok diyara istilâ

Şahid olsun cihan ki onları ben
Dest-i kahrımla eylerim imhâ

Bilir elbette Türk'ü Yunanlı
Ki odur kahraman-ı cengüvegâ

Türk onun eski bir efendisidir
Kölesinden dayak yesin hâşâ

Vatanın âsmânı kahrından
Çakacak başlarında berk-ı belâ

Boğacaktır Sakarya'nın suları
O kudurmuş adüvv-i kelb-âsâ

Ben cihandan nasihat istemezem
Re'y ü tedbîr özümde dir zirâ

Hal edilmez bu iş siyaset ile
Seyf-i satvet elimde bî-pervâ

İşte ben böyle bî-amân kişiyim
Benden olsun bu kâinata salâ

Bilen ancak Cenâbîdir özümü
Papulas'tan suâl edilsin hâ!

Halil Nihad⁵⁰

11) (Sakarya) Zaferi!..⁵¹

Ey sâika-efşân maâlî
Ey hârikalar gösteren: Ordu!
Bir düşman-ı gaddara, o âlf:
Sadmen ne ağır darbeler vurdu!

*

Bir darbede ra'şân ve perîşan:
Ettin o denî düşmanı var ol!
Alnından öper: Bârika-i şân
Açmış sana: Hurşîd-i zafer yol!

*

Meydân-ı vegâ: sâha-i kahrın.
Düşman yere batmış canavardır..
Nefretle coşar: Sayha-i kahrın.
Âsaf gibi bir dehşeti vardır!

*

Var olduğunun şanlı delili
Fırlattığın arslanca tokattır..
Karşında o son vaz'-ı zelili:
Almış, kaçan eclâf iki kattır!

---

⁵⁰ 20. Yüzyıl şairlerinden olan Halil Nihat Boztepe, 1882 yılında Trabzon'da doğmuştur. Trabzon Askeri Rüştiye ve İdadisinde okuyan Boztepe, Duyûn-ı Umûmiye İdaresinde çalışmıştır. 1908'den başlayarak aruz ve hece vezniyle yazdığı mizah şiirleriyle tanınmıştır. Ünlü divan şiirlerine nazire olarak kaleme aldığı şiirlerinde devrinin meşhurlarını, o günlerin toplumsal olaylarını ince bir şekilde hicvederek işlemiştir. Bundan dolayı olsa gerek son dönem Türk edebiyatında daha çok mizah ve hicivleriyle tanınmıştır. Özellikle II. Meşrutiyet'ten sonra o dönemin *Akşam*, *Alemdar*, *İstiklâl*, *Vakit* ve *Tanin* gibi tanınmış gazete ve dergilerinde önce tercümeleriyle, daha sonra şiirleri ve edebî yazılarıyla adını duyurmuştur. Şairliği hiçbir zaman ciddi bir iş olarak görmeyen Halil Nihat'ın ince ve zarif mısraları, onun geniş bir edebiyat bilgi ve kültürü ile tam bir şair hüviyetine sahip olduğunu göstermektedir. 1927-1931 yılları arasında Gümüşhane, 1931-1946 yılları arasında da Trabzon milletvekilliği yapan Boztepe, 1949'da Ankara'da vefat etmiştir. Bilgi için bkz. Necatigil, *age.*, s. 99-100; Mustafa Uzun, "Boztepe, Halil Nihat", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. VI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, s. 322.

⁵¹ "Sakarya Zaferi", **Tevhid-i Efkâr**, 19 Eylül 1337 (1921), Sayı: 100-3128, s. 2.

*

Bir ... kaza: Düşmana süngün
Gökden sana ervâh: Bakar ya!
Dîdâr-ı fütûhunla güler: Gün,
Hayrân sana: Aktıkça Sakarya!..

*

Mağrur tehâcüm görünen dün:
Düşman, neye kahroldu, çekildi?
Şâhane celâdetle göründün..
Zilletle o, karşında eğildi!

*

Var ol, yürü, sarsar gibi haykır!
Hasmın yere batsın: Ebediyyen...
Çek seyfini, efradını kes, kır!
Maşrıklara tâb açmalı: Sâyen!..

*

Maziye de, âtiye de hâkim:
Hürriyet-i milliyeni göster!
Tahmîl-i esaret edecek kim,
Kimdir sana? Düşman mı, ne ebder!..

*

Dinin gibi milliyetinin var:
Yüksek, ebedî mevki'-i şânı!
Seyfin ki senin Hak gibi parlar:
Hayrette bırakmakta cihânı!

*

Bin gövdeli bir kelb-i akurun:
Ağzından akıttın kara kanlar..
Sad pare-i şimşîr-i vakurun
Elbette o cân, hâne yakanlar!

*

Âvâze-i şevk-âver ecdâd:
Takdis-i cihadınla mübâhî!
Mahvolmadadır: düşman-ı bîdâd
Fahr etmeliyiz: nâ-mütenâhî!..

*

İslâm'a ve insanlığa sâil:
Zâlimleri, bâ-mâl-i celâl et!
Râyât-ı şafak tâbına hâil!

Zulmetleri, rahşan-ı hilâl et.

*

Sarmış seni Hakk ... yekser
Hakkın ki demâ-dem müteâlî
Sîmâ-yı şükûhunda gülümser:
Envâr-ı zafer, mühr-i maâlî

*

Hûnâb-ı şehîdanla müzeyyen:
Toprakları, güldür: Zaferinle,
Hâverleri parlatmalı: Sâyen.
Yak düşmanı: Bürkân-ı ferinle!

14 Eylül 1337

Florinalı Nazım⁵²

12) Sakarya Başında⁵³

Kahraman Ordumuza
Dumanlı dağlara fecrin dağıldı nuru, sıcak
Yavaş yavaş iniyor hâkdâne, çalkanarak
Vurunca gün, yücelip, bir bulutlu şahikaya
Ateş kesildi bütün sisle örtünen o kaya.
Ziyâyı kan gibi çağlar görünce; aldandım,
Bu levha, saha-i harbin devamıdır, sandım.
Fakat o manzara İlâhî, ne âteşin idi! ki
Tutuştururdu temaşası his, idraki.
Yavaş yavaş yürüyordum, şu ufka doğru akan
Zümrüdün ovalarda... Göründü bir meydan.

---

⁵² Nazım Özgünay, Florinalı; Türk edebiyatında saf, cezbeli halleri ve manzumeleriyle tanınmıştır. 1883 yılında Manastır'ın Florina kasabasında doğmuştur. İstanbul'a gelerek hukuk eğitimi almış, Emniyet-i Umumiye Şube Müdürlüğünde bulunmuştur. 10 yıl Polis Mecmuası Müdürlüğü de yapan Florinalı Nazım, son yıllarında "Şiir Kralı" lakabını takınmıştır. Dili ve nazmı hayli düzgün olup, klasik nazım bakımından güzel denebilecek parçalar da meydana getirmiştir. Çoğu Abdülhak Hamit, Tevfik Fikret, Nef'i gibi ünlü şairleri yüceltme vesilesiyle, kendi büyüklüğünden bahseden on iki kadar broşür yayımlamış olan Nazım Özgünay, Gümüşhane Mektupçuluğundan emekliye ayrılmış ve 1939 yılında Üsküdar'da vefat etmiştir. Bilgi için bkz. Necatigil, **age.**, s. 171; Beşir Ayvazoğlu, **Kainatça Tanınmış Türk Şiir Kralı Florinalı Nazım ve Şaşalı Edebi Hayatı**, Kapı Yayınları, İstanbul, 2007, s. IX.

⁵³ "Sakarya Başında-Kahraman Ordumuza", **Hâkimiyet-i Milliye**, 15 Eylül 1337/1921, Sayı: 293, s. 2.

Göründü harb o kızıl saha, işte, kaynaşiyor...
Zaman zaman, yine hâlâ coşup coşup taşıyor...
Sükûn bulunca biraz sonra kanlı, fırtınalar..
Sokuldum iyice, alevler yağın muhîte kadar.
Görünmüyor, hani düşman? Ne oldu? Git, bir sor!
Utanmadan kaçıyor!. Hem bucak bucak kaçıyor!..
Ne oldu, burda demin kaynaşın o can denizi?..
Yerinde şimdi onun bak, köpürdü kan denizi...

***

Sakarya, ey şühedâ yurdu, ey hazîn ırmak,
Acıklı sineni bir aç da göster, ağlayarak!..
O kanlı dalgalar altında kaç yiğit gömülü..
Sönen hesapsız o canlar ne oldu, nerede külü?
Hikâye et ki nasıl leş yığınlarıyla bu yer
Dolup.. Döğüşdü nasıl kahramanca yüz bin er!
O ordular.. O şehamet, o kan ki Türk'ündür.
Terennüm et, bu mefâhir, bu şân ki Türk'ündür...
O maceraları an; Et Sakarya, cûş u hurûş..
Sakarya, kalblerimizde ile'l-ebed menkûş.
Semâlarında tüter kan, duman, ölüm kokusu..
Sakarya; düşmanın en son mezarı, işte bu su!
Şu toprağın, şu mübarek, sevimli yurdumuzun
Yolunda can vererek şân alan bu ordumuzun
Sakarya naklediyor, işte, destanlarını...
Nasıl sebat ile kurtardılar vatanlarını!..
Sakarya; işte odur sinesinde hasmı boğan!
Sakarya'nın o dumanlı ufuklarında doğan
Güneş, fakat ne kadar âteşin ve câzibedar.
Şehid mezarları üstünde, tâ gurûba kadar!
Şehid mezarları bunlar, Hudâ'ya karşı durur.
Şafakların, sanırım ki semâdan aksi vurur:
Şehid mezarları titrerdi, bir ... bayrak
Hayal ve hissî ile gaşyolup da, müstağrak,
Güneş, bu toprağa bir başka ruhdur, saçıyor...
Fakat bakın, yine düşman akın akın kaçıyor!..

13) Düşman Kaçıyor!..⁵⁴

Düşman kaçıyor!. Oh!. Ebedi kırmızı sancak
Göklerde, şafaklarda nasıl yükseliyor.. Bak;
Türk ordusunun hakkıdır İslam'ı yaşatmak.

*

Binler yaşa, ey harikalar yağdıran ordu!
Düşmanlara çiğnetme bu cennet gibi yurdu.

***

Düşman kaçıyor!.. Gördü ki iman doludur, Türk!
Son savleti gösterdi: Nasıl korkuludur, Türk!
İslam'ın o dönmez, o çelikten koludur, Türk!

*

Binler yaşa, ey harikalar yağdıran ordu!
Düşmanlara çiğnetme bu cennet gibi yurdu.

Ankara, 12 Eylül 337

T. Karauğuz⁵⁵

14) Kaside-İ Şükran⁵⁶

Es-Selâm ey zıll-ı Mevlâ, gazi asker es-Selâm
Es-Selâm ey hâdim-i dîn, kahramanlar es-Selâm
Es-Selâm ey âlem-i İslâm'a nimet es-Selâm

---

⁵⁴ “Düşman Kaçıyor”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 15 Eylül 1337/1921, Sayı: 293, s. 2.

⁵⁵ Mehmet Tahir Karauğuz, 1896 yılında Karabük'ün Safranbolu ilçesinde dünyaya gelmiştir. Karauğuz, lise eğitimi için gittiği Kastamonu'da fikri ve edebi bakımdan canlı bir ortam bulmuştur. Lisede dil bilgisini güçlendiren öğretmenleri, onun gelecekte takip edeceği fikri çizginin temellerini de atmışlardır. Türkçülük temasını işlediği şiirlerinde Ziya Gökalp'in etkisi altında kalan Mehmet Tahir, dilde yenileşmenin ateşli savunucusu olmuş ve ömür boyu dilde Türkçecilik akımına bağlı kalmıştır. Daha 17 yaşında bir lise öğrencisiyken Kastamonu'da yayımlanan *Köroğlu* gazetesinde yazılar yazmaya başlamıştır. Kendisine genç denilebilecek yaşlarda “Safranbolu'nun Tahir'i, Kastamonu'nun Şairi” lakabı verilen Karauğuz, Birinci Dünya Savaşı sırasında 1916-1918 yıllarında teğmen rütbesiyle yedek subay olarak askerlik yapmıştır. Kurtuluş Savaşı sırasında ve sonrasında, 1922-1925 yıllarında, aynı rütbe ile Batı Cephesi'nde İstihbarat Subayı ve Zonguldak'ta Askerî Polis Teşkilatında İstihbarat Müdürü olarak 3 yıl daha askerlik yapmıştır. Ayrıca, Halide Edip (Adivar), Yakup Kadri (Karaoşmanoğlu) ve Yusuf Akçura'nın da içinde buldukları Yunan Mezalimini Tespit ve Neşre Memur Edebi Heyet'te de görevlendirilmiştir. Savaş yıllarında hem cephede hem de cephe gerisinde faaliyetlerde bulunan Mehmet Tahir, altında Mustafa Kemal'in imzasının bulunduğu İstiklal Madalyası ile de ödüllendirilmiştir. Karauğuz'un 80 yılı aşan ömrü, 4 Haziran 1982'de İstanbul'da noktalanmıştır. Bilgi için bkz. Zafer Çil, “Tahir Karauğuz ve Zonguldak Basınındaki Yeri”, **Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi**, 2020, s. 15-25.

⁵⁶ “Kaside-i Şükran”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 16 Eylül 1337 (1921), Sayı: 294, s. 2.

Es-Selâm ey mazhar-ı tevfik-i Nusret es-Selâm
Es-Selâm ey sâhib-i seyf-i muallâ es-Selâm
Es-Selâm ey mazhar-ı tevfik-i Mevlâ es-Selâm
Es-Selâm ey kurretü'l-ayn şanlı ordu es-Selâm
Es-selâm ey kurtaran mahzun yurdu es-Selâm
Es-selâm ey düşmanı ifnâ edenler es-Selâm
Es-Selâm ey milleti ihyâ edenler es-Selâm
Es-Selâm ey din yolunda can verenler es-Selâm
Es-Selâm ey harb yerinde şân verenler es-Selâm
Çok şükür Hakk'a kazandık şanlı asker nusreti
Nusretinle şâd ve handandır Muhammed ümmeti
Âlem-i İslâm sana medyun-ı şükrândır bu gün
Nusretinle her taraf mesrûr ve şâdândır bu gün
Mağrib ve maşrikda İslâm'a hayât-bahş hizmetin
Çâ-aktâr-ı cihana şân verdi nusretin
Rûh-î pâk Hazret-i Peygamber'i şâd eyledin
Âlem-i ervâhı da handân ve dilşâd eyledin
Harbinizden ibret alsın Hakk'a isyan eyleyen
Millet-i ma'sûmeyi nâlân ve giryan eyleyen
Ayla yıldız ref' olunsun hiç buna razı mı Hakk?
Mahvolur mu Müslümanlar avn-i Hakk'la işte bak
Yok iken kuvvet ve kudret bak nasıl buldu hayat
Ordular meydana geldi hayret etsin kâinat
Şanlı asker bak meserretle akan gözden yaşa
Pür gelir cevherle tarih (Gazi asker bin yaşa)

1340

Aydın Mebusu Hoca Esad⁵⁷

---

⁵⁷ Esat İleri, 1882 yılında Gümülcine'de doğmuştur. Öğrenimini tamamladıktan sonra dönemin idadî ve sultanilerinde öğretmen olarak çalışmıştır. İttihat ve Terakki'nin Gümülcine Sancağı Reisliğini üstlenmiştir. Balkan Harbi patlak verince gönüllü olarak harbe katılmıştır. Yunan kuvvetlerinin bölgeden çekilmesi üzerine bölgenin bağımsızlığını ilan etmişler ve 1913 yılı Temmuz ayı ortalarından Eylül ortalarına kadar devam eden "Gümülcine Hükümet-i Müstakilesi"ni kurmuşlardır. Fakat Osmanlı Hükümeti'nin 29 Eylül 1913 İstanbul Antlaşması gereği Gümülcine'yi Bulgaristan'a bırakmasının ardından Hükümet'in emri üzerine ailesiyle birlikte İstanbul'a göç etmiştir. Öğretmenlik yapmak istemesi üzerine Hükümet tarafından Aydın Sultanisine atanmıştır. Birinci Dünya Savaşı yıllarında bu lisede öğretmenlik yapan Esat İleri, Aydın'ın önemli bir direniş gösterilmeden Yunan birliklerince işgal edilmesi üzerine bölgedeki direniş hareketine katılmıştır. Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Aydın milletvekili olarak girmiş, Aydın dolaylarındaki çatışmalara katılmış ve milis kuvvetleriyle düzenli birlikleri cesaretlendirmek üzere çok yararlı konuşmalar yapmıştır. Bu yüzden bölgede düzenli birliklere komutanlık yapan Binbaşı Hacı Şükrü Bey'in yanı sıra

15) Türk Askerine⁵⁸

Sen ey koca Türk, ey yüce millet ki çıkardın

Osman gibi, Orhan gibi, Fatih gibi erler;
Sen ey ulu derya ki kabardıkça yıkardın
Dağlar gibi bin orduyu, ey her biri Haydar,
Ey kalbi Muhammed'le dolan Müslüman asker!
Allah kılıcıyla yine urdun, yine kırdın,
Âfakı tutan kapkara amâli sıyırdın.

Bir kavm-i denî, kalbi siyah bir sürü cellâd
Çökmüştü vatan bağrına, cennetleri yakmış
Hurilerinin eyleyerek ırzını berbâd,
Her süngüye bir yavrucağın naaşını takmış,
Murdar yüzü, murdar özü çirkef gibi akmış,
Coşmuş geliyorken, onu sen, ey koca Türk! Sen
Tuttun ve bütün levsini attın üzerinden.
Bir fırtınadan önce sehâible hem âğuş
Umman gibi bir dehşet-i ebkemle karardın...
Girdab be-girdâb, ecel-i renk ve hafâ- pûş
Durdun ve çekildin... Seni ezgin, seni yılgın
Zannetti adüvv, sen o zaman dağları yardın,
Sahralara coştun, göğü emvâcına boğdun!

Türk askeri, ey altı asırdan beri İslâm
Sayende duran, dîn-i Muhammed sana şâyân
Şâyân sana Kur'ân-ı mübîn: Pâyına esnâm
Hep titreyerek düştü yine! Azmine hayrân,
Hayran sana enzar-ı semâ, ruh-ı şehîdan:
Tuttun yine İslâm'ı çıkardın uçurumdan.
Nâzende hilâlin okuyor haçlara meydan.

Demirci Mehmet Efe ve Yörük Ali Efe de kendisine “Fahri Ordu Müftüsü” unvanını vermişlerdir. Milli Mücadele Dönemi’nde cephede fedakârca hizmet yapması dikkate alınarak 21 Kasım 1923 tarihli Meclis kararı ile kendisine Kırmızı-Yeşil Şeritli İstiklal Madalyası verilmesi kararlaştırılmış ve madalyası, 23 Mart 1925 tarihinde TBMM Genel Kurulunda yapılan bir törenle göğsüne takılmıştır. Bilgi için bkz. Ayten Can Tunalı, “Kurtuluş Savaşı’nda Esat Efendi (İleri)”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. XXVI, Sayı: 41 (Mayıs 2007), s. 84-88.

⁵⁸ “Türk Askerine”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 24 Eylül 1337 (1921), Sayı: 302, s. 1.

Bâzûlarının himmeti var olsun! Efendim,
Azmim, yüreğim, kardeşim, îmanım emânım,
Ey asker-i Hakk! Ey bana benden bile kendim!
Dînim, vatanım, ailem, ey mühr-i canânım
Sultân-ı hayâtım, ebedî kisve-i cânım,
Bâzûlarının himmeti var olsun! Ezelden
Te'yid-i ilâhî ile dîn askerisin sen!

Simâ-yı beka sırrını Fâtih'le Selîm'in
Gökden gülüyor çeşmine ey cünd-i muzaffer;
Bir necm-i ebed ... feyyâz-ı kerimin
Ömr-i şenden uçup alınına konmuş, sana Haydar
“Bedr”in ebedî ruhunu nefh eylemiş asker!
Sen varis-i mebrurusun eshâb-ı kirâmın
Parlar nazar-ı nûr-ı kaderden ulu nâmın
Asker, o mühib Avrupa'nın fikr-i akuru
Dağlarca nüfûzuyla senin üstüne vardı;
Osmanlıları pâ-mâl eden ebdân-ı gururu
Tâ kalbine girmekle bütün canını sardı!
Elvâh-ı vatan, çehre-i âfak karardı...
Yunan değil, esnâm-ı cihân, simsiyah esnâm
Çıkmıştı senin karşına, hûnrîz ve ecel-i kâm!

İnsanlığının sen fakat encüm gibi nevvâr,
Yok zannolunan Türklüğün hak gibi tâbân
Kur'ân gibi Hakk varlığını eyleyüp izhâr
Her lemhada bin sâika saçtın nazarından.
Urdun! Yanarak kaçtı bütün leşker-i Yunan!
Yunan'ı değil, kahbe dünyayı geberttin.
Şirkin kara âmalını zir ü zeber ettin!

Allah için evlâdısın ecdâdımın asker,
Allah için İslâm'a sezâ cünd-i Hudâsın;
Kalbin ezeli nûr-ı Muhammed'le mübeşşer,
Alnında ebed nûru gülen şems-i bakâsın
Allah için, Allah için, Allah-nümâsın!
Kur'an meâlini ne mümkün bana tertîl?
Tekbîr ile ancak ederim şânını tebcil:
Allahu Ekber, Allahu Ekber, ey canlı millet, ey şanlı asker,

Allahu Ekber, kurtuldu dinin: Allahu Ekber, oldun muzaffer!
Zulüm ateşiyile âh-ı yetîman varmıştı arşa, rûh-ı nübüvvet
Olmuştu mahzun, Allahu Ekber mahvoldu gitti şirk-i mahzar
Makberlerinden imdâd geldi, maşerlerinden İslâm geldi,
Minberlerinden ervâh geldi, Haydar beraber, Mevlâ beraber

Vicdân-ı İslâm Allahu Ekber âvâzesiyle dünyayı tuttu,
Türk Ordusu'ndan nâr-ı cehennem cûş etti yaktı küffârı yer yer!
Allahu Ekber! Ey asker-i dîn, târih-i şânın târih-i âlem:
Her bâbı bir hak, bir hakk-ı âlî, her satırı bir hak, bir hakk-ı ezher,
Son satır seyfin, Allahu Ekber, arş-ı Huda'dan bir hüzmeye-nî nûr
Bir öyle ulvî satırın ki eyler ensâl ezber ahfâd ezber!
Yerler açılmış, gökler yarılmış, ervâh ve envâr olmuş
Yek âvâz:
Allahu Ekber, Allahu Ekber, Allahu Ekber, Allahu Ekber

Ali Ekrem⁵⁹

16) Tebrik-i Gazâ⁶⁰

Ey dehâ-yı milletin timsali ulvî-güsteri!
Söndü a' dânin ümidi, düştü artık ahteri!..
Andırır azmin senin azm ve vegâ-yı Haydar'ı.
“Bir gazâ ettin ki hoşnud eyledin Peygamberi
Arşa as şimden gerü tîğ-i süreyyâ-gevheri”
Kıldın İslâm'a cihadınla hayât-ı taze bahş.
Olsa ahrâdır gazânız levh-i mahfûz üzre nakş.
Eyledi tahsîn sizi kerrûbiyân-ı arş u fers
“Bir gazâ ettin ki hoşnud eyledin Peygamberi

---

⁵⁹ Servet-i Fünûn şairlerinden olan Ali Ekrem Bolayır, 1867 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Namık Kemal'in oğlu olan ve bazı şiirlerinde A. Nadir adını kullanan Ali Ekrem, özel eğitim almıştır. II. Abdülhamid döneminde girdiği Mabeyn Kâtipliğinde, Kudüs Mutasarrıfı oluncaya kadar 18 yıl çalışmıştır. Sonraki kayda değer görevi ise, 1913-1933 yılları arası dönemi kapsayan Edebiyat Fakültesi Metin Şerhi Müderrisliği olmuştur. 1896'da katıldığı Servet-i Fünûn topluluğunda bireysel duygularla dolu şiirleriyle ve bu arada ilhamını 1897 Yunan savaşından almış “Vasiyet” şiiriyle tanınan Ali Ekrem, 1908'den sonra sosyal konular ve gündelik hayat üzerinde de durmuştur. Çanakkale ve Kurtuluş Savaşı sırasında milli şiirler de yazan Ali Ekrem, hece vezni denemelerinde bulunmuş, edebiyat ve tarih konularına ilişkin araştırmalar yapmıştır. Ayrıca tiyatro türünde eserler de bırakan yazar, 27 Ağustos 1937'de vefat etmiş ve Zincirlikuyu Mezarlığı'na defnedilmiştir. Bilgi için bkz. Necatigil, **age.**, s. 97-98.

⁶⁰ “Tebrik-i Gazâ”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 29 Eylül 1337 (1921), Sayı: 307, s.1.

Arşa as şimden gerü tîğ-i süreyyâ-gevheri”
Eyledin düşmanı fevz-i Hakk’la sen kahr ve zelîl!
Yükselir âvâze-i (sadbârekallahu celîl)
Şadî-i İslâm’ı kim tasvîr kılmak müstahîl.
“Bir gazâ ettin ki hoşnud eyledin Peygamberi,
Arşa as şimden gerü tîğ-i süreyyâ-gevheri”

Kütahya Mebusu Besim Atalay⁶¹

17) **Tekrime-i Zafer**⁶²

- Gazi Mehmedciğe –

Ey cedd-i zindenâmın pâyende
Gazvenle ettin ihya sükkân-ı arş u hâkî
Harbler içinde azdır gazven gibi havârik
Cephende yağdırırken düşman sana savâik
Topsuz, tüfenksiz oldun alçak adûya gâlib
Geldi sana muhakkak gökten zahîr-i gâib
Tuttun yed-i zaferde Kur’an’daki nusûsu
Ettin cihâna rüsvâ hânendeki lüsûsu
Seyfin nazire yaptı gazvende zülfikâra

Şâyestedir gazâna denmek gazâ-yı ekber
Râh-ı firârı tuttu yer yer adüvv-i ahkar
Nehir ve cebel serâser hasm-ı leîme medfen

---

⁶¹ 1882’de Uşak’ta dünyaya gelen Besim Atalay, İlk eğitimini de burada bulunan bir medresede tamamlamıştır. Bu medresede 11 yıl eğitim gördükten sonra Konya Öğretmen Okuluna atanmıştır. Daha sonra çeşitli vilayetlerde öğretmenlik yapan Atalay, Milli Mücadele Dönemi’nde Uşak’a dönerek burada yürütülmekte olan Milli Mücadele hareketine katılmıştır. Başından itibaren bu mücadelenin içinde yer almış, Mustafa Kemal daha Sivas’ta iken Silifke Müdafaa-i Hukuk Cemiyetini kurmuştur. Uşak Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına da konferanslar vermiştir. Bu süreçte annesini ve kız kardeşlerini Yunanlılarla yapılan mücadelelerde şehit veren Besim Atalay, 1920’de TBMM’de Kütahya milletvekili olarak görev yapmıştır. Daha sonra bu görevini ikinci, üçüncü ve dördüncü dönemlerde Aksaray, beşinci dönemde yeniden Kütahya milletvekili olarak sürdürmüştür. 2 yıl Dil Encümeninde, 17 yıl da Türk Dil Kurumunda hizmet veren Besim Atalay, 7 Kasım 1965 günü Ankara’da vefat etmiştir. Bilgi için bkz. Vedat Yeşilçiçek-Deniz Doğru, “Kütahya Milletvekili Olarak Uşaklı Bir Kültür ve Edebiyat Adamının (Besim Atalay) Meclis Konuşmalarında Dil-Eğitim ve Kültürümüze Dair Unsurlar (1937-1941)”, **Diyalektolog**, Sayı: 12 (Yaz 2016), s. 130-131; Sadık Sarısan, “Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisinde Kütahya Mebusu Besim Atalay Beyin Faaliyetleri”, **Atatürk Yolu Dergisi**, C. IV, Sayı: 14 (1994), s. 214.

⁶² “Tekrime-i Zafer (Gazi Mehmedciğe)”, **İkdâm**, 26 Eylül 1337 (1921), Sayı: 8811, s. 2.

Sath-ı vatanda vermez Mehmed adûya mesken
Türk'ün gazâda vasfı asker değil gazanfer
Cenginde, bir gazanfer olmaz mı hiç muzaffer
Arttır hücumu Mehmed erlik günü bu gündür
Dîn ve vatan yolunda gazven sana düğündür
Kurtar çapulculardan bağı yanık şu yurdu
Dinin için cihâdı Mevlân sana buyurdu
Akıttığın o kanlar dîn ve vatan bahâsı
Din ve vatansız olmaz bir milletin bekâsı
Fahr-i Resûl, melâik-i mutlak sana müzâhir
İslâm'a nusret etmek mev'ûd-ı Rabb-i kâdir
Sad secde-i tazarru' imdâd-ı zülcelâle
Lütf eyle yâ İlâhî ersin gazâ kemâle

Ahmed Şiranî⁶³

18) Sakarya Güneşi⁶⁴

Ne karanlık bir gündü
Tehlikedeydi vatan.
Kur'ân bile üzgündü
Bu karanlık dalgadan..

Çocuk, kadın, ihtiyar
Gözümüz yaşla dolu.
Arıyorduk bir kenar

---

⁶³ Ahmed Şiranî Okumuş, 1879 yılında Şiran kazasına bağlı Karaca köyünde doğmuştur. İstanbul'a gelerek medresede tahsil görmüş ve 1914'te Medresetü'l-Kuzat'tan mezun olmuştur. Öğrencilik yıllarında Fatih Camisi'nde müderrislik de yapan Şiranî, Dârül-Hikmeti'l İslâmiyenin birinci sınıf kâtipliği ve Şeyhülislâmlığın resmi yayını Ceride-i İlmiyenin müdürlük görevlerinde bulunmuştur. *Tevhîd-i Efkar* ve *Sebîlü'r-Reşad*'da yazılar yazan Şiranî, 1925 yılında Konya İmam Hatip Mektebi Müdürlüğüne tayin edilmiştir. Fakat Konya'daki mektebin kapatılması üzerine 1926 yılı sonlarında tekrar İstanbul'a gelmiş ve burada İstanbul İmam Hatip Mektebi Hitabet Muallimliğine tayin edilmiştir. 1913 senesinde haftalık olarak çıkardığı *Medrese İ'tikadları* isimli mecmua ile Türk basın hayatına girmiş olan Ahmed Şiranî, bundan sonra muhtelif aralıklarla iki dergi daha çıkarmıştır. Basılı eserine rastlanmadığından dolayı çeşitli dergilere yazdığı makale ve şiirleri onun eserleri arasında zikredilebilir. Kendisinin çıkardığı üç mecmuanın dışında *Beyânü'l-Hak*, *Mahfel*, *Sebîlü'r-Reşad* ve *Tevhîd-i Efkar*'da da yazı ve şiirleri yer almıştır. Kültürlü bir müderris olan, anadili Türkçenin yanı sıra Arapça ve Farsçayı da rahatlıkla kullanabilen Şiranî, 1942 yılında 63 yaşında vefat etmiştir. Bilgi için bkz. Selahattin Tozlu, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Bir İlmîyeli: Ahmed Şiranî Efendi", **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 48 (Kasım-Aralık 1997), s. 42-59.

⁶⁴ "Sakarya Güneşi", **Küçük Mecmua**, 30 Temmuz 1338 (1922), C. I, Sayı: 10, s. 15-16.

Görmeden sağı solu.

Kara bayraklar açtık
Rengi solan güneşe
Tekbirlerle gam saçtık
Kalplerdeki ateşe

Hutbelerin sesleri
Ezanlarla sarmaştı
Bir sıcak rüzgâr gibi
Gönülleri dolaştı

Nihayet güneş doğdu
Sakarya'nın üstünde.
Karanlıkları boğdu
“Bittik” denen bir günde.

Sorma inceden ince
Ne yapıldı düşmana
Allah, Allah deyince
Dağıttık dört bir yana...

O günden beri “İzmir”
Yollara bakar, güler
Boynunda kanlı zincir
“Kurtarınız beni” der.

Edirne türbeleri
O günden beri titrer
Ne zaman Türk askeri
“Kurtaracak bizi” der.

O günden beri yaşar
Dillerde “Kemal” adı
Duyunca ruhum taşar
Kırılmasın kanadı.

İstanbul, Yahya Saim⁶⁵

19) Zafer⁶⁶

Anneler dindiriniz gönlünüzün yasını
Düşman kanıyla sildik palamızın pasını...
Yeniden çizmek için vatan haritasını
Kandan ve kıyâmetten bir sahneye çevirdik
Gökleri çatırdayan bir vatan parçasını!..

Anneler, ağlamayın dönmeyenlerimize
Vatan katillerini getirdik işte bize..
Dumlupınar üstünden yol ararken denize
Çöktü savletimizden düşmanla dolu dağlar,
Gökler genişleyerek Akdeniz geldi bize!..

Biz taze kanlarını hürriyetine katan
Bir nesiliz, ülkemizde biziz yegâne sultan!
Tan yeri nûr alıyor muzaffer alnımızdan
Karşımıza çıkmayın, Akdeniz dalgaları,
Yolumuzu bekliyor yekpâre anavatan!..

Eylül 1922 Ankara

---

⁶⁵ Şair, yazar ve öğretmen olan Yahya Saim Ozanoğlu, 1894 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Dönemin en gözde ve en köklü eğitim ve kültür kurumu olan Galatasaray Sultanîsinden 1911-1912 eğitim yılında mezun olmuş, akabinde Darülfünun Edebiyat Fakültesine girmiştir. Buradan 1913-1914 ders yılında mezun olan Yahya Saim'in öğretmenlik hayatı İstanbul'da Çandarlı Kara Halil İptidaîsinde başlamıştır. I. Dünya Savaşı yıllarında, Harbiye Nezaretinde kâtip olarak askerliğini yaptıktan sonra, 1919'da Darüleytam hocası, 1920'de Haydarpaşa Hastanesi Karantina Müdürlüğü ve 1921'de Darüleytamları Genel Müdürlüğü memuru olmuştur. 1923'te Konya Lisesi Türkçe öğretmenliğine atanmıştır. Bu tarihten itibaren emekliliğine kadar hep Türkçe, Edebiyat ve Felsefe öğretmeni olarak çalışmıştır. Yahya Saim, dergilerde şiir ve nesir yazıları neşrine Galatasaray Sultanîsi'ndeki talebelik yıllarında başlamıştır. Edebiyat meclislerine yine Galatasaray'da okurken talebeliğinin son yıllarında girmiştir. Yahya Saim Ozanoğlu; Ziya Gökalp, Ahmed Haşim, Yakup Kadri, Şahabettin Süleyman, Enis Behiç, Orhan Seyfî, Salih Zeki, Halide Edip, Tahsin Naid, Faruk Nafiz gibi simalarla birlikte aynı mecmualarda şiirler ve nesirler yayımlamıştır. 1916-1962 yılları arasında 11 kitap/kitapçık yayımlayan Yahya Saim, 3 Temmuz 1962 yılında vefat etmiştir. Bilgi için bkz. Nâzım H. Polat, "Ölümünün 40. Yılı Münasebetiyle Yahya Saim Ozanoğlu'nun Yayınlanmamış Eserleri", **Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi**, Cilt/Sayı 11 (2002), s. 9-14; Yunus Balcı, "Yahya Sâim Ozanoğlu (Hayatı ve Eserleri)", **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul 1992, s. 9-11.

⁶⁶ "Zafer", **Dergâh**, 5 Teşrin-i sani 1338 (1922), C. IV, Sayı: 38, s. 30.

Kemaleddin Kamu⁶⁷

20) Sakarya Cenginde⁶⁸

O levendler cenginde
Kaya gibi atıldık!
Paslı bir tunç renginde;
Toz dumana katıldık!..

O, akınlar ilinde;
Bize dağlar eğildi!..
Kopan kalbi elinde,
İnsan, insan değildi!..

Garip gibi vatanda,
Kalmayalım bizler çok!.
Böyle büyük zamanda:
Ölenlere ölüm yok!..

Suad Salih⁶⁹

21) Sakarya Güneşine⁷⁰

Doğacaktın... Senin ilk ışıkların
Şimşekleniyordu imanımızda..
Ağlayan milletti hep âşıkların;

---

⁶⁷ 20. Yüzyıl şairlerinden olan Kemalettin Kamu, 1901 yılında Bayburt'ta doğmuştur. İstanbul Erkek Muallim Mektebi son sınıf öğrencisiyken Milli Mücadele'nin başlaması üzerine 1920 yılında Ankara'ya gelmiş ve Anadolu Ajansı'nda çalışmaya başlamıştır. Şiire Mütareke Dönemi'nde, 1919 yılında, *Büyük Mecmua*'da başlayan Kamu, Milli Mücadele yıllarında, 1921 yılında, *Dergâh* dergisinde yazdıklarıyla ün kazanmıştır. Sonraları *Varlık* ve *Oluş* dergilerinde de şiirler yayımlayan Kemalettin Kamu; savaş, yurt, gurbet ve aşk konularında dili ve ahengi sağlam, lirik-epik, hece şiirleriyle tanınmıştır. 6 Mart 1948'de Ankara'da vefat etmiştir. Bilgi için bkz. Necatigil, *age.*, s. 212.

⁶⁸ "Sakarya Cenginde", *Dergâh*, 5 Teşrin-i sâni 1338 (1922), C. IV, Sayı: 38, s. 30.

⁶⁹ Şair, yazar ve öğretmen Suat Salih Asral, 1 Eylül 1901'de Trablusgarp'ta dünyaya gelmiştir. İstanbul Erkek Lisesi'ni bitirdikten sonra bir süre Hukuk Fakültesi'nde okumuştur. Muğla Lisesi'nde başlayan Türkçe Öğretmenliğine 1950 yılına kadar devam etmiştir. Hayatın küçük mutluluklarına razı, içine kapanık bir insanın korku ve tedirginliklerini dile getiren şiirler yazmıştır. Ayrıca bir roman ve iki perdelik oyun da yazan Suat Salih, bir de masal kitabı yayımlamıştır. Bilgi için bkz. Necatigil, *age.*, s. 59-60.

⁷⁰ "Sakarya Güneşine", *Varlık*, 22 Eylül 1337 (1921), Sayı: 4, s. 1.

Seni anıyorduk figânımızda..

Zulüm toplarıyla dağlar inlerdi;
Mazlum feryatları yürek delerdi;
Pençe gösterirler, diş bilerlerdi
Yırtıcı düşmanlar her yanımızda..

Tüyleri ürpertti kanlı sahneler!
Saçları yolunmuş masum nineler,
Yavrusu doğranmış çılgın anneler,
Yetimler ağlardı hicranımızda!

Hep kan, hep karanlık yağdı her yere;
Kılıç çekip güldük bu zalim dehre!
Biz boyun eğmedik gürleyen kahra;
Allah sesi vardı vicdanımızda!

Alnımız yerlere eğilmemişti,
Îman göğsümüzden çekilmemişti!
Demirden pençeler ezilmemişti
Arslanlar yatağı vatanımızda!
Şimşekten kılıçlı, güneşten tuğlu,
Atını taht eden “Fatih”in oğlu
Eski bir kölenin olsun mu kulu?!
Türklük sönmüş mü ki al kanımızda...?!

Şehit kanlarıyla ufuk kızardı,
Şehit kanı yere “Ölüm!” yazardı;
Sakarya boyunu ateşler sardı,
Metanet kalmadı düşmanımızda!

Binlerce süngünün kanlı ucundan
Doğdun: Parıltıdan yıkıldı düşman!
Nur ki bakmaktan kamaştı Cihân!
Şimşekler oynadı tâ canımızda!

Doğdun: Muhabbetli güzelliğinle
Mel’un yüreklere saldın zelzele!
Parlattın ebedi şanlı bir hâle

Hakk'a scd eden ak alnımızda!

Keskin snglerdi saçtığın ziyâ
Yunan leşleriyle doldu Sakarya!
Alevli çehrene ruhumuz âyîne;
Ebedi aksin var vicdanımızda!
20 Eylül 1337, "Mazlumlar Şairi"

22) Zaferden Sonra⁷¹

- Türk diyor ki -

Nice azgın düşmanlar karşısında yılmadım;
Eğemedi başımı belâ, tufan, ölüm, kan;
Hakk yolunda yıllarca savaşmaktan bıkmadım,
Benim ırkım şerefli, ceddin Büyük Oğuz Han...

Dört taraftan yurdumun ismetine gz diken
Büyük, küçük zâlimler zaman zaman kudurdu.
Ne sayısız ordular benim şanlı sngmden
Gözlerini yumarak yüz çevirdi, bozuldu...

Yer, gök, deniz ölümler saçıyorken karşımda
Ateş, çelik yağarken sarsılmadı yüreğim!
Cehennemler söndürdü, boğdu zulmü, kahrı da,
Kalbimdeki îmanım, kolumdaki kuvvetim...

Yıkıl, benim karşımdan ey hiyânet heykeli:
Ey zulüm ile kararan kan çehreli heylâ!
Çekil, benim karşımdan ey hayâsız maskeli!
Bir kuzuyum, dönerim sırasında arslana...

Yaşayamaz yurdumun göklerinde karanlık,
Esir olmaz milletim, büyüklükler yaratır...
Ebedidir hayatım, hem de hakkım bu varlık,
Tarihimi zaferler, şereflele donatır...

M. N.

---

⁷¹ "Zaferden Sonra-Türk Diyor ki", **Varlık**, 29 Eylül 1337 (1921), Sayı: 5, s. 1.

SONUÇ

Sakarya Meydan Muharebesi, Türk tarihine dünya tarihinde eşine pek az rastlanan büyük bir meydan muharebesi örneği olarak geçmiştir. Bu kanlı muharebe sonunda elde edilen şanlı zafer, Türk Ordusu'nun ve Türk milletinin moralini yükseltmiş, Milli Mücadele ruhunu pekiştirmiştir. Milli Mücadele'nin dönüm noktalarından biri ve işgal altındaki vatan toprağının kurtuluşunun muştusu olan Sakarya Zaferi, duyguların ifade aracı olarak şiirlere de konu olmuştur. Bu tarihi zaferin yaşattığı heyecan, sevinç, mutluluk, coşku ve ümit şiirlerde dile getirilmiş ve bu duygular, kurtuluş mücadelesi veren kahraman Türk milletiyle de Milli Mücadele yanlısı basın aracılığıyla paylaşılmıştır.

Nitekim kadim Türk tarihine altın harflerle yazılan Sakarya Zaferi; *Açıksöz, Anadolu'da Yenigün, Hâkimiyet-i Milliye, İkdâm, İleri, Tevhîd-i Efkâr, Vakit* ve *Varlık* gazeteleri ile *Dergâh* ve *Küçük Mecmua* dergilerinde yayımlanan şiirlerde işlenmiştir. Bu şanlı zafer, İstanbul ve Anadolu'nun Milli Mücadele yanlısı basınında *Altun Ordu, Çavuşun Destanı, Düşman Kaçıyor, Elhamdülillah, Kaçma: Mağrur ve Makhûr Kral'a, Kahramanların Destanı, Kaside-i Şükran, Muazzez Mehmedciğ, Mustafa Kemal Paşa, Sakarya Başında, Sakarya Cenginde, Sakarya Güneşi, Sakarya Güneşine, Sakarya Önlerinde, Sakarya Zaferi, Târih-i Zafer, Tebrîk-i Gazâ, Tekrîme-i Zafer (Gazi Mehmedciğ), Türk Askerine, Zafer, Zafer Davulu ve Zaferden Sonra (Türk Diyor ki)* başlıklı şiirlerde ele alınmıştır. Sakarya Zaferi'nin yaşattığı heyecan, sevinç ve mutluluk; *Ahmed Şiranî (Okumuş), Ali Ekrem, Besim Atalay, Florinalı Nazım (Florinalı Nazım Özgünay), Halil Nihat (Boztepe), Halit Fahri (Ozansoy), Hoca Esad (Hoca Esad İleri), Kemaleddin Kamu, Kerim Refi, Necmeddin Sahir (Sılan), Suat Salih (Asral), T. Karauğuz (Akın Tahir Karauğuz), Yahya Saim (Ozanoğlu)* gibi dönemin şair, yazar, gazeteci, öğretmen, siyasetçi, asker, doktor, din adamı, vb. farklı meslek gruplarına mensup aydınlarınca kaleme alınan şiirlerde ele alınmış ve değerlendirilmiştir.

Millî Mücadele Dönemi İstanbul ve Anadolu Basınında yayımlanan şiirler, ya Sakarya Muharebesi'nin devam ettiği esnada ya da hemen akabinde kaleme alınmışlardır. Bundan dolayı bu şanlı zaferin yaşattığı duyguyu sığağı sığağına yansıtmaları bakımından önem arz etmektedirler. Sakarya Muharebesi ve Zaferi'ni konu edinen şiirlerde, Yunan işgalinden ve zulmünden duyulan hüzne yer verilmiş, Türk askeri vatanın ve İslâm dininin koruyucusu olarak zikredilmiştir. Türk askerinin işgalcilere karşı

mücadelesinin büyüklüğü ve askerinin bu mücadeledeki azmi övülürken, doğrudan kahraman Türk Ordusu'na hitap edilen şiirler de yazılmıştır. Bu şiirlerde askerinin yiğitliği, cesareti, azmi ve kahramanlığı anlatılmış, Türk Ordusu'nun her bir ferdi birer arslan olarak nitelendirilmiş ve Anadolu arslan yatağı olarak görülmüştür. Mehmetçik bazen bir volkana, bazen de sert bir kayaya benzetilmiş; her bir asker birer yanardağ olarak da nitelendirilirken, bir Türk askerinin bir bölük Yunan'a bedel olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca Milli Mücadele'nin anne kız, çoluk çocuk, kadın erkek, çiftçi tüccar, ulema zanaatkar el ele vererek hep birlikte yekvücut olarak yürütüldüğü vurgulanmıştır. Türklerin mukaddesatına yapılan çirkin saldırılar ve Türk milletinin aynı gaye etrafındaki müşterek mücadelesi hassasiyetle dile getirilmiş, cephede yaşananlar Türk evladının harman döğmesine benzetilmiştir. Şiirlerde muharebe meydanı da tasvir edilmiş, savaşın kanlı olduğuna vurgu yapılarak Sakarya Nehri, bir kan denizine benzetilmiştir. "Kendi Lisanından" notuyla Mustafa Kemal Paşa'nın mücadelesi anlatılmış ve kendisi için "Sarı Zeybek" tabirine yer verildiği görülmüştür. Sakarya'da kazanılan zaferde Allah'ın yardımına vurgu yapılmış ve Allah'a hamdedilmiştir. Bu şanlı zafer karanlıkları boğan, memleketin karanlık günlerini sona erdiren bir güneşin Sakarya'nın ufkunda doğuşuna benzetilmiştir. Annelerin gönüllerinin yasını dindirmesi için bir müjde olarak kabul edilmiş; Bursa'nın, İzmir'in, Edirne'nin ve vatanın kurtuluşunun da müjdecisi olarak görülmüştür. Sakarya Zaferi ile İzmir'in kurtuluş gününün yaklaştığı müjdelenmiş, Bursa'daki Yeşil Türbe ile Hünkâr Türbelerinin ordunun gelişini beklediği ve artık sevinmeleri gerektiği, çünkü Ordusu'nun geldiği dile getirilmiştir. Sakarya Muharebesi ve Zaferi ile ilgili olarak yazılan şiirlerde bazen bir Anadolu evladının gözünden cephede yaşananlar anlatılmış, bazen de yeni askere çağrılan gençlere hitap edilmiştir. Şiirlerde, Türk-Yunan ilişkilerine de değinilmiştir. Yunanlıların tarihte Türklerin egemenliğinde kaldığı hatırlatılarak Yunanlılar, Türk'ün eski bir kölesi olarak nitelendirilmiş ve Yunan'ın her kanında Türk ecdadının nimeti olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca 1897 Türk-Yunan Harbi'ne de atıf yapılmış ve Yunanlıların (Teselya'da olduğu gibi) kaçmakta hünerli oldukları bildirilmiştir. İskender rüyası gören, İstanbul tahtını hayal eden mağrur Kral Konstantin de yazılanlardan nasibini almış ve kendisi şiirlerde hicvedilmiştir. Böylece kadim Türk tarihinin bu şanlı zaferinin yaşattığı heyecan, sevinç, mutluluk ve kurtuluş ümidi, dönemin aydınlarınca sade bir üslupla ve duyguların dışı vurumu olarak şiirlerde dile getirilmiş ve Milli Mücadele'yi yapan milletle paylaşarak onların duygularına tercüman olunmuştur.

KAYNAKÇA

Gazeteler ve Dergiler

Açıksöz

Anadolu'da Yenigün

Hâkimiyet-i Milliye

İkdâm

İleri

Tevhîd-i Efkâr

Vakit

Varlık

Dergâh

Küçük Mecmua

Telif Eserler

ATATÜRK, Kemal, **Nutuk 1919-1927**, Bugünkü Dille Yay. Haz. Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2003, s. 416, 417.

ATAY, Falih Rıfkı, **Çankaya** Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar Pozitif Yayınevi, İstanbul, 2020.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **Tek Adam Mustafa Kemal** İkinci Cilt 1919-1922, 41. bs., Remzi Kitabevi, İstanbul, 2020.

AYVAZOĞLU, Beşir, **Kâinatça Tanınmış Türk Şiir Kralı Florinalı Nazım ve Şaşalı Edebi Hayatı**, Kapı Yayınları, İstanbul, 2007.

BALCI, Yunus, “Yahya Sâim Ozanoğlu (Hayatı ve Eserleri)”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul 1992.

BAYUR, Yusuf Hikmet, **Türkiye Devletinin Dış Siyaseti**, 2. bs., TTK Basımevi, Ankara, 1995.

ÇİL, Zafer, “Tahir Karauğuz ve Zonguldak Basınındaki Yeri”, **Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi**, 2020.

DURU, Orhan, **Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş**

- Yılları**, 8. bs., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020.
- GÖRGÜLÜ, İsmet, **Ana Hatlarıyla Türk İstiklâl Harbi**, 2. bs., Kastaş Yayınları, İstanbul, 1999.
- İNAN, A. Afet, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, 22. bs., Yeni Bas. Haz. Arı İnan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020.
- İNAN, A. Afet, **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi**, 6. bs., TTK Yayınları, Ankara, 2020.
- JAESCHKE, Gotthard, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi** Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922), 2. bs., TTK Basımevi, Ankara, 1989.
- KOÇ Kadim, **Ankara'nın Kördüğümü Sakarya** Mustafa Kemal Paşa'nın Dehası, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2021.
- KÜSMEZ, Abdullah Cüneyt, **Türk Ordusu'nda Temel Harekât ve Türk İstiklâl Harbi'nde Uygulanması (1908-1923)**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2020.
- MÜDERRİSOĞLU, Alptekin, **Sakarya**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2018.
- NECATİGİL, Behçet, **Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü**, 2. bs., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2021.
- ORTAYLI, İlber, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk**, 13. bs., Kronik Yayınları, İstanbul, 2020.
- ÖZAKMAN, Turgut, **1881-1938 Atatürk Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Kronolojisi**, 4. bs., Bilgi Yayınevi, Ankara, 2015.
- ÖZKAYA, Yücel, SARAY, Mehmet, BALCIOĞLU, Mustafa, ERASLAN, Cezmi, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Hayatı**, Yay. Haz. Hüseyin Tosun, Atatürk Araştırma Merkezi (ATAREM) Yayınları, Ankara, 2017.
- ÖZÜÇETİN, Yaşar, "Sakarya Zaferi'nin Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki Yansımaları" Haz. Hakan Uzun - Necdet Aysal, **90. Yıldönümünde Sakarya Zaferi ve Haymana**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2012.
- POLAT, Nâzım H., "Ölümünün 40. Yılı Münasebetiyle Yahya Saim Ozanoğlu'nun Yayınlanmamış Eserleri", **Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi**, Cilt/Sayı: 11 (2002), s. 7-159.
- SARIHAN, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV** Sakarya Savaşı'ndan

Lozan'ın Açılışına (23 Ağustos 1921-20 Kasım 1922), TTK. Basımevi, Ankara, 1996.

SILAN, Necmeddin Sahir, **II. Meşrutiyet ve Sonrası Hatıralarım**, Yay. Haz. İsmail Dervişoğlu, Dün Bugün Yarın Yayınları, İstanbul, 2010.

SARISAMAN, Sadık, “Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisinde Kütahya Mebusu Besim Atalay Beyin Faaliyetleri”, **Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt: IV, Sayı: 14 (1994), s. 213-242.

SONYEL, R. Salâhi, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II** Büyük Millet Meclisi'nin Açılışından Lozan Anlaşmasına Kadar, 2. bs., Türk Tarih Kurumu (TTK) Basımevi, Ankara, 1991.

ŞİMŞİR, Bilal N., **İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e 1921-1923**, 3. bs., Bilgi Yayınevi, Ankara, 2016.

TANSEL, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C. IV., TTK Yayınları, Ankara, 2019.

TONYBEE, Arnold J. - KIRKWOOD, Kenneth P., **Türkiye, İmparatorluktan Cumhuriyete Geçiş Serüveni**, Çev. Hülya Karaca, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2003.

TOZLU, Selahattin, “İkinci Meşrutiyet Döneminde Bir İlmiyeli: Ahmed Şiranî Efendi”, **Türkiye Günlüğü**, Cilt/Sayı: 48 (Kasım-Aralık 1997), 42-59.

TUNALI, Ayten Can Tunalı, “Kurtuluş Savaşı'nda Esat Efendi (İleri)”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. XXVI, Sayı: 41 (Mayıs 2007), s. 81-99.

UZUN, Mustafa, “Boztepe, Halil Nihat”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt VI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, s. 322-323.

YEŞİLÇİÇEK, Vedat - DOĞRU, Deniz, “Kütahya Milletvekili Olarak Uşaklı Bir Kültür ve Edebiyat Adamının (Besim Atalay) Meclis Konuşmalarında Dil-Eğitim ve Kültürümüze Dair Unsurlar (1937-1941)”, **Diyaletolog**, Cilt/Sayı: 12 (Yaz 2016), s. 129-137.

OTURUMLAR-10 EYLÜL 2021

4. OTURUM

KURTULUŞ SAVAŞINDA KADIN SORUNLARI VE EDEBİ ESERLERDEKİ YANSIMALARI: CİNSİYET YÖNÜ

(Türkiye ve Kazakistan örneğinde)

Isabekova Uldar Keldibekqızı*

ÖZET

Edebi yaratıcılığın gelişiminin çevresel olaylar tarafından teşvik edildiği bilinmektedir. Birinci Dünya Savaşı, insanlık tarihinde bir dönüm noktası oldu. Yirminci yüzyılda Türkiye'de dahi stratejist-komutan Mustafa Kemal Atatürk, Birinci Dünya Savaşı'nı Ulusal Kurtuluş Savaşı'na (1918-1923) kadar yürüttü. Atatürk'ün ileri görüşlü politikaları ve tarihi kararları sayesinde Sakarya Nehri kıyısında ve Polatlı-Haymana bölgesinde 22 gün süren savaşı kazanarak «dünya tarihinin akışını değiştirmiştir. Sovyet Rusya'nın Sakarya Savaşı'na zamanında yardım etmesi de önemliydi. Yeni bir gelişmeye doğru ilerleyen Türkiye ve Kazakistan için toplumsal cinsiyet konusu toplumun en acil sorunlarından biri haline geldi. Kurtuluş savaşının kahramanları, yeni bir devletin kurulmasına önemli katkılarda bulunan parlak ve yetenekli kadın yazarlar, Türkiye'nin sosyopolitik yaşamında aktif rol alarak dünyanın dikkatini otoritelere, generallere yönelttiler. Kamu, kuşak sorunları ve kadınların kaderi. Kadınların eşitliğini cesaretle savunan, özgürlüğü seven, yerleşik ataerkil geleneklere ve eski geleneklere karşı çıkan kadın savaşçılar ve yazarlar, tarih sahnesinde aktif rol oynadılar. Atatürk, Ulusal kurtuluş savaşı sırasında kadınların sivil eylemlerinden etkilenmiştir. Türkiye tarihindeki bu önemli olaylar, toplumun kültürel, sanatsal ve edebi alanlarına net bir şekilde yansımıştır. Örneğin yaz aylarında Halide Edip Adivar, Sakarya Savaşı'nda Kızılay'da yaralı askerlere yardım ederek savaşın gerçekliğini sanatsal bir görüntüye dönüştürerek cephedeki askerlerin gücünü propagandasını yapmıştır.

Türkiye, Müslüman devletler arasında kadın erkek eşitliğini savunan ilk laik devletti ve Atatürk «Türk milletini doğuran ve yetiştiren anaların namusunu korudu». Türk siyasi hayatı ve edebiyatının karmaşık bir figürü olan Suad Derviş ve Nuri Güntekin'in eserlerinde de kadınların psikolojik ve dramatik tasvirlerini görüyoruz. Geçen yüzyılda Kazak toplumunda kadınların rolü, diğer Müslüman ülkelere göre en ilerici, demokratik gerekliliklere daha

---

* Doç. Dr., Dilbilim enstitüsü, isabekovauldar@mail.ru

yakındı. Aydınlanma ile başlayan toplumsal cinsiyet sorunu, özellikle kadın eşitsizliğine karşı mücadele, «aydınların ulusal hedeflerinden biriydi». Son yıllarda Türkiye ve Kazakistan'da tarihi, sosyal, kültürel ve etnografik nitelikteki genlerin birçok eserini bulabilirsiniz. Bu çalışma, Türkiye ve Kazakistan'da kadının toplumdaki rolünü ve edebiyattaki rolünü imajını karşılaştıran ilk çalışmadır. Türkiye'deki kadınlar diğer savaflara kıyasla ulusal kurtuluş savaşında daha aktifti. Bu savaş, savaşçı ve devrimci kadınların benzersiz bir görüntüsünü, resmini yarattı ve kurgu geliştirdi. Kazakistan'daki ulusal kurtuluş ayaklanmalarının özelliklerinden dolayı Kazak kadınları toplumda ve edebiyatta çok aktif değillerdi.

Anahtar Kelimeler : ulusal kurtuluş savaşı, kadın sorunları, edebi çalışmalar, cinsiyet yönü, Türkiye, Kazakistan

WOMEN'S PROBLEMS IN THE WAR OF LIBERATION AND ITS REFLECTIONS IN LITERATURE: GENDER ASPECTS

(in the case of Turkey and Kazakhstan)

ABSTRACT

It is known that the development of literary creativity is stimulated by environmental events. The First World War was a turning point in human history. Even in Turkey in the twentieth century, strategist-commander Mustafa Kemal Atatürk waged the First World War until the National War of Independence (1918-1923). Thanks to Atatürk's forward-thinking policies and historical decisions, he «changed the course of world history» by winning the 22-day war on the banks of the Sakarya River and in the Polatlı-Haymana region. The timely assistance of Soviet Russia to the Battle of Sakarya was also important. For Turkey and Kazakhstan, which are moving towards new development, the issue of gender has become one of the most urgent problems of society. Heroes of the War of Independence, bright and talented women writers who made important contributions to the establishment of a new state, took an active role in Turkey's socio-political life, and directed the world's attention to the authorities and generals. Public, generational issues and the fate of women. Women warriors and writers, who bravely defended women's equality, loved freedom and opposed established patriarchal traditions and ancient traditions, played an active role on the stage of history. Atatürk was influenced by the civil actions of women

during the National War of Independence. These important events in the history of Turkey were reflected in the cultural, artistic, and literary fields of the society. For example, in the summer months, Halide Edip Adivar helped the wounded soldiers in Kızılay during the Battle of Sakarya, transforming the reality of the war into an artistic image, and propagandized the power of the soldiers at the front.

Turkey was the first secular state to advocate the equality of men and women among Muslim states, and Atatürk «protected the honor of the mothers who gave birth and raised the Turkish nation» (Esma Naiman). We see psychological and dramatic depictions of women in the works of Suad Derviş and Nuri Güntekin, who are complex figures of Turkish political life and literature. In the last century, the role of women in Kazakh society was closer to the most progressive, democratic requirements than in other Muslim countries. The issue of gender, especially the fight against women's inequality, which began with the Enlightenment, was «one of the national goals of the intelligentsia». In recent years, you can find many works of historical, social, cultural, and ethnographic genes in Turkey and Kazakhstan. This study is the first to compare the image of women's role in society and their role in literature in Turkey and Kazakhstan. Women in Turkey were more active in the national liberation war compared to other wars. This war created a unique image, a picture of warriors and revolutionary women, and developed fiction. Due to the peculiarities of the national liberation uprisings in Kazakhstan, Kazakh women were not very active in society and literature

Birinci Dünya Savaşı, insanlık tarihinde bir dönüm noktası oldu. Yirminci yüzyılda Türkiye'de yetenekli stratejist-komutan Mustafa Kemal Atatürk, Birinci Dünya Savaşı'nı Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı (1918-1923) kadar yürüttü. Atatürk'ün ileri görüşlü politikaları ve tarihi kararları sayesinde Sakarya Nehri kıyısında ve Polatlı-Haymana bölgesinde 22 gün süren savaşı kazanarak “dünya tarihinin akışını değiştirmiştir”¹.

Yeni bir gelişmeye doğru ilerleyen Türkiye ve Kazakistan için toplumsal cinsiyet konusu toplumun en acil sorunlarından biri haline geldi. Geçen yüzyılda Kazak toplumunda kadınların rolü, diğer Müslüman ülkelere göre en ilerici, demokratik gerekliliklere daha yakındı. Aydınlanma ile başlayan

---

¹ Bu konuda bkz. R. G. GRANT, **1001 Battles That Changed the Course of World History**, 2011.

toplumsal cinsiyet sorunu, özellikle kadın eşitsizliğine karşı mücadele, «aydınların ulusal hedeflerinden biriydi». ² Son yıllarda Türkiye ve Kazakistan'da tarihi, sosyal, kültürel ve etnografik nitelikteki genlerin birçok eserini bulabilirsiniz. Bu çalışma, Türkiye ve Kazakistan'da kadının toplumdaki ve edebiyattaki rolünü karşılaştıran ilk çalışmadır.

Türkiye'de ulusal kurtuluş mücadelesi savaş düzeyindeydi ve güçlü bir siyasetçi Mustafa Kemal Türkiye'yi tek bir bayrak altında birleştirmeyi başardı. Ve Rus İmparatorluğu'nun bir kolonisi olan Kazakistan'da, ulusal kurtuluş mücadelesi yalnızca ayaklanma düzeyindedir, Turgai ve Semirechye yenildi, Kazaklar birleşemedi, Sonuç olarak, Ekim Devrimi kazandı ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliğinin bir parçası oldu.

Kazakistanda Alaş Orda hükümetinin üyeleri ve tüm Kazakistan Kongreside (Orenburg 1917) kadınlara erkeklerle aynı siyasi hakları, kendi rızasıyla evlenme hakkı, hem damadın hem de gelinin evlilik sırasındaki rızası 16 yaşından küçük kızların evlenmesinin yasaklanmasını, ilk eşin ikinci bir eş almasına izin verilmesini talep ediyor.³ 20-30'larda kurgunu bir alanı «kadın haklarının korunması ile ilgiliydi» (Kazak, 16). 5 Mayıs 1925'te «Eşitlik» gazetesi yayınlandı. Daha sonra «Kadınların Eşitliği» olarak adlandırıldı ve «Stalin'in yolu» (1936), «Kazakistan'ın Kadınları» (1956) toplumsal cinsiyet konusunu gündeme getirdi.

«Eşitlik» gazetesi kadınların ekonomik ve yaşam koşullarını anlatıyor, Ayrıca Bolşeviklerin yeni bir Kazakistanlı kadın oluşturmaları için kampanya yürüttü. Komünist kadınlar A. Orazbaeva, N. Arıqova, M. Begalieva, S. Esova ve diğerleri çok iş yaptı. «Kadınların Eşitliği» dergisinde 1920'lerde Kazakistan'daki kadın hareketinin önde gelen temsilcileri Sara Yesova, Nagima Arıkova, Nazipa Kuljanova, gelin fidye, annelerin ve çocukların korunması, göçebe ailelerin çalışmaları, çalışan kadınlar hakkında birçok makale yazıyor. Kazak kadınları da kamusal yaşamda etkindi. Semipalatinsk eyaleti İl Kazak Kongresi'nde (Nisan 1917), üyeliği N.S. Kuljanova'nın taktiminde tanıtımı [(Nisan 1917) Milli Komite kurulduğunu ve kendisinin «kadın hareketinde aktif olarak yer alan bir halk figürü» olduğuna dikkat çekilmektedir.

Kazak şiiri tarihinde ilk kez, bir kadın şair Şolpan İmanbayeva'nın (1927) bir şiir koleksiyonunun yayınlanması edebi hayatta bir sansasyon yarattı.

---

² S.E. Tapanova, **Qazaq Basylymdaryndağy Äielder Beinesi Monografıa** – Astana: 2013. – 264 bet., s.5.

³ **Alaş Orda**, Sbornik dokumentov, Almaty, 1992, s.49-50.

Şiirlerine bir örnek, sıradan bir Kazak kadınının imajıydı. Kurguda «Batıma Mektubu» (A. Tokmaganmentov, 1926), «Camila», «Küili söz» (Zh. Aimaıtov), »Özgür kadın» (B. Mailin); «Sholpan'ın Günahı», «Sevgi, selamlar» (M. Zhumabayev, 1923); «Camila nasıl okuryazar oldu» (E. Bekenov, 1927); «Savunmasızların Günü», M. Auezov), vb. Sanat eserlerinde toplumsal cinsiyet konuları gündeme geldi. Ve ulusal kurtuluş mücadelesi «Kırgızbay», «Ali batyr» (K. Azerbayev), «Bekbolat» (S. Sharipov), «1916», «Turgay savaşı», «Amankeldi'nin kahramanlığı», «Amankeldi batır» (O. Shipin) eserlerinin temeliydi, ne savaş alanında özgürlük için savaşan kadınlar, ne de edebiyattaki görüntüleri millet seviyesine yükselebildi.

Kurtuluş savaşının kahramanları, yeni bir devletin kurulmasına önemli katkılarda bulunan parlak ve yetenekli kadın yazarlar, Türkiye'nin sosyopolitik yaşamında aktif rol alarak dünyanın dikkatini otoritelere, yöneticilere yönelttiler. Kamu, kuşak sorunları ve kadınların kaderi. Kadınların eşitliğini cesaretle savunan, özgürlüğü seven, yerleşik ataerkil geleneklere ve eski geleneklere karşı çıkan kadın savaşçılar ve yazarlar, tarih sahnesinde aktif rol oynadılar. Atatürk, Ulusal kurtuluş savaşı sırasında kadınların sivil eylemlerinden etkilenmiştir.

Türkiye, Müslüman devletler arasında kadın erkek eşitliğini savunan ilk laik devletti ve Atatürk Türk milletini doğuran ve yetiştiren anaların namusunu korudu»⁴. Türk siyasi hayatı ve edebiyatının karmaşık bir figürü olan Suad Derviş ve Nuri Güntekin'in eserlerinde de kadınların psikolojik ve dramatik tasvirlerini görüyoruz. Türkiye tarihindeki bu önemli olaylar, toplumun kültürel, sanatsal ve edebi alanlarına net bir şekilde yansımıştır.

Kazakistan'daki Ulusal Kurtuluş ayaklanmalarının özellikleri nedeniyle Türkiye'de toplumda ve kurguda kadınların yüksek faaliyeti olmuştur. Diğer savaşlarla karşılaştırıldığında, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda Türkiye'deki kadınların faaliyeti daha yüksekti. Bu savaş, kadın savaşçıların, devrimcilerin eşsiz bir imajını yarattı, kurguyu geliştirdi.

Büyük bir edebi ve politik figür olarak Halide Edib Adivar birçok kez edebiyatçıların dikkatini çeken bir şahsiyet nesne haline geldi Bu nedenle bu çalışmada «zor bir döneme yol açan güçlü kişilikler» edebiyatçıların yakın ilgisinin hedefi haline geldi, zor zamanlar büyükleri doğurur. Tabii ki yazar Fatma Aliye (1862-1936), Emine Semiye (1864-1944), İhsan Raif (1877-

⁴ Bkz. Afet İnan, **Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması**, Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1964.

1926), Güzide Sabri (1886-1946), Yaşar Nezihe (1882-1971), Nezihe Muhittin (1889-1958), Suat Derviş (1905-1972) katkısı olmuştur. Geçiş süreci Türk edebiyatının XIX, XX v.? Onları, çalışmalarında kadın imgelerinin psikolojik, dramatik olarak gerçekçi imgeleriyle ikna edeceğiz. Halide Edip Adivar, üstün yetenekli kişiliğin özelliklerine damgasını vuran huzursuz doğası ve eserleri sayesinde sürekli olarak halkın ilgi odağı olmuş ve Türk gazeteciliği ve edebiyatında çılıkta tartışmaların konusu olmuştur.⁵

Halide, küçük yaşlardan itibaren Sultan Sarayı'nın üst düzey bir yetkilisinin babası ve gençliğinden beri halk sanatını besleyen büyükanne ve büyükbabalar tarafından yetiştirildi. Hem İslam'ın yüce kanunları hem de genç yaşlarından itibaren Doğu ve Batı kültürlerinin eşsiz bir sentezini temsil eden bir dünya görüşü oluşturdu. Batı bilgisinin, özellikle Anglo-Sakson (baba Mehmet Edip Bey) ve yerli, Türk-Müslüman (büyükbaba Ali Efendi) kültürlerinin, onun için iki farklı olmayan, var olan olaylara paralel olarak, ancak organik bir füzyon oluşturan kültürlerin güzel bir birleşimi ile ayırt edildi,-ve onun için iki ayrı olmayan, var olan olaylara paralel olarak, Türk-Müslüman olan yerli, (büyükbaba) kültürlerine de (büyükbaba) benzerler, ve eserinde kendine özgü bir şekilde ifade edilen organik bir alaşımdan oluşuyordu. onun kaderi ayrılmaz bir şekilde yirminci yüzyılın ilk yarısının karmaşık siyasi durumunun değişimleriyle bağlantılıdır.

Ataerkil toplumun var olan stereotiplerini cesurca yok ederek, Halide Edip, Türkiye'nin sosyo-politik ve kültürel yaşamının ön saflarına çıkarak, bir kadının en yüksek zihinsel, fiziksel ve ahlaki potansiyelini örnek olarak kanıtladı.

Bilinçli bir dönem kişi olan Halide, yeni bir Türkiye kurmak için karmaşık bir sosyo-politik süreçten geçti. Diğer birçok Osmanlı aydınları gibi, Halide de bu dönemde yeni bir model arayışında bulundu, bu, gönüllülük, kendi tercihleri, yaş ve kültürel eşitlik ilkelerine dayanması gereken bir şeydi.

Mustafa Kemal, hükümet ve Millet Meclisi Başkanı (1920, 23 Nisan) seçildiği sırada, mükemmel İngilizce konuşan Halide, onun karargahında çeşitli sorumluluklar aldı ve haberleri topladı, sıraladı, telgraf çekti, telgrafın olmadığı yerlerde bilginin yayılmasını organize etti, farklı siyasi yönlerden Batı basınına izledi, Avrupalı gazetecilerle temasa geçti ve Kemal Paşa ile görüşmeyi müzakere etti, bunları organize bilginin yayılması bir yerde yoktu. telgraf, takip batı basını farklı siyasi yön ile temasa geçerek

---

⁵ İpek Çalışlar, **Halide Edip. Biyografisine Sığmayan Kadın**, Everest Yayınları, 2010, s.466.

Avrupalı gazetecilerle temasa geçti ve Kemal Paşa ile görüşmeyi müzakere etti. bu toplantılarda tercümandı, «Hakimiyet-i Milliye» gazetesinde yazdı, sekreterlik çalışmalarına katıldı.⁶ Zamanın yabancı belgelerinde Halide Edip, «Ankara hükümetinde yüksek rütbeli olan ve askeri istihbarat Bürosu'nun faaliyetlerinden sorumlu Genel kurmaydan sorumlu olan tek kadın» olarak bahsedildi.⁷ 1921 yazında Halide Edip, Kızılay Derneği'nin hangar şubesinin başkanı oldu ve orduyla birlikte Yunan birliklerine karşı savaşta yenilginin acısını çektiği Eskişehir Hastanesi'nde merhametli bir hemşire olarak çalıştı. Halide, yaralı askerlere yardım organizasyonuna katılarak, hastalara hizmet etmede kişisel bir çalışma ve özveri örneği vererek güçlü bir faaliyet yürütmüştür. O ve arkadaşları sabahtan akşama kadar yaralı askerlere maddi ve manevi yardım ettiler, akrabalarına yazdılar ve sürekli olarak farklı insanlardan mektuplar aldılar. Sonra orduya gönüllü olarak kaydoldu ve bir istek yazdı-bir telgraf. Mustafa Kemal'den 18 Ağustos'ta yanıt alan Halide, İsmet Paşa önderliğinde Batı Cephesi karargahına gönderildi. 23 Ağustos'ta Sakarya savaşı başladı ve Halide ile Gazi, Türk savaşçılarının kahramanca mücadelesine tanık oldu. Onbaşı rütbesinde-savaşa doğrudan katıldı ve daha sonra tanıkların yazdığı gibi, cesur bir atlı, en tehlikeli bölgeleri seçerek savaşçıların moralini korudu. Halide'nin kendisi her beş dakikada neler olup bittiğini anlatmaya çalışıyordu. «Duatepe» kurtuluşu için Türklerin hayatlarını feda ettikleri sopalarla ilgili duygusal öyküleri, Türk Edebiyatında bu türün «unutulmaz örnekleri» haline geldi.⁸ Savaş sırasında sıradan Türklerle birlikte savaştı, ancak insanlarla mesafeyi koruyabilen bir kadın olarak kalabildi. Hastanede çalışma deneyimi ve yaralılarla iletişim kurmak, Türk Edebiyatı tarihinde Ulusal Kurtuluş Savaşı ile ilgili ilk roman olan «Ateşten gömlek» romanının temelini attı. Romanın önsözünde Halide, «iki ay içinde inanılmaz bir ilham durumunda yazıldığını» söyledi. Savaşın hemen sonra yaratılan, okuyucuya aktarılan «ateşten gömlek» sıcağı sıcağına büyük bir popülerlik kazandı. Romandaki karakterler arasındaki ilişkiler tarihsel olayların zemininde gelişmektedir: İzmir'in işgali (15 Mayıs 1915), İtilaf birliklerinin bombalanması ve ardından İstanbul'un işgali (16 Mart 1919), Sultanahmet Meydanı'nda düzenlenen miting (6 Haziran 1919), Konya'da ayaklanmanın bastırılması (1920), İnönü Muharebesi (1921), Sakarya ve Karabağ'da.

---

⁶ Bkz. Hikmet, Özdemir, **Cemal Paşa ve Ermeni Göçmenler**, Remzi Kitabevi, 2008.

⁷ Frances, Kazan, **Halide Edip ve Amerika**, 1995, s..41.

⁸ İnci, Enginün, **Halide Edip Adivar**, İstanbul 2004, s.28.

Sanatsal kurgu bu şekilde tarihin gerçekliği ile birleştirilir. Buna paralel olarak, kişilerarası ilişkilerin ve savaş olaylarının tarif edilen akışları üçüncü alanda kesişmektedir – otuz yaşındaki Peyami'nin hastanede kaldığı süre boyunca. Bacakları kesildikten sonra yatalaktır ve elinde bir kalem ve kağıt tutmaktan başka hiçbir şey yapamaz. Anılarını yazdıktan sonra, ruhunu döktüğü, onu duygulardan kurtardığı ve kafasına ameliyat için hazır olduğu, yani ölüme hazır olduğu için rahatlamış hisseder.

Anlatısı aldığı mektuplarla destekleniyor. Romanın ana kahramanı Ayşe, kendi arzularından kurtulduktan sonra anavatanın kurtuluşu için savaşa koşan yeni bir Türkiye'nin Türk kadını idealini somutlaştırıyor. Etrafındaki erkekler ateşin etrafında dönen güveler (pervaneler) gibidir. Ayşe, bu erkeklere iki yüzü olan «ateşten gömlek» giymeyi başardı: kişisel ve ulusal. Cephedeki kahramanlığıyla, savaşçıları cesaretle cesaretlendirir ve hastanede yaralı askerlere yardım ederek kendi kız kardeşi ya da annesi gibi olurlar

Erkek karakterlerine hakim olan kişiliği, arkadaşlarının genç ve güzel bir kadın olarak ona karşı duygusal bir tutumu gizlemesine neden olur. Sevginin yanan alevleri bilinçlerini bağımsızlık mücadelesine yönlendirir. Ayşe'nin karşılıksızlığını arayan İhsan, İzmir'e giderken hayatını kaybetti. Ona düşünün, ölümünü öğrendikten sonra çadırdan kaçır ve yakınlarda patlayan bir bomba parçasından ölür.

Böylece erkeklerle birlikte cepheye savaşan bir kadın, bir savaşçı, ortak çalışan, hemşire ve sevgili rollerinde okuyucunun önünde görünür. Sonuç olarak, bir tür eğitilmiş, girişimci, sosyal olarak aktif, hükümette yüksek mevkilere sahip olma kabiliyetine ve yeteneğine sahip, ulusun aydınlanması ve gelişmesi için çalışan, sosyal yapılarda sorumlu çalışmalar yapan, ülkesinin ideolojisini iyi anlayan ve ustalaşan bir kadın yaratıldı. Roman ilk olarak 1922'de «İkdam» gazetesinde basıldı, daha sonra 1923'te bir kitap şeklinde çıktı ve çeşitli dillere çevrildi ve 1950'lerde Vedat Günyol'a dikte eden yazarın kendisi tarafından İngilizce'ye çevrildi. Vedat Bey daha sonra düşmanlıkların tanımlandığı anlarda Halide'nin sessiz kaldığını ve uzun süre ağladığını söyledi.

Halide ve kitabın hikayesi, olayların farkındadır, ancak ideolojik bir bağdır ve savaşta hemşire olan yazarın kendisi de Ayşe'nin romanının kahramanı olarak tanınabilir. «Ateş gömleği» nde, düşmanlıkların doğalcı resimleri, yaralıların Peyami halüsinasyonlarıyla serpiştirilir, ki bu muhtemelen yazarın ağır kişisel anılarıyla doğrudan ilişkilidir.

Okuyucu, meydana gelen psikolojik değişiklikleri ve ruhsal arzularının kişiselden sosyal-vatanseverliğe, sıradan bir memurun göze çarpmayan, gri hayatından ulusal mücadeleye aktif olarak katılmasına kadar değiştirdiğini gözlemler. On iki yıl önce Avrupa'ya kaçmış olan Peyami, kendisini değersiz bulduğu Ayşe ile evlenmemek için – onunla tanışmaktan bile zahmet etmeden-savaş alanında ona aşık olur ve cesaretine hayran kalır. Peyami'nin Ulusal Kurtuluş Savaşı'na katılımına bir birey olarak evrimi eşlik eder, kendi benliğinin uyanışı eşlik eder: etrafındakileri analiz eden düşünen bir insan olur. Ayşe'ye olan hisleri, bağımsızlığını koruyan bir ulusa olan sevgisinde eriyor. Ayşe onun manevi değişiminin sebebidir.

Romandaki her kadın Ayşe kadar idealize edilmez. Kendisini tamamen vatan özgürlüğü mücadelesine adayan idealist Ayşe'nin romanının güzelliklerinin gözünde, bu mücadelenin her katılımcısının çabaladığı bir ideal var. Ayşe'ye ortak meselenin doğruluğuna olan gururlu inancı ve romanda kendisine olan sevgisinden gelen ilham, gerçekten büyümlü bir etki gücü kazanır.

Ateşten Gömlek'te iki tür sevgiden bahsediyoruz – bir kadına ve anavatana. Ayşe, memur İhsan'ın, Partizan Ahmet Ryfki'nin ve Eski yetkili Paysi'nin sevgisini kazandığı gibi, vatan da toplumun farklı kesimlerini kendi savunmaları için bir araya getirdi. Ayşe imgesinde somutlaşan sevgi, birleştirci, organize edici, aktif harekete motive edici bir enerji kazanır. Romanın üçüncü güçlü kahramanı, yazar için yeni Türk gençliğinin ideali haline gelen İhsan'dır: eğitimli, ilerici, güçlü, aktif.⁹ Yeni kadın imajında Ayşe, Doğu ile Batı arasında bulunan toplumda sentezleyici bir rol üstleniyor; ayrıca, Doğu dünya görüşünün sıcaklığını, samimiyetini ve hassasiyetini Batı zihniyetinin rasyonelitesiyle birleştiren bir insanın idealini de onaylıyorlar.¹⁰ Halide, vatani için ölebilen ve erkeklerin dünyasına kabul edilen bir kadının imajını iddia ediyor. Belgesellik ve olayların rasyonel analizi sayesinde Roman, tarihi bir kaynağın özelliklerini taşıyor.¹¹ 1923'te Heart of Flame adındaki Roman New York'ta çıktı ve Giriş kelimesini Florence Billings yazdı.

---

⁹ Adile Ayda, **Böyle İdiler Yaşarken Edebi Hatıralar**, Ankara 1984, s.246.

¹⁰ Сибгатуллина, Альфина Тагировна Непреклонная Халиде : Жизнь и творчество турецкой писательницы Халиде Эдип Адывар / А. Т. Сибгатуллина ; Институт Востоковедения РАН. – Пробел, Москва 2018, s.19.

¹¹ Kadir, Dede, **Türk Ulusunun İnşası Sürecinde Romanın Rolü 1923–1938**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi Ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı. Basılmamış Doktora Tezi: Ankara, 2015, s. 137-138.

Yazılarında Halide, «zayıf cinsiyet»in ideal temsilcisinin imajını yarattı. Yurttaşlar için eğitim ve eğitime duyulan ihtiyaç konusunda ısrar ederek, ailedeki ve sosyal yaşamdaki rollerini düşünerek, onlara erkeklerle daha iyi pay ve eşitlik kazanmalarını diledi. Halide, anavatanının imparatorluktan ulusal cumhuriyete geçişinin dramatik dönemlerinde yaşanan kaostan üstesinden gelmeye çalıştı. Halide Edip'in özgünlüğü elbette onun çok kültürlü eğitimi ve çok kültürlü vizyonuna dayanmaktaydı.

Halide'nin tüm hayatı mücadelelerden ve sıkıntılardan oluşuyordu: erken yetim kalma, hastalık, boşanma, fanatiklerin tehditleri, ölüm cezası, Ankara'ya kaçma, cepheye gitme, yakılan köylerin ve aç çocukların gözünde dayanılmaz duygular, ardından Atatürk'le anlaşmazlıklar, gönüllü sürgünler, rezervasyonlar ve dedikodular izledi, ama hiçbir şey onu kırmayı başaramadı.

Ve uçsuz bucaksız bozkırlarda yaşayan Kazak kızları ve milyonlarca Türk kadının hayatı için Halide Edib Adıvar bir rehber haline geldi.

KAYNAKÇA:

Alaş Orda. Sbornik dokumentov. Almaty, 1992.

AYDA, Adile, **Böyle İdiler Yaşarken. Edebi Hatıralar**, Ankara 1984.

Сибгатуллина, Альфина Тагировна **Непреклонная Халиде : Жизнь и творчество турецкой писательницы Халиде Эдип Адывар / А. Т. Сибгатуллина ; Институт Востоковедения РАН. – Москва : Пробел, 2018).**

ÇALIŞLAR, İpek, Halide Edip, **Biyografisine Sığmayan Kadın, Everest Yayınları**, 2010.

DEDE, Kadir, **Türk Ulusunun İnşası Sürecinde Romanın Rolü 1923–1938**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi Ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı. Basılmamış Doktora Tezi: Ankara, 2015.

ENGİNÜN, İnci, **Halide Edip Adıvar**, 2004.

GRANT, R. G., **1001 Battles That Changed the Course of World History**, 2011.

ÖZDEMİR, Hikmet, **Cemal Paşa ve Ermeni Göçmenler**, Remzi Kitabevi, 2008.

- İLERİ, Selim, **Edebiyatımızda Sevdiğim Romanlar Kılavuzu**, 2018.
- İNAN, Afet, **Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması, Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1964.
- KALDAEVA, B.S., “HH ğasyrdyň basyndağy qazaq zırylyarynyň şygarmaşylyğyndağy äiel beinesi Farabi älemi”, **Atty Studentter Men Jas Ğalymdardyň Halyqaralyq Ğylymi Konferensia Materialdary**, Almaty, Kazahstan, 6-8 aprely 2021. Tom 2. – Almaty: Qazaq universiteti, 2021.
- KARACA, Nesrin, “Halide Edip Adıvar’ın Nasrettin Hoca üzerinden İronik Çağ Eleştirisi”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi** 20, 1 (2013) 13-38.
- KAZAN, Frances, **Halide Edip ve Amerika**, 1995.
- NOVICHEV A. D. Tursiya: **kratkaya istoriya**. M.: Nauka, 1965.
- QASABEKOVA, A.İ., **Öielder qozğalysynyň alğaş qy qairatkerleri, Kömekşi oqu qūraly**. Taraz.: Oniversiteti. 2003.
- Qazaq ädebietiniň tarihy**. 7 t. \ Red: S. QİRABAEV. Almaty QA Zaqparat., 2004.—462b
- SYZDYQOVA, R., **Halqyma dep is qyldym**, Almaty: Rauan. 1993.
- TAPANOVA, S.E., **Qazaq basylymdaryndağy äielder beinesi**, Monografiya – Astana: 2013. – 264 bet.
- ÜNLÜ, Aslıhan, **Değişen Tarih Ve Metin Anlayışı İçinde Biyografik Dram II: Tarihten oto / Biyografiye, oto/Biyografiden drama Halide Edip örneği**// Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi. 2011. № 9, s. 9–21.
- ÖZCAN, Mustafa, **Tiyatro Eserlerinde Halide Edip Adıvar**, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 2005. № 17. ss. 163–185.
- Yılmaz, Ayfer, "Halide Edip'te kadın hakları", *Türkoloji Dergisi*, Sayı 20 (2013), ss. 119-134.
- SIBGATULLINA, A. T., “Nepreklonnaia Halide: Jizn i tvorchestvo tureskoi pisatelnisy Halide Edip Adyvar (Türk yazar Khalide Oedipus Adyvar’ın hayatı ve eserleri)”, **Doğu Araştırmaları Enstitüsü RAS**). - Moskova: Uzay, 2018: 19.).

SAKARYA ZAFERİ'NİN TÜRK ROMANINA YANSIMALARI

Yavuz Selim UĞURLU

ÖZET

Edebiyatın en fazla ilişkili olduğu bilim dallarından biri de tarihtir. Roman türünde kaleme alınmış birçok eserde yazarlar tarihî olayları konu olarak işler. Türk romancılar Kurtuluş Savaşı'nı konu alan romanlar kaleme almışlardır. Bunlar arasında Yakup Kadri'nin “Yaban”, “Ankara” ve Hasan İzzettin Dinamo'nun “Kutsal İsyân” yer almaktadır. “Yaban” okuyucusuyla 1932'de, “Ankara” 1934'te buluşurken ilk baskısı sekiz cilt hâlinde yayımlanan “Kutsal İsyân” ise okuyucusuyla 1966-1967'de buluşur. Her üç romanda da genel anlamda, Kuvayımillîye'nin kuruluşu ve devamında yaşanan olaylar gerçekçi bir bakış açısıyla ele alınmaktadır. Bu romanlarda sık kullanılan mekânlar olarak okuyucunun karşısına Kurtuluş Savaşı'nın yaşandığı Anadolu köyleri ve şehirleri çıkar. Yakup Kadri “Yaban”da aydın-halk kesimi arasındaki farklılıkları Kurtuluş Savaşı arka planında ortaya çıkarmaya çalışırken “Ankara”da idealize ettiği geleceğin Türkiye'sini yine Kurtuluş Savaşı arka planında okuyucuya sunmaya çalışır. Hasan İzzettin Dinamo ise “Kutsal İsyân”da Kurtuluş Savaşı yıllarında yaşananları ayrıntılı ve gerçekçi bir şekilde roman kurgusu içinde vermeye çalışır. Kurtuluş Savaşı'nın önemli dönüm noktalarından biri olan Sakarya Meydan Muharebesi her üç romanda da olay örgüsü içerisinde yer almaktadır. 23 Ağustos 1921'de başlayan muharebe, Gazi Mustafa Kemâl önderliğinde asker ve sivil omuz omuza Türk halkının Batılı devletlerce de desteklenen Yunanlılara karşı verdiği destansı mücadele sonucunda 13 Eylül 1921'de Türk ordusunun zaferiyle sonuçlanmıştır. Türk milletinin 1683'ten beri devam eden geri çekilişi Sakarya Zaferi'yle sona ermiştir. Sakarya Zaferi yurttan büyük bir sevinçle karşılanmıştır. Yapılan hazırlıklar ayrıca Sakarya Zaferi'nin orduya ve halka verdiği moralin de katkısıyla 26 Ağustos 1922'de Büyük Taarruz başlamış ve 30 Ağustos 1922'de gerçekleşen Başkomutanlık Meydan Muharebesi kazanılmış ve devamında düşman orduları yurttan atılmıştır. Bu çalışmanın inceleme alanına giren her üç eserde de Sakarya Zaferi'nin kazanılması sonucunda Türk milletinin yaşadığı sevincin izlerini görmek mümkündür. Bu çalışmada; Sakarya Zaferi'nin “Yaban”, “Ankara” ve “Kutsal İsyân” romanlarında yazarlar tarafından ne şekilde işlendiği

eserlerden örnek metinler alıntılanmak suretiyle ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sakarya Zaferi, Türk romanı, sevinç

THE REFLECTIONS OF THE SAKARYA VICTORY ON TURKISH NOVEL

ABSTRACT

One of the disciplines with which literature is most associated is history. In many works written in the novel genre, authors consider historical events as subjects. Turkish novelists have written novels about the War of Independence. These include Yakup Kadri's "Yaban", "Ankara" and Hasan İzzettin Dinamo's "Kutsal İsyân". "Yaban" was published in 1932, "Ankara" was published in 1934, while "Kutsal İsyân", the first edition of which was published in eight volumes, was presented to the public in 1966-1967. In general, the establishment of Kuvayımîlliye and the events that followed are dealt with from a realistic point of view in all three novels. As frequently used places in these novels, Anatolian villages and cities where the War of Independence took place appear to the reader. In "Yaban", Yakup Kadri tries to reveal the differences between the intellectual people and the villager in the background of the War of Independence, while trying to present the Turkey of the future that he idealized in "Ankara" to the reader in the background of the War of Independence. Hasan İzzettin Dinamo tries to mention the events of the War of Independence in "Kutsal İsyân" in detail and realistically into novel fiction. The Battle of the Sakarya, one of the major turning points of the War of Independence, is in the plot in all three novels. The battle, which began on August 23, 1921, resulted in the victory of the Turkish army on September 13, 1921, as a result of the epic struggle of the Turkish people against the Greeks, supported by Western states, thanks to shoulder to shoulder with soldiers and civilians under the command of Gazi Mustafa Kemâl. The Turkish nation's retreat, which had been going on since 1683, ended with the Victory of Sakarya. The Victory of Sakarya was greeted with great joy in the country. With the morality of the Victory of Sakarya to the army and the people and the preparations for the war before it, the Great Offensive began on August 26, 1922, and the Battle of the Commander-in-Chief, which took place on August 30, 1922, was won

and the enemy armies were subsequently expelled from the country. In all three works that fall under the review of this study, it is possible to see the traces of the joy experienced by the Turkish nation as a result of the victory of the Battle of the Sakarya. In this study, it was tried to reveal by quoting sample texts from the works how the authors of the novels “Yaban”, “Ankara” and “Kutsal İsyân” dealt with the victory of Sakarya.

Key Words: Sakarya Victory, Turkish novel, joy

1. GİRİŞ

Türk tarihinin dönüm noktalarından biri olan Millî Mücadele dönemi, yurdun düşman işgalinden kurtulması amacıyla verilen mücadeleyi içine alan zaman dilimini kapsamaktadır. Bu dönemin başlangıcı Atatürk’ün Samsun’a çıkış tarihi olan 19 Mayıs 1919, bitişi ise Lozan Antlaşması’nın imzalandığı tarih olan 24 Temmuz 1923’tür. Millî Mücadele, Türk edebiyatında birçok sanatçı tarafından birçok edebî tür içerisinde ele alınmıştır. Millî Mücadeleyi konu olarak işleyen edebî türlerden biri de romandır. Kurtuluş Savaşı romanları Türk romancılığı içerisinde önemli bir yer tutmaktadır.

Kurtuluş Savaşı romanlarını iki başlık altında ele almak mümkündür: Bu başlıklardan ilki, yurdun işgali sonrasında şehir merkezlerindeki durumu aktarmaya çalışan romanlardır. Bu romanlarda mekân olarak okuyucunun karşısına çoğunlukla İstanbul çıkar. Bu başlıklardan ikincisi ise Anadolu’daki mücadeleyi aktarmaya çalışan romanlardır. Anadolu’dak mücadeleyi işleyen romanlarda mekân olarak okuyucunun karşısına çoğunlukla; savaşın gerçekleştiği ovalar, ırmak boyları, dağlar, tepeler ve savaştan etkilenmiş köyler çıkar.¹

Kurtuluş Savaşı’nı konu olarak işleyen romanlarda çoğunlukla Batı cephesinde Yunanlılara karşı verilen mücadele ele alınmıştır. Bu romanlarda Yunan mezalimi de önemli bir yer tutmaktadır. Anadolu’nun batısı dışındaki yerlerde verilen mücadele, doğudaki kurultaylar dönemi, Ankara’da

---

¹ Bülent Kalkan, **Kurtuluş Savaşı Romanlarında Aydın Tipi**, T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal

Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, yayınlanmamış doktora Tezi, İstanbul, 2012, s. 43.

gerçekleşen siyasi gelişmelere (“Ankara” romanı hariç) bu romanlarda fazla yer verilmemiştir.²

Halide Edip Adivar’ın 1922’de ilk baskısı yapılan “Ateşten Gömlek” adlı romanı Kurtuluş Savaşı’nı konu olarak ele alan ilk romandır. Bu romanın ardından bu konuyu ele alan birçok roman basılır. Bu romanlardan bazılarını basım tarihlerine göre şu şekilde sıralayabilmek mümkündür: Halide Edip “Vurun Kahpeye” (1926), Reşat Nuri “Yeşil Gece” (1928), Yakup Kadri “Sodom ve Gomore” (1928), Mehmet Rauf “Halâs” (1930), Yakup Kadri “Yaban” (1932), Yakup Kadri “Ankara” (1934), Kemâl Tahir “Esir Şehrin İnsanları” (1956), Kemâl Tahir “Esir Şehrin Mahpusu” (1962), Samim Kocagöz “Kalpaklılar” (1962), Tarık Buğra “Küçük Ağa” (1964), Kemâl Tahir “Yorgun Savaşçı” (1965), Tarık Buğra “Küçük Ağa Ankara’da” (1966), Hasan İzzettin Dinamo “Kutsal İsyân” (1966-1967).

Kurtuluş Savaşı’nı konu olarak işleyen birçok romanda Kurtuluş Savaşı’nın dönüm noktalarından biri olan Sakarya Meydan Muharebesi olay örgüsü içerisinde az veya çok yer almaktadır. 23 Ağustos 1921’de başlayan muharebe 13 Eylül 1921’de Türk ordusunun zaferiyle sonuçlanmıştır. Bu savaş Türk milletinin son savunma savaşıdır. Sakarya Zaferi yurttta büyük bir sevinç uyandırmıştır. Olay örgüsü içerisinde Sakarya Meydan Muharebesi’ne yer veren Kurtuluş Savaşı romanlarında Sakarya Savaşı öncesi yapılan hazırlıklar, savaş esnasında yaşananlar ve kazanılan zaferin Türk insanında uyandırdığı sevinç yazarlar tarafından okuyucuya belirli bir kurgu içerisinde yansıtılmaya çalışılmıştır.

2. “YABAN”, “ANKARA” VE “KUTSAL İSYAN” ROMANLARINA GENEL BİR BAKIŞ

Yakup Kadri’nin “Yaban” ve “Ankara” romanları ile Hasan İzzettin Dinamo’nun “Kutsal İsyân” adlı romanları Kurtuluş Savaşı’nı konu olarak işleyen romanlardandır.³ Sakarya Zaferi’nin kazanılmasının ardından Türk

---

² Mehmet H. Doğan, “Türk Romanında Kurtuluş Savaşı”, **Türk Dili Dergisi**, Türk Romanında Kurtuluş Savaşı Özel Sayısı, Sayı: 298 (1976), s. 9.

³ Bu çalışma kapsamında yapılan alıntılar eserlerin aşağıda künye bilgileri verilen baskılarına aittir. a)

Yakup Kadri, **Yaban**, İletişim Yayınları, (16. baskı), İstanbul, 1991. b) Yakup Kadri, **Ankara**, İletişim

Yayınları, (7. baskı), İstanbul, 1987. c) Dinamo, Hasan İzzettin, **Kutsal İsyân-8. cilt**, May Yayınları (5.

milletinin yaşadığı sevincin belirli bir kurgu düzeni içerisinde yazarlar tarafından okuyucuya aktarıldığını her üç eserde de görmek mümkündür.

Anadolu insanının içine düştüğü sıkıntılı durum karşısında üzülen ve kendisini bu durumun sorumlularından sayan bir subayın Kurtuluş Savaşı yıllarında Anadolu'nun bir köyünde yaşadıklarının anlatıldığı, Yakup Kadri'nin “Yaban” adlı romanı ilk baskısını 1932'de yapar. Romanın başkışisi Ahmet Celâl'dir. Romandaki yardımcı karakterler ise Mehmet Ali, Emine, İsmail, Muhtar, Şeyh Yusuf, Süleyman, İmam Efendi, Emeti Kadın, Hasan'dır. Eserin dili sadedir, eserdeki yabancı sözcük sayısı oldukça azdır. Eserde mekân Porsuk Çayı yakınlarında bir köydür. Eserin olay örgüsünü şu şekilde özetlemek mümkündür:

Ahmet Celâl, I. Dünya Savaşı'nda sağ kolunu kaybetmiş bir subaydır. Cepheden İstanbul'a gönderilir. İstanbul'da yaşamak istemez ve Emir Eri Mehmet Ali'nin köyünde yaşamaya karar verir. Köylüler onu soğuk bir şekilde karşılar, onunla konuşmak istemez. Ahmet Celâl'e “Yaban” adını koyarlar. Köy halkı, düşmana karşı verilen mücadele konusunda kayıtsızdır. Ahmet Celâl kurtuluş mücadelesi hususunda köylüyü bilinçlendirmek ister ama bu bir işe yaramaz. Yaşanan birtakım olaylar sebebiyle köy halkının Ahmet Celâl'e olan nefreti gün geçtikçe artar. Ahmet Celâl, Emine adlı bir genç kızdan hoşlanır ancak Emine, Mehmet Ali'nin kardeşi İsmail ile evlidir. Yunan ordusuna bağlı askerler köye gelir ve köylüden parasını sonra vereceğiz diyerek erzak ve mal alır. Köyden ayrılan Yunan askerleri bir zaman sonra tekrar gelir ancak bu sefer harap ve bitap düşmüş bir hâldedirler. Köyü talan ederler, evleri yakıp yıkarlar. Böyle sıkıntılı bir ortamda Ahmet Celâl, Emine'yle birlikte kaçır. Her ikisi de kaçarken vurulur. Yola devam edemezler. Emine'nin yarası Ahmet Celâl'e göre daha ağırdır. Ahmet Celâl yoluna yalnız başına devam etmeye karar verir. Köyde bulunduğu zaman diliminde başından geçen olayları kaydettiği defteri Emine'ye verir ve oradan uzaklaşır.

Yakup Kadri, romanın başına eklediği açıklamada romanda anlatılan olayların nasıl bir ortamda vuku bulduğunu ve bu olayların hangi kaynağa dayandırılarak anlatıldığını belirtir. Bu açıklamaların yer aldığı metinde olayların geçtiği köyün ve orada yaşayan insanların içler acısı hâli tasvir edilir. Bu açıklamada ayrıca, köyde kalan ve “Yaban” olarak isimlendirilen bir kişinin orada kaldığı iki-üç yıllık süre zarfında başından geçenleri

kaydettiği bir defteri bıraktığı belirtilmektedir. Romanın başındaki nota göre bu defter vasıtasıyla bu roman ortaya çıkmıştır.

Bu çalışmanın inceleme alanına giren bir diğer eser ise Yakup Kadri'nin kaleme aldığı “Ankara” adlı romandır. Yakup Kadri, eserinde “Selma Hanım” adlı karakterin yaşam serüveni esnasında başından geçen olaylar ve onun izlenimleri vasıtasıyla yeni inşa edilen Türkiye'nin hikâyesini okuyucuya üç kısım hâlinde aktarmaya çalışır. Selma Hanım'ın yaşamı romanda üç ayrı kısım içerisinde verilmiştir. Selma Hanım bu üç ayrı kısımda üç ayrı evlilik gerçekleştirir. Selma Hanım'ın yaşamının üç dönemi Ankara'nın üç ayrı dönemini oluşturmaktadır. Selma Hanım'ın başından geçenler, Ankara'da meydana gelen olaylarla birlikte okuyucuya sunulur. Ankara, yazar için sadece bir başkent değil hayalindeki Türkiye'nin sembolüdür.

“Ankara” romanının ilk baskısı 1934'te olmuştur. Romanın başkışisi Selma Hanım'dır. Selma Hanım yeni evli bir kadındır. Romandaki yardımcı karakterler ise Nazif Bey, Binbaşı Hakkı Bey, Neşet Sabit Bey, Ömer Efendi ve ailesi, Murat Bey'dir. Eserin dili sadedir, yabancı sözcük sayısı oldukça azdır. Eserde ana mekân Ankara'dır, İstanbul ve Eskişehir diğer mekânlardır. Eserin olay örgüsünü bölümler hâlinde şu şekilde özetlemek mümkündür:

1. Bölüm: Kurtuluş Savaşı yıllarıdır. Selma Hanım yeni evlenmiştir. Banka şefi olan kocası Ahmet Nazif Bey'in Ankara'ya tayin olması sebebiyle kocasıyla birlikte İstanbul'dan Ankara'ya taşınır. Selma Hanım, eşiyle birlikte milletvekili Murat Bey'in evine misafirliğe gider. Orada Binbaşı Hakkı Bey'le karşılaşır. Nazif Bey düşman orduları Ankara'ya yaklaşınca Ankara'yı terk eder. Selma Hanım Ankara'yı terk etmez. Selma Hanım, Eskişehir'deki bir askerî hastanede gönüllü olarak çalışmaya başlar. Nazif Bey ve Selma Hanım'ın evlilikleri biter.

2. Bölüm: Ülke düşman işgalinden kurtarılmıştır. Selma Hanım Hakkı Bey ile evlenir. Hakkı Bey emekli olmuştur. Kurtuluş Savaşı yıllarında gönüllü vatan sevgisiyle dolu, idealist bir asker olan Hakkı Bey çok değişmiştir, kendi maddî çıkarlarını her şeyden üstün tutan bir iş adamı olmuştur. Hakkı Bey'deki bu değişime çok üzülen Selma Hanım kocasından boşanır.

3. Bölüm: 1933 yılına gelinmiştir. Ekonomi, eğitim, bilim, kültür vb. alanlarda gerçekleşen yeni atılımlarla ülkenin ilerlemesi adına olumlu gelişmeler yaşanmaya başlar. Kendi çıkarlarını her şeyden üstün tutan kesim Avrupa'ya gider. Selma Hanım, çok defa birçok mesele üzerinde konuştuğu

ve birçok konuda düşüncelerine katıldığı yazar Neşet Sabit’le evlenir. Karıkoca ülkeleri için canla başla çalışma niyetindedir. Roman, Selma Hanım’ın Cumhuriyet’in ilanının 20. yıl dönümüyle ilgili hayalleriyle son bulur.

Yazarın ütöpik olarak vasıflandırılabilen eserinde hayalindeki Türkiye’yi okuyucuya sunmaya çalışması dikkat çekmektedir. Eserde dikkat çeken diğer bir husus ise yazarın, değişim sürecinde birtakım hatalar yapıldığını ve bu hataların ülke için birtakım problemler ortaya çıkardığını okuyucuya göstermeye çalışmasıdır.

Bu çalışmanın inceleme alanına giren diğer bir eser ise Hasan İzzettin Dinamo’nun “Kutsal İsyân” adlı romanıdır. “Kutsal İsyân” Türk milletinin; yurdunu işgal eden düşman güçlerine karşı verdiği mücadeleyi işleyen, belgesel niteliği taşıyan tarihî bir romandır. Romanın ilk baskısı sekiz cilt olarak 1966-1967’de yapılmıştır. Eserin başlığının altında “Milli Kurtuluş Savaşı’nın Gerçek Hikayesi” ibaresi yer almaktadır.

Dinamo’nun romanın kurgusunda yer alan karakterler ve olaylar, gerçekte de var olan kişiler ve gerçekleşmiş olaylara dayanmaktadır. Roman bu yönüyle tarihî roman vasfının yanında belgesel-roman özelliğini de taşımaktadır. Romanın belli bir başkişisi veya başkişilerinden bahsetmek söz konusu değildir. Kurtuluş Savaşı’nda mücadele veren birçok kişi Mustafa Kemâl başta olmak üzere romanda yer almaktadır. Eserin dili sadedir, Eserde ana mekân olarak okuyucunun karşısına İstanbul ve Anadolu çıkmaktadır.

Romanın olay örgüsünü kısa bir şekilde nakletmek oldukça güçtür çünkü roman Kasım 1918 ila Eylül 1922 arasında Anadolu ve İstanbul’da gerçekleşen tarihî olayları sekiz cilt içinde ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Eserin birinci cildi İttihat ve Terakki’nin önde gelenlerinden Enver Paşa, Talat Paşa, Cemal Paşa ve beraberindekilerin Mondros Mütarekesi sonrasında Alman savaş gemisiyle İstanbul’dan ayrılmasıyla başlar. Ardından yazar, Yıldırım Ordular Grubu Komutanı Mustafa Kemâl’in Mondros Mütarekesi sonrasında Adana’dan İstanbul’a trenle gelişini okuyuculara aktarır. Eserin sekizinci cildi Yunanlıların Anadolu’yu tamamen terk ettiği tarih olan 18 Eylül 1922’nin bir gün sonrasında sona erer.

Hasan İzzettin Dinamo “Kutsal İsyân”ın devamı sayılabilecek “Kutsal Barış”ı kaleme alır. “Kutsal Barış” da “Kutsal İsyân” gibi birçok ciltten oluşur. Eser, belgesel-roman niteliğini bünyesinde taşımaktadır. “Kutsal Barış”ta Dinamo yurdun düşman işgalinden kurtuluşunun ardından

yaşananları belirli bir roman kurgusu içerisinde okuyucuya sunmaya çalışır. Eserin başlığının altında “Ulusal Kurtuluş Savaşı Sonrasının Gerçek Hikayesi” ibaresi yer almaktadır.

3. SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ'NE GENEL BİR BAKIŞ

Milletlerin tarihinde savaşlar önemli bir yer tutmaktadır. Bazı savaşlar vardır ki toplumların kaderini değiştirmiştir. Tarih sahnesine milletlerin yeni lider ve kahramanlar ortaya çıkarmasını sağlamıştır. Türk tarihi açısından dönüm noktaları olan bazı savaşlar vardır. Talas Savaşı, Türklerin kitleler hâlinde İslamiyet’i kabul etme sürecini başlatmıştır. Dandanakan Savaşı, Selçuklu Devleti’nin temelini atan savaş olmuştur. Malazgirt Savaşı, Türklere Anadolu’nun kapılarını açmıştır. İstanbul’un Fethi, Osmanlının büyük bir imparatorluğa dönüşmesini sağlamıştır. Çanakkale Savaşı, 1. Dünya Savaşı’nın seyrini değiştirmiştir. Türk milletinin büyük bir mücadele örneği vererek elde ettiği zaferlerden biri de Sakarya Meydan Muharebesi sonucunda kazanılan Sakarya Zaferi’dir. Sakarya Meydan Muharebesi’nin kazanılması Kurtuluş Savaşı için bir dönüm noktası olmuştur. Sakarya Meydan Muharebesi’nde yaşananları ana hatlarıyla şu şekilde aktarabiliriz: Yunan kuvvetleri 23 Ağustos 1921 tarihinde ellerindeki tüm olanakları kullanarak saldırıya geçer. Mustafa Kemâl’in; askerlerine vermiş olduğu “Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır. O satıh bütün vatandır, vatanın her karış toprağı vatandaşın kanı ile ıslanmadıkça düşmana terk olunamaz” emri ile Türk askerleri kanının son damlasına kadar vatanını savunur. 10 Eylül 1921’de hücumu geçen Türk ordusu, Yunan ordusunu geri çekilmek zorunda bırakır.⁴

Sakarya Meydan Muharebesi, 1683’te Viyana önlerinde Avrupa taarruzları karşısında başlamış olan Türk çekilişinin son noktası olur. Türk topraklarının bölüşülmesi için hazırlanan projeler bu zaferle iflas eder, Türk ulusunun esir olmayacağı bir defa daha anlaşılır.⁵ Sakarya Zaferi’nin kazanılması

---

⁴ Cemal Avcı vd., “Sakarya Savaşı’nın Önemi ve Ders Kitaplarındaki Yeri Hakkında Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Görüşleri”, *Uluslararası Sosyal Bilgilerde Yeni Yaklaşımlar Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 1, (2020), s. 2-8.

⁵ Mustafa Balcıoğlu, “Sakarya Melhame’i Kübrası yahut Türk’ün Medd ü Ceziri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 36, (1996), s. 929.

sonrasında Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından Mustafa Kemâl'e Mareşal rütbesi ve Gazi unvanı verilir.⁶

Sakarya Meydan Muharebesi'nde zaferin kazanılmasıyla Büyük Taarruz'un başlaması arasında geçen yaklaşık bir yıllık süre zarfında içte ve dışta cereyan eden politik olaylar açısından oldukça hareketli, savaş harekâtı açısından ise oldukça sakin bir dönem geçer. Bu süre zarfında birtakım önemli siyasi gelişmeler meydana gelir. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz: Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan ile yapılan Kars Antlaşması (13 Ekim 1921); Fransızlarla yapılan Ankara Antlaşması (20 Ekim 1921); İstanbul'da İngilizlerle yapılan Esir Değişimi Antlaşması (23 Ekim 1921); Türkiye-Ukrayna Dostluk Antlaşması (2 Ocak 1922); İtilaf Devletlerinin Mütareke Teklifi (22 Mart 1922).⁷

4. SAKARYA ZAFERİ'NİN “YABAN”, “ANKARA” VE “KUTSAL İSYAN” ROMANLARINA YANSIMALARI

23 Ağustos 1921'de başlayıp 13 Eylül 1921'de Türk ordusunun zaferiyle sonuçlanan Sakarya Meydan Muharebesi, Kurtuluş Savaşı'nın dönüm noktalarından biridir. Bu savaşın öncesi, savaş esnasında yaşananlar ve Türk ordusunun zaferi kazanmasının yankıları Kurtuluş Savaşı'nı konu olarak ele alan romanların kurgusal yapıları içerisinde kendisine az veya çok yer bulmuştur.

Hasan İzzettin Dinamo'nun “Kutsal İsyan”, Yakup Kadri'nin “Yaban” ve “Ankara” romanlarında Sakarya Zaferi ve öncesinde yaşananlar, gerçekçi bir bakış açısıyla kurgulanmıştır. Her üç romanda da zafer öncesinde yaşananlarla birlikte zaferin Türk milletinde uyandırdığı sevinci görmek mümkündür. Yakup Kadri ve Halide Edip, Kurtuluş Savaşı esnasında cephede bizzat bulunmuş ve orada olanları eserlerine yansıtmış iki yazardır. Bu çalışmada her üç romandan örnek metinler alıntılanmak suretiyle bu zaferin eserlere yansımaları ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

---

⁶ Mehmet Tural, “Kahramanlık Kavramı ve Atatürk'ün Kişiliğinde Bu Kavramın Yeri (Trablusgarp, Çanakkale ve Sakarya'dan İzmir'in Alınışına)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 10, Sayı:30, (1994), s. 714.

⁷ Atilla Kollu, “Büyük Zafer (Öncesi ve Sonrası ile)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 24, (1992), s. 481-483.

Yakup Kadri'nin aydın-halk kesimi arasındaki farklılıkları Kurtuluş Savaşı'nda yaşananlar ekseninde aktarmaya çalıştığı "Yaban"da Sakarya Zaferi'nin yansımalarını görmek mümkündür.

Yakup Kadri, Sakarya Meydan Muharebesi öncesindeki duruma "Yaban"da yer verir. Aşağıdaki metin parçasında Türk ordusunun ve insanının savaş öncesindeki durumunun yanı sıra Ahmet Celâl karakterinin bakış açısıyla savaşın değerlendirilmesi okuyucuya aktarılmaya çalışılmıştır:

*"Anadolu ordusu, şu dağların öte kıyısında yeni bir meydan savaşına niçin hazırlanıyor? Askerî hayatında hiçbir bozgun görmemiş olan büyük Türk serdarının cephede işi ne? Gidip yakından görmek için delice bir arzuyla tutuşuyorum (...) Bütün Türk âleminin bundan başka yöneleceği bir nokta var mı? Bütün Türk âlemi mi? Hayır, bütün mazlum insanların, diyecektim. Gözü doymak bilmeyen bir iki garp devletinin zenginleri, günde dört öğün yemek yiyecek diye, fukaranın lokması elinden alındı."*⁸

Yakup Kadri, eserinde Sakarya Meydan Muharebesi'ni kaybeden bozguna uğramış Yunan ordusunun harap ve bitap bir durumda geri çekilmekte olduğunu Ahmet Celâl karakterinin bu durum karşısındaki sevinciyle birlikte okuyucuya aktarır. Romandan alıntılanan aşağıdaki metin parçasında bunu görmek mümkündür:

"köyün içini ve dışını düşman askerleriyle tıklım tıklım dolmuş buldum. Hem bu asker kalabalığı geçen seferki gibi muntazam bir kıta manzarasını göstermiyor, başıbozuk bir insan yığınını andırıyordu (...)

Askerlerin hepsi, toza toprağa bulanmış, derileri güneşten paslı bakıra dönmüş, sakalları diken diken uzamış, üst baş perişan bir haldeydi. Tam bir bozgun askeri.

*Köyün havasındaki tehlike korkusuna, köylülerin yüzündeki şaşkınlık ve ürküntüye rağmen sevinçten yüreğim ağzıma geldi. Az kalsın onlara: 'Yenildiniz değil mi?' diye bağıracaktım."*⁹

Yakup Kadri; romanının baş kısmına eklediği metinde, Sakarya Meydan Muharebesi'ni kaybeden Yunanlıların geri çekilirken yaptıkları sebebiyle Anadolu topraklarının ve Anadolu insanının yüz yüze kaldığı sıkıntılı durumu okuyucuya şu şekilde aktarır:

⁸ Yakup Kadri, **Yaban**, İletişim Yayınları, (16. baskı), İstanbul, 1991. s. 161-162

⁹ **Age.**, s. 193.

*“Sakarya savaşından sonra dūřman orduları Haymana, Mihalıççık ve Sivrihisar bōlgelerini, bize, yer yer ateř yığınlarıyla örtölü ıssız ve engin bir virane halinde bıraktı. O âfetlerden arta kalmış halkın, bu tař yığınları arasında, ilk insanlardan farkı yoktur.”*¹⁰

Türk ordusunun Sakarya Meydan Muharebesi’ni zaferle sonuçlandırdığını eserin başkişisi Ahmet Celâl’in öğrenmesiyle birlikte hissettiklerini eserden alıntılanan aşağıdaki metinde görmek mümkündür:

“Dūřman mađlûp olmuřtur. Bozgun bir hâlde geri çekiliyor (...)

*Fakat, ben yerimde duramıyorum. Pencerenin içindeki bir saksıyı alıp yere çarptım. Bununla da kalmayıp yatağımın üstüne atıldım. Yatağımı yumruğumla dövmeğe, dişlerimle ısırmağa başladım. Boğazıma tıkanan hıçkırıklar beni boğacak. Fakat, ben, Türk ordusunun zaferini gözlerimle gördüğüm şu anda ağlamayacağım.”*¹¹

Yakup Kadri “Yaban” romanında Sakarya Zaferi’nin yansımalarını eserin başkişisi Ahmet Celâl’in bakış açısıyla okuyucuya aktarmaya çalışmıştır. Ahmet Celâl; Türk ordusunun zaferinin ardından Yunanlıların geri çekilmesi esnasında köyleri yakıp yıkmalarına, köylüğe insanlık dışı muamelelerde bulunmasına bizzat şahit olduğundan zafer sonrasında yüreğinde hissettiği sevinci buruk bir şekilde yaşamak zorunda kalmıştır.

Bu çalışmanın inceleme alanına giren bir diğer roman olan “Ankara”nın da yazarı Yakup Kadri’dir. Yazar, eserinde Selma Hanım adlı karakterin yaşam serüveninin belirli bir kısmında başından geçen olayları ve onun izlenimleri vasıtasıyla Türkiye’nin yeniden yapılanma sürecinin hikâyesini okuyucuya aktarmaya çalışmaktadır. Eserde, Sakarya Zaferi’nin yansımalarını görmek mümkündür.

Türk insanı kadınıyla erkeğiyle genciyle yaşlısıyla Sakarya Meydan Muharebesi öncesi ve sonrasında ordusuna destek olmuştur. Yakup Kadri buna “Ankara” romanında değinir. Romanın başkişisi Selma Hanım; savaş esnasında, yaralı askerlerin tedavi edildiği bir hastanede çalışır. Selma Hanım romanın ilerleyen kısımlarında o günleri hatırlar. Selma Hanım’ın o günlere ait düşüncelerini romandan alıntılanan aşağıdaki metin parçasında görmek mümkündür:

---

¹⁰ Age., s. 31

¹¹ Age., s. 194

“Bunlar sayesinde, Selma Hanımın ıstırabında gitgide bir vuzuh hasıl oluyor ve ruhuna, tıpkı, Sakarya Muharebesi esnasında, askerî hastahannede çalıştığı günlerdeki gibi ahenk ve muvazene geliyordu ve Cebeci Mezarlığının kara taşları arasından geçerken kendi kendine söylediği şu sözler beyninin içinde tekrar kelime kelime canlanıyordu: ‘Çalışmak, çalışmak. Bir şeye yaramak, bir şeye yarar ve lazım olduğunu hissetmek.. İşte, yaşamanın yegane manası...’”¹²

Sakarya Meydan Muharebesi öncesinde düşman birliklerinin Ankara’nın çok yakınlarına kadar yaklaşması sebebiyle Selma Hanım’ın kocası Nazif Bey, eşi Selma Hanım’la Ankara’yı terk etmek ister. Selma Hanım Ankara’yı terk etmek istemez. Kocasını gider. O, askerî hastanede hemşirelik yapar. Sakarya Meydan Muharebesi esnasında Ankara’dan kaçan kocasına tepkili olan Selma Hanım, kocasından soğur. Romandan alıntılanan aşağıdaki kısımda bu durum okuyucuya şu şekilde aktarılmıştır:

“Selma Hanım, Sakarya Muharebesi günlerinde, Nazif’ten niçin o kadar soğudu? Neden Büyük Zaferi takip eden o coşkunluk ve sevinç devrinde ona karşı, adeta, bir öfke ve bir hınç duymaya başladı? Ve nihayet, günün birinde, Binbaşı Hakkı Bey, miralay rütbesiyle ve göğsünde kızıl kurdela İstiklal Madalyasıyla İzmir’den Ankara’ya geldiği gün, Nazif’in bir dakikalık huzurunu neden hiç çekemez oldu? Bütün bunları, kendi kendine hâlâ izah edemiyordu. Zavallının ne kabahati, ne kusuru vardı? Gerçi, millî felaketlerde bulunmuştu. Fazla bencil, fazla korkak görüldüğü bazı anlar olmuştu. Hele Sakarya’nın son günlerinde bütün manasiyle bir bozguncu idi. Karısına kaçmayı teklif ettiği, ‘eğer sen gitmezsen, ben, yalnız başıma giderim’ dediği dakika, artık, manevî hezimetin son derecesine düşmüş bulunuyordu. Lakin, bütün bunlar, bir karının kocasından ayrılıp bir başkasına varması için kâfi sebep mi idi?”¹³

Yakup Kadri, romanın başkişisi Selma Hanım ve çevresindekiler başta olmak üzere Sakarya Zaferi’nin Ankara halkında uyandırdığı sevinç eserinde yer verir. Sakarya kıyılarından zafer haberinin gelmesiyle birlikte insanların mutlu olduğunu ve bu mutluluğun Ankara’da gösterişsiz bir şekilde yaşandığını okuyucuya şu şekilde aktarmaya çalışmıştır.

“Sakarya kıyılarından ilk zafer haberi geldiği vakit aslâ şaşırmadı, coşup taşmadı. Halime ile beraber, Ömer Efendinin ihtiyar annesiyle beraber ve onlar kadar sâkin, uslu, bunu bir ‘emritabii’ telâkki etti.

¹² Yakup Kadri, **Ankara**, İletişim Yayınları, (7. Baskı), İstanbul, 1987, s. 157-158.

¹³ **Age**, s. 102.

Bütün Ankara'da da böyle gösterişsiz bir sevinme vardı. Bu bayraksız, donanmasız, davulsuz, zurnasız bir zafer bayramı oldu. Çünkü sevinç, yanık topraklardaki sular gibi, hep ipe çekilmiş, yüreklere sinmişti.

Yalnız, Selma Hanım, o sabah hastahaneye gitmek üzere sokak kapısından çıkarken, Ömer Efendinin ilk defa olarak gülümsediğini gördü.”¹⁴

Yakup Kadri “Ankara” romanında Sakarya Zaferi’nin yansımalarını eserin başkişisi Selma Hanım’ın bakış açısıyla okuyucuya aktarmaya çalışmıştır. Selma Hanım; Sakarya Meydan Muharebesi esnasında kocası, Ankara’yı terk etmesine rağmen Ankara’yı terk etmez ve yaralanan askerlerin tedavi edildiği hastanede çalışır. Selma Hanım, Sakarya Zaferi sonrasında çok sevinmiştir. Yurdun düşman işgalinden tamamen kurtarılması adına Selma Hanım’ın umutları artmıştır.

Yakup Kadri’nin “Yaban” ve “Ankara” romanlarında yer verdiği Sakarya Zaferi’ne “Kutsal İsyân”ın sekizinci cildinde Hasan İzzettin Dinamo da yer vermiştir. Yazar hem Sakarya Meydan Muharebesi öncesinde hem de sonrasında yaşananları eserinde işlemiştir.

Hasan İzzettin Dinamo, Sakarya Meydan Muharebesi öncesinde Ankara’ya oldukça yaklaşan düşmana karşı Mustafa Kemâl Paşa’nın bakışına ve düşmana karşı verilecek mücadelenin ne şekilde olacağına dair ipuçlarına “Kutsal İsyân”da yer verir. Romandan alıntılanan aşağıdaki kısımda bunu görmek mümkündür:

“düşmanı bu kel tepelerle bu sapsarı, zavallı, kıraç toprakların üzerinde evire çevire yeneceğine inanıyordu. Bütün bozkır, sıra-sıra derin siperlerle bir köstebek ülkesine döndürülmüştü. Silahlı Anadolu köylüsü, bu çukurlara sinip düşmanı Ankara balıyla değil çelik leblebilerle karşılayacaktı.”¹⁵

Dinamo, Türkiye Büyük Millet Meclisinin Sakarya Meydan Muharebesi öncesinde ordunun başkumandanı olarak Mustafa Kemâl Paşa’yı seçmesine “Kutsal İsyân”da yer verir. Mustafa Kemâl’in Başkumandan olmasının hemen ardından mecliste yaptığı konuşma eserde okuyucuya şu şekilde sunulmuştur:

“Meclis kürüsüsüne çıkan Mustafa Kemâl, şunları söyledi:

---

¹⁴ Age., s. 100.

¹⁵ Hasan İzzettin Dinamo, **Kutsal İsyân-8. cilt**, May Yayınları, (5. baskı), İstanbul, 1977, s. 321.

—Bu teveccühe lâıyk olabilmek uğruna bütün varlığımı isteklerinizin çevresinde harcamaktan bir dakika kaçınmayacağım, ve bunda ikircik göstermiyeceğimi telâkki ve kabul buyurmanızı rica ederim. Efendiler zavallı ulusumuzu tutsak etmek isteyen düşmanları Tanrı'nun yardımıyla mutlak olarak yeneceğimize değin olan güven ve inanım, bir dakika olsun sarsılmamıştır. Bu dakikada bütün bu inanımı yüksek kurulunuza, bütün ulusa bildiririm.”¹⁶

Dinamo, “Kusal İsyân”da Sakarya Meydan Muharebesi'nin bitiminde hem Yunan hem de Türk ordusunun durumunu okuyucuya şu şekilde aktarır:

“Başkumandan general Papulas'ın uyanıklığıyla Yunan Ordusu, bütünüyle eriyip bozkıra gübre olmaktan kurtulmak için kendini Sakarya ırmağının ötesine zor atmıştı. Yirmi iki gündüz, yirmi iki gece süren tarihin bu en uzun meydan savaşı, her iki ulusun ordularını da iyice yaralamıştı. Türk ordusu on bin ölü on beş bin yaralı, Yunan ordusu ise on iki bin ölü, yirmi üç bin yaralı verdi. (...) Yunan Ordusu, ölülerini, döküntülerini arkada bırakarak Eskişehir'e doğru hızla yol alırken çok derinden yaralanmış Türk Ordusu da hemen-hemen kandan kıpkırmızı kesilmiş gövdesiyle bozkırın tepelerine dikilerek onun kaçışını seyretmekten başka bir şey yapamadı. Onun da adımını atacak gücü kalmamıştı.”¹⁷

Yazar, Yunan ordusunun bozguna uğrayıp geri çekilirken yaptığı insanlık dışı hareketler sebebiyle Anadolu topraklarının ve Anadolu insanının karşı karşıya kaldığı olumsuz tabloyu Türk ordusunun gözünden okuyucuya şu şekilde tasvir etmektedir:

“Yalnız, yaralarından kan akarak düşmanın boşalttığı savaş meydanlarında ilerleyen Türk ordusu, bütün köylerin evlerin, tarlaların kül yığınları haline geldiğini gördü. Demiryolu atılmıştı. Hele bozkırda yaşayan çilekeş Türk köylüsünün kadın, çoluk çocuk süngüden, kurşundan geçirildiğini görmek, Onu ağlamaklı etti. (...) Bütün köyler, sömürölmüş, biçilmeden kalan tarlalar düşman eliyle yakılmıştı. Sonsuz tarlalar, kapkara bir kül örtüsü altında uzuyordu.”¹⁸

Dinamo “Kutsal İsyân”da Sakarya Zaferi'nin yansımalarını Mustafa Kemâl, İsmet İnönü, Halide Edip gibi isimler çerçevesinde yansıtmaya çalışır.

---

¹⁶ Age., s. 321.

¹⁷ Age., s. 359.

¹⁸ Age., s. 359-362.

Aşağıda yapılan açıklamalar ve romandan alıntılanan metinlerle, Sakarya Zaferi'nin "Kutsal İsyân" romanına yansımaları aktarılmaya çalışılmıştır.

Sakarya Zafer'i sonrasında Mustafa Kemâl Paşa'nın durumu romanın farklı sayfalarından alıntılanan iki ayrı metinde okuyucuya şu şekilde aktarılmaktadır:

*"13 Eylül sabahı, düşmanın bütün cephe boyunca en aşağı bir bozgun psikolojisi içinde çekildiğini öğrenen başkumandanın yüzünde korkunç bir devî yenmiş bir mitoloji kahramanının büyük sevinci parlıyordu (...) Eylülün on üçüncü günü, Sakarya belasını savuşturmuş olmanın iyimserliği, sevinci yüzünün her çizgisinden taşan Mustafa Kemâl, savaş arkadaşlarıyla Polatlı'da öğle yemeği yedi."*¹⁹

İsmet İnönü ve yanında yer alan diğer komutanların Sakarya Zaferi'nin kazanılmasının hemen sonrasındaki ruh hâlleri eserde Halide Edip'in bakış açısıyla verilmiştir. Romandan alıntılanan aşağıdaki metinde bunu görmek mümkündür:

*"Cephe kumandanları birer birer gelip İsmet beyi kutladılar. Gayet vakur ve sakin olmalarına karşın, bir küçük çocuğun kendinden güçlülere yendiği zamanki durumda oldukları görülüyordu. Vagonun basamaklarında oturup onlara bakan Halide Edip, onların yüzlerinde bu duyguları okuyordu."*²⁰

Sakarya Zaferi'ne cephede bizzat şahit olan Halide Edip'in zafer sonrasındaki sevinci romandan alıntılanan aşağıdaki metinde yazar tarafından okuyucuya şu şekilde aktarılmaktadır:

*"Halide Edip 9 Eylül 1922'de başkumandanlık karargâhındadır. Genç kadın, herkes gibi Sakarya savaşının kazanıldığını ya da kazanılmak üzere olduğunu bilmenin bilinci sevinci içindeydi. Uykularında karşılaştığı karadüşler, birden bire yitiklere karışmıştı."*²¹

Dinamo'nun Kasım 1918 ila Eylül 1922 arasında gerçekleşen tarihî olayları sekiz cilt içinde ayrıntılı bir şekilde ele almaya çalıştığı "Kutsal İsyân" adlı romanında Sakarya Zaferi'nin yansımalarını birçok karakterin bakış açısıyla vermeye çalıştığını görebiliriz.

Olay örgüleri içerisinde Sakarya Meydan Muharebesi'ne ve sonrasında kazanılan zafere yer ayıran "Yaban", "Ankara" ve "Kutsal İsyân" adlı

---

¹⁹ Age., s. 359-364.

²⁰ Age., s. 365.

²¹ Age., s. 352.

romanlarda yazarların gerçekçi bir bakış açısıyla konuyu okuyucuya belirli bir kurgu içerisinde yansıtmaya çalıştıkları sonucuna ulaşılabilmektedir.

SONUÇ

Kurtuluş Savaşı'nın birçok safhası bu savaşı ele alan romanlarda yer almaktadır. Kurtuluş Savaşı'nın safhalarından biri de Türk ordusunun zaferiyle sonuçlanan, 23 Ağustos 1921'de başlayıp 13 Eylül 1921'de sonlanan Sakarya Meydan Muharebesi'dir. Yirmi iki gün yirmi iki gece süren bu çetin muharebe Kurtuluş Savaşı'nın dönüm noktalarından birisi olmuştur. Avrupa karşısında 1683'ten beri devam eden geri çekilişin son noktası Sakarya Meydan Muharebesi olmuştur. Türk vatanının Avrupalı devletlerce pay edilmesi için hazırlanan projeler bu zaferle başarısızlığa uğratılmıştır.

Sakarya Zaferi'nin kazanılması yurttaki çok büyük bir sevinçle karşılanmıştır. Sakarya Zaferi'nin kazanılması sonrasında yaklaşık bir yıllık süre zarfında birtakım önemli siyasi gelişmeler meydana gelmiştir. Bu zafer sonrasında Türk ordusu, yurdunu düşman işgalinden kurtarma hususunda daha da cesaretlenmiş ve devamında büyük mücadele kazanılmış, işgal sona erdirilmiştir.

Kurtuluş Savaşı'nı işleyen romanlarda zaferin öncesinde ve sonrasında yaşananlara yazarlarca yer verilmiştir. Yakup Kadri'nin "Yaban", "Ankara" ve Hasan İzzettin Dinamo'nun "Kutsal İsyân" olay örgüsü içerisinde Sakarya Meydan Muharebesi'ne ve sonrasında Türk ordusunun zaferi elde etmesine değinen romanlar arasında yer almaktadır. "Yaban" ve "Kutsal İsyân"da Sakarya Zaferi öncesi ve sonrasında yaşananlara ayrıntılı bir şekilde yer verilirken "Ankara"da Sakarya Zaferi öncesi ve sonrasında yaşananlara diğer iki romanda olduğu kadar yer verilmemiştir. Bunun sebebi olarak "Ankara" romanının daha çok, Cumhuriyet'in ilanı ve sonrasında yaşananlara yer vermesi olarak gösterebiliriz. "Yaban"da Sakarya Zaferi sonrasında yaşananlar romanın başkişisi Ahmet Celâl vasıtasıyla okuyucuya aktarılmaya çalışılmıştır. "Ankara"da zafer sonrası yaşananlar romanın başkişisi Selma Hanım'ın bakış açısıyla okuyucuya sunulmaya çalışılmıştır. "Kutsal İsyân"da zaferin yansımaları Halide Edip başta olmak üzere Mustafa Kemâl, İsmet İnönü ve beraberindekilerin bakış açısıyla okuyucuya aktarılmaya çalışılmıştır. Her üç eserde de en fazla dikkat çeken nokta ise karakterlerin Sakarya Zafer'i sonrasında hissettikleri sevinci yazarların ayrıntılı bir şekilde tasvir etmeye çalışmaları olmuştur.

Bu çalışmanın inceleme alanına giren her üç eserde de Sakarya Zaferi'nin yansımalarını görmenin mümkün olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

AVCI, Cemal Avcı vd., “Sakarya Savaşı'nın Önemi ve Ders Kitaplarındaki Yeri Hakkında Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Görüşleri”, **Uluslararası Sosyal Bilgilerde Yeni Yaklaşımlar Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 1, (2020).

BALCIOĞLU, Mustafa, “Sakarya Melhame’i Kübrası yahut Türk’ün Medd ü Ceziri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 36, (1996).

DİNAMO, Hasan İzzettin, **Kutsal İsyân-8. cilt**, May Yayınları, (5. baskı), İstanbul, 1977.

DOĞAN, Mehmet H., “Türk Romanında Kurtuluş Savaşı”, **Türk Dili Dergisi**, Türk Romanında Kurtuluş Savaşı Özel Sayısı, Sayı: 298 (1976).

KADRİ, YAKUP, **Ankara**, İletişim Yayınları, (7. baskı), İstanbul, 1987.

KADRİ, YAKUP, **Yaban**, İletişim Yayınları, (16. baskı), İstanbul, 1991.

KALKAN, Bülent, **Kurtuluş Savaşı Romanlarında Aydın Tipi**, T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul, 2012.

KOLLU, Atilla, “Büyük Zafer (Öncesi ve Sonrası ile)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 24, (1992).

TURAL, Mehmet, “Kahramanlık Kavramı ve Atatürk’ün Kişiliğinde Bu Kavramın Yeri (Trablusgarp, Çanakkale ve Sakarya’dan İzmir’in Alınışına)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 30, (1994).

**HALİDE EDİP ADIVAR VE YAKUP KADRİ
KARAOSMANOĞLU'NUN ESERLERİNDE SAKARYA MEYDAN
MUHAREBESİ'NİN İZLERİ**

Naz SARIASLAN*

ÖZET

Yunan taarruzuna karşı Millî Mücadele'de bir dönüm noktası olan Sakarya Meydan Muharebesi, Türk edebiyatında bu dönemi konu alan eserlerde yer almıştır. Dönemin aydınlarından Halide Edip Adıvar ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun bu süreçte yer aldığı Tetkik-i Mezâlim Komisyonu ve bu komisyonun topladığı bilgiler, kimi eserlerine kaynak olmuştur. Tarih ve edebiyatın iş birliğinden hareket ile bu eserlerde kolektif bir bilinç ortaya konarak yeni kurulan Türk devletinin ulus kimlik inşasına katkı sağlanmıştır. Bu çalışmada sözü geçen iki yazarın Sakarya Meydan Savaşı ve izleyen süreci konu eden çeşitli edebi türlerde verdikleri eserler incelenerek bakış açıları ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sakarya Meydan Savaşı, Halide Edip, Yakup Kadri, Millî Mücadele, Millî Edebiyat

**TRACES OF THE BATTLE OF SAKARYA IN THE WORKS OF
HALİDE EDİP ADIVAR AND YAKUP KADRİ KARAOSMANOĞLU**

ABSTRACT

The Battle of Sakarya, which was a turning point in the National Struggle against the Greek offensive, took place in the works of this period in Turkish literature. The Commission of Investigation of Atrocities, in which Halide Edip Adıvar and Yakup Kadri Karaosmanoğlu, who were intellectuals of the period, took part in this process, and the information gathered by this commission, became a source for some of his works. With the cooperation of history and literature, a collective consciousness was revealed in these

---

* Naz Sariaslan, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Ana Bilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı öğrencisi, nazfikri.1996@hotmail.com, ORCID ID 0000-0003-3343-4887

works and contributed to the construction of the national identity of the newly established Turkish state. In this study, the works of the two authors mentioned in various literary genres about the Sakarya Pitched War and the following process were examined and their perspectives were revealed.

Key Words: Sakarya Pitched War, Halide Edip, Yakup Kadri, National Struggle, National Literature

GİRİŞ

23 Ağustos-13 Eylül 1921 tarihleri arasında geçen Sakarya Meydan Muharebesi, Türk milleti ve onun Anadolu'daki geleceği için bir dönüm noktasıdır. Çoğu araştırmacının dile getirdiği üzere 1683 yılı Viyana Kuşatması'ndan beri devam eden Türk geri çekilmesi Sakarya Meydan Muharebesi'nde kazanılan zafer ile son bulmuştur. Yunan kuvvetleri eritilerek kazanılan ve kolay olmayan bu zafer ile denilebilir ki Sakarya Meydan Muharebesi, savunmadan taarruza geçişin Millî Mücadele'de askerî açıdan dönüm noktası olmuştur. Yunan güçlerine karşı askerî mühimmat ve birçok unsur açısından eksik olarak büyük bir mücadele ile göğüslenen bu zaferi Mustafa Kemal Paşa, aynı zamanda "Sakarya melhame-i kübrası" olarak adlandırmıştır.¹ Zira yirmi iki gün boyunca aralıksız süren bu muharebe, Türk tarihine ve aynı zamanda dünya tarihine en çetin muharebelerden biri olarak geçmiştir. Muharebenin sonunda ortaya çıkan bu kan deryası ise dönemin aydın/yazar kesimi tarafından kaleme alınmış ve gelecek nesillere tarihî bir kesit olarak sunulmuştur. Yeni kurulan Türk devletinin ulus kimlik inşasında ihtiyacı olan hikâye ise Millî Mücadele ve Sakarya Meydan Muharebesi gibi birçok safhasının edebî eserlerde yer alması ile ortaya çıkmaktadır ve nesilden nesile aktarılmaktadır diyebiliriz. Bu fikre bir temel oluşturmak adına çalışma tarihin tanımına ve edebiyat ile ilişkisine değinmekte fayda vardır.

İçinde, geçmiş ve toplumların fikir ve eylemlerini barındıran bir alan olan tarihle ilgili çeşitli tanımlamalar yapılmıştır. Çalışmalarında araştırmacıya yol göstermek adına ortaya çıkan çoğu kaynaktaki bu tanımlamalarda tarih

---

¹ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk Cilt: II 1920-1927*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 9. Baskı, s. 618.

"...Bu suretle 23 Ağustos gününden 13 Eylül gününe kadar, bugünler de dahil olmak üzere, yirmi iki gün ve yirmi iki gece bilâfasıla devam eden, Sakarya Melhamei Kübrası, yeni Türk Devletinin tarihine; cihan tarihinde ender olan büyük bir meydan muharebesi misali kaydetti."

genel olarak insanların kendi toplumsal kimlik kavramlarını ve geleceğe ilişkin beklentilerini oluşturmalarını sağlayan deneyimlerin toplamıdır.² Yine tarih insanlığın fiil ve fikirlerinin gelişimini takip eden ve bunların sonucu olarak olayları inceleyen bir bilim dalı olarak tanımlanmaktadır.³

Tarihin insan unsuru üzerine kurduğu dinamizmi sağlayan yine insanın kendisidir. İnsan, varlığını, bugününü ve geleceğini anlamlandırmak için çoğu zaman düne, dünde ne olduğuna yönelir. Bu nedenle ona aidiyet kazandıracak en temel unsur, basitçe, geçmişte olanlardır. Toplumlar da fertlerini bir arada tutmak ve onlara bir aidiyet duygusu kazandırmak için geçmişlerine yönelir. Bu duyguyu, birliği sağlayacak olan ise tarihtir. Tosh'un deyiimiyle tarih ile oluşturulan kolektif bellek sayesinde toplumun fertleri kuvvetli bir birlik oluştururlar:

“Büyük bir toplumsal grubu birleştiren en güçlü bağlardan biri, üyelerinin ortak tarih bilincidir. Bu bilinç olmaksızın insanlar, geniş soyutlamalara bağlılık göstermeleri yolundaki talepleri kolay kolay kabul edemezler. Modern tarihte grupla özdeşleşme süreçlerinin en güçlüsü olan ulus bilincini düşündüğümüzde, bunun geçerliliği çok daha belirginleşir.”⁴

Tarihin insanda sağladığı bu aidiyet duygusunu ortaya çıkarırken farklı alanlarla iş birliğinde olduğunu görülmektedir. Özellikle bireyde millî bir şuur ve bulunduğu topluma ait olma duygusunu oluşturma noktasında etkili olanı nitekim edebiyat ve tarih ilişkisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu birliktelik uzun bir zamana dayalıdır. Tarih ve edebiyat her zaman birbirini besleyen iki alan olmuştur. Hatta tarihe modern bir anlayış yüklenmeden ve ayrı bir ilmî alan olarak ele alınmasına dair ortak bir fikir ortaya çıkmadan evvel tarih çoğu zaman edebiyatın bir parçası olarak var olmuştur. Sözlü anlatımın bir parçası sayılan destanlar, efsaneler veya epik bir çerçeve ile kaleme alınmış edebî türler çoğu zaman milletlerin, toplumların veya toplulukların geçmişlerini yeni nesillere aktarmak ve onlarda bir aidiyet duygusu yaratmak adına kullanılmışlardır ve günümüzde de hâlâ önemini korumaktadır. Ayrıca tarih geçmişi incelerken bazen dönemin edebî eserlerini de toplumu anlamak adına ele almaktadır, aslında bu tür edebî eserler de tarih ve edebiyat kesişmesinin bir ürünüdür denilebilir.

---

² Tosh, **Tarihin Peşinde**, Çev. Özden Arıkan, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ocak 1997, s.3

³ A. Zeki Velidi Togan, **Tarihte Usûl**, İstanbul, Enderun Yayınları, 1985, s.2.

⁴ Tosh, **a.g.e**, Çev. Özden Arıkan, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ocak 1997, s.5.

Edebiyatın tarihe ve tarihçeye sağladığı en büyük fayda, ortaya konulan bir olayı veya şahsı eserler yoluyla birey için daha ilgi çekici bir hâle getirişidir. Epik şiirler, tiyatrolar, anılar, biyografiler, otobiyografiler, tarihî roman ve hikâyeler; sağladıkları estetik haz ile birlikte çoğu zaman birey ve toplumların geçmişlerine olan ilgisini ve dahi saygısını artırmıştır. Bu nokta tarihin toplumsal görevine destek sağlayacak olan aidiyet duygusunu ortaya çıkarmaktadır:

“Zira, “Milletler ancak tarihlerini bilmek suretiyle “milli şuur”a sahip olurlar” (Kaplan, 1982: 64). Buna göre bireyde ve toplumda millî tarih şuurunun oluşmasına katkı sunan en mühim unsurlar sanat eserleridir. Çünkü tarihte iz bırakan olaylar, inanışlar, yaşayış biçimleri ve ilişkiler, ait oldukları dönemin sanat eserlerine yansır. Resim ve heykel gibi plastik sanatlardan başka roman, hikâye, tiyatro ve şiir gibi edebî ürünler, içinde tarihî vakaları, şahsiyetleri ve mekânları barındırabilen en güçlü yazılı sanat eserlerini oluştururlar. Bunlar, her bakımdan okuyucusunu bilgilendirme ve ona bir aidiyet duygusunu yaşatmaya hizmet eden metinlerdir. Zaten “yazılan tarih”in okunmasındaki amaç, “yaşanılan tarih”i öğrenmektir”⁵

Bu çalışmadaki amaç; tarih ve edebiyatın bu ilişkisinden hareketle Sakarya Meydan Muharebesi'nin Türk edebiyatında kolektif bilinç ile ulus kimlik inşasına sağladığı katkıları gözler önüne sermektir. Çalışmada Türk edebiyatının iki önemli ismi olan Halide Edip Adivar ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun eserlerinde Sakarya Meydan Muharebesi'ni ve sonrasını ele alınışı irdelenecektir.

1)Halide Edip Adivar ve Eserlerinde Sakarya Meydan Muharebesi

1.1)Halide Edip Adivar'ın Hayatına Kısa Bir Bakış

Türk edebiyatının önemli isimlerinden Halide Edip Adivar, Türk siyasî hayatının yakın tanıklarından biri olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemleri ve yıkılışı ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar olan süreci kalemi ile ele alması onu Millî Mücadele'de yer alan bir isim hâline getirir öyle ki bu kaleminin ötesinde cephede Onbaşı olur.

---

⁵ Kemal Erol, “Tarih- Edebiyat İlişkisi ve Tarihî Romanların Tarih Öğretimine Katkısı”, **Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi** 2. 1, 2012, s. 62.

1882 yılında İstanbul'da doğan Halide Edip, Ceyb-i Hümayun başkâtibi Selânikli Mehmet Edip Bey'in kızıdır. Annesi Bedrifâm Hanım'ı erken yaşta kaybetmesi ile anneannesi ve babası arasında ikili bir yetiştirme ve kültür hayatına dâhil olur. Babasının ikinci evliliği ile onun yanında yaşamaya başlar. Hayatının birçok noktasında etkili olarak görülebilecek Amerikan Koleji'nde eğitim alır. Rıza Tevfik'ten Türk edebiyatı, felsefe; Salih Zeki'den matematik; Şükrü Efendi'den Arapça dersleri alan Halide Edip, Amerikan Koleji'nden mezun oluşu sonrası Salih Zeki ile evlenir. Onun Türk siyasî hayatı ile kaleminin buluştuğu ilk nokta 1908 yılında Meşrutiyet Dönemi'nde "Halide Salih" imzası ile kaleme aldığı yazıları olur. 31 Mart Vak'ası ardından çocukları ile Mısır'a kaçtıktan sonra bir dönem İngiltere'de yaşayan Halide Edip, 1909 yılında yurda dönüş yapar. Salih Zeki ile olan evliliğinin bitmesi sebebiyle yazılarını "Halide Edip" imzasıyla kaleme almaya başlar. Yazılarında çoğunlukla kadına ve çocuğa yer veren yazar, Teâli-i Nisvân Cemiyeti'ni kurar ve Türk Ocağı'nda görev alır. Suriye'de öğretmenlik ve müfettişlik gibi görevler sonrasında ikinci evliliğini Doktor Adnan (Adivar) Bey ile yapar. 1918 yılında Darülfünûn Edebiyat Fakültesi'nde Garp Edebiyatı hocası olarak görev aldığı sırada I. Dünya Savaşı'nın son bulmuşken Ahmet Emin Yalman ve Yunus Nadi ile Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin kuruculuğunu yapar.

Halide Edip Adivar'ın bir aydın, bir yazar ve Türk siyasî tarihinin bir tanığı olarak hayatında belki de dönüm noktası olarak kabul edilebilecek başka bir olay ise İzmir'in işgalidir diyebiliriz. Bu işgal onu başkent İstanbul'un atmosferinden uzaklaştırarak Anadolu'ya yakınlaştırmıştır. İzmir'in işgalini protesto için düzenlenen Fatih, Kadıköy ve özellikle Sultanahmet Mitingi'nde yaptığı konuşmalarıyla dönemin dikkat çeken kişiliklerinden biri olur. Bu dönemde Anadolu'ya silah sağlama gibi görevlerde yer alan Halide Edip, İstanbul'un işgalini takiben ile birçok aydın ile birlikte Anadolu'ya geçmiştir. Millî Mücadele sürecinde, Ankara'da Mustafa Kemal Paşa'nın yanında yer alarak onunla birçok konuda fikir alışverişinde bulunan dönemin önemli şahsiyetlerinden biri olmuştur. Ayrıca İngilizce bilmesi sebebiyle şehre gelen yabancı gazeteci ve siyasetçiler ile iletişimi sağlamıştır. Anadolu Ajansı ve *Hâkimiyet-i Millîye* gazetesi önemli basın yayın organlarında da yer alarak Millî Mücadele'nin basın kolunda yer almıştır. 1921 yılında Eskişehir'de hasta bakıcılık görevi olarak Millî Mücadele'de savaşı ve cepheyi de solumuştur. Yunanlıların çekilmesi ile bu sefer cepheden, savaştan sonra Yunanlıların ortaya çıkardığı yıkımları araştırmak adına Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve Yusuf Akçura ile birlikte

Tedkik-i Mezâlim Komisyonu'nda çalışan Halide Edip Adivar, cephedeki çabaları sebebiyle önce onbaşılık ve sonrasında çavuşluk rütbelerini alır. 1922 yılında İstanbul'a dönen Halide Edip yazılarına *İkdam*, *Vakit* ve *Akşam* gazetelerinde devam etmiştir.

Doktor Adnan Bey'in kurucuları arasında yer aldığı Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılması ve Mustafa Kemal ile yaşanan anlaşmazlıklar sonrası 1924 yılı sonunda eşi ile birlikte yurttan ayrılan yazar, önce Paris sonrasında Londra'da yaşadı. 1928 yılında Williamstown, Political Institute'te düzenlenen konferansa açılış konuşması yapmak üzere davet edilen ilk kadın oldu. Böylelikle bir bakıma Avrupa'da Türkiye'nin temsilciliğini yapmış olan yazar, 1935 yılında Hindistan'a giderek orada kurulacak olan Müslüman Üniversitesi'ne dair kampanyada yer aldı, verdiği konferanslar büyük yankı uyandırdı. Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünden sonra Türkiye'ye döndü. 1940 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Kürsüsü'nün kuruculuğunu üstlendi. 1950 yılından sonra profesörlüğünü yaptığı kürsüden ayrılarak akademik hayattan siyasî hayata geçiş yaptı. 1950 -1954 yılları arasında Demokrat Parti listesinden bağımsız İzmir milletvekilliği yaptı. Adivar, kalemi ile ardında Türk siyasî tarihine büyük bir tanıklık bırakarak 9 Ocak 1964 yılında hayata gözlerini yumdu.⁶

1.2)Halide Edip'in Kaleminden Sakarya Meydan Muharebesi

Öncesinde Halide Edip Adivar'ın hayatından kısaca bahsettiğimiz sırada, onun Millî Mücadele'de yer aldığına değinmiştik. Halide Edip'in *Dağa Çıkan Kurt*, *Ateşten Gömlek* ve *Türk'ün Ateşle İmtihanı* adlı eserleri Millî Mücadele ruhunu aktaran ve Sakarya Meydan Muharebesi'ni ele alan çalışmalardır.

İlk basımı 1922 yılında Evkaf-ı İslamiye Matbaası'ndan çıkan *Dağa Çıkan Kurt* adlı eserinde yazar, Millî Mücadele'de, Anadolu'da yer alan erkeklerin, kadınların, çocukların mücadelelerine kesit kesit hikâyeler ile yer vermiştir. bu hikâyelerde - görev aldığı Tedkik-i Mezâlim Komisyonu çalışmalarının payı büyüktür. - Sakarya Meydan Muharebesi'nde kazanılan zaferin coşkusundan ziyade eserde Yunan ordusunun Anadolu'dan çekilişi

---

⁶Banu Altınova, "Halide Edip Adivar", *Atatürk Ansiklopedisi*.Bkz. 31/08/2021 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/halide-edip-adivar-1882-1964/?pdf=3633> adresinden erişilmiştir. İnci Enginün, *Halide Edip Adivar*, Dergâh Yayınları, İstanbul, Ekim 2019.

esnasında bile yarattığı yıkımı aktaran eser - estetik bir kaygı peşinde olmak yerine tarihsel bir aktarımda bulunmaktadır. Eserin - Duatepe ve Kırmızıtepe hikâyeleri cepheden okura seslenmektedir. Duatepe hikâyesi yazarın Garp Cephesi'nde olanlara şahitlik ettiği anlardan birinden hareketle kaleme alınmıştır diyebiliriz çünkü hikâyenin sonunda bunu belirten yer ve zaman ibaresi göze çarpmaktadır. Ayrıca bu hikâye o dönemde verilen mücadelenin zorluğunu, şehitlerin çokluğunu okura hissettirir:

“Ey ulu Tanrı! Bir an için Türk'ün sesini dinle! Sana İbrahim'in İsmail'i kurban ettiği günlerden beri hangi millet kanını uğruna ırmaklar gibi böyle akıttı? Hangi millet senin takdis ettiğin istiklal ve senin verdiğin aziz iman için bu kadar ebedî bir meşakkat ve işkence içinde daima gözlerinde iman şulesiyle senin için öldü?”

Sevgililerimizin en çoğu yok oldu. Kuru topraklar üzerindeki son yurdumuz için bile dünya cehennemi Anadolu'ya indi. Saçı bitmedik yetimler, kimsesiz kadınlar, beli bükük ihtiyarlarıyla altımızda bir avuç toprak, başımızda bir dam bırakmak istemeyen herifler ve haydutlara karşı bu temiz ve şehit milletten ne zaman rahmetini esirgemeyeceksin?

...

“Bir tümenimiz arkadan Çekirdeksiz'e girdi. Duatepe'deki Yunan'ın arkası çevrildi.”

...

Bütün ordunun kalbini Duatepe'den çıkan kurtuluş şulesi aydınlatmış, bütün ordunun ruhunu Duatepe'den çıkan zafer birbirine örmüş gibi.

Tepede kumandan, subay, er hepsinin nazarları Duatepe'de. Toplar susmuş, duman dağılmış, düşmanın kaçan kollarından çıkan toz bulutlarını ufuklarımızın ışığı parlatıyor. Duatepe'nin üstünde bir tek adam ayakta duruyor. O, tepeye ilk sağ varan neferdir. Belki dua ediyor:

“Allahım! Türk milletini daima koru!”

Garp Cephesi, 15 Eylül⁷

Kırmızıtepe hikâyesinde ise muhaberenin etkilerinin görüldüğü Eski Polatlı, siper hattı olan Çal Dağı'na yer veren -yazar, aynı zamanda Yusuf Akçura- ile birlikte Tetkik-i Mezâlîm raporu için yaptıkları araştırmalardan kesit

---

⁷ Halide Edip Adıvar, “Duatepe”, **Dağa Çıkan Kurt**, Can Yayınları, İstanbul, Kasım 2019, s. 71- 73.

sunmaktadır. Bu rapor için yaptıkları araştırmalar sırasında al Dağı'nın eteklerinde ölü Yunan askerlerine rastladıklarını dile getirir. Bu kesitin içinde ise Sakarya Meydan Muharebesi'ne dair bir anısını okurla paylaşır. Yazarın gördüklerinden hareketle kaleme aldığı bu hikâyede muharebeyi düğünle eşleştirmesi hikâyeyi edebî bir odağa çekse de Adıvar, aynı zamanda bu hikâyede siper hattında yer alan şehitlerimize ve mezarlarına da yer verir. Öyle ki hikâyenin son kısmında bir şehidin mezarından bahseden yazarın yer verdiği bu şehit ve mezarı günümüzde tespit edilmiştir. Bu yüzden denilebilir ki yazarın kaleme aldığı bu hikâye, hikâye olmanın ötesinde tarihî bir kesit, nesnel bir bilgi sunan bir metindir:

“Evvvela zihnimde Sakarya'nın büyük mimarlarını gördüm, bu savaşı en küçük ayrıntılarına kadar hazırlayanlardan iki büyük başı savaşın başlayacağı gecenin şafağında gördüğüm gibi gördüm. Bütün manevra bitmiş, bütün hazırlık sona ermiş ve artık iş silahlara kalmış olduğu an 23 Ağustos'un ilk ışığı, Sakarya Harbi'nin ilk karargâhında başkumandanlık odasına girerken bu iki kumandan ayakta karşı karşıya birbirlerinin gözlerinin içine baktılar.

“Sen her şeyi yaptın! Bundan sonraki iş Allah'ın!”

Bunu Mustafa Kemal Paşa, elleri İsmet Paşa'nın omzunda söylemişti. Sonra savaşın yavuz ve müthiş yüzüne çok bakmış olan bu güçlü kumandan üzgün bir sesle, “Yarın düğün başlayacak!” demişti.

...

Bu uzun hayalden birdenbire önümde bir tümsek beni uyandırdı. Topla parçalanmış, taşlarında kan pıhtıları duran bir siper önünde sırayla şehit mezarlarına kadar gelmiştim. Bir tanesinin üstünde fişek kutusunun tahtasından bir kitabe konulmuş, üzerinde, “Genceli Şehit Hüseyin Avni Efendi” yazılıydı.”⁸

Aynı eserin Aziz'in Karısı adlı hikâyesinde ise muharebeden sonra Yunan ordusunun yıkımlarına yer verilmektedir. Duatepe, Çekirdeksiz Köyü'nde geçen bu hikâyenin yine Yunanlıların Anadolu'daki zulümlerine dair toplanan bilgilerden faydalandığı görülmektedir:

“ “Bizim başımıza neler geldi, Yunanlılar her şeyimizi aldı götürdü. Ne ot ne ocak ne bucak var. Bak bebelerime, yerde sürünüyor. Bak damlarım, yepyeni damlar, hepsi çöktü. Bak bu leşlere, bunlar bizim davarımızı,

---

⁸ Adıvar, “Kırmızıtepe”, *age*, s. 78, 79.

malımızı, hepsini aldı götürdü, kalanını süngüledi. Yiyecek, giyecek bir şey yok!”

...

“Ev sahibimi götürdüler, yaktılar, diyorlar. Yakmışlar, doğru mu?”

Şimdi haykıra haykıra ağlıyordu.

“Yok nine, hiç insan yanar mı? O yine gelir!”

“Küllerini, kemiklerini şurada görmüşler; dün akşamdan beri bağıyor, yanıyoruz; yakmışlar, neler yapmışlar!”⁹

Yazarın kaleme aldığı metinlerden hareketle savaşın, Anadolu'nun mücadelesinin bir panoramasını okura sunduğu söylenebilir. “Edebî eserin gerektirdiği kurguya uyarlanmanın dışında, genellikle izlenimlerini olduğu gibi yazarken Halide Edip, bir milletin varoluş hikâyesini dile getirir.”¹⁰

Halide Edip Adıvar'ın Millî Mücadele'ye dair kaleme aldığı en etkili ve yankı uyandıran eseri olarak değerlendirebilecek *Ateşten Gömlek* ise Sakarya Meydan Muharebesi ile doğrudan ilişkilidir. 6 Haziran- 11 Ağustos 1922 tarihleri arasında *İkdam* gazetesinde tefrika edildikten sonra ilk olarak 1923 yılında Teşebbüs Matbaası'nda basılan eser yazar tarafından Sakarya Ordusu'na ithaf edilmiştir. Aslında eser Yunan ordusu tarafından eşi ve oğlu öldürülen, kendini Anadolu'yu, İzmir'i işgalden kurtarmaya adanmışlık etrafında ateşten gömleği giymeyi kabul eden Binbaşı İhsan'ı ve Peyami'yi konu eder. Giyilen bu ateşten gömlek ile vatanî bir görev, Anadolu'yu ve bütün Türk milletini kurtarma mücadelesi temsil edilir. Fakat bu mücadeleye dâhil olmak ve başarılı olmak pek kolay değildir, büyük fedakârlıklar gerektirir. Halide Edip, Anadolu'da geçirdiği süre zarfında bu mücadeleye yakından tanık olmuştur. Eserinin başında Yakup Kadri Karaosmanoğlu'na yazdığı açık mektupta onun ateşten gömleğini almasının sebeplerini sunarken *Ateşten Gömlek*'in nereden ilham aldığından da bahseder:

“Daha doğrusu, Karadağ Muharebesi'nde dağın ortasında ismini hiçbir zaman bilemeyeceğim yağız atlı bir zabitin dumanlar içinde kaybolup meydana çıkışı bana kocaman bir kalp hikâyesi tahayyül ettirdi. Eser

---

⁹ Adıvar, “Aziz'in Karısı”, *age*, s. 82.

¹⁰ Enginün, “Halide Edip Adıvar”, s.21.

Sakarya'nındır. Fena olabilir, fakat benim sanatımın yapabileceği en iyi şeydir."¹¹

Peyami'nin Cebeci'de kafasına bir kurşun isabet etmesi nedeniyle gördüğü bir sanrı olarak anlatılan tüm bu serüvende Sakarya Meydan Muharebesi'nin taşıdığı tüm heyecan, korku, gerilim duyguları okur ile buluşturulur:

"Önümüzdeki hattın sonu Polatlı'nın önündeki küçük menfeze varıyor. Sağı Kartaltepe sırtları, solu Polatlı tepeleri. Menfezin sağındaki küçük tarlayı top ateşi pamuk atar gibi atıyor, siyah sarı bir toprak yerden fıskırıyor, kabarıyor. Biz de oradan geçeceğiz. Yolun sağındaki solundaki tarlalarda ikide birde bir tarraka ve topraklar kalkıyor. Yalnız atlar ürkiyor, asker sessiz ve sabit yürüyor, akıyor.

Artık ne sağımızdaki ne solumuzdaki ateşe bakıyoruz. Gözlerimiz Polatlı'nın arkasından başı siyah bir ehram gibi yükselen Karadağ'ın tepesinde, oraya gideceğiz ve onu zapt edeceğiz. Herkesin iradesi kendinden yüksek bir elde. Kimse o ateş tarlasını nasıl geçeceğini düşünmüyor. Her kütle orada bir defa karışıyor, açılıyor, bağlanıyor, bir şeyler oluyor, sırtların diplerinden kaybolup gidiyorlar."¹²

Ateşten Gömlek ile ilgili fikirlerini dile getirirken Selim İleri, bu eserin bir belgesel özelliği taşıdığını dile getirir.¹³

Halide Edip Adivar, *Türk'ün Ateşle İmtihanı*'nda anılarını kaleme alır ve dönemi daha canlı kılar. İlk olarak 1928 yılında *Asia* dergisinde *My share in the Turkish ordeal* (Türk'ün Sıkıntılı Mücadelesindeki Payım) adıyla İngilizce olarak tefrika edilen eser aynı yıl içinde kitap olarak da yayımlanır. Yazar anılarını belirttiği üzere önce İngilizce sonra Türkçe olarak kaleme almıştır, eserleri çeviri değildir. *Türk'ün Ateşle İmtihanı* ise 1959 yılında *Hayat* dergisinde tefrika edilmeye başlandıktan sonra ilk olarak 1962 yılında kitap olarak basılır. Eserde Sakarya başlığı ile yer alan bölümde muharebenin nasıl zorlu bir ortamda cereyan ettiği, Mustafa Kemal Paşa'nın askerî dehası, onun ve silah arkadaşlarının çabası gözler önüne serilir.

---

¹¹ Adivar, **Ateşten Gömlek**, İstanbul, Can Yayınları, Kasım 2019, s.15.

¹² Adivar, **a.g.e.**, s. 195.

Eserde Kartaltepe başlığıyla yer alan bu bölümde bu sayfa dâhil olmak üzere savaş adım adım anlatılmaktadır diyebiliriz. Bkz. s. 196, 197, 198, 199, 200 vd.

¹³ Adivar, **a.g.e.**, s.209.

2)Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve Eserlerinde Sakarya Meydan Muharebesi

2.1)Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Hayatına Kısa Bir Bakış

27 Mart 1889 yılında Kahire'de doğan Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Karaosmanoğlu ailesinden Abdülkadir Bey ile Mısır'dayken evlendiği İkbal Hanım'ın - oğludur. Altı yaşına kadar Mısır'da yaşadıkdan sonra ailesi ile birlikte Manisa'ya yerleşir. Eğitim hayatına Manisa'da Fevziye Mektebi-İptidaisi'nde başladıktan sonra ikinci sınıfa kadar Rüşdiye'ye Manisa'da devam eder. Ardından İzmir İdadisi'nde okumaya başlayan -Yakup Kadri, - Mısır'a dönüş yapar. Burada Fréres Okulu'na ve İsviçre Lisesi'ne devam eder. -, aile Meşrutiyet'in hemen öncesinde İstanbul'a döner. Mektebi Hukuk'un üçüncü sınıfında fakülteden ayrılır. 1909 yılında Faik Ali, Refik Halit, Celal Sahir, Ahmet Samim ve Ali Canip ile birlikte Fecr-i Ati topluluğuna dâhil olur. Ardından yazı serüvenine *Peyam* gazetesinde devam eder. *İkdam* gazetesinde öyküleri yayımlanan Yakup Kadri 1916 yılı itibariyle toplumcu bir bakış açısını benimser. Bu dönemde yakalandığı tüberküloz hastalığının tedavisi için İsviçre'ye gider. Mondros Mütarekesi günlerinde yurda dönüş yaptıktan sonra onu Millî Mücadele'yi ve Mustafa Kemal Paşa'yı destekleyen yazılar yayınlar. 1921 yılında Mustafa Kemal Paşa'nın daveti ile birçok aydın gibi Ankara'ya gelir. *Hâkimiyet-i Milliye* ve *Cumhuriyet* gibi gazetelerdeki yazılarıyla Millî Mücadele'yi desteklemeye devam eder. Yine bu dönemde Halide Edip Adıvar ve Yusuf Akçura ile birlikte Tetkik-i Mezâlim Komisyonu'nda yer alır fakat sağlık sorunları sebebiyle komisyondan ayrılır. 1923 yılında Mutasarrıf Asaf Bey'in kızı ve Burhan Asaf Belge'nin kız kardeşi Leman Hanım ile evlenen yazar, aynı yıl Mardin milletvekili olarak TBMM'ye girer. Siyasî hayatına 1931 yılına kadar Mardin,1934 yılına kadar da Manisa milletvekili olarak devam eder. Bu sırada Vedat Nedim Tör, Burhan Asaf Belge, İsmail Hüsrev Tökin ve Şevket Süreyya Aydemir ile *Kadro* dergisini çıkarır. Derginin Mustafa Kemal ile iletişimini o dönemde Yakup Kadri Karaosmanoğlu sağlamıştır. Yazarın 1934 yılında Tiran elçiliğine atanması sebebiyle *Kadro* dergisi yayın hayatına son verir. Sonrasında diplomat olarak 1935 yılında Prag, 1939 yılında La Haye, 1942 yılında Bern, 1949 ve 1951 yılları arasında Tahran ve tekrar 1951 yılın Bern elçiliği yapar ve bu dönemlerdeki anılarını kaleme alır.

Siyasî hayatına son olarak 1960 yılında Kurucu Meclis üyeliği ve 1961 seçimlerinde Manisa milletvekili olarak devam eden Karaosmanoğlu, 1965 yılında - Cumhuriyet Halk Partisi'nden ayrılır. Bu tarihten itibaren - Anadolu Ajansı Başkanlığı görevini sürdüren yazar, 13 Aralık 1974'te vefat eder. Yazar olmanın dışında bir gazeteci, - siyasetçi ve diplomat olarak birçok bakış açısıyla kaleme aldığı eserlerinde Türkiye'yi, Türk toplumunu, Türk siyasî tarihini bugünün okurlarına anlatır.¹⁴

2.2)Yakup Kadri'nin Kaleminden Sakarya Meydan Muharebesi

Türk edebiyatının, Türk siyasî tarihinin ve Millî Mücadele'nin bir tanığı olarak Yakup Kadri Karaosmanoğlu, eserleri ile Millî Mücadele'yi okurla buluşturan dönemin bir başka yazarıdır. Yine Karaosmanoğlu'nun *Ergenekon*, *Vatan Yolunda*, *Millî Savaş Hikâyeleri*, *Yaban* adlı eserleri Millî Mücadele ruhunu aktaran ve Sakarya Meydan Muharebesi'ni ele alan çalışmalardır.

İlk olarak 1929 yılında Hamit Matbaası tarafından basılan *Ergenekon*'da - yazar Millî Mücadele'ye dair yazılarına yer vermiştir. Eserde “İtilaf sansürü” olarak belirtilen kısımlar maalesef Karaosmanoğlu tarafından tekrar doldurulamamıştır. Yazarın anılarını derlediği *Vatan Yolunda*, onun Millî Mücadele serüvenine tanık olunmaktadır. Bu çalışmada *Ergenekon* ve *Vatan Yolunda* adlı iki eserin paralellik göstermesi hatta bazı yerlerde kendini tekrar eder konumda olması sebebiyle yazarın anılarını derlemiş olduğu *Vatan Yolunda* adlı eserin baz alınması uygun görülmüştür. Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Millî Savaş Hikâyeleri* ve *Yaban* adlı eserlerinde ise onun Tetkik-i Mezâlîm Komisyonu'nda görev aldığı günlerin, Sakarya Meydan Muharebesi'nin izlerini bariz bir şekilde görülmektedir. Çoğunlukla muhaberenin sonrasını, muharebeden geriye kalanları ele alan yazar görülür ki bu iki eserinde Anadolu halkının çektiği eziyetlere yer vermek ile birlikte Anadolu'yu sosyolojik bir gözleme tabi tutar.

İlk olarak *Millî Savaş Hikâyeleri*'ne bakılacak olursa yirmi dokuz hikâyeden oluşan bu eserin ilk on dokuz hikâyesi Millî Mücadele'yi konu almaktadır. Hikâyelerin çoğunda son kısımda yer alan yıl ibaresi metinleri kurgusallıktan çekmek ile beraber bazı hikâyelerin yine Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun

---

¹⁴ Nezahat Özcan, “Yakup Kadri Karaosmanoğlu”, **Atatürk Ansiklopedisi**. Bkz. 31/08/2021 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/yakup-kadri-karaosmanoglu-1889-1974/?pdf=3271> adresinden erişilmiştir.

anırları ile paralellik göstermesi söz konusudur. Onun hikâyeleri daha çok Salihli gibi mekânlarda geçer. Yunanlıların Anadolu halkına ve özellikle kadınına ve çocuklarına yaptığı eziyetlere yer verir. “Teslim! Teslim!”, Ceviz, On Dört Yaşında Bir Adam hikâyeleri bunlara örnek verilebilir. Bu hikâyelerden “Teslim! Teslim!” hikâyesinin anısını Halide Edip Adivar’ın anılarını derlediği *Türk’ün Ateşle İmtihanı* adlı eserinde görülmektedir.¹⁵ Her ne kadar hikâye Sakarya Meydan Muharebesi hattında geçmese de hikâyenin çıkış noktasının bir anı ve tarihsel gerçeklik olarak başka bir eserde sunulması Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun bu hikâyelerinin kurgusallıktan uzak; gerçekliğe yakın olduğunu gösterir.

Yazarın *Yaban* adlı romanı ise Sakarya Meydan Muharebesi’nin ardından Tetkik-i Mezâlim Komisyonu’nun çalışmaları sırasında bir köyde bulunduğu günlükten hareketle kaleme alınmış gibi gösterilen bir eserdir. Genel olarak Çanakkale Cephesi’nde kolunu kaybettikten sonra Anadolu’da bir köye yerleşen ve belki sığınan Ahmet Celâl’in köy halkının savaşa, yaşananlara karşı gösterdiği umursamazlık karşısındaki hezeyanını ele alır. Her ne kadar Sakarya Meydan Muharebesi ve çerçevesinde bir zaman ve mekân dilimini içerse de konu olarak tam anlamıyla muharebeyi işlemez. Yunan ordusunun sonunda köylü halkına yaptığı zulümler, evlerden yiyecek toplamaları, köylülerin elindeki hayvanlara el koymaları, kadınları taciz etmeleri gece boyu süren katliamların eserin ana karakteri Ahmet Celâl’in defterine yazdıkları ile öğrendiğimiz eser tam olarak muharebeyi tüm sıcaklığı ile ele almaz. Konu daha çok köylülerin muharebede çoğu zaman Yunanlılardan yana bir tavırda olmaları, kurtuluşu bir bakıma işgalci güçlerde görmelerini ele alır. Fakat ana karakter Ahmet Celâl’in dediği gibi bu noktada köylü değil aydın suçludur. Tüm bunlardan hareketle eser daha ziyade bir tez romanıdır. Bu sebepten ötürü çalışmada esere çok değinmemekle birlikte yine de diyebiliriz ki Karaosmanoğlu eserin giriş kısmında Sakarya Meydan Muharebesi’nin yarattığı yıkımlara dair bir izlek sunar:

“Sakarya Savaşı’ndan sonra düşman orduları Haymana, Mihaliççik ve Sivrihisar bölgelerini, bize, yer yer ateş yığınlarıyla örtülü ıssız ve engin bir virane halinde bıraktı. O âfetlerden arta kalmış halkın, bu taş yığınları arasında, ilk insanlardan farkı yoktur. Bunlar, yarı çıplak bir halde dolaşiyor; alevin karattığı harman yerlerinde toprağa, çamura karışmış yanık buğday ve mısır tanelerini iki taş arasında ezerek öğütmeye çalışıyor;

---

¹⁵ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Vatan Yolunda**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019. Bkz. **age**, s.303.

adı bilinmez otlardan, ağaç köklerinden kendilerine bir nevi yiyecek çıkarıyor ve bir yabancının ayak sesini duyunca her biri bir yana kaçıp bir kovuğa saklanıyordu.”¹⁶

Dikkat çekicidir ki Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Sakarya Meydan Muharebesi'ni hikâye veya roman gibi edebî unsurlardan ziyade anı odaklı işlediğini görmekteyiz. Muharebeye dair bilgilerin, dönemin havasının aktarımın en çok olduğu eser onun anılarını derlediği *Vatan Yolunda* diyebiliriz. Karaosmanoğlu, *Vatan Yolunda* adlı eserin de Sakarya Meydan Savaşı'na dair anılarını kaleme almış, bununla birlikte gerek cephede gerekse TBMM'de yaşanan gelişmelere dair bilgiler de sunmuştur.¹⁷

Yine Karaosmanoğlu'nun anılarında Mustafa Kemal Paşa'nın Sakarya Meydan Muharebesi'ne dair değerlendirmelerini, sözlerini aktardığını ve onun askerî dehasına yer verdiğini görmekteyiz.

“Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, Büyük Millet Meclisi'nde Mareşal rütbesini ve Gazi unvanını aldıktan sonra da gene hâl ve tavrını değiştirmemiş ve bizim Millî Destan adını verdiğimiz Sakarya Muharebesi'ni şu sade ve basit sözlerle anlatmıştır:

“ ...

'Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır. O satıh bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı vatandaşın kanıyla ıslanmadıkça terk olunamaz. Onun için küçük büyük her cüz'ü tam bulunduğu mevziden atılabilir. Fakat küçük ve büyük her cüz'ü tam ilk devredildiği noktada tekrar düşmana karşı cephe kurup muharebeye devam eder. Yanındaki cüz'ü tamın çekilmeye mecbur olduğunu gören cüz'ü tamlar ona tabi olmazlar. Bulunduğu mevzide nihayete kadar sebat ve mukavemete mecburdur.'

...

Muharebe vaziyetinin bu safhasını hisseder etmez bilhassa sağ cenahımızla Sakarya nehri şarkında düşman ordusunun sol cenahına ve müteakiben cephenin mühim kısımlarında mukabil taarruza geçtik. Yunan ordusu mağlûp ve ricate mecbur oldu. 13 Eylül 1921 günü Sakarya nehrinin şarkında düşman ordusundan eser kalmadı. Bu suretle 23 Ağustos gününden 13 Eylül gününe kadar 22 gün ve 23 gece fasılasız devam eden Sakarya

¹⁶ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Yaban**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s.15.

¹⁷ Karaosmanoğlu, *Vatan Yolunda*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2019, s.148, 150.

'melhame-i kübrâsı' yeni Türk Devleti'nin tarihine cihan tarihinde ender olan bir meydan muharebesi misali kaydetti."

İşte, büyük kahramanın, başrolünü oynadığı millî destan kendi ağzından bu sade ve kısa beyanat şeklini almıştı. Lâkin bu sade ve kısa beyanat şeklinin içinde harb talihimizin nelerden döndüğünü, müdafaa hatlarımızın nasıl parça parça kırıldığını, cephemizin mevzi değiştirmesiyle Ankara yolunun düşmana nasıl açık kaldığını, o yüz kilometrelik hat üzerinde kaç yüz tehlikeli an geçirdiğimizi ve bunlar ortasında Türk askerinin fedakârlığıyla Mustafa Kemal'in askerî dehasından başka hiçbir istinat noktamız kalmamış olduğunu apaçık görürüz."¹⁸

3)Bir Zafer ve İki Bakış

Türk edebiyatının ve Türk siyasî tarihinin iki önemli ismi Halide Edip Adivar'ın ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Millî Mücadele'nin Sakarya Meydan Muharebesi safhasını konu alan eserlerinde belli başlı benzerlikler ve farklılıklar görülmektedir. Her iki yazar da Tetkik-i Mezâlîm Komisyonu'ndaki görevleri sırasında aynı görüntülere, facialara, yıkımlara şahit olsalar da bunları okuyucularına aktarışlarında farklı yollar izlemişlerdir. Öte yandan aynı ortamda yer almaları bu dönemi ve çalışmamızın konusu olan Sakarya Meydan Muharebesi'ni ele alan eserlerinde benzerlik görülmesini sağlar. İncelenen eserlerden hareketle Adivar, Sakarya Meydan Muharebesi'ni ve sonrasını tüm kayıplara rağmen bir coşku ve zaferin sevinciyle ele almaktadır denebilir. Buna karşın Karaosmanoğlu'nun eserlerinde bu zafer coşkusu kısa sürelidir. Coşku hemen yerini savaşın yıkımına ve yarattığı facialara bırakır. Eserlerin büyük bölümünde savaşın karanlık yüzünün aktarıldığı görülür.

Öte yandan savaş sürecinde sürekli cepheye veya cephenin yakınında hasta bakıcı olarak ve birçok görevde yer alarak var olan Halide Edip Adivar, yıkımları aktarmasına rağmen zafer coşkusundan, millî bir huşu diyebileceğimiz duygudan, umuttan vazgeçmez. Yine bu konuda İnci Engünün, benzer bir açıklamada bulunur:

"İşte bu beraberce şahit oldukları sahneler her iki yazarın da birçok hikâyesinin konusunu teşkil etmiştir. Dağa Çıkan Kurt ve Millî Mücadele Hikâyeleri'ni birlikte okumak sadece aynı sahnenin, sanatçılar tarafından

---

¹⁸ Karaosmanoğlu, **age**, s.151,152,153.

nasıl algılandığını ve yeniden sanat eseriyle inşa edildiğini göstermek bakımından mühimdir. Halide Edib görülen sahneleri en çarpıcı şekilde anlattıktan sonra, derhal geleceğe yönelik sorular sorar. Hayatın bu yokluktan fıskıracağına inanmıştır. Yakup Kadri’de ise geleceğe yönelik sorular hem azdır, hem de yine yokluğu işaret eder.”¹⁹

Sadece askerî, tarihî bir önem taşımanın ötesinde yeni kurulan Türk devletinin kendini yeniden doğurduğu süreçte onun ulus kimlik inşasında da büyük önem taşıyan Sakarya Meydan Muharebesi dönemin millî edebiyatında da yer alır. Bu dönemin ve Sakarya Meydan Muharebesi gibi dönemin önemli dönüm noktalarının aktarıldığı bu eserlerde genellikle estetik bir kaygı aranmaksızın direkt olarak tarihin, kayıt edilenin aktarımı söz konusudur. Bu aktarım çoğunlukla Anadolu olmak ile birlikte bazen kısaca İstanbul’da geçen kurgularla sağlanır. Kurgu metinlerin içinde yer alan bu tarihî kayıtlar ise okurları gerçeğe daha yakınlaştırır. Yazılanları okuyan okurlar bu sebeple bir bakıma bir kurgu değil de gerçeği okumuş gibi olurlar. Bu dönemde kaleme alınan eserlerin çoğunda yazılan ve yaşanan tarih neredeyse tamamen aynıdır. Yazarların amacı hem sonraki nesillere hem de o dönemde dünyaya bu gerçeği kalemleri ile göstermektir. Halide Edip Adıvar ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu gibi isimlerin eserlerinde yer alan Sakarya Meydan Muharebesi gerçeği ulus kimlik inşası adına önem arz etmektedir. Eserler yoluyla aktarılanlar toplumda bir kimlik bilinci yaratarak günümüzde hâlâ etkisini sürdürmektedir. Bu aynı zamanda kazanılan askerî başarıların tek başına yeterli olmadığının bunun ötesinde milletlerin kayıplarını ve zaferlerini birer tecrübe sayarak ve bunlardan ders çıkararak üstünde buldukları toprak parçalarında birlikte hayat sürdürebilmelerinin sebebidir. Bu noktada Sakarya Meydan Muharebesi Türk milleti için en önemli kilometre taşlarından biri olarak ulus kimlik inşası sürecinde bir bakıma hikâyesinde yer almıştır.

KAYNAKÇA

ADIVAR, Halide Edip, **Ateşten Gömlek**, İstanbul, Can Yayınları, Kasım 2019.

ADIVAR, Halide Edip, **Dağa Çıkan Kurt**, İstanbul, Can Yayınları, Kasım 2019.

---

¹⁹ Engintün, **age**, s.61.

ADIVAR, Halide Edip, **Türk'ün Ateşle İmtihanı**, İstanbul, Can Yayınları, Kasım 2018.

ALTINOVA, Banu, “Halide Edip Adıvar”, **Atatürk Ansiklopedisi**.

ENGİNÜN, İnci, **Halide Edip Adıvar**, İstanbul, Dergâh Yayınları, Ekim 2019.

EROL, Kemal, “Tarih- Edebiyat İlişkisi ve Tarihî Romanların Tarih Öğretimine Katkısı”, **Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi** 2. 1, 2012, s. 62.

KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, **Millî Savaş Hikâyeleri**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2019.

KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, **Vatan Yolunda**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2019.

KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, **Yaban**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017.

ÖZCAN, Nezahat, “Yakup Kadri Karaosmanoğlu”, **Atatürk Ansiklopedisi**.

TOGAN, A. Zeki Velidi Togan, **Tarihte Usûl**, İstanbul, Enderun Yayınları, 1985.

TOSH, John, **Tarihin Peşinde**, Çev. Özden Arıkan, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ocak 1997.

5. OTURUM

SAKARYA MUHAREBELERİ SÜRECİNİN NEW YORK TIMES GAZETESİNDEKİ YANSIMALARI

Dr. Ferit Salim SANLI*

ÖZET

Amerika 1823 tarihinden itibaren “Monroe Doktrini” olarak dile getirilen izolasyonist bir politika yürütüyordu. Bununla birlikte I. Dünya Savaşı’na Amerika, İtilaf Devletleri’ne destek vererek girmiş ve bu durum da savaşın İtilaf Devleti lehine daha erken bitmesini sağlamıştı. Böylece geleneksel Amerikan politikasının dışına çıkmıştı. Amerika kendisine iktisadî, ticarî, siyasî nüfuz alanları arıyordu. I. Dünya Savaşı’ndan yenik çıkan Türkiye’de ise 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Ateşkes Anlaşması sonucunda yurdun muhtelif bölgeleri işgal edilmişti. Türkiye’de sivil-askerî rical ve aydın, kurtuluşun ancak bir büyük gücün mandasına bağlanmakta bulunuyordu ve Türk kamuoyunda, geleneksel politikası itibarıyla Türkiye topraklarında dahli bulunmamış olan Amerika’nın mandaterliği fikri ciddi bir şekilde teveccüh gördü. Ancak hem Anadolu’dan başlayan Millî Mücadele önderlerinin “tam bağımsızlık” siyaseti hem de Paris Barış Konferansından sonra hayal kırıklığına uğramış Amerika’da manda siyasetinin kabul görmemesi, bu fikrin hayata geçmesini engelledi. Amerika’da bu dönemde Başkanlık seçimi yapılmış ve Wilson yerine Harden’a bırakmıştı. Harden ile birlikte tekrar “geleneksel izolasyonist politikaya” geri dönem Amerika kendi kabuğuna çekilme kararı aldı. Ancak izolasyonist politika, dünyaya tamamen bigâne kalma siyaseti değildi. Bu tespitin somut karşılığının müşahede edileceği yerlerden birisi de, o dönem Amerika’sında 500.000 gibi önemli bir tiraja ulaşan New York Times gazetesiydi. Gazetenin, Sakarya Savaşı öncesinde, esnasında ve sonrasında Amerikan kamuoyuna Anadolu’da yaşananları aktarma biçimine müracaat edildiği takdirde esasında Amerikalıların Anglosakson geleneğinden tevarüs eden “bekle gör” politikasını titizlikle yürüttüğü anlaşılmaktadır. Gazeteye gönderilen okuyucu mektuplarında yer alan isimlerin, daha önce Osmanlı vatandaşı olmuş olan Rum ve Ermeniler olması ise esasında Millî Mücadele’nin bir başka boyutunu göstermektedir. Sakarya Savaşı esnasında Yunanistan ve Rumlar lehine yapılan haberler ise, Sakarya Savaşı’nın ne kadar zor şartlar altında kazanıldığının önemli bir tezahürüdür.

---

*Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, <https://orcid.org/0000-0001-9010-5620>, feritsalimsanli@gmail.com.

Anahtar Kelimeler: Millî Mücadele, Türkiye, New York Times, Ankara, Sakarya Savaşı

REFLECTIONS OF THE SAKARYA BATTLES PROCESS IN THE NEW YORK TIMES NEWSPAPER

ABSTRACT

Since 1823, America has been carrying out an isolationist policy, which has been expressed as the "Monroe Doctrine". However, America entered World War I by supporting the Entente Powers, and this enabled the war to end earlier in favor of the Entente. Thus, it was a departure from traditional American policy. America was looking for economic, commercial and political spheres of influence. In Turkey, which was defeated in the First World War, various parts of the country were occupied as a result of the Armistice Agreement of Mudros dated October 30, 1918. In Turkey, civil-military dignitaries and intellectuals were bound to the mandate of only one great power, and the idea of the mandate of America, which was not involved in Turkish soil due to its traditional policy, was seriously favored by the Turkish public. However, both the "full independence" policy of the leaders of the National Struggle, which started in Anatolia, and the disapproval of the mandate policy in the USA, which was disappointed after the Paris Peace Conference, prevented this idea from being implemented. During this period, the Presidential election was held in the United States and it was left to Harden instead of Wilson. With Harden, America, returning to the "traditional isolationist policy", decided to withdraw into its own shell. However, the isolationist policy was not a policy of remaining completely ignorant of the world. One of the places where the concrete response of this determination will be observed was the New York Times newspaper, which reached an important circulation of 500,000 in the USA at that time. If the newspaper's way of conveying the events in Anatolia to the American public before, during and after the Sakarya War is applied, it is understood that it meticulously carried out the "wait and see" policy inherited from the Anglo-Saxon tradition of the Americans. The fact that the names included in the reader's letters sent to the newspaper are Greeks and Armenians who were Ottoman citizens before, actually shows another dimension of the National Struggle. The news in favor of Greece and the

Greeks during the Battle of Sakarya is an important manifestation of how difficult the Battle of Sakarya was won.

Key Words: Turkish National Struggle, Turkey, New York Times, USA, Sakarya Battle

GİRİŞ

Millî Mücadele'nin başlangıç döneminde Türkiye ile Amerika ilişkileri, döneme dair araştırma kaleme alan İsmail Köse tarafından “mesafeli diplomasi” olarak değerlendirilmektedir. 30 Ekim 1918 tarihinde Osmanlı Devleti Mondros Mütarekesini imzalamış ve bu ateşkesin hemen akabinde Yunanistan, İzmir'in işgali için psikolojik bir altyapı hazırlama teşebbüsüne başlamıştı. Bu minvalde Washington'daki Yunan diplomatik temsilci, ABD Dışişleri Bakanlığı'na bir muhtıra vererek, “İzmir ve çevresinde Hristiyanların katledildiğini” Osmanlı'yı halen “İttihat ve Terakki kalıntılarının yönettiği” vurgulamıştı.¹ Amerika, I. Dünya Savaşı'na Wilson Prensipleri doğrultusunda şartlı olarak girmişti ancak İtilaf Bloğuna savaşı kazanmaları için verdikleri destek, kendilerinde dünya paylaşımına dair müdahale ve nüfuz etme düşüncesini doğurmuştu. Bilhassa iktisadî ve ticarî konularda ısrarlı ve istekli davranan Amerika, diplomatik çerçeveye dayanarak Ortadoğu bölgesine diplomatlarını ve temsilcilerini gönderdi ve Selek'in yorumuyla, Avrupa'nın “kurt politikacılarının” kendilerini Ortadoğu'ya çekme manevrasına ilgi göstermeye başladı.²

Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a çıkışı sonrasında başlayan Millî Mücadele ile birlikte. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Anadolu'nun birçok yerinde yaşanan işgaller karşısında oluşan yerel direnişler, bir çatı altında toplanmaya çalışılmıştı. Millî Mücadele'nin yürütücüleri diplomatik faaliyetlere ihtimam göstermiş, bu kapsamda ABD ile diplomatik ilişki kurulmaya başlanmıştı. Diplomatik ilişki hem Millî Mücadele'yi uluslararası arenada tanıtmak hem de İngiltere karşısında diplomatik güç elde etmek açısından önemliydi.³ Amerikan yetkilileri ise Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkmasını takip eden ilk aylarda

---

¹ İsmail Köse, **Türk Amerikan İlişkilerinin Şekillenmesinde Amiral Mark L. Bristol'un Rolü(1919-1927)**, Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006, s.186.

² Rahmi Doğanay, “Millî Mücadele ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk-Amerikan İlişkileri (1918-1927)”, **Turkish Studies**, Vol. 9/4, Bahar 2014, s.374.

³ Sinan Kıyanç, “Millî Mücadele'nin Askerî Başarıları ve ABD(1919-1921), **Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:21, 2021, s. 124.

Anadolu'daki harekete çok da fazla ilgi duymamıştı. Anadolu'daki hareket resmî belgelerinden “Young Turk” geleneğinin bir yansıması olarak yorumlansa da Anadolu'da başlayan protesto, millî uyanış ve direniş sıradan bir olay olarak addediliyordu. Amerikalıların perspektifi Erzurum Kongresi öncesinde değişmeye başladı.⁴ Burada “manda” meselesi önemli bir rol oynayacaktı.

Birinci Dünya Savaşı sonunda Paris Barış Konferansı'nda gündeme gelen manda sistemine göre, yenilen merkezi devletlerden ayrılacak ülkelerin yönetimi Milletler Cemiyeti'ne bırakılacaktı. Henüz "bağımsız olma" yeteneğini haiz olmayan milletler Milletler Cemiyeti tarafından bu "yeteneğe" erişinceye kadar terbiye edilecek ve bu noktada Milletler Cemiyeti "büyük" bir devleti görevlendirecekti. Bu devlet Milletler Cemiyeti'nin vekili olarak, söz konusu milleti yönetirken, eğitecek milletler halkın gelişme derecesine, ülkenin coğrafi durumuna, iktisadi şartlarına bağlı olarak tasnif edilmişti.⁵ Amerikan Başkanı Wilson, Türkiye'de bir manda yönetimi kurulması hususunda ısrarcı değildi ancak Türkiye'de başta Wilson Prensipleri Cemiyeti olmak üzere, Amerikan mandasını talep eden ciddi bir kitle vardı. Amerikalılar bu bağlamda, bütün milleti temsil eden bir heyetin “manda talebi” olursa değerlendirebileceğini söylerken, Türkiye'deki manda taraftarları, Mustafa Kemal Paşa'yı kazanmaya çalıştı.⁶ Amerika Milletler Cemiyeti'nin Paris Konferansında bir komisyon oluşturulmasını kararlaştırması üzerine King Crane Komisyonunun teşekkül ettirmiş ve komisyon adına görüşmeyen gelen yetkililer, İstanbul'da görüştikleri Amerikan mandası yanlıları tarafından oldukça ciddi bir teveccüh görmüştü.⁷ Manda tartışmaları Erzurum'da toplanan kongreye de sirayet etmiş ve artık Amerikalılar da Anadolu'daki hareketi mercek altına almaya başlamıştı. Mesela Amiral Bristol, Erzurum'da toplanacak olan yapıyı “nationalist” olarak raporunda takdim etmişti. İlgilerinin altında “manda meselesi” olduğu açıktı. Nitekim 25 Temmuz 1919 günü Bekir Sami, Türkiye'nin birkaç farklı gücün nüfuzu altına girmesindense, Amerikan mandasını kabul etmesini “en uygun yol” olarak önerecekti.⁸ Mustafa Kemal Paşa ise Bekir Sami Bey'e; Erzurum Kongresinde herkesin, ısrarla tam bağımsızlık istemekte olduğu,

---

⁴ Köse, *age*, s.187.

⁵ Oğuz AYTEPE, “Millî Mücadelede Manda Sorunu ve Mustafa Kemal'in Yaklaşımı”, *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 24, Kasım 1999-2003, s.475.

⁶ *Agm*, s.479.

⁷ Kıyanç, *agm*, s. 128.

⁸ Köse, *age*, s.189.

böyle bir kongrede ne olduğu belirsiz Amerikan Mandaterliğinden söz edilmesinin doğru olmayacağı cevabını vermişti.⁹

İstanbul'da Amerikan Mandası taraftarı Crane'in Sivas'ta toplanacak kongreye katılması için çaba göstermiş ancak Crane kendisi yerine Sivas Kongresi'ne bir temsilci göndermeye karar vermişti. Sivas Kongresi'nde manda meselesi en çok tartışılan konulardan birisidir. ABD'li gazetesi Louis Edgar Browne'nin Sivas'a gelişi de bu amaçla kullanılmıştı. Sivas Kongresinde manda konusunda ilk sözü Mustafa Kemal aldı ve o sıralarda Sivas'a gelen Amerikalı gazeteci Edgar Browne'den söz ederek kendisiyle görüştüğünü, resmî bir sıfatı olmadığını, mandanın ne olduğunu kendisinin de bilmediğini, Amerika'nın Türkiye'yi manda altına almayı kesinlikle kabul etmeyeceğini bildirmişti.¹⁰ Aslında Mustafa Kemal Paşa'nın da belirttiği üzere, Browne'nin herhangi bir resmî görevi bulunmamaktaydı. Ayrıca kongrede manda destekçilerini hayal kırıklığına uğratabilecek derecede görüşmelere tarafsız kalmıştı. Ancak onun ziyareti, Millî Mücadele'nin birinci elden ABD basınına anlatılması için önemli bir fırsat olmuştu.¹¹

Manda tartışmaları Sivas sonrasında Millî Mücadele önderleri tarafından nazikçe geçiştirilirken, Amerikan mandası taraftarları için Harbord'un Anadolu ziyareti oldukça önem arz etmekteydi. Ancak Harbord'un ziyareti mezkûr çevrelerin umutlarını boşa çıkarmış, ABD Senatosu da manda tekliflerini tamamen reddetmişti.¹² Manda tartışmalarının sonuçlanması ile Amerikalıların geleneksel "Monroe Doktrinine" geri dönmesi paralel bir seyir arz etmişti. Esasında Paris Barış Konferansı sonrasında ABD kamuoyunu, Wilson'un dış politikasının "iflas ettiği" görüşünü paylaşmış ve Wilson 2 Kasım 1920'de Cumhuriyetçilerin adayı Warren Harding'e karşı giriştiği Başkanlık mücadelesini kaybetmişti. "İzolasyonizm" politikasını takip etmeye başlayan Harding ilk konuşmasında, "hiçbir askerî ittifaka katılmayacaklarını ve malî bir taahhüt altına girmeyeceklerini" vurgularken, Amerikan Hükümeti'nin Amerika kıtası dışında maceralara girişmeyeceğini tekrarlamıştı. Türkiye'nin iç işlerine karışmayacağını zikreden Harding başkanlığındaki ABD'nin Türkiye politikası, 1921 ve 1922 seneleri arasında

---

⁹ Aytepe, **agm**, s.480.

¹⁰ Aytepe, **agm**, s.481.

¹¹ Kıyanç, **agm**, s. 129.

¹² **Agm**, s. 132.

“bekle gör” siyasetinin dışavurumunu yansıtacak, ABD Anadolu’daki Millî Mücadele’nin geleceği noktayı takip edecekti.¹³

New York Times Gazetesine Göre 1921 Yılında Türkiye

New York Times gazetesi (bundan sonra NYT diye anılacak, y.n) 1851 yılında kurulmuştu. 1896’ya kadar ortalama 10.000 tirajlı mütevazı bir gazete halindeyken bu tarihten itibaren hızlı bir gelişim seyretmiş ve 1920lerde 500.000 tirajlı bir gazete haline gelmişti. Siyasî pozisyon itibarıyla “moderate” yani mutedil olan gazete, 1918 yılında Pulitzer Ödülü almıştı. NYT, Amerikan kamuoyunun vasati düşüncesini aktarmada sağlıklı bir yayın organı olarak addedilmişti.¹⁴ NYT’nin Türkiye’ye dair aktarımları da hem Amerikan menfaatlerinin hem de Millî Mücadele Hareketi’nin geldiği noktanın Amerikan kamuoyuna yansması açısından dikkat çekiciydi.

5 Ocak 1921 tarihinde “Kemal To Mobilize Turks” başlıklı haberde; Türk milliyetçilerinin lideri olarak takdim edilen Mustafa Kemal ile İstanbul Hükümeti’nin müzakere içerisinde oldukları ancak bu müzakerelerin sonuç vermediği aktarılmıştı. Habere göre İstanbul ile Ankara arasında uzlaşma görüşmelerinin sonuç vermediği bunda da en önemli sebebin Sovyet Rusya ile Bolşeviklerin milliyetçiler bünyesindeki tesirinden olduğu ileri sürülüyordu.¹⁵ Hatta 10 Ocak 1921 tarihli, “Kemal's Turks Attack French In Aintab” başlıklı haberde 200’e yakın Bolşevik subayın Ankara’ya “milliyetçileri” eğitmek üzere geldiğini ancak Sovyetler’in Ankara’yı, İstanbul ile anlaşmaları halinde, bütün yardımlarını keseceklerini ilettikleri belirtiliyordu.¹⁶ Bu tarihler Anadolu hareketinin İtilaf Devletleri’nin işgalleri karşısında menfaat müşterekliği olduğu Bolşevik Rusya ile diplomatik faaliyetler sergilediği döneme tesadüf etmektedir. Bununla birlikte Amerikalıların, oldukça hassas olabilecekleri düşünülecek bu konuyu, gazetelerinde beklenen ölçüde işlemedikleri görülecektir.

17 Ocak 1921 tarihli “Explain The Turk Success” başlıklı yazıda ise Türk historiografisinde de tartışılan I. İnönü muharebesine değinilmiş ve hem Türklerin hem de Yunanların zafer kazandıklarını iddia edildiği

---

¹³ Kenan Özkan, **Millî Mücadele Dönemi Türkiye- ABD İlişkileri(1918-1923)**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2016,s.262-264.

¹⁴ Osman Ulagay, **Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı**, Yelken Matbaası, İstanbul, 1974,s.21-22.

¹⁵ “Kemal To Mobilize Turks”, **New York Times**, 5 Ocak 1921.

¹⁶ “Kemal's Turks Attack French In Aintab”, **New York Times**, 10 Ocak 1921.

kaydedilmişti. Buna mukabil başlıktan da anlaşılacağı üzere gazete zaferin Türkler tarafından kazanıldığı kanaatinde olsa gerek ki Yunanların yeni atanmış subaylarının yetersiz kaldıkları, hava koşullarının Türklerin lehinde olduğu dolayısıyla da Yunanların moral bozukluğu yaşadığı yorumlarına yer verilirken Türk ordusunda hiçbir Sovyet subayının bulunmadığı da aktarılmıştı.¹⁷ Zaferin gazeteye yansımalarına ise 1 Şubat 1921 tarihli “The Sick Man Improves” başlıklı yazıda tesadüf edilmektedir. Başlığa göre, 19.yüzyıldan itibaren “hasta adam” olarak nitelenen Türkler iyileşmektedir. İmzasız yazı, Türkler için oldukça ağır şartlar ihtiva eden Sevr anlaşmasının, Türk sorununu halen çözemediğini, revize edilmesi gerektiğini bunu Fransızlar ve İtalyanların da talep ettiğini bildirmektedir. Ancak yazıda “the hardened chieftain” olarak nitelenen Mustafa Kemal’e güvenilmeyeceği belirtilmektedir. Evet Mustafa Kemal, Türk vatandaşlarının açık harabiyeti karşısında Türk millî hissini sertliğini ve ısrarını göstermiştir. Ancak bu onun gayri Türk unsurları Abdülhamit’ten daha iyi yönetebileceği konusunda kimseyi emin kılmaz. Ankara Hükümeti’nin Batıda Rumları, Doğu’da ise Ermeni azınlığı yönetme kapasitesi sorgulanmalıdır aksi halde yeni trajediler doğabilir.¹⁸ 7 Şubat 1921 tarihinde ise oldukça ilginç bir haber dikkatleri çekmektedir. “Kemal Says Angora Must be Turkish Capital” başlıklı haberde, İstanbul Hükümeti’nin üç üyesinin Ankara’ya kaçtığı, Londra Konferansı öncesinde Mustafa Kemal’in İstanbul’dan, Ankara’daki meclisin “resmen” tanınması talep edildiği ve Sultan İstanbul’da kalsa da, Ankara’nın başkent olarak addedilerek, konferansa tek kabine olarak gitmesi gerektiği vurgulanır.¹⁹

Londra Konferansı öncesinde gazeteye gönderilen bir okuyucu mektubu, Amerikan kamuoyunun yönlendirilmesinde Ermeni ve Rumların nasıl bir misyon ifa ettiklerini tezahür ettirmektedir. 25 Şubat 1921 tarihli bir okuyucu mektubunun yazarı H.Ekisian, “Kemal A Bubble Or a Rock” başlığıyla aslında tahttan indirilmiş Yunan Kralı Konsantin’in de işaret ettiği gibi Kemal’in bir “balon” olarak addedilmesi ve Yunan ordularının İtilaf Devletleri izin verdiği takdirde Anadolu’yu haritadan silebileceği zikredilir. Okuyucu mektup vasıtasıyla İtilaf Devletleri’ne seslenirken “Ermeni ile Rumların sabrının taşıdığı” iletir ve Amerikan halkı için “mazlum Hristiyanların haklarına” kavuşmalarının beklenildiği ileri sürülür.²⁰ Yine 25

---

¹⁷ “Explain The Turk Success”, **New York Times**, 17 Ocak 1921.

¹⁸ “The Sick Man Improves”, **New York Times**, 1 Şubat 1921.

¹⁹ “Kemal Says Angora Must Be Turkish Capital”, **New York Times**, 7 Şubat 1921.

²⁰ H. Ekisian, “Kemal A Bubble Or a Rock”, **New York Times**, 20 Şubat 1921.

Şubat 1921 tarihli haber, Amerika'nın Londra Konferansı öncesi beklentilerini hissettirmektedir. "Propose To Verify Greek- Turc Claims" başlıklı habere göre Türkler Londra Konferansında İtilaf Devletleri tarafından gerçekleştirilen "malî ve iktisadî" denetimin kaldırılmasını talep ettiği dile getirilirken esasında Türklerin bu denetimden menfaat ettiği iddia edilir.²¹ Bu haber kuşkusuz bir başarı sonrasında Türkler tarafından ısrarla talep edilecek "kapitülasyonların kaldırılması" meselesine karşı bir ön tedbir mahiyetinde okunabilir.

Ankara Hükümeti 16 Mart 1921 tarihi itibarıyla Ruslarla Moskova Anlaşması yapmış ve sınırlarını geniş ölçüde tespit etmiştir. Anadolu Hareketinin Ruslarla olan diplomatik ilişkileri, Amerikan kamuoyuna doğrudan olmasa dolaylı olarak menfi surette yansımıştır. Mesela 26 Mart 1921 tarihli "The War in Asia Minor" başlıklı haberde Anadolu'daki savaş, uzunca bir zamandır "Asyalı göçebe bir halkın baskıcı ve kifayetsiz yönetiminde" olan Avrupalı ırkların yaşadığı toprakların Avrupalılar tarafından yönetilmesi meselesi olarak nitelendirilmiştir. Haberde Grekler ve Persler arasında yapılan tarihî "Maraton ve Salamis" savaşları analojisine müracaat edilmiş ve burada düşmanın esasında Darius tarafından iyi yönetilen Persler değil çeşitli cuntaların yönettiği bir ülke olduğu zikredilmiştir. Haberde İtilaf Devletleri'ne de vurgu yapılarak, Yunanların yenilmesi halinde Avrupa'nın Türk Sorunu dâhilinde önceki "rezaletlerine" bir yenisi ekleyeceği uyarısında bulunulmuştur.²² II. İnönü muharebesini hemen takip eden 11 Nisan 1921 tarihli "The Turk Comes Back" başlıklı habere göre vakti zamanında "Avrupa kültürünün kaynağı ve tek temsilcisi olan" Yunanların kendi içlerinde ihtilafa düştüğü için Perslerin tebaası konumuna geldiği analizi yapılırken, Türklerin Batı Anadolu'da otoriteyi tekrar tesis etmesi durumunda, başta "Asyalıları savunan Fransa ve kıskanç İtalya" olmak üzere Avrupalılar bu "utancı" taşıyacaktır.²³ Nitekim W. Littlefield tarafından yazılan bir haberde İtilaf Devletleri'ne seslenilmekte ve Türkiye sınırları içerisinde kalan zengin doğal kaynaklardan istifade etmek kadar "Türklerin Hristiyan azınlıklara karşı uyguladığı çirkin hareketlere karşı haklı bir nefret duyan" dünya kamuoyunu tatmin etme misyonu biçilmektedir.²⁴

---

²¹ "Propose To Verify Greek- Turc Claims", **New York Times**, 25 Şubat 1921.

²² "The War In Asia Minor", **New York Times**, 26 Mart 1921.

²³ "The Turk Comes Back", **New York Times**, 11 Nisan 1921.

²⁴ W. Littlefield, "What Greeks Fight For", **New York Times**, 3 Nisan 1921.

New York Times Gazetesine Göre Sakarya Savaşı Öncesinde ve Sakarya Savaşı Sürecinde Türkiye

Sakarya Savaşı sürecini 10-24 Temmuz tarihleri arasında meydana gelen Eskişehir- Kütahya muharebeleri ve akabinde yaşanan mağlubiyetle beraber okumak gerekmektedir. Nitekim NYT’de bu sürecin hemen öncesinde Clair Price tarafından Türkiye’ye dair “ A Defence of Young Turkey” başlıklı oldukça müspet bir yazı kaleme alınmıştır. Yeni Gün Gazetesinde “Türkiye’nin büyük dostu” olarak takdim edilen Clair Price, zaferden sonra 1923 tarihinde “ The Rebirth of Turkey” isimli bir eser yazacaktır.²⁵ Price 3 Temmuz 1921 tarihli yazısında ise Batı’nın Gladstone tarafından ortaya atılan “Türklerin eline bavulu vermek” politikasının ve 1878 Berlin Kongresinden beri Batı’nın Türkiye’ye karşı tutumunun yanlış olduğunu, Yakın Doğu’da bir barış olacaksa, bunun ancak bölgenin en güçlü milleti Türkler nazara alınarak sağlanabileceğini aksi halde o coğrafyada huzur olmayacağını ileri sürer. Price ayrıca Amerikan kamuoyuna, Rusya’nın Türkiye’nin “kadim düşmanı ve kâbusu” olduğu ve Türkiye’nin son bir yüzyıldır Batı’ya yüzünü döndüğünü iletir.²⁶

Eskişehir- Kütahya Muharebeleri bozgunları sürecinde ise aynı gazetede, bu sefer Price’ın tezlerinin tamamen hilafında tezler kâh haberlere kâh okuyucu yorumlarına şahit olunur. 20 Temmuz 1921’de Mabel Loutfian isimli Ermeni gazeteye, “Turks and Armenians” başlıklı bir yazı yollar ve Price’ı okurken “sinirden ağladığımı”, halen binlerce Ermeni’nin Türklerin elinde olduğunu ve milyonlarca Rum ve Ermeni’nin Türk mezalimi yaşamış olduğunu iddia eder. Loutfian’a göre Yunanlar İzmir’de olmakta haklıdır çünkü şehir Yunanca konuşulan bir Rum kentidir. Bunun da en büyük ispatı Türklerin o şehre, “gâvur İzmir” (Giaour Ismir) demesidir.²⁷ Amerikan Ermenileri Millî Birlik Komitesi Başkanı M.T. Kalaidjian’a göre ise Ermeniler Hamid’i de Enver’i de Talat’ı da Mustafa Kemal’i de iyi tanımaktadır çünkü onların ortak noktası Ermeni ortadan kaldırmak olmuştur. Bundan ötürü Türkleri meşru bir taraf olarak görerek onlarla konuşmak caiz değildir.²⁸ Propaganda faaliyetleri Ermenilere münhasır da değildir. Mesela Frederic Cunliffe, Yunanistan’ın sadece İzmir için değil

---

²⁵ Price Ankara’da da bizzat bulunmuştur. Detaylar için bkz. Serpil Sürmeli, “ Ankara’da Amerikalı Bir Gazeteci: Clair Price”, **Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt:4, Sayı:4, 2005, s.21- 43. Price tarafından yazılan eser için bkz. Clair Price, **Türkiye’nin Yeniden Doğuşu**, Çev. Bilal Çölgeçen, İkarus Yayınları, İstanbul, 2008.

²⁶ Clair Price, “ A Defence of Young Turkey”, **New York Times**, 3 Temmuz 1921.

²⁷ Mabel S. Loutfian, “Turks and Armenians”, **New York Times**, 20 Temmuz 1921.

²⁸ M.T. Kalaidjian, “ Peace of The Near East”, **New York Times**, 24 Temmuz 1921.

Anadolu'da yaşayan bütün Rumları, Kemal ve Bolşeviklerin elinden kurtarmak için savaştıkları kanısındadır. İtilaf Devletleri'nin Yunanistan'a köstek olmaması için uyarın yazar, Yunanların Rumları Türklerin eline bırakmamak için "ant içtiklerini" zira onların Türklerin elinde kaldığı takdirde başlarına ne geleceğini bildiklerini söylemektedir. Ona göre Yunanlar sadece Türklerle değil Pan-İslamizm ve Bolşevizmle savaşmaktadır.²⁹

10-24 Temmuz arasında meydana gelen Eskişehir-Kütahya Muharebeleri sonucunda Türk ordusu bozguna uğrayarak Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilmeye başlamıştır. 26 Temmuz 1921 tarihli NYT haberi de Türklerin ordu gücünün yüzde 75 azaldığını ve artık başkentini Ankara'dan Sivas'a nakledileceğini öngörür.³⁰ Yunanların Ankara'ya yürüme hazırlığı içinde olması sevindiricidir zira Konstantin, Türklerin işini bitirmek için son 750 yılın en büyük fırsatını yakalamıştır ve "temenni olunur ki" bu fırsatı iyi kullanacaktır.³¹ Müstakbel Yunan harekâtına Amerikan kamuoyunu ikna etme noktasında daha önce de müracaat ettikleri Bolşevizm argümanını kullanan gazete, "Türk milliyetçilerinin lideri" Mustafa Kemal'in Sovyetlerden bir hayli miktar altın aldığı ve bu altınları subaylarına dağıttığı haberine sütunlarında yer verir.³² Esasında Türkler açısından işlerin iyi gitmediğini anlamak için bir dönem Macaristan Başbakanlığı yapmış ve Turancı fikre sempatik nazarla bakan Teleki'nin gazetede tam bu tarih aralığında yapmış oldukça dikkat çekicidir. Zira Teleki tarihî bir perspektif çizerek "çürümenin Macarların Türklere karşı düşüşüyle başladığını", tüm Avrupa medeniyetini etkileyen Macarların, Türklerin akınından sonra medeniyete katkı veremediğini ileri sürmektedir. Teleki'ye göre Türkler Yakın Doğu'yu harap etmiştir.³³

Sakarya Savaşı esnasında NYT, zaferin Yunanlar tarafından kazanacağını öngörmektedir. Cepheden gelen haberler de bu öngörüü destekler mahiyette olmuştur. Mesela 5 Eylül 1921 tarihli "Turks In Retreat Toward Ankara" başlıklı habere göre Ankara'nın Yunanlar tarafından işgali haberinin "eli kulağında" olduğu yorumunda bulunulmakta, Türklerin buldukları yerleri terk etmeye başladığı bildirilmektedir. Haber müstakbel "Yunan zaferine" o kadar emindir ki Yunanların Ankara'yı ele geçirdikten sonra Amerika'ya bir

---

²⁹ Frederic Cunliffe, "Greece In Asia Minor", **New York Times**, 22 Temmuz 1921.

³⁰ "Turks Have Halted Greeks' Advance", **New York Times**, 26 Temmuz 1921.

³¹ "Constantine Stops For Breath", **New York Times**, 3 Ağustos 1921.

³² "Turks Mass Their Forces", **New York Times**, 21 Ağustos 1921.

³³ "Teleki Says Turks Ruined Near East", **New York Times**, 9 Ağustos 1921.

heyet göndermeyi düşündüğü ve Anti-Konsantin propagandasına karşı kamuoyu oluşturmayı hedefledikleri bildirilir.³⁴ Bir gün sonra ise gazetede “Greeks Are Resting After 8 Day Battle” başlıklı bir haber verilirken esasında her iki tarafın da propaganda savaşına girdiği kendi matbuatlarından verilen haberler ışığında gösterilir. Yunan basınından iktibas edilen habere göre Yunanlar 8 günlük fasılasız muharebeden sonra dinlenmeye çekilmişlerdir ve Türklerin “bütün dirençleri kırılmış” görünmektedir. İstanbul basınından aktarılan parçada ise “öngörüldüğü üzere Ankara’nın Yunanlar tarafından işgal edilmesi gerçekleşmeyecek” yorumuna yer verilmiştir.³⁵ Sadece gazetenin değil Amerikan devletinin de kanaati zaferi Yunanların elde edeceği yönündedir ki oldukça ilginç bir haber aynı güne tesadüf etmiştir. Amerikan Dış İşleri Bakanı Evans Hughes’e göre her ne kadar ABD Türkiye fiilî savaşa girmemiş olsa da İtilaf Devletleri Amerika sayesinde Almanya’yı alt etmiştir. Bundan ötürü Amerika, eski Alman topraklarında olduğu kadar aynı İtilaf Devletleri üyeleri gibi Türkiye topraklarında da hak sahibidir.³⁶

8 Eylül 1921 itibarıyla cepheden NYT’ye yansıyan haberde, Türklerin kayıplarının 12.000 kişiye ulaştığı ve artık “teyit edilmeyen kaynaklara göre” Ankara’nın artık düştüğü zikredilmektedir.³⁷ Keza 10 Eylül’de yer alan haber, Türklerin kayıp sayısını 30.000 kişiye çıkarmakta ve Türk tarafındaki hastanelerde artık yer kalmadığı iletilmektedir. Bundan ötürü “hezimet kaçınılmazdır”.³⁸ Gazete Yunan zaferinden o kadar emindir ki, Yunan Dışişleri Bakanı’na sütunlarını, “Greeks In Asia Minor: Constantine Follows In The Footsteps Of Famous Leaders of Antiquity” başlıklı iddialı bir haberlerle açmıştır. Yunan Dışişleri Bakanı, Konstantin’in Antik dönemin meşhur liderlerinin izinde olduğunu vurguladığı yorumlarında Yunanistan’ın, Helenizmin yüzyıllar öncesine dayanan geleneksel emellerini ve Sevr’in kendisine tanıdığı hakları savunarak, Birinci Dünya Savaşı’nda verdiği fedakârlıkların karşılığı olarak, aynı zamanda Doğu Akdeniz’de medeniyetin değerlerini ve hakkını da savunduğu kanaatine sahip olduğu zikreder. Yunanistan mezkûr iki misyonu da tüm “ahlakî ve fizikî” kaynaklarını seferber etmek suretiyle, onu ilerlemeye teşvik eden İtilaf Devletleri’nin de desteğiyle, tatbik etmek noktasına gelmiştir. 1930’lu yıllarda Yunanistan Başbakanı olacak Metaxas oldukça “naif” bir söylemde

---

³⁴ “Turks In Retreat Toward Ankara”, **New York Times**, 5 Eylül 1921.

³⁵ “Greeks Are Resting After 8 Day Battle”, **New York Times**, 6 Eylül 1921.

³⁶ “Hughes Claims Rights In Ex-Turkish Lands”, **New York Times**, 6 Eylül 1921.

³⁷ “Turks’s Casualties 12.000”, **New York Times**, 8 Eylül 1921.

³⁸ “Greek Offensive Halts”, **New York Times**, 10 Eylül 1921.

bulunarak, yenilenlere karşı cömert, silahsızlara karşı masum olunması gerektiğini, halka Yunanlara minnettar olmaları için “geleneksel Yunan inceliğinin” gösterilmesi lazım geldiğini ileri sürer. Yazıda Amerikan kamuoyuna yönelik “klasik Yunan medeniyeti” vurgusu da ihmal edilmemiştir. İskender dönemi Yunanistan’ının başarıları, Yunanların Anadolu’nun otokton halkı olduğu ve Anadolu’nun Yunan idaresi altında olduğu dönemde Anadolu’nun sair halklarının “medenileşmelerindeki katkıları” uzun uzun bahsedilmiştir.³⁹ Bir gün sonra “Greece Won’t Hold All Her Conquest” başlıklı bir haberde ise yine Amerikan kamuoyunu etkilemeye yönelik olarak düşünülebilecek haberde, Yunanların “emperyalist bir tavır” olmadığı çünkü onların Türkler tarafından “köleleştirilmiş halkını” kurtarmayı, 25 yüzyıldır mevcudiyet gösterdiği ve tarihte Asya yakasının gördüğü tek medeniyeti haiz olan tarihî toprakları geri almayı istedikleri vurgulanır. Yunanlar’ın işgal ettiği her yeri “fethetmeyeceğini” zikreden haber, Yunanların amaçlarından bir diğerinin de mutsuz, mezalime uğraşmış, ihmal edilmiş Ermeniler’in Ermenistan’a kavuşturmak ve böylece “şark sorununu” bitirmek istediği ileri sürülür.⁴⁰

13 Eylül 1921 tarihi itibarıyla Sakarya Savaşı sonlanmış ve NYT’nin öngörülleri ve beklentilerinin hilafında savaşı Türk cephesi kazanmıştır. Eylül ayının başlarında hemen her gün cepheden haberler ileten ve kendi kamuoyunu müstakbel Yunan zaferine meşruiyet kazandırmaya çalışan gazete Türkiye haberlerine dair ciddi bir sessizliğe girmiştir. Eylül ayı içerisinde, Türkiye’ye dair gazeteden aktarılabilecek kayda değer haberlere sıklıkla tesadüf edilememektedir. Her ne kadar Amerikan Ermeni Millî Birlik Derneğinde Lord Bryce isimli bir vikontun, Ermenilere İtilaf Devletleri tarafından Cihan Harbi sonrası devlet sözü verildiği ancak İtilafçıların Türklere “çok yumuşak maddeler” ihtiva eden bir anlaşma yapması akabinde ise Kemal’in önderliğindeki milliyetçi fırkanın İtilafçılara meydan okuması sonrasında Ermenistan’ın kurulmasının engellendiği gibi⁴¹ haberlere rastlanılsa da artık eski Osmanlı tebaalarının gazetede aynı sıklıkla yer alması da söz konusu değildir.

Sakarya Savaşı’nın sonrasında Türkiye ile ilgili haberler azalacaktır ancak yine de dikkat çekici haberler mevcuttur. 27 Eylül 1921’de Yunan Kralı’nın Amerika’dan 32 milyon dolar kredi talep ettiği ve bu talebi iletirken kredi

---

³⁹ “Greeks In Asia Minor: Constantine Follows In The Footsteps Of Famous Leaders of Antiquity”, **New York Times**, 11 Eylül 1921.

⁴⁰ “Greece Wont Hold All Her Conquest”, **New York Times**, 12 Eylül 1921.

⁴¹ “Lord Bryce on Armenia”, **New York Times**, 1 Ekim 1921.

savaşta kesinlikle kullanılmayacak, savaş anda bizim için ölümdür” diye ikna çabasına giriştiği bilgisi verilir.⁴² Bir diğer ilginç haber 28 Eylül 1921’de Sovyetler’in iki Türk Birliğini, olası bir Kemalist yenilgisi karşısında, beklettiği bilgisidir.⁴³ Haber muhtemelen Sakarya Savaşı esnasında hazır bulunan Enver Paşa’yı ima etmektedir. Nitekim 6 Kasım 1921’de Enver Paşa’nın Türk Komünist Partisi Başkanlığı’na seçildiği yönünde bir haber de mevcuttur.⁴⁴ Aslında Enver Paşa’nın başkanlığını yürüttüğü partinin ismi “Halk Şuralar Fırkasıdır” ancak Amerikan kamuoyu için haberde sunulan metin daha ilgi çekici olduğu gibi Türkiye’nin “Sovyetleşebileceği” hissini de canlı tutmaktadır.

Anadolu cephesinde işlerin Türkler lehinde gittiğinin somut bir nişanesi, gazetenin daha önce de fikirlerine müracaat ettiği ve Türk dostluğuyla maruf Clair Price’e sütunlarını yeniden açması ile gözlemlenebilmektedir. 30 Ekim 1921 tarihinde Clair Price gazetede “Kemal Pasha’s Rule” başlıklı bir yazı kaleme almıştır. Yazıda, sütunun menzili hacmine göre, oldukça geniş bir şekilde Mustafa Kemal Paşa’nın bu noktalara nasıl geldiği anlatılmaktadır. Burada dikkat çekici husus Mustafa Kemal Paşa Jön-Türk geleneğinden gelmekle birlikte İttihat ve Terakki’den nefret ettiği argümanıdır. Hâlbuki aynı yazar, yazı içerisinde 1914’den itibaren ciddi bir sekülerleşme politikasının yer aldığından, devletin teokratik yapısının ilgasından bahsetmekte ve bu hususta eğitim ve hukuk alanının Şeyhülislamıktan alınıp, laik hükümetin uhdesine verildiğinden bahsetmektedir. Yazar Kemal Paşa’nın riyasetindeki hükümetten de bahsederken, Ankara’ya özel bir parantez açmakta ve Macar mimarlarının kullanılmasıyla genişleyen şehirde “Hamlet” oyununun temsilinin yapılmakta olup bu oyunda Ophelia’yı bir Ermeni’nin, “Queen” karakterinin ise bir Rum tarafından canlandırıldığından bahsedilmektedir. Price “kapitülasyon” meselesine de değinmekte ve ilk defa 1535 tarihinde Fransızlara verilen bu imtiyazın, 1914 yılına gelindiğinde oldukça “anakronik” bir hal aldığını dile getirmektedir. Kapitülasyonlar “Hasta Adam’ın” en önemli karın ağrısıdır zira Osmanlı, yabancı pasaport toplayabilen her “alçak” Levanten için mutlu bir “avlanma sahası” haline gelmiştir.⁴⁵ Yazarın Türkiye adına propaganda çabası olduğu aşikârdır zira hem sekülerleşme trendinden bahsedilirken hem de Batı kamuoyunda oldukça menfi bir algısı olan İttihatçılık meselesine temas ederek Mustafa

---

⁴² “Greek King Wants Credit Here Released”, **New York Times**, 27 Eylül 1921.

⁴³ “Reds Ready to Aid Turks”, **New York Times**, 28 Eylül 1921.

⁴⁴ “Enver Heads Turkish Communists”, **New York Times**, 6 Kasım 1921.

⁴⁵ Clair Price, “Kemal Pasha’s Rule”, **New York Times**, 30 Ekim 1921.

Kemal Paşa'nın İttihatçılardan nefret ettiğine dair vurgu yapmaktadır. Dönemin Ankara'sından bahsederken "Hamlet" örneğini vermek suretiyle Ankara'nın hem modernist yapısına gönderme yapmakta hem de Rum ve Ermeni temsil oyuncularından bahsederek, "aslında gayr-ı Müslimlerin Türkiye'de huzurlu bir şekilde yaşayabildiklerini" ileri sürmektedir. Kapitülasyonlar konusunda yine Türkiye'den yana bir tavır alan yazar hem Amerikan Devleti'ni hem de Amerikan kamuoyunu, "kapitülasyonların kaldırılması" talebinin geleceğini ve bu hususta da Türkiye'nin haklı olduğuna ikna etme çabasını taşır. Amerikan kamuoyu olmasa da Amerikan Devleti'ni ilgilendiren husus da esasında iktisadî bağlamdır. Nitekim 11 Aralık 1921'de verilen haberde, Türklerin kendilerine Anadolu'yu iktisadî sömürü nüfuzu alanı yapmayacak, iktisadî işbirliği yapabileceği bir yer aradığı ve burada da adresin, İtilaf Devletleri dışında dünyanın en güçlü devleti olan Amerika olması kadar "tabii" bir durumun olmayacağı vurgulanmıştır.⁴⁶

SONUÇ

Sakarya Savaşı sürecinde Amerika'nın ana akım kitle iletişim vasıtasını takip etmek araştırmacıya bazı tespitler sunmaktadır. Öncelikle araştırmacı, Amerika'nın "izolasyonist" politikasının pragmatik bir siyaset olduğu ve gerektiğinde bu siyaseti yürütenlerin, I. Dünya Savaşı'nın erken bitmesini temin Amerika'nın sair coğrafyalarda müktesep hakları olduğu kanaatini müşahede eder. Amerika'nın Türkiye'ye dair ilgisini bu ekseninde okumak lazım gelir. Araştırmacı ayrıca eski Osmanlı vatandaşları olan Rum ve Ermenilerin, Batı kamuoyunu nasıl yönlendirme çabaları içerisinde girdiğine şahit olur. Ermeni meselesinde gönderme yapılan nokta, 1915 hadiseleridir ve Ermeniler bu "tehlikenin" halen mevcut olduğu düşüncesini Batı kamuoyuna telkin etmek istemektedir. Rum/Yunan meselesi ise daha teferruatlı işlenmiştir. Bunda kuşkusuz 1921 itibarıyla Batı Anadolu'daki Yunan mevcudiyeti ve askerî gelişmeler önemli rol oynamıştır. Ancak Rum/Yunan perspektifli yazılarda dikkati çeken husus, onların her argümanında antik Yunan göndermesi yapması ve Batı medeniyetinin kökenindeki Helen unsurunu gündeme taşımasıdır. Böylece Anadolu'da İtilaf Devletleri tarafından desteklenmek suretiyle işgalci konumda olan Yunanların aslında "barbarlık" karşısında "medeniyet" savaşı verdiği vurgulanır. Burada araştırmacı rahatlıkla 19.yüzyılda Osmanlı'ya karşı

---

⁴⁶ "Dreams Of Turkey", **New York Times**, 11 Aralık 1921.

bağımsızlığını elde eden Yunanistan'ın isyan ettiği süreçte Batı kamuoyundan aldığı destekle analoji kurabilir. Bununla birlikte Amerikan vizyonu, cephelerden gelen haberlerin istikametine göre, Türkofil bir bakışa da sütunlarında yer vererek “çok sesliliği(!)” sağlayabilmekte hatta Yunanistan lehindeki genel kanaatini değiştirebilme elastikiyetini gösterebilmektedir.

KAYNAKÇA

“Kemal To Mobilize Turks”, **New York Times**, 5 Ocak 1921“Kemal's Turks Attack French In Aintab”, **New York Times**, 10 Ocak 1921.

“Explain The Turk Success”, **New York Times**, 17 Ocak 1921.

“ The Sick Man Improves”, **New York Times**, 1 Şubat 1921.

“Kemal Says Angora Must Be Turkish Capital”, **New York Times**, 7 Şubat 1921.

“Propose To Verify Greek- Turc Claims”, **New York Times**, 25 Şubat 1921.

“The War In Asia Minor”, **New York Times**, 26 Mart 1921.

“The Turk Comes Back”, **New York Times**, 11 Nisan 1921.

“Turks Have Halted Greeks' Advance”, **New York Times**, 26 Temmuz 1921.

“Constantine Stops For Breath”, **New York Times**, 3 Ağustos 1921.

“ Turks Mass Their Forces”, **New York Times**, 21 Ağustos 1921.

“Teleki Says Turks Ruined Near East”, **New York Times**, 9 Ağustos 1921.

“ Turks In Retreat Toward Ankara”, **New York Times**, 5 Eylül 1921.

“ Greeks Are Resting After 8 Day Battle”, **New York Times**, 6 Eylül 1921.

“ Hughes Claims Rights In Ex-Turkish Lands”, **New York Times**, 6 Eylül 1921.

“ Turks's Casualties 12.000”, **New York Times**, 8 Eylül 1921.

“ Greek Offensive Halts”, **New York Times**, 10 Eylül 1921.

“ Greeks In Asia Minor: Constantine Follows In The Footsteps Of Famous Leaders of Antiquity”, **New York Times**, 11 Eylül 1921.

- “Greece Wont Hold All Her Conquest” , **New York Times**, 12 Eylül 1921.
- “Lord Byrce on Armenia”, **New York Times**, 1 Ekim 1921.
- “Greek King Wants Credit Here Released”, **New York Times**, 27 Eylül 1921.
- “Reds Ready to Aid Turks”, **New York Times**, 28 Eylül 1921.
- “Enver Heads Turkish Communists”, **New York Times**, 6 Kasım 1921.
- “Dreams Of Turkey”, **New York Times**, 11 Aralık 1921.
- Aytepe, Oğuz, “Millî Mücadelede Manda Sorunu ve Mustafa Kemal’in Yaklaşımı”, **Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 24, Kasım 1999-2003, s.475-486.
- Cunliffe, Frederic, “Greece In Asia Minor”, **New York Times**, 22 Temmuz 1921.
- Doğanay, Rahmi, “Millî Mücadele ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk-Amerikan İlişkileri (1918-1927)”, **Turkish Studies**, Vol. 9/4, Bahar 2014, s.371-388.
- Ekisian, H, “Kemal A Bubble Or a Rock”, **New York Times**, 20 Şubat 1921.
- Kalaidjian, M.T. “Peace of The Near East”, **New York Times**, 24 Temmuz 1921.
- Kıyanç, Sinan, “Millî Mücadele’nin Askerî Başarıları ve ABD(1919-1921)”, **Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:21, 2021, s. 121-144.
- Köse, İsmail, **Türk Amerikan İlişkilerinin Şekillenmesinde Amiral Mark L. Bristol’un Rolü(1919-1927)**, Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006.
- Littlefield, W. “What Greeks Fight For”, **New York Times**, 3 Nisan 1921.
- Loutfian, Mabel S, “Turks and Armenians”, **New York Times**, 20 Temmuz 1921.
- Özkan, Kenan, **Millî Mücadele Dönemi Türkiye- ABD İlişkileri (1918-1923)**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2016.
- Price, Clair, “A Defence of Young Turkey”, **New York Times**, 3 Temmuz 1921.
- _____, “Kemal Pasha’s Rule”, **New York Times**, 30 Ekim 1921.

_____, **Türkiye'nin Yeniden Doğuşu**, Çev. Bilal Çölgeçen, İkarus Yayınları, İstanbul, 2008.

Sürmeli, Serpil, “ Ankara’da Amerikalı Bir Gazeteci: Clair Price”, **Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt:4, Sayı:4, 2005, s.21-43.

Ulagay, Osman, **Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı**, Yelken Matbaası, İstanbul, 1974.

ALMANYA’NIN SAKARYA MUHAREBESİ SÜRECİNDEKİ TUTUMU VE SÜRECİN ALMAN BASININA YANSIMASI

Kemal ÖZDEN*

ÖZET

Sakarya Muharebesi, I. İnönü Muharebesi’nden Fransız birliklerinin Antep’ten geri çekilmesine kadar uzanan bir yıllık bir süreçtir. Bildirinin amacı, Alman Devleti’nin Sakarya Muharebesi sürecindeki tutumu ve sürecin Alman kamuoyuna yansımalarının tespit edilmesidir. 1921 yılına ait Alman Dışişleri Bakanlığı Türkiye dosyaları, Alman Meclisi’nin oturum tutanakları ve üç Alman hükümetine ait belgeler taranmıştır. Bakanlık dosyalarında yer alan belgelerin büyük çoğunluğunun Talat Paşa suikastı ve davasıyla ilgili olduğu ve bu konunun bir meclis oturumunda gündeme geldiği belirlenmiştir. Sürecin Alman Devleti’nin gündeminde yer almaması, Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra Osmanlı Devleti ile Almanya arasındaki diplomatik ilişkilerin kesilmesi ve Türkiye’deki Alman vatandaşlarının tamamının ülkeyi terk etmek zorunda kalmasından kaynaklanmış olsa gerektir. Sürecin Alman kamuoyundaki yansımalarının tespit edilmesi için temel kaynak olarak, siyasi eğilimleri farklı önde gelen üç gazete seçilmiştir: Alman Sosyal Demokrat Partisi’nin yayın organı Vorwärts (VW), Berlin’in en köklü gazetesi liberal Vossische Zeitung (VZ) ve Almanya’nın eski İstanbul Deniz Ataşesi Hans Humann’ın yönetimi altındaki milliyetçi-liberal Deutsche Allgemeine Zeitung (DAG). Gazeteler incelenirken yorumlar ve yorum içerikli haberlere ağırlık verilmiştir. İncelenen gazetelerin sürece bakışı genel olarak Milli Mücadele’yi destekler niteliktedir. Örneğin Mustafa Kemal Paşa hakkında övgü dolu ifadeler kullanılırken, Yunan Ordusu’nun Sakarya mağlubiyetinden sonra geri çekilirken köyleri ve çiftlikleri yakması ağır şekilde eleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sakarya Muharebesi, Almanya, Deutsche Allgemeine Zeitung, Vorwärts, Vossische Zeitung.

---

*Uzman, T.C. Berlin Büyükelçiliği, oezdenk@yahoo.de, orcid: 0000-0002-2701-490X

GERMANY'S ATTITUDE TOWARDS THE PROCESS OF THE BATTLE OF SAKARYA AND ITS REFLECTION ON THE GERMAN PUBLIC

ABSTRACT

The Battle of Sakarya is a one-year process from the First Battle of İnönü to the withdrawal of the French troops from Antep. This paper aims to determine the attitude of the German State during the process of the Battle of Sakarya and its reflection on the German public. For this purpose the files of the German Ministry of Foreign Affairs on Turkey from 1921, the session protocols of the German Assembly and the documents belonging to three German governments were examined. It was found out that most of the documents from the files of the ministry are related to the assassination of Talat Pasha and his trial and also, that this issue was put to the agenda in a parliamentary session. The fact that the process was not on the agenda of the German State might have resulted from the cut of diplomatic relations between the Ottoman Empire and Germany after the First World War and the fact that all German citizens in Turkey had to leave the country. In order to determine the reflection of the process on the German public, three leading newspapers with varying political tendencies were used as a main source: Vorwärts (VW), the media outlet of the German Social Democratic Party, the liberal Vossische Zeitung (VZ), Berlin's oldest newspaper as well as the nationalist-liberal Deutsche Allgemeine Zeitung (DAG) under Hans Humann, the former Naval Attaché in Istanbul. While examining these newspapers, the focus was laid on the comments and the news with commentary content. Considering the view of the examined newspapers on the process, it seems like they generally supported the National Struggle. For example, whereas complimentary expressions were used with regard to Mustafa Kemal Pasha, it was severely criticized that the Greek Army set villages and farms on fire when retreating after the defeat of Sakarya.

Key words: The Battle of Sakarya, Germany, Deutsche Allgemeine Zeitung, Vorwärts, Vossische Zeitung.

Alman Devleti'nin Sakarya Muharebesi Sürecindeki Tutumu

Sakarya Muharebesi öncesi ve sonrasında çok kritik ve belirleyici önemi haiz bir süreçtir. Müteakip Büyük Taarruz ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş süreçlerini mümkün kılmıştır. Birinci İnönü Muharebesi (6-11 Ocak),

Londra Konferansı (21 Şubat-12 Mart), Moskova Anlaşması (16 Mart), İkinci İnönü Muharebesi (23 Mart-1 Nisan), Yunan karşı taarruzu (10-24 Temmuz), Sakarya Muharebesi (23 Ağustos-13 Eylül), Kars Anlaşması (13 Ekim), Ankara Anlaşması (20 Ekim) ve Fransız birliklerinin Antep'i terk etmesi (25 Aralık) bu sürecin birbirine neden sonuç ilişkisiyle bağlı önde gelen aşamalarıdır.

Sakarya sürecinde Almanya'nın dış politika alanındaki en önemli gündem maddeleri, İtilaf Devletleri tarafından talep edilen savaş tazminatı ve İtilaf Devletlerinin işgali altında bulunan Yukarı Şilezya'nın statüsü olmuştur. Bu iki mesele Alman iç siyasetine de damgasını vurmuştur. Almanya ve Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı sonrasında İtilaf Devletleriyle imzaladığı ateşkes ve "barış" anlaşmaları uyarınca, iki devlet arasındaki her türlü siyasi ilişki kesilmiş, Osmanlı Devleti'nde yaşayan Alman vatandaşlarının tamamı ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır.⁴⁷ Almanya'nın Türkiye'deki çıkarları İsveç'in İstanbul Büyükelçiliği, Osmanlı Devleti'nin Almanya'daki çıkarları ise İsviçre'nin Berlin Büyükelçiliği tarafından temsil edilmiştir. Numan Tahir Bey İsviçre Büyükelçiliği kadrosunda yer alan gayri resmi temsilci gibi görev yapmış, 1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırılarak Osmanlı Devleti'nin tarihe karışmasından sonra, Ankara Hükümeti'nin talimatıyla görevine Berlin Türk Sefareti Muhafızı olarak 3 Haziran 1923'e kadar devam etmiştir.⁴⁸ Alman Devleti'nin Milli Mücadele sırasında TBMM Hükümeti'yle resmi ya da gayri resmi teması olmamış, ilk gayri resmi temaslar 1922/23 Lozan konferansı görüşmeleri sırasında gizlice kurulmuştur.⁴⁹

Almanya'da 1921 başı itibarıyla sosyal demokrat Friedrich Ebert Cumhurbaşkanı'dır. Katolik Hristiyanların siyasi partisi Merkez (*Zentrum*) mensubu Constantin Fehrenbach'ın 25 Haziran 1920'de sol liberal Alman Demokratik Partisi (DDP) ve milliyetçi liberal Alman Halk Partisi'yle

---

⁴⁷ Kemal Özden, "Hermann Baltzer'in Gözünden Mondros Mütarekesi'nin Başlangıcında Türkiye'deki Durum ve Almanların Geri Dönüşü", Aynur Yavuz Akengin/H. Ayтуğ Tokur (Yayına Hazırlayanlar), **Mondros Mütarekesi'nin 100. Yılı: I. Dünya Savaşı'nın Sonu Mütarekeler ve Barış Antlaşmaları Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı. 24-26 Ekim 2018. Bildiriler. Cilt 2**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2019, s. 1103-1140, burada s. 1116f.

⁴⁸ Kemal Özden, "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Berlin Türk Diplomatik Temsilciliği (1763-1922)", **XVII. Türk Tarih Kongresi, 15-17 Eylül 2014/Ankara. Kongreye Sunulan Bildiriler. IV. Cilt – III. Kısım. Osmanlı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018, s. 1135-1171, burada s. 1164.

⁴⁹ Sabine Mangold-Will, **Begrenzte Freundschaft. Deutschland und die Türkei 1918-1933**, Wallstein Verlag, Göttingen 2013, s. 104-116.

(DVP) kurduğu hükümet iktidardadır. Fehrenbach, siyasi parti mensubu olmayan hukukçu Walter Simons'u Dışışleri Bakanı olarak atamıştır. Alman tarihçi Hans Mommsen Simons'un bu göreve, Dışışleri Bakanlığı'nın sürdürülecek olan zorlu savaş tazminatı müzakereleri sürecinde iç siyasi etkilerin altında kalmasından kurtarılması için atandığı görüşündedir.⁵⁰

Versay Barış Anlaşması'nın 231-247. maddelerinde Almanya'nın savaş tazminatı ödemesi hükmü yer almış, tazminat miktarı ve ödeme takviminin 1 Mayıs 1921'e kadar Alman Hükümeti'ne bildirilmesi ve Almanya'nın nihai tazminat düzenlemesinden önce 20 milyar altın Mark tutarında meblağı derhal ödemesi kararlaştırılmıştır. İtilaf Devletleri Yüksek Savaş Konseyi 24-29 Ocak 1921'de Paris'te düzenlenen toplantıda, 226 milyar altın Mark tazminat talep edilmesini ve ödemenin 1 Mayıs 1921'den itibaren 42 yıla yayılacak taksitler şeklinde yapılmasını kararlaştırmıştır. Karar Almanya'da büyük tepkiyle karşılanmıştır. Dışışleri Bakanı Walter Simons 1 Şubat'ta İmparatorluk Meclisi'nde yaptığı konuşmada, Alman Hükümeti ile istişare edilmeksizin alınan bu karar aracılığıyla ülkesinin ekonomik egemenliğinin ihlal edildiğini ve yalnızca mevcut ekonomik imkânları ölçüsünde tazminat ödeyebileceklerini belirtmiştir. Taraflar bunun üzerine 1-7 Mart 1921'de Londra'da düzenlenen konferansta konuyu müzakere etmiştir. Simons o güne kadar ödenmiş olan 20 milyar altın Mark'a ilaveten azami 30 milyar altın Mark tazminat ödeyebileceklerini belirtmiştir. İtilaf Devletlerinin bu öneriyi reddetmesi üzerine, Konferansa ara verilmiştir.

Fransız ve İngiliz birlikleri 8 Mart'ta Alman ağır sanayisinin en önemli merkezi olan Ruhr bölgesindeki Düsseldorf, Duisburg ve Ruhrort'u işgal etmiştir. Bu gelişme Almanya'da iç siyasi krize neden olmuştur. Alman Komünist Partisi (DKP) ve diğer radikal sol parti ve gruplar, krizi ülkede yeni bir devrim hareketi başlatmak için kullanmış, bazı sanayi bölgelerinde ayaklanan silahlı işçiler ile güvenlik güçleri arasında tarihe *Mart Çatışmaları* olarak geçen kanlı olaylar yaşanmıştır.

Londra'daki tazminat konferansında ikinci müzakere turu, 29 Nisan'da başlatılmış ve 5 Mayıs'ta İtilaf Devletlerinin 132 milyar altın Mark tazminat talep edilmesini kararlaştırarak bir ödeme planı hazırlamasıyla sona ermiştir. İtilaf Devletleri Almanya'dan, bu kararı birkaç gün içinde kabul etmesini talep etmiş, aksi takdirde Ruhr bölgesinin tamamının işgal edileceği tehdidinde bulunmuştur. Ağır tazminat şartlarının kabul edilmesine karşı

---

⁵⁰ Hans Mommsen, **Aufstieg und Untergang der Weimarer Republik**, Ullstein Verlag, Berlin 1998, s. 119f.

çıkan DVP'nin Nisan'da koalisyondan ayrılmasından sonra dağılmanın eşğine gelen Fehrenbach Hükümeti, 4 Mayıs'ta iktidardan ayrılmıştır. Merkez partisi mensubu Joseph Wirth 10 Mayıs'ta, Alman Sosyal Demokrat Partisi (SPD) ve DDP'yle birinci koalisyon hükümetini kurmuş ve aynı gün İtilaf Devletlerinin ultimatoma boyun eğerek, tazminat kararını onaylanması talebiyle Alman İmparatorluğu Meclisi'ne göndermiştir. Meclis, kararı 172'ye karşı 220 oyla onaylamıştır.⁵¹

Birinci Wirth Hükümeti iktidara geldiği gün, Fehrenbach Hükümeti'nin geri çekilmesine neden olan savaş tazminatı meselesini sorumluluğu Meclise devrederek çözmüş, ancak aynı zamanda Yukarı Şilezya anlaşmazlığına ilişkin sorumluluğu devralmıştır. Almanya-Polonya sınırının güneyinde yer alan Yukarı Şilezya, Almanya'nın kömür ihtiyacının dörtte birinin karşılandığı ve Alman çoğunluğun yanı sıra Polonyalı azınlığın da yaşadığı bir sanayi bölgesidir. Versay Anlaşması'nın 88. maddesinde, bölgenin gelecekte hangi ülkeye ait olacağını belirlenmesi için halkoylaması düzenlenmesi öngörülmüştür. İtilaf Devletleri halkoylaması bölgesinde 1919 yazında Almanlar ile Polonyalılar arasında yaşanan olaylardan sonra, Alman askeri birliklerini bölgeden çıkarmıştır. Bölge aynı yılın sonunda Fransız, İngiliz ve İtalyan birlikleri tarafından işgal edilmiştir. İşgal gücü Fransa'nın müsamahakâr tutumundan yararlanan Polonyalı milliyetçiler, 1920'de birçok kez ayaklanmış, Alman ve Polonyalı milisler arasında çatışmalar yaşanmıştır.

Yukarı Şilezya'da 20 Mart 1921'de düzenlenen halk oylamasında, beklendiği gibi halkın yüzde 60'ı Almanya sınırları içinde kalma yönünde oy kullanırken, yüzde 40'ı tercihini Polonya'dan yana yapmıştır. Böyle bir sonucun çıkacağını öngören Polonya Hükümeti, Polonya'ya katılmak isteyen kesimin yaşadığı doğu kısmının kendi egemenliğine verilmesi için İtilaf Devletleri nezdinde başvuruda bulunmuş durumdaydı. Almanya'nın İtilaf Devletleriyle savaş tazminatı yaşamasını fırsat bilen Polonya milisleri, 3 Mayıs'ta yine Fransa'nın göz yumması sayesinde ayaklanarak Alman milisleriyle çatışmaya başlamıştır. İtilaf Devletleri 25 Haziran'da Alman ve Polonya milislerinin tamamını bölgeden çıkarmıştır. Yukarı Şilezya anlaşmazlığını inceleyen Milletler Cemiyeti Konseyi 12 Ekim'de, Şilezya'nın bölünmesini başından beri destekleyen Fransa'nın başarılı girişimleri sonucunda, bölgenin 20 Mart halkoylaması sonuçlarına uygun

---

⁵¹ Hans-Christof Kraus, **Versailles und die Folgen. Außenpolitik zwischen Revisionismus und Verständigung 1919-1933**, Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn 2014, s. 28, 41ff.

şekilde bölünmesi yönünde tavsiye kararı almıştır. İtilaf Devletleri Büyükelçiler Konferansı 20 Ekim'de tavsiye kararı uyarınca Yukarı Şilezya'nın yüzde 29'una tekabül eden doğusunun Polonya'ya verilmesini kararlaştırmıştır. Bu gelişme Almanya'da büyük bir öfkeyle karşılanmış ve Birinci Wirth Hükümeti 22 Ekim'de istifa etmek zorunda kalmıştır. Wirth dört gün sonra Cumhurbaşkanı Ebert'in ricası üzerine yine SPD ve DDP ile 22 Kasım 1922'ye kadar iktidarda kalacak olan ikinci hükümetini kurmuştur.⁵²

1921'de iktidarda olan üç Alman hükümetinin Sakarya Muharebesi sürecindeki tutumlarının tespit edilmesi için, bu hükümetlerin Alman Federal Arşivi'nde muhafaza edilen yayınlanmış ve dijital ortama aktarılmış olan belgeleri (toplantı tutanakları, başbakan görüşmeleri, eyalet hükümetleriyle temaslar vd.) taranmış ve Sakarya Muharebesi sürecine ilişkin belgenin bulunmadığı görülmüştür.⁵³ Aynı şekilde Alman İmparatorluk Meclisi'nin yayınlanmış ve dijital ortama aktarılmış olan oturum tutanakları da incelenmiş ve 1921 yılındaki oturumlarda Sakarya Muharebesi sürecinin gündeme gelmediği tespit edilmiştir.⁵⁴ Bunun önemli bir nedeni, Almanya ile Osmanlı Devleti arasındaki diplomatik ilişkilerin kesilmiş olması ve Türkiye'deki Alman vatandaşlarının tamamının ülkeyi terk etmek zorunda kalması olsa gerektir. Alman hükümetlerinin TBMM Hükümeti ile de resmi ya da gayri resmi teması olmamıştır. Ancak bu durum, hükümet üyeleri ya da muhalefet politikacılarının gelişmeler hakkında görüş bildirmesinin önünde bir engel teşkil etmemiştir. Bunun başka bir nedeni var mıydı? Bu sorunun cevabını Birinci Wirth Hükümeti'nin Dışişleri Bakanı Rosen

---

⁵² Kraus, **Versailles**, s. 46f.

⁵³ Peter Wulf (Bearbeiter. Herausgegeben für die Historische Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften), **Akten der Reichskanzlei. Weimarer Republik. Das Kabinett Fehrenbach (1920-1921)**, Boppard am Rhein 1972); Ingrid Schulze-Bidlingmaier (Bearbeiterin. Herausgegeben für die Historische Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften), **Akten der Reichskanzlei. Weimarer Republik. Die Kabinette Wirth I und II (1921/22)**, Boppard am Rhein 1973. Alman Federal Arşivi sitesindeki dijital yayın için bkz.: <https://www.bundesarchiv.de/aktenreichskanzlei/1919-1933/0000/feh/index.html>; <https://www.bundesarchiv.de/aktenreichskanzlei/1919-1933/0000/wir/index.html>.

⁵⁴ 1921 yılına ait oturum tutanakları için bkz.: **Verhandlungen des Reichstags. I. Wahlperiode 1920. Band 346. Stenographische Berichte. Von der 36. Sitzung am 26. November 1920 bis zur 53. Sitzung am 21. Januar 1921**, Druck und Verlag der Norddeutschen Buchdruckerei und Verlags-Anstalt, Berlin 1921 - **Verhandlungen des Reichstags. I. Wahlperiode 1920. Band 352. Stenographische Berichte. Von der 151. Sitzung am 16. Dezember 1921 bis zur 172. Sitzung am 17. Februar 1922**, Druck und Verlag der Norddeutschen Buchdruckerei und Verlags-Anstalt, Berlin 1922. 346-352. ciltlerin dijital ortama aktarılmış olan PDF dosyaları için bkz.: <https://www.reichstagsprotokolle.de>

vermiştir. Rosen hatıralarında İmparatorluk Meclisi'nde göreve başlama konuşması yapmak zorunda olduğuna dikkat çektikten sonra, “*Konuşma için seçilen gün, özellikle kritik bir zamana rastlamıştı. Dünyanın her yerindeki düşmanlarımız bir kenara sinmiş, kendilerine Almanya'ya karşı yeni düşmanca hareketlerde bulunma bahanesini sunacak bir tek kelime kullanmamızı bekliyordu. Söyleyeceğim sözleri kâğıda dökme imkânım da olmamıştı. Buna rağmen konuşmayı yapmış ve kullanacağım bazı ifadeleri oturumun hemen öncesinde belirleyebilmiş olmam, bugün bana bir mucize gibi geliyor. Benim için önemli olan, Almanya'nın içinde bulunduğu güçlüklerin daha fazla artmasına neden olabilecek hiçbir şey söylememektir. Hükümet üyelerinin oturduğu bölümün sağ tarafında diplomatların locası bulunuyordu ve orada düşmanca gözler ve kulaklar yalnızca ülkelerinin basınında bize karşı kullanabilecekleri herhangi bir şey bulma arayışı içindeydi*” yazmıştır.⁵⁵ Alman devlet adamları ve politikacılarının Sakarya süreci hakkında sessiz kalmalarında bu tür endişelerin de rol oynadığı anlaşılmaktadır.

Sakarya sürecinde Almanya'nın gündemini uzun süre meşgul eden bir gelişme, Talat Paşa'nın 15 Mart'ta suikast kurbanı olması, Ermeni katilin 2-3 Haziran'daki yargılanması sonucunda suçsuz bulunarak serbest bırakılması ve Dışişleri Bakanlığı'nın bunun Alman dış politikası üzerindeki muhtemel olumsuz etkilerini önleme gayretleridir. Katilin beraat etmesinden bir gün sonra İmparatorluk Meclisi'nde düzenlenen oturumda İtilaf Devletlerinin talebi üzerine Alman savaş suçlularının Leipzig'deki İmparatorluk Mahkemesi tarafından yargılanması konusu da görüşülmüştür. Almanya Bağımsız Sosyal Demokrat Partisi (USPD) Meclis Grubu Başkanı Arthur Crispian konuşmasında, İtilaf Devletlerinin talebi üzerine yargılanarak cezalandırılması öngörülen Hindenburg ve Ludendorf gibi savaş suçlularının milliyetçi basında kahraman gibi gösterildiğine dikkat çektikten sonra milliyetçi-muhafazakâr milletvekillerinin oturduğu tarafa dönerek, “*Sizler Enver Paşa ile birlikte sayısız Ermeni'nin katledilmesini sağladığı için bir Ermeni tarafından silahla vurularak öldürülen Talat Paşa'yı da elbette bir şehit olarak görmektesiniz. Bunlar sizin müttefiklerinizdir. Bunlar savaş politikanızın kahramanlarıdır. Bu 'şehitler' lehine çalışmayı sizlere*

---

⁵⁵ Friedrich Rosen (Aus dem Nachlaß herausgegeben und eingeleitet von Herbert-Müller-Werth), **Aus einem diplomatischen Wanderleben, Band 3/4**, Limes Verlag, Wiesbaden 1959, s. 351. Ayrıca bkz.: Mangold-Will, **Begrenzte Freundschaft**, s. 86.

birakıyoruz. Bizim kahramanlık ve ahlak anlayışımız sizinkinden farklıdır” demiştir.⁵⁶

Alman Dışişleri Bakanlığı Federal Arşivi’ndeki iki Türkiye dosyasında⁵⁷ yer alan 1921 yılına ait belgeler de incelenmiş, bunların tamamına yakınının Talat Paşa cinayetiyle ilgili olduğu tespit edilmiştir. Bunlar arasında Ankara Hükümeti’nden de söz edilen üç belgeye rastlanmıştır.

DAZ Yurtdışı Haber Bölümü Başkanı Wesendonck Dışişleri Bakanlığı’na gönderdiği istihbarat raporu niteliğindeki yazıda, Türkiye hakkında köklü bilgilere sahibi olan, çok sayıda Türk yöneticiyi bizzat tanıyan ve Türkiye’de uzun süreli ikamet etmiş olan bir İsviçreliden Ankara Hükümeti hakkında bilgi edindiğini yazmıştır. Bu şahsın anlattıklarına göre, Ankara Hükümeti güçlü şekilde Fransız dostu politika izlemeyi kararlaştırmıştı. Mustafa Kemal, Rauf Bey, Bekir Sami, Vehbi Paşa ve diğer önde gelen yöneticiler hiçbir zaman Alman dostu olmamıştı. Savaş sırasında Türkiye’de bulunduğu dönemde, kendisini Fransız zanneden bu kişilerden Almanya hakkında çok olumsuz değerlendirmeler duymuştu. Bağdat Demiryolunu Fransızlara vermiş olan Ankara Hükümeti, Almanların Türkiye’de ekonomik faaliyet sürdürmesini de zorlaştıracaktı. Almanya, Ankara Hükümeti ve İstanbul’daki resmi hükümetten çok fazla şey beklememeliydi. Almanların Türk topraklarına dönmesine izin verilmesi, çok uzun zaman alacaktı.⁵⁸

Almanya’nın Türkiye’deki çıkarlarını koruyan İsveç’in İstanbul diplomatik temsilciliğinde görevli Alman diplomat Heribert Schwörbel’in Alman Dışişleri Bakanlığı’na gönderdiği 6 Mayıs 1921 tarihli “İstanbul ve Türkiye’deki Siyasi Durum” başlıklı raporunda yazdığına göre, İstanbul’daki Türk çevreleri Talat Paşa’nın katilinin yakında başlatılacak yargılanmasından çok fazla söz etmekteydi. Katilin herhangi bir nedenden dolayı serbest bırakılması durumunda, intikam amacıyla bazı önde gelen Ermeni şahsiyetleri kaçırmayı öngörülen gizli bir komitenin oluşturulduğu söylenmekteydi. Üç tanınmış Alman avukatın katil Ermeni’nin savunmasını üstlenmeye hazır olduğunu açıklaması, Türk çevrelerinde tepkiyle karşılanmıştı. Milliyetçilere çok yakın olan bazı etkili Türkler kendisine,

---

⁵⁶ **Verhandlungen des Reichstags. I. Wahlperiode 1920. Band 349. Stenographische Berichte. Von der 90. Sitzung am 19. März 1921 bis zur 115. Sitzung am 16. Juni 1921,** Druck und Verlag der Norddeutschen Buchdruckerei und Verlagsanstalt, Berlin 1921, s. 3793, 3810.

⁵⁷ Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (PA AA), **R 78551 (Türkei, März 1920-Dezember 1924), R 78484 (Türkei, März 1920-Dezember 1923).**

⁵⁸ PA AA, **R 78484**, yaprak L016197f. (Wesendonck’tan Dışişleri Bakanlığı’na, 18.03.1921).

Talat'ı bir umut kaynağı ve idol olarak gördüklerini söylemişti. Bunun haricinde Ankara gazeteleri, Talat'ın ölümünü ondan övgüyle söz etmek için bir vesile olarak kullanmaktaydı. Bu da milliyetçiler arasındaki İttihatçı grubun, Mustafa Kemal ile Enver Paşa arasındaki şahsi düşmanlığa rağmen ağır bastığına işaret etmekteydi.⁵⁹

Dışişleri Bakanlığı Siyasi İşler Müsteşarı Haniel von Heimhausen Adalet Bakanlığı'na gönderdiği 26 Mayıs 1921 tarihli yazıda, Talat Paşa'nın katilinin yargılanmasının büyük bir siyasi davaya dönüşmesi, bir dizi siyasi meselenin gündeme getirilerek kamuoyunda büyük bir heyecana neden olması ve kamusal huzurun bozulması tehlikesinin bulunduğunu, Talat Paşa'nın Türkiye'de ve Müslüman toplumların tamamında Alman dostu bir kişi olarak bilindiğini, İslam dünyasının tamamının dikkatini bu davaya çevirmiş olduğunu, davanın geniş kamuoyu kesimlerinde tartışılmasının İslam dünyasının tamamının önemli siyasi tepkiler vermesine neden olacağını ve ilk planda elbette Almanya'nın Ankara'daki yeni Türk Hükümeti'yle kuracağı siyasi ilişkileri olumsuz etkileyeceğini, bakanlığın bu nedenlerden dolayı duruşmaların kamuoyuna kapalı olarak yapılmasına büyük önem atfettiğini belirtmiştir.⁶⁰

Sakarya Muharebesi Sürecinin Alman Basınına Yansıması

Sakarya Muharebesi sürecinin Alman basınına yansımasının tespit edilmesi için, temel kaynak olarak aşağıdaki üç gazete incelenmiştir:

- Vossische Zeitung (VZ): 1914-1934 arasında yayınlanan ve kökeni 1704'e uzanan liberal çizgide gazete.
- Vorwärts (VW): Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin kökeni 1865'e uzanan yayın organı.
- Deutsche Allgemeine Zeitung (DAZ): 1861'de yayınlanmaya başlandıktan sonra tedricen Alman Dışişleri Bakanlığı'nın denetimi altına giren Norddeutsche Allgemeine Zeitung'un adı, Kasım 1918'de Deutsche Allgemeine Zeitung olarak değiştirilmiş ve 1920'de Almanya'nın önde gelen sanayicilerinden Hugo Stinnes tarafından satın alınmıştır. Stinnes yakından tanıdığı eski İstanbul Deniz Ataşesi Hans Humann'ı Yayınevi Direktörü

---

⁵⁹ PA AA, R 78551, yaprak numarası yok.

⁶⁰ PA AA, R 78551.

olarak görevlendirmiştir. Alman Dışişleri Bakanlığı ile ilişkisi devam eden gazete milliyetçi liberal çizgide yayın yapmıştır.⁶¹

Farklı siyasi çizgilerde yayın yapan üç gazete seçilerek, dönemin Alman siyasi yelpazesinin mümkün olduğunca geniş bir kesiminin muharebe sürecine bakışının tespit edilmesi hedeflenmiştir. Hans Humann ve kız kardeşi Maria Humann Sarre, Enver Paşa ile 1909 Berlin Askeri Ataşeliği döneminden itibaren yakın dost ilişkisi içinde olmuştur. Humann Birinci Dünya Savaşı sırasında İstanbul'da Alman Donanması istihbarat subayı olarak, Enver Paşa ile birlikte Osmanlı Devleti'nin kaderine yön veren gizli faaliyetlerde bulunmuştur.⁶² Bu geçmişin etkisi DAZ'nin yayın politikasına da yansımıştır. Gazete Ermeni meselesi başta olmak üzere, Türkiye yanlısı yayın yapmıştır. Diğer yandan, milliyetçi ve aşırı sağcı Alman basınının Milli Mücadele ve Mustafa Kemal Paşa'ya büyük sempatiyle baktığı bilinmektedir. Alman tarihçi Stefan Ihrig, Mustafa Kemal Paşa'nın bu kesim tarafından “*rol modeli*” olarak görüldüğü tezini savunmuştur.⁶³

Bildirinin hacmi sınırlı olduğu için seçici davranılmış, Birinci İnönü Muharebesi'nden Fransızların Kilikya'yı terk etmesine kadar uzanan süreçte ön plana çıkan haber ve yorumlar seçilmiştir. Yorum içerikli haberler ve yorumlara ağırlık verilmiştir. Gazetelerde yer alan haberler, 1870-1934 döneminde küresel habercilik piyasasında kartel konumunda olan İngiliz Reuter, Fransız Havas ve Alman WTB (Wolffs Telegraphisches Bureau) haber ajansları tarafından üretilmiştir. Ajanslar tarafından gazetelere pazarlanan haberler, yorumsuz ya da gazetelerin siyasi eğilimleri doğrultusunda yorumlanarak yayınlanmıştır. TBMM Hükümeti'nin sınırlı imkânları çerçevesinde servis ettiği haberler de basına yansımıştır. Resmi makamlar ve haber ajansları tarafından Sakarya sürecine ilişkin dezenformasyon amaçlı haberler de servis edilmiştir.

Örneğin Birinci İnönü zaferinden üç gün sonra VZ'de “Küçük Asya'daki Çatışmalar” başlığı altında yer alan Atina çıkışlı habere göre, Kral

---

⁶¹ Üç gazete için bk.: Walther G. Oschilewski, **Zeitungen in Berlin. Im Spiegel der Jahrhunderte**, Haude & Spenersche Verlagsbuchhandlung, Berlin 1975, s. 26-38, 76f., 118-137, 172-178, 200-207.

⁶² Kemal Özden, “Alman Deniz Ataşesi Hans Humann'ın Birinci Dünya Savaşı Sırasında İstanbul'da Oynadığı Gizli Rol”, Yasemin Birtane (Yayına Hazırlayan), **105. Yılında Çanakkale Muharebelerine Bakış**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2020, s. 38-69. Dijital ortama aktarılmış olan PDF dosyası için bkz: <https://catab.ktb.gov.tr/Eklenti/81451,105-yilinda-canakkale-muharebelerine-bakis-09032021pdf.pdf?0>.

⁶³ Stefan Ihrig, **Atatürk in the Nazi Imagination**, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge/London 2014.

Konstantin cepheye gitmek üzere yola çıkmıştı. Yunan birlikleri Küçük Asya'daki ilerleyişini devam ettirmekteydi. Düşman güney ve doğu istikametlerine doğru geri çekilmişti.⁶⁴ Oysa gerçek bunun tam tersiydi. Yunan mağlubiyeti yaklaşık iki hafta boyunca basına net bir şekilde yansıtılmamıştır. İncelenen üç gazetede ilk net mağlubiyet haberi VW'nin 25 Ocak tarihli nüshasında yayınlanmıştır. “*Küçük Asya’da Yunan Fiyaskosu*” başlıklı haberde, Türklerin zafer kazanmasından duyulan memnuniyet bariz bir şekilde görülmektedir. İki kaynaktan derlenen habere göre, Mustafa Kemal Paşa'nın birlikleri Yunan Ordusu'nu Eskişehir civarında ağır bir mağlubiyete uğratmıştı. 2.000 ölü ve yaralıdan söz edilmekteydi. 3.000 sığınmacının İstanbul'a geldiği söylenmekteydi. İngilizlerin İstanbul'da kamuoyunun görüşü üzerinde büyük etki sahibi olmak amacıyla uyguladığı katı sansüre rağmen, Mustafa Kemal Paşa'nın zaferi başlamıştı. Atina'dan gelen yolcular, şehirde halkın Anadolu'da olup bitenlerden bihaber olduğunu söylemekteydi.⁶⁵

DAZ'de aynı gün yer alan Paris çıkışlı kısa haberde, Yunanistan'ın Küçük Asya'daki mağlubiyetine ilişkin haberlerin resmi çevreler tarafından teyit edilmediğine ve bölgedeki durumun değişmediği yönünde haberlerin geldiğine dikkat çekilmiştir. Bir diğer ifadeyle, Yunanistan ve destekçisi bazı İtilaf devletleri, aradan iki hafta geçtikten sonra dahi İnönü mağlubiyetini kabullenmek istememiştir. Gazetenin aynı nüshasında Mustafa Kemal Paşa hakkında dezenformasyon amaçlı iki habere yer verilmiştir. “Kemal Paşa İçin Takviye Birlikler” başlığı altında yayınlanan Basel çıkışlı habere göre, İstanbul'dan Kemal Paşa'nın Yunan birliklerine karşı büyük bir taarruz başlatmak için hazırlıklar yaptığı yönünde haberler gelmekteydi. Çok sayıda yeni birlik oluşturulmaktaydı. Enver Paşa'nın torunu Ali Paşa, Ermenistan'da gönüllüleri silahaltına almaktaydı. Enver'in yeğeni Kemalist birliklerle bir araya gelmek üzereydi. Rusya'dan Anadolu'ya deniz ve kara yoluyla kesintisiz şekilde silah ve mühimmat sevk edilmekteydi. Ancak Kemal Paşa'nın İtilaf Devletlerinin Paris Konferansı'nda belirleyeceği tutumu öğrenmezden önce, Yunan birliklerine saldırmayacağına inanılmaktaydı. “Arap-Türk Uzlaşması” başlıklı ikinci habere göre ise, İstanbul'dan Araplar ve Türklerin Moskova'nın desteğiyle İtilaf Devletlerine karşı birleştiği yönünde haberler de gelmekteydi. Ankara gazeteleri ahiren, 12 büyük Arap aşireti lideri tarafından imzalanan bir açıklama yayınlamıştı. Açıklamada İtilaf Devletlerinin İslam dünyasına ilişkin emperyalist planları

---

⁶⁴ VZ, 14.01.1921, Nr. 22.

⁶⁵ VW, 25.01.1921, Nr. 39.

protesto edilmekteydi. Mısırlılar dâhil olmak üzere, Afrikalı Müslümanlar da destek sözü vermişti. Mustafa Kemal ve Senusilerin lideri Ahmed, Arap bağımsızlığının merkezi olması öngörülen bir Mezopotamya Krallığı kurulması konusunu istişare etmişti.⁶⁶

İtilaf Devletleri Yunanistan'ın İnönü mağlubiyetinden sonra, TBMM Hükümeti'nin hesaba katılması gereken bir güç faktörü olduğunu idrak etmiş ve 24-25 Ocak'ta Paris'te düzenledikleri dışişleri bakanları düzeyindeki konferansta, şark meselesi olarak adlandırdıkları anlaşmazlığın müzakere yoluyla çözülmesi için harekete geçmiştir. VZ'nin haberinde Paris Konferansı'nın ikinci gününde Yunan-Türk meselesinin ele alındığına ve iki ülke arasındaki sorunların 20 Şubat'ta Londra'da düzenlenmesi öngörülen konferansta Yunan ve Türk temsilciler davet edilerek görüşülmesinin kararlaştırıldığına dikkat çekildikten sonra, “*Yunanistan ve Türkiye'nin konferansa ne şekilde davet edileceği, Venizelos ya da Mustafa Kemal Paşa'nın konferansta temsil edilip edilmeyeceği tamamen belirsiz gibi görünmektedir*” ifadelerine yer verilmiştir.⁶⁷

VZ'nin Atina kaynaklı haber-yorumuna göre, 21 Şubat'ta Londra'da başlayacak olan Şark Konferansı'na Yunanistan'ın yanı sıra İstanbul Hükümeti ve Kemal Paşa'nın milliyetçi Türk Hükümeti de davet edilmişti. Bu davet Atina'daki siyasi çevreler üzerinde çok üzücü bir etki yaratmıştı. Bunun nedeni, İngiltere Başbakanı Lloyd George'un kısa bir süre önce Avam Kamarası'nda “*bir haydut*” olarak adlandırdığı Kemal Paşa'nın da Londra'da temsil edilecek olmasıydı.⁶⁸ Gazetenin iki gün sonraki nüshasında “*Mustafa Kemal Sağlam Duruş Sergilemeye Devam Ediyor*” başlığı altında verilen İstanbul çıkışlı habere göre, Paşa Sadrazam'a Ankara Hükümeti'nin Türkiye'de mevcut tek hükümet olduğunu bildirmişti. İtilaf Devletlerinden Londra Konferansı'na doğrudan davet bekleyen Paşa, yabancı birliklerin Türkiye'ye ait toprakları derhal terk etmesini talep edecek ve Türkiye'ye yönelik her türlü tazminat talebini geri çevirecekti. Bu açıklamadan, Paşa'nın Sevr Anlaşması'nın tamamen değiştirilmesini talep edeceği anlaşılmaktaydı.⁶⁹

Londra Konferansı devam ettiği sırada TBMM Hükümeti ile Sovyet Rusya arasında Moskova'da sürdürülen müzakerelerden sonra, 16 Mart'ta Dostluk Anlaşması imzalanmıştır. Berlin'de sürgünde yaşayan Menşevik gazeteci

---

⁶⁶ DAZ, 25.01.1921, Nr. 40.

⁶⁷ VZ, 26.01.1921, Nr. 41.

⁶⁸ VZ, 29.01.1921, Nr. 47.

⁶⁹ VZ, 31.01.1921, Nr. 50.

Paul Olberg'in (1878-1960) yorumuna göre, Sovyet Rusya dış politika alanında Kemalistlerin milliyetçi hareketiyle sıkı işbirliği içindeydi. Sovyet Hükümeti, Jöntürklerin sosyalizm ya da sosyal devrimle en küçük bir ilgisinin olmadığını göz önünde bulundurmalıydı. Jöntürkler sosyalizmi yalnızca, İngiltere'ye karşı sürdürdükleri savaşta kendi amaçları doğrultusunda kullanmak istemekteydi. Radek Pravda'da yayımlanan 26 Ocak 1921 tarihli makalesinde, Kemal Paşa'nın Mezopotamya'da İngiltere'ye karşı mücadeleyi belirli şartlar altında başlatabileceğini, ilk şartın Sovyet Rusya ile Türkiye arasındaki sınırın çizilmesi olduğunu, bu sınırın Ermenistan bölümünün Kemalistler tarafından belirlenmiş olduğunu, ancak yalnızca kendi çıkarları doğrultusunda hareket eden Kemalistlere güvenilemeyeceğini, şayet Londra Konferansı'nda Sevr Anlaşması üzerinde değişiklik yapılacak olursa, Kemalistlerin İngilizlere karşı savaşı durdurmalarının mümkün olduğunu yazmıştı.⁷⁰

DAZ'nin 13 Mart tarihli nüshasında "Londra Müttefikler Konferansı – Türkler Reddetti" başlığı altında yayımlanan haberde, Londra Şark Konferansı'nın sonuç alınmaksızın dağıldığı, konferansa katılan iki Türk heyetinin, Sevr Anlaşması'nın değiştirilmesine ilişkin olarak İtilaf Devletleri tarafından sunulan önerileri reddettiği, başlangıçta önerileri kabul etme eğiliminde olan Türk heyetlerinin, müttefiklerin Trakya'da yaşayan milletlerin nüfusunun belirlenmesinden sarfi nazar etmesini protesto ederek, tutum değiştirdiği ifade edilmiştir.⁷¹ Haberde İstanbul ve Anadolu heyetlerinin konferansta ortak tutum takındıklarının vurgulanarak, "Türkler Reddetti" ifadesinin kullanılması dikkat çekmektedir.

Londra Konferansı'nın dağılmasından iki gün sonra, Talat Paşa Berlin'de bir Ermeni terörist tarafından şehit edilmiştir. SPD'li politikacı Erwin Barth (1884-1959) tarafından kaleme alınan makaleye göre, Talat Paşa suikastında muhtemelen İtilaf Devletlerinin Türkiye politikasındaki yeni gelişme de rol oynamıştı. Talat Paşa Türkiye'yi terk ettikten ve ülkesindeki siyasi etkisini tamamen yitirdikten sonra, Kemal Paşa'nın enerjik liderliği etrafında toplanan Talat Paşa'nın arkadaşları İtilaf Devletlerinin Türk karşıtı imha politikasına karşı olağanüstü ölçüde başarılı bir direniş hareketi örgütlemişti. İtilaf Devletleri Türk milliyetçilerinin kendilerini kanıtlamaları ve sömürgelerinde ortaya çıkan büyük kargaşa karşısında, Sevr Anlaşması'nın değiştirilmesi için bizzat harekete geçmek zorunda kalmıştı. Yapılan

---

⁷⁰ VW, 05.03.1921, Nr. 55.

⁷¹ DAZ, 13.03.1921, Nr. 121.

değişiklik önerisi, Türk topraklarında bağımsız Ermeni devleti kurulmasını kabul etmeyen Türkler tarafından reddedilmişti. Ancak Türk Ordusu büyük bir ihtimalle anlaşmayı istediği şekilde değiştirecek ve Ermeni düzenlemesini anlaşmadan çıkartacak ölçüde güçlüydü. Ermenistan yeniden Türk egemenliği altına girecekti. Diğer yandan, Talat Paşa'nın milliyetçi Türk ordusunun motor gücü olduğunu söylemek saçma olurdu. Zira alınan duyumlara göre, Paşa Alman yasalarına uygun şekilde hareket ederek kendisini Türk siyasetinden tamamen geri çekmişti.⁷²

Türk ve Yunan karargâhları, İkinci İnönü muharebesi hakkında yanıltıcı açıklamalar yapmıştır. DAZ ise Reuter, WTB ve Havas tarafından bu açıklamalara dayalı olarak servis edilen çelişkili haberlere rağmen, "Türkler Zafer Kazanıyor" başlığı altında bir haber yayınlamıştır. Habere göre, Türkler Yunan ilerleyişini durdurmuştu. Eskişehir yakınlarında yoğun çatışmalar devam etmekteydi. Yunan kayıpları 7.000'in üzerindeydi. Kemalistlerin resmi açıklamasına göre, Türk Ordusu tarafından 31 Mart'ta başlatılan karşı harekât, Eskişehir civarındaki büyük muharebeden sonra Yunan Ordusu'nun tamamen geri çekilmesiyle sonuçlanmıştı. Düşman geri çekilirken çok sayıda köyü ateşe vermişti. Yunanlar ve Kemalistler tarafından yapılan farklı açıklamalar nedeniyle, Anadolu'daki askeri harekâtları takip etmek çok zordu. Ankara'nın açıklamasına göre, harekâtları bizzat Mustafa Kemal yönetmekteydi ve Kafkasya cephesinde bulunan General Karabekir Sivas'taki birliklerle Ankara'ya gelmişti.⁷³

Dr. F.[riedrich] S.[chrader] DAZ'de Türk diplomat Galip Kemali Bey'in ahiren Roma'da yayınladığı "Bir Halkın Katledilmesi" başlıklı kitabını tanıttığı bir yazı yayınlamıştır. Schrader'e göre, Söylemezoğlu Avrupa ülkelerinin Türklere yönelttiği Hristiyan katliamı ithamlarını diplomatik belgelere dayalı olarak çürütmüştü. Halkını barbarlık ve onlarca yıl boyunca Hristiyan kanı akıtma ithamlarına karşı savunan Kemali Bey, hafızası çok zayıf olan Avrupa'ya Balkan savaşları sırasında yarım milyon Müslüman Türkün Bulgar ve Yunan komitacılar tarafından vahşice katledildiğini hatırlatmaktaydı. Diğer yandan, İzmir'e gönderilen uluslararası bir komisyon Temmuz 1919'daki raporunda benzer katliamların Venizelos birlikleri tarafından Anadolu'da da işlendiğini tespit etmişti. Ancak İtilaf Devletlerinde ve hatta Türkiye'nin eski müttefiki Almanya'da bu raporu ve Fransız-Ermeni işgali altındaki Kilikya'da Müslüman halkın içinde

---

⁷² VW, 16.03.1921.

⁷³ DAZ, 04.04.1921, Nr. 155.

bulunduğu katlanılması mümkün olmayan duruma ilişkin memorandumunu okuyan yoktu.⁷⁴

DAZ'de "Anadolu Sorunu" başlığı altında yayınlanan O.G.W. rumuzlu başmakalede, Londra Yunan ordusunun Küçük Asya'da İngiliz jandarması olarak kullanabileceğini umut etmişti. Bir İngiliz ajanının ahiren Ankara'da yargılanması sırasında, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın milliyetçilere karşı ikili politika izlemeyi öngördüğü öğrenilmişti. Mustafa Kemal liderliği altındaki milliyetçiler bir yandan İngiltere'ye teslim olan İstanbul Hükümeti'nin yardımıyla tedricen İngiltere'nin dümen suyuna sokulacak, buna paralel olarak bu gruba karşı verilen mücadele en sert şekilde devam ettirilecekti. Ancak bu plan işlememiş, Türk milliyetçilerin tamamen hafife alınması, İngiltere'nin ağır hayal kırıklığı yaşamasına neden olmuştu. Bekir Sami Londra Konferansı'nda, Kemalistlerin İstanbul Hükümeti temsilcileriyle eşit haklara sahip şekilde kabul edilmesini sağlayarak, istediğini elde etmişti. Milliyetçiler konularını çok yönlü olarak sağlamlaştırmaktaydı. Ankara'ya gelen İran heyeti muhtemelen, İslam devletleriyle ittifak kurulması yolunda atılan önemli bir adımdı. Kemalistler İstanbul'da da büyük ölçüde itibar görmekteydi. Ortadoğu'daki sorunlar, İngiltere'yi sıkıntıya sokmaktaydı. Ancak hiçbir güç bunları şiddet yoluyla çözemeydi. Şark yalnızca Türklerin milli haklarının tanınması, Yunanistan'ın aşırı taleplerinden vazgeçmesinin sağlanması ve Osmanlı ile barışçı uzlaşma sağlanması durumunda sükûnete kavuşturulabilirdi. Bunlar yapılırken, Alman halkı da Yukarı Şilezya'nın kaderinin at pazarlığı konusu yapılmamasını var gücüyle talep etmeli ve bu bölgenin tamamı Almanya'nın elinde kalmalıydı.⁷⁵

Mustafa Kemal Paşa'ya suikast düzenlemesi için Ankara'ya gönderilen İngiliz ajanı Hintli Mustafa Sagir'in 24 Mayıs'ta idam edilmesi de, Alman basınının dikkatinden kaçmamıştır. Konuya ilişkin "Kemal ve İngiltere" başlıklı imzasız kısa yorumda, Sagir'in idam edilmesiyle Yunan ordusunun İngiltere'nin desteğiyle yeni taarruz hazırlıklarına başlaması arasında nedensel bağlantı kurulmuş ve son cümlede Mustafa Kemal Paşa'ya yönelik sempati bariz bir şekilde dile getirilmiştir:

"Bir Hintlinin Kemal'in birlikleri tarafından idam edilmesi, İngiltere'de ağır bir intikam duygusunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ankara Hükümeti konu hakkında aydınlatıcı açıklamalar yapmıştır. İngiltere'nin İstanbul'a

---

⁷⁴ DAZ, 12.04.1921, Nr. 169.

⁷⁵ DAZ, 07.06.1921, Nr. 261.

gönderdiği ilave savaş gemilerinin, Yunan Ordusu'nun Anadolu'ya güvenli bir şekilde asker çıkarmasına hizmet edeceği ve bunun dolaylı olarak Kemal'e karşı yapılmış bir hareket olduğu söylenmektedir. Önemli ölçüde güçlendirilen Yunan kara ordusunun, yeniden saldırıya geçmesi beklenmektedir. Konstantin cepheye hareket etmiştir. Bir prensin başkomutanlık görevini üstlenmesi öngörülmektedir. Yeni başarılar elde edilmesi için gerekli bütün şartlar mevcuttur – Kemalinkiler de aynı şekilde.”⁷⁶

1913-1918'de Osmanlı Ordusu'nda görev yapan ve Mustafa Kemal Paşa'yı çok iyi tanıyan General Liman von Sanders, VZ'nin talebi üzerine “Şarkta Yapılan Hazırlıklar” başlıklı bir makale yayınlamıştır. Sanders'e göre, milliyetçi Türk Hükümeti'nin özgüvenli tutumu Küçük Asya'daki gelişmeleri Almanya'da İngiliz ve Fransız kaynaklı haberlere dayalı olarak takip etmek zorunda kalan kişiler için sürpriz gibi görünebilirdi. Sevr Anlaşması'nda hesaba katılmayan milliyetçi hareket, Londra Konferansı'nda da yeterli ölçüde ciddiye alınmamıştı. Mustafa Kemal ve kurduğu hükümetin mükemmel organizatörler olduğu görülmekteydi. Yunan Ordusu karşısında büyük başarılar elde eden güçlü ve yetenekli bir ordu kurmakla kalmamışlar, ekonomi alanında da büyük başarılar elde etmişler ve daha büyük başarıların yolunu açmışlardı. Gelen haberlere göre, Mustafa Kemal'in muharip ordusu 100.000 askerden oluşuyordu. Mareşal Foch⁷⁷ Kemal'in ordusuna karşı zafer kazanılması için 300.000 kişilik bir ordunun gerekli olduğunu açıklamıştı. Milliyetçilerin planları çok kapsamlıydı. Panislamist düşünceye sahiptiler. Ankara'da ahiren sınırlı katılımcıyla bir panislamist kongre toplanmıştı. Suriye, Mezopotamya, Afganistan, Azerbaycan, Hindistan, Mısır, Cezayir, Tunus ve Fas'tan gelecek delegelerin katılımıyla büyük bir kongrenin düzenlenmesi planlanmaktaydı. Hedef, Osmanlı İmparatorluğu'nun üst egemenliği altında İslam Birleşik Devletleri kurulmasıydı. Mustafa Kemal'in Bolşeviklerle bağı, aksi yöndeki bütün haberlere rağmen yalnızca geçici bir maksat ittifakı niteliğindeydi. Mustafa Kemal hatta, Wrangel ve Denikin ordularında savaşan Sovyet düşmanı askerlerden bir lejyon oluşturmuştu. İngiltere milliyetçi Türk hareketini hafife almanın büyük acısını yaşadıkdan sonra, İngiliz ve Fransız desteğine sahip Yunan Ordusu aracılığıyla Mustafa Kemal İmparatorluğu'na son verilebileceği yanılığısına muhtemelen düşmezdi. Bu, çok fazla Müslüman nüfusa sahip olan İngiltere için büyük bir siyasi hata olurdu. İngiltere'nin şarkta Türkler için cihat ve kendisi için ebedi

---

⁷⁶ VW, 08.06.1921, Nr. 131.

⁷⁷ Fransız Mareşal Ferdinand Jean Marie Foch (1851-1929).

bir savaş niteliğinde olacak yeni bir savaş başlatmak yerine, taviz verecek olması daha muhtemeldi.⁷⁸

İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon 18 Haziran'da Paris'te Fransa Başbakanı Briand ile bir araya gelerek şark meselesini istişare etmiştir. Görüşmeye İngiltere'nin İstanbul'daki Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold da dahil olmuştur. O günlerde Yukarı Şilezya'da ayaklanan Polonya milisleri ile Alman milis güçleri arasında çatışmalar yaşanmaktadır. İngiltere bunun üzerine oraya askeri birlik göndermiştir. Fransa Yukarı Şilezya'nın Polonya'ya verilmesini desteklerken, İngiltere buna karşı çıkmaktadır. Alman basınında Şilezya sorunu ile Şark meselesi arasında bağlantı kurulmakta olduğu yönünde yorumlar yapılmaya başlanmıştır. VZ İkinci Genel Yayın Yönetmeni Goerg Bernhard'ın (1875-1944) ertesi gün "Oppeln⁷⁹ ve Ankara" başlığı altında yayınlanan makalesine göre, İngiltere'nin bölgeye asker göndermesinin iyi olduğu, İngiliz askerlerinin Polonya'ya karşı Fransızlardan farklı muamele uygulayacağı ve bunun da bölgedeki Alman nüfusun lehine olacağı gibi yanlış bir izlenim edinilmişti. Oysa Yukarı Şilezya İngiltere için ilkesel bir mesele değildi ve her zaman olduğu gibi uluslararası politikasının yalnızca bir unsurunu teşkil etmekteydi. Kemal Paşa Yukarı Şilezya'nın kaderinin belirlenmesinde, İngiliz ve Fransız generallerden devasa ölçüde daha önemliydi. İngiltere'nin satranç tahtasındaki figürlere, Yukarı Şilezya'nın yanı sıra Yunan halkı ve Kral Konstantin de dahildi. Konstantin Türk milliyetçilerinin ayaklanmasının bastırılması için bir kukla olarak kullanılmıştı. Zeki İngiliz politikacıları bu ayaklanmanın diğer bölgelere yayılmasının, Asya'daki çıkarlarına yönelik ağır bir tehdit teşkil edeceğini derhal idrak etmişti. Türk Ordusu'nun en kahraman ve dayanıklı komutanlarından biri olan kurnaz Kemal, Yunanistan kralını çok zor bir durumun içine sokmuştu ve Ankara'daki egemenliği günden güne pekişmekteydi. İngiltere Kemal Paşa'nın Hindistan'a kadar uzanacak ve İngiltere için ciddi sorunlara neden olabilecek bir panislamist hareketin merkezinde yer alması tehlikesiyle karşı karşıya bulunmaktaydı. İngiltere ya Kemal'e karşı savaşa ve bu suretle İmparatorluğunun birçok bölgesindeki Müslümanlara karşı savaşımayı da göze alma, ya da Yunanistan'dan feragat etme seçenekleriyle karşı karşıya bulunmaktaydı. Lord Curzon bu meseleyi istişare etmek üzere, Briand'ın ayağına gitmişti. Curzon Yunanların Küçük Asya'yı boşaltması ve İzmir'in Türkiye'nin egemenliği altında otonom bir devlete dönüştürülmesini

---

⁷⁸ VZ, 14.06.1921, Nr. 275.

⁷⁹ Yukarı Şilezya'nın en büyük şehri.

önermekteydi. Bu da Konstantin'in yarı yolda bırakılması, Kemalistler ve İslam dünyasının tamamının sakinleştirilmesi anlamına gelmekteydi. Şayet Kemal bu öneriyi kabul etmezse, ülkesinin askeri müdahaleyi onaylayacağından emin olamayan Curzon, arabasının önüne müttefiklerin tamamını koşacaktı. Görüşmede Yukarı Şilezya sorununun nasıl çözüleceği, resmen olmasa da fiilen kararlaştırılacaktı.⁸⁰

Gazetenin ertesi günkü akşam nüshasında yer alan habere göre, İngiliz-Fransız istişareleri 19 Haziran öğleden sonra sona ermişti. İlk gün düzenlenen üç oturumda Şark meselesi, ikinci gün Şilezya sorunu görüşülmüş, ancak nihai kararlar alınmamıştı. Şark meselesine ilişkin olarak Atina ve Ankara nezdinde ortak girişimde bulunulması, iki taraftan da İtilaf Devletlerinin kararlarına uymasının talep edilmesi, İzmir'in şeklen Türklerin egemenliği altında kalacak otonom bir vilayete dönüştürülmesi ve Trakya'da Enez-Midyne hattının aşağısındaki bölgede Türklere egemenlik haklarının yeniden tanınması hususunda mutabakat sağlanmıştı.⁸¹

VZ'nin 5 Temmuz tarihli nüshasında "Kemal'in Dış Politikası" başlığı altında yayınlanan habere göre, Mustafa Kemal Paşa Ankara'daki mecliste yaptığı açıklamada Fransa'nın anlaşma imzalanması teklifinde bulunduğunu, Ankara'nın bunun üzerine Fransa'ya isteklerini ilettiğini, ancak henüz bir cevap alamadıklarını ve Anadolu'daki Fransız ve İtalyan birliklerinin çoğunun geri çekilmiş olduğunu belirtmişti. Kemal ayrıca, Afganistan ile ilişkilerin mükemmel durumda olduğuna ve Rusya ile imzalanan anlaşmanın yakında onay için Milli Meclis'e sunulacağına dikkat çekerek, ulusal haklarının tanınmasını talep ettiklerini ve kendi sınırları dâhilindeki işlere yabancı devletlerin karışmasına asla izin vermeyeceklerini vurgulamıştı.⁸²

Şark meselesi-Yukarı Şilezya bağlantısının kurulduğu yorumların yayınlanmasına, Yunan karşı taarruzu sırasında da devam edilmiştir. Dr. Wilhelm Feldmann'a⁸³ göre, Lord Curzon Paris ziyareti öncesinde Yukarı

---

⁸⁰ VZ, 19.06.1921, Nr. 284. Makale küçük değişiklikler yapılarak VZ'nin haftalık ve yurtdışı baskısı olan Die Voss'ta "Oppeln ve Ankara – Dünya güçleri arasında Almanya" başlığı altında yayınlanmıştır. **Die Voss Berlin. Vossische Zeitung. Wochen-Ausgabe/Ausland-Ausgabe**, 25.06.1921, Nr. 21.

⁸¹ VZ, 20.06.1921, Nr. 285.

⁸² VZ, 05.07.1921, Nr. 310.

⁸³ Wilhelm Feldmann, Osmanischer Lloyd gazetesi muhabiri ve Eylül-Kasım 1918'de genel yayın yönetmeni. Yazıları Türkiye'deki Alman Askeri Misyonu'nun yayın organı olan Am Bosphorus'ta da yayınlanmıştır. Bkz.: Kemal Özden, "Am Bosphorus – Deutsche Soldatenzeitung: Birinci Dünya Savaşı'nda İstanbul'da Yayınlanan Alman Askeri Gazetesi", Merve Uğur (Yayına Hazırlayan), **Türk Basın Tarihi Uluslararası Sempozyumu. 19-21 Ekim 2016 / Elazığ. International Symposium on Turkish Press History. 19-21 October**

Şilezya sorunu ile Şark meselesi arasında bağ kurmak istediğini yanlış anlamaya mahal vermeyecek şekilde dile getirmişti. Ancak Fransa böyle bir alış verişi kesinlikle kabul etmemeliydi. İngiltere'nin Haziran'da Fransa'nın Yukarı Şilezya sorununa ilişkin tutumuna belirli ölçüde yakınlaştığı bir gerçektir. Bazı gelişmeler, Fransa'nın Türkiye'ye karşı izlediği politikada yeni bir yönelim içine girdiğine de işaret etmekteydi. Fransa aynı zamanda Yukarı Şilezya sorununun çözülmesini, İngiltere'nin vereceği tavize dayalı olarak kolaylaştırmak istemekteydi. Diğer yandan Times 6 Temmuz'da, İngiltere'nin İstanbul'daki birliklerinin başkomutanı General Harrington'ın Mustafa Kemal Paşa'yla İtilaf Devletlerinin tamamını temsilen müzakere etmekle görevlendirildiğini ileri sürmüştü. Paris bu iddiaya, Harrington'ın yalnızca İngiltere'yi temsil edebileceğini vurgulayarak tepki göstermişti. 9 Temmuz'da Harrington-Mustafa Kemal görüşmesinin gerçekleşmediği bildirilmişti.⁸⁴

DAZ'de "Türk Anayasası" başlığı altında yer alan imzasız yoruma göre, Mustafa Kemal'in faaliyetleri o güne kadar yalnızca askeri açıdan değerlendirilmişti. Şarkı yakından tanıyan gazeteci P.[aul] W.[eitz]⁸⁵ ise, Frankfurter Zeitung'daki yazısında Kemal'in devlet inşa edilmesi bağlamındaki hizmetlerine dikkat çekmişti. Weitz'a göre TBMM tarafından 20 Ocak 1921'de kabul edilen Anayasa tarihi bir adımdı. Bu suretle, TBMM'nin hukuki açıdan sağlam bir temele sahip olması sağlanmıştı. Anayasa'da yer alan "Hâkimiyet milletindir" ilkesi uyarınca, yasama organı olan meclise yürütme yetkileri de devredilmişti. Mutlakiyetçi bir anayasa ya da meclis çoğunluğu hâkimiyetinden söz edilebilirdi. Meclis başkanı, devlet başkanı ile başbakan arasında özel bir konuma sahipti.⁸⁶

2016/Elazığ. I. Cilt, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2018, s. 271-301. Balkan Savaşı sırasında İstanbul'daki duruma ilişkin izlenimleri için bkz.: Wilhelm Feldmann, **Kriegstage in Konstantinopel**, Trübner, Straßburg 1913. Türkçesi: Wilhelm Feldmann (Çev.: Necmettin Alkan), **İstanbul'da Savaş Günleri. Bir Alman Gazetecinin Balkan Savaşı Hatıratı**, Selis Kitaplar, İstanbul 2004.

⁸⁴ **VZ**, 19.07.1921, Nr. 335.

⁸⁵ Paul Weitz (1862-1939), Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar 30 yıldan fazla süreyle Almanya'nın İstanbul Büyükelçiliği'nde kadrolu ajanı olarak görev yapmıştır. Paravan görevi Frankfurter Zeitung muhabirliğidir. Savaş sonrasında döndüğü Berlin'de de aynı şekilde çalışmaya devam etmiş ve sürgündeki İttihatçıların faaliyetlerini izlemiştir. Bkz.: Kemal Özden, "Alman Deniz Ataşesi", s. 42; Wipert von Blücher, **Deutschlands Weg nach Rapallo. Erinnerungen eines Mannes aus dem zweiten Gliede**, Limes Verlag, Wiesbaden 1951, s. 135.

⁸⁶ **DAZ**, 19.07.1921, Nr. 333.

DAZ Paris muhabiri Dr. F.[riedrich] S.[chrader]⁸⁷ Yunan Ordusu'nun Eskişehir'i işgal etmesinden sonra "Yunan Taarruzu" başlığı altında yayınladığı haberde, 21 Temmuz sabahı ulaşan resmi Türk açıklamasında Ankara silahlı kuvvetlerinin Yunan ilerleyişini bütün cephelerde durdurduğu ve Gemlik'in Türklerin eline geçtiğinin bildirildiğine dikkat çektikten sonra, Türk tarafınca iletilen şu açıklamayı yayınlamıştır: "*Yunan kuvvetlerinin elde ettiği başarılar yalnızca, zayıf Türk birliklerinin geri çekilmek zorunda kaldığı bölgeleri ele geçirmekten ibarettir. Bu bölgelerin daha sonra geri alınması, Türk Genel Karargâhı'nun savaş planlamasında başından beri yer almaktadır. Elde ettiğimiz bilgilere göre, Yunan Ordusu Türk Ordusu'nun üç katı büyüklüğündedir ve her türlü savaş ihtiyacı karşılanmış durumdadır. Kütahya'yı savunan Türk birlikleri ise, Eskişehir'deki mühimmatı kullanmak zorunda kalmıştır. Yakında durum tersine dönecektir. Zira Yunan birliklerinin çok ta yüksek olmayan morali, Anadolu'nun içlerine doğru ilerledikçe daha da kötüleşecektir.*"⁸⁸

DAZ ve Schrader Türk Ordusu'nun moral yükseltici açıklamasını yayınlamak suretiyle, Türk-Yunan savaşında kimin tarafında yer aldığını açıkça göstermiştir. Gazetenin ertesi günkü nüshasında "Yunanlara İngiliz Desteği" başlığı altında verilen kısa habere göre, Bekir Sami Bey kendisine eşlik edecek heyetle birlikte İngiltere'ye gitmekten vaz geçmişti. Zira Londra ile temas kurmak istemeyen Ankara Hükümeti, Yunan saldırılarının İngiltere'nin Yunanistan'ı savaş malzemeleriyle donatmakta olduğunu yeterli ölçüde gösterdiğini açıklamıştı. Aynı nüshada "Günümüzdeki İzmir" başlığı altında yayınlanan Profesör Mustafa Nermi imzalı yoruma göre, Yunan Profesör Konstantin Karatheodory bir Berlin gazetesinde yayınlanan makalesinde, Batı Anadolu'nun Yunanlar tarafından işgal edilmesinden sonra, bölgede onlarca yıldan beri hâkim olan çetelerin varlığına nihai olarak son verildiğini yazmıştı. Oysa İtilaf Devletleri Araştırma Komisyonu bölgedeki Türk toplumunun Mayıs 1919 işgalinde Yunanlar tarafından nasıl bir muameleye tabi tutulduğunu, hiçbir şüpheye mahal vermeyecek şekilde tespit etmişti. İzmir'in işgali bölgede sükûnet ve güvenlik sağlanmasına değil, yalnızca sefalet ve tahribata neden olan emperyalist yayılmaya hizmet

---

⁸⁷ 1908-1917'de Osmanischer Lloyd gazetesinde Genel Yayın Yönetmen Vekili olarak görev yapan Dr. Friedrich Schrader'in (1865-1922) yazıları, Am Bosphorus'ta da yayınlanmıştır. Mondros Mütarekesi uyarınca Aralık 1918'de İngiliz vatandaşı olan karısı ve 13 yaşındaki oğlunu şehirde bırakarak Berlin'e dönmek zorunda kalmıştır. Bkz.: Kemal Özden, "Am Bosphorus". Dönüş yolculuğu için: Friedrich Schrader, **Eine Flüchtlingsreise durch die Ukraine**, Verlag J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen 1919.

⁸⁸ DAZ, 21.07.1921,Nr. 337.

etmişti. Çeteler Türk dönemine kıyasla, daha etkindi. İşgal sonucunda ortaya çıkan ekonomik tahribattan Rumlar ve Türkler birlikte zarar görmekteydi. Alimlerin ve iki halkın liderlerinin en kutsal görevi, soydaşlarının suçlarını örtbas ederek düşmanlık hislerini körüklemek değil, barışma sağlanması için çalışmaktı. Aksi takdirde İzmir için güvenlik ve huzur, er ya da geç yalnızca bir özlem ve hayal olacaktı.⁸⁹

Nermi'nin kısaca özetlediğimiz makalesinde uzun uzun eleştirdiği Konstantin Karatheodory, İzmir'in işgali bağlamında pek bilinmeyen ilginç bir rol oynamıştır. Kısaca özetleyelim: 1854-1874 arasında Osmanlı Devleti'nin Berlin Büyükelçiliği'nde ataşe ve başkâtip olarak görev yapan Stephanos Karatheodory'nin⁹⁰ oğlu olarak 23 Eylül 1873'te Berlin'de dünyaya gelen Konstantin, 1900-1904'te Berlin ve Göttingen'de matematik doktorası yapmış ve akabinde Göttingen, Breslau ve Berlin üniversitelerinde matematik profesörü olarak çalışmıştır. Koyu bir Yunan milliyetçisi olan Konstantin, İzmir'in işgalinden sonra Yunan hükümetinin çağrısı üzerine 31 Aralık 1919'da Berlin Üniversitesi'yle sözleşmesini sona erdirerek ailesiyle birlikte Atina'ya gitmiştir. Yunan hükümeti 14 Temmuz 1920'de Konstantin'i İzmir'de İyonya Üniversitesi kurmakla görevlendirmiştir. İzmir'e giderek gerekli fiziki alt yapıyı oluşturan Konstantin, 1921'in ikinci yarısında Avrupa ülkelerini baştan aşağıya dolaşarak üniversite için ihtiyaç duyulan bilimsel kitaplar ile araç ve gereçleri temin etmiş ve İzmir'e nakledilmesini sağlamıştır. Üniversitenin açılışını Ekim 1922'de yapmayı planlayan Konstantin, Eylül başlarında İzmir'in yeniden Türk egemenliği altına gireceğinin anlaşılması üzerine, Avrupa'dan temin ettiği malzemeleri Yunan savaş gemisiyle apar topar Atina'ya götürmüştür. Akabinde Atina, Münih, Standford ve Harvard üniversitelerinde çalışan ve ünlü fizikçi Albert Einstein'la bilimsel konular hakkında yazışan Konstantin, 2 Şubat 1950'de Münih'te hayatını kaybetmiştir.⁹¹

VW'de yayınlanan “Kemal Teslim mi Oluyor?” başlıklı haberde, Daily Express'te Türk Hükümeti'nin Yunan-Türk savaşına son verilmesi için İtilaf Devletleri nezdinde girişimde bulunduğu yazıldığına dikkat çekildikten sonra, “*Ankara'dan gelen 27 Temmuz tarihli WTB telgrafına göre ise, Türk Ordusu tarafından yayınlanan raporda Eskişehir muharebesinin Türklerin*

---

⁸⁹ DAZ, 22.07.1921, Nr. 339.

⁹⁰ Kemal Özden, “Berlin Türk Diplomatik Temsilciliği”, s. 1147ff.

⁹¹ Maria Georgiadou, **Constantin Caratheodory: Mathematics and Politics in Turbulent Times**, Springer-Verlag, Berlin/Heidelberg 2004; <https://mathshistory.st-andrews.ac.uk/Biographies/Caratheodory>.

lehine sonuçlandırıldığı duyurulmuştur. Havas, Yunanların Seyid Gazi hattına geri çekildiğini ileri sürmektedir” ifadelerine yer verilmiştir.⁹²

VW’de aynı gün “Küçük Asya Meselesi” başlığı altında yayınlanan imzasız yoruma göre, Sultan İtilaf Devletlerinin esiri olarak Sevr diktesine karşı çıkmaya cesaret edememişti. İstanbul’daki parlamento bu yönde zayıf bir girişimde bulunma cesaretini gösterdiğinde kapatılmıştı. Anadolu’nun başkenti Ankara’da kalan ve kızartmanın kokusunu alan zeki tilki Kemal Paşa, kısa bir süre içinde Ankara’da yeni bir meclis oluşturmuştu. Askeri direnişi örgütleyen ve Moskova ile müzakereler sürdüren Fuad Bey onun yanında yer almıştı. İstanbul’daki aydınlar ve direniş gücüne sahip olanlar Ankara’da toplanmıştı. Kemal ve Fuad nispeten kısa bir süre içinde idari ve askeri alanlarda mükemmel işler başarmıştı. Kemalist Ordu mücadeleye başlamış, İtilaf Devletleri ateşteki kestaneleri alma işini Yunanlara devretmişti. Ancak ateş Yunanlar için de çok sıcak olduğu için, müzakereler aracılığıyla durum kurtarılmaya çalışılmıştı. Kemalistler temsilcilerini Paris ve Londra’ya göndermiş, ancak uzlaşma sağlanamamıştı. Yunanlar bunun üzerine yeniden savaşmaya başlamıştı. Mevcut durumda, Ankara Yunan tehdidi altında bulunuyor gibi görünmekteydi. Ancak savaşın gidişatının ne olacağını kestirmek mümkün değildi. Kesin olan tek husus, Yunanistan’ın arkasında İngiltere’nin bulunuyor olmasıydı.⁹³ Görüldüğü gibi, Türk Ordusu’nun Sakarya’nın doğusuna çekilmek zorunda kaldığı müşkül günlerde dahi, Alman basınında Türkiye’yi destekleyici haber ve yorumlara yer verilmiştir.

Alman basını Sakarya süreci ile Şilezya sorunu arasında bağlantı kurmaya Eskişehir’in işgal edilmesinden sonra da devam etmiştir. VW’de yayınlanan bir yoruma göre, Yukarı Şilezya’daki durum Yunanistan’ın elde ettiği zaferler sonucunda İngiltere’nin güçlenmesi ve Fransa’nın zayıflaması nedeniyle de karmaşık bir hal almaktaydı. Fransa Yukarı Şilezya’da İngiltere karşıtı bir politika izleyebilecek güce sahip değildi ve Polonya yüzünden İngiltere ile ilişkilerini bozamazdı. Versay Anlaşması Fransa’nın zaferiydi ve İngiltere ile ilişkilerin kesilmesi, bunun heba edilmesi anlamına gelirdi.⁹⁴

15 Eylül’den itibaren Sakarya Muharebesi’nin sonucuna ilişkin olarak önce çelişkili haberler yayınlanmış, akabinde Türk Ordusu’nun başarılarına ilişkin haberler ardı ardına gelmiştir. DAZ’de “Türk Karşı Saldırısı” başlıklı Londra

---

⁹² VW, 28.07.1921, Nr. 352.

⁹³ VW, 28.07.1921, Nr. 351.

⁹⁴ VW, 04.08.1921, Nr. 363.

çıkışlı habere göre, Kemalistler 30 kilometre genişliğindeki cephede karşı saldırı başlatmıştı. Saldırıların şiddetinden Türk Ordusu'nun önemli ölçüde takviye edildiği anlaşılmaktaydı. Yalnızca zayıf direniş gösterebilen Yunanlar ise, mevzilerini koruyabilmişti. Bu haberin altında yer alan "Yunanların Geri Çekilişi" başlıklı Londra çıkışlı ikinci habere göre ise, Ankara yakınlarındaki muharebe pat durumunda sonuçlanmıştı. Yunan Ordusu'nun iase ihtiyacının karşılanmasında yaşanan güçlükler nedeniyle geri çekilmek zorunda kaldığı söylenmekteydi. Son bir hafta içinde meydana gelen çatışmalarda iki tarafta 40.000 kişi saf dışı bırakılmış ve önemli miktarda mühimmat harcanmıştı.⁹⁵ Gazetenin ertesi günkü nüshasında yer alan "Yunanların Telaş İçinde Geri Çekilişi" başlıklı habere göre, Kemalistler 12 Eylül'de Yunan Ordusu'nun yaralıları ve savaş malzemelerini arkasında bırakarak düzensiz şekilde geri çekildiğini duyurmuştu.⁹⁶ Gazetenin "Türklerin Tam Başarısı" başlığı altındaki 18 Eylül Londra çıkışlı haberine göre ise, Yunan Ordusu büyük ihtimalle Eskişehir'i boşaltacaktı. Atina'daki askeri çevreler, Yunan birliklerinin Türklerin başarılıları karşısında geri çekilmek zorunda kaldığını itiraf etmekteydi.⁹⁷ Gazetenin 21 Eylül tarihli nüshasında "Yunan Mağlubiyeti" manşeti altındaki "Türkler Takipte", "Yunan Ordusu Raporu" ve "Yakında İmzalanacak Olan Türk-Fransız Askeri Anlaşması" başlıklı haberlere göre, Reuter Yunanların "Cephe gerisiyle bağlantı kurmada yaşadığı sorunlar" nedeniyle Sakarya'nın batısına çekilmek zorunda kaldığını bildiriyordu. Türk çevreleri ise, Kemalist birliklerin takip hareketi başlattığını, Sakarya'nın karşı kıyısına püskürtülen düşmanın arkasında çok miktarda savaş malzemesi ve mühimmat bıraktığını, Türklerin nehrin bazı noktalarında köprüler inşa etmeye başladığını söylemekteydi. Yunan Ordusu'nun 15 ve 16 Eylül tarihli raporlarında, cephede durumun sakin olduğu ve değişik noktalarda Sakarya'yı geçme girişiminde bulunan Türk birliklerinin geri püskürtüldüğü bildirilmekteydi. Diğer yandan, Fransa temsilcisi Franklin Bouillon Fransa-Türkiye Askeri Anlaşması'yla birlikte Ankara'ya gitmekteydi. Türk çevreleri anlaşmayı müzakere etmek üzere üç Fransız subayın Bouillon'a eşlik ettiğine dikkat çekmekteydi, ancak bu haber henüz teyit edilmemişti.⁹⁸ "Yunan Mağlubiyetinin Sonuçları" başlığı altında verilen habere göre, Yunanistan'ın Sakarya mağlubiyetinden sonra Türk-Yunan anlaşmazlığına müdahale etmesi için Milletler Cemiyeti'ne

---

⁹⁵ DAZ, 15.09.1921, Nr. 433.

⁹⁶ DAZ, 16.09.1921, Nr. 434.

⁹⁷ DAZ, 18.09.1921, Nr. 438.

⁹⁸ DAZ, 19.09.1921, Nr. 439.

başvuracağı yönündeki haberler İngiltere tarafından teyit edilmişti. Cenevre'deki bir Yunan heyeti, arabuluculuk yapması için, Lord Robert Cecil'e başvurmuştu. Londra'daki siyasi çevreler, Yunanistan'ın uğradığı son askeri yenilgiden sonra böyle bir adım atma ihtiyacı duyduğu görüşündeydi. Daily News, Milletler Cemiyeti'nin müdahalesini Türklerin de kabul edeceğini yazmış, ancak bu haber teyit edilmemişti.⁹⁹

VW'de "Griechische Kulturtaten" şeklinde kelime oyunu yapılarak formüle edilen, Türkçeye bire bir "Yunanların Kültür Suçları" şeklinde çevrildiğinde anlam kaybına uğrayan ve gerçek anlamıyla "Sözde Kültür Milleti/Kültür Milleti Olduğu İddia Edilen Yunanların Suçları" şeklinde çevrilebilecek başlık altındaki habere göre, Anadolu Hükümeti tarafından yapılan resmi açıklamada Yunan askerlerinin mağlubiyetten sonra geri çekilirken civar köy ve çiftliklerin tamamını ateşe verdiği duyurulmuştu. Son derece güvenilir İngiliz görgü tanıklarının ifadeleri de aynı yöneydi. Reuter TBMM'nin mareşal ve gazi ünvanları verdiği Mustafa Kemal Paşa'nın son Yunan Türk toprağından çıkarılınca kadar silahların bırakılmayacağını söylediğini bildirmişti.¹⁰⁰ Aynı gazetede ertesi gün "Kemal'in Zaferi" başlığı altında yer alan habere göre, İzmir kaynaklı tarafsız bir haberde Anadolu'daki Yunan mağlubiyetinin o güne kadar itiraf edildiğinden daha ciddi olduğu belirtilmekteydi. İki Yunan alayı esir alınmıştı. Yunanların toplam kaybının 25.000 olduğu tahmin edilmekteydi. Daily Telegraph, Anadolu Hükümeti Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'in Rusya ile Anadolu arasında ekonomik ilişki kurulmasını sağlamak üzere Moskova'ya gideceğini duyurmuştu.¹⁰¹

Sakarya galibiyetinin TBMM Hükümeti açısından dış politika alanındaki iki önemli sonucu, Kafkasya cumhuriyetleri ve Fransa ile imzaladığı anlaşmalardır. Bu suretle Anadolu'nun doğusu ve güneyinde barış tesis edilmiş ve Türk Ordusu batı cephesine yoğunlaşma imkanına kavuşmuştur.

VZ'de "Ankara ve Kafkasya Cumhuriyetleri – Kars Anlaşması" başlığı altında yayınlanan haber-yoruma göre, Ankara Hükümeti ile Sovyet Cumhuriyetleri Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan arasında 13 Ekim'de Kars'ta Moskova Hükümeti'nin de katılımıyla bir anlaşma imzalanmıştı. Türkiye'nin kuzeydoğu sınırının yeniden çizildiği bu anlaşma aracılığıyla - 16 Mart 1921 tarihli Moskova Anlaşması hariç olmak üzere- ilgili devletlerle daha önce imzalanan anlaşmalar yürürlükten kalkmıştı. Kars Anlaşması,

---

⁹⁹ **DAZ**, 21.09.1921, Nr. 442.

¹⁰⁰ **VW**, 28.09.1921, Nr. 458.

¹⁰¹ **VW**, 29.09.1921, Nr. 459.

milliyetçi Türk Hükümeti ile Sovyet Rusya arasında ittifak kurulmasını sağlayan Moskova Anlaşması'nın genişletilmiş şekliydi. Sovyet Rusya Hükümeti bu anlaşmaya dayalı olarak, Ankara Hükümeti'nden Fransa temsilcisi Bouillon ile Kemal arasında Ankara'da imzalanacak olan anlaşma hakkında bilgi talep etmişti.¹⁰² Aynı gazetede yaklaşık bir ay sonra yayınlanan “Ankara ile Moskova Arasında Gerilim – Kafkasya’da Egemenlik Mücadelesi başlığı altında yayınlanan “jhn” rumuzlu spekülatif haber-yoruma göre ise, Anadolu Hükümeti'nin Fransa ile anlaşma imzalamasından sonra, Ankara ile Moskova arasındaki sıkı ilişkilerde soğukluk yaşanmaya başlanmıştı. Ankara, Sovyet Rusya'nın sözkonusu anlaşma hakkında bilgi sunulmasına ilişkin notasını, Moskova Anlaşması'nın hükümlerine uymayarak cevapsız bırakmıştı. Moskova, dış görüş itibarıyla “sovyetleştirilmiş” olan Kafkasya cumhuriyetlerinin Ankara'nın dümen suyuna girerek, Rus etkisinden tamamen kurtulmasından endişe etmekteydi. Böyle bir durumda Sovyet Rusya'nın İran'la bağlantısı tamamen kopacaktı. Moskova Kafkasya'daki etkisinden savaşmaksızın vaz geçmezdi. Paris'teki bir haber ajansının Ankara tarafından servis edildiği anlaşılan bilgiye dayalı olarak verdiği habere göre, Batum'daki Enver Paşa yandaşları Bolşeviklerle birlikte darbe düzenleyerek, iktidarı ele geçirmişti. Ankara Anlaşması'ndan sonra Fransa'nın desteğine sahip olduğuna inanan Ankara'nın, sözkonusu haberi Batum'u yeniden ele geçirmek için bir bahane olarak yaymış olması ihtimal dahilindeydi. Her ne olursa olsun, bir husus belirgin bir şekilde görülmekteydi: Ankara ile Moskova arasındaki dostane ilişkiler, aksi yöne dönmenin eşiğinde bulunmaktaydı.¹⁰³

VZ'in haberine göre, Paris'teki Türk enformasyon bürosu Fransa ile Ankara Hükümeti arasında imzalanan anlaşmada şu hususların yer aldığını bildirmişti: Türkiye-Suriye sınırının belirlenmesi, Fransız birlikleri tarafından işgal edilen bölgelerin boşaltılarak Türkiye'ye iade edilmesi, tutsakların takas edilmesi ve boşaltılacak bölgelerde güvenliğin sağlanması için gerekli hizmetin sunulması. Yapılan açıklamada “*Fransa ve müttefiklerinin imzalanan anlaşmadan birlikte yararlanmak istedikleri yönündeki söylentiler mesnetsizdir ve yalnızca bir siyasi manevradır*” ifadesinin yer alması, özellikle dikkat çekmekteydi. Bu yalanlama gayreti, Fransa ile müttefikleri arasında bu bağlamda güvensizlik yaşandığına işaret etmekteydi.¹⁰⁴

---

¹⁰² VZ, 24.11.1921, Nr. 554.

¹⁰³ VZ, 22.12.1921, Nr. 602.

¹⁰⁴ VZ, 24.10.1921, Nr. 501.

Anlaşmaya ilişkin olarak VZ’de yer alan F. C. M. Jahn imzalı yorumu göre, İngiltere milliyetçi Türklere karşı savaşı devam ettirmesi için Yunanistan Kralı Konstantin’i maddi ve manevi olarak desteklerken, Fransa temsilcisi Bouillon Ankara’da Kemal ile Barış ve Dostluk Anlaşması imzalamıştı. Anadolu İngiltere-Fransa ilişkisinin kırılma noktasıydı. Rakip Almanya devre dışı bırakıldıktan sonra, diğer iki rakip arasında aleni bir anlaşmazlık ortaya çıkmıştı. “*Entente cordiale*” ittifakının dağılmakta olduğu söylenemeyecekse de, “*dayanışma*” bağı zayıflamaktaydı. Gelecekte İngiltere’nin Ön Asya’daki hakimiyetine büyük rahatsızlıklar yaşatabilecek olan Fransa’nın, Türkiye’nin imha edilmesinde herhangi bir çıkarı yoktu. Zira Fransa bölgedeki eski ekonomik etkisine, yalnızca İngiltere’nin uydusu olmayan bir Türkiye’de yeniden sahip olabilirdi. Türkiye ile dostane ilişkiler içinde olan Fransa, işgal ve savunma masrafı yapmak zorunda kalmayacak ve Suriye’deki manda yönetiminin avantajlarından azami ölçüde yararlanabilecekti. Anlaşma Fransa’nın Türkiye’de ekonomik ve siyasi açıdan imtiyazlı bir konuma sahip olmasını mümkün kılacaktı. Fransa ayrıca Bağdat Demiryolunun Türkiye’ye ait kısmının işletmesini üstlenmek suretiyle, Mezopotamya’da yeniden önemli bir siyasi güç faktörü olacaktı.¹⁰⁵

VZ’de yer alan 10 Kasım Paris çıkışı habere göre, Bouillon o gün öğleden sonra Fransa Senatosu Dışişleri Komisyonu’na Küçük Asya misyonuna ilişkin raporunu sunmuştu. Ankara’daki Millet Meclisi imzalanan anlaşmayı ancak uzun süren tartışmalardan sonra onaylamıştı. Bouillon’un ana endişelerinden biri, Fransız birliklerinin geri çekileceği bölgelerdeki azınlıkların güvenliğinin sağlanması olmuştu. Türk makamlarının ilgili bölgelerde huzursuzlukların ortaya çıkmasını engelleyeceğine güvendiğini vurgulayan Bouillon, “*Fransız-Kemalist Anlaşma*”nın uygulanmasını yerinde denetlemek üzere yeniden bölgeye gideceğine dikkat çekmişti. Ankara’dan gelen haberlere göre, Büyük Millet Meclisi eski Maliye Bakanı Ferid Bey’in TBMM’nin Fransa Cumhuriyeti nezdindeki temsilcisi olarak atanmasını ve Mustafa Kemal Paşa’nın yetkilerinin üç ay uzatılmasını onaylamıştı. Gazetenin 1 Aralık tarihli haberine göre, Fransa-Türkiye Anlaşması uygulanmaya başlanmıştı. Nureddin Paşa komutasındaki birlikler 30 Kasım’da eksiksiz bir yönetim kadrosuyla birlikte Adana’ya gelmişti. Yönetimin Türkler tarafından devralınmasından sonra, Fransız birlikleri şehirden ayrılmıştı. Türk-Fransız heyetleri 26 Kasım’da anlaşmanın uygulanmasına ilişkin ayrıntıları müzakere etmeye başlamıştı. Ankara Hükümeti’nin Özel Temsilcisi Ferid Paşa 30 Kasım’da anlaşmaya ilişkin

---

¹⁰⁵ VZ, 02.11.1921, Nr. 517.

ayrıntıları Fransa Dışişleri Bakanı'yla görüşmek üzere Marsilya'ya ayak basmıştı.¹⁰⁶

VZ'nin 24 Aralık tarihli nüshasında “Kilikya'nın boşaltılması” başlığı altında yer alan iki cümlelik haberde, “*Fransız sivil ve askeri makamları Kilikya'daki şehirler ve köyleri terk etmiştir. Bölgede Türk yönetimi yeniden tesis edilmiştir*” ifadelerine yer verilmiştir.¹⁰⁷ DAZ'nin “Kilikya'da Türk Yönetimi” başlığı altında verilen İstanbul çıkışlı haberinde de, “*Havas bildiriyor: Fransız sivil ve askeri makamları Kilikya'daki şehirler ve köyleri terk etmiştir. Bölgede Türk yönetimi yeniden tesis edilmiştir*” şeklindeki aynı haber yer almıştır.¹⁰⁸ Bölgeyi sessiz sedasız terk eden Fransa, Kilikya'yı işgal macerasının sona erdiğini Havas'ın iki cümlelik haberi aracılığıyla mahcup bir şekilde dünyaya duyurmuştur.”

SONUÇ

Sakarya Muharebesi sürecinde Almanya'da iktidarda bulunan üç hükümet, eski müttefik Türkiye'de meydana gelen son derece önemli -ve Şilezya sorunu örneğinde olduğu gibi- Almanya'yı da doğrudan ilgilendiren gelişmeler hakkında, resmi açıklama yapmamıştır. Konu Alman İmparatorluk Meclisi oturumlarında da gündeme gelmemiştir. Bunda Almanya ile İstanbul ve Anadolu hükümetleri arasında resmi ya da gayri resmi herhangi bir temasın bulunmaması elbette etkili olmuştur. Diğer etkenin ise Dışişleri Bakanı Friedrich Rosen örneğinde görüldüğü gibi, Alman devlet adamları ve politikacılarının yeterince sınımayla karşı karşıya bulunan Almanya'nın ilave güçlüklerle karşılaşmasına neden olabilecek açıklamalar yapmaktansa, sessiz kalmayı tercih etmesi olduğu anlaşılmaktadır.

Üç gazetede incelenen yorumlar ve yorum içerikli haberler, genel olarak Türk tarafını destekler niteliktedir. Sözde Ermeni katliamları konusunda eski İttihatçılara çok ağır ithamlarda bulunan sosyal demokrat VW'nin, Sakarya sürecinde Türk tarafının yanında yer alması ve Mustafa Kemal Paşa hakkında sitayiş dolu yorumlar yayınlaması, özellikle dikkat çekmektedir. Alman basınının Sakarya sürecine olumlu yaklaşmasının önemli bir nedeni, Alman devleti ve kamuoyunun İngiltere ve Fransa'ya zarar verecek her

¹⁰⁶ VZ, 10.11.1921, Nr. 531; 01.12.1921, Nr. 566.

¹⁰⁷ VZ, 24.12.1921, Nr. 605.

¹⁰⁸ DAZ, 24.12.1921, Nr. 594.

eylemi, Almanya'nın yararına bir gelişme olarak görmesidir. Osmanlı Ordusu'nda görev üstlenmiş olan Humann ve Sanders gibi komutanlar ile Schrader, Feldmann ve Weitz gibi gazeteciler de bu eğilimin güçlenmesine katkıda bulunmuştur.

Reuter, Havas ve WTB'nin Paris, Londra, Berlin, İstanbul ve Ankara çıkışlı haberlerinde, Sakarya süreci adeta Mustafa Kemal Paşa ile özdeşleştirilmiştir. Türk Ordusu ve birlikleri oldukça sık şekilde Mustafa Kemal Paşa'nın birlikleri, Kemalist birlikler, Kemal'in birlikleri, Kemal'in muharip ordusu, Kemal'in ordusu ve Kemalistler şeklinde adlandırılmıştır. Türk Hükümeti yerine Kemal Paşa Hükümeti ve Kemal Paşa'nın milliyetçi Türk hükümeti ifadeleri kullanılmıştır. Türkiye-Fransa Anlaşması Fransız-Kemalist Anlaşma olarak adlandırılmış, Türk dış politikası Kemal'in dış politikası olmuş ve hatta Mustafa Kemal İmparatorluğu'ndan söz edilmiştir. "Türk Ordusu teslim mi oluyor" yerine "Kemal teslim mi oluyor" sorusu yöneltilmiştir. Basın ajansları tarafından servis edilen haberleri en azından attıkları başlıklar aracılığıyla yorumlayan üç gazete, adeta Mustafa Kemal Paşa'nın reklamını yapmak için birbiriyle yarışmıştır. Küresel habercilik piyasasına hâkim olan üç basın ajansı, Mustafa Kemal Paşa'nın uluslararası bir aktör olarak dünya sahnesine çıkmasına yardımcı olmuştur. Mustafa Kemal Paşa, Versay Anlaşması hükümlerini zor kullanarak değiştirmek yerine uzun vadeli revizyonist politikalar aracılığıyla yumuşatma politikası izleyen Almanya'da, kamuoyu tarafından gıpta ve hayranlıkla takip edilmiştir.

İncelenen gazetelerde Ankara Hükümeti'nin Paris enformasyon bürosu¹⁰⁹, Ankara WTB ve "*Kemalistlerin/Anadolu Hükümeti'nin resmi açıklamaları*" kaynaklı haberlerin yer aldığı da tespit edilmiştir. İstanbul'da bürosu bulunan WTB, Ankara'da da muhabir görevlendirmiş ve Türk resmi çevreleri tarafından servis edilen haberler bu ajans aracılığıyla gazetelere iletilmiştir. Haber kaynakları arasında, Nisan 1920'de kurulan Anadolu Ajansı'nın adına ise rastlanmamıştır.

Alman basınında Anadolu'daki milliyetçilerin panislamist düşünceye sahip olduğu, Mustafa Kemal Paşa'nın Hindistan'a kadar uzanacak bir panislamist hareketin merkezinde yer alma ihtimalinin bulunduğu, Araplar ve Türklerin Moskova'nın desteğiyle İtilaf Devletlerine karşı birleştiği, Mustafa Kemal

---

¹⁰⁹ Doktor Nihat Reşat'ın (Belger) Paris'te "*Milli Kurtuluş Hareketi'nin haber alma işlerini yöneten bir büro*" kurduğu bilinmektedir. Bk.: Zekeriya Sertel, **Hatırladıklarım**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2001, s. 89f.

Paşa'nın Senusilerin lideriyle Arap bağımsızlığının merkezi olacak bir Mezopotamya Krallığı kurulmasını istişare ettiği ve Osmanlı İmparatorluğu'nun üst egemenliği altında İslam Birleşik Devletleri kurmayı hedeflediği gibi mesnetsiz iddialar ve abartılı yorumların da yer alması dikkat çekmektedir. Sivas Kongresi kararları uyarınca temel hedefi “*30 Ekim 1918 sınırları içinde [...] Osmanlı toplumunun bütünlüğünün ve milli bağımsızlığının sağlanması*” olan ve bu hedef doğrultusunda Sevr Anlaşması'nı geçersiz kılmak için mücadele eden Mustafa Kemal Paşa'nın, böyle bir eğilim içinde olmadığı malumdur. Bu bağlamda Enver Paşa'nın Moskova tarafından da desteklenen İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı çerçevesindeki ütopyik planları ile Mustafa Kemal Paşa'nın hedeflerinin birbirine karıştırıldığı anlaşılmaktadır.

“*Kemal Paşa'nın enerjik liderliği etrafında toplanan Talat Paşa'nın arkadaşları*” ifadesini kullanan SPD'li politikacı Barth ve “*Kemalist milliyetçileri*” “*Jöntürkler*” olarak adlandıran Menşevik politikacı Olberg gibi birçok kişi, bilgi eksikliği nedeniyle Milli Mücadele'nin İttihatçılar tarafından yönetilen bir hareket olduğu yanlışlığına düşmüştür. Mustafa Kemal Paşa'nın Milli Mücadele'yi etrafında toplanan ve kendisine sadakatle bağlanan eski İttihatçılarla birlikte sürdürdüğü tartışmasız bir gerçekse de, İttihatçılara daima mesafeli yaklaştığı ve Milli Mücadele sırasında ikilik yaşanmasına neden olabilecek üst düzey İttihatçıların Anadolu'ya girmesini yasakladığı da bilinmektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (PA AA): **R 78551 (Türkei, März 1920-Dezember 1924), R 78484 (Türkei, März 1920-Dezember 1923).**

Yayınlanmış Kaynaklar

Blücher, Wipert von, **Deutschlands Weg nach Rapallo. Erinnerungen eines Mannes aus dem zweiten Gliede**, Limes Verlag, Wiesbaden 1951.

Schulze-Bidlingmaier, Ingrid (Bearbeiterin), **Akten der Reichskanzlei. Weimarer Republik. Die Kabinette Wirth I und II (1921/22)**, Herausgegeben für die Historische Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Boppard am Rhein 1973.

Peter, Wulf, (Bearbeiter), **Akten der Reichskanzlei. Weimarer Republik. Das Kabinett Fehrenbach (1920-1921)**, Herausgegeben für die Historische Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften), Boppard am Rhein 1972.

Rosen, Friedrich (Aus dem Nachlaß herausgegeben und eingeleitet von Herbert-Müller-Werth), **Aus einem diplomatischen Wanderleben, Band 3/4**, Limes Verlag, Wiesbaden 1959.

Schrader, Friedrich, **Eine Flüchtlingsreise durch die Ukraine**, Verlag J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen 1919.

Sertel, Zekeriya, **Hatırladıklarım**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2001

Verhandlungen des Reichstags. I. Wahlperiode 1920. Band 346. Stenographische Berichte. Von der 36. Sitzung am 26. November 1920 bis zur 53. Sitzung am 21. Januar 1921, Druck und Verlag der Norddeutschen Buchdruckerei und Verlags-Anstalt, Berlin 1921 ve müteakip altı cilt.

Sürelî Yayınlar

Deutsche Allgemeine Zeitung

Die Voss Berlin. Vossische Zeitung. Wochen-Ausgabe/Ausland-Ausgabe

Vorwärts

Vossische Zeitung

Literatür

Georgiadou, Maria, **Constantin Caratheodory: Mathematics and Politics in Turbulent Times**, Springer-Verlag, Berlin/Heidelberg 2004.

Ihrig, Stefan, **Atatürk in the Nazi Imagination**, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge/London 2014.

Kraus, Hans-Christof, **Versailles und die Folgen. Außenpolitik zwischen Revisionismus und Verständigung 1919-1933**, Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn 2014.

Mangold-Will, Sabine, **Begrenzte Freundschaft. Deutschland und die Türkei 1918-1933**, Wallstein Verlag, Göttingen 2013.

Mommsen, Hans, **Aufstieg und Untergang der Weimarer Republik**, Ullstein Verlag, Berlin 1998

Oschilewski, Walther G., **Zeitungen in Berlin. Im Spiegel der Jahrhunderte**, Haude & Spenersche Verlagsbuchhandlung, Berlin 1975.

Özden, Kemal, “Alman Deniz Ataşesi Hans Humann’ın Birinci Dünya Savaşı Sırasında İstanbul’da Oynadığı Gizli Rol”, Yasemin Birtane (Yayına Hazırlayan), **105. Yılında Çanakkale Muharebelerine Bakış**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2020, s. 38-69.

Özden, Kemal, “Hermann Baltzer’in Gözünden Mondros Mütarekesi’nin Başlangıcında Türkiye’deki Durum ve Almanların Geri Dönüşü”, Aynur Yavuz Akengin/H. Aytuğ Tokur (Yayına Hazırlayanlar), **Mondros Mütarekesi’nin 100. Yılı: I. Dünya Savaşı’nın Sonu. Mütarekeler ve Barış Antlaşmaları Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı. 24-26 Ekim 2018. Bildiriler. Cilt 2**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2019, s. 1103-1140.

Özden, Kemal, “Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Berlin Türk Diplomatik Temsilciliği (1763-1922)”, **XVII. Türk Tarih Kongresi, 15-17 Eylül 2014/Ankara. Kongreye Sunulan Bildiriler. IV. Cilt – III. Kısım. Osmanlı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018, s. 1135-1171.

Özden, Kemal, “Am Bosphorus – Deutsche Soldatenzeitung: Birinci Dünya Savaşı’nda İstanbul’da Yayınlanan Alman Askeri Gazetesi”, Merve Uğur (Yayına Hazırlayan), **Türk Basın Tarihi Uluslararası Sempozyumu. 19-21 Ekim 2016 / Elazığ. International Symposium on Turkish Press History. 19-21 October 2016/Elazığ. I. Cilt**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2018, s. 271-301.

Internet

<https://mathshistory.st-andrews.ac.uk/Biographies/Caratheodory>.

<https://www.bundesarchiv.de/aktenreichskanzlei/1919-1933/0000/feh/index.html>.

<https://www.bundesarchiv.de/aktenreichskanzlei/1919-1933/0000/wir/index.html>.

<https://www.reichstagsprotokolle.de>

TÜRK TARİH TEZİ BAĞLAMINDA ORTAOKUL DERS KİTAPLARINDA SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ (1931-1950)

Mehmet SOYSAL*

ÖZET

Millî Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasının ardından kurulan Türkiye Devleti, bir yönü ile monarşiden cumhuriyete, diğer bir yönü ile ümmet anlayışından millet anlayışına geçişin yaşandığı önemli bir evre olma özelliği taşımaktadır. Cumhuriyet yurttaşı yetiştirme çalışmalarının hızlandığı 1930'lu yıllarda, tarih çalışmalarına da önem verilmiştir. Millî tarih anlayışının egemen olduğu bu çalışmalarda, ağırlıklı olarak Osmanlı öncesi Türk tarihiyle ilgili konulara yer verilmiş, Cumhuriyet yurttaşının tarihsel öngörüsünün oluşması için çaba gösterilmiştir. Dönemin tek partisi olan Cumhuriyet Halk Fırkası'na ait 1931 tarihli programında ise benzer şekilde kuvvetli, cumhuriyetçi ve laik vatandaş yetiştirmenin öneminden söz bahsedilmiş, eğitimin her türlü hurafelerden ve yabancı fikirlere uzak, üstün, millî ve vatanperver olması gerektiği ifade edilmişti. Yine 1930'larda bütün dünyada güçlenen milliyetçilik fikri ile yoğunlaşan tarih çalışmalarının yansısıyla tarih çalışmalarının devlet desteği altında teşkilatlanması amacıyla 15 Nisan 1931 tarihinde Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti kurulmuştur. Bu kurum, yeni rejimin amaçladığı anlayışa benzer tarih çalışmalarına hız vermiştir. Bu dönemde okutulan ortaokul ders kitaplarında ise millî tarih tezine uygun çizgide konular yer almıştır. Bu konulardan biri de Sakarya Meydan Muharebesi'dir. Bu konunun, ortaokul ders kitaplarında Türk'ün, Mustafa Kemal'in ve Türk ulusunun kahramanlığı şeklinde ele alındığı görülmektedir. Bu çalışmada, 1931 ile 1950 yılları arasında okutulan ortaokul ders kitaplarından ve dönemin birincil kaynaklarından yararlanılarak, Sakarya Meydan Muharebesi'nin yer alış biçimi ele alınıp incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Milli Tarih, Sakarya Meydan Muharebesi

---

* Atatürk İlke ve İnkılapları Tarihi Uzmanı, İzmir Milli Kütüphane, mehmetsoysal35@hotmail.com, ORCID:0000-0001-9393-0650

ABSTRACT

The Turkish State, which was established after the victory of the National Struggle, is an important stage in which the transition from the monarchy to the republic, from the ummah to the nation, is experienced. In the 1930s, when the efforts to raise citizens of the Republic accelerated, historical studies were also given importance. In these studies, in which the understanding of national history is dominant, subjects related to pre-Ottoman Turkish history were mainly included, and efforts were made to form the historical foresight of the citizens of the Republic. In the 1931 program of the Republican People's Party, the only party of the period, the importance of raising strong, republican and secular citizens was mentioned, and it was stated that education should be superior, national and patriotic, free from all kinds of superstitions and foreign ideas. Again in the 1930s, with the reflection of the historical studies intensifying with the idea of nationalism that gained strength all over the world, the Turkish Historical Research Society was established on April 15, 1931, in order to organize historical studies under the support of the state. This institution has accelerated historical studies similar to the understanding aimed by the new regime. In the secondary school textbooks taught in this period, subjects in line with the national history thesis took place. One of these issues is the Sakarya Pitched Battle. It is seen that this subject is handled as the heroism of the Turk, Mustafa Kemal and the Turkish nation in secondary school textbooks. In this study, the way the Sakarya Pitched Battle took place will be discussed and analyzed by making use of the secondary school textbooks taught between 1931 and 1950 and the primary sources of the period.

Keywords: National History, Battle Of Sakarya

1. ATATÜRK DÖNEMİ YENİ TARİH EĞİTİMİ ANLAYIŞI VE BİRİNCİ TÜRK TARİH KONGRESİ

Milli Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasının ardından yeni kurulan Türk devletinin rejimi "Cumhuriyet" olmuş ve bu yeni rejimle birlikte tarih anlayışında da önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Bu yeni tarih eğitimi anlayışının en önemli nedenlerinden birisi Batılıların, Türkler'e bilimsel çalışmalar olmadan yanlış ve ön yargılı bir biçimde bakmasıdır. Batı dünyasının Türkler hakkında yayımlanmış eserlerin çoğunda Batı dünyası Türk kimliğini geri ırk kategorisinde tanımlamış ayrıca Batılılar bu fikirlerini bilimsel eserle ileri sürmeyip siyasette de fikirlerini etkin kılmak için

Anadolu coğrafyasında hak iddiasında bulunmuşlardır.¹ Ayrıca modern dönemde kurulan ulus-devletin meşruluğunu açıklayacak en geçerli seçenek bir tarihsel geçmişe sahip olunmasıdır. Ulus-devlet kurma evresini yaşayan tüm devletlerin deneyimini yeni kurulan Türk devleti de yaşamış, Türk devleti de ulus-devlete geçiş evresi ile birlikte Türkleri ve Türk Tarihi'ni dünya tarihinde iyi bir konuma oturtmak anlamında çaba göstermeye çalışmıştır. Ayrıca Osmanlı'dan yeni Türk devletine kalan tarih anlayışı olan vekayiname, gazavatname, menakıpname gibi türlerle yapılan tarih anlayışından modern tarihçiliğe geçilmesi gerekmektedir olup İslam öncesi Türk Tarihi hakkındaki çalışmalar önem kazanmıştır.²

Tek parti iktidarının tasarlamaya çalıştığı ulus-devlet sistemi içerisinde Türk Tarihi'nin ve milli kimliğin uygun bir zemine oturtulması gerekmektedir olup cumhuriyet yönetimi hem yurttaşın eğitimini sağlamak hem de ona yeni rejimin değerini kazandırmak niyetinde olduğu için yeni tarih anlayışı hem Avrupa merkezli kimlik tasvirlerine hem de Osmanlı tarihçiliğine karşı geliştirilmiş bir tepki hareketi olmuştur.³ Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 1931 programında da “*Kuvvetli, cumhuriyetçi ve laik vatandaş*” yetiştirilmenin öneminden bahsedilerek, Türk'ün derin tarihini bilmesine fevkalade önem verilmesi yer almıştır.⁴

1930'lu yıllarda Mustafa Kemal'in öncülüğünde gündeme gelecek olan Türk Tarih Tezi iki önemli tabana dayanmış, bunlardan ilk önemli eser ünlü antropolog Eugene Pittard'ın “*Irklar ve Tarih*” başlıklı kitabıdır. Atatürk'ün tarih anlayışında Herbert George Wells de en az Pittard kadar etkili olmuş, Wells'in Türk tarihçiliğine önemli bir rolü olmuş, Wells tarihi seküler bir tabana oturtmuştur. Wells'in 1919'da yayımlanan “*The Outline of History-The Whole Story of Man*” başlığıyla “*Being a Plain History of Line and Mankind*” alt başlığını taşıyan eseri bizzat Atatürk'ün direktifiyle “*Cihan Tarihinin Umumi Hatları*” başlığıyla Türkçeye kazandırılmış, 1927-1928 yıllarında bu eser parti parti halinde yayınlanmıştır.⁵ Gazi Mustafa Kemal, bu çalışmalarla yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin tarih anlayışını kökten değiştirmeye karar vermiş, Avrupa merkezli bir tarih anlayışından kopmanın

---

¹ Murat Turan, *Modern Türkiye'de Siyasal ve Toplumsal Çalışmalar (1923-1950)*, Libra Yayıncılık, Ankara, 2020, s. 95.

² *A.g.e.*, s. 96.

³ *A.g.e.*, s. 97.

⁴ Doğu Perinçek, *Atatürk'ün CHP Program ve Tüzükleri, Kaynak Yayınları*, İstanbul, 2020, ss. 134-135.

⁵ Zafer Toprak, *Cumhuriyet ve Antropoloji*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2021, ss. 141-142.

zamanı geldiğine ve laik bir cumhuriyetin tarih anlayışı ile bu anlayışın her türlü ”*uhrevi*” unsurlardan arındırılarak ele alınması gerektiğini belirtmiş ve böylece eski tarih anlayışı yerine yepyeni bir tarih anlayışı benimsenmiştir.⁶

1932 yılı itibariyle Atatürk, üç konuyu gerçekleştirmeyi düşünmüştür. İlki, “Türk Tarihinin Ana Hatları” kitabının son incelemeler ve belgelere göre yeniden yazılması, ikincisi liseler için hazırlanan dört ciltlik tarih kitabının gözden geçirilerek 1932-33 öğretim yılına yetiştirilmesi ve ilkokullar için yeni bir tarih kitabının yazılmasıdır. 25 Şubat-10 Mart 1932 günleri arasında yapılan toplantılarda “Türk Tarihinin Ana Hatları” kitabının programı belirlenmiş, lise kitaplarının yeni baskıları hazırlanmıştır. Üçüncü proje ise 1929-1932 yılları arasında şekillenen tarih tezinin kuvvetlendirilmesi için, tarih kitaplarını geliştirebilmek, tezi tanıtmak ve bu tezin tüm öğretmenlere anlatılmasını sağlamak maksadıyla bir kurs düzenlemek olmuştur. 14 Şubat 1932 günü Atatürk, Temmuz ayı içinde tarih öğretmenlerinin de iştiraki ile bir Tarih Öğretmenleri Kursu toplanmasını istemiş, fakat daha sonra bu toplantıya Birinci Tarih Kongresi adı verilmiştir.⁷ 2-11 Temmuz 1932 günü toplanan Birinci Tarih Kongresi, Atatürk’ün ve çok sayıda davetlinin katılımı ile açılmış, kongreye 18 profesör ve asistan, 1 Güzel Sanatlar Akademisi öğretmeni, 25 TTK üyesi ile 196 ortaokul ve lise öğretmeni katılmıştır.⁸ Açılış konuşmasını yapan Maarif Vekili Esat Sagay, tarihin ulus inşa sürecinde ne denli önemli bir işlev gördüğünü vurgulayacak, Esat Bey’e göre, Türk çocuğu kendini ve mensup bulunduğu “Büyük Türk Milleti”nin yüksek uygarlığını, yeteneğini ve uluslararası seçkin konumunu bilecek, ecdadından devraldığı bu “milli ve tarihi” seciyelerle benliğini yükseltecek ve dünya uygarlığına da eskisi gibi şerefli hizmetler yapmayı sürdürecekti.⁹ 1930’lu yılların tarih anlayışının artık Osmanlı tarih anlayışı ve Batılı tarih anlayışı yerine ulus-devlet anlayışıyla kurulan yeni Türk devletinin “Milli Tarih” anlayışıyla hareket ettiğini göstermiş ve bu da ders kitaplarına yansiyacaktır.

---

⁶A.g.e., s. 145.

⁷Seda Bayındır Uluskan, **Atatürk’ün Sosyal ve Kültürel Politikaları**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010, ss.257-258.

⁸A.g.e., s. 258.

⁹Toprak, a.g.e., s. 147.

2. ATATÜRK DÖNEMİ ORTAOKUL DERS KİTAPLARINDA SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ (1933-1938)

I. Türk Tarih Kongresi'nin ardından Türk Devleti'nin yeni bir tarih anlayışı oluşmuş ve bu anlayış ortaokul ders kitaplarına da yansımıştır. Bildiri konumuz olan ortaokul ders kitaplarında da Sakarya Meydan Muharebesi'de bu yeni tarih anlayışıyla ele alınmıştır. Ortamektep için tarih kitabının ilk cildi 1933'de yayınlanmış ve kitap üç cilt haline getirilmiştir.¹⁰ Türk istiklal muharebeleri içinde bir dönüm noktası olan, 22 gün 22 gece süren ve Türk ordusunun son savunma savaşı olan Sakarya Meydan Muharebesi ortaokul ders kitabının üçüncü cildinde yer almıştır. Ortamektep tarih kitabının 1933 yılının üçüncü cildinde yer alan Sakarya Meydan Muharebesi'nde “ Yunanlılar'ın tüfek ve topu, bizimkilerden iki, makineli tüfekle, tayyareleri ise on misli fazla idi” cümlesi ile başlamış, İngilizler'in para ve silah yardımından söz edilmiş ve Yunan ordusunun sayıca üstünlüğü yazılmıştır. Bunun yanısıra kitapta“Türkler'in ve Türk ordusunun başında dünyanın en büyük askeri, idarecisi olan Mustafa Kemal vardı; Yunan ordusunda eşi bulunmayan değerli kumandanları vardı. Mustafa Kemal'den en küçük müfrezeeye kadar bütün Türk ordusu, bütün Türk millet ölümü göze almıştı” ifadelerinin yanısıra “ Durup dinlenmeden 22 gün ve gece süren bu büyük muharebeye “Sakarya Meydan Muharebesi derler. Böyle bir muharebeye geçmiş zamanlarda pek az rastlanır. Sakarya Meydan Muharebesinin kazanılması, Mustafa Kemal'in öteden beri söylediklerinin ne kadar doğru olduğunu gösterdi. Sakarya Muharebesi, Mustafa Kemal'in dehasını, Türk milletinin hiç ölmeyecek büyük bir millet olduğunu ispat etti” cümleleri yeni tarih anlayışının ortaokul ders kitaplarına yansıdığını göstermektedir. Yine “Sakarya Muharebesi kazanılınca, Türk millet pekçok sevindi. Bu muharebeyi bize kazandıran Mustafa Kemal'e, Büyük Millet Meclisi Müşirlik rütbesini ve Gazi adını verdi”¹¹ ifadeleri yer almış, ulus-devlet anlayışı ders kitaplarına yansiyarak Türk milleti ve Türk'ün kahramanlığı ifadeleri ders kitaplarında yer edinmiş ve Gazi Mustafa Kemal'den de övgüyle bahsedilmiştir. Böylece gerek 1931 Cumhuriyet Halk Fırkası Programı'nda olduğu gibi gerekse I. Türk Tarih Kongresi'nde olduğu gibi genç nesillere ulus-devlet anlayışıyla Türk milletinin ve Türk'ün kuvvetinden ve şanlı tarihinden övgüyle bahsedilmiş ve genç nesillerin bu şekilde yetiştirilmesine önem verilmiştir. Bu da dönemin tek partisi olan

¹⁰ Büşra Ersanlı, *İktidar ve Tarih Türkiye'de “Resmi Tarih” Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 126.

¹¹OrtaMektep İçin Tarih III, Devlet Matbaası, İstanbul, 1933, ss.214-217.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin Osmanlı'dan kalan tarih anlayışı ve ideoloji keskin bir biçimde değiştirdiğini göstermektedir. Bir diğer önemli cümle ise Moskova Muahedesi maddesidir. Burada kullanılan "16 Mart 1921'de Ruslarla Moskova Muahedesini yaptık ve dost olduk" cümlesi de önemli olup bu cümle İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığı döneminde de değişmemiştir. 1933 yılında basılan ve Türk Tarih Tetkik Cemiyeti tarafından yazılmış olan Ortamektep III tarih ders kitabı aynı ifadelerle 1938 yılına kadar devam etmiş, ifadelerde hiçbir değişiklik yapılmamıştır.

3. İSMET İNÖNÜ DÖNEMİ ORTAOKUL DERS KİTAPLARINDA SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ (1939-1950)

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatının ardından ikinci cumhurbaşkanı seçilen İsmet İnönü döneminde Ortamektep ders kitaplarındaki ifadelerde değişiklik yapılmamıştır. Özellikle 1939-1945 yılları arasında II. Cihan Harbi'nin yaşandığı yıllarda Türkiye, denge politikasını ustalıkla yöneterek harbe girmemiştir. 1939-1945 yılları arasında ders kitaplarında gerek Sakarya Meydan Muharebesi gerekse Moskova Muahedesi maddelerinde hiçbir değişiklik yapılmamıştır. Yalnız 1944-1949 yılları arasında Ortamektep Tarih III kitabının yazarları Kamil Su ve Kazım Nami Duru olmuş, ders kitapları yine Milli Eğitim Basımevi'nden çıkmıştır. Türk eğitim hayatında Kazım Nami Duru'nun önemli yeri vardır. 1927-1932 yılları arasında Yüksek Muallim Mektebi'nde Fransızca Öğretmenliği yapan Duru, 24 Temmuz 1933'de Maarif Vekaleti Talim ve Terbiye Heyeti üyeliğine atanmış, bu görevi devam ederken 1935'te V. dönem Manisa milletvekili seçilmiş, sonra VI. Dönem'de yine Manisa'dan milletvekili seçilmiştir.¹² 1945 yılında II. Cihan Harbi'nin Müttefikler'in kazanmasının ardından Dünya, Sovyet Rusya'nın liderliğinde Doğu ve Amerika'nın liderlik ettiği Batı Bloğu olmak üzere iki bloğa ayrılmış, Türkiye'de Stalin liderliğindeki Sovyet Rusya'nın Boğazlar'da hak iddia etmesi üzerine tercihini Batı Bloğu'ndan yana kullanmıştır. 1947 Truman Doktrini ve sonrasında gelecek olan Marshall yardımı ve Nato'ya üyelikle birlikte Türkiye dış politikada tercihini kesin olarak belirleyecektir. Ancak 1946-1950 arası da dış politikanın etkisi ders kitaplarına yansımamış, gerek Sakarya Meydan Muharebesi gerekse Moskova Muahedesi maddelerinde

---

¹² İhsan Güneş, **Türk Parlamento Tarihi TBMM- V. Dönem 1935-1939**, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara, 2000, C.2, ss. 537-538.

değişiklik yapılmamış, 1933 yılındaki ders kitabında yazan maddelerin aynısı İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığı döneminde de devam etmiştir.

SONUÇ

Türk İstiklal Harbi'nin askeri safhasının en önemli muharebelerinden biri olan, 22 gün 22 gece süren Sakarya Meydan Muharebesi Türk ordusunun zaferiyle sonuçlanmış ve II. Viyana Kuşatması'ndan beri süregelen Türk geri çekilmesi sona ermiştir. Bu tarihten itibaren yabancıların boyunduruğu altına girme düşüncesini asla kabul edememiş olan Türk milleti ve bu milletten aldığı güçle taarruza geçen Türk ordusu büyük bir zafer kazanmış ve Türk vatanını istiklaline kavuşturmuştur. Bu muharebe, yeni kurulan Türk devletinin ulus-devlet anlayışıyla uyum içinde olarak Osmanlı tarih anlayışından farklı bir şekilde anlatılmış; kitaplarda “Türk milleti” ve “Türk'ün gücü” gibi ifadelerle genç nesillere Türk milli tarih anlayışı çerçevesinde bu muharebe anlatılmıştır. Ulus devlet anlayışı ile kurulan Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı tarih anlayışını tamamen terketmiş, 1930'lu yıllarda Atatürk'ün katkılarıyla “Milli Tarih” düşüncesi ile tarih anlatımında değişiklik yapmış, genç nesillere de ders kitaplarında bu şekilde bahsetmiştir.

KAYNAKÇA

ERSANLI, Büşra, **İktidar ve Tarih Türkiye’de “Resmi Tarih” Tezinin Oluşumu (1929-1937)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

Ortamektep İçin Tarih III, Devlet Matbaası, İstanbul, 1933.

PERİNÇEK, Doğu, **Atatürk'ün CHP Program ve Tüzükleri**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2020.

TOPRAK, Zafer, **Cumhuriyet ve Antropoloji**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2021.

TURAN, Murat, **Modern Türkiye’de Siyasal ve Toplumsal Çalışmalar (1923-1950)**, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, Ankara, 2020.

ULUSKAN, Seda Bayındır, **Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010.

TÜRK ORDUSUNUN SAKARYA NEHRİ DOĞUSUNA ÇEKİLMESİ SÜRECİNDE 61'İNCİ PİYADE FIRKASI

Mustafa Caner AYGÜN*

ÖZET

15 Mayıs 1919'da İzmir'i işgal eden Yunan işgal kuvvetleri her fırsatta daha fazla toprak elde etmek amacıyla ilerleyişini sürdürmüştür. Bu kapsamda İnönü yönünde iki kere taarruz etmişse de Türk kuvvetleri tarafından yenilgiye uğratılmıştır. Bu şartlar altında Yunan işgal kuvvetleri, yeni yeni toparlanmakta olan Türk ordusuna imha etmek ve TBMM Hükümetini Sevr Antlaşmasını dayatmak için yeni bir taarruz kararı almıştır. İki kere denediği İnönü yönü yerine yeni taarruzunu daha güneyden geliştirerek Türk kuvvetlerini baskına uğratmayı amaçlamıştır. Taarruza hazırlık için kuvvetli yığınak hazırlayan Yunan işgal kuvvetleri sıklet merkezini de bu kesimde toplamıştır. 10 Temmuz'da başlayan Yunan ileri harekâtı ile Afyon – Kütahya ve Eskişehir gibi kesimleri kaybedilmiştir. Türk kuvvetleri önemli ikmal noktaları olan bu kesimleri kaybetmişse de mevcudiyetini büyük ölçüde muhafaza edebilmiştir. Yunan işgal kuvvetlerini durdurmak için arasına mesafe koyan Türk kuvvetleri, Sakarya Nehri doğusuna çekilerek bu kesimde hazırlıklara başlamıştır. Geri çekilme sürecinin daha iyi anlaşılması için Sakarya kesimi kuzey sektöründe yer alan ve operatif seviye bir birlik olan 61'inci Piyade Fırkası'nın geri çekilme harekâtı ve Sakarya Nehri doğusunda hazırlandığı savunmalar muharebenin seyrinde kritik bir öneme sahiptir.

Genel hatları ile Türk ordusu özelde ise 61'inci Piyade Fırkası, mevcudunun yarısını kaybetmesine rağmen kendinden üstün olan Yunan işgal kuvvetlerini Sakarya Nehri boyunda yenilgiye uğratmayı başarmıştır. Bu nedenle geri çekilme harekâtı anlaşılmasızın Sakarya Zaferi'nin ne şartlar altında kazanıldığının anlaşılması eksik kalacağı değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler; Türk İstiklal Harbi, Kütahya – Eskişehir Muharebesi, Geri Çekilme Harekâtı, Sakarya Meydan Muharebesi, 61'inci Piyade Fırkası

---

* Bilim Uzmanı, mustafa_aygun.26@hotmail.com

Orcid ID. 0000-0003-4486-2051

Bu bildiri ‘‘ Türk İstiklal Harbi’nde 61'inci Piyade Fırkasının Askeri Harekâtı ‘’ adlı yüksek lisans tezinin düzenlenmesi ile hazırlanmıştır.

SUMMARY

The Greek occupation forces, which occupied Izmir on May 15, 1919, continued their advance in order to acquire more land at every opportunity. In this context, although it attacked twice in the direction of İnönü, it was defeated by the Turkish forces. Under these conditions, the Greek occupation forces decided to make a new offensive in order to destroy the newly regrouping Turkish army and to impose the Treaty of Sevres on the GNAT Government. Instead of the İnönü direction, which he tried twice, he aimed to attack the Turkish forces by developing his new attack from the south. The Greek occupation forces, which prepared a strong mass to prepare for the attack, gathered the weight center in this section. With the Greek forward operation that started on July 10, sections such as Afyon - Kütahya and Eskişehir were lost. Although the Turkish forces lost these areas, which were important supply points, they were able to maintain their presence to a large extent. The Turkish forces, who distanced themselves to stop the Greek occupation forces, retreated to the east of the Sakarya River and started preparations in this section. In order to better understand the withdrawal process, the withdrawal operation of the 61st Infantry Division, which is an operative level unit in the northern sector of the Sakarya section, and the defenses prepared in the east of the Sakarya River have a critical importance in the course of the battle.

The Turkish army in general, and the 61st Infantry Division, in particular, managed to defeat the Greek occupation forces, which were superior to them, along the Sakarya River, despite losing half of its current. For this reason, it is considered that it will be incomplete to understand the conditions under which the Sakarya Victory was won without understanding the withdrawal operation.

Keywords; Turkish War of Independence, Kütahya – Eskişehir Battle, Withdrawal Operation, Sakarya Pitched Battle, 61st Infantry Division

GİRİŞ

Çalışmanın esas konusunu teşkil eden 61'inci Piyade Fırkası, 1'inci Dünya Savaşı sırasında artan birlik ihtiyacını karşılamak için 13 Mayıs 1917'de Kaimmakam Komerso Bey tarafından Çanakkale'de teşkil edilmiştir.¹ Fırka

---

¹ Millî Savunma Bakanlığı Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Arşivi, **Birinci Dünya Harbi Kataloğu**, Klasör: 5251, Gömlek: 1. (13 Mayıs 1917)

sırasıyla 188'inci, 189'uncu ve 190'uncü Piyade Alayı ile topçu ve destek birliklerinden oluşturulmuştur. Teşkilinden İzmir'in işgaline kadar geçen süreçte firka sorumluluk bölgesinde gözetleme faaliyetleri icra etmiştir.²

Savaşta oldukça yıpranan Osmanlı Devleti, Ekim 1918'de imzaladığı Mondros Mütarekesi ile 1'inci Dünya Savaşından ayrılmıştır. Ağır mütareke şartları altında Osmanlı ordusu terhis edilmiş, mevcudu düşürülmüştür. Bu şartlar altında 15 Mayıs 1919'da Yunanlıların İzmir'i işgali ve arkasından yaptıkları katliamlar Türk Milleti'nin direnme ve bağımsızlık azmini arttırmıştır.

Yunanlıların İzmir'i işgali ile başlayan Türk İstiklal Harbi, 22 Haziran 1920'de Yunan Umumi Taarruzuna kadar genel itibariyle gayrinizami harp karakteri arz etmiştir. Bu taarruz ile Bursa ile Uşak gibi kentler de Yunan işgali altına girmiştir. Yine bu taarruz kurulması düşünülen düzenli ordu çalışmalarının hızlanmasına neden olmuştur. 23 Haziran 1920'de Garp Cephesi Kumandanlığı teşkil edilmiştir.³ Taarruz sonucu yıpranan birlikler de kuzeyde Bursa güneyde Uşak kesimine alınarak eksiklikleri giderilmeye çalışılmıştır. 61'inci Piyade Fırkası, İzmir'in işgalinde 22 Haziran 1920 Yunan Umumi Taarruzuna kadar İzmir Kuzey Cephesinde Yunan işgaline ve Anzavur İsyanlarına karşı direnmiş, bu tarihten sonra yeniden teşkil edilme zarureti ortaya çıkmıştır. Daha önce kuruluşunda yer alan 188'inci, 189'uncu ve 190'uncü Piyade Alaylarından, 188'inci ve 189'uncu Piyade Alayları başka fırkalara kaydırılmış bu alaylar yerine 159'uncu ve 174'üncü Piyade Alayları firka kuruluşuna eklenmiştir. ⁴ Bu tarihte 61'inci Piyade Fırkası, Bilecik'te tesis edilen Ertuğrul Grubu'na bağlanmıştır.⁵

---

² Harp Akademileri, **Türk İstiklal Harbi'nde Bir Piyade Tümenin Muharebeleri (61'ncü Piyade Tümeni)**, Harp Akademileri Yayınevi, İstanbul, 1983. s. 2-3.

³ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivleri Devlet Arşivleri Başkanlığı, 30-18-1-1/1-3/19. (23 Haziran 1920)

⁴ Millî Savunma Bakanlığı Arşiv ve Askeri Tarih Daire Başkanlığı Arşivi, **Türk İstiklal Harbi Kataloğu**, Kutu: 592, Gömlek: 2. (9 Ağustos 1920)

⁵ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivleri Devlet Arşivleri Başkanlığı, 30-18-1-1/1-3/19. (23 Haziran 1920). Ertuğrul Grubu Kumandanlığına eski 61'inci Piyade Fırkası Kumandanı Miralay Kazım Bey atanmıştır. Miralay Kazım Bey, İzmir'in işgali sırasında 60'uncü Piyade Fırkası Kumandanı iken kendi isteği ile daha faydalı olacağını düşündüğü için 61'inci Piyade Fırkası Kumandanlığına tayin olmuştur. Bknz; Kazım Özalp, **Millî Mücadele 1**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s. 17.; Başkanlık Devlet Arşivi, İ. DUİT-159-14. (17 Temmuz 1919).

Ordunun Yeniden Teşkili, Gediz Taarruzu, Çerkez Ethem İsyanı ve 1'inci İnönü Muharebesi

Yeni yeni tesis edilmeye ve eksikleri giderilmeye çalışılan Türk Ordusu bir yandan eksiklerini gidermeye çalışırken diğer yandan elindeki mevcut kuvvetleri düzenli birlikler haline getirmeye gayret etmektedir.⁶ 1920 yılının Temmuz ayında Bursa, Ağustos ayında Uşak, Yunan işgaline uğramıştır. 5 Eylül 1920'de Kuvayı Milliye birliklerinin düzenlenmesi hakkında emir 61'inci Piyade Fırkasına tebliğ edilmiştir.⁷ 24 Ekim 1920'deki Gediz Taarruzuna kadar Türk birlikleri ile Yunan işgal kuvvetleri bir hat üzerinde karşılıklı savunma tertipleri almıştır. Gediz Taarruzu icra edildiği dönem büyük tartışmalara neden olmuştur. Türk İstiklal Harbi açısından önemli bir kırılma olduğu değerlendirilen bu taarruz sonucunda Garp Cephesi Kumandanı Ali Fuat Paşa, Garp Cephesi Kumandanlığı görevinden alınarak Moskova Büyükelçiliği görevine gönderilmiş, cephe Garp ve Cenup Cephesi olarak ikiye ayrılmıştır.⁸ Temmuz 1920'de tesis edilen Ertuğrul Grubu Kumandanlığı da Aralık 1920'de lağvedilmiştir⁹ Taarruz esnasında Çerkez Ethem ve 1'inci Kuvayı Seyyaresinin muharebedeki rolleri tartışmalara neden olmuş, Çerkez Ethem ve kardeşlerine karşı barış aramaları da başarısız bir şekilde sonuçlanması ile isyan başlamıştır.¹⁰

Aralık 1920 – Ocak 1921 tarihleri arasında 61'inci Piyade Fırkası, sırasıyla 159'uncu, 174'üncü ve 190'ıncı Piyade Alayları ile Topçu alayı ile destek kıtalardan meydana gelmektedir.¹¹ Yine bu tarihte 159'uncu Piyade Alayı, Çerkez Ethem emrindedir.¹² 61'inci Piyade Fırkası Çerkez Ethem tarafından terhis edilen 159'uncu¹³ ve Garp Cephesi emrindeki 174'üncü Piyade Alayları olmadan 190'ıncı Piyade Alayına dayanarak Kütahya'yı

---

⁶ Başkanlık Devlet Arşivi, 030-18-1-1/1-12-1. (16 Eylül 1920). Ayrıca bu kapsamda 5 Eylül 1920'de Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti tarafından haber vermek adına gönderilen raporda Kuvayı Milliye birliklerinin düzenlenmesi emredilmiştir. MSB Arşivi, Türk İstiklal Harbi Kataloğu, Kutu: 686, Gömlek: 35. (5 Eylül 1920), 16 Eylül 1920 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile de Kuvayı Milliye birlikleri lağvedilmiş, 1'inci ve 2'nci Kuvayı Seyyareler tesis edilmiştir. Çerkez Ethem'in 1'inci Kuvayı Seyyaresi, isyandan sonra ortadan kalkmıştır. Çolak İbrahim Bey'in 2'nci Kuvayı Seyyaresi ise 3'üncü Süvari Fırkasına dönüştürülerek 5 Mayıs 1921'de 1'inci Grup Kumandanlığına bağlanmıştır.

⁷ MSB Arşivi, **Türk İstiklal Harbi Kataloğu**, Kutu: 686, Gömlek: 35. (5 Eylül 1920)

⁸ Başkanlık Devlet Arşivi, 030-18-1-1/1-18-12. (9 Kasım 1920).

⁹ MSB Arşivi, **Türk İstiklal Harbi Kataloğu**, Kutu: 945, Gömlek: 140. (26 Aralık 1920)

¹⁰ **Harp Tarihi Belgeleri Dergisi**, sayı: 73, Belge; 1585.

¹¹ **Harp Tarihi Belgeleri Dergisi**, sayı: 73, Belge; 1583.

¹² **Harp Tarihi Belgeleri Dergisi**, sayı: 73, Belge; 1582.

¹³ MSB Arşivi, **Türk İstiklal Harbi Kataloğu**, Kutu: 690, Gömlek: 79. (3 Ocak 1921)

savunmuştur. İsyanın bastırılmasından sonra 159'uncu Piyade Alayı yeniden tesis edilmiştir.¹⁴

Çerkez Ethem İsyanının bastırılmasına devam edilirken 6 Ocak'ta İnegöl kesimindeki Yunan kuvvetleri İnönü'deki Türk kuvvetlerine karşı taarruza geçmiş, böylelikle 1'inci İnönü Muharebesi başlamıştır.¹⁵ İnönü kesiminde zor durumda kalan Türk kuvvetlerini takviye etmek için Çerkez Ethem'i tenkil harekâtına sevk edilen 11'inci Piyade Fırkası bu kesime alınmış, 61'inci Piyade Fırkası, 11 Ocak'ta 1'inci İnönü Muharebesinden sonra gönderilen takviyeye kadar elindeki tek alayının iki taburu ile destek kuvvetleri ile isyanın bastırılmasında tek başına mücadele etmek zorunda kalmıştır.¹⁶ 11 Ocak'ta gönderilen takviye ile isyancıları takip eden fırka, 23 Ocak 1921'de gelen keşif raporlarına göre Çerkez Ethem'in Yunanlılara sığındığının öğrenilmesinden sonra İnönü mevziine alınmıştır.¹⁷

2'nci İnönü Muharebesi

Yunan kuvvetleri 1'inci İnönü Muharebesinden sonra karşılarında düzenli bir ordunun bulunduğu farkına varmıştır. Türk kuvvetleri stratejik açıdan önemli gördükleri bu kesimi 1'inci İnönü Muharebesinden sonra takviye ve tahkim ederek savunma hazırlık yapmaya başlamıştır.¹⁸ İnönü kesimi İnegöl'den Bozüyük – İnönü kesimine doğru geldikçe arazi yapısı değişen ve sert geçişli vadi ve dağlardan yumuşak geçişli yükseklik ve tepelere doğru değişim gösteren bir kesimdir. İnönü'den Eskişehir'e doğru özellikle Çukurhisar – Satılmışoğlu köyleri üzerinden görece düz bir ovaya açılan bir yapıda olduğu gözlemlenmektedir. Ancak bu kesimin asıl önemi Eskişehir'in Garp ve Cenup Cepheleri arasındaki demiryolu irtibatı için kritik bir önemdedir. Bu kesimden sonrası düz bir ova olduğu için savunma imkanları daha zor olacağı değerlendirilmektedir. İç hatlar avantajı ile birlikler ve ikmal maddeleri demiryolundan yararlanılarak bir kesimden diğer kesime taşınabilmektedir.

¹⁴ MSB Arşivi, **Türk İstiklal Harbi Kataloğu**, Kutu: 697, Gömlek: 207. (23 Ocak 1921)

¹⁵ Selahattin Selşik, **Türk İstiklal Savaşı'nda Birinci İnönü Muharebesi**, Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Ankara, 2006, s. 9.

¹⁶ MSB Arşivi, **İstiklal Harbi Kataloğu**, Kutu: 593, Gömlek: 128. (12 Ocak 1921)

¹⁷ MSB Arşivi, **İstiklal Harbi Kataloğu**, Kutu: 592, Gömlek: 182. (23 Ocak 1921)

¹⁸ Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, **Türk İstiklal Harbi, 2'nci Cilt 3'üncü Kısım Birinci, İkinci İnönü, Aslıhanlar, Dumlupınar Muharebeleri (9 Kasım 1920 – 15 Nisan 1921)**, Genelkurmay Basımevi, 3'üncü Baskı, Ankara, 1999. s. 306. Bknz; 1'inci İnönü Muharebesinin hemen sonrasında kesin savunmanın İnönü kesiminde yapılması için verilen emir. MSB Arşivi, **Türk İstiklal Harbi Kataloğu**, Kutu: 904, Belge: 104. (23 Ocak 1921)

Türk kuvvetleri bu tarihlerde Yunan kuvvetlerine denk bir kuvvete erişemediği için savunmaya yönelik planlar hazırlamak durumunda kalmışlardır. Bu kapsamda İnönü mevzii esas savunma mevzii kabul edilerek ilerisinde ileri mevziler tesis edilerek savunmaya derinlik kazandırılması amaçlanmıştır. Türk kuvvetleri stratejik savunma esaslı planları gereği kuvvetlerini Kocaeli'den başlamak üzere İnönü'de yığarak güney kesimde örtme birlikleri bırakmak durumunda kalmıştır. Yunan kuvvetleri de taarruzun bu kesimde olduğunun anlaşılması için kuzey ve güneyde de aldatma taarruzuna geçmeyi planlamıştır. İnönü kesiminde Yunan kuvvetleri 3'üncü Kolordularının 3'üncü, 7'nci ve 10'uncu Tümenleri ile taarruza geçecektir. 7'nci Tümen, karargâhı Kestel'de olmak üzere Dimboz – Aksu ve Uludağ'da toplanacak, 10'uncu Tümen, karargâhı Bakırköy'de olmak üzere Müslümseloz – Barçın'da toplanma noktalarına gelecek, 3'üncü Tümen Bursa'da ihtiyatta kalacaktır.¹⁹

Bu şartlar altında Yunan işgal kuvvetleri 23 Mart'ta Yenişehir – İnegöl kesiminden İnönü kesimine tekrar taarruza geçmiştir. İleri harekate geçen Yunan kuvvetleri ile Türk ileri karakolları arasında çatışmalar başlamıştır. Bu tarihte 61'inci Piyade Fırkası, 174'üncü Piyade Alayının iki taburu ile Söğüt, diğer taburu ile Gündüzbey kesiminde, 190'ıncı Piyade Alayı ü. taburu ile Keskin'de, 159'uncu Piyade Alayı da Çukurhisar ve Zemzemiye köylerinde konuşlanmıştır. Fırka topçuları Gündüzbey ve Metristepe'de konuşludur. 61'inci Piyade Fırkası sorumluluk bölgesi İnönü mevzii sağ kanadından Nanederesine kadar olan kesimdir. Fırka kumandanı Miralay İzzeddin Bey, Yunan ileri harekati haberi üzerine fırkayı Oluklu kesimine yanaştırmış, 190'ıncı Piyade Alayının 2'nci Taburunu ileri karakol olarak Yağızahlat Gediği ve Çıplaktepe kesimine sürmüştür.²⁰ Aynı tarihte verilen emirle 61'inci Piyade Fırkası kendi sorumluluk bölgesi ve Yağızahlat – Çıplaktepe kesimi dahil olarak bu kesimi işgal etmesi emredilmiştir. Bu emirle 11'inci, 24'üncü ve 61'inci Piyade Fırkaları Gündüzbey – Teke – Çiftlik – Bozalan mevzilerini işgal edecektir.²¹

Fırka Kumandanı Miralay İzzeddin Bey verdiği fırka emri ile 174'üncü Piyade Alayından bir taburun sahra topçusunun 2'nci bataryası ile pekiştirilerek Yağızahlat Gediğinin her iki tarafındaki sırtlara göndermiştir.

---

¹⁹ A.g.e., s. 288.

²⁰ İzzeddin Çalışlar, **İstiklal Savaşı Hatıraları Gediz, Kütahya ve İkinci İnönü Muharebelerinde 61'nci Tümen**, yay. haz. Zekeriya Türkmen vd. Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006. s. 85.

²¹ **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Sayı: 92, Belge: 2316.

Plana göre 174'üncü Piyade Alayı Söğüt – Yağızahlat kesimindeki Yunan kuvvetlerini, 190'ıncı Piyade Alayı da Çıplaktepe – Dönmez kesimindeki Yunan kuvvetlerini keşfederek ilerleyen Yunan kollarının açılmalarını sağlayacaktır. 174'üncü Piyade Alayı geri kalan kuvvetleri ile Gündüzbey – Hayriye'de, 190'ıncı Piyade Alayı mezkur alayın solundan itibaren Metristepe – Nanederesi kesiminde, 159'uncu Piyade Alayı Rızapaşa – Ahurköy'de ve hücum taburu da Oluklu'da harekate hazır halde beklemektedir.²²

25 Mart'ta ilerleyen Yunan kuvvetleri Bilecik üzerinden Söğüt'e, İnegöl yönünden Pazarcık kesimine kadar ilerlemiştir. 26 Mart'ta, ihtiyata alınan 7'nci Tümen yerine 3'üncü Tümen ileri sürülerek Kızılsaray'a, 10'uncu Tümene de Kurtköy'e kadar ilerleme emri verilmiştir. 3'üncü Tümen öncü kuvvetleri Söğüt ve Yağızahlat'taki Türk ileri mevzilerine taarruz ederek bu kesimi savunan Türk kuvvetlerini geri çekilmek zorunda bırakmıştır. Savunmadaki 174'üncü Piyade Alayının taburu 5'inci Süvari Alayının perdesi altında asıl mevzie geri dönmüştür. Bu kesimin ele geçirilmesi üzerine Gündüzbey yolu açılmıştır.²³

27 Mart'ta Sağ Kanat Grubu Kumandanlığından gelen emirde mevzilerin kesinlikle savunulması emredilmiştir.²⁴ Taarruz başında iki tabur kadar olan Yunan kuvvetlerine fırka kumandanlığınca karşı darbe geliştirilmesi düşünülmüş ve bu amaçla hazırlıklara başlanmışsa da ilerleyen saatlerde Yunanlılar da bu kuvvetleri bir piyade alayı, bir topçu bataryası ve bir süvari bölüğüne çıkarmıştır. Yunanlılar buradaki kuvvetleri ile Türk sağ kanadını teşkil eden Söğüt – Gündüzbey kesimine taarruz geliştir, etkili makinalı tüfek ve topçu atışlarına rağmen ilerleme kaydetmişler ve 19:30 sularında Gündüzbey'i işgal etmişlerdir. Vaziyetin kritik bir hal aldığı görülen Miralay İzzeddin Bey, Rızapaşa'daki 159'uncu Piyade Alayından iki taburu bu kesim gerisine yerleştirmiştir. 174'üncü Piyade Alayının 2'nci taburunu 159'uncu Piyade Alayının iki taburu ile pekiştirerek fırka piyade kumandanı emrinde taarruza geçirmiştir.²⁵ 174'üncü Piyade Alayının 2'nci taburu bu taarruzu mevziinden ateşle destekleyecek ve himaye edecektir. Bu kuvvetlerin sağ kanadını 5'inci Süvari Alayı muhafaza edecektir. Henüz bir savunma tesis edemeyen Yunan kuvvetleri bir saat kadar süren çatışmalardan sonra saat

²² **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Sayı: 92, Belge: 2319.

²³ Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, **Türk İstiklal Harbi, 2'nci Cilt 3'üncü Kısım Birinci, İkinci İnönü, Aslıhanlar, Dumlupınar Muharebeleri (9 Kasım 1920 – 15 Nisan 1921)**, Genelkurmay Basımevi, 3'üncü Baskı, Ankara, 1999. s. 337.

²⁴ **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Sayı: 92, Belge: 2325.

²⁵ Selahattin Selışık, **2. İnönü Meydan Muharebesi**, Askeri Matbaa, İstanbul, 1933. s. 56.

20:30'da buradan atılmıştır. Yunanlılar Gündüzbey'in iki kilometre kadar kuzeyine sürülmüş, 159'uncu Piyade Alayı bir taburunu bu kesime terk ederek Gündüzbey güneyine ihtiyata alınmıştır.²⁶

28 Mart'ta Yunanlılar toplam dört tümenenden oluşan bir güç ile taarruza devam etmektedir. İki tümen ile Sağ Kanat'a, bir piyade ve bir süvari tümeni olmak üzere toplam iki tümenlik diğer kuvvetlerini şiddetli topçu ateşiyle destekleyerek Sol Kanat'a sevk etmiştir. Sağ Kanat'ta Hayriye – Teke, Sol Kanat'ta Saraycık – Bozalan kesimine kadar ilerleme kaydedebilmiştir.²⁷ Aynı gün 4'üncü Piyade Alayı Hayriye'ye geliştirdiği mukabil darbe ile Yunan işgaller kuvvetlerini geriye atmış ve siperlerini geri almıştır.²⁸ Yunan kuvvetleri 190'ıncı Piyade Alayının 3'üncü Taburu tarafından tutulan Çıplaktepe'ye taarruz ederek buradaki birliği geriye atmıştır. Metristepe yolunun açılması ihtimali üzerine fırka kumandanı tarafından Hayriye'deki 190'ıncı Piyade Alayının diğer iki taburu da Çıplaktepeye gönderilmiştir. 159'uncu Piyade Alayının 1'inci ve 3'üncü taburları ile takviye edilen 174'üncü Piyade Alayından bir alay sağ kanatta Gündüzbey – Söğüt, 174'üncü Piyade Alayının 2'nci ve 3'üncü taburları ile fırka hücum taburu Kızılsaray yönlerine taarruz edecektir. Bu süreçte 190'ıncı Piyade Alayının 3'üncü taburunun Çıplaktepeyi elinde bulundurması önemlidir. Mezkûr alayın diğer iki taburu da Teketepe'ye yavaşlatılmıştır.²⁹ 28 Mart sabahı başlayan Yunan taarruzu ile Üçşehitler tepesi Yunan kuvvetlerince ele geçirilmiş ve yeni taarruzlar için sıçrama tahtası olarak değerlendirmiştir. Bu kesimin öneminin farkında olan Türk kuvvetleri 4'üncü Piyade Fırkasının mukabil darbesi ile bu kesimi tekrar elde etmişlerse de Yunan tazyiki ile tepeden çekilmek zorunda kalmış ve tepe 28 Mart gecesi Yunan kuvvetlerinin elinde kalmıştır.³⁰ 28 Mart gecesi Türk kuvvetleri kritik görülen noktaya kaydırılmıştır.³¹ 28 – 29 Mart gecesi, sonraki gün cereyan eden muharebelere hazırlık maksadıyla görece sakin geçmiştir. 29 Mart sabahı başlayan Yunan taarruzu ile Metristepe ele geçirilmiş ancak Yunan kuvvetleri bu tepenin güneyine indirilmemiştir. 30 Mart tarihinde Yunan kuvvetleri, merkezi Türk Sağ Kanadı yani 61'inci Piyade Fırkası olmak üzere tüm cepheye yüklenmiştir. Sabah taarruz eden 11'inci Piyade Fırkası,

²⁶ TSK Tarihi, **TİH 2/3**, s. 339.

²⁷ **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Sayı: 92, Belge: 2332.

²⁸ **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Sayı: 92, Belge: 2331.

²⁹ İzzeddin Çalışlar, **İstiklal Savaşı Hatıraları Gediz, Kütahya ve İkinci İnönü Muharebelerinde 61'nci Tümen**, s. 99.

³⁰ TSK Tarihi, **TİH 2/3**, s. 402.

³¹ MSB Arşiv ve Askeri Tarih Daire Başkanlığı, **İSH Kataloğu**, Kutu: 707, Gömlek: 116. (28-29 Mart 1921)

İntikamtepe'yi geri almayı başarmıştır. Yunan 3'üncü ve 10'uncu Tümenleri, Türk Sağ Kanadı gerisinden kuşatmak maksadıyla Gündüzbey – Gündüzbey güney-güneybatısını hedeflemiştir. 30 Mart'ta Sağ Kanat Grubunu komuta eden Miralay Halit Bey'in yaralanması üzerine bu kesim Kumandanlığına Miralay İzzeddin Bey getirilmiştir.³² Sağ Kanat Grubu Kumandanı Miralay İzzeddin Bey, bu durumun farkına vararak iki taburluk bir kuvveti Elmacık deresi kuzey sırtlarına sevk ederek vaziyete nazaran taarruza geçmelerini münasip görmüştür.³³ Bu tarihte yaşanan çatışmalar muharebenin seyrini değiştirmesi açısından önemlidir. 30 Mart'ta Yunanlıların kesin amaca yönelik genel taarruzlarının kırıldığı ve bugün cereyan eden muharebelerin Türk ordusu lehine olduğu bildirilmiştir.³⁴ Garp Cephesi Kumandanlığı tarafından vaziyetin Türk kuvvetleri lehine dönmesi üzerine verilen emirle; Teke'nin istirdadının kesin bir sonuç olarak değerlendirildiği ve başarıdan istifade ile taarruzun idamesinin gerektiği tebliğ edilmiştir.³⁵ Müteakiben yapılan ileri harekâta Yunan kuvvetlerinin çekilen kuvvetlerini himaye etmek için artçılarını bıraktığı anlaşılmıştır.³⁶ Üstün Yunan kuvvetleri karşısında büyük bir savunma örneği gösteren Türk kuvvetleri Yunanlıları ikinci kez aynı yerde yenmeyi başarmışlardır.

Zayıat	Subay	Er
Şehit	44	637
Yaralı	102	1720
Esir	4	2
Kayıp	2	1359
Firar	-	1076
Toplam	157	4794
Genel Toplam	4951 kişi savaş dışı kalmıştır.	

Tablo 1. 2'nci İnönü Muharebesi sırasında Türk kayıpları³⁷

³² **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Sayı: 92, Belge: 2325. Miralay Halit Bey'in yaralanması üzerine Kocaeli Kumandanlığına Miralay Kazım Bey atanmıştır. MSB Arşivi, Kutu: 707, Gömlek: 71 (30 Mart 1921).

³³ TİH, 2/3, s. 402.

³⁴ MSB Arşivi, **Türk İstiklal Harbi Kataloğu**, Kutu: 707, Gömlek: 110 (31 Mart 1921)

³⁵ MSB Arşivi, **Türk İstiklal Harbi Kataloğu**, Kutu: 707, Gömlek: 105 (31 Mart 1921)

³⁶ **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Sayı: 92, Belge: 2344.

³⁷ Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, **Türk İstiklal Harbi, 2'nci Cilt 3'üncü Kısım Birinci, İkinci İnönü, Ashhanlar, Dumlupınar Muharebeleri (9 Kasım 1920 – 15 Nisan 1921)**, Genelkurmay Basımevi, 3'üncü Baskı, Ankara, 1999. s. 511.

Zayiat	Subay	Er
Şehit	14	226
Yaralı	39	576
Esir	-	-
Kayıp	2	559
Fırar	-	448
Toplam	55	1809
Genel Toplam	1864 kişi savaş kışı kalmıştır.	

Tablo 2. 2'nci İnönü Muharebesinde 61'inci Piyade Fırkasının Zayıyatı³⁸

Türk ordusu bir yandan muharebeler devam ederken diğer yandan da idari faaliyetlerine de devam etmektedir. Buna göre; Cenup Cephesi lağvedilmiş³⁹, fırkalar kolordu vazife ve salahiyetlerine haiz Grup Kumandanlıklarına bağlanmıştır.⁴⁰

Sırasıyla 1'inci Grup Kumandanlığı; Eski 61'inci Piyade Fırkası Kumandanı Miralay İzzeddin Bey komutasında 1'inci, 11'inci ve 61'inci Piyade ve 3'üncü Süvari Fırkalarından teşkil edilmiştir, daha sonra 23'üncü Piyade Fırkasının da bu grup emrine verildiği anlaşılmaktadır.⁴¹

3'üncü Grup Kumandanlığı; Eski 11'inci Piyade Fırkası Kumandanı Miralay Mehmet Arif Bey komutasında oluşturulmuştur.

4'üncü Grup Kumandanlığı; Eski 1'inci Piyade Fırkası Kumandanı Miralay Kemalettin Sami Bey komutasında oluşturulmuştur. Yapılan görevlendirmeler ile boşalan fırka kumandanlıklarına da atamalar yapılmıştır, 1'inci Piyade Fırkası kumandanlığına Miralay Abdurrahman Nafiz Bey, 11'inci Piyade Fırkası kumandanlığına Miralay Ali Hikmet Bey ve 61'inci Piyade Fırkası kumandanlığına da Kaimmakam Mustafa Munip Bey tayin edilmiştir.⁴²

³⁸ MSB Arşivi, **İstiklal Harbi Kataloğu**, Kutu: 710, Gömlek: 54 (11 Nisan 1921)

³⁹ Hüsnü Özlü, İstiklal Savaşı'nda, Sakarya Meydan Muharebesi'nde Mürettep Kolordunun Askerî Harekâtı, **Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi (ATAD)**, Yıl 2020, Sayı 32, s. 73.

⁴⁰ MSB Arşivi, **Türk İstiklal Harbi Kataloğu**, Kutu: 1268, Gömlek: 116. (6 Mayıs 1337/1921)

⁴¹ MSB Arşivi, **Türk İstiklal Harbi Kataloğu**, Kutu: 1270, Gömlek: 1, Belge: 1an (26 Mayıs 1921)

⁴² MSB Arşivi, **Türk İstiklal Harbi Kataloğu**, Kutu: 1272, Gömlek: 28, Belge: 28a (6 Nisan 1921)

Birliklere subay ve er ikmalleri de sağlanarak eksik kalan kadroların doldurulmasına gayret gösterilmiştir. Nisan – Haziran 1921 tarihleri arasında başta Merkez Ordusu olmak üzere askerlik şubeleri gibi kaynaklardan Türk ordusuna 2 bin 454 subay, 55 bin 537 er takviyesi sağlanmıştır.⁴³ Mayıs ayında yapılan takviyeler ile 61'inci Piyade Fırkasının mevcudu 173 subay, 4469'u muharip, 1096 gayri muharip 5 bin 565 er, 3119 piyade tüfeği, 69 makineli tüfek, 10 top ve 78 süvari tüfeğinden oluşan bir güce erişmiştir.⁴⁴ Türk komuta kademesi tahkim ettiği İnönü kesiminde yeniden bir savunma tesis etmek için plan hazırlamıştır.⁴⁵

Kütahya – Eskişehir Muharebesi ve Geri Çekilme

Yunanlılar daha önce tahkimli ve arızalı arazi kesimine cepheden bir taarruz ile sonuçların pek istedikleri gibi gitmeyeceğini görerek bu kez kanatlardan çevirme ile Türk kuvvetlerini kuşatmaya yönelik taarruz planları tesis etmiştir. Yunan kuvvetleri de bir yandan aldıkları hasarları telafi ederken diğer yandan yeni taarruzlar için hazırlıklara başlamışlardır. Bu kapsamda Yunanistan anakarasında Anadolu'ya kaydırmak üzere yeni sınıfları silah altına alarak yeni birlikler teşkil etmiş, mevcut birliklerden de Anadolu'ya kuvvet sevk etmiştir.

Yunan kuvvetleri, Yunan anakarasından aldıkları takviye ile; Korgeneral Papulas komutasında Küçük Asya Ordusu Anadolu işgalindeki en büyük güce ulaşmıştır. Trikupis komutasındaki 3'üncü ve 11'inci Tümenlerden oluşan Kuzey Tümenler Grubu, Tümgeneral Polimenakos komutasındaki 7'nci ve 10'uncu Tümenlerin teşkil ettiği 3'üncü Kolordu ve Tümgeneral Gidas komutasındaki 4'üncü ve 12'nci Tümenlerden oluşan Güney Tümenler Grubundan, Tuğgeneral Vlahopolus komutasındaki 5'inci ve 13'üncü Tümenlerden oluşan 2'nci Kolordu ve Tuğgeneral Kondilis komutasındaki 1'nci Kolordudan meydana gelen bir teşkilata sahiptir.⁴⁶

27 Haziran 1921'de toplanan Yunan savaş meclisinde hareket planı son şeklini almıştır. Buna göre İznik – Afyonkarahisar hattındaki birlikleri

---

⁴³ Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, **Türk İstiklal Harbi, 4'üncü Cilt, 1'inci Kısım Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi (23 Nisan 1920 – 29 Ekim 1923)**, Genelkurmay Basımevi, 3'üncü Baskı, Ankara, 1984. s. 131.

⁴⁴ MSB Arşivi, **Türk İstiklal Harbi Kataloğu**, Kutu: 1270, Gömlek: 1, Belge: 1an (26 Mayıs 1921)

⁴⁵ MSB Arşivi, **Türk İstiklal Harbi Kataloğu**, Kutu: 908, Gömlek: 209 (16 Nisan 1921)

⁴⁶ Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, **Türk İstiklal Harbi, 4'üncü Cilt, Kütahya Eskişehir Muharebesi**, Genelkurmay Basımevi, 3'üncü Baskı, Ankara, 1984. s. 129.

taarruza geçecektir. Asıl taarruz istikameti ise Altıntaş – Döğler arasında seçilmiştir. Altıntaş – Seyitgazi'deki Türk kuvvetlerini imha edebileceği düşünülen bu kesimde kuvvetli yığınaklar tesis etmiştir.⁴⁷

Yunan taarruzları 10 Temmuz 1921'de Bursa – Eskişehir, Uşak – Dumlupınar – Seyitgazi ve Bursa – Tavşanlı – Kütahya olmak üzere üç koldan taarruza geçmiştir. Türk kuvvetlerinin tahkimatları ise özellikle Döğler – Kütahya – İnönü kesimindedir.⁴⁸ 11 Temmuz 1921 tarihinde 61'inci Piyade Fırkası ileri gözetleme noktalarından gelen raporlarda Yunan kuvvetlerinin Yenişehir – Köprühisar caddeleri üzerinden ilerlemekte oldukları bildirilmiştir.⁴⁹ 12 Temmuz'da Bilecik'in işgali üzerine 61'inci Piyade Fırkası ileri mevzilerini Bilecik – Söğüt kesiminden Yağızahlat'a çekmiştir.⁵⁰ Güneyde artan Yunan tazyikine karşı İnönü kesimindeki Yunan kuvvetlerine mukabil taarruzda bulunulması düşünülmüşse de daha sonra bundan vazgeçilmiştir.⁵¹

12 Temmuz'da Yunanlıların asıl yığınaklarını yaptıkları Kütahya kesiminden geliştirdikleri taarruz ile buradaki 12'nci Grup zor durumda kalmıştır.

16 Temmuz tarihinde Yunanlıların, Seyitgazi genel hattına hakim olmaları üzerine gelişen bu vaziyet üzerine Garp Cephesi kuvvetlerinin çoğunluğunu bu kesime almak durumunda kalmıştır. Türk komuta kademesi hazırladığı plan ile Yunan kuvvetlerine karşı burada kesin sonuç aramaya karar vermiştir. Plana göre ordu 17 Temmuz'da Rızapaşa – Poyraköy doruğu, Dutluca, Gökçekısık, Uluçayır, Ovadan, Kuyucak, Seyitgazi hattında toplanacaktır. Daha önce diğer grupların emrinde olan 3'üncü, 5'inci ve 14'üncü Süvari Fırkalarından, Miralay Fahreddin Bey komutasında 5'inci Grup Kumandanlığı tesis edilmiştir.⁵² Türk kuvvetlerinin Seyitgazi genel hattında toplanmaya başlamaları ile İnönü kesimindeki 1'inci Grup Kumandanlığı kuvvetlerinin bir kısmı da buraya sevk edilmeye başlanmıştır.

---

⁴⁷ Celal Erikan, **Kurtuluş Savaşı Tarihi**, yayına hazırlayan; Rıdvan Akın, Türkiye İş Bankası Yayınları, 4'üncü Baskı, 2019. s. 220.

⁴⁸ **a.g.e.**, s. 227.

⁴⁹ MSB Arşivi, **Türk İstiklal Harbi Kataloğu**, Kutu: 1419, Gömlek: 1, Belge: 1apa (10 Temmuz 1921).

⁵⁰ MSB Arşivi, **Türk İstiklal Harbi Kataloğu**, Kutu: 1419, Gömlek: 1, Belge: 1ax (12 Temmuz 1921).

⁵¹ MSB Arşivi, **Türk İstiklal Harbi Kataloğu**, Kutu: 1419, Gömlek: 1, Belge: 1bla (15 Temmuz 1921).

⁵² MSB Arşivi, **Türk İstiklal Harbi Kataloğu**, Kutu: 1419, Gömlek: 1, Belge: 1bha (16 Temmuz 1921).

İlk olarak 3'üncü Kafkas Fırkasının Çekürler'e sevki için 1'inci Grup Kumandanlığına emir verilmiştir.⁵³

13 – 14 Temmuz'da Yunanlıların 12'nci Grup kesiminde taarruzlarını arttırmıştır. Taarruzların bu kesimde yoğunlaşması üzerine Türk komuta kademesine, Yunanlıların kesin sonucu burada alacağını göstermiştir. 4'üncü Grup başlısı 8'inci Piyade Fırkası 12'nci Grup sol kanadına takviye için gönderilmiştir.⁵⁴ 14 Temmuz'da Yunan kuvvetleri 12'nci Grup tarafından tutulan Teperoglan Gediği – Tavşantepe hattının gerisine atılmıştır.⁵⁵

15 Temmuz'da 61'inci Piyade Fırkası bölgesindeki Yunan kuvvetleri, Pazaryerinden iki kol halinde ileri harekate başlamıştır. Bu kollardan biri Firanlar'a, diğer kolu Ahmetler'e girmiştir. Alınca kesimindeki üç tabur piyade ve bir tabur süvari ile hücum eden Yunan kuvvetleri karşısında 4'üncü Piyade Alayının 3'üncü Taburu Alınca'dan Üçtepelere çekilmiştir. 61'inci Piyade Fırkası da bu çekilmeyi himaye etmek için istihkam bölüğünü Karasu doğu sırtlarına sevk ederek bu kesimi işgal etmiştir.⁵⁶

15 Temmuz'da Yumruçal ve Nasuhçal kesimlerinde muharebeler şiddetli bir hal almıştır. 12'nci Grup'un geri çekilmesi üzerine cephe komutanlığınca yeni bir cephe emri verilmiştir. 3'üncü Kafkas Fırkası 4'üncü Grup emrine verilerek Nasuhçal – Karaçal kesiminin savunulması emredilmiştir.⁵⁷ Aynı tarihte Yunanlıların taarruzlarını 4'üncü Grup kesimine kaydıracağı görülmüştür. Bir önceki gün Mürettep Fırkanın Afyonkarahisar'da, 15 Temmuz'da 5'inci Piyade Fırkasının Kulaksız Dağında ve 5'inci Grubun Kütahya kuzeybatısında Yunan taarruzunu durdurmaları üzerine muharebenin bir hat üzerinde durulduğu görülmüştür. Bu durum üzerine geri çekilmekte olan 12'nci Grubun da durarak 4'üncü Grup ile bu grup karşısındaki Yunan kuvvetlerine taarruz etmesi uygun görülmüştür.⁵⁸ Aynı gün yapılan taarruz durdurulmuştur. Ancak 16 Temmuz'da Yunanlılar 4

---

⁵³ **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Sayı: 95, Belge: 2483.

⁵⁴ Fahri Aykut, **İstiklal Savaşında Kütahya – Eskişehir Muharebeleri**, yay. haz. Ahmet Tetik, Melike Ceylan, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, 2006, s.58.

⁵⁵ Celal Erikan, **Kurtuluş Savaşı Tarihi**, yay. haz. Rıdvan Akın, Türkiye İş Bankası Yayınları, 4'üncü Baskı, 2019. s. 224.

⁵⁶ MSB Arşivi, **Türk İstiklal Harbi Kataloğu**, Kutu: 1419, Gömlek: 1, Belge: 1bna (16 Temmuz 1921).

⁵⁷ Fahri Aykut, **İstiklal Savaşında Kütahya – Eskişehir Muharebeleri**, s.70.

⁵⁸ Celal Erikan, **Kurtuluş Savaşı Tarihi**, s. 226.

tümenlik bir kuvvetle karşısında 5 fırka kadar olan Türk kuvvetlerini geri çekilmek zorunda bırakmıştır.⁵⁹

16 Temmuz'da Yunanlıların taarruzları nedeniyle 4'üncü ve 12'nci Grupların takviyeleri zaruri bir hale gelmiştir. Cephe komutanlığınca 17 Temmuz tarihi için verilen emirde birliklerin Rızapaşa – Poyraköy doruğu, Dutluca, Gökçekısıık, Uluçayır, Ovadan, Kuyucak, Seyitgazi kesiminde toplanması bildirilmiştir. 1'inci Grup'tan gönderilen 11'inci Piyade Fırkası ile takviye edilen 12'nci Grup birlikler için zaman kazanacaktır. 1'inci Grup Kumandanlığı gerektiğinde geri çekilmek üzere ağırlıklarını Porsuk nehri kuzeyinden doğuya doğru demiryolu ile nakletmeye çalışacaktır.⁶⁰

17 Temmuz'da 12'nci Grup Seyitgazi'de, 4'üncü Tahtalıbaba'dadır. 61'inci Piyade Fırkası Çilehane dağı gerisindedir. 3'üncü Grup Süpürd – Gökçekısıık hattı gerisindedir. 3'üncü Grup bu tarihte 41'inci, 24'üncü ve 15'inci Piyade Fırkaları ile Meclis Muhafız Taburundan meydana gelmektedir. 41'inci ve 24'üncü Piyade Fırkaları Süpürd dağındaki sırtlardadır.⁶¹ 17 Temmuz gecesi Türk birliklerinin Kütahya mevzilerinden çekilmesi üzerine grup ara hatları yeniden düzenlenme ihtiyacı hissedilmiştir. 17 Temmuz tarihinde verilen cephe emirlerine göre 61'inci Piyade Fırkası ilk olarak cephe emrine alınmış⁶², daha sonra 4'üncü Grup emrine verilerek Çiftlik – Eskişehir üzerinden Çilhanedağı dağına sevk edilmiştir. Şiddetli geçen çatışmalardan sonra mevcudu azalmaya başlayan birlikleri takviye etme ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu ihtiyaç kapsamında 61'inci Piyade Fırkasının alayları da diğer birlikleri takviye için peyderpey gönderilmiştir; fırkanın bir alayı 12'nci Grup Sağ Kanadını oluşturan Türkmendağı'na sevk edilmiştir.⁶³

17 Temmuz'da Türk kuvvetlerinin Kütahya'yı tahliye etmesi üzerine Yunanlılar verdikleri yeni cephe emirleriyle Eskişehir yönünün kapatılması emredilmiştir. Bu emre göre hazırlanan plana göre; 1'inci Kolordu, takviyeli 14'üncü Piyade Alayını Beşsaray – Karamustafa üzerinden Sübren'e, 12'nci Tümenini Çörttüm – Lütfiye – Yıldıztepe yoluyla İncik – Karlık kesimine sevk etmiştir. 2'nci Tümeni ile Karagedik üzerinden ilerleyerek Fındıklı –

---

⁵⁹ Fahri Aykut, **İstiklal Savaşında IV'ncü Grup**, yay. haz. Zekeriya Türkmen, Atike Kaptan, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, 2006, s. 41.

⁶⁰ **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Sayı: 95, Belge: 2489.

⁶¹ MSB Arşivi, **Türk İstiklal Harbi Kataloğu**, Kutu: 1396, Gömlek: 108, (17 Temmuz 1921).

⁶² MSB Arşivi, **Türk İstiklal Harbi Kataloğu**, Kutu: 1419, Gömlek: 1, Belge: 1bsa (17 Temmuz 1921).

⁶³ MSB Arşivi, **Türk İstiklal Harbi Kataloğu**, Kutu: 1419, Gömlek: 1, Belge: 1bt (18 Temmuz 1921).

Erenler tepesi kesimine sevk etmiştir. Kuşatmayı kapatmak için 1'inci Tümen Karatepe – Alayunt hattına, 2'nci Kolorduyu Malatya – Akoluk – Sakaköy yoluna sevk etmiştir.⁶⁴

18 Temmuz'da Türk kuvvetleri verilen 8 numaralı cephe emriyle Yunan kuvvetlerinin batıya doğru kuvvetlerini topladığının anlaşıldığı bildirilmiştir. Bu durum üzerine Türk kuvvetlerinin büyük kısımlarıyla Karacahisar – Uluçayır – Süpürd – Çilhane Dağı- Tahtalibaba – Ilgaz Boğazı -Virancık hattında kesin sonuçlu bir muharebeye hazırlanmaları emredilmiştir. 4'üncü Grup bu emir gereğince Çilhane Dağı – Tahtalibaba kesimini savunacaktır. Gruplar ağırlıklarını Alpu – Mahmudiye hattına gönderecektir. 1'inci Grup ise Türk ordusunun yan ve gerilerini Yunan tazyikine karşı muhafaza edecektir.⁶⁵ Aynı tarihte Yunan kuvvetlerinin duraklaması üzerine 12'nci Grup, Türkmendağı – Hortmanbaba – İncebel hattındaki Yunan kuvvetlerine taarruza geçmiştir. 12'nci Grup taarruzu başarılı olmuş, Yunanlılar Hortmanbaba – İncebel kesimini terk etmiş, Akin geri alınmıştır.⁶⁶ Ancak Yunan taarruzları ile bu kesim tekrar kaybedilmiştir.

Subay - Üstsubay	Er Yekunu	Tüfek	Otomatik Tüfek	Makineli Tüfek	Bomba Tüfeği
285	6450	4143	41	26 Ağır 3 Hafif	40

Tablo 3. 61'inci Piyade Fırkasının 18 Temmuz tarihli mevcudu⁶⁷

19 Temmuz'da Garp Cephesi Kumandanlığı, oluşan şartlar altında Yunanlılar ile nihai sonuçlu muharebeye girmek yerine oyalama muharebesi yapılmasına karar verilmiştir. 61'inci Piyade Fırkası bu karar üzerine Sübren – Tathalibaba hattında muharebelere iştirak etmek üzere Karapınar batısındaki sırtlara dört tabur ve iki batarya ile konuşlandırmıştır. 19/20 Temmuz gecesi fırka 3'üncü Grup ve 5'inci Kafkas Fırkası arasında irtibat tesis edecektir. 61'inci Piyade Fırkası Kıravdan'a çekilme emri almıştır. Fırkanın Kıravdan'a geri çekilmesine müteakip 4'üncü Grup ihtiyatına alınmıştır. Bir alayını 5'inci Kafkas Fırkasına, diğer alayını 23'üncü Piyade

⁶⁴ TİH 2/4. s. 335.

⁶⁵ Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Sayı: 95, Belge: 2493.

⁶⁶ Fahri Aykut, İstiklal Savaşında IV'ncü Grup, s. 57.

⁶⁷ MSB Arşivi, İstiklal Harbi Kataloğu, Kutu: 1419, Gömlek: 1, Belge: 1bva (18 Temmuz 1921)

Fırkasına göndermiştir. Bir bataryası 4'üncü Piyade Fırkası emrine sevk edilmiştir. Elinde kalan bir batarya ve bir alayıyla grup ihtiyatında kalmıştır.⁶⁸

20 Temmuz akşamı Yunanlılar iki ila üç tümen kadar kuvvetiyle Eskişehir'deki 1'inci ve 3'üncü Grup cephelerinde, iki tümeniyle Sübren – Akpınar'daki 4'üncü Grup cephesinde, en az iki tümen kadar kuvvetiyle Kazanlar – Aşağısöğüt – Ahmetturanbaba bölgesindeki 5'inci ve 12'nci Grup cephelerindedir.⁶⁹

Yunan kuvvetlerinin duraksamaları üzerine daha önce alınan oyalama muharebesi kararı yerine, karşı taarruz kararı alınmıştır. 11 numaralı cephe emriyle birliklere taarruz esnasında Bozdağ – Gökdere – Sevinçköy – Sultaniye – Sarıungurlu – Tahtalibaba – Sarıbaba – Ilgaz Boğazı – Kurtdere çayın kesimlerinde kesin savunma yapması emredilmiştir. 21 Temmuz'da Yunanlılara karşı taarruz için 61'inci Piyade Fırkası elindeki kuvveti ve 1'inci Ağır Obüs Bataryası ile Köpekköy batısında ihtiyata alınmıştır.⁷⁰

Türk taarruz planına göre 4'üncü Grup kesimindeki iki Yunan Tümeni arasındaki boşluktan yararlanılarak Eskişehir'de toplanmış olan 6 tümenlik kuvvete taarruz edilecektir. Bu taarruzun icrasına 1'inci, 3'üncü ve 4'üncü Gruplardan 1'inci, 3'üncü, 4'üncü, 7'nci, 15'inci, 23'üncü, 24'üncü, 41'inci ve 61'inci Piyade Fırkalarından meydana gelen dokuz kuvvetten oluşan bir güç ayrılmıştır. 4'üncü Grup muharebe düzeni, 23'üncü Piyade Fırkası sağda, 41'inci Piyade Fırkası Kıravdan deresi solundan 5'inci Kafkas Fırkası ile 4'üncü Piyade Fırkası solda olmak üzere Tahtalibaba – Sarıbaba hattındadır. 5'inci ve 23'üncü Piyade Fırkaları, 61'inci Piyade Fırkasından birer alay ile takviye edilmiştir.⁷¹

21 Temmuz'da başlayan Türk karşı taarruzunda, Yunan kuvvetleri fazla bir mukavemet gösterememiştir. 24'üncü Piyade Fırkası Sarıungurlu, 41'inci Piyade Fırkası Mamaca istikametinde geliştirmeleri gereken taarruzları 4'üncü Gruptan gelen baskı ile ancak öğleden sonra saat birde başlamıştır. Ani gelişen Türk taarruzları karşısında afallayan Yunan kuvvetleri, kendilerini toparlayarak Akpınar ve Eskişehir güneyindeki kuvvetleri ile 23'üncü Piyade Fırkasına yönelmiş, gelişen taarruz karşısında fırka dağınık bir şekilde çekilmek zorunda kalmıştır. Bu çekilme üzerine 5'inci Kafkas

---

⁶⁸ **TİH 2/4.** S. 420.

⁶⁹ Fahri Aykut, **İstiklal Savaşında Kütahya – Eskişehir Muharebeleri.** s. 136.

⁷⁰ **TİH 2/4.** s. 423.

⁷¹ Fahri Aykut, **İstiklal Savaşında Kütahya – Eskişehir Muharebeleri.** s. 136.

Fırkasının ilerlemesi uygun görülmemiştir. 4'üncü Grup, gelişen durum üzerine geri çekilmeye başlamıştır. Düzensiz geri çekilme 5'inci Kafkas Fırkasına da sirayet etmiştir. 4'üncü Grup ihtiyatını teşkil eden 61'inci Piyade Fırkasının bir alayının 5'inci Kafkas Fırkasına, diğer alayını da 23'üncü Piyade Fırkasına gönderdiği için muharebede yeteri kadar iştirak edememiştir. 4'üncü Grup Kumandanı, elinde yeteri kadar ihtiyat olmadığı için Kırgız Dağı – Alpu arasından Hamidiye – Boyatokat – Harmandalı – Sarkıkavak hattına çekeceğini cephe komutanlığına bildirmiştir. Cephe komutanlığı ise geri çekilmeyi gerektiren bir durum olmadığını bildirerek elinde bulunan son ihtiyatı olan Karatokat'taki 7'inci Piyade Fırkasını, 4'üncü Grup emrine gönderilmiştir. 4'üncü Grup, yeni gelen bu takviye ile 12'nci Grup birliklerinin Kırgız Dağı istikametine çekilmesini muhafaza edecektir.⁷²

4'üncü Grup karşısındaki Yunan 1'inci Kolordusu, aldığı emirle 2'nci Tümeni ile Eskişehir – Derbent – Üryanbaba kesimindeki Üryanbaba tepesine ilerleyecek, 1'inci Tümeni ile Derbent'e ilerleyerek kuzey yönünde çark ederek Seyitgazi'den kuzeye yönelecek Türk kuvvetlerinin geri çekilme istikametlerini kapatacaktır. Yunan 1'inci Alayı, Türk kolu ile karşılaşarak muharebeye girmiştir. 4'üncü Grup kesiminde Yunanlıların 2'nci Tümeni ve bu tümenin 34'üncü Piyade Alayı, süvari tugayı, 5'inci Piyade Alayı, 1/38 Evzon Alayı toplanmıştır. Akpınar batısındaki muharebeye katılan 1'inci ve 2'nci Tümenler ile Süvari Tugayı topçuları, Türk mevzilerine yaptıkları taarruz ile Türk kuvvetlerine zayıf verdirerek çekilmeye zorlamışlardır.⁷³

21 Temmuz'da yapılan karşı taarruz girişimi Yunan kuvvetlerinin hızlı reaksiyon göstermesi, Türk kuvvetleri arasında irtibat eksikliği gibi nedenler ile akim kalmıştır. Bu durum üzerine verilen emirler ile birliklerin Sakarya Nehri doğusuna çekilmeleri de başlamıştır. 4'üncü Grup Alpu'nun sekiz kilometre güneyinde Kansızoğlu ve doğusuna alınarak, 12'nci Grup Mahmudiye, 5'inci Grup Çiftelere kesimine gelecektir. 5'inci ve 12'nci Gruplar arasındaki irtibattan 4'üncü Grup sorumlu olacaktır. 22 Temmuz için verilen emirde birliklerin Alpu kuzeyinde Pomaklar – Alpu – Hamidiye – Maksudiye – Çifteler hattını tutmaları emredilmiştir.⁷⁴ Aynı tarihte verilen grup emri ile 23'üncü ve 61'inci Piyade Fırkalarına tuttıkları mevzileri gece 03:30'a kadar savunmaları daha sonra, disiplini muhafaza ederek 23'üncü

⁷² a.g.e., 142.

⁷³ TİH 2/4. s. 461.

⁷⁴ Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Sayı: 95, Belge: 2511.

Piyade Fırkasına Harmandalı'na, 61'inci Piyade Fırkasına da Lütüfiye'ye çekilmeleri emredilmiştir.⁷⁵ Yunan 3'üncü Kolordusundan gelen emirle Kuzey Tümenler Grubu'na 21 Temmuz gecesi Çukurhisar – Poyra kesiminden ilerleyerek Eskişehir'deki 3'üncü Kolorduyu takviyesi istenmiştir.⁷⁶

10 Temmuz'da başlayan Yunan ileri harekâtı Bilecik, Kütahya, Eskişehir ve Afyon'un ele geçirilmesi ile 24 Temmuz'da son bulmuştur. Türk İstiklal Harbi'nde kritik bir safha teşkil eden Kütahya – Eskişehir Muharebesi, Yunan ordusunun başarısı ile son bulmuşsa da sonuç itibarıyla bu başarıyı stratejik bir seviyeye taşıyamamıştır. Nitekim hareketin temel amacını teşkil eden Türk kuvvetlerini imha etme amacına ulaşamamıştır. Türk kuvvetleri yerinde ve zamanında almış oldukları geri çekilme kararı ile mevcudiyetinin büyük ölçüsünü koruyabilmiş, bir ay gibi bir süre sonra Yunan kuvvetlerini Sakarya Meydan Muharebesinde mağlup edebilmiştir. Bu noktada temel harekât nevelerinden birini teşkil eden geri çekilme harekâtı da henüz yeni yeni tesis edilen bir ordu tarafından büyük bir gayret ile yerine getirilmiştir. Bu hareketin başarılı olmasında Türk subaylarının muharebe yetenekleri, komuta kademesinin sevk ve idaresi ile gelişen bir olaya hızlı bir reaksiyon göstermeleri de etkili olmuştur. Bunun aksine Yunan komuta kademesi ise ileri harekât konusunda kararsız kalmış, Türk kuvvetleri de bu kararsızlığı kendi lehine çevirme fırsatından istifade ile Yunan kuvvetlerini yıpratmıştır. İhtiyatları yeri ve zamanına göre cepheye sevk etmiş, en ufak bir başarı ihtimalini değerlendirmeye gayret etmiştir. Çalışmanın temel sorunun teşkil eden 61'inci Piyade Fırkası da bu muharebeler sırasında Garp Cephesi ve Grup ihtiyatında olduğundan peyderpey yararlanılma yoluna gidilmiştir. Muharebe sırasında kendi birlikleri diğer birliklere kaydırıldığından tam olarak zayıyatını tespit etmek zor olsa da birliğin aşağıdaki tarihler arasındaki kuvvet durumu, muharebenin zorluğunu göstermesi bakımından önemlidir. Muharebe sonunda fırka kumandanlığında değişiklik yaşanmış, Kaimmakam Mustafa Munip Bey, Polatlı Menzil Kumandanlığına atanmış yerine Miralay Mehmet Rüştü Bey tayin edilmiştir.⁷⁷

Garp Cephesi Kumandanlığınca verilen 12 numaralı cephe emriyle birlikler, Yunan kuvvetleri ile aralarına en az bir günlük bir mesafe bırakarak çekilmeye başlamışlardır. 4'üncü Grup çekilme istikameti Polatlı güneyinde

⁷⁵ **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Sayı: 95, Belge: 2512.

⁷⁶ General Trikupis ve M. Papulas – **Yunan Generallerinin İtirafı**, yay. haz. Suat Akgül, Berikan Yayınları, 2'nci, Baskı, 2004. s. 76 – 77.

⁷⁷ Millî Savunma Bakanlığı, **Mehmet Rüştü SAKARYA'nın Safahatı ve Şahsi Dosyası**.

Konuşçık, Sivri ve Sarıhalil’de toplanacaktır. 24 Temmuz’da birlikler Sazılar’da istirahat edecektir. 25 Temmuz’da birlikler Sakarya doğusundaki kısımlarda toplanacaklardır.⁷⁸

Subay - Üstsubay	Er Yekunu	Tüfek	Otomatik Tüfek	Makinelı Tüfek	Bomba Tüfeği
239	3095	1731	28	26 Ağır 3 Hafif	12

Tablo 4. 61’inci Piyade Fırkasının 27 Temmuz tarihli mevcudu⁷⁹

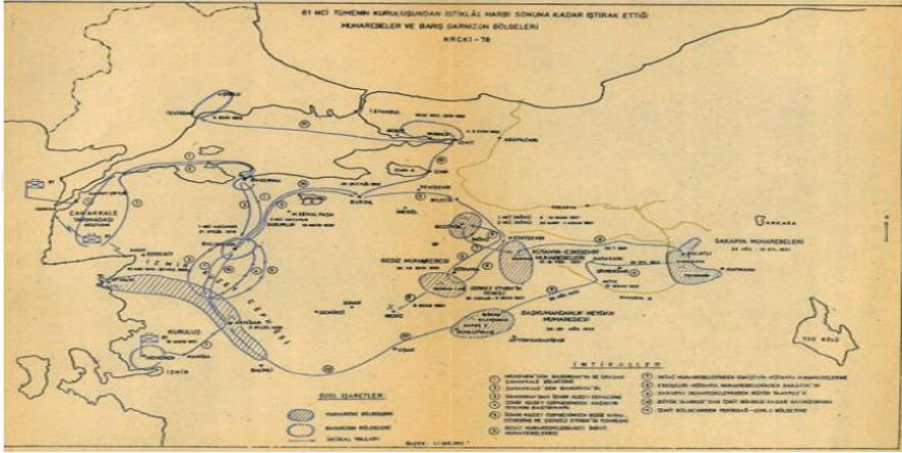
Geri çekilme harekâtı sorunsuz bir şekilde başarılmış, 22 Ağustos’ta başlayan Yunan taarruzuna kadar birlikler kadro eksikliklerini tamamlama, eğitim ve tahkimat gibi işlerle ilgilenmiştir.

SONUÇ

Türk İstiklal Harbi’nin kritik bir safhasını teşkil eden bu muharebe sonucu Türk kuvvetleri zaruri bir harekât olan geri çekilme harekâtını icra etmek durumunda kalmıştır. Yunan kuvvetleri karşısında son ana kadar her avantajı değerlendirmeye gayret eden Türk komuta kademesi, İnönü kesimindeki kuvvetleri zamanında kritik kesimlere alarak savunmada elini güçlendirmiştir. Bursa – Bilecik kesimindeki muharebelerin Kütahya kesimindeki muharebelere nazaran daha az şiddetli olması bu imkânı sağlaması açısından önemlidir. Bu durum buradaki kuvvetlerin parça parça çekilerek gereken yerlere sevkini kolaylaştırmıştır. 1’inci Grup emrinde olan 61’inci Piyade Fırkası da 10 Temmuz’da başlayan Yunan ileri hareketinin yedinci gününde ilk olarak Garp Cephesi emrine alınmış daha sonra 4’üncü Grup emrine verilmiştir. Muharebe süresince alayları gerekli görülen yerlere sevk edilmiştir. Kütahya’nın düşmesi ile başlayan Eskişehir Muharebesinde 5’inci ve 12’nci Grup arasında irtibata memur edilmiş, 12’nci Grup kuvvetlerinin Eskişehir Muharebesinde yıpranması üzerine Tahtalibaba – Çilehane Dağında yapılan muharebelerde bu birliğin kaptırılmasının önüne geçmiştir. Fırka seviyesi bir birliğin muharebe etkinliği eldeki veriler çerçevesinde değerlendirilmeye çalışılmıştır.

⁷⁸ **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Sayı: 95, Belge: 2519.

⁷⁹ **MSB Arşivi, İstiklal Harbi Kataloğu**, Kutu: 1419, Gömlek: 1, Belge: 1cz (27 Temmuz 1921)

61'inci Piyade Fırkasının Teşkilinden 11 Ekim 1922 tarihine kadar olan hareketi.⁸⁰

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı Arşivi

- İ. DÜİT-159-14. (17 Temmuz 1919).
- 30-18-1-1/1-3/19. (23 Haziran 1920).
- 030-18-1-1/1-12-1. (16 Eylül 1920).
- 030-18-1-1/1-18-12. (9 Kasım 1920).

Türkiye Cumhuriyeti Millî Savunma Bakanlığı Arşivi

- Kazım Fikri ÖZALP'ın Safahatı ve Şahsi Dosyası.
- İzzeddin ÇALIŞLAR'ın Safahatı ve Şahsi Dosyası.
- Mustafa Munip UZSOY'un Safahatı ve Şahsi Dosyası.
- Mehmet Rüştü SAKARYA'nın Safahatı ve Şahsi Dosyası

Arşiv ve Askeri Tarih Daire Başkanlığı Arşivi

- Birinci Dünya Harbi Kataloğu,

⁸⁰ Harp Akademileri, **Türk İstiklal Harbi'nde Bir Piyade Tümenin Muharebeleri (61inci Piyade Tümeni)**, Harp Akademileri Yayınevi, İstanbul, 1983. Kroki: 78.

Klasör: 5251, Gömlek: 1. (13 Mayıs 1917).

- Türk İstiklal Harbi Kataloğu

Kutu: 592, Gömlek: 2. (9 Ağustos 1920).

Kutu: 686, Gömlek: 35. (5 Eylül 1920).

Kutu: 686, Gömlek: 35. (5 Eylül 1920).

Kutu: 945, Gömlek: 140. (26 Aralık 1920).

Kutu: 690, Gömlek: 79. (3 Ocak 1921).

Kutu: 697, Gömlek: 207. (23 Ocak 1921).

Kutu: 593, Gömlek: 128. (12 Ocak 1921).

Kutu: 592, Gömlek: 182. (23 Ocak 1921).

Kutu: 904, Belge: 104. (23 Ocak 1921).

Kutu: 707, Gömlek: 110 (31 Mart 1921).

Kutu: 707, Gömlek: 105 (31 Mart 1921).

Kutu: 710, Gömlek: 54 (11 Nisan 1921).

Kutu: 1270, Gömlek: 1, Belge: 1an (26 Mayıs 1921).

Kutu: 1272, Gömlek: 28, Belge: 28a (6 Nisan 1921).

Kutu: 1270, Gömlek: 1, Belge: 1an (26 Mayıs 1921).

Kutu: 1419, Gömlek: 1, Belge: 1apa (10 Temmuz 1921).

Kutu: 1419, Gömlek: 1, Belge: 1ax (12 Temmuz 1921).

Kutu: 1419, Gömlek: 1, Belge: 1bla (15 Temmuz 1921).

Kutu: 1419, Gömlek: 1, Belge: 1bha (16 Temmuz 1921).

Kutu: 1419, Gömlek: 1, Belge: 1bna (16 Temmuz 1921).

Kutu: 1396, Gömlek: 108, (17 Temmuz 1921).

Kutu: 1419, Gömlek: 1, Belge: 1bsa (17 Temmuz 1921).

Kutu: 1419, Gömlek: 1, Belge: 1bt (18 Temmuz 1921).

Kutu: 1419, Gömlek: 1, Belge: 1bva (18 Temmuz 1921).

Kutu: 1419, Gömlek: 1, Belge: 1cz (27 Temmuz 1921).

Harp Tarihi Belgeleri Dergisi

Harp Tarihi Belgeleri Dergisi, sayı: 73, Belge; 1585.

Harp Tarihi Belgeleri Dergisi, sayı: 73, Belge; 1583.

Harp Tarihi Belgeleri Dergisi, sayı: 73, Belge; 1582.

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Sayı: 92, Belge: 2316.

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Sayı: 92, Belge: 2319.

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Sayı: 92, Belge: 2325.

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Sayı: 92, Belge: 2332.

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Sayı: 92, Belge: 2331.

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Sayı: 92, Belge: 2325

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Sayı: 95, Belge: 2483.

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Sayı: 95, Belge: 2489.

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Sayı: 95, Belge: 2493.

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Sayı: 95, Belge: 2511.

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Sayı: 95, Belge: 2512.

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Sayı: 95, Belge: 2519.

Kitaplar

Celal ERİKAN, **Kurtuluş Savaşı Tarihi**, yayına hazırlayan; Rıdvan Akın, Türkiye İş Bankası Yayınları, 4'üncü Baskı, 2019.

Fahri AYKUT, **İstiklal Savaşında IV'ncü Grup**, yay. haz. Zekeriya Türkmen, Atike Kaptan, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, 2006.

_____ **İstiklal Savaşında Kütahya – Eskişehir Muharebeleri**, yay. haz. Ahmet Tetik, Melike Ceylan, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, 2006.

General Trikupis ve M. Papulas – **Yunan Generallerinin İtirafları**, yay. haz. Suat Akgül, Berikan Yayınları, 2’nci, Baskı, 2004.

Harp Akademileri, **Türk İstiklal Harbi’nde Bir Piyade Tümenin Muharebeleri (61’nci Piyade Tümeni)**, Harp Akademileri Yayınevi, İstanbul, 1983.

İzzeddin ÇALIŞLAR, **İstiklal Savaşı Hatıraları Gediz, Kütahya ve İkinci İnönü Muharebelerinde 61’nci Tümen**, yay. haz. Zekeriya Türkmen vd. Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006.

Kazım ÖZALP, **Millî Mücadele 1**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.

Selahattin SELİŞİK, **2. İnönü Meydan Muharebesi**, Askeri Matbaa, İstanbul, 1933.

_____ **Türk İstiklal Savaşı’nda Birinci İnönü Muharebesi**, Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Ankara, 2006.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, **Türk İstiklal Harbi, 2’nci Cilt 3’üncü Kısım Birinci, İkinci İnönü, Aslıhanlar, Dumlupınar Muharebeleri (9 Kasım 1920 – 15 Nisan 1921)**,

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, **Türk İstiklal Harbi, 4’üncü Cilt, 1’inci Kısım Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi (23 Nisan 1920 – 29 Ekim 1923)**, Genelkurmay Basımevi, 3’üncü Baskı, Ankara, 1984.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, **Türk İstiklal Harbi, 4’üncü Cilt, Kütahya Eskişehir Muharebesi**, Genelkurmay Basımevi, 3’üncü Baskı, Ankara, 1984.

Makaleler

Hüsnü Özlü, İstiklal Savaşı’nda, Sakarya Meydan Muharebesi’nde Mürettep Kolordunun Askerî Harekâtı, **Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi (ATAD)**, Yıl 2020, Sayı 32.

Sözlükler

Hilmi SOYASLAN, **Askeri Terimler Sözlüğü**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1971.